

М.А. Маҳмудов, Т.Н. Зиёзода, А.Г. Холиқов,
З. Искандаров, Р.Ш. Сотиволдиев, Ш.М. Менглиев,
Е.М. Павленко, Н. Муродова, Р.Ф. Салихова,
Ғ. Лутфонов, У.З.Тоҳиров, М.Н. Халифаев

ҲУҚУҚИ ИНСОН

Китоби дарсӣ барои синфи 10

НАШРИ ДУЮМ

Бо тағйроту иловаҳо

Зери таҳрири умумии

М.А. Маҳмудов, Т.Н. Зиёзода, А.Г. Холиқов.

*Мушовараи Вазорати маорифи
Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсия кардааст*

Душанбе
“ТоРус”
2010

ББК 67.3 Я 72 + 67.99 (2) 3

М-48

М.А. Махмудов, Т.Н. Зиёзода, А.Г. Холиқов, З. Искандаров,
Р.Ш. Сотиволдиев, Ш.М. Менглиев, Е.М. Павленко, Н. Муродова,
Р.Ф. Салихова, Ф. Лутфоиев, У.З.Тоҳиров, М.Н.Халифаев

ҲУҚУҚИ ИНСОН. *Китоби дарсӣ барои синфи 10.*

- Душанбе: “ТоРус”, 2010. - 320 саҳ.

Бо дастгирии Идораи Комиссариати Олии СММ оид ба ҳуқуқи инсон, лоиҳаи минтақавӣ дар Осиеи Марказӣ (Тоҷикистон), Дафтари СММ оид ба мусоидат ба бунёди ҳаёти осоишта дар Тоҷикистон, Маркази Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо (САҲА) дар шаҳри Душанбе таҳия шудааст.

Китоби дарсӣ дар доираи гранти Ҳазинаи Каталитикӣ нашр шудааст.

Хонанда азиз!

Китоб манбаи донишу маърифат аст, аз он баҳравар шавед ва эҳтиёт намоед. Кушиш ба харч диҳед, ки соли оянда ҳам ин китоб бо намуди аслиаш дастраси додору хоҳарчаҳоятон гардад ва ба онҳо низ хизмат кунад.

Чадвали истифодаи иҷоравии китоб

№	Ному насаби хонанда	Синф	Соли хониш	Ҳолати китоб (баҳои китобдор)	
				Аввали сол	Охири сол
1					
2					
3					
4					
5					

ISBN 978-99947-765-6-6

© “ТоРус”, 2010

САРСУХАН

Хонандагони азиз!

Шумо дар синфҳои 8 ва 9 асосҳои давлат ва ҳуқуқро омӯхта, дар бораи сохти давлатии мамлакати мо, ӯҳдадориҳо ва масъулияти ҳар як инсон ва шаҳрванд дар назди давлат ва ҷомеа чизҳои бисёреро аз худ намудед. Дар ин соли таҳсил шумо, чун дигар хонандагони синфҳои болоии мактабҳои таҳсилоти умумии Тоҷикистон, фанни нав—“Ҳуқуқи инсон”-ро меомӯсед.

“Ҳуқуқи инсон”... Шумо бо ин калимаҳо шояд бори аввал дучор намеоед. Онҳо дар барномаҳои телевизион ва радио садо медиҳанд, дар саҳифаҳои матбуоти даврӣ зуд-зуд ба чашм мерасанд. Конститутсияи (Сарқонуни) мамлакати моро кушоед. Дар оғози он шумо мехонед, ки “Ҳаёт, қадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсон дахлнопазиранд” (моддаи 5) ва андаке баъдтар боби алоҳидаро дар бораи ҳуқуқ, озодӣ ва вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд мехонед. Ба масъалаҳои риоя ва ҳимояи ҳуқуқҳои инсон бисёр созишномаҳои байналмилалӣ бахшида шудаанд. Воқеан, “ҳуқуқи инсон” чист? Ва чаро дар айни замон, сарфи назар аз фарқиятҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва динӣ дар байни халқҳои мамлакатҳои гуногун ҳуқуқи инсон дар тамоми ҷаҳон чун яке аз муҳимтарин сангҳои маҳаки тамаддуни инсонӣ доништа мешавад?

Умедворем, ки китоби дарсии мо барои пайдо кардани ҷавоб ба ин савол ба Шумо кӯмак мерасонад.

Ҳарчанд қисми зиёди китоби дарсӣ ба масъалаҳои ҳуқуқшиносӣ бахшида шудааст, тасдиқ кардан хатост, ки ҳуқуқи инсон танҳо ба масъалаҳои қонунгузорӣ ва истифодаи он дахл мекунад. Мафҳуми ҳуқуқи инсон саршор аз ақидаҳои амиқи фалсафӣю ахлоқист. Асоси онро арзишҳои ахлоқие ташкил медиҳанд, ки аз ҷамаи динҳои ҷаҳонӣ, ривоятҳои қадимии халқҳои гуногун, ғояҳои мутафаккирони гузашта, аз ҷумла тоҷику форс сарчашма мегиранд.

Аммо дар дунё муносибат ба ҳуқуқҳои инсон якранг нест ва ин зухурот пеш аз ҳама ба он сабаб арзи вучуд кардааст, ки ба ҷуз аз арзишҳои умумии ахлоқӣ дар ҳар ҷомеа арзишҳои алоҳиди танҳо ба вай хоси дар раванди инкишофи пешинааш ташаккулёфта мавҷуданд. Ба ин тариқ, дар паси ҳар қадоме аз фарқиятҳо дар муносибат ба ҳуқуқҳои инсон ҳамеша фарқиятҳо дар муқаррароти арзишӣ меистанд ва дарку фаҳмиши моҳият ва сабабҳои онҳо барои ҳар касе, ки ғамхорӣ ба Ватан – Тоҷикистонро қарзи худ меҳисобад, басо муҳим аст. Умедворем, ки китоби дарсии мо ба

шумо дар муносибат ба ин масъалаҳо хирадмандӣ ва эҳсоси масъулият меомӯзонад.

Эҳсоси масъулиятшиносӣ боз аз он чиҳат басо муҳим аст, ки ҳуқуқҳои инсон ҳамеша маҳдуданд. Маҳдудиятҳои махсус, масалан, дар ҳолатҳои офатҳои табиӣ, фалокатҳои техногенӣ ва ё эпидемияҳои калон ҷорӣ карда мешаванд. Ҳатто дар ин ҳолатҳо ҳам дараҷаи чунин маҳдудиятҳо аз доираи муқарраркардаи қонуни махсус берун буда наметавонад ва ҳуқуқҳои нисбатан муҳим набояд маҳдуд гарданд. Дар ҳолати муқаррарӣ ҳам фаромӯш кардан лозим нест, ки ҳуқуқҳои инсон аз ӯҳдадорихо дар назди ҷомеа ва давлат ҳаргиз ҷудо нестанд ва барои мо дар байни ин ӯҳдадорихо аз ҳама асосиаш вайрон накардани ҳуқуқҳои дигарон аст.

Тасаввурот дар бораи ҳуқуқҳои инсон ягон чизи тағйирнопазир нест, онҳо яққоя бо пешрафти инсоният ташаккул ёфта буданд ва имрӯзу фардо низ инкишоф меёбанд. Шумо аз китоби дарсӣ батафсил мефаҳмед, ки он чӣ гуна ба амал омадааст ва баъд ба ҳулосаи муҳиме мероед, ки ҳамаи ҳуқуқҳои инсон тақсимнашаванда, вобастаи ҳамдигар ва ба якдигар алоқаманданд.

Амалишавии ҳуқуқҳои инсон ба ташаккули шахсият вобастааст. «Ҷавонон ба ҳаёти мустақилона қадам ниҳода, ҷои ҳудро дар ҷомеа муқаррар кардан мехоҳанд. Дар пеши онҳо интиҳоби касб, ба вучуд овардани оила, пайвастан ба ҷунбиши муайяни сиёсӣ ва ниҳоят, дарёфтани мавқеи устувори шаҳрвандӣ барин масъалаҳо пайдо мешаванд. Ҳамаи ин омилҳои ҳастанд, ки шахсиятро ташаккул медиҳанд», – таъкид кардааст Президентии Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо ҷавонони мамлакат.

Фаромӯш нақунед: ояндаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, пешрафту инкишофи минбаъдаи он чун давлати пуриқтидори демократӣ, ки риоя ва ҳимояи ҳуқуқҳои инсонро барои ҳама қарор медиҳад, аз мавқеи фаъолонаи шаҳрвандию ҳаётии шумо вобастааст.

Китоби дарсӣ аз фаслҳо, бобҳо ва бахшҳо таркиб ёфтааст. Ба истилоҳоти асосӣ дар матн китоб, саволҳо, супоришҳо ва машқҳо барои корҳои мустақилона, ки дар охири ҳар бахш оварда шудаанд, таваҷҷӯҳ намоед. Муаллифони китоб кӯшиш карданд, ки китобро барои омӯзиши шумо шавқовар гардонанд.

Муаллифон дар омӯзиши фанни “Ҳуқуқи инсон” ба шумо шавқи саршору комёбиҳо хоҳонанд.

ФАСЛИ I

ҲУҚУҚИ ИНСОН: МАФҲУМ, МОҲИЯТ, ТАНОСУБ БО ДАВЛАТ ВА ЧОМЕА

БОБИ 1

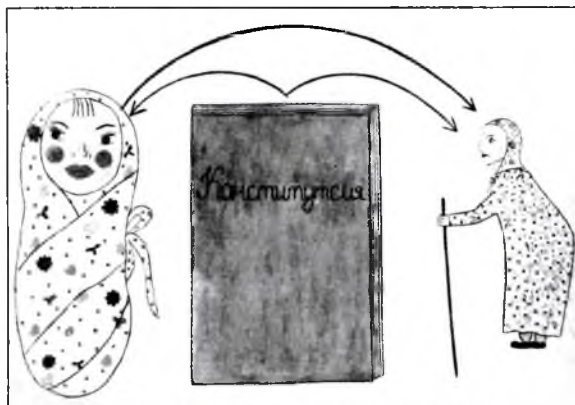
МАФҲУМ ВА МОҲИЯТИ ҲУҚУҚИ ИНСОН

§ 1. МАФҲУМИ ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ ИНСОН

1. МАФҲУМ ВА ТАНОСУБИ ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ ИНСОН.

Ҳуқуқи инсон яке аз арзишҳои муҳимтарини тамаддуни ҷаҳонист. Амалисозӣ ва ё баръақс вайрон кардани ҳуқуқи инсон ба инкишофи рӯҳӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсии ҷи давлат ва ҷомеа умуман ва ҷи ҳар як шахсияти алоҳида таъсир мерасонад. Ҳуқуқҳои инсон ба ҳар як одами дар ҷаҳон зиндагикунанда танҳо ба он хотир хос аст, ки вай ИНСОН аст. Онҳо барои он заруранд, ки моҳияти инсонии ҳар одам ҳимоя карда ва нигоҳ дошта шавад, барои ҳар инсон дар рӯи Замин зиндагонии шоистаю шарафмандона таъмин гардад.

Ҳуқуқи инсон мафҳуми хеле мураккабу гуногунҷабҳа буда, ба он қоидаи ягона ва тафсири якмаъноӣ додан душвор аст. Як гуруҳи муаллифон ҳуқуқҳои инсонро чун воситаи муваффақшавии инсон ба неъматҳои

Расми 1. Инсон аз тавлид то пиронсолӣ
ба ҳуқуқ инъоз дорад

асосии моддию маънавий, амалисозии лаёқату истеъдодҳои худ мебаранд. Гуруҳи дигар ҳуқуқҳои инсонро ҳамчун усули худтасдиққунӣ нотақрору мустақилнаи шахсият маънидод мебаранд, зеро ҳуқуқҳои инсон он талаботи шахсиятро ошкор месозанд, таъминсозии онҳо ба вай имконият медиҳад, ки чун узви ҷомеаи мушаххас ин-

кишоф ёбад. Файласуфон бошанд, мегӯянд, ки ҳукуки инсон нуктаи назари махсус ба сохти ҷаҳон ва мавқеи инсон дар он мебошад. Мувофиқи ақидаи онҳо ҳукуки инсон мафҳуми ҳукукии муайянкунандаи муносибати байниҳамдигарии инсон ва давлат (ҳокимият) мебошад. Зимнан, ҳам ин гуруҳ ва ҳам гуруҳҳои дигари олимони ҳақанд, зеро ҳамаи соҳаҳои фаъолияти ҳаётии ҷомеа бо ҳукукҳои инсон алоқаманданд.

Дар фаҳмиши имрӯза аксаран ҳукукҳои инсон чун имкониятҳои муҳими табиӣ (атои табиат) рафтор ва инкишофи инсон дар ҷомеа ва давлат, хусусиятҳои ҷудонопазире, ки ҳудуди озодиҳои ӯро муайян мекунанд, баррасӣ мешаванд.

Ба ҳамагон маълум аст, ки шахсият дар давлат ва ҷомеа дорои ҳукукҳои зиёд мебошад. Ҳар як одам, чун иштирокдори муносибатҳои гуногуни ҷамъиятӣ – оилавӣ, меҳнатӣ, молӣ, сиёсӣ ва ғайра ин ҳукукҳоро барои қонъсозии талаботи худ, муваффақшавӣ ба ҳадафҳои муайяни ҳаётии хеш истифода мекунад. Ҳукукҳои ҳастанд, ки ба манфиатҳои ҳаррузаи одамон марбутанд, масалан, ҳукукҳои мусофир дар автобуси шаҳрӣ, ҳукукҳои харидор дар мағоза ва дигар ҳукукҳои, ки барои қонъсозии талаботи нисбатан муҳим, аз қабилӣ ҳукукҳои одамон, ки ақди никоҳ мебанданд, ҳукукҳои меросгирон ва ғайра нигаронида шудаанд. Ҳамаи ин ҳукукҳои гуногуни шахсият ҳукукҳои рафтори имконпазири одам мебошанд, ки дар қонунгузориҳои ҳар мамлакат таҳким меёбанд.

Вале фарқ кардани ин ду мафҳум — “ҳукукҳои инсон” ва “ҳукукҳои шахсият” ҷоиш аст. Зери мафҳуми ҳукукҳои инсон ҳукукҳои нисбатан пураҳамияти шахсият дар ҳар як давлату ҷомеа дар тамоми ҷаҳон, ҳукукҳои фаҳмида мешавад, ки бе онҳо ҳар як шахсият наметавонад чун инсон арзи ҳақӣ кунад, чунончи: ҳуқуқ ба ҳаёт, ҳуқуқ ба дахлнопазирии шахсият, ҳуқуқ ба меҳнат, ҳуқуқ ба таҳсил ва боз бисёр ҳукукҳои дигар. Ҳукуки инсон ҳамагон чизест, ки арзиши инсонии ҳар кадом мард, зан ва кӯдакро дар рӯи Замин таъмин менамояд.

Ҳукуки инсон чораи рафтори имконпазири инсон аст, ки бо қонун, ҳамчунин қоидаҳои ахлоқӣ, сиёсӣ, динӣ қайқат дода шудааст.

Ба ин тарик, ҳукукҳои инсонро чун имконияти ба амал баровардани рафторҳои муайян, вале дар доираи қонун, бе вайрон кардани қоидаҳои ахлоқӣ ва қоидаҳои дигар, масалан, бе роҳ додан ба рафторҳои беэҳтиромона нисбат ба одамони дигар баррасӣ кардан мумкин аст. Одамон ҳукукҳои худро озодона амалӣ сохта, бо якдигар ҳамкорӣ мекунанд. Аз ин рӯ, манфиатҳои яке метавонад муҳолифи манфиатҳои дигаре бошад. Чунончи, ҳар одам ҳукуки истироҳат кардан дорад, вале вай ин ҳукуки худро амалӣ сохта, масалан, дар хонаи худ шабона бо овози баланд мусиқӣ гӯш карда, пеш аз ҳама бояд дар бораи ҳукуки ҳамсояҳо ба истироҳат фикр кунад.

Хеле муҳим аст, ки мафҳумҳои “ҳукуки инсон” ва “бартарий” фарқ карда шаванд, зеро ҳукуки инсон ҳаргиз бартарий маҳсуб намешавад. Бартарий имтиёз, ҳукуки истисноист, ки ба одам барои иҷрои ин ё он амал

дода мешавад. Бартарихо танҳо ба баъзе гуруҳҳои одамон ва одамони алохида мансуб буда, ба ғояи ҳуқуқҳои инсон муҳолифанд. Масалан, дар ҚАҚ (Ҷумҳурии Африкаи Ҷанубӣ) дар давраи ҳукмронии речаи наждпарастӣ одамони сафедпӯст назар ба одамони сиёҳпӯст бартарихо доштанд. Одамони сиёҳпӯст бояд дар ҷойҳои алохидаи махсус барои онҳо ҷудошуда зиндагӣ мекарданд, онҳо ба кори маошаш баланд қабул шуда наметавонистанд, ҳуқуқ надоштанд, ки яққоя бо сафедпӯстон хонда таҳсилот гиранд, дар як нақлиёти мусофиркаш савор шаванд ва гайра. Дар ин ҳолат бартарихо боиси вайрон кардани ҳуқуқҳои инсон мешаванд, зеро ҳамаи одамон, сарфи назар аз чинс, нажд, ранги пӯст, эътиқод ва дигар омилҳо, аз нигоҳи шаъну эътибор ва ҳуқуқҳо баробаранд.

Ба ҷуз истилоҳи “ҳуқуқҳои инсон” дар адабиёт бисёр вақт истилоҳи “озодиҳои инсон” низ дучор меояд. Озодӣ низ ҳамон ҳуқуқ аст. Баъзан ҳатто ибораи “ҳуқуқ ба озодиҳо” истифода мешавад. “Ҳар як одам ба озодии афкор, вичдон ва дин ҳуқуқ дорад”, – иқро аст яке аз муҳимтарин ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ — Эълومияи умумии ҳуқуқи башар. Вале ба ҳар ҳол баъзе фарқиятҳои байни мафҳумҳои “ҳуқуқҳои инсон” ва “озодиҳо” – ро баррасӣ қардан мумкин аст.

Озодии инсон худмуайянкунии шахсият, имконияти бе ягон маҷбурозӣ мувофиқи иродаи худ амал қардан аст.

Агар ҳуқуқи инсон имконияти ба ҷо овардани амалҳои муайян бошад, масалан, ба амал баровардани ҳуқуқҳои инсон бобати иштирок дар ҳаёти сиёсӣ ва идоракунии давлат дар назар дорад, ки одам аз ҷумла метавонад дар интиҳобот иштирок намояд, ба ҷонибдорӣ ин ё он хизб ва ё номзад овоз диҳад, ё овоз надиҳад, яъне ҳуқуқҳои инсон интиҳоби амалро дар назар доранд ва давлат ӯҳдадор мешавад, ки барои амалисозӣ ва ҳимояи ин ҳуқуқҳо тамоми шароитҳои имконпазирро муҳайё созад, пас, озодиҳои инсон чунин соҳаҳои фаъолияти одам мебошанд, ки давлат ба онҳо набояд дахл кунад, одам онҳоро бе иштироки давлат ҳам амалӣ мегардонад, масалан, озодии вичдон, озодии дину эътиқод, озодии афкор ва сухан танҳо ба имкониятҳои интиҳоби фардӣ одам вобастаанд. Дар ин маврид давлат на танҳо ба соҳаи озодиҳои фардӣ шахсият бояд дахлат накунад, балки инчунин бояд ҳимояи ӯро аз дахлати одамони дигар таъмин намояд. Масалан, дар давлати демократӣ муҳим будани ҳамаи динҳои ҷаҳонӣ ва эътиқоди динӣ пазируфта мешавад – ин кори шахсӣ ва интиҳоби шахсии ҳар одам аст ва давлат набояд ба мансубияти одам ба ин ё он эътиқоди динӣ таъсир расонад.

Бо вучуди фарқиятҳои зикргардидаи байни ҳуқуқ ва озодиҳои инсон онҳо ба ҳамдигар тавъам буда, якдигарро пурра месозанд, инчунин ба дараҷаи баробар аз ҷониби давлат қафолат дода ва ҳимоя қарда мешаванд.

“Ҳуқуқҳои шахсият” ва “ҳуқуқҳои инсон” чист? Ҳуқуқҳои инсон бо қадом хусусиятҳои фарқкунандаанд? Зери мафҳуми “озодиҳои инсон” чиро мефаҳманд?

2.ШАЪНУ ЭЪТИБОР ҲАМЧУН АСОСИ КОНСЕПСИЯИ ҲУҚУҚИ ИНСОН. Асоси ҳуқуқҳои инсонро арзиши муҳимтарин – шаъну эътибор ташкил медиҳад, ки онро аз нигоҳҳои гуногун баррасӣ кардан мумкин аст.

Аз як ҷониб, шаъну эътибор умуман эътироф шудани арзиши инсон ҳамчун мавҷудияти олии соҳибаклу вичдон, сарфи назар аз сифатҳои мушаххас ва махсусиятҳои характери ӯ мебошад. Масалан, драматурги Юнони қадим Сафокл навиштааст: “Дар олам бисёр чизҳои бузург ҳастанд, вале бузургтар аз одам чизе нест”. Яке аз асосгузори назарияи ҳуқуқҳои инсон маорифпарвари фаронсаӣ Ж.Ж.Руссо бошад, таъкид мекард, ки шаъну эътибор дар ҳуди моҳияти одам мавҷуд аст: “Даст кашидан аз озодии худ, даст кашидан аз шаъну эътибори инсонии худ, аз ҳуқуқи инсон, ҳатто аз ўҳдадорихост”. Ҳамаи одамони рӯи замин бо шаъну эътибори худ тавлид мешаванд ва дар ин бобат ҳама баробаранд. Одамон табиатан дар муносибат бо ҳамдигар бояд дар рӯи бародарӣ, эътироми шаъну эътибор, ҳуқуқҳо ва озодиҳои одами дигар рафтор намоянд”.

Шаъну эътибор хосияти объективии инсон, арзиши олии ӯ, муносибати бозэътиромона ба дигар одамон, давлатҳо ва ҷомеаҳоест, ки арзишмандии ҳама гуна шахсиятро эътироф мекунад.

Аз ҷониби дигар, шаъну эътибор баҳои одами мушаххас аз тарафи дигар одамон, аз ҷониби ҷомеа эътироф шудани он сифатҳои ахлоқӣ, интеллектуалӣ ва қорӣ, дараҷаи масъулиятнокӣ, ки ин одам соҳиб мебошад. Одам ҳар қадар бештар сифатҳои мусбат дошта бошад, шаъну эътибори вай дар ҷомеа ҳамон қадар баланд аст. Бисёр вақт баҳои одилонаи ба шахсият аз ҷониби дигар одамон додашударо нуфузу обрӯи меноманд. Дар ҳар фарҳанг як навъ идеали шахсияти арзанда ва сифатҳое, ки вай бояд соҳиб бошад, ҷой дорад.

Фикр кунед, ба андешаи Шумо, кадом сифатҳо ва ҷиҳатҳои характер шаъну эътибори инсонро инъикос мекунад?

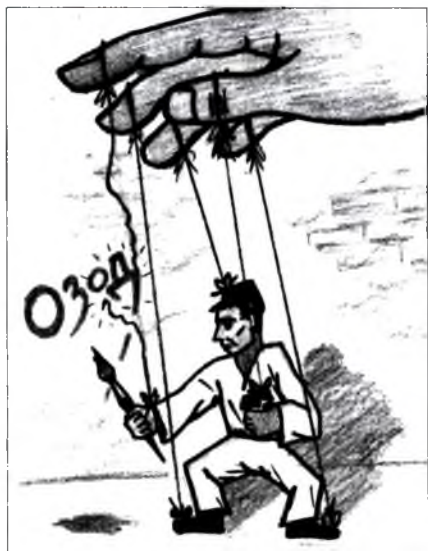
Ба ин тарик, категорияи шаъну эътибор бо мафҳумҳои **вичдон** (эҳсоси масъулияти маънавӣ барои амалҳои худ дар назди одамони атроф, худбаҳодиҳӣ ба рафтори ҳеш) ва **қарз** (лаёқати мувофиқсозии амалҳои худ бо манфиатҳои ҷамъият) зич алоқаманд аст. Аз ин лиҳоз боз як тарафи мафҳуми “шаъну эътибор” аз ҷониби ҳар як инсон дарк гардидани алоқамандии худ бо ҷомеа, аҳамият, нақш, сахм ва таъсири худ (эҳсоси шаъну эътибори худ) дар он мебошад. Дар шаъну эътибори шахсӣ як навъ майле ба муносибати муайян ба худ, талаби эътиром аз ҷониби дигарон ва умуман, аз ҷониби ҷомеа мавҷуд аст.

Шаъну эътибори инсон сарчашмаи ҳуқуқ ва озодиҳои ӯст. Қисматҳо дар бораи ҳуқуқ ва озодиҳо дар бисёр конститутсияҳои замони ҳозира бо мафҳуми “шаъну эътибори инсон” оғоз мешаванд. Аз ин ҷиҳат Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон низ истисно нест. Дар

моддаи 5-и он омадааст: “Ҳаёт, кадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсон дахлнопазиранд”. Шаъну эътибор маъноӣ ҳимоя аз зӯровариӣ ҷисмонӣ ва таъсиррасонии рӯҳониро дорад. Ҳеч кас набояд мавриди шиканҷа, зӯроварӣ, муносибати бераҳмона ва ҷазодихӣ қарор гирад. Шаъну эътибор ҳимояи шараф, обрӯю нуфуз ва номи неки инсонро низ ифода мекунад. Ҳимояи шаъну эътибори шахсият аз ҷониби давлат амалӣ мегардад: ягон ҳолате барои костагии он асос шуда наметавонад. Аз ин рӯ шаъну эътибори ҳама гуна шахсият бояд ҳифз карда шавад.

3. МУНОСИБАТҲОИ ГУНОГУН БА ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ ИНСОН. Дар ҷаҳони имрӯза нисбат ба ҳуқуқи озодиҳои инсон муносибати ягона вуҷуд надошта, дар ин ҳусус як қатор ақидаҳо, назарияҳо, таълимот ва тасаввурот ҳастанд. Ҳамаи онҳо бо шароитҳои таърихӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ иқтисодии инкишофи ҳар давлат, хусусиятҳои фарҳангӣ ва анъанавии ин ё он ҷомеа асоснок гардонда шудаанд. Аммо байни тамоми гуногунрангиҳои таълимот оид ба ҳуқуқҳои инсон якҷанд назарияро ҷудо кардан мумкин аст, ки таърихи қадимӣ ва то имрӯз ҷонибдорону муҳолифони худро доранд. Масалан, барои барқарории гоӣ ҳуқуқҳои инсон назарияи табиӣ-ҳуқуқӣ ва назарияи позитивӣ (мусбат) таъсири ҳалқунанда расондаанд. Тибқи назарияи аввал ҳуқуқи инсон хусусияти табиӣ дорад ва ба ҳар одам аз лаҳзаи тавлидаш мансуб аст. Тибқи назарияи дуюм одам ҳуқуқҳои худро аз давлат мегирад.

Расми 2. Озодӣ

Дар давраи инкилобҳои буржуазии асрҳои XVII-XVIII - и Аврупо муносибати табиӣ ба ҳуқуқҳои инсон бисёр мутафаккирону маорифпарварони бузург ҷонибдорӣ карданд ва инкишоф доданд. Дар Ҳолландия инҳо Гуго Гросий ва Спиноза, дар Англия Томас Гоббс ва Ҷон Локк, дар Фаронса Жан-Жак Руссо ва Волтер, дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико Томас Цеферсон ва Александр Ҳамилтон ва дигарон буданд. Чун мутафаккирони замони гузашта ҷонибдорони имрӯзаи ин назария низ бар он ақидаанд, ки ҳуқуқи озодиҳои инсонро на Худо ато кардаасту на давлат додааст. Ин ҳуқуқҳо ба вай танҳо ба он сабаб мансубанд, ки вай пеш аз ҳама инсон аст. Онҳо зуҳури ҳастии табиати ӯянд ва бинобар ин табиӣ номида мешаванд. Ҳуқуқҳои табиӣ инсон ба ҳеч гуна дарҷ кардану навишти юридикӣ ва таҳкимбахшии қонунӣ эҳтиёҷ надоранд.

Ба ақидаи ҷонибдорони муносибати позитивӣ ҳуқуқҳои инсон аз давлат бармеоянд ва давлат мувофиқи салоҳдиди худ шакл, ҳаҷм ва мундариҷаи онҳоро муайян мекунад, яъне онҳоро ба инсон ҳада карда, ҳамзамон ҳудудҳои даҳлати худро ба ҳаёти шахсии шахрвандон муайян месозад. Ҳуқуқҳои инсон бояд ҳатман дар қонунҳо таҳким ёбанд, дар акси ҳол онҳо аз ҷониби давлат ҳимоя карда намешаванд, бинобар ин чунин ҳуқуқҳоро **позитивӣ** мегуянд.

Дар ҷаҳони имрӯза омехтагии байниҳамдигарии муносибатҳои табиӣ ва позитивӣ беш аз пеш мушоҳида мешавад.

Инсон ҳуқуқу озодиҳои худро дар муносибатҳои байниҳамдигарӣ чи бо одамони дигар ва чи бо давлат амалӣ месозад. Аз ин нуқтаи назар боз ду назария – **амудӣ** ва **уфукиро** ҷудо кардан мумкин аст. **Назарияи амудӣ** аз ҷониби давлат эътироф, риоя ва ҳимоя шудани ҳуқуқҳои инсонро (муносибати амудӣ) дар назар дорад. Инсон ҳуқуқҳои худро ҳамеша дар муносибат бо мақомоти ҳокимияти давлатӣ, шахсони мансабдор амалӣ гардонда, аз як ҷониб, риоя ва ҳифз гардидани ҳуқуқҳои худро талаб менамояд, аз ҷониби дигар, дар назди давлат ӯҳдадорҳои муайяно ба ҷо меорад. **Назарияи уфукӣ** риояи ҳуқуқу озодиҳоро дар муносибатҳои ҳамдигарии байни одамон (муносибати уфукӣ) бе ҳеч гуна даҳлати давлат, масалан, дар оила, байни ҳамсинфон дар назар дорад. Ҳар ду назария ҳам дар қонунгузорӣ инкишоф ёфтаанд: ҳар як одам бояд ҳуқуқу озодиҳои дигар одамнро эҳтиром ва риоя кунад.

4. ХАРАКТЕРИ ГУНОГУНҶАНБАГИИ ҲУҚУҚҶОИ ИНСОН.

Мафҳуми ҳуқуқҳои инсон характери гуногунҷанбагӣ дорад, вай маънои амиқ на танҳо юридикӣ, балки сиёсӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ, фалсафӣ ва ахлоқиро соҳиб аст. Асоси ҳуқуқҳои инсонро нуқтаҳои асосии ахлоқ, ки аз ҳамаи динҳои ҷаҳонӣ ва афкори мутафаккирони бузурги гузашта маншаъ мегирад, нишон медиҳад.

Ҷанбаи ахлоқии ҳуқуқҳои инсон аз он иборат аст, ки вай гоӣ арзишмандии ҳар як шахсият, шаъну эътибори инсон, озодӣ, оштинопазирӣ ба зӯрварӣ ва ҷабру зулмо ифода мекунад.

Аз нигоҳи фалсафӣ мафҳуми ҳуқуқҳои инсон ба гоӣ гуманизм, яъне инсондӯстӣ асос ёфтааст.

Ҷанбаҳои сиёсии ҳуқуқи инсон аз он иборат аст, ки онҳо бо демократия пайвасти ногустастанӣ доранд. Асоси демократия ҳокимияти халқ аст, вале агар шахрвандон дар давлат аз ҳуқуқҳои инсон маҳрум бошанд, пас онҳо имконият надоранд, ки иродаи худро ифода намоянд ва дар идорақунии давлат ширкат варзанд.

Ҳуқуқи инсон ҳамчун мафҳуми иҷтимоӣ-иқтисодӣ мустақилият ва соҳибхитиёрии молумулқии ҳар як шахрванд, имконияти амалисозии талаботи иқтисодии худ тавассути амалигардонии ҳуқуқ ба меҳнат, барои сатҳи шоистаи зиндагӣ, ба молиқияти хусусиро ифода мекунад. Ғайр аз ин, дар чунин моҳият ҳуқуқи инсон бо ёрии иҷтимоӣ ба одамони бенавоо эҳтиёҷманд пайвастагии ногустастанӣ дорад.

Ҳуқуқи инсон ҳамчунин мафҳуми юридикист. Ҳуқуқи инсон маҳз аз нигоҳи ҳуқуқӣ имконияти ба амал баровардани рафторҳои муайяни бо қонуни ҳар мамлакат ва созишномаҳои байнимилалӣ кафолатдодашуда мебошад. Дар илми ҳуқуқшиносӣ аксаран ҳуқуқи инсонро **субъективӣ** меноманд, зеро он ба субъектҳои алоҳида (ҳар як одами мушаххас, гурӯҳи одам) мансуб аст. Ва ҳар одам метавонад аз он озодона мувофиқи хошишу иродааш, бе ягон фишор истифода намояд ва дар ин маврид ҳуқуқи озодиҳои дигар одамонро ҳалалдор насозад.

Фикр кунед: ҳуқуқҳои инсонро боз аз кадом нигоҳ баррасӣ кардан мумкин аст? Масалан, оё ҳуқуқҳои инсон ҷанбаҳои экологӣ, таърихӣ ва ғайра доранд?

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: ҳуқуқҳои инсон, озодиҳои инсон, шаънои эътибори инсон, ҳуқуқҳои табиӣ, ҳуқуқҳои позитивӣ.

Савол ва супоришҳо:

1. Ҳуқуқи озодиҳои инсон чист?
2. *Ин гуфтаи Далай-ламо ро бодикҳат хонед: “Ба он андозае, ки қор ба ҳуқуқҳои инсон дахл мекунад, фарқ надорад, ки он одами Шарқ аст ё Фарб, Ҷануб аст ё Шимол, сафеднӯст ё сиёҳнӯст, ё зарднӯст – ҳамаи мавҷудоти одамони аз лаҳзаи тавлид то марг ҳуқуқҳои якхела доранд. Мо ҳама якхелаем”. Шумо ин гуфтаро чӣ навъ мефаҳмед?*
3. *Шумо кадом назарияро дар бораи ҳуқуқҳои инсонро медонед? Аз ҳуқуқҳои табиӣ ва позитивӣ инсон мисолҳо оред.*

§ 2. МОҲИЯТИ ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН

1.МОҲИЯТИ ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН. Дар фалсафа истилоҳи “моҳият” ҳосияти доимии асосии ашёро ифода мекунад, ки бе он вай маъни надорад. Барои муайян кардани моҳияти ҳуқуқҳои инсон зарур аст, ки ҳосиятҳо ва ҷиҳатҳои асосии ифодакунандаи ҳуқуқ ва озодиҳо ҳамаҷониба омӯхта шаванд.

Ба қатори чунин ҷиҳатҳои асосӣ инҳоро мансуб доништан мумкин аст:

Аввалан, ҳуқуқҳои инсон дар одамон аз лаҳзаи таваллуд чун шартӣ ҷудонопазири мавҷудият, ки табиати одамони барои зиндагию инкишофи ӯ талаб менамояд, пайдо мешаванд. Ҳуқуқҳои инсон ба ҳамаи одамон аз лаҳзаи таваллуд мансуб буда, онҳоро рабудан мумкин нест.

Дуюм, дар ҳуқуқҳои инсон арзишҳои муҳимтарини умуминсонӣ, ки бояд онҳо ҳар кадоме сарфи назар аз ҷинс, наҷод, миллат, эътиқоди динӣ ва асосҳои дигар истифода шаванд, ифода мегардад. Ҳуқуқҳои инсон худ арзиши волотаринанд, ки бояд ҳимоя шаванд.

Сеюм, ҳуқуқҳои инсон андозаи озодии одам ва имкониятҳои истифода аз неъматҳои маънавӣ ва моддиро муайян менамояд, ки байни онҳо ин

Расми 3. Ҳамаи одамон озод таваллуд мешаванд

унсурхоро чудо кардан мумкин аст: ҳаёт, саломатӣ, ша-раф, эътибор, амнияти шахсӣ, моликият ва боз бисёр чизҳои дигар. Дар ин маврид ҳуқуқҳои инсон аз ӯҳдадориҳо дар назди ҷомеа ва давлат чудонашавандаанд ва ӯҳдадориҳои аз ҳама муҳим вайрон накардани ҳуқуқҳои дигарон аст.

Чорум, ҳуқуқҳои инсон мавқеъ ва нақши одамро дар ҳаёти ҷомеа инъикос менамояд. Танҳо дар сурате, ки агар эътибори одам паст зада

нашавад, агар ӯ худро дар рафтор ва масъулият барои амалҳои худ озод ҳис кунад, агар ҳуқуқҳои ӯ бозғамонона ҷимоя шуда бошанд, одам ҳаёти хушбахтонаро саодатмандона ба сар бурда, дар ҳаёти ҷомеа ва давлат фаълони иштирок мекунад.

Панҷум, ҳуқуқҳои инсон дар ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ ва қонунгузориҳои ҳар давлат зикр шудаанд. Чунинчун, дар конституцияҳои аксари мамлакатҳои ҷаҳон қисматҳои ба бобҳои алоҳида ба ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд бахшида шуда мавҷуданд.

Шашум, амалисозии ҳуқуқҳои инсон аз кафолатҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, ҳуқуқӣ, яъне шароитҳои ҳар ҳама мамлақати мушаххас вобастаанд. Ба кафолатҳои иқтисодӣ инҳо мансубанд: инкишофи иқтисодии мамлакат, сарватҳои ва неъматҳои моддӣ ҷомеа, дараҷаи даромади шаҳрвандон. Масалан, амалисозии ҳуқуқ ба манзил бевосита ба суръати сохтмони манзилгоҳҳо ва ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ ба инкишофи системаи нигоҳдориҳои тандурустӣ вобаста аст. Ба кафолатҳои сиёсӣ махсусиятҳои инкишофи демократия дар мамлакат, гуногунрангии сиёсӣ, тақсими ҳокимият, мавҷудияти ташкилотҳои ҷамъиятиро мансуб доништан мумкин аст.

Ҳамаи онҳо ба амалисозии чунин ҳуқуқҳои сиёсӣ, масалан, ҳуқуқи интиҳоб кардан ва интиҳоб шудан ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ, ҳуқуқ ба муттаҳидшавӣ ва гайра таъсир мерасонанд. Ба кафолатҳои ҳуқуқӣ зикр гардидани ҳуқуқҳои инсон дар қонунгузориҳои давлат ва амалисозии нуктаҳои қонун дар амалияро мансуб доништан мумкин аст. Ҳама гуна санадҳои, фармонҳои, амру фармоишот ва дастурҳои, ки ҳуқуқҳои озодиҳои муқарраргардидаро кам ё инкор мекунанд, гайриқонунӣ мебошанд.

Фикр кунед, ки зеро мафҳуми кафолатҳои маънавӣ чӣ дар назар дошта мешавад? Оё дараҷаи маданиятҳои ҷомеа, маълумотҳои одамон, маънавияту рӯҳоният ба амалисозии ҳуқуқҳои инсон таъсир расонда метавонанд?

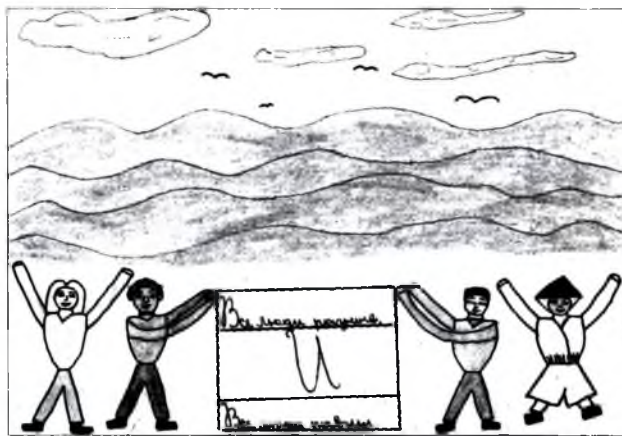
2. НАҚШ ВА ВАЗИФАҶОИ ҲУҚУҚИ ИНСОН ДАР ҚОМЕАИ ҲОЗИРА. Инкишофи ҳуқуқи озодиҳои инсон дар қомеаи ҳозира ва давлат нақши ҳалқунанда мебозад. Риояи ҳуқуқҳои инсон муттаҳидии қомеаро таҳким мебахшад, ташаббус ва ҷӯшу хуруш, некуаҳволии моддӣ, ватандӯстӣ, ҳисси эҳтиромро ба Ватани худ афзун месозад.

Дар шароити эътироф ва ҳимояи қадру номуси шаҳрвандон нақши ташаббусҳои қамъиятӣ афзуда, ҳар гуна институтҳои қамъиятӣ (созмонҳои гайриҳуқуматӣ, муассисаҳои қудакона, иттифоқҳо, қомеаҳо, корхонаҳои савдо ва истеҳсоли) таъсис меёбанд, воситаҳои нави ахбори омма пайдо мешаванд, қомеаи шаҳрвандӣ ташаккул ёфта, рӯ ба рушд меорад.

Ҳуқуқи инсон дар қомеаи ҳозира вазифаҳои муҳимро ба ҷо меорад. Байни онҳо инҳоро ҷудо кардан мумкин аст: ахлоқӣ-маънавӣ, ташаккули ҷаҳонбинӣ, маърифатнокӣ, сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва гайра.

Вазифаи ахлоқӣ-маънавии ҳуқуқҳои инсон дар ҳамаи намояндагонии қомеаи ҳозира ташаккул додани арзишҳои ахлоқӣ, эътиқоде мебошад, ки ҳуқуқ, озодиҳо, шаъну эътибори инсон, сулҳ дар тамоми ҷаҳон, адолатнокӣ, ҳамдигарфаҳмӣ, ҳамдигарпазирӣ ва дигар арзишҳоро ҳимоя мекунад.

Вазифаи ташаккули ҷаҳонбинии ҳуқуқҳои инсон, ки дар одамон ташаккул додани муқаррарот ва муносибати ҷаҳонбинӣ ба равандҳои инкишофи қомеа ва давлат, пеш аз ҳама инсондӯстӣ (гуманизм) ва рад кар-

Расми 4. Ҳамаи одамон гуногун бошанд ҳам,
баробаранд

дани зӯрварӣ, тарбияи эҳсоси маъсулият барои рафтори худ, баҳри тақдири Ватани худ ва умуман, инсониятро дар назар дорад, ба он хеле наздик аст.

Вазифаи маърифатноксозие, ки ҳуқуқи инсон ба ҷо меорад, тарғиби иттилоот, донишҳо дар бораи озодӣ, шаъну эътибори одам, механизми амалисозӣ ва ҳимояи ҳуқуқи инсон ва гайра

мебошад. Танҳо одами бомаърифат метавонад ҳуқуқҳои худро амалӣ созад ва ҳамчунин ҳуқуқ ва озодиҳои вайроншудаи дигар одамонро ҳимоя ва барқарор кунад.

Вазифаи ҳуқуқии ҳуқуқҳои инсон таъмини амният ва ҳимояи шахсиятро аз таҳдидҳои бешумор ба мавҷудияти он, нигоҳдории тартибот дар муносибати байни одамон, ҳамчунин миёни одам ва давлатро дар назар дорад.

Ва ниҳоят, вазифаи сиёсии ҳуқуқҳои инсон ташаккули давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва иҷтимоӣ, ҷомеаи шаҳрвандӣ ва шахсияти иҷтимоан ғаъол мебошад, ки дар ин хусус дар бобҳои ояндаи китоби дарсӣ суҳан меравад.

Ба ин тарик, амалисозии ҳуқуқҳои инсон барои инкишофи ҷомеаи ҳозира нақши ҳалқунанда мебошад. Неқӯаҳволии мамлакат аз мавқеи ҳуди шаҳрвандон, ки алоқамандии ҳудро ба тақдири худ ва ояндаи ворисони худ хуб мефаҳманд, вобастагӣ дорад. Ва ин манфиати асосии миллии ҳама гуна давлати демократист, ки вазифаи муҳимтарини худ – риоя ва ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрвандро ба ҷо меорад.

Маҳфумҳои зеринро ба хотир гиред:

моҳият, кафолат, санад, инсондустӣ, вазифаҳои ҳуқуқи инсон.

Савол ва супоришҳо:

- 1. Кадом ҷиҳатҳои асосӣ моҳияти ҳуқуқҳои инсонро муайян мекунанд?*
  - 2. Кафолатҳоро, ки ба амалисозии ҳуқуқҳои инсон таъсир мерасонанд, номбар кунед.*
  - 3. Ҳуқуқҳои инсон дар ҷомеаи ҳозира кадом вазифаҳоро ба ҷо меоранд?*
  - 4. Ин пораро аз суҳанронии нависанда Б. Стругатский бодикқат хонед: “Асоси маънавият метавонад (ва бояд) эҳтиром ба худ ва дигарон бошад, он чиро, ки ба худ раво намебинӣ, ба дигарон низ раво мабин. Ин принцип ба он маънӣ универсалист, ки ба ҳар як мавҷудоти одамии тамоми замонҳо ва ҳалқҳо дастрасу фаҳмост ва дар ҳамаи замонҳо ва дар ҳамаи ҳалқҳо ба таҳкими муътадилли ҷомеа мусоидат мекунанд”.*
- Ба андешаи Шумо, ин ҷо суҳан дар бораи кадом вазифа, ки ҳуқуқи инсон ба ҷо меорад ва эҳтиром ба ҳамаи одамон меравад?*

БОБИ 2

ПАЙДОИШ ВА ТАШАККУЛИ ҶОЯИ

ҲУҚУҚИ ИНСОН

§ 3. АЗ ТАЪРИХИ ПАЙДОИШ ВА ТАШАККУЛИ

ҶОЯИ ҲУҚУҚИ ИНСОН

1. ПАЙДОИШИ АҚИДАҲО ОИД БА ҲУҚУҚИ ИНСОН ДАР ТАЪРИХИ ҶАҲОН. Ибтидои ҳуқуқи инсон дар ҷомеаи инсонӣ ба таърихи ҳазорсолаҳои X-VIII пеш аз милод – замоне рафта мерасад, ки нахустин инсонҳои рӯи замин ба даврони асри нави сангин ворид шуда, бо роҳи худмуҳофизат ҳуқуқи худ ва ҳамсару фарзандонашонро дифоъ намуда, усули худмуҳофизаткунӣ ва ҷазодиҳиро амалӣ менамуданд. Нахустинсонҳо дар остонаи тамаддунҳо аз рӯи қонуни ҷангал амал намуда, адолат ва ҳақиқатро тавассути зӯрӣ ва худҷазодиҳӣ ба сомон мерасониданд. Азбаски дар ин даврон одамон ҳуқуқҳои худро тавассути

худмухофизат амалӣ менамуданд, рочъ ба таъмин ва химояи ҳукуки инсон чизе гуфтан мумкин нест. Зеро ин даврон танҳо барои конёъ намуздани талаботи биологӣ, ҷисмонӣ, иқтисодӣ бо роҳҳои зӯрӣ ва фиреби оддӣ ба дарки ҳуқуқҳо замина мегузошту халос. Он рӯзгор ҳар кас барои ҳаққи худ мубориза мебурд. Гурӯҳи одамоне, ки барои ҳаққи худ мубориза бурда, ҳаққи муқобили худ ва дигаронро намебинад, аз рамаи ҳайвонот кам тафовут дошт. Бинобар ин, даврҳои аввалини эътироф ва химояи ҳуқуқи инсон ба даврони ҳаёти яқҷояи (ичтимоии) одамон, ба даврони сохти авлодии ҷамоаи ибтидоӣ, ба давроне рост меояд, ки одамон дар доираи маҳдуд ҳам бошад, яке ҳаққи дигареро ҳифз мекард, яке бар дигаре қумак менамуд, яке дигареро пуштибонӣ намуда, вазифаи муайяноро адо мекард.

Дар даврони сохти авлодии ҷамоаи обшинаи ибтидоӣ инсонҳо чунин ҳуқуқҳои фитрӣ доштанд: ҳуқуқ ба ҳаёт; ҳуқуқ ба никоҳ; ҳуқуқ ба шикор; ҳуқуқи иштирок дар маҷлиси умумии авлод ва қабила; ҳуқуқ ба манзил бо махсусияти коллективӣ; ҳуқуқ ба моликияти шахсӣ ва коллективӣ; ҳуқуқи истифода аз одатҳо ва анъанаҳо; ҳуқуқ ба тоату ибодат ва иштирок дар маросимҳои динӣ; ҳуқуқ ба ҳаракат дар ҳудуди муайян; ҳуқуқи қудакон ба таъминот ва ҳифзи зиндагӣ аз ҷониби волидон ва ғ.

Вале ин ҳуқуқҳо ба пуррагӣ ҳанӯз қафолат надоштанд, онҳоро ё муборизаи шахсии субъектҳо ва ё мақомоти ба тозагӣ нерӯгирифтаи авлод ва қабилаҳо ҳифз мекарданд. Асосҳои ҳуқуқӣ ва ё манбаҳои эътирофи ин ҳуқуқҳо ҳанӯз дар даврони қабл аз давлатӣ ҷунинанд:

1. Усули табиӣ (инстинкт) худмухофизат ва муҳаббати табиӣ байни инсонҳо (аз охири ахлоқ бунёд мешавад);

2. Зарурати зиндагии яқҷояи одамон;

3. Ҷаҳонбинии динӣ ва таълимоти динии нахустин инсонҳо;

4. Урфу одатҳо;

5. Қарору дархостҳои маҷлиси умумии авлод, қабилаҳо ва роҳбарони онҳо, ки заминаи тавлиди ҳуқуқи таҳмилий гаштаанд.

Ҳамин тавр, ҳуқуқи инсон дар даврони гузариш аз оилаҳои ғайрииқтисодӣ ба иқтисодӣ қисман оғоз гардида, дар ҳудуди инкишофи нахустин шаклҳои ҳамзистии ҷомеа – авлод, қабила ва иттифоқи қабилаҳо заминаи мавҷудият ва эътирофи ҳудро пайдо намуда, дар даврони нахустин тамаддуноҳо ва давлатҳо ба зинаи болотари инкишофи худ расидааст.

Ҳуқуқи фитрии инсон маҷмуи ҳуқуқи озодиҳои инсон аст, ки табиатан ба инсонҳо тааллуқ дошта, шартӣ мавҷудияти онҳоро ҳамчун вучуди бошуур ва иҷтимоӣ ифода менамояд.

Ё:

Ҳуқуқи фитрии инсон ҳуқуқест, ки табиатан ба инсон мансуб буда, бидуни он ӯ ҳамчун инсон зиндагӣ карда наметавонад.

Ҳуқуқҳои табиӣ то пайдоиши давлат ба миён омадаанд. Аз он замоне, ки инсонҳо зиндагии яқҷоя ва тамаддуноро касб карда, ба бунёди нахустин давлатҳо замина гузоштанд, ҳуқуқи инсон тадриҷан мавриди дифоъ ва химояи расмӣ қарор гирифт. Вале ин дифоъшавӣ низ аксаран дар доираи манфиати синфҳои ҳоким маҳдуд мешуд. Баъдҳо дар масири таърих

давлатҳо зина ба зина васеъшавии ҳукуки инсонро ҳамчун амри воқеии инкишофи чамъият ва давлат ногузир қабул намуданд. Дар ин кор саҳми мутафаккирон, олимон ва донишмандони ҳар халқу миллат, ки нахустин шуда, аз ҳуқуқҳои инсон харф зада, химояю эътирофи онро ҳамчун гарави адлу инсофи давлатдорӣ шинохтаанд, хеле бузург аст.

2. ТАШАККУЛҲАИ ТАСАВВУРОТ ДАР БОРАИ БЕҲАМТО БУДАНИ ШАХСИЯТИ ИНСОН ВА ҲУҚУҚҲОИ Ӯ ДАР ШАРҚИ ҚАДИМ ВА ҶАҲОНИ АТИҚӢ. Агар ба таърихи давлатҳои нахустини ҷаҳон Миср, Бобул, Ошур, Чин ва Ҳиндустон назар афканем, ба осонӣ пай мебарем, ки бо вучуди истибодӣ будани низоми идорӣ дар низоми ҳуқуқии онҳо меъёрҳои ҳуқуқие, ки аз эътиромии ҳуқуқи инсон ва химояи онҳо шаҳодат медиҳанд, зиёданд. Тамаддуни ҳуқуқии мисрӣ тақрибан дар байни солҳои 5500-500 то милод, ҳиндӣ (ҳарапӣ) аз солҳои 3500-1500 то милод (охирӣ аз ҷониби ориёӣҳо аз байн бурда шудааст), ҷиной солҳои 2000-400 то милод, бобулӣ солҳои 2000-529 то милод мавҷуд буданд. Ҳар як тамаддун дар доираи муайян ҳуқуқҳои инсонҳои аввалинро ҳифз кардааст. Инчунин боз дигар марказҳои тамаддуни дунёи қадим мавҷуд буданд, ки инсон ва қисме аз ҳуқуқҳои ӯро аввалин шуда шинохтанд. Ҳуқуқи Мисри қадим *тавассути Худои Осирис таъкид ба адолати судии бегараз менамуд. Осирис тибқи таълимоти мисриҳо тамоми кирдорҳои нек ва бади инсонро болои тарозуи адл гузошта, ҳаққи инсонро ба моликият, ба манзил, ҳаёт, ҳаракат, никоҳ ва амсоли инҳо эътироф ва ҳифз намудааст. Неқӯкирдорон ва муҳофизони ҳуқуқи инсонро ба бихишти бадкоронро ба дӯзах ҷидоят мекардааст ин Худованди додшинос.*

Чунин махсусияти додгоҳӣ дар тамоми давлатҳои Шарқи қадим мушоҳида мешавад. Дар онҳо ҳудоҳои аввалия барои ҷорӣ намудани тартибот ва низоми идорӣ ба инсонҳо кӯмак намудаанд. Митра ва Ардвиги Сура дар Эронзамин, Геркулес ва Фемида дар Юнон, Осирис дар Миср ва ғ. шаҳодати ин аст. Хулоса, гуфтан мумкин, ки дар давраҳои аввал инсонҳо ҳуқуқҳои худро тавассути нерӯҳои динӣ ва ҳаёлии худ, ки аксаран аз табиат мабдаъ мегирифтанд, ба танзим мебароварданд. Баъдан ҳуқуқи судӣ маҳз аз ҳамин таълимот сарчашма гирифтааст. Дар сарзамини тоҷикон Олиҳаи адолати судӣ дар ибтидои ҳазораи 2–1 қабл аз милод Рашан будааст, ки дар он акси Офтоб чун садоқати Митра ва тарозу бо оташ инъикос ёфтааст. Оташ гунаҳкорӣ ва ё бегуноҳии шахсро муайян мекарду тарозу адлро таъмин менамуд.

Вале ин ҳама нисбӣ буд, зеро ҳанӯз ҳуқуқ манбаҳои ғайриақлӣ дошта, аксари ҳуқуқҳои мардум шинохта намешуд ва ё аз ҷониби сарватмандон поймол мешуд. Аммо дар баробари ин гоҳ-гоҳ дар марказҳои дунёи қадим сарчашмаҳои ҳуқуқие пайдо мешуданд, ки ин ё ҷанбаи ҳуқуқи инсонро эътироф мекарданд.

Ҳанӯз дар соли 2370 қабл аз милод яке аз ҳокимони Шумери қадим дар Лагаш Урукагин ислоҳоти ҳуқуқӣ гузаронида, ҳуқуқи мардумро ба моликият, ба меҳнати пулакӣ дар саҳро, ба додгоҳи бегараз (манбаҳои

гайриақлӣ дошт), ба манзил, ба ҳаёти осоишта қисман муҳофизат намуда, истифодаи меҳнати ноболигонро дар кандани канали обҷерикунанда манъ кардааст.

Дар ибтидои давлатдорӣ давлатҳои қадима, ки ханӯз боқимондаҳои сохтори авлодӣ ва ҷамоавӣ мавҷуд буд, ҳуқуқҳои инсон қисман эътироф мешуд. Вале баъдҳо, чун давлатҳои гуломдорӣ инкишоф меёбанд ва истисмори одам барои бунёди иншоот ва гирифтани даромад афзоиш мекунад, даврони беҳуқуқӣ ва гуломии инсон сар мешавад. Давлатҳои гуломдорӣ Миср, Бобул, Ҳиндустон, Чин ва ғ. ба ин ғуруҳ дохил буданд.

Таърихи ҳуқуқи инсон ва шинохти ҳуқуқи инсон бо ду роҳ ба инкишоф рӯ овардааст: 1. Роҳи давлатӣ, ки ҳуқуқи инсон дар сарчашмаҳои расмӣ давлат инъикоси худро ёфтааст; 2. Сарчашмаҳои маънавӣ ва фарҳангӣ, ки дар эҷодиёти олимони ва файласуфон арзёбӣ гардидаанд.

3. ШАХСИЯТ ВА ОЗОДИИ ӯ АЗ НАЗАРИ ФАЛСАФАИ ЮНОНИ ҚАДИМ ВА РИМИ ҚАДИМ.

Фалсафаи Юнон дар қатори дастовардҳои бузурги илмӣ дар соҳаҳои гуногун дар шинохти ҳуқуқи инсон хизмати бузурге кардааст. Юнониёни қадим аввалин шуда ҳуқуқҳои шахрвандонро дар ҳудуди шахр-давлатҳо (полисҳо) шинохтаанд. Ба ақидаи онҳо шахр-давлатҳо офаридаи Худованд буд. Онҳое, ки дар он зиндагӣ мекунанд, тибқи қонун ва адолати Худованд умр ба сар мебаранд. «Қонун на ба зӯрӣ ва қувва, балки ба адолати илоҳӣ ва тартибот таъя мекунад», – меғуфтанд онҳо. Ҳатто дар ин ҳалқият низ олиҳаи адолати судӣ ҳамчун татбиқкунандаи доди ҳақиқат Фемида мавҷуд буд.

Солон (тақрибан солҳои 638-559 то милод зиндагӣ кардааст), Гераклит (охири асри VI-аввали асри V то милод), Демокрит (асрҳои V-IV то милод), Пифагор (солҳои 481-411 то милод), Сукрот (солҳои 469-399 то милод), Афлотун (солҳои 427-347 то милод), Арасту (солҳои 384-322 то милод), Эпикур (солҳои 341-270) аввалин шуда, дар олам инсонро ҳамчун офаранда ва пешбарандаи таърих шинохта, барои ҳимояи ҳуқуқҳои он суҳанҳои пурарзиш гуфтаанд.

Яке аз шахсиятҳои маъруфи илмӣ ва сиёсии Юнон Солон буд, ки дар соли 594 то милод, хангоми сар задани бӯҳрон дар Афина, ислоҳоти сиёсӣ гузарондааст. ӯ мардумро аз қарзҳои вазнини синфи ҳукмрон ва давлат озод кардааст.

- Бо роҳи қарз гуломшавиро бекор кард.

- Маҳдудиятро дар истифодаи замин муайян намуд, то замин ба ҳама расад.

- Ба васияти озоди молу мулк иҷозат дод.

- Ба ҳар кас ҳуқуқ дод, ки аз номи каси ҷабрида дар суд ва ҷамъомадҳо баромад карда, ҳуқуқҳои онро ҳифз намояд.

- Савдои озод ва ҳунармандиро дастгирӣ кард.

Пифагор ва пайравони ӯ дар шинохти ҳуқуқи инсон зинаи навро кашф намуданд, ки он дар пайвасти адолат бо баробарҳуқуқии инсонҳо зоҳир меёфт: «Адолат дар баробарии инсонҳо ифода меёбад».

Афлотун тақсими адолатноки меҳнат, ҳифозати моликият ва баробарҳуқуки зан ва мардро эълон кардааст: «*Адолат ҳамчунин маънии онро дорад, ки ҳеҷ кас ҳақ надорад моли касро соҳибӣ намуда, моли худро аз даст диҳад*».

Арасту намудҳои адолатро кашф карда буд: «*Адолат ба ду намуд ҷудо мешавад: адолати баробаркунанда ва тақсимшаванда. Адолати тақсимшаванда адолатест, ки дар натиҷаи тақсими ҳуқуқат, ҳаққи меҳнат ва дигар имтиёзҳо дар байни мардум риоят мешавад. Адолати баробаркунанда дар доираи муносибатҳои муомилоти мушоҳида мешавад: дар аҳдҳо, рӯёндани товори зарар, қиоят, ҷазо ва ғ.*»

Ақидаҳои табиӣ – ҳуқуқи файласуфони юнонӣ идомаи инкишофи худро дар ҳуқуқи Рими қадим ёфтанд. Ҳуқуқшиносони Рими қадим Ситсерон, Яволен, Улпиан, Гай, Юстиниан бар асоси гоҷҳои олии инсонпарварии поквичдонӣ, ҳақиқатнигорӣ, адолатпарварӣ заминаи устувори ҳуқуқи хусуси римино тарҳрезӣ намуданд. Онҳо аввалин шуда, чунин ҷанбаҳои муҳими ҳуқуқи инсон: субъектҳои ҳуқуқ, мақоми ҳуқуқи ашхос, озодии табиии инсон, тақсими ҳуқуқи умумӣ ва хусусиро дар илми ҳуқуқшиносӣ кашф карданд. Бузургтарин навоари, ки онҳо дар илми ҳуқуқ ворид намуданд, мушаххасии талаботи меъёр ва техникаи конунгузорӣ буд. Натиҷаи меҳнати ҳуқуқшиносони римӣ буд, ки Аврупои замони Эҳд дар асрҳои XVII-XVIII муносибатҳои молумулкӣ ва шахравандии замони сармоядориро ба осонӣ идора карда тавонист. Ҳоло низ дастовардҳои ҳуқуқи Рими қадим дар конунгузории граждании аксари давлатҳои ҷаҳон истифода мешавад.

4. АСРҲОИ МИЁНА ВА ҶОЯИ ҲУҚУҚИ ИНСОН. Асрҳои миёна яқ давраи таназзули инкишофи ҳуқуқи инсонро чи дар Аврупо ва чи дар Осиё рӯи кор овард. Дар муқоиса ба давлатҳои пешин вазъи инкишофи ҳуқуқи инсон бо сабабҳои гуногун паст фурумад. Заифгардии империяҳои бузурги дунёи қадим, мочараҳои динӣ ва сиёсии кишварҳои ҳамҷавор, таъсиррасонии саҳти идеологӣ ва динӣ ба рушди илми ҳуқуқ то дараҷае инкишофи озоди ҳуқуқи инсонро ҳалалдор намуд. Сабабгори ин ҳама муборизаҳои байнихамдигарии ҷараёнҳои ошгинопазири динҳои ҷаҳонӣ, ҳисси худхоии давлатҳои ҷангҷӯи асрҳои миёна, ки мақсади оламгириро (Чингизхон, Темур, ҳаракати салибдорон ва ғ.) дар сар доштанд, ба шумор мерафт. Вале бо вучуди ин ақидаҳо оид ба ҳуқуқи инсон дар ҷомеа ба пуррагӣ маҳв нагардиданд.

Махсусияти ҳуқуқи инсон дар ин даврон аз он иборат аст, ки ҳуқуқи инсон чун қисми таркибии ҳуқуқ дар тобеияти динҳои ҷаҳонӣ монда буд. Аз ин рӯ динҳои ҷаҳонии буддой, насронӣ ва ислом дар қатори таълимоти динӣ таълимоти ҳуқуқӣ низ доштанд. Дар сарчашмаҳои динии онҳо меъёрҳои ахлоқӣ, зебоишиносӣ, ҳуқуқӣ дар қатори меъёрҳои динӣ зиёд буданд.

Панҷ таълимоти асосие, ки Буддо барои расидан ба мартабаи нирвана-нест кардани азобу уқубат воситаи асосӣ шуморидааст, инҳоянд:

1. Қатъи зӯрварӣ,
2. Қатъи дуздӣ,

3. Қатъи зино,
4. Қатъи дурӯғ,
5. Нанӯшидани маводи мадхушкунанда.

Дини исавиён низ чун идомаи дини яҳудиён мардумро баробари баҳри ба сун Худованди якка даъват намудан конселсияҳои ҳуқуқии ҳамзистиеро тавлид кард, ки дар онҳо аз эътирофи ҳуқуқҳои инсон таъкидот зиёд аст. Аз ҷумла аз 10 васияте, ки Худованд ба насрониҳо кардааст, 5 тоаш ба масъалаҳои ҳуқуқи инсон алоқамандии зич дорад:

1. Накуш,
2. Зино макун,
3. Дуздӣ макун,
4. Шаҳодати дурӯғ надох,
5. Ба қасе ҳасад набар.

Дини Ислом дар асри VII дар нимҷазираи Арабистон пайдо шуда, ба бетартибӣ бенизомии арабҳои давраи чоҳилият хотима дода, алаҳқусус ба занон хизмати бузург намуд. Арабҳои давраи чоҳилияро одат ин буд, ки аз ду духтари тавлидшуда якеро зинда мегурониданд. Қуръон зинда гуронидани духтаронро манъ намуда, ҳуқуқ ба ҳаёт ва моликияти онҳоро эълон намуд. Ҳамчунин дар қатори меъёрҳои динӣ дар ҳуди Қуръон қариб 500 меъёри ҳуқуқӣ ҳаст, ки муносибатҳои давлатӣ, граждони, оилавӣ ва ғайраро танзим мекунад. Яке аз хусусиятҳои пешқадами ислом назарияи ҳуқуқи инсондӯстӣ мебошад. Сарчашмаҳои ҳуқуқи исломӣ ҳамдигарфаҳмию муносибати некбинонаро дар ҷомеа талқин намуда, бо ҳар роҳу васила осоишу хушбахтии инсонҳоро талаб мекунад. Ҳуқуқҳои фарзанд, ҳешовандон, ҳамсоя, гулом, фақир, мискин, мусофир ва дигар категорияҳои инсон дар ҳамаи сарчашмаҳои ҳуқуқи мусулмонӣ таъкид мешаванд. Ислом баробарии инсонҳоро дар се самт муқаррар кардааст:

- баробарӣ дар асли инсоният,
- баробарӣ дар ҳуқуқ ва тақолиф,
- баробарӣ дар назди додгоҳҳо ва иҷрои қонунҳо.

Ҳамчунин меъёрҳои зиёди ҳуқуқии ислом ба озодӣ, ба мақому мартабаи инсон, ба ҳаққи камбағалон, ятимон, ба мубориза алайҳи зурварӣ ва маҳкуми дигар ҷиноятҳо бахшида шудааст. Дар ислом ҳатто шахсро барои ба итлоати дин даровардан маҷбур намудан манъ аст. «Дар дин ҳеч иҷборе нест», – гуфта шудааст дар ояи 256-и сураи Бақараи Қуръон.

Ногуфта намонад, ки ҳам фалсафаи Юнон, ҳам ҳуқуқи Рими қадим ва ҳам ҳуқуқҳои динҳои ҷаҳонӣ ҳанӯз ҳуқуқи инсонро ба маънии имрӯза ҳифз намекарданд. Зеро нобаробарии аслии байни ғуломон ва ғуломдорон, мардуми бумӣ ва ғайрибумӣ, диндорон ва берун аз дин будагон баръало мушоҳида мешуд. Бинобар ин, онҳо зина ба зина ҳуқуқи инсонро таҷзия менамуданд. Ин масъаларо ҳатто замони феодализм бо тамоми дастовардҳои ӯ ҳал карда натавонист.

Дар даврони асрҳои миёнаи ҷомеаҳои феодали чандин сарчашмаҳои расмии давлатҳо – Ҳақиқати Солидӣ дар давлати Франкҳо (соли 510 милодӣ), Ҳақиқати Рус (асри IX) дар давлати Рус, Хартияи бузурги озодӣ (соли 1215) дар Англия, Буллои тиллоӣ (1356) дар Олмон ва ғайра қабул

карда шуданд. Ҳар яке аз ин санадҳои ҳуқуқӣ зинаи нави инкишофи ҳуқуқ буда, дар онҳо эътирофи ҳуқуқи инсон боз ба як зинаи нисбатан баландтари худ мерасад. Масалан, Хартияи бузурги озодии соли 1215-и Англия, ки дар ҳаҷми 63 модда қабул шудааст, натиҷаи муборизаи феодалон, баронҳо ва дигар табақаҳои озоди чамъият ба муқобили ҳокимияти номаҳдуди шохӣ буд. Ҳокимияти шохӣ қисман дар масъалаҳои *андозсимонӣ ва маъмуриӣ дар доираи ҳамин қонун маҳдуд карда мешавад*. Ба ин тарик, гоӣ баробарии инсонҳо, ки дар аҳди қадим пайдо шуда буд, дар асрҳои миёна хомӯш нагардида, дар шаклҳои гуногун ва ҷаҳонбинҳои мухталифи диниву дунявӣ тадриҷан инкишоф меёфт.

5. ДАВРАИ ЭҶЁ ВА ЗАМОНИ НАВ ДАР ЭЪТИРОФИ ҲУҚУҚУ ОЗОДИҶОИ ИНСОН. Ин даврони гузариш аз феодализм ба капитализм буд. Зеро акнун ҳокимияти номаҳдуди мутлақа нест шуда, ҷойи онро ҳокимияти давлатие мегирад, ки вай ба табақаҳои гуногуни чамъиятӣ таъя намуда, барои нигоҳ доштани тартибот ва низоми нагичабахш кушиш менамуд. Ҷаҳонбинии нави ҳуқуқии замони нав тасаввуроти навро оид ба ҳуқуқҳои инсон кашф кард.

Назарияи ақлгароёна оид ба ҳуқуқҳои инсон аз ҷониби Г. Гротсий, Б. Спиноза, Ч. Локк, Ш. Монтескё, Т. Чеферсон, И. Кант ва дигарон кор карда баромада шуд. Онҳо сохтори феодалиро маҳкум намуда, назарияи навро оид ба ҳуқуқу озодиҳо, ки ба ҳокимияти ҳуқуқ асос ёфта буд, тархрезӣ намуданд. Ба ақидаи онҳо муносибати байни фард ва давлат танҳо дар доираи ҳуқуқ бояд ҳалли худро ёбад. Аз ин нуқтаи назар ҳокимият ҳамчун натиҷаи мавҷудияти халқ, натиҷаи созиши байни мардум ва ҳокимон буд, ки мақсади таъмини иҷрои ҳуқуқ, тартибот ва озодиро дошт.

Ҳуқуқшиносии франсаӣ Ш.Л.Монтескё (1689-1755) консепсияи ҳуқуқи табиӣи инсонро боз ҳам инкишоф дода, воқеияти таъмини онро дар тақсими ҳокимият ба рукҳои қонунбарор, иҷроия ва судӣ дид. Ӯ мақсади тақсими ҳокимиятро дар барҳам додани сӯиистифода аз ҳокимият меид.

Нақши муҳимро дар татбиқи конституционии назарияи тақсимои ҳокимиятҳо, ки бо мақсади дифои ҳуқуқи инсон кор карда шуда буд, олимони амриқой Т.Пейн, Т.Чеферсон, А.Гамилтон ва Д. Медисон иҷро кардаанд. Т.Чеферсон аз назари ғояҳои ҷумҳуриявӣ ва демократӣ ҳуқуқи инсонро асоснок намуд. Ӯ ҳангоми омода намудани Эълонияи истиқлолияти ШМА (4-июли соли 1776) ҳуқуқҳои мусодиранишаванда ва фитрии инсонро дар он ҷойгир намуд. Ин аввалин ҳуҷҷати расмӣи ҳуқуқӣ буд, ки ҳуқуқҳои фитрии инсонро таҷассум мекард.

Дар Аврупо дар арафаи Инқилоби буржуазии Фаронса 26 августи соли 1789 Эълонияи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд қабул карда мешавад. Эълонияи чун маҷмӯи ҳуқуқу озодиҳои эътирофшудаи инсон ва шаҳрванд аз номи халқи Фаронса ба ҳукумат пешниҳод мешавад. Эълония аз муқаддима ва 17 модда иборат буд. Дар Эълонияи ҳуқуқҳои инсон аз ҳуқуқҳои шаҳрванд ҷудо карда мешаванд. Ба ҳуқуқҳои инсон ҳуқуқҳои табиӣи он – ҳуқуқ ба: озодӣ, баробарӣ, молиқият, амният, мубориза алайҳи истисмор ворид мешуд. Ҳуқуқҳои

шаҳрвандӣ ба волюяти ҳокимияти халқӣ, ба озодиҳои кафолатноки шаҳрвандон ва кафолатҳои иштирок дар ҳаёти сиёсӣ мансуб буд.

Умуман, баъд аз инкилобҳои буржуазии Англия ва Фаронса ҳуқуқи инсон дар Аврупо ба зинаи нави инкишофи худ расида, қисмати зиёди ҳуқуқҳои табиин инсон мавқеи устуворро дар конституцияҳои расмӣ давлатҳои Аврупои Марказӣ ва Шарқӣ ишғол намуданд. Албатта, ин даврони роҳ ёфтани ҳуқуқҳои инсон ба санадҳои конституционии давлатҳои буржуазӣ буд, вале ҳанӯз механизми таъмин ва ҳифзи ин ҳуқуқҳо номукамал буд.

Савол ва супоришҳо:

1. *Ба фикри Шумо аввал ҳуқуқ пайдо шудааст ва ё ақидаҳо оид ба ҳуқуқ?*
2. *Қадам ҳуқуқҳои фитрии одамро дар давраи чомаи обшонаи ибтидоӣ номбар карда метавонед?*
3. *Ҳуқуқи фитрӣ чист?*
4. *Адолати судӣ кай ва дар куҷо пайдо шудааст?*
5. *Шахсият ва мақоми ӯ дар фалсафаи Юнон ва ҳуқуқи римӣ.*
6. *Сарчашмаҳои ҳуқуқи римӣ қадамҳоянд?*
7. *Умумият ва махсусиятҳои таълимоти Буддо, Библия ва Қуръонро оид ба ҳуқуқи инсон шарҳ диҳед.*
8. *Замони Эҳё ва инкишофи ақидаҳо оид ба ҳуқуқи инсонро тавсиф бахшед.*

§4. РОҲҲОИ МУХТАЛИФИ РУШДИ ҲУҚУҚИ ИНСОН ДАР ТАЪРИХИ ТАМАДДУНҲО

1. ПАЙДОИШ ВА ИНКИШОФИ ҲУҚУҚИ ИНСОН ДАР ТАМАДДУНҲОИ ҚАДИМАИ ШАРҚӢ ВА ҒАРБӢ. Эҳтимол меравад, ки ибтидои шинохти расмӣ ҳуқуқи инсон чи дар тамаддуни қадимаи Шарқӣ ва чи дар тамаддуни Ғарбӣ дар зинаҳои ибтидоии ҳаёти иҷтимоӣ ҳамоҳанг ва монанд буд. Зеро нахустинсонҳо бо табиати якхела ва талаботи ба ҳам монанд ба ҳаёти иҷтимоӣ (чи дар Шарқ ва чи дар Ғарб) қадам гузоштаанд. Дигар ин ки воситаҳои ҳимояи ин ҳуқуқҳо дар ин минтақаҳо ба усулҳои якхелаи ақлӣ ва ғайриақлӣ таъя намуда, манбаи эътирофи ҳуқуқи инсонро на дар табиати иҷтимоии он, балки дар талаботи ҳудоҳои аввалия мегардонанд. Тасаввуроти динии қадима дар заминаи сатҳи пасти шуури одамон ба сарчашмаҳои ғайриақлӣ таъя мекард. Ҳудоҳои осмонӣ Осирис, Ахура Мазда, Митра, Зевс ва ғ. ҳуқуқи инсонро муайян мекарданд ва иҷрои онро тавассути ҳодисаҳои табиӣ гуё назорат менамуданд. Агар хушқошӣ, гармии аз ҳад зиёд, хунуқӣ ва ё боришоти аз ҳад зиёд мешуд, ба тафсири қоҳинон ин нишонаи беадолатиҳои инсон дар рӯи замин буд. Ҳудоҳои асотирии борон, офтоб, раъду барқ, об ва ғ. тибқи тасавури мардумони қадим ба ҳаёти онҳо таъсир мерасониданд. Ҳатто гунаҳкорӣ ва ё бегуноҳии шахсро тавассути усулҳои ғайриақлӣ – ордалия (ваҷи гарм ва сард) исбот менамуданд. Ин ҳама нишонаи он буд, ки

хукуки инсон дар ин зинаҳо чи дар Шарк ва чи дар Ғарб ба усулҳои эътироф ва ҳимояи гайриақлӣ ва гайришақлӣ шабоҳат дошт. Манбаи эҷод ва ҳимояи ҳукуки инсон қувваҳои табиӣ ва осмонӣ буданд. Инсон ҳанӯз аз рӯи талабот дарк намекард, ки ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ шартӣ мавҷудияти ӯст. Ҳатто сабаби тавлиди фарзандро нафаҳмида, занро дар тамаддуни қадима чун офаридгор мепарастиданд.

2. ХУСУСИЯТИ ЭЪТИРОФ ВА ҲИМОЯИ ҲУҚУҚИ ИНСОН ДАР ТАМАДДУНИ ШАРҚӢ.

Бо вучуди он ки дар ибтидои пайдоиши ҳуқуқ ва озодиҳои инсон дар тамаддуни шарқӣ ва ғарбӣ умумиятҳо зиёд буданд, рафта – рафта байни онҳо дар усулҳои шиноخت ва эътирофи ҳуқуқҳо фарқиятҳо пайдо мешаванд. Ин фарқиятҳо бо асосҳои ҷуғрофии макони зист, вазъияти боду ҳаво ва махсусияти инкишофи шуури ин халқиятҳо вобастагӣ дошт. Қисмати давлатҳои шарқӣ, ки дар шароитҳои мусоиди табиӣ қарор доштанд ва тасаввуроти динию сиёсии бармаҳалро соҳиб буданд, бо бунёди иншоотҳои азиму шаҳрҳои аввалия яқбора ба низоми ғулмодории махсусияти дастаҷамъонадошта ворид шуданд (Миср, Бобулистон). Аммо қисмати дигарашон (Осиёи Миёна, аз ҷумла сарзамини таърихии Тоҷикистон), ки бо истеҳсолоти осиегӣ дар ибтидо маълуманд, дар оғози ташаккули ҳуқуқи давлатӣ, мақомоти идоракуни ва эътирофи ҳуқуқҳои нахустини иҷтимоии инсон истисмори молу мулкӣ инсонро намендонистанд. Моликияти хусусӣ ба воситаҳои истеҳсолот умуман вучуд надошт. Деҳқонон ва хунармандони озод табақаҳои асосии ҷамъиятро ташкил медоданд. Ҳуқуқҳои табиӣ инсон бо ҳуқуқҳои нахустини иҷтимоии ӯ – ҳуқуқ ба меҳнат, ба шикор, ҳуқуқ ба хунармандӣ, ки ҳамчун мероси даврони авлодӣ баромад мекарданд, дар зинаи нав – зинаи обшинагӣ-ҷамоавӣ арзи вучуд мекарданд. Моликият махсусияти дастаҷамъонадоштаро дошта, тамоми аъзои ҷомеа ба замин ва дигар неъматҳои табиӣ ҳуқуқи баробар доштанд. Ҳуқуқҳои молумулкӣ ба замин, манзил, об ва ғ. умумӣ буд. Давлатҳои нахустини шарқӣ, ки бо чунин омилҳо пайдо шудаанд, бо ду аломат аз дигарон тафовут доштанд:

1. Аз рӯи типӣ таърихиашон – давлатҳои нахустини зироатпарварӣ

2. Вобаста ба шакли идораиашон – давлатҳои ҷамоавӣ-табақавӣ.

Дар онҳо деҳқонони озод ва табақаҳои хунарманд, ки бунёдкори нахустини шаҳр-давлатҳо буданд, нақши муҳим бозидаанд. Ҳуқуқи озодиҳои инсонҳои нахустин дар вазифаи давлатҳои нахустини шарқӣ чунин буданд:

1. Таъмини мардум бо неъматҳои лозима бо усули тақсими адолатноки меҳнату маҳсули меҳнат;

2. Нигоҳ доштани идоракунии марказонидашуда ва танзими муносибатҳои мураккабшудаи стода;

3. Таъмини тартибот ва бехатарии мардум.

Ҳамин тавр, инкишофи озоди сохтори авлодии давлатҳои Шарқи осиеӣ ба бунёди давлатҳои типӣ зироатпарварӣ бо шакли идораи ҷамоавӣ мусоидат карда, табиатан ҳуқуқи озодиҳои инсонро дар худуди

манфиатҳои дастаҷамъона ҳамчун шартӣ мавҷудияти нахустин ҷамъиятҳои сиёсӣ ҳимоя намуд. Ин давлатҳо дар муқоиса бо дигар давлатҳои шарқӣ ва ғарбӣ хусусияти синфӣ ва истиморино надошта, ягона мушкилогашон идораи ҷамъиятҳои мураккабгардида буд.

3. ТАМАДДУНИ МИСРӢ ВА МАСЪАЛАИ ҲИҶЗИ ҲУҚУҚИ ИНСОН. Дар тамаддуни мисрӣ, ки тамаддуни нисбатан қадимаи ҳаёти иҷтимоии инсон ба шумор меравад, нишонаи равшани давлати нахустини синфӣи навъи ғуломдорӣ инъикоси худро ёфтааст. Аз он давроне, ки шоҳигарии Нили боло бо шоҳигарии Нили поин як мешавад (тақрибан соли 3118 то милод) ва сохтмони аҳроми бузурги Миср оғоз мегардад, он ягона давлати абаркудрати навъи ғуломдорӣ дар ҷаҳони қадим буд.

Мисри қадим, ки давлати синфӣи ғуломдорӣ буд, чунин усулҳои низоми идорино дошт, ки дар он ҳуқуқу озодиҳои инсон маҳдуд карда мешуд:

1. Ҳокимияти сиёсӣ дар дасти як нафар – Фиръавн муттаҳид шуда буд;
2. Ҳуқуқ ва моликияти табақаҳои мухталиф аз марказ муқаррар мешуд;
3. Мардуми оддӣ ҳуқуқ ба моликият надошт;
4. Шоҳ сояи Худо дар рӯи замин ҳисоб мешуд ва шакли идора истибдодӣ буд.

Ба вуҷуди он ки давлати Миср давлати ғуломдорӣ ва истибдодӣ буд, дар замири ин давлат ғояҳои адлу инсоф, баробарино бародарӣ ва ғояи роҳи нек тарғиби худро дошт. Ба ин тамаддун кашфи тарозуи инсоф, ки кирдори неку бади инсонро бармекашид, мансуб аст, Оғро баъдан форсҳо ва юнониҳо қабул намуда, то низоми судии имрӯза расонидаанд.

4. ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИИ ИНСОН ДАР ТАМАДДУНИ ФОРСҲО ВА ТАЪЛИМОТИ ЗАРДУШТИЯ. Эътироф ва ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон дар тамаддуни мардуми Эрон ва тоҷикон хеле ғани ва ибратомӯз мебошад. Мутобиқи маълумотҳои таърихӣ ибтидои эътирофи ҳуқуқу озодиҳои инсон дар ин тамаддун аз давраи ҳукмронии Ҷамшедшоҳи одил дар ибтидои ҳазораи дуи қабл аз милод оғоз шудааст. Тибқи маълумоти Авастро, Ҷамшедшоҳ аз Аҳура Маздо рисолати паёмбариро напазируфта, дархост намудааст, ки ба ӯ шоҳии мулки Аҷамро бо адлу инсоф ва баробарии мардумонаш бидиҳад. Ҳамин тавр, то он рӯзгоре, ки Ҷамшедшоҳи пешдодӣ аз рӯи адлу инсоф ҳукмронӣ мекард, мулки ӯ боқӣ монд.

4. ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИИ ИНСОН ДАР ТАМАДДУНИ ФОРСҲО ВА ТАЪЛИМОТИ ЗАРДУШТИЯ. Эътироф ва ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон дар тамаддуни мардуми Эрон ва тоҷикон хеле ғани ва ибратомӯз мебошад. Мутобиқи маълумотҳои таърихӣ ибтидои эътирофи ҳуқуқу озодиҳои инсон дар ин тамаддун аз давраи ҳукмронии Ҷамшедшоҳи одил дар ибтидои ҳазораи дуи қабл аз милод оғоз шудааст. Тибқи маълумоти Авастро, Ҷамшедшоҳ аз Аҳура Маздо рисолати паёмбариро напазируфта, дархост намудааст, ки ба ӯ шоҳии мулки Аҷамро бо адлу инсоф ва баробарии мардумонаш бидиҳад. Ҳамин тавр, то он рӯзгоре, ки Ҷамшедшоҳи пешдодӣ аз рӯи адлу инсоф ҳукмронӣ мекард, мулки ӯ боқӣ монд.

Мутобиқи маълумоти таърихӣ (Беруни, Низомулмулк ва дигарон) шоҳони Пешдодӣ дар як сол ду маротиба дуди мардумро мешуниданд, ки ин дар арафаи ҷашнҳои Наврӯз ва Меҳргон сурат мегирифтааст. Шоҳон 7 рӯз банавбат мардум ва табақаҳои гуногунро дар майдони кушоди шаҳр қабул менамудаанд. Ва он рӯз касе чӣ ишқояте нисбати ҳар нафаре дошта бошад, ба шоҳ арза мекардааст ва шоҳанишоҳ ҳақро ба ҳақдор мерасонидааст. Агар рафту даъво нисбат ба шоҳ бошад, дар чунин сурат шоҳ аз тахт фаромада, қулоҳи шоҳиро аз сар гирифта, назди Муъбади мубадон ба зону зада, аз ӯ хоҳиши мекардааст, ки ин баъд нисбати ӯ аз нигоҳи адл ва ӯ ҳал намояд...

Чунин буд нуктаи олии ҳимояи ҳуқуқи инсон дар аҳди қадими мардуми тоҷик, ки назари худро дар кишварҳои дигар надошт. Ҳамин тавр, идоракунии боадолатона ва ба манфиати ҳуқуқи озодиҳои мардум дар давраи ҳукмронии шохони Пешдодӣ ва Каёнӣ то паёмбарии рӯзгори Зардушт мавҷуд буда, эҳтимол меравад, ки дар ин даврон шакли идоракунии ҷамоавӣ- табақавӣ амал мекард. Аммо дар даврони ҳукмронии Каёнӣёни охир, ки ба ибтидои ҳазораи яки қабл аз милод рост меояд, ҷангу ҷидолҳои дохилии қавмҳои Эрону Турон бо сабабҳои гуногун шиддат мегирад. Дар ин асно дар Турон дар аҳди ҳукмронии Виштосп Зардушт таълимоти динҳои ҷудоғонаро муттаҳид намуда, даъват ба сӯи Худои ягонаи некӣ – Аҳура Маздо менамояд. Мазмуни таълимоти Зардушт дар муборизаи қувваи некӣ – Аҳура Маздо бо қувваи бадӣ – Аҳриман ифодаи худро ёфтааст. Зардушт тибқи муқаррароти Авасто мардумро ба роҳи рост, некӣ ва наҳқорӣ “Гуфтори нек, пиндори нек, кирдори нек» даъват менамояд. Дар таълимоти Зардуштия баъдан сарчашмаҳои зиёди динию ҳуқуқие эҷод мешаванд, ки дар онҳо ҳуқуқҳои табиӣ ва иҷтимоӣ аз қабилӣ: ҳуқуқ ба ҳаёт, ба зиндагии хушбахтона, ба касб, ба никоҳ ва озодии никоҳ, ба молиқият, ба таҳсил, ба муҳити мусоиди зист ва ҳатто ҳуқуқ ба ҳаёти ҳайвоноти ғайриинсонӣ инъикоси худро ёфтаанд.

5. ИСЛОМ ВА МАСЪАЛАҲОИ ЭЪТИРОФ ВА ҲИФЗИ ҲУҚУҚИ ИНСОН. Тавре қаблан қайд намудем, ислом дар қатори дигар арзишҳо инсонро чун неъматӣ олай мавриди ҳимояи хеш қарор дод. Таълимоти илоҳии исломӣ оид ба он ки Худованд баробари офаридани инсон тамоми маҳлуқот ва мавҷудоти оламро барои таъзим ба одам ҳукм мефармояд, маънии онро дошт, ки Офаридгор аз ҳамаи мавҷудоти олам инсонро болотар гузошта, маънии зиндагиро дар ҳасти он мебинанд. Бартариии консепсияи исломӣ оид ба ҳуқуқи инсон нисбат ба тамаддуни зардуштӣ дар он буд, ки ислом ҳамаи одамонро, новобаста аз арабу ачам, турку муғул буданашон, новобаста аз дорониашон ба ҳам баробар дониста, бартариро танҳо ба онҳое меод, ки покзақор, боимон ва ботақвоанд, ба роҳи рост ва ҳақиқат қадам мениҳанд. Аммо дар Зардуштия таълимоти динӣ дар баъзе масъалаҳо маҳдуд баён мешавад. Дигар ин ки таълимоти исломӣ оид ба ҳуқуқи инсон бисёре аз одатҳои ғайриахлоқӣ ва ғайриақилоқӣ, ки ҳуқуқи зардуштӣ талқин мекард, аз байн бурд. Чунончи, ислом исботкунии ғайриақилоқӣ дар гунаҳкорӣ ва бегуноҳии шахс, никоҳи маҳорим ва ҷазо додани ҳайвонотро бекор кард. Мутаассифона, дар қатори ин бартариро ислом низ бисёр одатҳои неку арзишманди мардуми форсро, ки дар ҳимояи ҳуқуқи инсон нақши бориз доштанд, аз байн бурд. Бо вучуди ин ислом ва ҳуқуқи исломӣ зинаи навбатии шиноخت, эътироф ва инкишофи ҳуқуқи инсон маҳсуб мешавад. Маҳз хизмати мутафаккирони исломӣ дар инкишофи илми ҳуқуқи инсон дар асрҳои минбаъда хеле ҷолиб аст. Ислом ба замини он ки дини табиатан бо сиёсат дар пайвастагӣ пайдошуда аст, назарияи он оид ба инсон аз ҳудуди давлат берун меравад. Категорияҳои, ки дар ин дин мавриди ҳифз қарор мегиранд – *мусулмон*, *мӯъмин* ва *инсон* дар шакли мардум ё халқ аст.

Қобили қайд аст, ки дар Шарқ (Шарқи Миёна) аз даврони зардуштия сар карда, то зуҳури ислом ва баъд аз зуҳури ислом низ ҳуқуқ таҳти парастории дин қарор гирифт. Аммо чунин махсусият дар Ғарб мавҷуд набуд. Аз ин ҷост, ки нуқтаҳои муҳими ҳуқуқу озодиҳои инсонро аз диди таълимоти динӣ муқаррар мекарданд. Ҳатто илми ҳуқуқ низ баъдан дар доираи муқаррароти динӣ сарҳад ва ҳудуди озодии инсонро муқаррар мекард. Аммо дар Ғарб бошад, фалсафаи Юнон ва бисёрхудоии атиқӣ заминаи инкишофи ҳуқуқи римӣ гардиданд.

6. ТАМАДДУНИ ҒАРБӢ ВА РОҲӢ ҒАРБИИ ЭЪТИРОФ ВА ҲИФЗИ ҲУҚУҚУ ОЗОДИҲОИ ИНСОН. Аз он ки инкишофи фалсафаи Юнон ва бисёрхудоии ҷаҳони атиқӣ то муттаҳид шудан ба ҷараёни якҷаҳудӣ заминаи ҳуқуқи римӣ гардиданд, ҳуқуқи римӣ дар як муддати кӯтоҳ шароити мусоиди инкишофро барои худ дар муносибатҳои озоди молумулкӣ касб кард. Илми юнониён, ки аз ҷор давраи инкишофи тафаккур: тафаккури қаҳрамонӣ (бояд қайд кард, ки ин давраи инсонро низ аҷдодони тоҷик тибқи маълумоти “Шоҳнома” аз сар гузаронидаанд), тафаккури визионерӣ, тафаккури назариявӣ ва ақлӣ иборат буд, ба инкишофи ҳуқуқи римӣ манбаи хуби ақлӣ ва адолатхоҳӣ дод. Умуман, ҳуқуқи римӣ инсонро манбаи асосии инкишофи илми ҳуқуқ ва муносибати онро дар асосҳои ақлӣ ва адолатхоҳӣ чун раванди инкишофи ҳуқуқ эътироф мекард. Мушаххасият ва айнияти ҳуқуқӣ, кодификатсия ва таснифи ҳуқуқ, ба ҳуқуқи ақлӣ ва ғайриақлӣ ҷудо кардани ҳуқуқ аз дастовардҳои бузурги ғарбиён буд. Аммо то паҳншавии насрония дар ин паҳно вай аз дастовардҳои ахлоқӣ маҳрум буд. Танҳо баъди пайдоиши дини насронӣ ворисони ҳуқуқи римӣ ба инкишофи гоҷҳои ақлонӣ ва ахлоқии ҳуқуқ дар муқобили таълимоти динӣ бештар диққат доданд. Вале баъди расман эътироф шудани дини насронӣ дар интиҳои асри III милодӣ ҳуқуқи римӣ низ зери васигии дин қарор гирифта, дигар манбаҳои ақлии худ (с.395) ва динҳои мухталифро инкор менамояд. Дарвозаи илми фалсафа ва илмҳои дигар барои ғарбиён аз аҳди император Зенон баста мешавад. Ҳамин тавр, бартарии дин дар муайян намудани ҳуқуқу озодиҳои инсон муқаррар мешавад. Баъдан аз асрҳои VI то асрҳои X бартарии сиёсат ва лашкар муайянкунандаи ҳадду ҳудуди ҳуқуқи инсон дар Ғарб мегардад. Зеро дар ин давраи императории Рим се мавҷи ҳучуми қавмҳои барбариро бар худ қабул мекунад. Танҳо дар даврони Эҳё (асрҳои XVI-XVII) инсон дар Аврупо аз сари нав мавқеи марказии худро дар илм, тамаддун ва дигар соҳаҳо пайдо мекунад. Ҳамин тавр, ҳуқуқи инсон роҳ ба нахустин ҳуҷҷатҳои расмии давлатӣ ёфта, ба тағйир додани мазмун ва моҳияти идораи давлатӣ таи садсолаҳои дигар барои инсоният хизмат карда истодааст.

7. ХУСУСИЯТИ ЭЪТИРОФ ВА ҲИФЗИ ҲУҚУҚУ ОЗОДИҲОИ ИНСОН ДАР МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁ ВА АФРИҚО. Қатъи назар аз он ки қисме аз давлатҳои Осие ва Африқо таърихи хеле қухан доранд, ба

мулки онҳо танҳо баъд аз муборизаҳои озодихоҳона ва озодии воқеии онҳо аз мустамликаӣ давлатҳои гарбӣ ҳуқуқ ва озодихоҳии инсон ворид гардид. Ҳиндустон, Эрон, Афғонистон, Ҳабашистон, Миср ва дигар давлатҳои Африқои Шимолӣ кишварҳои буданд, ки дар баробари истиқлолияти сиёсӣ истиқлолияти ҳуқуқ ва озодихоҳии шахсиро дар ибтидои асрҳои XVIII-XIX аз даст дода буданд. Қисме аз ин давлатҳо, ки дар асри XX ҳамчун давлатҳои ру ба инкишоф шинохта шуданд, ду роҳи асосиро пеш гирифтанд: яке режими конституционӣ- демократӣ (Ҳиндустон, Туркия, Филиппин) ва дигаре авторитарӣ (давлатҳои араб, Марокаш, Урдун ва ғ.). Дар ҳарду режими номбурда ҳуқуқи озодихоҳии инсон ба таври ба худ хос ҳифз карда мешуд. Мисол, дар Ҳиндустон бо таъсири ҳаракатҳои озодихоҳӣ санадҳои конституционӣ оид ба ҳуқуқи инсон ҳанӯз дар байни солҳои 1919- 1935 қабул шуда буд. Дар Индонезияи голландӣ бошад, Шӯрои халқӣ зери таъсири ҳаракатҳои озодихоҳӣ дар солҳои 20 таъсис ёфт. Ҷамин тавр, Афғонистон соли 1921, Миср соли 1927 ва Ироқ соли 1930 истиқлолияти худро эълон намуданд. Баъд аз Чанги дуҷониби Чаҳони Алҷазоир, Гвiana, Гваделупа мустақилиятро соҳиб шуданд... Дар солҳои 70-ум мустамликаҳои Португалия дар Африқо ва солҳои 90-ум қисмати ҷанубӣ-гарбии Африқо – Ҷумҳурии Намибия истиқлолияти худро эълон намуданд. Ҳар як давлати соҳибистиқлол баробари истиқлолияти сиёсӣ ва ҳуқуқҳои сиёсии мардумро эътироф намудан бо қабул намудани конституцияҳои нахустини худ ҳуқуқҳои фитрӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии миллатҳои озодихоҳро расман эълон намуданд.

Савол барои муҳокимаронӣ

1. Махсусиятҳои пайдоиши ақидаҳои оид ба ҳуқуқи инсон дар Шарқ.
2. Мисри Қадим ва масъалаи ҳифзи ҳуқуқи инсон.
3. Зардуштиён ва ҷимояи ҳуқуқи инсон.
4. Исломи масъалаи эътироф ва ҳифзи ҳуқуқи инсон.
5. Тамаддуни Ғарб ва махсусиятҳои эътирофи ҳуқуқи инсон.
6. Ҷимояи ҳуқуқи инсон дар Осӣ ва Африқо.

§.5 ҶОЯҲОИ ҲУҚУҚИ ИНСОН ДАР АҶКОРИ МУТАҶАККИРОНИ ҶОРС-ТОҶИК

1. МАСЪАЛАИ ЭЪТИРОФ ВА ҶИМОЯИ ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН ДАР АҶДИ ЗАРДУШТӢ. Аҷдодони тоҷикон дар мулкҳои Суғду Бохтар, Хоразму Хуросон аз даврони қадим суқунат намуда, ба ҳаёти сиёсӣ ва ҳуқуқи давлатҳои қадима таъсири бузург расонидаанд. Дар даврони тамаддуни зардуштӣ, ки аз ибтидои ҳазораи яки қабл аз милод то қарни VII милодиро фаро мегирад, қисмати асосии худуди мардуми тоҷиқи форс зери таъсири тамаддуни ҳуқуқи зардуштӣ қарор дошт. Сарчашмаҳои ҳуқуқи «Вандидод», «Бундаҳишн», «Динқард», «Шояст ва нашояст»,

«Ардавиروفнома», «Минуи хирад», «Панду андарзҳои Анӯшервон» ва г. аз дастовардҳои ҳуқуқие буданд, ки ҳуқуқу озодиҳои инсонро дар ин даврон муқаррар мекарданд. Қобили қайд аст, ки мардуми форс (точикон) аз қадим ба инсон ҳамчун ба мӯъҷизаи марказии олам муносибат намуда, ҳамеша дар боби ҳурмату эҳтироми ҳаққи инсон, волоияти мақоми он дар ҷомеа, ҳифзи ҳуқуқҳои молумулкӣ ва озодии ӯ фикрҳои судманд гуфтаанд.

Яке аз сарчашмаҳои ҳуқуқии зардуштӣ, ки дар даврони охири тамаддуни зардуштӣ нозил шудааст, нақл дар бораи марди рӯхониест бо номи Вироф, ки ба ҷаҳони мурдагон сафар кардааст. Вироф дар муурофияи судии охираат ширкат варзида, аз он нақл мекунад, ки чӣ тавр дар он дунё шахсоне, ки ҳуқуқҳои инсонро поймол кардаанд, сазовори ҷазо мегарданду чӣ тавр онҳое, ки қори нек кардаанд, қадр карда мешаванд. Тибқи ин сарчашма ҷазои вазнин барои дуздӣ, зино, расонидани зарари маънавӣ муқаррар шудааст. Ҳуқуқ ба моликият, ба шаъну шараф, тозагии оила, муҳити зист дар ин сарчашма ҳамачониба ҳифз гардидаанд. Ин асар мазмунан ба ривояти мисрӣ ва муурофияи судии Осирис монандӣ дорад.

2. АНДЕШАҲОИ МУТАФАККИРОНИ ТОЧИКУ ФОРС ОИД БА ҲУҚУҚУ ОЗОДИҲОИ ИНСОН ДАР ДАВРОНИ АСРҲОИ МИЁНА.

Баъд аз паҳн гардидани дини ислом дар Осиёи Марказӣ ҳуқуқи мусулмонӣ ҳамчун қисмати таркибии он ба ин минтақа роҳ ёфт. Сарчашмаҳои ҳуқуқи исломӣ чун муайянкунандаи ҳадду мазмуни ҳуқуқи инсон баромад мекарданд. Акнун мазмун ва муҳтавои инсон ҳамчун ҳодисаи иҷтимоӣ аз назари ҳуқуқи исломӣ ва таълимоти динии нав таҳлил мегардид. Агарчанде дар даврони ибтидои паҳншавии ҳуқуқи исломӣ аз ҷониби ғозиёни (онҳое, ки бо зӯрӣ исломро паҳн менамуданд) исломӣ ақидаҳои суннатгарой бештар ҳис мешуд, вале баъдан исломи асрҳои миёна аз таҷрибаи идоракунии шохони Аҷам, фалсафаи Юнон ва ҳуқуқи римӣ васеъ истифода менамояд. Маҳз тавассути олимону донишмандони ғайри араб (А.Форобӣ, А.Берунӣ, М. Ғазоӣ, А.Сино ва дигарон) ислом аз ин манбаъҳои пургановати маънавӣ истифода намуд. Ҳамин тавр, назария оид ба ҳуқуқи инсон ба зинаҳои нави инкишофи ақлгароёнаи худ расид, ки дар он инсон ҳамчун мавҷудоти марказӣ таҳлил мешуд. Олимону ҳуқуқшиносони форс-тоҷик дар пайи эҷоди арзишҳои нави ҳуқуқӣ табиноти Куръон, ҳадис ва дигар сарчашмаҳои шаръиро мадди назар гирифта, воситаҳои миллии эҷод, таҳия ва танзими ҳуқуқи инсонро қор карда баромаданд.

Асосгузори адабиёти классикии форсу тоҷик Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ роҷеъ ба ҳуқуқ ва озодиҳои инсон панду андарзҳои зиёде гуфтааст. Ӯ тамоми инсонҳоро, новобаста аз вазъи иҷтимоӣ камбудии ҷисмонӣ, дар як сатҳ гузошта, мардӣ ва ҷавонмардиро ба шахсоне мансуб донистааст, ки дасти маъёбону ятимонро гирифта, онҳоро чун инсонии комил эътироф мекунад:

*Гар бар сари нафси худ амири, мардӣ,
Бар кӯру қар ар нукта нагирӣ, мардӣ.*

*Мардӣ набувад фитодаро пой задан,
Гар дастӣ фитодае бигирӣ, мардӣ.*

Ақидаҳои Рӯдакӣ бештар ба ҷанбаҳои ҳуқуқҳои иҷтимоии инсон бахшида шуда, дар онҳо омилҳои табиӣ ва иҷтимоии ҳифзи ҳуқуқҳои барҷомондагон ва пиронсолон баҳусус таъкид шудааст. Дар «Қасидаи шикоят аз пирӣ» шоир бештар аз рӯзгори пирӣ ҳамчун даврони нотавонии инсон изҳори мулоҳиза намуда, зарурати нигоҳубин ва ҳифзи ҳуқуқҳои инсонро дар ин даврон баён намудааст.

Гарчанде Форобӣ падари фалсафаи сиёсии араб ба шумор равад ҳам, андешаҳои сиёсӣ ва ҳуқуқии ӯ дар ташаккул ва таквияти ақидаҳои ҳуқуқии мардуми форс хеле назаррас аст. Ақидаҳои ҳуқуқии ӯ дар асарҳои «Шаҳри нақӯрой», «Моҳияти қонунҳои Афлотун» ва «Сухан оид ба таснифи илмҳо» гирд оварда шудаанд. Ба хусус дар асари «Шаҳри нақӯрой» ӯ ба ташкили ҷомеаи адлпарвар кӯшиш намуда, роҳҳои нигоҳ доштани идоракунии адолатнок ва таъмини неқӯаҳволии мардумро муайян намудааст. Ба ақидаи ӯ санъати идоракунии ҳоким бояд ба таъмини шароити мусоид барои хушбахтии одамон мувофиқат кунад. Дар поёи фаҳмиши хушбахтон ва бадбахтон ӯ ҷамъияти давлатҳои неқ ва бадро кашф мекунад. Танҳо дар давлатҳои неқ инсон худро ба пуррагӣ озод ва хушбахт ҳисобида метавонад.

Тибқи ақидаи Форобӣ ҳар як шаҳрванди шаҳри идеалӣ бояд дар ҳолати озодии дохилӣ ва баробарии зоҳирӣ қарор гирад. Ҳамин тавр, ба тариқи сатҳӣ ҳам бошад, Форобӣ заминаҳои назарияи ҷомеаи шаҳрвандиро ҳанӯз дар он даврон қор қарда баромад, ки асоси онро баробарии шаҳрвандон, озодӣ ва таъмини хушбахтии аъзои ҷомеа ташкил медиҳад.

Абулқосим Фирдавӣ дар баробари зинда намудани тамаддуни мардуми тоҷику форс ғояҳои олии инсондӯстии шоҳигариҳои Пешдодию Каёнии Аҷамро бо низоми устувори давлату давлатдорӣ дар «Шоҳнома»-и безаволаш манзури ояндагон гардонидаст. Ӯ аз адлу инсоф, баробарӣ бародарӣ, озодию мустақилияти халқу миллатҳо дар либоси назм ақидаҳои судманду ибратбахш гуфтааст. Аз ҷумла, одилии шох Нӯширавонро дар озод намудани мардум аз пардохти вазнини андозҳо таъкид намуда, аз забони шоҳи одил баробарии мардумро новобаста аз мансабу вазифа ва шоҳу гадо будан дар назди офаридгор чунин таъкид мекунад:

*Хирадманду бинодил онро шинос,
Ки дорад зи додори гетӣ сипос...
Маро дод фармуду худ довар аст,
Зи ҳар бартарӣ ҷовидон бартар аст.*

*Ба яздон расӣ, шоҳу кеҳтар якест,
Касеро ҷуз аз бандагӣ қор нест.*

Дар назарияи Фирдавӣ унсури муҳими ифодакунандаи ҳуқуқи инсон ибораҳои «дод», «ростӣ» (мутаносиби ҳақиқату адолат) ва «меҳр» (адлу инсоф) мебошанд, ки ҳоло низ назарияи навини ҳуқуқи табиӣ онҳоро маҳаки шинохти ҳуқуқи инсон қарор додааст:

*Нафармуд моро ба ҷуз ростӣ,
Ки дев оварад кажжживу костӣ...
Набойд, ки ҷуз доду меҳр оварем,
Дигар чин ба коре ба чеҳр оварем...*

Фирдавсӣ то дараҷае ҳуқуқи инсонро мадди назар гирифтааст, ки дар пайравии таҷрибаи идоракунии шоҳони одили Сосонӣ дар ҳолати наборидани борони баҳор аз заминҳои лалмӣ гирифтани андозро манъ кардааст:

*Маҳоҳед бож андар он буму руст,
Гар абри баҳораи ба борон наишуст.*

Абу Ҳамид Муҳаммад Ғазолӣ (1058-1111) яке аз бузургтарин алломаҳои форсу тоҷик аст, ки доир ба ҳуқуқ, давлатдорӣ, фалсафа ва диншиносӣ асарҳои зиёде таълиф намуда, барои пешбурди тамаддуни пешкадами асрҳои миёнаи Шарқ хизмати арзандае кардааст. Аз Муҳаммади Ғазолӣ асарҳои зиёд то ба замони мо омада расидаанд. Дар байни онҳо «Кимийаи саодат», «Эҳёи-л-улуми-д-дин», «Насиҳат-ул-мулк» ва ғайра маъруфу машҳуранд. Ақидаҳои сиёсӣ ва ҳуқуқии Ҳуҷҷат-ул-ислом Муҳаммади Ғазолӣ дар аксари асарҳои ӯ ба назар мерасанд, вале дар байни онҳо «Насиҳат-ул-мулк» сирф ба масъалаҳои ҳуқуқӣ бахшида шудааст.

Ғазолӣ ҳимояи ҳуқуқи инсонро бо роҳи тарбия намудани мақомоти роҳбарикунанда талқин мекунад. Аз ин назар ӯ ба фалсафаи сиёсии юнониён, подшоҳони Аҷам, паёмбарони қавми яҳуд ва асосгузори донишмандони исломӣ таъя намуда, кӯшиши дар доираи адл, инсоф, авф, баробарӣ, хайрхоҳӣ маҳдуд намудани ҳокимиятро талқин менамояд. ӯ ба ҳокимон ва маликҳо муроҷиат намуда, чунин андарзо мегӯяд:

«Фарзанди одамро адл кун, ҳамчунон ки бо ту адл кунанд».

***

«Ҳамдостон мабош бо зулм, ки вилоят вайрон шаваду раият дарвеш гардад. Ту он гоҳ подшоҳи дарवेशон бошиву солори вайронӣ ва дар ҷаҳон бадном шавӣ».

Шайх Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ (1203-1205) яке аз мутафаккирони бузурги форсу тоҷик аст, ки дар мавзӯи баробарии инсонҳо, дастгирии ятимон, маъҷубон ва дармондагон андешаҳои ҷолиб гуфтааст. ӯ тамоми одамро мансуб ба табиати ягонаи одамӣ ҳисобида, таъкид мекунад, ки онҳо бояд дар ғаму шодии якдигар шарик бошанд, ба зердастон раҳму шафқат намуда, ятимону бепарасторонро эҳтиром созанд:

*Бани одам аззои якдигаранд,
Ки дар офариниши зи як гавҳаранд.
Чу узве ба дард оварад рӯзгор,
Дигар узвҳоро намонад қарор.
Ту к-аз меҳнати дигарон бегамӣ,
Нашояд, ки номат ниҳанд одамӣ.*

***

«Ҳар кӣ ба зердастон набахшояд, ба ҷаври забардастон гирифтдор ояд.»

«Бар раияти заиф раҳм кун, то аз душмани қавӣ заҳмат набинӣ».

(Аз «Гулистон»)

Мавлоно Чалолуддин Румӣ дар асари безаволаш “Маснавий маънавий” пайванди ногустагани дӯстии мардуми форс, араб ва туркро суруда, дар либоси назм ҳамдигарфаҳмию гуфтугуӣ воқеии намояндагони динҳои масеҳият, насрония ва исломро бо маърифати баланди инсонӣ сурудаст:

Дар маъонӣ қисмату аъдод нест,

Дар маъонӣ таҷзия в-афрод нест.

Иттиҳоди ёр бо ёрон хуш аст,

Пойи маънӣ гир, сурат саркаш аст.

Абуалии ибни Сино (980-1037) роҷеъ ба адолати иҷтимоӣ изҳори назар намуда, аввалин шуда, зарурати фардиқунонии мансабдорони давлатиро таъкид кардааст. Тибқи ақидаи ӯ як шахс дар як вақт наметавонад ҳам низоми идории шаҳро бар ӯҳда дошта бошад ва ҳам низоми идории деҳро. Дар чунин сурат ҳуқуқҳои инсонҳо поймол мегарданд, зеро шахр барои қонеъ гардонидани талаботи худ нерӯи муайянро доимо талаб дорад ва деҳ бошад, мутобиқан сарвари худро бояд дошта бошад. Гузашта аз он, дар чунин сурат як шахс бар манфиати худ сӯиистифода аз мансаб намуда, ҳуқуқҳои авомро поймол хоҳад намуд. Аммо дар масъалаи қонунгузорӣ бошад, Сино ҷонибдори он аст, ки як мақоми қонунбарор метавонад ҳам барои танзими низоми шахр ва ҳам барои танзими низоми деҳ қонун қабул намояд. Ба назар чунин мерасад, ки ин табиби бузург аз илми сиёсат ва ҳуқуқ хуб огоҳӣ дошта, аввалин шуда назарияи таксимои ҳокимиятро дар Шарқ тарҳрезӣ намудааст.

Абуалӣ Ҳасан ибни Алии Тусӣ (1017-1092) машҳур ба Низомулмулки Тусӣ шахсест, ки дар ҳаёти сиёсӣ, адабӣ ва маданияи халқҳои Шарқ мавқеи назарраси илмӣ ва амалиро дорост. Ӯ дар байни мутафаккирони форсу тоҷик ва умуман ҷаҳон яке аз аввалин шахсиятҳои сиёсӣ, ки дар сари қудрати вазирӣ нишаста, бо супориши сарвари замони хеш китобе роҷеъ ба идораи давлат бо номи «Сиёсатнома» навиштааст. Низомулмулк дар «Сиёсатнома» ба давлату давлатдорӣ диққати махсус дода, назарияи идоракунии шарқиро, ки аз таҷрибаи пешқадами шоҳони пешин ва замони исломӣ сарчашма мегирфт, барои давлатҳои қуруни вустой ҳамчун намунаи модел тарҳрезӣ намудааст, ки дар он хушбахтии инсон ва ҳимояи ҳаққу инсоф мавқеи марказиро ишғол менамояд.

«Чун дуои халқ ба некӯӣ пайваस्ता гардад, мулк пойдор бувад ва ҳар рӯз зиёдат бошад, он малик аз давлату рӯзгори худ бархурдор бувад. Бад-ин ҷаҳон номи некӯ ва бад-он ҷаҳон растагорӣ ёбад ва ҳисобаш осонтар бувад, ки бузургон гуфтаанд: "Мулк бо қуфр бипояду бо зулм напояд".

Хусайн Воизи Кошифӣ аз машҳуртарин донишмандони замони Абдурахмони Ҷомию Алишери Навоӣ буда, бо эшон мукотибаю дӯстӣ доштааст. Мақоми ӯ, махсусан, дар воизиву тарғиби ахлоқи ҳамида шоистаи тавачҷӯх аст. Мероси адабиву ахлоқи Хусайн Воизи Кошифӣ доманаи бепоен дошта, он мабной фанҳои ахлоқ, таърих, тафсир,

тасаввуф, фикҳ ва ғайраро фарогир аст. Ба қавли муҳаққиқин миқдори асарҳои илмӣ ӯ беш аз чил номгӯй аст. Дар байни онҳо «Тафсири Хусайнӣ», «Футувватномаи султонӣ», «Рисолаи Хотамия», «Бадоеъ-ул-афкор», «Ахлоқи муҳсинӣ», «Мавоҳиб-ул-зуҳал» ва ғ. мавқеи назаррасро ишғол менамоянд. Дар асарҳои ӯ назарияҳои ҷолиби диққат оид ба адлу ҳақиқат, инсоф ва ҳуқуқу озодиҳои инсон баён ёфтаанд.

Додгарӣ шартӣ ҷаҳондорияст,

Давлати боқӣ зи камзорияст.

Мамлакат аз адл шавад пойдор,

Кори ту аз адли ту гирад барор.

Савол ва супоришҳо:

1. *Кадам сарчашмаҳои ҳуқуқии аҳди Зардуштияро медонед?*
2. *Рӯдакӣ дар бораи ҷимояи ҳуқуқӣ мазлумон, чиҳо гуфтааст?*
3. *Назарияи сиёсӣ Форобӣ ва Фирдавӣ оид ба ҷимояи ҳуқуқӣ инсонро баён кунед.*
4. *Асарҳои Ғазолиро номбар кунед, ки дар онҳо ҷимояи ҳуқуқӣ инсон баррасӣ шудааст.*
5. *Ҳуқуқӣ инсон аз назари Саъдӣ ва Румӣ чӣ тарз арзёбӣ шудааст?*
6. *Ақидаҳои Низомулмулк ва Хусайн Воизи Кошифиро роҷеъ ба ҳуқуқӣ инсон шарҳ диҳед.*

§ 6. САРЧАШМАҲОИ ҲУҚУҚИИ ТОҶИКИСТОНИ ТАЪРИХӢ ОИД БА ҲУҚУҚӢ ИНСОН

1. МАФҲУМИ САРЧАШМАҲОИ ҲУҚУҚӢ. Ҳар як ҳодиса манбаъ ва сарчашмаи худро дорад. Мисол, сарчашмаи оби ҷӯй пиряху чашмаҳои кӯҳсор аст. Сарчашмаи чараёни электрикӣ истгоҳи баркист. Ҳамин тавр, ҳуқуқ низ сарчашмаи худро дорад. Сарчашмаи ҳуқуқро ба ду маънӣ фаҳмидан дуруст аст. Якум, ба маънии васеъ – яъне манбаи эҷоди ҳуқуқ. Аз ин нуқтаи назар табиати иҷтимоии инсон, халқ, манфиати инсонҳо ва мақомоти ваколатдор ҳар кадом чун сарчашма баромад мекунанд. Зеро онҳо омили тавлидшавии ҳуқуқ мебошанд. Дуюм, маънии маҳдуд – яъне дар ҳаёти воқеӣ шаҳрвандон ва мақомоти татбиқкунандаи ҳуқуқ ба санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқие таъя мекунанд, ки дар онҳо ҳуқуқҳо муайян шудаанд. Аз ин рӯ, ин санадҳо ва асосҳо чун сарчашмаи ҳуқуқ баромад мекунанд. Азбаски дар ин сарчашмаҳо меъёрҳои ҳуқуқӣ дар шаклҳои муайян гирд оварда шудаанд, дар илми ҳуқуқшиносӣ сарчашмаи ҳуқуқро чунин таъриф медиҳанд:

Шаклҳои зоҳирӣи ифодаёбии меъёрҳои ҳуқуқиро сарчашмаи ҳуқуқ менаманд.

Ба сифати сарчашмаи ҳуқуқ илми муосири ҳуқуқшиносӣ санадҳои меъёрӣ, ҳуқуқӣ, урфу одатҳои ҳуқуқӣ, амсоли судӣ, шартнома ва ғайраро пешбинӣ намудааст.

Дар таърихи чамъияти инсонӣ дар ҳар давра замон ҳар давлату миллат сарчашмаҳои ба худ хоси ҳуқуқиро доштанд. Дар ҳар давра замон, чи татбиқкунандагони ҳуқуқ ва чи мардуми оддӣ, ба сарчашмаҳои муайян таъя намуда, ҳуқуқҳои худро муаррифӣ ва ҳифз менамуданд. Аз ин ҷост, ки дар таърихи миллати тоҷик, ки аз миллатҳои қадимаи ориёист, намудҳои мухталифи сарчашмаҳои таърихии ҳуқуқ истифода шудаанд. Ин ҷо ду нуктаро бояд мадди назар гирифт.

Якум, «сарчашмаҳои таърихӣ- ҳуқуқӣ» гуфта, сарчашмаҳои дар назар дорем, ки онҳо замоне дар сарзамини падару бобоёни мо - тоҷикон ҳамчун сарчашма ва манбаи воқеии ҳуқуқ баромад кардаанд, мардум ва татбиқкунандагони ҳуқуқ ба онҳо истинод намуда, масъалаҳои ҳуқуқиро ҳал намудаанд.

Дигар ин ки ин сарчашмаҳо дар Тоҷикистони таърихӣ чун манбаи ҳуқуқ баромад кардаанд. Тоҷикистони таърихӣ тамоми марзу буми мардуми тоҷикнишин аст. Аз ин хотир мафҳуми ҷуғрофии Тоҷикистони таърихӣ нисбат ба Тоҷикистони муосир хеле васеъ аст. Ба Тоҷикистони таърихӣ як қисмати Афғонистон, Туркманистон, Ўзбекистон, Хуросони Эрон ва Қирғизистону Чин, ки аз қадим аҷдодони халқи тоҷик дар ин мавзӯҳо зиндагӣ мекарданд, ворид мешавад. Сарчашмаҳои ҳуқуқии Тоҷикистони таърихиро вобаста ба асосҳои гуногун мумкин аст ба намудҳо ва навъҳо ҷудо намуд. Дар ин ҷода таснифи сарчашмаҳои ҳуқуқии Тоҷикистони таърихӣ вобаста ба низомҳои ҳуқуқӣ ҷолиб аст. Сарчашмаҳои ҳуқуқии Тоҷикистон дар :

- даврони низоми ҳуқуқии зардуштӣ;
- даврони низоми ҳуқуқии мусулмонӣ;
- даврони низоми ҳуқуқии шӯравӣ.

Ҳар кадоме аз ин давраҳо вобаста ба талаботи давра замон ва табиати тамаддунҳои динӣ сарчашмаҳои махсусгардонидашудаи ҳуқуқиро тавлид кардаанд. Махсусияти сарчашмаҳои ҳуқуқии таърихӣ дар он зоҳир мегардад, ки онҳо дар аввал мисли қонунгузори имрӯза дар шакли санадҳои меъёрӣ - ҳуқуқӣ баромад намекарданд. Одатан қисми зиёди онҳо дар ҳамбастагии сарчашмаҳои динӣ ифода ёфта буданд. Сарчашмаҳои динии ҷи зардуштӣ ва ҷи исломӣ дар қатори меъёрҳои динӣ ва ахлоқӣ теъдоди зиёди муқаррароти ҳуқуқиро дороанд. Аз ин рӯ, Авастро, Куръон ва ҳадисҳои сарчашмаҳои ҳам динӣ ва ҳам ҳуқуқӣ мебошад. Дигар ин ки дар аҳди зардуштӣ муқаррароти судӣ низ ба сифати сарчашмаи ҳуқуқӣ (Қонунномаи Сосониён) баромад мекард. Дар аҳди тамаддуни исломӣ бошад, китобу ғаввоҳҳои ғаввоҳон, ки ба масъалаҳои ҳуқуқ бахшида шуда буданд, ҳамчун сарчашмаи ҳуқуқ баромад мекарданд.

2. САРЧАШМАҲОИ ҲУҚУҚИИ ТОҶИКИСТОНИ ТАЪРИХӢ ОИД БА ҲУҚУҚИ ИНСОН. Ҳамаи сарчашмаҳои динӣ, ахлоқӣ ва ҳуқуқӣ, ки дар Тоҷикистони таърихӣ амал мекарданд, дар қатори дигар меъёрҳои меъёрҳои ҳуқуқиро доир ба баробарии инсонҳо, ҳуқуқу озодиҳо ва ғайра доро буданд.

Авасто – бо қисмати Вандидод.

Хвешкори редагон.

Шояст нашоаст.

Эълomiaи Куруши кабир.

Қонунномаи Сосониён.

Қуръон.

Ҳадисҳо.

Асарҳои олимони илми ҳуқуқ.

Насиҳатномаи Тоҳир ибни Ҳусайн.

Фармонҳои амирон ва ҳокимон.

Дар қисмати Вандидоди Авасто нахустин маротиба дар сарзамини Тоҷикистони таърихӣ ҳуқуқ ба моликият, ҳуқуқ ба ҳаёти осоишта, ҳуқуқ ба муносибати хуб, ҳуқуқ ба бастанӣ шартномаҳо, ҳуқуқ ба ҳаёти кӯдаки тавлиднaшуда, ҳуқуқ ба тандурустӣ, ҳуқуқ ба никоҳ ва ғайра расман эътироф ва эълон шудааст. Дар ин сарчашма бори нахуст намудҳои шартнома, ҳифзи ҳуқуқҳои экологӣ, ҳифзи муҳити зист, тозагии об, ҳимояи ҳаққи ҳайвонҳо, намудҳои ҷиноят, таснифи ҷиноят, намудҳои никоҳ ва ғайра ҳамчун институти ҳуқуқӣ инъикоси худро ёфтаанд. Дар “Хвешкори редагон” оид ба ҳуқуқҳои кӯдакон ва ўҳдадорҳои томактабии мактабии онҳо ва дар “Шояст ва нашоаст” бошад, оид ба амалҳои иҷозатдодашуда ва манъшуда батафсил мулоҳизаҳо баён шудаанд. Сарчашмаҳои ҳуқуқии номбаршуда мансубият ба тамаддуни ҳуқуқии динӣ зардуштӣ дошанд.

Дар Эълomiaи Куруши Кабир соли 539 қабл аз милод нахустин маротиба дар таърихи инсоният ҳуқуқ ба озодии эътиқод, озодии ҳаракат, интиҳоби манзил ва ҳуқуқ ба моликият расман эълон шуда, мавриди ҳифз қарор мегирад. Қонунномаи Сосониён намунаи нахустини амалияи судии ҳуқуқшиносони форс - тоҷик аст, ки ба сифати сарчашмаи ҳуқуқӣ расман баромад мекард. Дар муҳокимаю ҳалномаҳои ҳуқуқшиносони он давра масъалаҳои гуногуни соҳаи ҳуқуқ ҳалли худро ёфтаанд.

Қуръон сарчашмаи асосии ҳуқуқи исломӣ аст, ки дар қатори меъёрҳои динӣ ва ахлоқӣ меъёрҳои зиёди ҳуқуқиро доро аст. Ба қавли муҳаққиқон бештар аз 500 ояти Қуръон дорои меъёрҳои ҳуқуқист, ки муносибатҳои мухталифро мавриди танзим қарор медиҳанд. Дар Қуръон ҳуқуқ ба ҳаёт, ба саломатӣ, ҳуқуқ ба моликият, ба озодии афкор, ҳуқуқ ба маълумот, ҳимояи пиронсолон, кӯдакон ва ҷавонон ва ғайра танзими ҳамҷонибонаи худро ёфтааст.

Қуръон ҳамчун сарчашмаи ҳуқуқӣ нисбат ба тифлоне, ки аз падару модар бармаҳал ҷудо мегаштанд, бетараф набуд, зеро табиати инсон ва ҷомеаи инсонӣ нигоҳубини یتимон ва парасторӣ онҳоро аз аҳди қадим то ба имрӯз заминаи адолати иҷтимоӣ ҳисоб карда буд ва ҳоло низ чунин меҳисобад. Ва нақши Қуръон дар амалӣ намудани ин таҳкурсии адолати иҷтимоӣ дар Шарқ бениҳоят бузург буда, сарчашмаи рушду нумӯи адабиёти ахлоқии оламшумули форсу тоҷик ба ҳисоб меравад.

Ҷимонро Ҷимоед то он гоҳ, ки ба синни занашӯи расанд, пас агар онро руше ёфтед, амволашро ба худашон вогузored. Ва аз бими он ки мабод ба синни рушд расанд, амволашро ба ноҳақ ва шитоб махӯред...

Сураи Нисо, ояи 6.

Моли Ҷимонро ба Ҷимон диҳед ва ҳалолро ба ҳаром мубодила накунед. Ва амволи онҳоро ҳамроҳ ба амволи хеш махӯред, ки ин гуноҳи бузург аст.

Сураи Нисо, ояи 2.

Қуръон дар масъалаи ҳимояи манфиатҳои иқтисодии занон ду тағйироти кулӣ ворид кардааст, ки алоҳида шарҳ додани онҳо шарт аст. Замоне, ки қавмҳои араб дар аҳди чоҳилия зиндагӣ мекарданд, урфу одатҳои нангин ҳукмфармо буда, занҳо дар ҳолатҳои сангин қарор доштанд.

1. Қуръон занро аз олами нестӣ ба олами ҳастӣ берун бароварда, аз объекти муносибатҳои чамъиятӣ ба субъекти комилҳуқуқ мубаддал гардонд. Пайғамбари ислом бо меъёрҳои ҳуқуқӣ одатҳои нангини чоҳилияро аз қабилӣ зинда ғуронидани духтарон, тариқи ашё ба мерос гузаштани занҳо манъ намуда, бар зидди беҳудоён ва бисёрҳудоёни чоҳилӣ, ки занро дар зиндони асорат ва беҳуқуқӣ нигоҳ доштан меҳостанд, муборизаи оштинопазир оғоз намуд.

2. Ҳуқуқ ба молиқият ва меросро бар занон эълон намуд. Мувофиқи одати чоҳилия ҳар марде, ки бар китфи бевазан чома партофт, он зан ҳамчун ашё ба он мард дода мешуд. Абулфатҳ ривоят мекунад, ки Авс бинни Собити Ансорӣ вафот ёфт, аз ӯ як зан, ду духтар ва ду писари амма боқӣ монданд. Писарони амма тамоми амволи Собитро ба пуррагӣ гирифтанд (ба тариқи мерос), чизе ба зан ва духтарон надоданд, зеро дар чоҳилия одат чунин буд, ки занон ва кӯдакон аз мерос маҳрум буданд. Мол ба касе меоданд, ки ӯ ба шутур савор шуда, ба қорзор мерафт ва ганимат меовард. Он зан бо ду духтар гирикунон ба назди Расули Акрам (с) рафтанд ва аз воқеият ӯро огоҳ карданд. Ва гуфтанд, ки моро чизе нест, мо се нафар бе ягон ризку рӯзӣ мондаем, ҳамаи молу ҳолро ду писари аммаи шавҳари марҳумам гирифтанд. Пас аз нолаю зорӣ зан ривоят мекунад, ки сураи Нисо, ояи 7 нозил шуд.

Аз ҳар чӣ падару модар ва ҳешовандон ба ирс (мерос) мегузоранд, мардонро насибест. Ва аз он чӣ падару модар ва ҳешовандон ба ирс мегузоранд, чи андак ва чи бисёр занонро низ насибест. Насибе муайян...

Сураи Нисо, ояи 7.

Албатта, дар он давр, ки одатҳои нангини чоҳилияи араби бадавӣ дар ҳаёти гузаштаи онон дар шакли муносибатҳои падаршоҳии мутлақ қойгир шуда буд, эълон намудани ҳуқуқи зан ба мерос як инқилоби воқеӣ дар ҳаёти иҷтимоии он қавм буд.

Ҳадисҳо, ки нақл, ривоят оид ба гуфтор, кирдор ва афкори Паёмбари ислом маҳсуб мешаванд, дорои меъёрҳои зиёди ҳуқуқианд. Дар онҳо гоҳҳои инсондӯстӣ, адлпарварӣ, додварзӣ, ҳимояи мазлумон, ҳаққи

хамсоягон ва бегонагон ба тадрич баён ёфтаанд. Дар ҳадисҳои Паёмбари ислом зиёдаанд таъкидоти ҳуқуқие, ки ҳуқуқу озодиҳои инсонро эълон ва ҳифз менамоянд. Дар байни онҳо, махсусан, меъёрҳои ҳуқуқӣ нисбат ба зан-модар мавқеи муҳимро ишғол менамоянд.

**Хушнудии Худо дар хушнудии зан аст.
Ҳуқуқи зан муқаддас аст.
Ҳурмату эҳтироми зан вочиб аст.
Биҳишт зери қудуми модарон аст
Талаби илм ба ҳар мӯъмин ва мӯъмина фарз аст
(Аз ҳадисҳои Паёмбари ислом).**

Ҳадисҳо ҳамчунин мардонро барои ҳифзи ҳуқуқи занон масъул менамоянд. Аз ҷумла дар ҳадис гуфта шудааст:

«Ҳуқуқи зан ба шавҳар чунин аст: ҳангоми таъом хӯрдан ба зан ҳам биҳуронад, ҳангоми либос пӯшидан ба зан ҳам бипӯшонад, ба рӯи зан назаранд, занашро таянба накунад».

Дар қатори сарчашмаҳои ҳуқуқии меъёрӣ боз сарчашмаҳои ҳуқуқие буданд, ки аз ҷониби донишмандони динӣ, ба хусус фақеҳон ва мутафаккирон баён карда шудаанд.

Яке аз онҳо «Захират- ул-мулук»-и Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ буда, аз ҷумла дар он чунин омадааст:

“Аммо ҳуқуқи раёе ду навъ аст, зеро ки раият ду қисманд: мӯъмин ва кофир. Ва аҳкоми ҳуқуқи эшон ба ҳасби қуфру ислом мухталиф мегардад. Аммо раияти мусулмонро бар подшоҳ ва ҳоким бист ҳақ аст. Ва қиём ба адои ин ҳуқуқ бар ҳоким ва подшоҳ вочиб аст.

Ҳададорихон ҳоким:

Аввал он ки бо ҳама мусулмонон батавозуъ бошад ва ба сабаби ҳукумат ва вилоят бар ҳеч мусулмон тақаббур накунад.

Ҳаққи дуҷум он ки сухани омура дар ҳаққи яқдигар нашнавад, ки охир он фитна ба надомат кашад, ҳоса сухани фосиқонро ва соҳибғаразонро ва ҳасудонро ва тамаъонро, зеро ки тамоъ ҳалқеро ба тамаъи лӯқмае биранҷонад ва ҳасуд ҷумлаи ҳунархоро айб донад... Зеро ҳар кӣ айби дигаронро ба ту расонад, бешак, айби тӯро низ ба дигарон расонад.

Ҳаққи сеҷум он ки чун ба чиҳати зиллате ё тақсире бар мусулмоне ғазаб кунад ва ваҷҳи имкони авф бошад, аз се рӯз зиёда таъхири авф накунад. Зеро бидон, ки Юсуф аз бародарони худ авф кардӣ, номи ӯ баланд гардида, ба таърих мондӣ.

Ҳаққи чаҳорум он ки файзи адл ва эҳсон бар ҷамъи раёе насиб гардонад ва дар наشري осори эшон миёни аҳл ва ноаҳл тамиз накунад, зеро ки подшоҳ сояи ҳақ аст, чунон ки раҳмати ҳақ азза исмаҳу кофиру мӯъминонро шомил аст, ҳамчунин адлу эҳсони ҳоким бояд, ки неку бадро шомил бувад.

Зеро Паёмбари ислом фармудааст, ки фозилтарин ақл баъди имон дӯстӣ қардан аст бо халқ ва некӣ қардан бо некон ва бадон.

Ҳаққи панҷум он ки ба сабаби таҷарруби (ғуруру ҳавобаландӣ) ҳукумат бо истило назар дар ҳарами мусулмонон накунад ва бе истезон (ичозат хоستان) дар манозил ва маҳозини раёё наравад. Ва Паёмбар фармудаанд: чун дари ҳонаи мусулмонон шудӣ, се бор овоз додӣ. Агар ичозат додандӣ, даромадӣ ва агар не, бознишастӣ ва наранҷидӣ.

Се бор ичозат хоستان маънии онро дорад, ки: бори аввал бишнаванд, бори дуюм худро ва ҷойро рост созанд, бори сеюм ба ҷихати маслиҳат ичозат диҳанд ё манъ кунанд.

Ҳаққи шашум он ки муҳотаба ва муомила бо аснофи халқ ба қадри маротаба ва дараҷоти ҳар кас бувад, аз аҷфолу (дурушт, беодоб) авбош ибороти латиф чашм надорад ва аз ҷиҳоли омма ғасоҳату балоғат наҷӯяд. Ва аз кӯҳӣ ва биёбонӣ адаби маҷлиси ашроф наталабад ва таклифи ҳар кас ба қадри ҳоли ӯ кунад ва ҳар қавмро дар мартабаи ӯ маъзур дорад ва аз мавочихати (рӯ ба рӯ шудан) ҳеч кас истинкоф (саркашӣ, рад) накунад.

Ҳаққи ҳафтум он ки дар маҷлису муҳозир пиронро ҳурмат дорад, ҳоса пирони муттадиירו ва тифлонро ба чашми шафқат ниғарад.

Ҳаққи ҳаштум он ки ҳар мусулмонро, ки ба чизе ваъда кунад, он ваъдаро вафо кунад ва хилофи он, албатта, раво надорад.

Ва дар асар аст, ки Зулқарнайн подшоҳ ба сабаби се ҳислат ёфт:

Аввал он ки чун суҳан гуфтӣ, рост гуфтӣ ва чун касеро ваъда кардӣ, хилоф накардӣ ва ҳар мол, ки пеш овардандӣ, дар вақт онро сарф кардӣ ва ба фардо нагузоштӣ ва дар ҳазина наниҳодӣ.

Ҳаққи нӯҳум он ки дар ҳукм суҳан ба унф (дуруштӣ) нагӯяд ва бо вазеъ ва шариф рӯи кушода дорад ва бо заъифон суҳан ба вафқ (мулоимӣ) гӯяд.

Ҳаққи даҳум он ки дар муносиби ҳукумат риёояти инсоф кунад. Чунон ки инсофи худ аз халқ талаб мекунад, инсофи халқ низ аз нафси худ талаб кунад ва бо мусулмонон чунон муъомила кунад, ки агар он муъомила бо ӯ кунанд, писандад.

Ҳаққи ёздаҳум он ки мубодарати ислоҳи зотулбайн (кӯшиши ислоҳи ду нафари бо ҳам қаҳрӣ) бар худ вочиб донад ва таъхир дар фасли хусумати мусулмонон раво надорад ва дар ҳукми муҳосамот (низоъ, мучадала) чандон таваккуф накунад, ки модаи ҳақуду (бадҳоҳ) адоват гардад ва ба фасод анҷомад.

Ҳаққи дувоздаҳум он ки сиёоти (суҳанчинӣ, бадгӯӣ) гуноҳи гуноҳони мусулмонон саъйе накунад ва баҳри зилате раъияти заъифро наранҷонад ва аз ҳафавоти (лагжидан) халқ ба қадри имкон таҷовуз кунад ва айбҳои халқро пӯшида дорад.

Ҳаққи сенздаҳум он ки бо иртиққоби шубҳот халқро ба маъсӣ далер нагардонад ва ба ҷихати дафъ зиннат аз мавозеъи тўҳмат эътироз кунад ва агар аҳёнан ба маъсияте мубтало гардад, онро мастуру пӯшида дорад, ки оммаи халқ дар салоҳ ва фасод тобеъи ҳоким ва подшоҳанд. Агар ҳокимро ба ранҷи салоҳ бинанд, ҳама дар салоҳ рағбат намоянд ва савоби он ҳама ба девони аъмоли ӯ роҷеъ (баргардониди) шавад. Ва агар аз ӯ фасод мушоҳида кунанд, яъне он подшоҳ ва ҳоким фосиқ бошад,

ҳама мардумон дар фисқу фасод кӯшанд ва он гуноҳ тамом ба девони аъмоли он подшоҳ ва ҳоким бозгардад.

Ҳаққи чаҳордаҳум он ки чун ҷазои ҳочати мусулмонон ба калимаи шафоати ҳоким мавқуф бувад, ба шафоати он муҳим кифоят кунад ва эҳмоли он раво надорад ва аз хосияти ҳукумат яке он аст, ки қорҳои хатир ва муҳимоти бузург ба як сухани эшон кифоят шавад ва саъодати ин савобро ганимат шуморад.

Ҳаққи понздаҳум он ки ҷониби масокину зуафоро бар ҷониби аҳли дунё аз ақбие (зӯр, пурқувват) ва ганиёро ҳеч дорад ва бештари муҷолисат бо фуқаро ва аҳлуллоҳ дорад ва ҳар рӯз як бор оинаи дили худро ба мавоъиз ва насоихи (насихатҳо) сулаҳо ҷило диҳад...

Ҳаққи шонздаҳум он ки аз аҳволи аҳли фоқа ғофил набошад ва дар садди фоқаи заъифон ва фурумондагон тақсир раво надорад, нафақаи ятимон бар худ вочиб донад ва аз бозхост бияндешад, ки дар рӯзе, ки молу мулк фарёдрас набошад, ин ҳама мустаҳақон аз ҳоким талаби ҳуқуқ кунанд. Имрӯз, ки метавонад, дар ҳалоси зимати хеш кӯшад.

Ҳаққи ҳафтдаҳум он ки роҳҳои мусулмононро аз хавфи роҳзанон ва дуздон ба сатвати сиёсат эмин дорад ва ҳар кас, ки дар роҳе бо изою таадди муътааризи (дучори) мусулмонон шавад, ба никол (азоб, уқубат) ва уқубат уро ибрати дигарон гардонад ва дар ҳар вилоят ҳар ҷо ки маҳали хавф бувад, агар имкони иморат бувад, иморат кунад ва агар маҳали иморат набувад, нигоҳ ба онон боздорад.

Ҳаққи ҳаждаҳум он ки дар вилоят ҳар ҷо ба работ ва пуле ҳочат бошад, дар иморати он хайр бикӯшад ва эҳмол (гаронӣ) раво надорад.

Дар ҳабар аст, ки ҳар кӣ бино кунад пуле ба роҳи мусулмонон, ки осон бар вай бигзаранд, Худои азза ва ҷалла осон гардонад бар вай гузаштани сиротро.

Ҳаққи нуздаҳум он ки дар ҳама букъа аз буъқаҳои (замин, қитъаи хурд) мусулмонон масҷиде бино кунад ва имому муаззини онро таъин кунад ва боби маъишати эшонро муҳайё гардонад, ки ба фарогат мувозибати вақтҳои намоз тавонанд қард ва ҷиҳати талаби қут икомати ин амр ба эшон мутааззир нашавад.

Ҳаққи бистум он ки амри маъруф ва наҳий мункар тарк накунад ва насихати динӣ аз хосу ом дареғ надорад ва раъоёи мамлақати худро ба тоъоти ҳақ таъоло фармояд ва аз маъосӣ ва манохӣ ва сиёсат манъ кунад.

Ҳорунарашид Шақиқи Балхиро талаб карду гуфт:

—Маро панде дех.

Гуфт: – Эй амиралмуъминин, Худойро сароест, ки онро дузах хонанд ва туро дарбони он сарой гардонидааст ва туро се чиз додааст, то бад-он се чиз халқро аз дузах боздорӣ: молу шамшеру тозиёна. Бояд, ки ба мол садди фоқаи муҳтоҷон кунӣ, то ба сабаби изтирор (тангдастӣ, дармондагӣ) икдоми (рафтор, афъол) шубҳот накунанд ва золимонро ба шамшер камъ (задан, нест қардан) кунӣ ва фосиқонро ба тозиёна адаб кунӣ.

Қобили қайд аст, ки чунин адабиёти ҳуқуқӣ, ки аз ҷониби фақеҳони бузурги исломӣ таълиф шуда, дар ҳаёту рӯзгори асрҳои миёна чун манбаи

эътимодбахши ҳуқуқӣ хизмат мекарданд, зиёданд. «Насиҳат-ул- мулук»- М. Ғазолӣ, «Сиёсатнома»-и Насриддини Тусӣ, «Ахлоқи муҳсинӣ»-и Хусайн Воизи Кошифӣ ва амсоли инҳо. Ин манбаъҳо чун сарчашмаи ҳуқуқ ба он асос баромад мекарданд, ки соҳибони онҳо шахсиятҳои маъруфи илми ҳуқуқ ба шумор рафта, чун мучтахид ва ё фақеҳи бузург эътироф шудаанд. Аз ин ҷост, ки ба гуфтаи онҳо чун иҷтиҳод ва ё фатво қозиён истидлол менамуданд. Дигар ин ки дар ин асарҳо теъдоди зиёди иҷтиҳод ва иҷмои даврони пешин гирд оварда шудаанд, ки ба инҳо қозиён бевосита таъя менамуданд.

3.АСАРҲОИ ОЛИМОНИ ИЛМИ ҲУҚУҚ. Ба замми чунин сарчашмаҳои адабию ҳуқуқӣ боз сирф сарчашмаҳои ҳуқуқӣ, ки аз ҷониби ҳуқуқшиносони касбӣ ва назариявӣ таълиф шуда буданд, дар сарзамини тоҷикон чун манбаи ҳуқуқи бозэътимод баромад мекарданд. Дар сарзамини тоҷикон асарҳои ҳуқуқии фақеҳони пайрави мактаби ҳуқуқии ханафӣ (асосгузораи Абӯҳанифа Нӯъмон ибни Собити Кӯфагӣ) мавриди истифодаи васеъ қарор мегирифтанд. Ба хусус «Ал-фикҳ - ул ақбар»-и Абӯҳанифа (Имоми Аъзам), «Китоб-ул-ҳараҷ»-и Қозӣ Абӯ Юсуф, «Ҳидоя»-и Бурҳониддини Марғелонӣ, «Мухтасар»-и Убайдулло ибни Масъуд ва ғ. Ба меъёрҳои китобҳои номбурда қозиёни (судяҳои) Осиёи Миёна васеъ таъя менамуданд. Дар ин асарҳо институтҳои ҳуқуқӣ бо фаслҳои алоҳида баён гардида, ҳуқуқи ӯҳдадорӣҳои мардуми мусулмон ва ғайри мусулмон мавриди танзими ҳамаҷониба қарор гирифтаанд, ки манбаи хуби танзими ҳуқуқӣ буданд.

“Насиҳатнома”-и Тоҳир ибни Хусайн аз зумраи ҳуҷҷатҳои давлатӣ-ҳуқуқӣ аст, ки аз маҳорати баланди таҷрибаи давлатдорӣ, ҳуқуққодкунӣ, инсондӯстӣ ва адлу адолатпарварии шахсиятҳои сиёсии мардуми тоҷик шаҳодат медиҳад. “Насиҳатнома” дар шакли мактуб ва васият ба писараш Абдуллоҳ навишта шудааст, ки бояд писараш ҳангоми идораи кишвар ба он таъя мекард. Мазмуни насихатнома гувоҳи он аст, ки вай як дастури давлатдорист, ки дар он усули идоракунии дар таъя ба таҷрибаи давлатдорӣи мамолики Шарқ тарҳрезӣ гаштааст. “Насиҳатнома” ба соҳаҳои гуногуни илми ҳуқуқ бахшида шудааст. Дар он меъёрҳои ҳуқуқии идораи давлат, ҳуқуқи хирочситонӣ, ҳуқуқи ҷиноӣ ва ғ. зиёд мавҷуд аст. Дар масъалаи идораи кишвар “Насиҳатнома” озолии ҳокимро бо ӯҳдадорӣҳои муайян маҳдуд менамояд, ки бисёр ҷолиб аст.

Ҳоким бояд:

- аз ҳифзи раъияти (ҳалқи) ҳеш ғофил мабошад;
- адолати иҷтимоиро дар муносибат бо бандагон нигоҳ дорад;
- ҳуқуқи мардумро, ҳифзи саломатиашонро, амнияти роҳҳо ва беҳатарияшонро таъмин намояд;
- мардумро сари чанд вақт қабул намояд ва аз ҳоли онҳо огоҳ бошад.

Фармонҳои амирон ва ҳокимон аз қадим манбаи бозэътимоди ҳуқуқ дар ҳамаи халқу миллатҳо маҳсуб мешавад. Дар таърихи давлатдорӣи тоҷикон низ ин манбаъ васеъ истифода мешуд. Аз Пешдодиён сар карда,

то Сосониёну Сомониён ва ин тараф то Инкилоби Октябр тамоми халқиятҳои ҳукуматгари ин минтақа аз ин усули танзими муносибатҳои ҳуқуқӣ васеъ истифода намудаанд. Дар ин раванд фармону амрҳои синфи ҳоким чанбаҳои мухталифи ҳаёти мардумро ба танзим мебаровард. Албатта, зиёд буданд манбаъҳои, ки моҳияти синфӣ доштанд, вале дар байни онҳо санадҳои, ки моҳияти инсондӯстӣ, адлпарастӣ ва меҳрварзӣ доштанд, кам набуданд. Бояд қайд кард, ки Эълומияи Куруши кабир оид ба ҳуқуқу озодиҳои инсон соли 539 қабл аз милод, “Насихатнома”-и Тохир ибни Ҳусайн ба писараш Абдулло дар асри IX аз зумраи ҳамин гуна сарчашмаҳои ҳуқуқӣ ба шумор мераванд. Чунин сарчашмаҳои пурарзиши ҳуқуқӣ дар давлатдорихи баъдӣ низ зиёд мушоҳида мешаванд.

Инак, чанд мисол аз ҳимояи ҳуқуқи инсон:

Ҳангоме ки давлатдории чодарнишинони мугулӣ дар Осиёи Миёна ва Хуросон ба бӯхрон гирифтोर шуд, онҳо аз ҳуқуқшиносони маҳаллӣ дархости чораҷӯӣ намуданд. Он рӯзгор роҳи ягонаи халосиро ҳам ҳукумат ва ҳам ҳуқуқшиносон дар таъмини адл ва ҳимояи ҳаққи мардум диданд. Ва барои он ки адл ҷорӣ шавад, эътирофи ҳокимияти судӣ ҳамчун соҳаи мустақили ҳокимият, ки дар ҳалли баҳсо адолатро муқаррар мекард, зарур буд. Аз ин рӯ хони мугул Ғозонхон бо пешниҳоди ҳуқуқшиносони маҳаллӣ ва козии Ҳирот Сайид Фаҳриддин фармони махсусе дар бораи дахлнопазирии судяҳо (қозихо) қабул менамояд. Бояд қайд кард, ки фармони мазкур то дараҷае адлпарвар ва зарур буд, ки умри империяи аз байнрафтаистодаи муғулро дар сарзамини Осиёи Миёна ва Хуросон боз ба муҳлати 50 сол дароз намуд. Сабаби асосӣ он буд, ки ҳуқуқу озодиҳои инсон тавассути дахлнопазирии фаъолияти қозихо роҳи ҳимояи хурдо касб кард.

Ба маълумоти ҳамаи баскочон, маликҳо ва оионе, ки аз номи мо ҳукумат меронанд, расонида мешавад, ки дар мулкҳои онҳо мо қозихо таъин намудаем. Дар ҳалли баҳсо... қарори қатъиро қозихо мебарораид. Қозихо бояд амволи یتимон ва ғайбзадагонро ҳифз кунанд. Ҳеч кас, қатъи назар аз он ки ӯ кист, ҳақ надорад, ба қозӣ қозӣ далолат кунанд. Ва ҳеч кас ҳақ надорад, гунаҳкореро, ки қозӣ аз озодӣ маҳрум намуда, ба маҳбус кашидааст, аз маҳбус озод намояд... Қозихо аз супоридани андоз, молӣёти дигар ва қочқур озоданд... Ҳар нафари дар назди қозӣ алфози қабехгӯндаро мутасаддиён ҳатман ҷазо бидиҳанд...

-Қозӣ набояд аз касе ҷизе ситонад...

-Қозӣ набояд дар тахти зурӣ ва мачбурият парвандаҳоро бинад.

Бигузур, қозихо мулкҳо бидонанд, ки ҳамаи фаъолияти мо барои барқарорӣ адолат байни мардум ва решақан намудани беадолатӣ, зурӣ, маҳдудкунӣ даъвоҳои беасос... равона шудааст. Ҳуқуқ ба оне дода шавад, ки ҳаққи ӯст, дарвозан фиребгарӣ, зурӣ ва дуздӣ баста шаванд...

Фармон аз 25.03.1300.

Ҳамин тавр, тайи муддати тӯлонии давлатдорӣ дар сарзамини таърихӣ тоҷикон сарчашмаҳои мухталифи ҳуқуқӣ мавриди амал ва татбиқ қарор

гирифтаанд, ки дар аксари онҳо арзишҳои волои ҳуқуқӣ оид ба эътироф ва ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон тарҳрезӣ шудаанд.

Савол ва супоришҳо

1. *Сарчашмаи ҳуқуқӣ чист?*
2. *Сарчашмаҳои ҳуқуқии Тоҷикистони таърихи оид ба ҳуқуқи инсон номбар кунед.*
3. *Инъикоси ҳуқуқҳои инсонро дар Қуръон шарҳ диҳед.*
4. *Дар ҳадисҳо кадом ҳуқуқҳои инсон таҷассум ёфтаанд?*
5. *Дар “Захират-ул-мулк”-и Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ кадом ӯҳдадориҳои ҳокимон зикр шудаанд?*
6. *Кадам асарҳои олимони гузаштаи ҳуқуқшиносии тоҷикро медонед?*
7. *Дар бораи фармонҳои амирон ва ҳокимон ҳамчун сарчашмаи ҳуқуқ маълумот диҳед.*

БОБИ 3

ҲУҚУҚИ ИНСОН: ПРИНСИПҲО ВА НАВЪҲО

§7. ПРИНСИПҲОИ ҲУҚУҚИ ИНСОН

1. МАФҲУМИ ПРИНСИПҲОИ ҲУҚУҚИ ИНСОН. Ҳуқуқу озодиҳои инсон идеалҳои инсондӯстӣ, адолат, озодӣ, баробарҳуқуқӣ, тоқатпазириро (толерантиро) таҷассум мекунанд. Амалишавии ҳуқуқҳои инсон барои инкишофи ҷомеаи муосир, ҳимояи имрӯзу фардои инсоният нақши ҳалкунанда мебозад. Дар машғулиятҳои гузашта мо аллакай бо мафҳуми “моҳияти ҳуқуқҳои инсон” шинос шуда, ҷиҳатҳои асосии онро баррасӣ намудем.

Ба хотир оред, кадом хосиятҳо ва ҷиҳатҳои асосӣ ба ҳуқуқу озодиҳои инсон хосанд?

Гояҳо ва муқаррарот дар бораи моҳият ва аҳамиятнокии ҳуқуқ ва озодиҳои инсонро, ки бо таъбири мӯъҷаз ва реҳта ифода гардида, ба сифати ҳадафҳо ва нишонҳо баҳри минбаъд амалишавии онҳо баромад мекунанд, аксаран принципҳои ҳуқуқи инсон меноманд. Ин принципҳо асоси арзишманди ҳуқуқу озодиҳои инсонро ташкил медиҳанд.

Принсипҳои ҳуқуқи инсон гояҳои бунёдие мебошанд, ки мундариҷа ва таъиноти иҷтимоии ҳуқуқи инсонро муайян мекунанд.

Барои тавсифи принципҳои асосӣ, ки бунёди риояи ҳуқуқу озодиҳои инсонро ташкил медиҳанд, маънии мафҳумҳои чун “гуманизм” (инсондӯстӣ), “баробарҳуқуқӣ”, “демократизм”, “ҳамраъӣ”, “толерантноӣ”, “шаъну эътибор” ва ғайра ба хотир овардан лозим аст.

Ба ин тарик, гуманизм системаи ақидаҳои, ки инсонро чун арзиши

олитарин дар рӯи Замин эътироф мекунад. Бо идеалҳои гуманизм эътироми шаъну эътибори ҳар як одам, эътироф кардан, риоя ва ҳимояи ҳуқуқи озодиҳои ҳар як шахсият пайванди ногусастанӣ дорад.

Ба хотир оред, ки зери истилоҳи “шаъну эътибори одам” чиро мефаҳманд?

Расми 5. Принсипҳои ҳуқуқи инсон

Ҳамаи одамон шаъну эътибор ва ҳуқуқҳои баробар доранд. Баробарҳуқуқӣ озодии якхелаи ҳуқуқӣ барои ҳамаи одамон, сарфи назар аз ҷинс, нажод, мавқеи ҷамъиятӣ ва шароити зиндагӣ, низоми ақидаҳо ва эътиқодмандии онҳост. Баробарҳуқуқӣ бо мафҳуми “демократизм” алоқамандии зич дорад, зеро дар давлату ҷомеаи демократӣ тартиботе муқаррар мегардад, ки иштироки баробари ҳамаи одамон дар ҳалли масъалаҳои муҳим ва ба эътибор гирифтани фикри ҳар кадомро таъмин менамояд. Муттаҳидшавӣ, ёрии байниҳамдигарӣ, дастгирӣ, эътирофи ҳамдигар ва албатта, эътиром ба ҳуқуқҳои дигарон, масъулият барои рафтору амалҳои худ – ҳама мафҳуми “ҳамраъӣ”-ро таҷассум мекунад. Баҳри

амалишавии ҳуқуқи озодиҳои инсон ҳамчунин мафҳуми “таҳаммулпазирӣ”, ки маънои эътиром, қабули фаҳмиши дурусти гуногунрангии бои фарҳангҳои ҷаҳони мо, шаклҳои зудифшосозӣ ва усулҳои зоҳиршавии фарқиятҳои инсониро дорад, нақши муҳим мебозад. Толерантнокии омодагӣ ба қабули дигар одамон, тавре ки ҳастанд ва бо онҳо дар асоси баробарҳуқуқӣ, ризоият ва эътироми якдигар ҳамкорӣ карданро пешбинӣ менамояд.

Ҳамаи мафҳумҳои дар боло зикршуда бунёди принсипҳои асосии ҳуқуқи инсонро ташкил медиҳанд.

2. ПРИНСИПҲОИ АСОСИИ ҲУҚУҚИ ИНСОН. Ба принсипҳои асосии ҳуқуқи озодиҳои инсон инҳо мансубанд: **умумият** ва **универсалӣ** будани ҳуқуқҳои инсон; **содиранопазирии** (чудонанопазирии) ҳуқуқҳои инсон; **тақсими нашавандагӣ** ва **ҳамбастагии** ҳуқуқҳои инсон; **баробарӣ** ва **манъаи маҳдудсозии** онҳо дар асосҳои табиъӣ.

Умумият ва универсалӣ будани ҳуқуқи озодиҳои инсон яке аз принсипҳои асосӣ маҳсуб мешавад.

Универсалӣ, яъне оммавӣ, умумӣ будан аст. Универсализм маънии мавҷудияти хосиятҳои ҳамаро фарогирандаю гуногунҷабҳаест, ки бо аҳамиятнокии гуногуиранги функсияҳои гуногунро иҷрокунанда барои бисёр мақсадҳо қобили қабул аст.

Принсипи умумиятнокиӣ ва универсалӣ будан чунин маъниҳо дорад: **якум**, ҳамаи одамони рӯи Замин, сарфи назар аз мансубияти иҷтимоӣ, наҷодӣ, миллӣ, забонӣ, динӣ ва ғайра, соҳиби ҳуқуқу озодиҳо мебошанд; **дуум**, ҳамаи ҳуқуқу озодиҳо аз нуктаи назари эътирофи мундариҷаи онҳо универсалианд, яъне ҳуқуқу озодиҳои аз ҷониби умум эътирофшудае чун ҳуқуқ ба ҳаёт, ҳуқуқ ба шаҳрвандӣ, озодин эътиқод, озодин ҷойивазкунӣ ва бисёр ҳуқуқу озодиҳои дигар ба ҳамаи одамон, сарфи назар аз соҳти давлатию соҳтори ҷамъиятӣ, режими сиёсӣ, махсусиятҳои таърихӣ, фарҳангӣ ва динӣ, мақоми байналмилалӣ мамлакате, ки ин одамон дар он зиндагӣ мекунад, мансубанд; **сеюм**, одам ҳар чое бошад ва ҳар қадар тағйири макон кунад ҳам (ҳатто дар қазираи беодам) ӯ соҳиби ҳуқуқу озодиҳои асосӣ мебошад; **чорум**, ҳуқуқи инсон қори дохилии давлате нест, ки одам шаҳрванди вай маҳсуб мешавад, Дар ҷаҳони имрӯза маъсалаҳои ҳуқуқи инсон боиси нигарониҳои қариб ҳамаи давлатҳо, тамоми ҷомеаи байналмилалӣ гардидаанд.

Дигар принсипи муҳимтарин содиранопазирии (ҷудонопазирии) ҳуқуқҳои инсон мебошад. Моҳияти вай аз он иборат аст, ки ҳуқуқҳои инсон ба ҳар одами дар ҷаҳон зиндагикунанда ба он сабаб, ки вай ИНСОН мебошад, аз лаҳзаи таваллуд мансубанд. Қасе ва қизе асосе надоранд, ки одамиро аз ҳуқуқу озодиҳои табиатан ба ӯ мутааллиқу дар қонунгузориҳои байналмилалӣ ва миллӣ зикргашта маҳрум созанд. Ва ҳуди одам ҳам моҳияти инсонии ҳудро гум накарда, ҳуқуқҳои ҷудонопазирӣ ҳешро рад карда наметавонад.

Ба принсипҳои асосӣ ҳамчунин принсипи тақсимнашавандагӣ ва ҳамбастигии ҳуқуқҳои инсон мутаалиқ аст. Моҳияти вай аз он иборат аст, ки қомилан ҳамаи ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ ба ҳамдигар вобастаанд. Вайрон қардани як гурӯҳи ҳуқуқу озодиҳо ҳатман боиси вайрон қардидани гурӯҳи дигари ҳуқуқу озодиҳо мегардад. Масалан, бе амалишавии як қисми ҳуқуқу озодиҳои шахсӣ (шаҳрвандӣ) – ҳуқуқи муқаррақ қардан ба суд ва муқоқимаю баррасии одилонаи судӣ), сиёсӣ (озодии суҳан, ҳуқуқ баҳри иштирок қардан дар қирдиҳамонӣ ва намоишҳо) баъзан ҳимоя қардани ҳуқуқу озодиҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ (ҳуқуқ ба меҳнат, ҳуқуқ ба сатҳи шоистаи зиндагӣ, раҳой аз қурӯснагӣ) номумкин аст.

Тақсимнашавандагии ҳуқуқҳои инсон қонеае дар роҳи таъбири одамон бо ҳар гуна асосҳо шуда, ба амалишавии боз як принсип – баробарии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд қиз вобаста аст.

Таъбир маънои ҳама гуна фарқиятузорӣ, истисно қардан ва афзалиятноқиро дорад, ки ба таври баробар амалӣ шудани ҳуқуқу озодиҳоро рад мекунад ё маҳуд мегардонад.

Принсипи мазкур чунин маънӣ дорад, ки ҳамаи одамон ба якдигар бояд чун ба ашхоси баробари худ муносибат кунанд. Ҳуқуқҳо ба ҳама, сарфи назар аз баромади иҷтимоӣ, вазъи амволию мансабӣ, навъи шугл, эътиқодмандӣ, ҷаҳонбинӣ, мансубият ба ташкилотҳои ҷамъиятӣ ё ҳизбҳои сиёсӣ, миллат ва забон, эътиқоди динӣ, чинс ва синну сол, кафолат дода мешаванд: занҳо бо мардон ва кӯдакону ҷавонон бо калонсолон баробарҳуқуқанд, ҳама дар назди қонун ва суд баробаранд. Принсипи баробарҳуқуқӣ имтиёзҳои ноадолатонаро эътироф накарда, ҳама гуна таъбирро, бо ҷӣ асосе бошад, манъ мекунад. Аз ин рӯ, принсипи манъи маҳдудсозии ҳуқуқу озодиҳои инсон бо асосҳои таъбирӣ низ яке аз принсипҳои муҳимтарин маҳсуб мешавад. Аммо баъзе ҳуқуқҳои инсонро давлат тибқи қонун ва танҳо ба манфиати амнияти ҷомеа, ҳимояи ахлоқ, саломатӣ ва ҳуқуқҳои дигар одамон, масалан, дар ҳолатҳои фавқулодда метавонад маҳдуд кунанд.

Фикр кунед ва мисолҳои ба Шумо маълуми таъбирро гуед.

Мутаассифона, дар ҷаҳони имрӯза вайрон кардани принсипҳои заминавии ҳуқуқҳои инсон дар ҳама ҷо мушоҳида мешавад. Барои бисёр халқҳои маҳрум аз ҳуқуқӣ, манзил, таъминоти тиббӣ, имконияти меҳнат кардану ба андозаи баробар подоши меҳнати худро гирифтани, амалисозии ҳуқуқ ба таҳсил, маъсалаи амалигардонӣ ва ҳимояи ҳуқуқҳои инсон танҳо орзу асту бас. Наҷодпарастӣ, миллатгарой, оштинопазирии сиёсӣ динӣ, терроризм, шиканҷа, гум шудани одамон, рад кардани ғояҳои шаъну эътибори инсон – ҳамаи инҳо ба принсипҳои асосии ҳуқуқу озодиҳои инсон зарба мезананд. Ва имрӯз вазифаи муҳимтарини тамоми ҷомеаи байналмилалӣ, ҳамаи одамони сайёра аз он иборат аст, ки баҳри барҳақ универсалӣ ва ҷудонопазир гардидани ҳуқуқҳои инсон дар саросари ҷаҳон тамоми саъю кӯшишҳои ҷаҳонро равона созанд.

3. ТАҲКИМИ ПРИНСИПҲОИ ҲУҚУҚИ ИНСОН ДАР ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН. Принсипҳои асосии ҳуқуқу озодиҳои инсон дар Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қонунгузориҳои миллии таҷассуми худро ёфтаанд.

Чунончи, тибқи моддаи 5-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон инсон ва ҳуқуқу озодиҳои ӯ арзиши олианд. Ҳаёт, қадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсон дахлнопазиранд. Ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро давлат эътироф, риоя ва ҳифз менамояд.

Моддаи мазкур аҳамияти маҳсусро дорост, зеро он ғояҳои инсондӯстӣ, эътиром кардани қадру эътибори ҳамаи одамон, ӯҳдадорихои давлатро бобати эътироф кардан ва ҳимоя намудани ҳуқуқу озодиҳои асосӣ таҳким мебахшад. Ғайр аз ин тибқи моддаи 42-и Конститутсия дар қаламрави Тоҷикистон ҳар шахс вазифадор аст, ки ҳуқуқу озодиҳо ва шаъну эътибори дигар одамонро эътиром намояд.

Моддаи 17-и Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон принципҳои баробарҳуқуқӣ ва манъи таъбизро инъикос мекунад. Мувофиқи ин модда ҳама дар назди қонун ва суд баробаранд. Давлат, сарфи назар аз мансубияти миллӣ, наҷодӣ, ҷинсӣ, забонӣ, эътиқоди динӣ, ақидаҳои сиёсӣ, маълумотнокӣ, вазъи иҷтимоӣ моли, ҳуқуқу озодиҳои ҳар фардро кафолат медиҳад. Баробарҳуқуқии мардҳо ва занҳо эътироф карда мешавад.

Дар моддаи 14-и Конституция нуктае таҳким ёфтааст, ки ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд бевосита амалӣ гардонида мешаванд ва маҳдудсозии онҳо танҳо бо мақсади таъмини ҳуқуқу озодиҳои дигар шаҳрвандон, тартиботи ҷамъиятӣ, ҳифзи соҳти конституционӣ ва тамомияти арзии ҷумҳурӣ мумкин аст.

Бисёр принципҳои заминавии ҳуқуқҳои инсон инъикоси худро дар дигар санадҳои меъёрии Ҷумҳурии Тоҷикистон ёфтаанд. Масалан, дар Кодекси меҳнат моддаҳои ҳастанд, ки дар муносибатҳои меҳнатӣ зӯрвариро манъ мекунад. Дар моддаи 1-и Кодекси оила омадааст:...Ҳама гуна шаклҳои маҳдудсозии ҳуқуқи шаҳрвандон ҳангоми бастанӣ ақди никоҳ ва муносибатҳои оилавӣ аз рӯи аломатҳои иҷтимоӣ, наҷодӣ, миллӣ, забонӣ ва ё мансубияти динӣ манъ аст.

Бисёр моддаҳои Кодекси ҷиноятӣ низ принципҳои ҳуқуқу озодиҳои инсонро таҳким бахшидаанд. Масалан, дар моддаи 3-и Кодекси ҷиноятӣ возеҳ омадааст, ки қонуни ҷиноӣ ба принципҳои қонуният, баробарӣ дар назди қонун, инсондӯстӣ, демократизм асос мекунад.

Мутобиқи моддаи 3-и Кодекси граждани қонунгузори граждани ба принципҳои дахлнопазирии моликият, озоии қарордоҳо, роҳ надодани даҳолати ин ё он нафар ба қорҳои шахшӣ, зарурати бемонеа амалисозии ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ, таъмини барқарорсозии ҳуқуқҳои шаҳрвандии вайроншуда ва ҳимояи судии онҳо асос меёбад.

Ба ин тариқ, қонунгузориҳои ҳозираи Ҷумҳурии Тоҷикистон принципҳои асосии ҳуқуқу озодиҳои инсонро таҳким бахшидаанд.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред:

принцип, универсализм, таъбиз.

Савол ва супоришҳо:

1. Зери иборати “принципҳои ҳуқуқу инсон” чиро мефаҳманд? Асоси принципҳои ҳуқуқу инсонро кадом мафҳумҳои муҳимтарин ташкил медиҳанд? Принципҳои асосии ҳуқуқу инсонро номбар кунед.

2. Ин гуфтаҳоро бодикқат хонед: “Инсондӯстӣ реша ва меваи наққорист: оне сазовори таъзим қардан аст, ки соҳиби ин хислат мебошад” (Конфусий); “Зери мафҳуми инсондӯстӣ муносибати барҳақ хайрхоҳонаи одам ба одами наздики худ фаҳмида мешавад” (А.Швейсер); “Агар хоҳем, ки моро эҳтиром кунанд, мо низ бояд ба дигар одамон ва умуман, ба инсоният эҳтиром дошта бошем” (И.Кант). Ба андешаи Шумо, ҳамаи ин суханонро чӣ муттаҳид мекунад? Ин ҷо дар бораи кадом принципҳои ҳуқуқу инсон сухан меравад?

3. Шумо маънии истилоҳи “таҳаммулпазирӣ” (толерантноқӣ)-ро чӣ навъ мефаҳмед?

4. Ба андешаи Шумо, агар одам сатҳи шоистаи зиндагӣ надошта бошад, оё принципҳои заминавии ҳуқуқу озодиҳои инсон вайрон карда мешаванд?

5. Оё принципҳои асосии ҳуқуқу озодиҳои инсон дар қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳким бахшида шудаанд?

§ 8. ТАСНИФИ ҲУҚУҚҶОИ ИНСОН

1. МЕЪЁРҶОИ ГУНОГУНИ ТАСНИФИ ҲУҚУҚҶОИ ИНСОН. Хар як одам аз лаҳзаи таваллуд то лаҳзаи марг дорои маҷмуи васеи ҳуқуқу озодиҳои ба ҳам алоқаманду вобастаи якдигар мебошад. Бинобар ин ногузир хоҳиши дар системаи ягона нишон додани ҳамаи ин ҳуқуқу озодиҳои гуногун ва тақсим кардани онҳо аз рӯи аломатҳои (меъёрҳои) хосашон, яъне таснифи онҳо пайдо мешавад.

Тасниф системаи ба андозаи баробар тобеъсозии мафҳумҳост, ки дар асоси ба назар гирифтани аломатҳои умумӣ ва алоқамандиҳои қонунии байни онҳо мурағаттаб гардидааст.

Чунин аломатҳои (меъёрҳои) умумӣ инҳо шуда метавонанд: соҳаҳои фаъолияти ҳаётии инсон, замони пайдошавии ҳуқуқу озодиҳо, ашхосе, ки ба онҳо мансубанд, имконияти маҳдудсозии онҳо, таҳкимбахши дар санадҳои меъёрӣ ва ғайра. Ҳамаи инҳоро мо дар параграфи мазкур баррасӣ менамоем. Бо баъзе навъҳои ҳуқуқу озодиҳои инсон Шумо аллакай шиносед.

Дар машгулиятҳои гузашта мо аллакай кӯшиши муайян намудани фарқиати байни мафҳумҳои "ҳуқуқҳо" ва "озодиҳо"-ро кардем. Ба хотир оред, ки онҳо чигунаанд? Фикр кунед, ҳуқуқу озодиҳои табиӣ ва позитивӣ бо кадом аломатҳои умумӣ тавсиф мешаванд?

Расми 6. Таснифи ҳуқуқҳои инсон

Аммо ба таври аниқу дақиқ ба гурӯҳҳо (намудҳо) чудо кардани ҳуқуқу озодиҳои инсон на ҳамеша имконпазир аст ва ҳама гуна таснифот шартист, зеро ҳар як ҳуқуқ метавонад дар шаклҳои гуногун амалӣ шавад. Масалан, ҳуқуқи ҳар як одам ба таҳсил ҳам чун талаботи инкишофи ҳар як шахсият (соҳиб шудан ба донишҳо ва малақаҳои нав), ҳам чун ғайрифаъолияти давлат бобати фароҳам овардан шароитҳо баҳри таълими шаҳрвандон (сохтмони мактабҳо, наشري китобҳои дарсӣ, тайёр кардани муаллимон) ва ҳатто чун навъи эҷодиёти инсон (иштирок дар машғулиятҳои мактаби мусиқӣ ва ғайра) амалӣ мешавад. Пас ҳуқуқ ба таҳсилро ҳам чун ҳуқуқи шахсии ҳар як одам, ҳам чун ҳуқуқи иҷтимоӣ, ки давлат кафолат медиҳад ва ҳам чун ҳуқуқи фарҳангӣ баррасӣ кардан мумкин аст.

Ҳангоми таснифи ҳуқуқу озодиҳо ба гурӯҳҳо ва намудҳо ҳамчунин бояд дар хотир дошт, ки ҳуқуқу озодиҳоро ба асосию дуюмдараҷа тақсим кардан нашоёд. Ягон ҳуқуқ бояд боло бардошта ва бар зарари ҳуқуқи дигар тафсир бахшида нашавад, ҳар як ҳуқуқ барои мукамал будани зиндагии инсон зарур аст ва бо ҳуқуқи дигар набояд иваз карда шавад.

2. ТАСНИФ АЗ РӯИ СОҲАҲОИ ҒАЙРИФАЪОЛИЯТИ ҲАЁТӢ. Дар ҷаҳони имрӯза яке аз тақсимои маъмули ҳуқуқу озодиҳои инсон ба намудҳо тасниф аз рӯи соҳаҳои ғайрифаъолияти ҳаётии одам ва ҷамъият мебошад, ки дар онҳо ин ҳуқуқу озодиҳо амалӣ мешаванд.

Амалан дар ҳамаи санадҳои меъриии байналмилалӣ-ҳуқуқӣ ва дохилидавлатии ба ҳуқуқҳои инсон умуман (на ба ягон гурӯҳи алоҳида) бахшидашуда ҳуқуқу озодиҳо ба шахсӣ (шаҳрвандӣ), сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ тақсим карда шудаанд.

Ҳуқуқу озодиҳои шахсӣ (шаҳрвандӣ) на танҳо ба шаҳрвандони давлат, балки ҳамаи одамон, ки дар қаламрави он зиндагӣ мекунанд, мутааллиқанд. Онҳо асоси мақоми ҳуқуқии одамро ташкил дода, аз нигоҳи баромад характери табиӣ доранд ва ба ҳар кас аз лаҳзаи таваллуд бе ягон маҳдудият мутааллиқанд. Мубориза бо вайрон кардани ҳуқуқу озодиҳои шахсӣ вазифаи давлат мебошад. Ҳуқуқҳои муҳимтарини ин гурӯҳ инҳоянд: ҳуқуқ ба ҳаёт, ҳуқуқ ба дахлнопазирии шахсият, озодӣ аз гуломӣ, зӯрварӣ ва маҷбурсозӣ, дахлнопазирии ҳаёти шахсӣ ва манзил, озодии вичдон ва эътиқоди динӣ, озодии бастанӣ ақди никоҳ ва ғайра.

Ҳуқуқу озодиҳои сиёсӣ имконияти иштироки одамро (чун қоида, шаҳрванди мамлакатро) дар ҳаёти сиёсии ҷомеа, дар ташаккул ва амалишавии ҳокимияти давлатӣ ифода мекунанд. Ҳуқуқҳои сиёсӣ ба мустақкам намудани алоқамандии шаҳрванд бо ҷомеа ва давлат нигаронида шудаанд. Ҳадафи онҳо роҳ надодан ба муносибати бетарафонаи одамон ба тақдир ва ғайрифаъолияти давлати худ аст, бинобар ин онҳоро ҳуқуқҳои оммавӣ низ мегӯянд. Ба ҳуқуқҳои сиёсӣ инҳо мансубанд: озодии суҳан ва эътиқод, ҳуқуқи дастрасӣ ба хизмати давлатӣ, ҳуқуқи интиҳоб кардан ва интиҳоб шудан ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ, ҳуқуқи иштирок дар ҳаракатҳо ва ҳизбҳои сиёсӣ, ҳуқуқ ба муттаҳидшавӣ, озодии

чамъомадҳо, намоишҳо ва ғайра. Ҳуқуқҳои сиёсӣ ҳам ба таври инфиродӣ ва ҳам якҷоя бо дигар ҳуқуқҳо метавонанд амалӣ шаванд.

Ҳуқуқу озодиҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ба таъмини неқӯаҳволӣ ва сифатнокии ҳаёти одам нигаронида шудаанд. Ин ҳуқуқҳо ба одам имконият медиҳанд, ки дар соҳаи истеҳсолот ва тақсими неъматҳо инкишоф ёбад, кафолат ва ҳимояи давлатии озодии иқтисодӣ ва муътадили ҳаёти иҷтимоии худро соҳиб шавад. Ба ин гурӯҳи ҳуқуқҳо мансубанд: ҳуқуқ ба моликияти хусусӣ, озодии фаъолияти соҳибкорӣ, ҳуқуқ ба меҳнат ва ҳуқуқ ба истироҳат, ҳуқуқи меросгирӣ, ҳуқуқ ба таъминоти иҷтимоӣ, ҳифзи саломатӣ ва ғайра.

Ҳуқуқу озодиҳои фарҳангӣ инкишофи маънавии одамро кафолат дода, ба ҳар як фард кӯмак мекунанд, ки иштирокдори комилҳуқуқи пешрафти маънавию фарҳангӣ гардад. Ба ҳуқуқҳои фарҳангӣ инҳоро мансуб доништан мумкин аст: ҳуқуқи дастрасӣ ба арзишҳои фарҳангӣ, ҳуқуқи роӣгон истифода кардани захираи бойгонихою китобхонаҳо, ҳуқуқи истифода аз забони модарӣ, ҳуқуқ ба инкишофи фарҳанг вобаста ба мансубияти миллию этникии худ ва ғайра.

Фикр кунед, ҳуқуқу озодиҳои зерин ба кадоме аз гурӯҳҳои зикршуда мансубанд: ҳуқуқ ба баррасии боадолатонаи судӣ ва ҳуқуқ ба кӯмаки адвокат дар суд, ҳуқуқ ба муҳити мусоиди зист, ҳуқуқ ба иттилоот, озодии эҷодиёт, ҳуқуқ ба гирифтани кӯмакпулиҳо?

3. ТАСНИФ АЗ РӯИ ЗАМОНИ ПАЙДОИШ. Ба чуз таснифоти зикршуда аз рӯи соҳаҳои асосии фаъолияти ҳаётии ҷомеа эътироф шудааст, ки ҳуқуқҳои инсон ҳамчунин аз рӯи замони пайдоиш ва таҳкимёбӣ дар аснод ба се насл зертасим гарданд: **яқум** (охири асри XVIII), **дуҷум** (охири асри XIX), **сеҷум** (солҳои 70-уми асри XX).

Ғояи наслҳои ҳуқуқи инсон аз шиорҳои Инқилоби бузурги Фаронса “**Озодӣ, баробарӣ, бародарӣ!**” тавлид гашта, аз ҷониби ҳуқуқшиноси франсуз Карел Васак таҳия шудааст. Ба андешаи ӯ, арзишмандии озодии шахсият дар насли яқуми ҳуқуқҳои инсон, ғояи баробарии иҷтимоӣ дар насли дуҷум ва ғояи бародарии халқҳо дар насли сеҷум инъикос ёфтааст.

Ба хотир оред, Инқилоби бузурги Фаронса кай ба амал омадааст? Ба фикри Шумо, ҷаро мо вобаста ба омӯзиши ҳуқуқҳои инсон натиҷаҳои онро ба хотир овардем?

Ба насли яқуми ҳуқуқҳои инсон ҳуқуқҳои шахсӣ ва сиёсиро, ки дар натиҷаи инқилобҳои демократӣ дар Аврупо ва ИМА дар охири асри XVIII ба амал омада, ба таври васеъ машҳур гардиданд, мансуб мебуданд. Эъломияи қонунии онҳо ба сифати ҳуқуқҳои табиии мутааллиқ ба ҳар одам нахустин маротиба дар Эъломияи ҳуқуқҳои Виржинӣ (соли 1776). Билли амрикоӣ оид ба ҳуқуқҳо (соли 1789-1791), Эъломияи фаронсавии ҳуқуқҳои инсон ва шахрванд (соли 1789) ба амал омад. Ҳуқуқҳои насли аввал ба одам аз лаҳзаи таваллуд мансуб буда, ҷудонопазиранд ва аз

чониби давлат набояд маҳдуд карда шаванд. Ба насли якум ҳуқуқҳои зерин мансубанд: ҳуқуқ ба ҳаёт, ҳуқуқ ба озодӣ ва амният, ҳуқуқ ба дахлнопазирии шахсӣ, озодии суҳан, озодии эътиқоди динӣ ва ғайра.

Насли дуҷуми ҳуқуқҳои инсон дар бораи худ дар раванди муборизаҳо бо нобаробарии иқтисодӣ ва иҷтимоӣ барои неқӯаҳволии моддии аҳоли, дар рафти баромадҳои иқтисодӣ, ки дар охири асри XIX дар тамоми ҷаҳон ба амал омаданд, дарак дод. Ҳуқуқҳои насли дуҷум ҳуқуқҳои озодихоӣ иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангианд. Ин ҳуқуқҳо бори аввал расман дар Конститутсияи Иёлотҳои Муттаҳиди Мексика (соли 1917), Конститутсияи веймарии Олмон (соли 1919), Конститутсияи Чумҳурии Испания (соли 1931) ва албатта, дар Конститутсияи ИҶШС (соли 1936) ва конститутсияҳои ҷумҳуриҳои иттифоқӣ инъикос ёфтанд. Онҳо гоҷаҳои таҳкими шароитҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии ҳаёти инсонро дар соҳаҳои меҳнат, маишат, шугл, неқӯаҳволӣ, ҳифзи иҷтимоӣ таҷассум мекарданд. Ҳаҷму дараҷаи амалишавии ин ҳуқуқҳо аз бисёр ҷиҳат ба вазъи иқтисодии мамлакат вобаста аст. Ба ин гурӯҳ чунин ҳуқуқҳо мансубанд: ҳуқуқ ба меҳнат, ҳуқуқ ба интиҳоби касб, ҳуқуқ ба истироҳат, ҳуқуқ ба таъминоти иҷтимоӣ ва ғайра.

Ташаққули насли сеҷуми ҳуқуқҳои инсон дар нимаи дуҷуми асри XX ҳамчун натиҷаи муборизаи бисёр халқҳои ҷаҳон барои истиклолияти миллӣ ва озодшавӣ аз юги мустамликавӣ оғоз ёфт. Ин ҳуқуқҳо аксаран ҳуқуқҳои ҳамрағӣ меноманд. Онҳо гоҷаи баробарии халқҳои ҷаҳонро таҷассум мекунанд, зеро ҳуқуқҳои дастаҷамъӣ ба шумор мераванд. Ба ин насл инҳоро мансуб медонанд: ҳуқуқ ба сулҳ, ҳуқуқ ба халъи силоҳ, ҳуқуқ ба инкишоф, ҳуқуқ ба муҳити мусониди зист, ҳуқуқ ба мероси умумии инсоният, ҳуқуқи халқҳо ба худмуайянкунӣ, ҳуқуқ ба озодӣ аз геносид ва апартеид ва ғайра.

Бо ташаққули таҳкимёбии ҳуқуқҳои насли сеҷум дар ҷомеаи ҷаҳонӣ дарки алоқамандӣ ва ҳамбастагии ҳуқуқҳои инфиродӣ дастаҷамъона пайдо шуд. Ғайр аз ин ба навъи мазкур ҳуқуқҳои гурӯҳҳои алоҳидаи иҷтимоӣ: ҳуқуқҳои кӯдакон, пиронсолон, ашхоси имкониятҳои маҳдуддошта, занҳо, беҳонаҳо, бекорон ва ғайраро мансуб медонистагӣ шуданд.

Зери таъсири ҷаҳонишавӣ (глобализатсия), пешрафти илмӣ-техникӣ, алалхусус дар соҳаи генетика, тиб, информатика, клонсозӣ, трансплантатсия (гирифта партофтан ё пайванди узвҳои одам) номгӯи ҳуқуқҳои нав беш аз пеш меафзояд. Дар натиҷа ақидаҳои оид ба барқарорӣ пайдошавии насли чоруми ҳуқуқҳои инсон ба миён меоянд, ки ҷавоби ҳуқуқие хоҳад гашт ба рӯйдодҳои асри XXI, вақте шояд суҳан дар бораи зинда мондани инсон ҳамчун навъи биологӣ, нигоҳдории тамаддуни инсонӣ, инкишофи кайҳонии инсоният меравад.

4. НАВЪҲОИ ДИГАРИ ТАСНИФОТ. Шумораи хеле зиёди навъҳои дигари таснифот мавҷуданд. Масалан, аз рӯи мақоми сиёсӣ-ҳуқуқии шахсият (дар одам мавҷуд будани шахрвандии давлат) ҳамаи ҳуқуқҳои озодихоро ба ду гурӯҳ тақсим намудан мумкин аст: ҳуқуқҳои озодихоро ба **ҳар одам мутааллиқи сарфи назар аз шахрвандии ӯ амалишаванда** ва

ҳукуку озодиҳои мутааллиқ танҳо ба шахрванди ҳар як давлати мушаххас. Дар ин ҳолат ҳукуку озодиҳои сиёсӣ, масалан, ҳукуки интиҳоб кардан ва интиҳоб шудан ва ғайраро асосан шахрвандони давлат амалӣ месозанд.

Аз рӯи субъектҳо чунин фарқиятҳо мегузоранд: **ҳукукҳои инфиродии ба ҳар одам мутааллиқ**, масалан: ҳукук ба ҳаёт, ҳукук ба меҳнат ва ғайра ва **ҳукукҳои дастаҷамъонаи мутааллиқ ба гурӯҳҳои алоҳидаи иҷтимоӣ**, масалан: ҳукукҳои халқҳо, ҳукуки ақаллиятҳо, ҳукуки категорияҳои камҳимояи аҳоли (кӯдакон, занҳо, пиронсолон, маъҷубон, гурезаҳо, меҳнаткашонӣ муҳочир, маҳбусон). Як қисми ҳукукҳои коллективӣ ҳамзамон ба таври инфиродӣ низ амалӣ шуда метавонанд (масалан, ҳукуки диндорон), қисми дигар танҳо ба таври коллективӣ амалӣ мешаванд (иштирок дар гирдиҳамонҳо ва роҳпаймонҳои ороишта).

Субъект шахс, гурӯҳи одамон, ташкилот ё ягон иттиҳодияи дигаре, ки мувофиқи қонунгузори мамлакат соҳиби ҳукукҳо буда, ба зимма ӯҳдадорӣ низ дорад.

Меъёри дигари таснифот таҳкими ҳукуку озодиҳо дар санадҳои меъёрӣ – ҳукукӣ аст. Бо асоси мазкур ҳукуку озодиҳоро ба: **асосӣ (конститутсионӣ)** ва **муштақ (мушаххасгардонанда)** тақсим кардан мумкин аст. Ҳукукҳои конститутсионӣ дар Конститутсия (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳким ёфта, нуктаҳои асосии асноди байналмилалиро таҷассум мекунанд. Онҳо тамоми соҳаҳои ҳаёти инсон (шахсӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, иқтисодӣ)-ро фаро мегиранд. Ҳукукҳои аз инҳо муштақ одатан дар санадҳои дигари меъёрӣ – ҳукуки миллӣ таҳким бахшида мешаванд.

Ҳамаи ҳукуку озодиҳо вобаста ба имконияти муваққатан маҳдуд кардани давлат ба **мутлақ**, ки боздоштани маҳдудсозии онҳо дар ягон ҳолат мумкин нест (масалан ҳукук ба ҳаёт, озодӣ аз шиканча) ва **нисбӣ**, ки ба мӯҳлати муайяне дар ҳолатҳои қорӣ кардани вазъияти фавқуллода ё вазъияти қангӣ маҳдуд кардан ва боздоштан мумкин аст (масалан, озодии ҷойивазкунӣ ва ғайра) ҷудо мешаванд. Чун қоида, ба ҳукукҳои мутлақ ҳамаи ҳукуку озодиҳои шахсӣ мансубанд.

Аз рӯи нақши давлат дар таъмини ҳукуку озодиҳои инсон гурӯҳҳои зеринро ҷудо кардан мумкин аст: ҳукуку озодиҳои **позитивӣ**, ки дар қонунгузори давлатӣ, чун қоида, дар шакли: “ҳар инсон ба... ҳукук дорад”, “давлат вазифадор аст, ки баҳри амалишавӣ ва ҳимояи онҳо тамоми шароитҳоро фароҳам орад” аниқу дақиқ муқаррар гардида ва таҳким ёфтаанд ва ҳукуку озодиҳои **негативӣ**, ки ба онҳо на давлат ва на шахси дигаре ҳукуки даҳолат кардан надоранд. Ба ҳукукҳои позитивӣ мансубанд: масалан, қисми асосии ҳукукҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ – ҳукук ба ҳимоя аз бекорӣ, ҳукук ба таҳсил ва ёрии тиббӣ, таъминоти иҷтимоӣ, дастрасӣ ба арзишҳои фарҳангӣ ва ғайра. Ба ҳукукҳои негативӣ ақсари озодиҳои шахсӣ мутааллиқанд, масалан, озодии эътиқоди динӣ, ҳукук ба ҳаёти шахсӣ ва ғайра.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: *тасниф, наслҳои ҳукукҳои инсон, субъект.*

Савол ва супоришҳо:

1. Тасниф чист? Кадом меъёрҳои таснифи ҳуқуқу озодиҳо ба Шумо маълуманд?
2. Ҳуқуқу озодиҳои шахсӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии бароятон маълумро номбар кунед.
3. Фикр кунед, кадом ҳуқуқу озодиҳоро аллакай имрӯз ба насли чоруми ҳуқуқҳо мансуб доништан мумкин аст?
4. Эълонияи умумии ҳуқуқи башар ва боби марбути ҳуқуқҳои инсонии Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистонро бодидқат хонед ва нақшаи зеро нур кунед:

Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон	Эълонияи умумии ҳуқуқи башар
1. Ҳуқуқҳои шахсӣ (шаҳрвандӣ) Моддаи _____	Моддаи _____
2. Ҳуқуқҳои сиёсӣ Моддаи _____	Моддаи _____
3. Ҳуқуқҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ Моддаи _____	Моддаи _____
4. Ҳуқуқҳои фарҳангӣ Моддаи _____	Моддаи _____

БОБИ 4

АСОСҲОИ МАҲДУДСОЗИИ ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ АСОСИИ ИНСОН ВА ШАҲРВАНД

§9. АСОСҲОИ УМУМИИ МАҲДУДСОЗИИ ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ АСОСИИ ИНСОН ВА ШАҲРВАНД

1. МАФҲУМИ МАҲДУДСОЗИИ ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ ИНСОН.

Аз ҷониби ҳар як инсон амалисозии ҳуқуқу озодиҳоаш бо масъулияти ӯ барои амалҳоаш, инчунин ӯҳдадорӣҳои вай дар назди ҷомеа ва давлат пайванди ногусастанӣ дорад. Ҳар як одам дар интиҳоби амалҳои ҳеш озод аст, аммо чунин озодӣ ҳаргиз комилу мутлақ нест. Бинобар ин зарурати бо қонун таҳким бахшидани доираи муайяни рафтору амалҳои инсон мавҷуд аст. Бо ин мақсад ва баҳри муваффақшавӣ ба мувозинати байни манфиатҳои шахсият, ҷомеа ва давлат маҳдудиятҳои оқилонаи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд қорӣ карда мешаванд.

Маҳдудсозии ҳуқуқу озодиҳои инсон бо қонунгузори таҳким бахшидани ҳудудҳои зарурии амалисозии ҳуқуқу озодиҳои инсон бо мақсади таъмини ҳуқуқу озодиҳои дигар одамон ва мӯтадил фаъолият кардани ҷомеа ва давлат аст.

Аммо дар ҷаҳони имрузаи мутамаддин маҳдудсозии ҳуқуку озодиҳои инсон дар ҳолатҳои муайяни зерин мумкин аст: бо мақсади эҳтиром ва ҳимояи ҳуқуқҳои дигар одамон; таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, ҳифзи сохти давлатӣ ва ғайра. Маҳдудсозҳои чоришаванда бояд бо принципҳои инсондӯстӣ, адолатнокӣ ва ҳушаҷлоқӣ мутобик бошанд.

Расми 7. Асосҳои умумӣ барои маҳдуд кардани баъзе ҳуқуқҳои инсон

Тадбирҳои маҳдудсозӣ набояд ғайриқонунӣ ва аз ҳад зиёд бошанд ва ҳуқуку эътибори инсонро паст зананд. Чунончи, маҳдудсозҳои қонунии ҳуқуку озодиҳои инсон, масалан, маҳдудсозии ҳуқуқҳои сиёсии шаҳрвандони хориҷӣ (ҳуқуқи интиҳоб кардан ва интиҳоб шудан ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ), маҳдудсозии ҳуқуқҳои ашхоси иллатдор (ҳуқуқ ба бастани ақди никоҳ), боздоштан ва ҳабскуниҳои қонунӣ ва ғайра шуда метавонанд.

Ба хотир оред, кадом ҳуқуқҳо нисбӣ ва мутлақ номида мешаванд?

2. АСОСҲОИ УМУМИИ МАҲДУДСОЗИИ ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ ИНСОН ДАР ҚОНУНГУЗОРИҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ВА МИЛЛӢ.

Дар қонунгузориҳои ҳозираи байналмилалӣ ва миллии як қатор давлатҳо ду шакли асосҳои маҳдудсозии ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд таҳким бахшида шудаанд: асосҳои умумии маҳдудсозии ҳуқуку озодиҳои инсон ва шаҳрванд, ки дар шароитҳои муқаррарӣ мумкин аст ва асосҳои маҳдудсозии ҳуқуку озодиҳои инсон ва шаҳрванд ҳангоми вазъиятҳои ҷавҳулда.

Асосҳои умумии маҳдудсозии ҳуқуку озодиҳои инсон дар шароитҳои муқаррарӣ дар Эъломияи умумии ҳуқуқи башар таҳким бахшида шудааст:

Ҳар як инсон дар бобати татбиқи ҳуқуку озодиҳои худ бояд танҳо ба дараҷае маҳдуд карда шавад, ки аз тарафи қонун фақат бо мақсади таъмини эътирофи эҳтиромии ҳуқуку озодиҳои дигарон ва қонеъ гардонидани талаботи одилонаи ахлоқӣ, тартиботи ҷамъиятӣ ва осудаҳои умумӣ дар шароити ҷомеаи демократӣ муқаррар карда шудааст.

Қисми 2-и моддаи 29-и Эъломияи умумии ҳуқуқи башар.

Маҳдудсозихои ҳуқуқӣ дар моддаи 19-и Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи шаҳрвандӣ ва сиёсӣ зикр шудааст, ки ҳуқуқи инсонро ба баёни озодонаи афкор таҳким мебахшад. Дар банди 3-и моддаи 19 омадааст: ҳуқуқи мазкур бо баъзе маҳдудиятҳо, ки бояд бо қонун муқаррар гарданд ва онҳо ногузиранд, вобастагӣ дошта бошанд: а) барои эҳтироми ҳуқуқҳо ва нуфузи дигар одамон; б) барои муҳофизати амнияти давлатӣ, тартиботи ҷамъиятӣ, гандурустӣ ва маънавияти аҳоли. Гайр аз ин дар ҳуҷҷати мазкур имконпазирии манъи амалҳои зидди инсондӯстонаю бадахлоқона – тарғиби ҷанг, ҳама гуна тазохурот ба манфиати бадбинҳои миллӣ, наҷодӣ ё динӣ, ки як навъ барангезандагиро ба таъбиз, душманию зӯроварӣ (моддаи 20) мемонанд, пешбинӣ гардидаанд. Тибқи моддаи 4-и Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ танҳо чунин маҳдудсозихое иҷозат дода мешаванд, ки бо қонун муайян мегарданд ва ин ҳам танҳо ба он хотир аст, ки вай бо табиати ҳуқуқҳои таҳкимёфта мувофиқ меояд ва ҳадаф аз он мусоидат кардан ба нехӯаҳволии умумӣ дар ҷомеаи демократӣ мебошад.

Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурати қорӣ кардани маҳдудсозии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро дар шароитҳои муайян бо мақсади нигоҳдории тартибот, ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои одамон ва дигар арзишҳои Тоҷикистони соҳибистиклол эътироф менамояд.

Маҳдуд кардани ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрванд танҳо ■■ мақсади таъмини ҳуқуқ ва озодии дигарон, тартиботи ҷамъиятӣ, ҳимояи соҳти конститутсионӣ ва таъминоти арзиш ҷумҳурӣ раво дониста мешавад.

Қисми 3-и моддаи 14-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Дар ин маврид Конститутсия маҳдудсозии ҳуқуқу озодиҳои мушаххасро пешбинӣ менамояд. Масалан, дар қисми 4-и моддаи 27 омадааст: «Шахсоне, ки аз тарафи суд гайри қобили амал дониста шудаанд ва ё мувофиқи ҳукми суд дар ҷойҳои аз озодӣ маҳрумшудагон нигоҳ дошта мешаванд, ҳуқуқи дар интиҳобот ва раёйпурсӣ иштирок кардан надоранд».

Моддаҳои дар боло овардашуда ва дигар нуктаҳои ба асосҳои маҳдудсозии ҳуқуқу озодиҳои инсон бахшидашудаи Конститутсия дар санадҳои алоҳидаи меъёрӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҷассум ёфта ва мушаххас гардонида шудаанд. Масалан, тибқи қисми 5-и моддаи 8-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис ва фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ки наҷодпарастӣ, миллатгарой, ҳусумат, бадбинии иҷтимоӣ ва мазҳабиро тарғиб мекунанд ва ё барои бо зӯрӣ сарнагун кардани сохтори конститутсионӣ ва ташкили гурӯҳҳои мусаллаҳ даъват менамоянд, манъ аст. Дар ин маврид Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин амалҳоро манъ карда, барои барангехтани ҷанги миллӣ, наҷодӣ, маҳаллӣ ё динӣ (моддаи 189), ғасби зӯроваронаи ҳокимият (моддаи 306), даъватҳои оммавӣ ба зӯроварона дигаргун сохтани соҳти конститутсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаи 307) ҷазоҳо пешбинӣ менамояд.

3. КОНСТИТУТСИЯИ (САРҚОНУНИ) ҶУМҲУРИИ ТОЧИКИСТОН ВА МАҚСАДҲОИ МАҲДУДСОЗИИ ҲУҚУҚУ ОЗОДИҲОИ ИНСОН ВА ШАҲРВАНД. Тавре пештар қайд гардид, Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳдудсозии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро танҳо бо мақсадҳои зерин раво медонад: таъмини ҳуқуқу озодиҳои дигар шаҳрвандон, таъмини тартиботи ҷамъиятӣ, ҳифзи сохти конститусионӣ ва тамомияти арзии мамлакат. Ҳамаи ҳадафҳои зикршуда байни ҳамдигар алоқаманданд.

Маҳдудсозиҳои бо мақсади таъмини ҳуқуқу озодиҳои дигар шаҳрвандон ҷоришаванда бо амалишавии ӯҳдадорӣ ҳар як одам – вайрон накардани ҳуқуқҳои дигар одамон бевосита алоқаманд мебошанд. Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон инсон ва ҳуқуқу озодиҳои ӯро арзиши олитарин эълон доштааст. Давлате, ки бо ҷунин масъулият ӯҳдадорӣ эътироф ва ҳимояи ҳуқуқҳои инсон ва шаҳрвандро ба зиммаи худ гирифтааст, ба ин ҳадафҳо бе маҳдудсозии амалҳои, ки бар зарари озодиҳои эълоншуда мебошанд, муваффақ шуда наметавонад.

Ҳуқуқу озодиҳои нисбиро дар асоси қонун метавон маҳдуд кард. Масалан, тибқи моддаи 22-и Конститутсия, ки ҳуқуқи дахлнопазирӣ манзилро таҳким мебахшад, ба ҷуз ҳолатҳои пешбиниқардаи қонун ба манзил зада даромадани касе мумкин нест. Вале агар соҳиби манзил ҳуқуқҳои дигар одамонро вайрон кунад, муоинаи манзил аз ҷониби намояндагони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, бозрасҳои санитарии зидди сӯхтор мумкин аст.

Маҳдудсозиҳои бо мақсади таъмини тартиботи ҷамъиятӣ ҷоришаванда ба қушиши давлат баҳри ба ҳамаи шаҳрвандон аз ҷониби қонун додани кафолати мӯътадилӣ дар ҷомеа вобаста аст. Масалан, тибқи моддаи 29-и Конститутсия шаҳрванд ҳақ дорад дар маҷлис, гирдиҳамоӣ, намоиш, раҳпаймоии осоишта, ки қонун муқаррар кардаст, ширкат варзад. Аммо иштирокдорони онҳо вазифадоранд, ки тартиботи ҷамъиятиро риоя кунанд. Барои навъҳои алоҳидаи ҳуқуқвайронкунӣ, масалан, ташкили бетартибҳои оммавӣ, онҳо ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешаванд.

Маҳдудсозиҳои бо мақсадҳои ҳимояи сохти конститусионӣ ва тамомияти арзии мамлакат ҷоришавандаи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд аҳамияти муҳимтарин доранд. Тибқи моддаи 7-и Конститутсия давлат соҳибхитиярӣ, истиқлолият ва тамомияти арзии ҷумҳуриро таъмин менамояд. Дар ин маврид тарғиб ва амалиёти ҷудоандозӣ, ки ягонагии давлатро ҳалалдор мекунад, манъ аст. Ғайр аз ин маҳдудсозиҳои нисбат ба ҳуқуқ ба иттилоот ҷоришаванда бевосита бо ҳимояи сохти конститусионӣ алоқаманданд. Ҷунончи, ҳуқуқ ба озоди ахбор на танҳо бо ҳуқуқи дигар одамон ба махфӣ будани ҳаёти шахсӣ, сирри шахсӣ ву оилавӣ, инчунин ҳифзи сирри давлатӣ маҳдуд карда мешавад.

Мувофиқи моддаи 30 номгуи маълумотҳоеро, ки сирри давлатӣ доранд, қонун муайян мекунад.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред:

маҳдудсозии ҳуқуқҳои инсон, ҳуқуқҳои нисбӣ.

Савол ва супоришҳо

1. Зери иборати “маҳдудсозии ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд” чиро мефаҳманд?

2. Дар ҷаҳони имрӯза қувват гирифтани терроризми байналхалқӣ мақомоти давлатии ҳокимиятро маҷбур месозад, ки аз ҷумла бобати маҳдудсозии ҳуқуқҳои шаҳрвандон, масалан, васеъ кардани салоҳиятҳои ҳадамоти махсус оид ба гуш кардани гуфтугӯҳои телефонӣ, назорат ба почтаи электронӣ, дастрасӣ ба сураҷҳисоби бонкӣ, муоинаи шахсӣ тадбирҳои гуногун андешанд. Ба андешаи Шумо, оё ин маҳдудсозӣ дурустанд?

3. Дар қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон кадом асосҳои умумӣ ва ҳадафҳои маҳдудсозии ҳуқуқҳои инсон пешбинӣ шудаанд?

4. Ин пораро бодикқат хонед: “Прокуратураи округии шаҳри Сюрих (Швейцария) нисбати шаҳрванд А. оид ба далели аз ҷониби ӯ содир кардани якчанд ҷиноятҳои вазнин тафтишот мебард. Барои гузаронидани таҳқиқи тиббӣ якчанд тори мӯи шаҳрванд А. лозим шуд. Ҷузъҳои кард, ки сикх аст ва мувофиқи эътиқоди динӣ ба мӯйсаари қайчӣ задан мумкин нест, яъне ба андешаи ӯ, гузаронидани чунин таҳқиқи вайрон кардани озодин эътиқоди динии ӯ аст”. Ба андешаи Шумо, оё ин вазъият вайрон кардани ҳуқуқи инсон аст? Чаро?

§10. НОРАВОИИ МАҲДУДСОЗИИ ҲУҚУҚИ ОЗОДИҲОИ ҶУДОГОНАИ ИНСОН ВА ШАҲРВАНД ДАР ШАРОИТИ ВАЗЪИЯТИ ФАВҚУЛОДДА

1. МАҲДУДСОЗИИ ВАЗЪИЯТИ ФАВҚУЛОДДА ВА МАҲДУДСОЗИИ ҲУҚУҚИ ИНСОН. Ба ҷуз маҳдудсозии умумии ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, ки дар шароити муқаррарӣ раво аст, давлат метавонад ҳамчунин маҳдудсозии умумии ҳуқуқи озодиҳои ҷудогонаи инсон ва шаҳрвандро дар вазъиятҳои фавқулодда ҷорӣ намояд.

Одатан, вазъияти фавқулодда дар мамлакат дар ҳолатҳои, ки вазъияти фавқулодда ба ҳасти миллат ё шароити мӯтадили зиндагии ҳамаи (қисми) аҳоли, мавҷудияти ҳуди давлат таҳдид мекунад ва амалҳои муқаррарии мақомоти давлатии ҳокимият барои ба танзим даровардани чунин вазъият кофӣ нестанд, ҷорӣ карда мешавад. Чунин таҳдидҳо аз инҳо бармеоянд: дигаргуниҳои ҷиддии харобиовари табиӣ (сӯхторҳо, обхезҳо, заминларзаҳо, гуруснагӣ, эпидемияҳо, ҳамлаи ҳайвонот ва хашароти зараррасон), омилҳои берунӣ (амалиётҳои ҷангии давлатҳои хориҷӣ), омилҳои дохилӣ-давлатӣ (бадшавии вазъияти иҷтимоӣ – иқтисодии аҳоли, муташаннич гардидани вазъии сиёсӣ дар ҷомеа). Дар ин маврид давлат баҳри ба эътидол овардани вазъияти баамаломата ва бартарафсозии оқибатҳои манфии он бо мақсади нигоҳ доштани тартиботи ҷамъиятӣ дар қаламрави худ маҷбур аст, ки ҷораҳои фавқулодда бинад. Ин ҷораҳо дар навбати аввал маҳдудсозии ҳуқуқи озодиҳои муайяни шаҳрвандон ва ба

зиммаи онҳо гузоштани ўҳдадориҳои иловагиро пешбинӣ менамоянд. Одатан, ин маънии маҳдудсозии як қисми ҳуқуқи озодиҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ, пурзӯр кардани масъулияти маъмури ва ҷиноиро дорад.

Вазъияти Ҷавҳулӯда ҷораҳои муваққатии бо мақсади таъмини амнияти шаҳрвандон ва давлат эълонгардида дар ҳолати ба амал омадани таҳдиди воқеӣ ба ҳаёти аҳолии мамлакат, ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, истиқлолияти давлат ва тамомияти арзиш он аст.

2. ҚОНУНГУЗОРИИ ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР БОРАИ МАҲДУДСОЗИҲОИ ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН ДАР ШАРОИТҲОИ ВАЗЪИЯТИ ҶАВҲУЛОУДА. Махсусиятҳои ҷорӣ намудани режими вазъияти Ҷавҳулӯда дар қаламрави Қумҳурии Тоҷикистон ва маҳдудсозии ҳуқуқҳои инсон ва шаҳрванд дар ин давра дар Конститутсияи (Сарқонуни) Қумҳурии Тоҷикистон, Қонуни конститутсионии ҚТ «Дар бораи режими ҳуқуқи вазъияти Ҷавҳулӯда» (аз 3 ноябри соли 1995), Қонуни Қумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимояи аҳоли ва ҳудудҳо аз вазъиятҳои Ҷавҳулӯдаи характери табиӣ ва техногенидошта» (аз 15 июли соли 2004) ва дигар санадҳои меъёрӣ таҳким ёфтаанд.

Ҳангоми таҳдиди бевосита ба ҳуқуқи озодиҳои шаҳрвандон, истиқлолияти давлат ва тамомияти арзиш он ва офатҳои табиӣ, ки дар натиҷаи он мақомоти конститутсионии қумҳури наметавонад ба таври муътадил фаъолият намояд, ҳамчун тадбири муваққатӣ барои амнияти шаҳрвандон ва давлат вазъияти Ҷавҳулӯда эълон мегардад.

Моддаи 46-и Конститутсияи (Сарқонуни) Қумҳурии Тоҷикистон

Моддаи 1-и Қонуни конститутсионӣ «Дар бораи режими ҳуқуқи вазъияти Ҷавҳулӯда» таркиби режими Ҷавҳулӯдаро ҳамчун ҷораи муваққатии мутобиқи Конститутсияи (Сарқонуни) Қумҳурии Тоҷикистон эълоншавандаи пешбиникунандаи режими махсуси ҳуқуқи фаъолияти мақомоти давлатӣ, мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳо, ки дар амалисозии ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрвандон, ҳамчунин ҳуқуқҳои ашхоси юридикӣ маҳдудиятҳоро раво мебинанд ва ба зиммаи онҳо ўҳдадориҳои иловагӣ волегузоранд, таҳким мебахшад.

Моддаи 4-и Қонун «Дар бораи ҳимояи аҳоли ва ҳудудҳо аз вазъиятҳои Ҷавҳулӯдаи характери табиӣ ва техногенидошта» мафҳуми «вазъияти Ҷавҳулӯда»-ро ҷорӣ менамояд.

Вазъияти Ҷавҳулӯда ҳолати дар ҳудуди муайян дар натиҷаи садама, рӯйдоди хатарнокӣ табиӣ, фалокатҳо, офатҳои табиӣ ва ғайра ба амал омадааст, ки боиси ҳалокати одамон, зараррасонӣ ба саломатии онҳо ё муҳити зистӣ табиӣ, хисороти зиёди моддӣ ва ҳалалдор шудани шароитҳои фаъолияти ҳаётии одамон мегардад ё гардидааст.

Қонун «Дар бораи режими ҳуқукии вазъияти Ҷамоҳириятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» чунин шартҳои қарордани вазъияти Ҷамоҳириятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ менамояд: 1) ҳангоми офатҳои табиӣ, садамаҳо, фалокатҳо, эпидемияҳо, ки ба ҳаёту саломати аҳоли таҳдид мекунад; 2) ҳангоми вайронкуниҳои оммавии тартиботи ҷамъиятӣ, ки ба ҳуқуқи озодиҳои шаҳрвандон

Расми 8. Зиндагии инсон дар шароити ҳолатҳои Ҷамоҳириятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

таҳдиди воқеӣ мекунад; 3) ҳангоми қўшишҳои ғасби ҳокимияти давлатӣ ё дигаргунсозии сохти конститутисионии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо роҳи зўрварӣ; 4) ҳангоми тааруз ба тамомияти арзиши давлат, ки ба тағйир ёфтани сарҳадҳои он таҳдид мекунад; 5) ҳангоми зарурати барқарорсозии тартиботи ҳуқукии конститутисионӣ ва ҷамоҳириятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Дар мамлакатҳои гуногун усулҳои худии қарордани режими вазъияти Ҷамоҳириятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобики қисми дуҷумлаи моддаи 46-и Конститутисия ҳуқуқ дорад, ки дар тамоми қаламрави Ҷумҳурия, ё дар маҳалҳои алоҳидаи зери ҳаҷр қарордошта бо фарми пешниҳод қарордани фармон дар ин ҳусус ба тасдиқи ҷаласаи яқҷояи Маҷлиси намояндагон ва Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо огоҳсозии СММ вазъияти Ҷамоҳириятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон эълон намояд. Мӯҳлати вазъияти Ҷамоҳириятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон 3 моҳ буда, дар сурати зарурат онро дароз қарордан мумкин аст.

Қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароитҳои қарордани вазъияти Ҷамоҳириятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳдудсозии ҳуқуқи озодиҳои гуногунро пешбинӣ менамояд. Масалан, вобаста ба таҳдиди маҷҳуда давлат метавонад режими маҳсуси қори қорхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳои муқаррар қунанд, яъне рӯзи қори баъзе қормандон (духтурон, ҳарбиён, қорқунони милитсия) дароз мешавад, шаҳрвандони дигар (муаллимони мактабҳои таҳсилоти умумӣ, қормандони муассисаҳои томактабӣ ва дигар муассисаҳои таълимӣ) баръақс метавонанд муваққатан ҷамоҳириятҳои меҳнатии худро қатъ қунанд. Дар чунин ҳолатҳо маҳдудсозии ҳуқуқҳои таҳсил, маҷфӣ будани муқотиба ва гуфтугуҳои телефонӣ, озодии қойивазқунӣ, ҳуқуқи иштирок дар қорабиниҳои динӣ, ҳуқуқ ба гузаронидани ҷамъомадҳо, гирдиҳамоиҳо,

намоишҳо, озодии сухан, ҳуқуқи истифода аз васоити ахбори умум ва боз бисёр ҳуқуқҳои дигар имконпазир аст.

Аммо чунин маҳдудиятҳо танҳо дар сурати мавҷудияти таҳдиди воқеӣ ва дар асоси қонун қорӣ мегарданд.

3.НОРАВОИИ МАҲДУДСОЗИИ ҲУҚУҚУ ОЗОДИҲОИ ҚУДО-ГОНАИ ИНСОН ВА ШАҲРВАНД ДАР ШАРОИТИ ВАЗЪИЯТИ ФАВҚУЛОДДА. Баробари ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, ки нисбати онҳо дар шароити вазъияти фавқулодда аз ҷониби давлат қорӣ кардани маҳдудиятҳо мумкин аст, чунин гуруҳи ҳуқуқи озодиҳои мавҷуданд, ки маҳдудсозии онҳо дар ягон шароит раво нест. Чунин ҳуқуқи озодиҳоро мутлақ меноманд.

Мутобиқи қонунгузориҳои байналмилалӣ қорӣ гардидани вазъияти фавқулодда барои маҳдудсозии чунин ҳуқуқи озодиҳои шахсӣ (шаҳрвандӣ) асос шуда наметавонад: ҳуқуқ ба ҳаёт, ҳуқуқ ба дахлнопазирии шахсӣ, озодӣ аз шиканҷа ва дигар намудҳои муносибати бераҳмонаю қазодихӣ, озодӣ аз гуломӣ ва ҳолати озод набудан. Ин ҳуқуқҳо характери табиӣ дошта, маҳдуд карда намешаванд.

Мутобиқи моддаи 47-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити вазъияти фавқулодда ҳуқуқҳо ва озодиҳои дар моддаҳои 16,17, 18, 19, 20, 22, 25 ва 28 –и Конститутсия пешбинигардида маҳдуд карда намешаванд.

Моддаҳои зикршудаи Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистонро бодикҷат хонед. Дар ин моддаҳо кадом ҳуқуқи озодиҳои таҳким баҳшида шудаанд?

Ҳамин тавр, ҳангоми вазъияти фавқулодда давлат наметавонад, ки аз ҳимояи манфиатҳои шаҳрвандони дар хорича будааш даст кашад. Вай сарфи назар аз вазъияти дохилии мамлакат вазифадор аст, ки нисбат ба онҳо ўҳдадорихои худро ба ҷо орад. Аз ин рӯ, ҳуқуқ ба ҳимояи шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тамоми давраи амали вазъияти фавқулодда берун аз худуди мамлакат низ (моддаи 16-и Конститутсия) боқӣ мемонад.

Сарфи назар аз қорӣ гардидани вазъияти фавқулодда касе ҳақ надорад, ки ҳуқуқи баробарӣ дар назди қонун ва судро маҳдуд кунад. Давлат ҳуқуқи озодиҳои ҳар як одамро, сарфи назар аз миллат, наҷод, ҷинс, забон, этниқоди динӣ, ақидаҳои сиёсӣ, маълумотнокӣ, вазъи иҷтимоию амволӣ кафолат медиҳад, яъне дар шароити вазъияти фавқулодда таъбиз низ раво нест (моддаи 17-и Конститутсия).

Дар шароити қорӣ гардидани вазъияти фавқулодда ҳамчунин маҳдудсозии ҳуқуқ ба ҳаёт ва дахлнопазирии шахсият (моддаи 18-и Конститутсия), ҳуқуқ ба ҳимояи судӣ ва кўмаки адвокат (моддаи 19-и Конститутсия), фарзияи бегуноҳӣ (моддаи 20-и Конститутсия), дахлнопазирии манзил (моддаи 22-и Конститутсия), ҳуқуқ ба имконияти шиносӣ бо ҳуҷҷатҳои вобаста ба ҳуқуқи манфиатҳои шахс (моддаи 25-и

Конститутсия) ва ҳуқуқ ба муттаҳидшавӣ (моддаи 28-и Конститутсия) мумкин нест.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред:

вазъияти Ҳақуқуллода, лаҳзаи Ҳақуқуллода, ҳуқуқҳои мутлақ.

Савол ва супоришҳо:

1. Зери иборати «вазъияти Ҳақуқуллода» чиро мефаҳманд? Он дар кадом ҳолатҳо дар мамлакат ҷорӣ карда мешавад?

2. Ба андешаи Шумо, чаро дар шароитҳои вазъияти Ҳақуқуллода маҳдуд кардани ҳуқуқҳои озодиҳои ҷудогонаи инсон ва шаҳрванд мумкин аст?

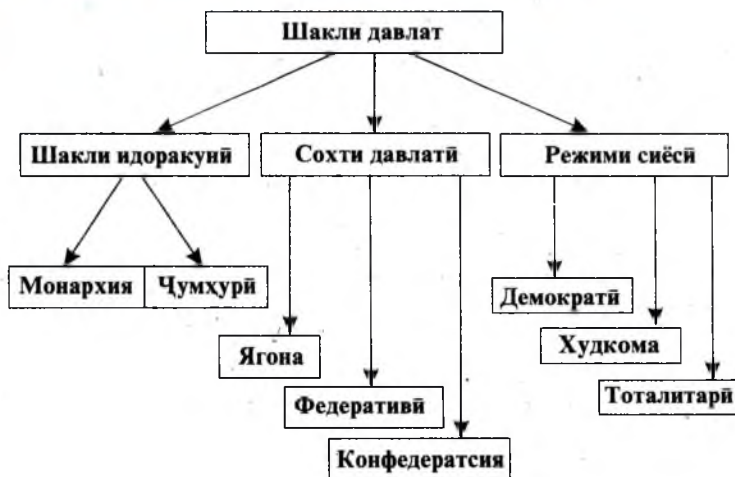
3. Маҳдудсозии ҳуқуқҳои озодиҳои шаҳрвандонро дар шароити вазъияти Ҳақуқуллода кадом санадҳои қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқ мебарсанд?

4. Ҳуқуқҳои озодиҳои мутлақӣ ба Шумо маълумро номбар кунед.

БОБИ 5 ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН, СИЁСАТ ВА АҲЛОҚ: ТАНОСУБ

§ 11. АҲЗОЛИЯТИ ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН НИСБАТ БА СИЁСАТ

? *Схемаро бодикҳат омӯzed. Ба хотир оред, ки давлат чист? Таърифи шакли идоракунӣ, сохти давлатӣ ва режими сиёсӣ ро зӯед.*

1. ШАХСИЯТ ВА ДАВЛАТ. Муносибатҳои байни давлат ва инсон бояд ба эҳтирому масъулиятнокии байниҳамдигарӣ асос ёбанд. Ҳар як одами дар давлати муайян зиндагикунанда уҳдадор мешавад, ки қонуни асосӣ ва тартиботи ҷамъиятиро эҳтиром кунад ва риоя намояд. Аз ҷониби дигар, давлат бояд барои рушди мӯътадили ҷомеа шароитҳои муайян фароҳам созад. Дар назди вай вазифаҳои таъмини сулҳу осоиш ва амният, ҳаёти шоистаи аҳолӣ меистанд. Амалишавии ин вазифаҳо аз сиёсати давлат вобаста аст.

Сиёсат (дар забони юнонӣ polis – давлат) санъати идоракунии давлат, низоми муносибатҳои байни одамон бобати ташкил намудан ва истифода кардани ҳокимият аст.

Сиёсат мундариҷа, моҳият ва вазифаҳои ғаёлияти ҳар як давлатро муайян мекунад. Ҳаёти сиёсиро метавон ҳамчун яке аз соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ баррасӣ кард, зеро сиёсат бо роҳи иштироки инсон ё ғуруҳи одамон дар қорҳои давлатӣ амалӣ мегардад. Функсияи асосии сиёсати давлат ниғаҳдорию эҳтиёт кардан ва инкишоф додани миллат, таъмини тамомияти арзии давлат ва мӯътадилии низоми давлатӣ, ҳимояи амният ва некуаҳволии шаҳрвандони худ мебошад.

Ҳар як давлат барои амалисозии манфиатҳои миллии сиёсати дохилӣ ва беруниро пеш мебарад. Сиёсати дохилӣ бо ҳалли вазифаҳои ҷамъиятии дохилӣ вобаста буда, ҳалли масъалаҳои сохтмони давлатӣ ва низоми идоракунии давлатӣ, инкишофи муносибатҳои ҷамъиятӣ, болоравии некуаҳволӣ, сифат ва давомнокии зиндагии аҳолӣ, таҳкими амният ва тартиботи ҳуқуқири дар назар дорад. Сиёсати берунӣ ғаёлияти давлат дар арсаи байналмилалиро, ки бо муносибати байни давлатҳо (пеш аз ҳама давлатҳои ҳамсоя) вобаста аст, бо мақсадҳои ҳимояи манфиатҳои умумидавлатӣ, таъмини амнияти давлат, мустаҳкамшавии мавқеи он дар ҷаҳон ва пурзӯршавии таъсираш ба равандҳои ҷаҳонии иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҳарбӣ-сиёсӣ фаро мегирад.

Аммо сиёсати ҳам дохилӣ ва ҳам берунии ҳар як давлат мақсадҳои умумӣ доранд, ки онҳо таъмини рушди ҷамаҷонибаи инсон ва фароҳам овардани шароитҳо барои эҳтиром ва амалисозии ҳуқуқи озодиҳои асосии ӯ мебошад.

Афзалиятнокии ҳуқуқҳои инсон нисбат ба сиёсат чунин маъно дорад, ки ҳамаи дигаргунсозиҳои давлатӣ ва ислоҳот бояд ба манфиати беҳбуди ҳаёти инсон сурат гирифта, ҳуқуқи озодиҳои ӯро коста нагардонанд. Тамоми ғаёлияти давлат бояд ба амалисозии ҳуқуқҳои инсон, таъмини манфиатҳои ӯ нигаронида шавад. Бинобар ин функсияҳои сиёсии давлат дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ: иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва ғайра амалӣ мегарданд. Дар замони ҳозира сиёсати давлат бояд ба талаботи инсондӯстӣ ва эҳтироми ҳуқуқҳои инсон асос ёбад, ки ин бешак, ба инкишофи мустаҳкамшавии сулҳ ва амният дар рӯи Замин мусоидат мекунад.

Аммо афзалиятнокии инсон ва ҳуқуқи озодиҳои ӯ чун арзиши олии нисбат ба сиёсати давлат таърихан на ҳамеша амалӣ мегардид. Масалан, дар давлатҳои гуломдорӣ ва феодалии сиёсат манфиати танҳо табақаҳо ва синфҳои

Расми 9. Сиёсат, ахлоқ, ҳуқуқи инсон

хукмронро таҷассум мекард. Чунин давлатҳо арзишнокии шахсиятро умуман эътироф намекарданд ва ҳуқуқҳои инсон бошанд, моҳияти табақавӣ доштанд. Қисмати асосии аҳоли аз ҳуқуқу озодихоӣ оддӣ маҳрум буд. Чунончи, гуломдор гуломро метавонист бихарад, бифурушад ва ҳатто бикӯшад.

Бинобар ин сиёсат ба зӯрварию маҷбурсозӣ асос ёфта буд. Таърих бисёр мисолҳои амиқан галати сиёсати давлатхоро медонад, ки ба талафоти ҷонӣ ва азобу уқубатҳои одамон оварда расондаанд.

Дар ҷаҳони имрӯза амалисозӣ ва ҳимояи ҳуқуқу озодихоӣ инсон аз навъи давлат, сиёсати давлатӣ ва режими сиёсӣ вобаста аст.

2.РЕЖИМИ СИЁСӢ ВА ҲУҚУҚҲОӢ ИНСОН. Зери мафҳуми режими сиёсии давлат маҷмуи усулҳо ва методҳои фаҳмида мешаванд, ки бо ёрии онҳо мақомоти давлатӣ ҳокимияти сиёсии ба онҳо мансуббударо амалӣ мегардонанд. Ҳамагуна режими сиёсӣ механизмҳои муносибатҳои байниҳамдигарии ҳокимият: ҷомеа (халқ) ва шахсият (шаҳрванд), кафолатҳои ҳуқуқу озодихоӣ инсон ва шаҳрвандро таҷассум менамоянд.

? *Ба хотир оред, ки кадом навъҳои режимҳои сиёсӣ ба Шумо маълуманд?*

Олимон се навъи асосии режимҳои сиёсиро ҷудо мекунанд: тоталитарӣ, авторитарӣ ва демократӣ. Ба режими сиёсии тоталитарӣ ҳукмронии комили ҳокимият бар ҷомеа ва шахсият, назорати ҳамаро фарогиранда ба шаҳрвандон аз ҷониби давлат характернок аст.

Тоталитаризм (аз лот. Totalis –умумӣ) режими сиёсест, ки дар он мақомоти ҳокимияти давлатӣ ба ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ бо фарогирии ҳаёти шахсии ҳар як одам назорати пурра мебаранд.

Ҳангоми режими сиёсии тоталитарӣ ҳуқуқҳои инсон қатъиян маҳдуд мешаванд; ҳокимият дар дасти табақаи ҳукмрон, ки сохтори ҳизбӣ-давлатиро роҳбарӣ мекунад, ҷамъ меояд; тақсими ҳокимият ба рӯкҳои рад карда мешавад; идоракунии ба таври максималӣ муттамарказ мегардад; интиҳобот гузаронида шавад ҳам, аҳамияти воқеӣ надорад; гуногунандешии сиёсӣ бо ҳукмронии як ҳизб иваз мешавад; идеологияҳои мухолифи идеологияи расмӣ манъ мегарданд; афкори дигар таъкиб мешавад; масъулиятнокии давлат дар назди шаҳрванд эътироф

намегардад; шаҳрвандон дар механизми умумии давлат чун “меҳаки оддӣ” баррасӣ мешаванд.

Мисолҳои таърихӣ ба Шумо маълуми режими сиёсии тоталитариро ба хотир оред ва гуед. Ба андешаи Шумо, оё дар даврони режими тоталитарӣ афзалиятнокии ҳуқуқҳои инсон нисбат ба сиёсат амалӣ мегардад?

Режими сиёсии авторитарӣ бо ҳокимияти бемаҳдуди як одам ва ё гурӯҳи одамон ба шаҳрвандон бо ниғаҳдории озодии нисбии шахсият ва ҷомеа дар соҳаҳои ғайрисиёсӣ, масалан, дар иқтисодиёт ва фарҳанг фарқ мекунад.

Авторитаризм (аз лот. Auctoritas – ҳокимият, таъсир) режими сиёсест, ки дар он ҳокимият дар дасти як одам (диктатор) ё гурӯҳи одамон ҷамъ омада, он бо мавҷудияти назорат аз ҷониби давлат пеш аз ҳама ба соҳан сиёсӣ хarakterноқ мебошад.

Дар даврони режими сиёсии авторитарӣ ҳамаи рӯкҳои ҳокимият дар дасти як мақомоти давлатӣ ё одам (диктатор) ҷамъ меоянд; тақсимои ҳокимият рӯя намешавад; идоракунии давлат муттамарказ аст; фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ ва созмонҳои муҳолифин дар сурати мутобиқат накардани манфиатҳои онҳо бо манфиатҳои ҳизби ҳукмрон манъ карда мешаванд; фаъолияти васоити ахбори омма зери назорати давлат аст.

Мисолҳои таърихӣ ба Шумо маълуми режими сиёсии авторитариро ба хотир оред ва гуед.

Дар давраи режими сиёсии авторитарӣ ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, алаҳхусус дар соҳаи сиёсӣ, ба таври назаррас маҳдуд мегарданд. Ҳатто агар ҳуқуқи озодиҳои инсон, масалан, дар соҳаҳои иҷтимоӣ ё фарҳангӣ эътироф шуда, аз ҷониби давлат дар қонунгузорӣ таҳқим ёбанд ва қисман амалӣ шаванд ҳам, дар воқеият манфиатҳои элитаи сиёсии ҳукмрон назар ба ҳуқуқҳои ҳар як шахсияти алоҳида бартарӣ доранд.

Бар фарқияти режимҳои сиёсии тоталитариро авторитарӣ барои режими сиёсии демократӣ эътироф ва амалишавии воқеии ҳуқуқҳои инсон ва шаҳрванд дар сатҳи стандартҳои байналмилалӣ ва масъулияти байниҳамдигарии давлат ва шаҳрвандон хос аст.

Демократия (аз юнонӣ demos – халқ, cratos-ҳокимият) режими сиёсест, ки ба эътирофи халқ ҳамчун манбаи ҳокимият, ҳуқуқи он барои иштирок кардан дар ҳалли қарорҳои давлатӣ дар ҳамбастагӣ бо доираи васеи ҳуқуқи озодиҳо, амалишавии назорати ҷомеа (аксарият) бар ҳокимият бунёд ёфтааст.

Дар даврони режими сиёсии демократӣ инҳо эътироф мешаванд ва амалӣ мегарданд: принципҳои давлати иҷтимоӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ; нақши волои конституцияи бо роҳи демократӣ қабулшуда ҳамчун асоси ҳуқуқи тартиботи ҳуқуқи мавҷуда; идоракунии давлат дар асоси ба рӯкҳои тақсими қардани ҳокимият; озодии фаъолияти ҳамаи ҳизбҳои, ки

зуровариро пеша намекунад; аҳамияти воқеии сиёсии интиҳобот ва дигар шаклҳои иштироки шаҳрвандон дар раванди сиёсӣ.

Эҳтироми ҳуқуқҳои инсон, таъминот ва ҳимояи онҳо самти афзалиятноки фаъолияти давлати демократӣ мебошад. Шахсият имконият дорад, ки дар идоракунии давлат фаъолона иштирок намояд. Ба ин тарик, ба режими сиёсии демократӣ амалисозии принципҳои зерин хос аст: баробарӣ; озодии афкор ва суҳан, озодии интиҳобот; тақсимшавии ҳокимият; озодии иқтисодӣ; ҳимояи ҳуқуқи озодихоии инсон.

? *Принципҳои зикршудаи демократияро баррасӣ намоед. Ба андешаи Шумо, оё ин принципҳо афзалиятнокии ҳуқуқҳои инсонро нисбат ба сиёсат таҷассум мекунанд?*

3. МУХТОРИЯТИ ШАХСИЯТ ВА ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН. Давлат, ҷомеа ва шахсият вобастаи ҳамдигаранд ва бе якдигар вуҷуд дошта наметавонанд. Муносибатҳои одам ва давлат тавассути амалисозӣ ва ҳимояи ҳуқуқи озодихо ва иҷрои ӯҳдадориҳои тарафайн сурат мегиранд.

Давлат ба худ ӯҳдадорӣ мегирад, ки ҳуқуқҳои инсонро эътироф менамояд, таъмин мекунад ва ҳимоя месозад. Ҳар як одам низ барои рафторҳои худ масъул аст ва дар назди давлату ҷомеа ӯҳдадориҳошро ба ҷо меорад.

Фаъолияти давлатро мухторияти шахсият метавонад маҳдуд созад, амалишавии ҳуқуқи озодихоии ҷудоғонаи одам низ бо қонуни давлат маҳдуд карда мешаванд. Мухторияти (соҳибхитӣ) шахсият чунин маъно дорад, ки одам дар фаъолияти худ, дар интиҳоби рафтор озод аст. Чунин соҳаҳои фаъолияти ҳаётии инсон мавҷуданд, ки масалан, амалисозии озоди эътиқоди динӣ, ба онҳо ҳеҷ кас, ҳатто давлат ҳам, ҳуқуқи даҳлат кардан надорад. Яъне ҳудудҳои фаъолияти давлатӣ аҳамияти махсус доранд, давлат наметавонад, ки бевосита ба ҳамаи ҳуқуқҳои инсон таъсир расонад.

? *Схемаро бодикқат омӯzed. Фикр кунед, ки муносибати байниҳамдигарии шахсият, ҷомеа ва давлат чӣ навъ амалӣ мегарданд?*

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред:

сиёсат, режими сиёсӣ, тоталитаризм, авторитаризм, демократия.

Савол ва суноришҳо

1. *Сиёсат* чист ва ҳадафҳои асосии сиёсати имрӯза кадомҳоянд? Шумо маънии иборати афзалиятнокии ҳуқуқҳои инсон нисбат ба сиёсатро чӣ тавр мефаҳмед?

2. *Режимҳои асосии сиёсиро* номбар карда, онҳоро тавсиф бахшед.

3. *Ба андешаи Шумо*, дар давраи кадом режимҳои сиёсӣ ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд бештар вайрон карда мешаванд? Ҷавоби худро бо далелҳо исбот кунед.

4. *Ба фикри Шумо*, дар ҷаҳони имрӯза чаро аксари давлатҳо барои барқароршавии демократия мекӯшанд?

5. *Ин гуфтаи Арасту*ро хонед: “Ҳадафи сиёсат неқӯаҳволии умум аст: халқ ва ҳокимият бояд ба қонун итоат кунанд”. *Ин андешаи файласуфро Шумо* чӣ гуна мефаҳмед?

6. *Пораи зеро аз китоби файласуф ва ҳуқуқшиноси рус И.А.Илин “Мусалламаҳои ҳокимият” хонед: “Сиёсат ба одам ҳокимият медиҳад, вале на барои зиштории зулму истибдод... Ҳеҷ чизи фақиртаре аз сиёсатмадори бевҷудону бемасъулият нест... Вай тарсуи азалиест, ки комёбии сиёсӣ ба даст оварда наметавонад. Ва ҳеҷ чизи хатарноктару зараррасоне чун сиёсатмадори беқалб нест. Гирди номи ӯ метавонад шӯру мағал ва ҳаёҳуӣ ба амал ояд, ки нодонҳо ва бадкорон онро чун “шӯҳрат” қабул мекунанд. Аз гирди ӯ метавонад дарёи хун ҷорӣ шавад: аз вай метавонад харобиҳои даҳшатнок ва азобу уқубатҳо ба амал оянд: вале ӯ барои халқи худ роҳҳои таърихи роҷо карда наметавонад”. Шарҳ диҳед, ки Шумо ин суханонро чӣ гуна мефаҳмед?*

§12. АРЗИШҲОИ АХЛОҚӢ ВА ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН

1. МЕЪЁРҲОИ АХЛОҚ ВА МЕЪЁРҲОИ ҲУҚУҚ. Муносибатҳои байни одамон дар ҷомеа бо низоми меъёрҳои иҷтимоӣ ба танзим дароварда мешавад, ки асоситарини онҳо меъёрҳои ахлоқ ва меъёрҳои ҳуқуқӣ мебошанд. Дар меъёрҳои ахлоқӣ тасаввурот дар бораи некию бадӣ, адолату эътибор, шарафу шафқат ифода ёфтаанд. Меъёрҳои ахлоқ маҳсули рушди таърихии инсоният мебошанд, онҳо дар рафти муборизаҳо бо бадӣ, барои барқарории некию инсондӯстдорӣ, бахту саодати одамон ташаккул ёфтаанд. Ба сурати умум мундариҷаи ахлоқ дар “Қоидаи тиллоӣ”, ки ханӯз дар Юнони қадим, Ҳиндустону Чин маълум буд, ифода ёфтааст: “Нисбат ба дигарон тавре рафтор намо, ки нисбат ба ту низ чунин рафтор кунанд”.

Меъёрҳои ахлоқӣ (маънавӣ) дар афкори ҷамъиятӣ тарҳрезӣ гардида ва бо ҳуди ҳамин афкор аз вайронӣ эмин монда, чун қоида, бар асари муътақидии шахсӣ ва одатҳои одамон ба ҷо оварда мешаванд. Меъёрҳои ҳуқуқ аз ҷониби давлат муқаррару тасдиқ мегарданд ва бо меъёрҳои ахлоқ алоқамандии зич доранд. Чунончи, масалан, панди бузургон “Ҳуқуқ санъати некию адолатнокист” алоқамандии таркибии ҳуқуқ ва ахлоқро бозгӯ мекунад, ки мувофиқи ин муқаррарот қонунҳо бояд бо адолатона ва инсондӯстона бошанд.

Меърҳои умуминсонии ахлоқ арзишҳои маънавианд. Ҳуқуқҳои инсон бо арзишҳои ахлоқӣ алоқамандии зич доранд. Мафҳумҳои мазкур ё якдигарро пурра месозанд, ё дар ҳамбастагӣ аҳамияти умумиро моликанд. Вақте сухан дар бораи эҳтироми ҳуқуқу озодиҳои инсон меравад, дараҷаи инкишофи муносибатҳои ахлоқӣ дар ҷомеа дар назар дошта мешавад, ки бо ҳуқуқҳои инсон бевосита алоқаманданд. Ҳуқуқҳои инсон низ арзише маҳсуб мешаванд, ки дигар категорияҳои ахлоқиро муттаҳид месозанд.

Арзиш гуфта ҳамаи он чиро меноманд, ки руҳияи мусбат дошта, ҳамчун неқӯаҳволий, нақӯкорӣ, кӯмак ва зарурат баррасӣ мешавад.

Арзишҳо идеалҳои аз ҷониби умум эътирофшудаи маънавие мебошанд, ки инсоният ба онҳо муваффақ шуда, дар шуури ҷамъиятӣ таҷассум сохтааст.

Арзишҳо таваҷҷӯхро ба худ ҷалб карда, ҳамчун сарват ва манфиат баррасӣ мешаванд ва тамоми соҳаҳои фаъолияти ҳаётии одам ва ҷомеаро фаро мегиранд. Онҳо мувофиқсозандаи манфиатҳои шахсият ва ҷомеа, таъминкунанда ва болобарандаи шаъну эътибори инсон, нигоҳдорандаи тартиботи ҷамъиятӣ мебошанд.

2. ҲУҚУҚИ ИНСОН ҲАМЧУН АРЗИШИ УМУМИНСОНӢ. Ҳуқуқи инсон арзиши бузургтарини маънавӣ мебошад. Он чун арзиши умуминсонӣ аз ҷониби тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ эътироф шудааст.

Мундариҷаи ҳуқуқу озодиҳои инсонро чун арзиши маънавӣ як силсила категорияҳои ахлоқӣ муайян мекунанд, аз ҷумла: инсондӯстӣ, озодӣ, адолат, шаъну эътибор, вичдон, поквичдонӣ ва ғайра. Масалан, ҳуқуқ ба ҳаёти шахсӣ, дахлнопазирии манзил, махфияти мукотибот ба меърҳои ахлоқии ҳалимӣ, раҳмдилӣ, боодобӣ асос ёфтаанд. Дар озодӣ аз шиканча ва муносибатҳои гайринсонии золимонаю ҷазодихӣ арзишҳои маънавӣ-инсондӯстонаи ҳамдардӣ ва инсонгарой ниҳонанд. Дар ҳуқуқи ҷимояи баробар аз ҷониби қонун ва баррасии одилонаи судӣ мафҳумҳои маънавӣ баробарӣ, боварӣ, кӯмаку дастгирӣ, худидорақунӣ мавҷуданд. Озодии афкор, вичдон, дин, эътиқод ба хирадмандӣ, мулоҳизақорӣ, зиёӣ будан, ҳуқуқ ба таъминоти иҷтимоӣ ба раҳму шафқат, саховатмандӣ ва адолат асос меёбанд.

Арзишҳои ахлоқии ба Шумо маълуми бо ҳуқуқҳои инсон алоқамандро ба хотир оред.

Инсондӯстӣ ҷараёни афқори ҷамъиятиест, ки дар даврони Эҳё пайдо шуда, арзишмандии ҳар як шахсияти инсониро таҳким бахшидааст ва чунин арзишҳои ахлоқиро муайян кардааст, ки ҳуқуқҳои инсонро таъмин ва ҷимоя мекунанд: шаъну эътибор, вичдон, маънавият, озодӣ, баробарӣ, ҳамраъӣ. Инсондӯстдорӣ, волоияти мақоми иҷтимоии инсон ва ҷимояи манфиатҳои вай ба пайдошавии ҳуди категорияи «ҳуқуқҳои инсон» оварда расондааст. Даст кашидан аз гоҷҳои гуманизм, инсондӯстдорӣ ба футурравияю пошхӯрии олами ба инсоният маълум ва ҳамаи арзишҳои умуминсонии ба он таъқунанда оварда мерасонад.

Ҳамаи одамон озоданд. Озодӣ яке аз арзишҳои ахлоқии умуминсонист, имконияти ба амал баровардани ҳамаи чораҳои, ки ба каси дигар зарар нарасад. Файласуфи машҳури Юнони қадим Сукрот (солҳои 470-399 то милод) ҳаёти худро ба он бахшидааст, ки озодии суханро соҳиб шуда, мувофиқи эътиқоди худ амал намояд.

Озодии инсон бисёрҷабҳа аст, вай ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ва ҳар як шахсияти алоҳидаро фаро мегирад. Аммо озодӣ мутлақ шуда наметавонад, чунки он ба ҳар кас тааллуқ дошта бошад ҳам, одамон дар ҷомеа зиндагӣ мекунанд. Сарфи назар аз он ки озодӣ арзиш аст, инсоният ҳанӯз аз замонҳои қадим ба ҳулосаи зарурати маҳдудсозии он бо мақсади нигоҳдошти неқӯаҳволии умум, назорати муносибатҳои байни одамон, ҳамчунин кафолатҳои он расидааст. Озодӣ дар мустақилияти шахсият ифода меёбад, вале амалҳои мустақилонаи одам бояд оқилона бошанд ва ба дигар одамон зараре нарасонанд. Дар назди ҳар як шахсият чунин вазифаи маънавӣ меистад: “Ман соҳибхитиёрии худро маҳдуд месозам, то ки қарзи ҳешро дар назди дигарон ба ҷо орам, ҳуқуқҳои дигаронро эҳтиром кунам, нисбати дигарон ноадолатӣ накунам, ба неқӯаҳволии онҳо мусоидат намоям”.

Адолатнокӣ категорияи ахлоқии бевосита бо ҳуқуқҳои инсон алоқаманд аст, зеро он маънии баробариро ифода мекунад. Ҳамаи одамон гуногунанд, аммо онҳо бобати ҳуқуқҳо ва шаъну эътибори худ баробаранд. Адолатнокӣ татбиқи мавзунияти ҷаҳонӣ дар рӯи Замин, ҳолати баробармувозинатии ҷомеа аст, ки дар он ҳар қадоме ба ҳар нафаре хидмат мерасонад, “чизи худро” медиҳаду мегирад. Моҳияти маънавии адолатнокиро се қоидаи асосӣ муайян мекунад: “ростгӯю ростқавл бош”, “ба нафари дигаре зарар нарасон”, “ба ҳар кас чизи худадро деҳ”. Адолатнокӣ сатҳи неқӯаҳволии ҳаёт ва пешрафти ҷомеаро таҷассум менамояд, рушди давлат ва давлатдориро таҳким мебахшад ва чун асоси маънавии мақоми инсон, ҳуқуқу озодии ӯ хизмат менамояд.

Ба гуфтаи Арасту, “адолатнокӣ як навъ миёне байни барзиёдӣ ва камист. Беадолатӣ зараррасонист, дар навбати худ зарари ӯро аз неқӣ аст. Ба худ додани ҳиссаи зиёди неқӣ ва қисми ками бадӣ беадолатист”. Шумо ба маънии ин гуфтаи Арасту сарфаҳм мекунед?

Шаъну эътибор ва қадру қимат категорияҳои муҳимтарини маънавӣ ва ахлоқие мебошанд, ки муносибати бозхитромонаро ба ҳар як одам, сарфи назар аз хизматҳо, мавқеи ҷамъиятӣ, мансубияти миллӣ ё эътиқодмандии аз ҷониби дигар одамон, ҳамчунин ҷомеа ва давлат дар назар дорад. Шаъну эътибори инсониро ба андозаи баробар ҳам тифли навзод, ҳам ҷинояткор ва ҳам шаҳрванди қаторӣ соҳибанд. Дар давлатҳое, ки беҳокимиятӣ, қашшоқӣ, беқонунӣ ҳукмронанд, дар бораи шаъну шараф ва қадру қимати инсон сухан гуфтан ҳам нашоёд. Эҳтироми қадру қимати инсон дар тамоми низоми ҳуқуқҳои инсон ва ба андозаи боз ҳам

равшантару пурчилотар дар чунин ҳуқуқҳо, чун ҳуқуқ ба дахлнопазирии қадру қимат ва обрӯю нуфуз, ҳуқуқ ба ном, ба ҳаёт, ба манъи шиканча, муносибату қазодихии ғайриинсонию пастзанандаи шаъну эътибор, ба манъи гуломдорӣ ва меҳнати маҷбурӣ, ба ҳаёти шахсӣ, ба зиндагии шоишта ва ғайра таҷассум меёбанд.

Байни арзишҳои ахлоқие, ки ба ҳуқуқҳои инсон муносибати бевосита доранд, инҳоро ҷудо кардан мумкин аст: ҳақиқат, вичдон, поквичдонӣ, муҳаббат, саодат ва бисёр арзишҳои дигар. Вичдон эҳсоси ботинӣ, чунин рӯҳияи инсон аст, ки имконият медиҳад, некию зиштӣ, хубию бадӣ, адолатнокию беадолатӣ фарқ карда шавад. Ин ҳамон нидои даруниест, ки ба одам кӯмак мекунад, дар асоси тасаввуротҳои умумии маънавӣ ин ё он тарзи рафторро интихоб намояд. Бо мафҳуми вичдон категорияи ахлоқии поквичдонӣ – муносибати бомасъулиятонаи одам ба муҳит, атроф, одамон, қор, ўҳдадорҳои ба зиммаи ӯ гузошташуда дар назди ҷомеа ва давлат зич алоқаманд аст. Муҳаббат низ ҳамчун арзиши ахлоқӣ баррасӣ мешавад. Дар муҳаббат мундариҷаи ғамхорӣ, муносибати боэҳтиромона ба нафаре: ба одам, ба наздикон ва пайвандон, ба табиат, ба Ватан ва ғайра таҷассум меёбад.

Арзишҳои ахлоқӣ ба ҳуқуқҳои инсон барои таъминии маънавияти инсон хизмат карда, баҳри бунёди ҷомеаи инсондӯстона замина фароҳам меорад.

3. ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА АРЗИШҲОИ АХЛОҚӢ. Ҳуқуқҳои инсон ибтидои маънавӣ дошта, аз меъёрҳои ахлоқӣ бармеоянд, аммо онҳо чун дар меъёрҳои ахлоқӣ дар меъёрҳои ҳуқуқӣ низ таҳким меёбанд. Бисёр вақт санадҳои қонунгузори категорияҳои маънавию инъикос мекунанд. Чунончи, дар Эъломияи умумии ҳуқуқи башар гуфта шудааст, ки ҳамаи одамон соҳиби “ақл” ва “вичдон” мебошанд ва нисбати якдигар бояд дар рӯҳияи “бародарона” рафтор намоянд. Дар Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак мафҳумҳои “хушбахтӣ” ва “муҳаббат” ҳастанд.

Дар қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон арзишҳои ахлоқӣ чун қисми таркибии ҳуқуқи озодихии таҳкимёфтаи инсон ва чун қаблаҳои ҳимояи онҳо баромад мекунанд. Чунончи, дар моддаи 1-и Конститутсия чунин нишондодҳои категорияҳои ахлоқӣ чун “зиндагии арзанда” ва “инкишофи озодона”, дар моддаи 5 – “қадр” ва “номус”, дар моддаи 17 – “баробарҳуқуқӣ”, дар моддаи 34 – “ғамхорӣ” ва ғайра мавҷуданд.

Дар қонунгузориҳои миллии оилавӣ ва граждании истилоҳи ҷуброни хисороти (зарари) ахлоқӣ истифода шуда, дар қонунгузориҳои ҷиноятӣ чунин принципҳои маънавӣ чун адолатнокию ва инсондӯстӣ таҳким ёфтаанд, масъулият барои рафтори бадахлоқонаи одам, ҳамчунин барои содир кардани ҷиноятҳо бар зидди озодии шахсӣ, паст задани шаъну эътибор ва қадру қимат, масалан, барои дуздидани одам, ғайриқонунӣ маҳрум кардан аз озодӣ, зархарид кардани одамон барои истисмор, ғайриқонунӣ ҷойгузин сохтан дар бемористони касалиҳои рӯҳӣ, маҷбурсозӣ, тӯҳмат, таҳқир кардан пешбинӣ шудааст.

Ҳамаи мисолҳои овардашуда ба ҳамбастагии зичи меъёрҳои ахлоқ ва меъёрҳои ҳуқуқ далолат мекунад. Мафҳумҳои ахлоқ бо категорияҳои ҳуқуқи омехта шуда, аҳамияти аслии худро гум намекунад. Ҳуқуқҳои инсон ҳамчун соҳаи яқдигарро пурракунадаи ҳуқуқ ва ахлоқ баромад мекунад.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред:
меъёрҳои ахлоқ, меъёрҳои ҳуқуқ, арзишҳо.

Савол ва супоришҳо:

1. Фарқияти байни меъёрҳои ахлоқ ва меъёрҳои ҳуқуқ аз чӣ иборат аст?
2. Арзишҳои ахлоқӣ чистанд? Арзишҳои ахлоқии ба Шумо маълумро номбар кунед.
3. Кадом арзишҳои ахлоқӣ асоси ҳуқуқи озодиҳои инсонро таъмин мекунад?
4. Ин гуфтаҳо бодикӣ ҳастанд: “Озодӣ ҳуқуқи шахрванд ба мустақилият аст, ки барои ҷомеа зараррасон нест” (Ч.Милл); “Озодӣ ва ўҳдадорӣ дар назди ҷомеа бо ҳам сахт алоқаманданд” (Сперанский). Ба андешаи Шумо, ҳамаи ин гуфтаҳо чӣ муттаҳид месозад? Сухан дар бораи кадом арзиши ахлоқӣ меравад, ки асоси ҳуқуқҳои инсонро таъмин мекунад?

БОБИ 6

ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН ДАР ШАРОИТИ ТАШАККУЛҶИИ ДАВЛАТИ ҲУҚУҚБҶҶДИ ИҶТИМОӢ ВА ҶОМЕАИ ШАХРВАНДИ

§ 13. ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН ВА ДАВЛАТИ ҲУҚУҚБҶҶД

1. ДАВЛАТИ ҲУҚУҚБҶҶД: МАФҲУМ, УНСУРҲО, АЛОМАТҲО.

Ғояҳои инсондӯстӣ, адолатнокӣ, зарурати эътироф ва таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсон барои пайдоиш ва инкишофи назарияи давлати ҳуқуқбҶҶд муайянкунада гаштанд. Проблемаи давлати ҳуқуқбҶҶд, ки бисёр вақт бо номҳои “давлати қонунгузорӣ”, “давлати тартиботи ҳуқуқӣ” ва ғайра низ ёд мешавад, таваҷҷӯҳи одамони пешқадам, мутафаккирони рӯшанфикри дунёи қадим, асрҳои миёна ва замони ҳозираро ҳамеша ба худ ҷалб мекард ва мекунад. Ғояҳо дар хусуси нақши қонун дар давлат, таносуби қонун ва ҳокимияти давлатӣ ҳанӯз Афлотун, Арасту, Полибий, Сисерон, Сенека ва дигар файласуфон баён кардаанд. Чунончи, Афлотун навиштааст: “Ман фаноии давлатеро мебинам, ки дар он қонун қувва надорад ва зерини ҳокимияти қадомест. Он ҷое, ки қонун фармонфармоии ҳокимон аст ва онҳо ғуломони қонунанд, ман наҷоти давлат ва ҳама гуна хайру саховатро мебинам, ки ҳудоҳо метавонанд ба давлат ато бикунанд”.

Арасту таъкид мекард, ки “қонун бояд ба ҳама ҳукмронӣ кунад”, арбоби сиёсии Рим Сисерон низ принсипи ҳуқуқиеро баён карда буд, ки тибқи он бояд ҳама “зери таъсири қонун қарор мегирифтанд, набалки танҳо баъзе шаҳрвандони алоҳида”.

Гояҳои давлати ҳуқуқбунёд дар асрҳои XVIII-XIX дар асарҳои Ч.Локк, Ш.Л.Монтеске, Ж.Ж.Руссо, И.Кант ва олимони дигар инкишоф дода

шуданд. Ҷунончи, файласуфи бузурги немис Иммануил Кант барои давлат зарурати таъя овардан ба қонун ва тибқи он амал карданро таъкид намунадааст. Ба гуфтаи Кант, давлат ба сифати иттиҳоди одамони зиёди тобеи қонун баромад карда, он ҷо қоидае амал мекунад, ки тибқи он қонунбарор нисбати халқ он чиро, ки худӣ халқ нисбати хеш ба ҷо намеорад, ҳал карда наметавонад.

Расми 10. Сарфи назар аз наҷод ҳамаи мо баробарем

Агар давлат худро аз принсипи мазкур, аз риояи ҳуқуқу озодиҳои канор гирад ва ҳимояи қонунҳоро таъмин накунад, вай ноғузир эҳтирому боварии шаҳрвандони худро аз даст медиҳад, онҳоро ба шугълҳои нисбати худ дар мавқеи муҳолиф қароргирифта водор месозад.

Файласуфон ва ҳуқуқшиносони замони ҳозира давлати ҳуқуқбунёдро ҷун давлати демократие баррасӣ мекунанд, ки дараҷаи баланди рушди тамаддуни инсониро шиори худ қарор додааст. Ифодаи “давлати ҳуқуқбунёд” маънии робитаи зичи давлат ва ҳуқуқро дорад. Давлати ҳуқуқбунёд давлатест, ки ба ҳуқуқ таъя мекунад, дар он волоияти қонун пура таъмин мегардад.

Давлати ҳуқуқбунёд давлатест, ки дар фаъолияти худ бо ҳуқуқ (қонун) вобаста ва маҳдуд аст.

Волоияти ҳуқуқ дар давлати ҳуқуқбунёд маънои волоияти на танҳо қонунҳо, балки ҳуқуқ ва озодиҳои инсонро низ дорад, аз ин руъна ҳамаи давлатҳоро ҳуқуқбунёд номидан мумкин аст. Дар давлати ҳуқуқбунёд одам арзиши олитарин маҳсуб мешавад, ҳуқуқу озодиҳои ӯ афзалият дошта, мундариҷаи қонунҳо ва фаъолияти мақомоти давлатиро муайян мекунанд. Давлати ҳуқуқбунёд комилан инсондӯстона аст.

Ҳуқуқу озодиҳои инсон унсуре аввалиндараҷа ва кафолатнокию ҳимояи онҳо аломати муҳимтарини давлати ҳуқуқбунёд аст. Дигар

унсурҳо ва аломатҳои хоси чунин давлат дар асоси онҳо муайян мешаванд.

Давлати ҳуқуқбунёд аз чунин унсурҳои асосӣ таркиб меёбад: афзалиятнокии ҳуқуқҳои инсон, қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, тақсимшавии ҳокимият.

Ба унсурҳои зикршуда чунин аломатҳои давлати ҳуқуқбунёд мутобикат мекунад:

волоияти ҳуқуқҳо дар ҳамаи соҳаҳои фаъолияти ҳаётӣ;

этироф ва ҳимояи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд;

тақсимшавии ҳокимият ба қонунбарор, иҷроия ва судӣ ва назорати судӣ-конститутсионӣ;

масъулиятнокии байниҳамдигарии шаҳрвандон ва давлат.

Давлати ҳуқуқбунёд пеш аз ҳама волоияти қонун, нуфузи он ва аз ҷониби ҳамаи мақомоти давлатӣ, ашхоси мансабдор, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, коллективҳо ва шаҳрвандон қатъиян риоя шудани қонунро дар назар дорад. Дар давлати ҳуқуқбунёд дар назди қонун ва суди мустақил ҳама баробаранд. Қонунҳо ба адолат асос ёфта, ба ҳимояи озоӣ, шаъну эътибор ва қадру қимати шахсият нигаронида шудаанд.

Дар давлати ҳуқуқбунёд ҳуқуқи озодиҳои инсон эътироф гардида ва қафолат дода мешаванд, дар асоси ташкили ҳокимияти давлатӣ принсипи тақсимшавӣ ба ҳокимиятҳои қонунбарор, иҷроия ва судӣ меиҷазад. Давлати ҳуқуқбунёди замони ҳозира давлати демократиест, ки дар он иштироки халқ дар амалисозии ҳокимият (бевоқофат ё тавассути намоёндогон) таъмин мегардад ва ин дараҷаи баланди фарҳанги ҳуқуқию сиёсии аҳоли, ҷомеаи рушдёфтаи шаҳрвандиро тақозо мекунад. Дар давлати ҳуқуқбунёд имконияти дар доираи қонун ҳимоя кардан ва ташвиқи тарғиб намудани ақидаву эътиқодҳои худ қафолат дода мешавад, ки ин аз ҷумла дар ташаккули ва амал кардани хизбҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, дар озолии матбуот ва ғайра ифодаи худро меёбад.

Давлати ҳуқуқбунёд масъулиятнокии байниҳамдигарии шаҳрвандон ва давлатро дар назар дорад. Ифодаи масъулиятнокии давлат дар назди шаҳрвандон ниғаҳдорӣ ва ҳимояи ҳуқуқи озодиҳои асосии инсон, муҳофизати тартиботи ҳуқуқӣ ва қонуният мебошад. Масъулиятнокии шаҳрванд дар назди давлат бо ӯҳдадорҳои конститутсионии вай муайян мешавад, ки байни онҳо муҳимтаринашон риояи қонунҳо ва эътироми ҳуқуқи озодиҳо мебошанд.

2.ҚАФОЛАТНОКИИ ҲУҚУҚУ ОЗОДИҲОИ ИНСОН – АЛОМАТИ ДАВЛАТИ ҲУҚУҚБУНЁД. Давлати ҳуқуқбунёд на танҳо қонуниятни расмиест, ки ниғаҳдошти тартиботи ҳуқуқиро дар ҷомеа таъмин мекунад, балки адолати ба эътирофу эътироми ҳуқуқи озодиҳои инсон асосёфта мебошад. Ҳуқуқҳои инсон ва давлати ҳуқуқбунёд зухуроти ба ҳам вобастаанд ва яке ба дигаре вучуд дошта наметавонанд.

Эътироф, риоя ва ҳимояи ҳуқуқи озодиҳои инсон вазифи асосӣ ва аломати муҳимтарини маҳз давлати ҳуқуқбунёди демократӣ мебошад. Дар таърихи инсоният ягон давлати дигар ба худ чунин ӯҳдадорӣҳо

нагирифтааст. Чунончи, масалан, дар давлатҳои гуломдорӣ ва феодалӣ эътирофу таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсон имконнопазир буд. Онҳо танҳо дар Замони нав, дар шароити пойдеории ғояҳои инсондустӣ, ҳамраъӣ, қонуният, демократикунонии муттасили ҷомеа ва барқарории давлати ҳуқуқбунёд ба таври воқеӣ имконпазир гаштаанд.

Бинобар ин конститутсияҳои бисёр давлатҳои демократии замони ҳозира ғояҳои давлати ҳуқуқбунёдро таҳким бахшидаанд. Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумурии Тоҷикистон низ давлатро ҳуқуқбунёд эълон кардааст. Тибқи моддаи 1-и Конститутсия “Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона мебошад”. Давлат ба худ ӯҳдадорихоӣ роя ва ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои асосии инсон ва шаҳрвандро мегирад.

3. ПРИНЦИПИ ТАҚСИМШАВИИ ҲОКИМИЯТ ВА ТАЪМИНИ ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН.

Фаъолияти мақомоти давлати ҳуқуқбунёд ба принципи тақсимшавии ҳокимият ба рукҳои қонунбарор, иҷроия ва судӣ асос меёбад. Бе амалишавии принципи мазкур дар амал ҷорӣ кардани роя ва ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ғайриимкон аст. Таърих бисёр мисолҳои гасб кардани ҳокимияти давлатӣ, муттаҳидсозии он дар дасти як одам ва ё мақомоти давлатиро медонад, ки ногузир ба беқонунӣ ва вайрон кардани ҳуқуқи озодиҳои инсон оварда расонидаанд. Ба андешаи яке аз асосгузори принципи тақсим кардани ҳокимиятҳо Ч.Локк, чунин ҳокимият худ тобеи қонун нест ва табиист, ки он ба қонун тобешавии дигаронро таъмин карда наметавонад ва ҳамчунин қодир нест, ки озодиҳои табиии инсонро қафолат диҳад. Файласуфи дигар Ш.-Л.Монтеске низ дар тақсими тақдир ба муносибати байниҳамдигарии ҳокимиятҳо на танҳо қафолати воқеии ҳуқуқи озодиҳои шаҳрвандон, балки ҳимояи онҳоро аз зулму истибдод ва беқонунӣ қайд кардааст.

Ғояҳои тақсими ҳокимият тавачҷӯҳи на танҳо олимони Ғарб, балки бисёр мутафаккирони Шарқро чун Ал-Фаробӣ, Абулҳасан Амӣрӣ, Низомулмулк, Ғазолӣ, Ибни Халдун, Аҳмади Дониш ва дигарон ба худ ҷалб кардааст. Аммо онҳо бар фарқияти мутафаккирони Ғарб ба рукҳои гуногун тақсим кардани ҳокимиятро пешниҳод накарда, балки тавачҷӯҳи бештари худро ба сифатҳои инсонии ҳокимон ва амалдорон равона намудаанд ва ғояи ташкил намудани мақомотеро пешниҳод кардаанд, ки ба сифати ҳамвазни ҳокимияти мутлақӣ подшоҳон бошад. Чунончи, Ал-Фаробӣ байни дувоздаҳ сифати ҳамидаи ҳокими наққор сифати «нисбат ба одамон боадолат будан»-ро зикр кардааст. Низомулмулк, Муҳаммад Заҳирии Самарқандӣ ва дигарон вазиронро ба сифати ибтидоӣ боздошт нишон додаанд, ки гуё ба туфайли онҳо «дар характери шоҳон қаҳру ғазаб боло гирифта наметавонад».

Дар ҷаҳони имрӯза принципи тақсими ҳокимиятҳо маъноӣ таъмини баробарвазнии ҳамаи рукҳои ҳокимиятро дорад. Ҳар кадом рукни ҳокимият функцияҳои қатъиян муайянкардаи қонунро ба ҷо оварда, намегузорад, ки рукни дигар аз доираи салоҳиятҳои худ берун баромада,

ҳуқуқҳои инсонро поймол созад. Сардори давлат қонунҳои зиддиҳуқуқии ҳокимияти қонунбарорро имзо намекунад, ташкилу фаъолияти ҳокимияти иҷроия зери назорати ҳокимияти қонунбарор аст, ҳокимияти қонунбарор ва сардори ҳокимияти иҷроия дар ташкили ҳокимияти судӣ иштирок мекунанд.

Бо мақсади санчиши мундариҷаи ҳуқуқии қонунҳо дар давлати ҳуқуқбунёд назорати судии конститусионӣ амалӣ мегардад, ки функсияҳои онро дар давлатҳои гуногун судҳои олий, судҳои конститусионӣ ё шӯроҳои конститусионӣ (давлат) ба ҷо меоранд. Вазифаи асосии онҳо муайян кардани мутобиқати қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ба Конституция мебошад. Ҳамаи санадҳои қонунгузори мавриди истифодаи мақомоти ҳокимият бояд ба талаботи риоя ва ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон мутобиқат кунанд. Ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд маънӣ, ҳадаф ва мундариҷаи санадҳои ҳокимияти қонунбарор, иҷроия ва судиро муайян мекунанд.

Конституция (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба сифати асоси ташаккули мақомоти ҳокимияти давлатӣ принципи тақсироти ҳокимиятҳоро таҳким бахшидаст. Мувофиқи моддаи 9-и Конституция ҳокимияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба принципи тақсироти он ба ҳокимиятҳои қонунбарор, иҷроия ва судӣ асос ёфтааст.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред:

давлати ҳуқуқбунёд, принципи тақсироти ҳокимиятҳо.

Савол ва супоришҳо:

- 1. Давлати ҳуқуқбунёд чист?*
- 2. Унсурҳои алоқатҳои асосии давлати ҳуқуқбунёдро номбар кунед.*
- 3. Робитаи байниҳамдигарии давлати ҳуқуқбунёд бо ҳуқуқҳои инсон дар чӣ ифода меёбад?*
- 4. Дар Рими қадим ақидае паҳн шуда буд: «Шоҳ қонун нест, қонун шоҳ аст». Шумо инро чӣ тавр мефаҳмед?*
- 5. Ба андешаи Шумо, чаро принципи тақсироти ҳокимиятҳо ба қонунбарор, иҷроия ва судӣ яке аз алоқатҳои давлати ҳуқуқбунёд аст?*

§14. ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН ВА ДАВЛАТИ ИҶТИМОӢ

1. ДАВЛАТИ ИҶТИМОӢ: МАФҲУМ, МОҲИЯТ. Дар ҷаҳони имрӯза дар назди давлат маҷмуи томи вазифаҳои муҳимтарин меистанд, ки таъиноти иҷтимоии давлат дар онҳо ифода мегардад. Ва дар тавсифи таъиноти иҷтимоии давлат вазифаи аз ҳама асоситарини он таъмини сатҳи муайяни зиндагии шаҳрвандони худ, қонеъсозии талаботи моддӣ ва маънавии онҳо мебошад.

Мафҳуми «давлати иҷтимоӣ» дар миёнаҳои асри XX пайдо шудааст. Нуктаҳо дар бораи давлати иҷтимоӣ дар конституцияҳои як қатор

давлатҳои демократии иқтисодӣташон хеле пешрафта (дар Ҷумҳурии Федеролии Олмон - соли 1949, Фаронса - 1958, Испания - соли 1978 ва ғайра) зикр гардидаанд. Чунин давлат чун «давлати неқӯаҳволии умум» баррасӣ мешавад.

Аммо гоյи неқӯаҳволии халқ ҳамчун вазифаи асосии давлат ҳанӯз дар давраи дунёи қадим пайдо шуда буд. Масалан, Арасту давлатро «иттиҳоди озодон баҳри муваффақшавӣ ба ҳаёти хушбахтона» донистааст. Дар Рим шиори зер маълум буд: «Неқӯаҳволии халқ қонуни олитарин аст».

Давлати иҷтимоии замони ҳозира вазифадор аст бобати фароҳам овардани шароитҳое, ки ҳаёти шоиста ва рушди озодонаи шаҳрвандонро таъмин менамоянд, ғамхорӣ кунад. Зимнан, зери мафҳуми ҳаёти шоиста таъминоти моддии мутобики стандартҳои ҷаҳонӣ, дастрасӣ ба арзишҳои фарҳангӣ, амнияти ҳуқуқии шахсӣ ва зери мафҳуми рушди озодона рушди зеҳнӣ, маънавӣ ва ҷисмонии инсон фаҳмида мешавад.

Давлати иҷтимоӣ давлатест, ки сиёсаташ ба таъмини сатҳи шоистаи зиндагӣ ва рушди озодонаи инсон, ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои вай нигаронида шудааст.

Сиёсати иҷтимоии давлат яке аз принсипҳои асосии давлати демократии замони ҳозира мебошад. Моҳияти давлати иҷтимоӣ дар муттаҳидшавии ҳамаи гурӯҳҳои иҷтимоии аҳоли, миллатҳо, арзишҳо ифода ёфта, аломатҳои асосии он таъмини кадрӣ қимати инсон, адолат, масъулиятнокӣ, барҳам додани нобаробарии воқеӣ, ба эътидол омадани низоъҳои иҷтимоӣ ва ихтилофот дар ҷомеа мебошад. Дар давлати иҷтимоӣ ҳама гуна шаклҳои таъбири одамон аз рӯи аломатҳои мансубияти иҷтимоӣ манъ аст.

Инкишофи моликияти хусусӣ, ки ба тақсмоти табақавии иҷтимоии ҷомеа бурда мерасонад, аз давлати иҷтимоӣ ҳалли проблемаи нисбатан мураккаб - эътидолбахшии низоъхоро аз рӯи принсипи «то ки камбағалон набошанд», на аз рӯи принсипи «то ки бойҳо набошанд» тақозо мекунад. Таъминоти шоистаи моддӣ маънии баробарии пурраи моддиро надорад. Давлат бояд роҳро дарёбад, ки пеши роҳи камбизоатии оммавиرو гирифта, болоравии неқӯаҳволии шаҳрвандонро таъмин намояд.

Яке аз ҷиҳатҳои давлати иҷтимоии замони ҳозира ғамхорӣ зиёд дар ҳаққи категорияҳои аз нигоҳи иҷтимоӣ беҳимояи шаҳрвандон: кӯдакон, одамони имкониятхояшон маҳдуд, пиронсолон, бехонаҳо ва ғайра мебошад.

Аммо давлати иҷтимоӣ набояд тайёрхӯронро тарбият кунад ва бо васоёти худ ба фаъолмандии қорӣ, ташаббусҳои соҳибқорӣ аъзои ҷомеа халал расонад. Сухан танҳо дар бораи фароҳам овардани чунин имкониятҳои мусоиди ҳуқуқӣ ва ташкилӣ меравад, ки дар онҳо шаҳрвандон бо қушишҳои хеш барои худ ва аҳли оилашон неқӯаҳволӣ ба вучуд оранд.

Фаъолияти давлати иҷтимоӣ бевосита бо таъмину ҳимояи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд алоқаманд аст. Сухан пеш аз ҳама дар бораи насли дуҷуми ҳуқуқҳои инсон-ҳуқуқҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ меравад, ки амалисозии онҳо аз давлат бунёди кӯдакистонҳо, мактабҳои

олӣ ва таҳсилоти умумӣ, роҳҳою кӯпрӯкҳо, иншооти табобатию курортӣ, хонаҳои маданият, пардохти музди меҳнати коркунони соҳаи бучетӣ, нафақа ва ҳадди ақали музди меҳнат, навъҳои гуногуни кӯмакҳои моддӣ, тарбияи یتимон ва бепарасторон, шаклҳои хадамоти гуногуни маишӣ ва ғайраро тақозо мекунад. Аммо давлати иҷтимоӣ ба амалишавии тамоми маҷмуи ҳуқуқу озодиҳо таъсири бевосита мерасонад.

2. ШАРОИТҲОИ ШОИСТАИ ЗИНДАГӢ. Тавре дар боло изҳор гардид, маънии фаъолияти давлати иҷтимоӣ аз он иборат аст, ки давлат ба нишондодҳои қонун асос карда, ба худ ӯҳдадориҳои барои ҳар инсон таъмин кардани шароитҳои зиндагии шоистаи моддиро мегирад ва ҳар одам ба чунин сатҳи зиндагӣ умед баста метавонад, ки дар он на танҳо зиндагии оддӣ ба сар барад, балки худро ҳамчун шахсият зоҳир карда, аз давлати худ ифтихор намояд.

Ҳуқуқи ҳар як одам ба шароитҳои шоистаи зиндагӣ ва моҳияти он дар моддаи 25-и Эълומияи умумии ҳуқуқи башар қушода дода шудааст: «Ҳар як инсон ба чунин сатҳи зиндагӣ, аз ҷумла ҳуҷум, пушук, манзил, нигоҳубини тиббӣ ва таъминоти зарурии иҷтимоӣ, ки барои сиҳатию некӯаҳволии худӣ ӯ ва оилааш зарур аст, ба таъминот дар ҳолатҳои бекорӣ, беморӣ, маъҷубӣ, бесаробон мондан, пиронсодӣ ё дигар ҳолатҳои маҳрумӣ аз воситаҳои зиндагӣ, ки бо сабабҳои новобаста аз ӯ ба вучуд меоянд, ҳақ дорад». Ва минбаъд: «Модарону кӯдакон ба васоят ва кӯмаки махсус ҳақ доранд. Хамаи кӯдаконе, ки дар аҳди никоҳ ва берун аз он таваллуд шудаанд, бояд аз ҳимояи иҷтимоӣ баробар истифода намоянд».

Ҳуқуқи мазкурро дигар ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ низ таҳким бахшидаанд. Масалан, тибқи моддаи 11-и Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ “давлат ҳуқуқи ҳар шахсро ба сатҳи кофии зиндагӣ барои худӣ ӯ ва оилаи ӯ бо фарогирии ҳуҷум, пушук ва манзили кофӣ ва пайваста бехтар шудани шароитҳои зиндагӣ» эътироф мекунад. Дар ин маврид ҷомеаи байналмилалӣ ба озоду эмин будани ҳар қадами аз гуруснагӣ эътибори махсус медиҳад.

Ба ин тариқ, шароитҳои шоистаи зиндагӣ таъминоти оддӣ бо ҳуҷум, либос, манзил, ёрии тиббӣ, музди меҳнат, шароитҳои хуби маишӣ, хадамоти гуногуни иҷтимоӣ дар таъминоти коммуналӣ, қувваи барқ, об ва ғайраро фаро мегиранд. Қушиш ба сатҳи шоистаи зиндагӣ ҳамчун некӯаҳволӣ асоси амалишавии як силсила ҳуқуқу озодиҳоро ташкил медиҳад, ки дар боби алоҳидаи китоби дарсии мазкур мавриди баррасӣ қарор хоҳад гирифт.

3. МОҲИЯТ ВА МУНДАРИҶАИ ФАЪОЛИЯТИ ИҶТИМОИИ ДАВЛАТ. Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳи ташкил кардани давлати иҷтимоиро пеш гирифта, онро дар моддаи 1-и Конститутсия таҳким бахшид. Мувофиқи Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон давлат дар шахси мақомоти ҳокимияти қонунбарор ва иҷроия оид ба самтҳои асосии зерин сиёсати иҷтимоиро таҳия месозад: дастгирии давлатии оила,

модарӣ, падарӣ ва кӯдакӣ, таъин кардани нафақаҳо ба маъҷубон ва дигар ашхоси ғайри қобили меҳнат; таъсиси низомҳои ҳадамоти иҷтимоии шугл, ки вазифадоранд бобати бо ҷои кор таъмин намудани ашхоси қори доимӣ надошта ва ба онҳо додани кӯмакпулиҳои мувофиқ ба сабаби бекорӣ чораҳо бинанд; пардохти нафақаҳои давлатӣ ва кӯмакпулиҳои иҷтимоӣ, ҳифзи меҳнат ва сӯҳати одамон; муқаррар кардани андозаи минималии кафолатноки пардохти музди меҳнат ва ғайра.

Давлат ба андозаи иқтисоду имкониятҳои моддӣ ва молиявӣ худ қушиш мекунад, ки дар ҳаёт сиёсати иҷтимоиро татбиқ карда, дараҷаи неқуаҳволии аҳолиро баланд бардорад. Самаронокии сиёсати иҷтимоии давлат, бешак, аз рушди иқтисодии мамлакат, мавҷудияти заминаҳо ва захираҳои моддӣ-техникӣ, аз муътадили вазии сиёсӣ, ҳамчунин аз дурандешӣ, инсондӯстӣ ва муттасил дар ҳаёт татбиқ намудани ислохотҳо вобаста аст.

Ҷаъолияти иҷтимоии давлат оид ба таъминсозии шароитҳои шоистаи зиндагии аҳоли маблағи зиёди молиявӣ буҷет ва маҷмуи томи ҷорабиниҳои гуногунро тақозо мекунад, ки сиёсати оқилонаи андозбандӣ, таҳияи буҷети давлатӣ, гузаронидани ислохотҳои иҷтимоӣ, ҷорӣ намудани барномаҳои гуногуни иҷтимоӣ дар соҳаҳои маориф, тандурустӣ, шугли аҳоли, сохтмони коммунали ва ғайра аз ҷумлаи онҳоянд.

Сиёсати иҷтимоии давлат бояд оқилона бошад. Аз як тараф, ҷаъолияти иҷтимоии давлат ба ҷаъолияти озодонаи соҳибқори одамон, рушди муносибатҳои бозорӣ набояд ҳалал расонад. Вай даҳолати номаҳдуди давлатро ба ин соҳаҳо дар назар надорад. Ин ҷаъолият на бо чораҳои фармонфармой, баръакс бо тавсияҳо ва манфиатдорӣ амалӣ мешавад. Аз тарафи дигар, ҳамзамон бо кафолатнокии шароитҳои мусоиди зиндагӣ давлат бояд бемаъсулияти шахсии шахрвандони алоҳидаро огоҳ созад. Таъмини ҳаёти шоиста маънии озодии номаҳдуди соҳибхитроӣ наораро надорад, баръакс эҳтиром ва риояи қонунҳоро талаб мекунад.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: давлати иҷтимоӣ, сиёсати иҷтимоии давлат, шароитҳои шоистаи зиндагӣ.

Савол ва супоришҳо:

1. Давлати иҷтимоӣ чист?
2. Моҳияти сиёсати иҷтимоии давлат дар чӣ ифода меёбад?
3. Зери мафҳуми шароитҳои шоистаи зиндагӣ чиро мефаҳманд?
4. Ин гуфтаҳои бодикқат хонед: «Ба бузургии ҳама гуна ҷомеа ба тӯфайли як меъёри оддӣ, ки маҳз ин аст, баҳо додан мумкин: ин ҷомеа дар ҳақиқат кӯдакон, пиронсолон ва маризон чӣ гуна гамҳорӣ мекунад?» (А. Тойнби); «Ҷомеа ба онҳое, ки дар камбағалии худ гунаҳкор нестанд, бояд кӯмакпулӣ диҳад, на садақа» (П. Буаст). Ба андешаи Шумо, ин гуфтаҳои чӣ маъние муттаҳид месозад?

§15. НАҚШИ ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН ДАР ТАШАККУЛИ ҶОМЕАИ ШАҲРАНДӢ

1. ҶОМЕАИ ШАҲРАНДӢ: МАФҲУМ, УНСУРҲО. Давлати муосири ҳуқуқбунёд ва иҷтимоӣ бо мафҳуми “ҷомеаи шаҳрандӣ” пайванди ногусастанӣ дорад.

Тасаввурот дар бораи ҷомеаи шаҳрандӣ аз таълимоти Арастуя Афлотун, Сисерон, мутафаккирони даврони Эҳё сар карда, то ақидаҳои файласуфон ва ҳуқуқшиносони имрӯза эволютсияи дурударозеро тай кардааст. Истилоҳи “ҷомеаи шаҳрандӣ” аз асри XVIII сар карда босуботона истеъмол мешавад, то ин вақт олимон давлат ва ҷомеаро чун воҳиди ягона баррасӣ мекарданд.

Ба хотир оред, ки ҷомеа чист? Робитаи вай бо давлат чӣ гуна аст?

Дар дунёи қадим ва дар давраи асрҳои миёна байни мафҳумҳои “ҷомеа” ва “давлат” фарқияти принципаӣ намегузошанд. Таърихан аввал ҷомеа чун иттиҳоди одамон зухур карда, баъд давлат чун шакли ташкили ҷомеа пайдо мешавад. Фаъолияти давлат комилан ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятиро ба танзим мебарорад.

Дар Замони нав, дар давраи инкилобҳои буржуазӣ зери таъсири эълон гардидани ҳуқуқҳои табиӣ инсон ва зарурати ҷимояи юридикии онҳо, бо таҳкимёбии институти шаҳрандӣ, ҳамчунин ба сабаби аҳамияти афзоянда ва фаъолмандии шахсияти алоҳида дар ҳаёти ҷамъиятӣ байни мафҳумҳои давлат ва ҷомеа фарқиатҳо ба мушоҳида расиданд. Манфиатҳои шахсии одамони алоҳида, соҳибхитиёрию озодӣ ва ҳаёти шахсии онҳо аз назорати давлатӣ берун мебарояд. Одамон мустақилона дар муносибатҳои амволию молиявӣ, дар соҳаи истеҳсолот ва тақсироти маҳсулот ширкат меварзанд, ҳуқуқу озодиҳои шахсиашонро (шаҳрвандиашонро) амалӣ мегардонанд.

Тадричан зери мафҳуми ҷомеаи шаҳрандӣ соҳаи махсуси муносибатҳо, асосан муносибатҳои молумулкӣ, бозорӣ, оилавӣ, рӯҳонӣ, динӣ, маънавию, ки байни одамон, сарфи назар аз давлат, амалӣ мегарданд, мефаҳмидагӣ шуданд. Яъне сухан дар бораи даҳлат накардани ҳокимияти давлатӣ ба “корҳои шаҳрвандии” шахсият, ба ҳаёти шахсии одамон мерафт.

Таркиби “ҷомеаи шаҳрандӣ” шартист, зеро ҷомеаи “ғайри-шаҳрандӣ” ва зиёда аз он “зиддишаҳрандӣ” умуман вучуд надорад. Ҷомеаи шаҳрандӣ, пеш аз ҳама, аз шаҳрвандон иборат аст. Ҷамзамон ҳама гуна ҷомеаи иборат аз шаҳрвандонро ҷомеаи шаҳрандӣ номидан нашояд. Зери мафҳуми ҷомеаи шаҳрандӣ навъи махсуси ҷомеае фаҳмида мешавад, ки бо дараҷаи баланди камолот, оқилӣ, мутамаддинӣ, дар он фароҳам будани шароитҳои мусонд барои шаҳрвандони худ характернок аст. Ҷомеаи даврани сохти ибтидоии ҷамъиятиро ба сабаби дар он мавҷуд набудани мафҳумҳои чун “шаҳрванд” ва “шаҳрвандӣ” ҷомеаи шаҳрандӣ

номидан нашоёд. Ҳамин тавр, ҷомеаҳои гуломдорӣ ва феодалӣ низ ҷомеаҳои шаҳрвандӣ шуда наметавонистанд, зеро онҳо қисми зиёди аъзои худро ба сифати одамони озоду баробархуқуқ эътироф намекарданд.

Фикр кунед, оё ҷомеаи замони режими тоталитариро ҷомеаи шаҳрвандӣ номидан мумкин аст?

Ҷомеаи шаҳрвандиро аз боло ҷорӣ кардан, ё бо қонун таъсис додан мумкин нест. Вай маҳсули рушди дурударози таърихии худӣ ҷомеаест, ки тарзи маҳсули зиндагӣ, тафаккур, муошират, сохти маҳсули иқтисодиро дар назар дорад, арзишҳои бунёдии ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳуқуқу озодиҳои инсон, кадрӣ қимат, мустақилияти рӯҳонӣ, шахсӣ, сиёсӣ, маънавии ӯ мебошанд.

Ҷиҳатҳои асосии тавсифбахшандаи ҳамагуна ҷомеаи шаҳрвандии замони ҳозира инҳоянд: 1) озодии иқтисодӣ, бисёршаклии моликият, муносибатҳои бозорӣ, рақобат; 2) эътироф ва Ҳимояи бечунучарои ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд; 3) қонуният, тартиботи ҷамъиятӣ ва характери демократии ҳокимият; 4) баробарии ҳама дар назди қонун ва суд; 5) гуногунандешии сиёсӣ ва идеологӣ; 6) озодии афкор, сухан ва матбуот, мустақилияти воситаҳои ахбори умум; 7) даҳолат накардани давлат ба ҳаёти шахсии шаҳрвандон, ӯҳдадорихо ва масъулиятнокии байни-ҳамдигарии онҳо; 8) сулҳи шаҳрвандӣ, шарикӣ ва ризоияти миллӣ; 9) сиёсати босамари иҷтимоии таъминкунандаи шароитҳои шоистаи зиндагии одамон; 10) рушди идоракунии маҳаллӣ ва худидоракунии.

Ҷомеаи шаҳрвандӣ ҷомеаи худидоракунадааст, ки аъзои он – одамони озод бо мақсади қонунсозии маънавиятҳо ва талаботи худ мустақилона зиндагӣ ва меҳнат мекунад ва дар назди гузаштаи таърихӣ, имрӯзу фардон инсоният масъулияти баланд эҳсос менамоянд.

Ҷанрҳои асосии ҷомеаи шаҳрвандӣ инҳоянд: шахсият, шаҳрвандон, оила, гурӯҳҳо ва табақаҳои иҷтимоӣ, мактабҳо, муассисаҳои динӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ҳизбҳои сиёсӣ, иттифоқҳои касаба, воситаҳои мустақили ахбори омма, сохторҳои гайридавлатӣ (гайриҳуқуматӣ), бунёдҳо, марказҳо, клубҳо аз рӯи шавқмандихо ва гайра.

Ҷомеаи шаҳрвандиро бе шахсияти озод, ки имкониятҳои васеи фаъолияти мустақилона дорад, тасаввур кардан номумкин аст. Дар ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳамчунин оила чун муассиса (институт)-и муҳимтарини сохти ҳаёти иҷтимоӣ нақши басо муҳим мебозад. Барқарорӣ ҷомеаи шаҳрвандӣ бе ташаккули гурӯҳҳо ва табақаҳои гуногуни иҷтимоӣ: синфҳо, гурӯҳҳои иттифоқҳои касаба (иттиҳоди қормандони як қорҳона), ҷамоаҳои этники (миллатҳо, халқиятҳо) ва худудҳо (соқинони як деҳа, шаҳр, ноҳия), гурӯҳҳои синнусолӣ (ҷавонон, нафақагирон), ҷамоаҳои ҳамсоя, даврҳои дӯстона, синфҳои мактабӣ ва гайраву ва ҳоказо номумкин мебошад. Ҷанрҳои иқтисодии ҷомеаи шаҳрвандӣ ба моликияти ҳусуӣ ва фаъолияти озоди соҳибқорӣ шаҳрвандон асос ёфтаанд. Дар шароитҳои инқилоби

иттилоотӣ ҷомеаи шаҳрвандиро бе унсурҳои иттилоотӣ, ки ба онҳо воситаҳои гуногуни ғайридавлатии ахбори омма, радио, телевизион, матбуот, робитаҳои компютерӣ ва ғайра мансубанд, тасаввур кардан мумкин нест. Дар барқарории ҷомеаи шаҳрвандӣ иттиҳодияҳои гуногуни ҷамъиятӣ: аҳзоби сиёсӣ, иттифоқҳои касаба, ташкилотҳо ва бунёдҳои хайриявӣ, созмонҳои ғайриҳукумати (CFX) ва ғайра нақши муҳим мебозанд.

Ҷомеаи шаҳрвандӣ худидорақунанда аст, бинобар ин дар он нақши ҷунин унсурҳо чун мақомоти худидорақунии маҳаллӣ махсус мебошад. Худидорақунии маҳаллӣ имконияти иштироки бевоситаи шаҳрвандонро дар ҳалли масъалаҳо, ки аҳамияти маҳаллӣ доранд, фароҳам меорад.

2. ТАНОСУБИ ҶОМЕАИ ШАҲРВАНДӢ ВА ДАВЛАТ. Ҷомеаи шаҳрвандӣ ҷомеаи озод, демократӣ ва худрушдқунандаест, ки дар он инсон, шаҳрванд, шахсият мавқеи марказиро ишғол менамояд. Вай ҳамаи сохторҳои ғайридавлатиро дар соҳаҳои фаъолияти ҳаётии иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва маънавӣ фаро мегирад.

Давлати демократии ҳуқуқбунёд ба ҳаёти шахсии одамон даҳолат намекунад, муайян намесозад, ки онҳо бояд бо чӣ машғул шаванд, чиро дӯст доранд, барои чӣ ва зидди чӣ мубориза баранд. Шавқмандҳои гуногунранги одамон дар ҳамаи соҳаҳои фаъолияти ҳаётӣ тавассути амалҳои якҷояи онҳо, иттиҳодияҳо, ассосиатсияҳо сурат мегиранд.

Аммо ҷомеаи шаҳрвандӣ дар ҳамбастагии зич ва ҳатто ягона бо давлат арзи вучуд мекунад, рушд меёбад ва амал менамояд, ҳарчанд дар муносибатҳои байни онҳо норизоияту ихтилофот ҳам шуда метавонанд, ки бояд дар доираи қонун ҳаллу фасл гарданд. Одам ва давлат дар бораи “қоидаҳои бозӣ”, ӯҳдадориҳо ва масъулиятнокии байниҳамдигарӣ ба мувофиқа меоянд. Вазифаи ҷомеаи шаҳрвандӣ ба он назорат кардан ва роҳ надодан ба вайроншавии ин қоидаҳост.

Байни давлат ва ҷомеаи шаҳрвандӣ робитаҳои зич мавҷуданд. Ҷунончи, масалан, ҳалқаи пайвандқунандаи байни онҳо хизбҳои сиёсӣ мебошанд. Ҷизби сиёсӣ шакли намоёндагии манфиатҳои аъзои ҷомеаи шаҳрвандиест, ки бо идеологияи ягона муттаҳид буда, барои ҳокимияти сиёсӣ мекушанд. Онҳо талаботи табақаҳои кофии гуногуни ҷомеаро ҷамъбаст карда, онҳоро дар шакли талабот ба ҳукумат ташаққул медиҳанд.

Фикр кунед, робитаи байниҳамдигарӣ миёни ҷомеаи шаҳрвандӣ ва давлати ҳуқуқбунёд чӣ тарз мушоҳида карда мешавад?

Ҷомеаи шаҳрвандӣ ва давлат набояд ҳамчун муҳолифин дар муқобили ҳамдигар қарор гиранд, балки дар асоси эҳтироми қонун мунтазам бо якдигар ҳамкориҳои муназзам намоянд. Бинобар ин робитаи нисбатан зичи ҷомеаи шаҳрвандӣ бо давлати ҳуқуқбунёд ва иҷтимоӣ ба мушоҳида мерасад. Ҷомеаи шаҳрвандӣ бобати бунёди мамлакатаи пурқуввату муътадил шарикӣ давлат мебошад. Ҳалли бисёр проблемаҳои замони ҳозира, аз ҷумла ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд танҳо бо

гушишҳои умумӣ аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва институтҳои гуногуни ҷомеаи шаҳрвандӣ имконпазир аст .

3. ҲУҚУҚИ ИНСОН ВА ҶОМЕАИ ШАҲРАВАНДӢ. Ҷомеаи шаҳрвандӣ ҷомеаи озодаи демократӣ, ҳуқуқбунёд ва мутамаддинест, ки дар он барои режими ҳокимияти шахсӣ, зӯрварӣ ба одамон, бадбинии иҷтимоӣ ҷой нест, ин ҷо ахлоқ ва қонун, принципҳои инсондӯстӣ ва адолатнокиро эҳтиром мекунад.

Ҷомеаи шаҳрвандӣ аз шаҳрванд ва озодиҳои ӯ ибтидо мегирад. Худи онвони « шаҳрванд » дар замони худ ҳамчун муроди мустақилият, баробарҳуқуқӣ, кадр қимат ва худэҳтироми шахсият садо дода буд. Мақоми шаҳрвандро Инқилоби бузурги Фаронса, ки гоҷояш дар Эъломияи машҳури ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд (соли 1879) таҷассум ёфтаанд, махсусан боло бардошт.

Ҷомеаи шаҳрвандии муосир вазифадор аст, ки барои бе мамониат амалӣ шудани ҳуқуқи озодиҳои шахсият дар ҳамаи соҳаҳои фаъолияти ҳаёти, принципҳои демократия, баробарҳуқуқӣ, арзишҳои маънавӣ ва фарҳангӣ, идеалҳои адолатнокӣ шароити муҳити зарурӣ фароҳам орад.

Байни вазифаҳои асосии ҷомеаи шаҳрвандӣ инҳоро ҷудо кардан мумкин аст: 1) ҳимояи иҷтимоӣ ва ёри байниҳамдигрии шаҳрвандон; 2) назорати фаъолияти давлат (аз ҷумла ҳифзи ҳуқуқҳои инсон); 3) иштирок дар идоракунии сатҳи маҳаллӣ ва миллий; 4) барқарорӣ арзишҳои инсондӯстӣ ва демократӣ. Бисёр вақт иҷрои вазифаҳои мазкурро созмонҳои гуногуни гайриҳуқуматӣ, васоити ахбори омма ва сохторҳои дигар ба зиммаи худ мегиранд.

Нақши танзимгарии давлат ба ҳадди ақали зарурӣ: ҳимояи қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, мубориза бо ҷинояткорӣ, кафолатнокии риоя ва ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсоният мефарояд.

Соҳибкорӣ ва озодаӣ, ташаббус ва салоҳиятмандии одамон, фаъолияти соҳибқории онҳо, муносибатҳои шахсии молумулкӣ ва бозор бе ҳуқуқҳои инсон имконнопазиранд. Агар одам ҳуқуқи озодиҳои оддӣ шахсӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ надошта бошад, фаъолияти озоду мустақилонаи ӯ дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа амалӣ намегардад. Бинобар ин эътироф, риоя ва ҳифзи бечунучарои ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд аломати муҳимтарин ва ҳамзамон шарт зарурии ташаккул ва рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ дар ҳама гуна мамлакат аст.

Ҷомеаи шаҳрвандӣ дар асоси эътироф ва истифодаи васеи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд ташаккул ёфта, рушд мекунад. Устуворӣ ва пешрафти ҷомеаи шаҳрвандӣ аз сатҳи амалишавӣ ва ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон вобаста мебошад.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: ҷомеаи шаҳрвандӣ, унсурҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ.

Савол ва супоришно:

1. *Чомеаи шахрвандӣ чист? Фарқияти байни чомеа ва чомеаи шахрвандӣ аз чӣ ҷиҳат аст?*
2. *Чиҳатҳо ва унсурҳои чомеаи шахрвандиро номбар кунед ва шарҳ диҳед.*
3. *Бисёр муҳаққиқони замони ҳозир изҳор доранд, ки дар табиат пайдо кардани чомеаи ҳақиқии шахрвандӣ басо душвор аст, онҳо беи аз ҳама дар идеал, дар шуури одамон мавҷуданд. Оё Шумо ин ақидаро қонибдорӣ мекунед? Чаро?*

§16. БАҲАҚАРОРИИ ДАВЛАТИ ҲУҚУҚБУЊЁД, ИҶТИМОӢ ВА ЧОМЕАИ ШАҲРВАНДӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

1. БАҲАҚАРОРИИ ДАВЛАТИ ҲУҚУҚБУЊЁД, ИҶТИМОӢ ВА ЧОМЕАИ ШАҲРВАНДӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН. Дар ҳар мамлакат рушди ормонҳои давлатдорӣ демократӣ ва принципҳои чомеаи шахрвандӣ ба махсусиятҳои ватанӣ таъқарда, аз шароитҳои ташаккулёфтаи таърихӣ, анъанаҳои фарҳангӣ, хусусиятҳои шуур ва маъқеи ғаболонаи аҳоли вобаста аст. Баъди эълон шудани истиқлолият Ҷумҳурии Тоҷикистон кӯшишҳои худро ба сохтани давлати ҳуқуқбуЊёд ва иҷтимоӣ, ташаккули чомеаи шахрвандӣ равона намуд.

Тоҷикистони ҳозираи соҳибистиклол ояндаи худ ва тақдири шахрвандони ҳешро дар давлати пуриқтидори демократӣ, ҳуқуқбуЊёд ва иҷтимоӣ ва чомеаи ғаболи шахрвандӣ мебинад, ки дар ташаккули онҳо Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бояд нақши махсус бозад. Он асосҳои ҳуқуқиро гузошта, дурнамои рушди ҷамъиятӣ ва баҳқарорӣ давлатдорӣ замони ҳозираро муайян намуд.

Дар Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ғояҳо, унсурҳо ва аломатҳои давлати ҳуқуқбуЊёд пурра таҷассум ёфтаанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати соҳибихтиёр, демократӣ, ҳуқуқбуЊёд, дунявӣ ва ягона мебошад.

Моддаи 1-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Моддаи 10-и Конститутсия яке аз аломатҳои давлати ҳуқуқбуЊёд-волоияти қонунро дар ҳамаи соҳаҳои ғаболияти ҳаёти таҳқим мебахшад. Мувофиқи моддаи мазқур Конститутсияи Тоҷикистон эътибори олии ҳуқуқӣ дорад ва меёрҳои он мустақиман амал мекунанд, қонунҳо ва дигар санадҳои ҳуқуқие, ки хилофи Конститутсияанд, эътибори ҳуқуқӣ надоранд. Давлат ва ҳамаи мақомоти он, шахсони мансабдор, шахрвандон ва иттиҳодияҳои онҳо вазиғадоранд, Конститутсия ва қонунҳои ҷумҳуиро риё ва иҷро намоянд.

Тоҷикистон ҳамқун давлати ҳуқуқбуЊёди дар назди шахрвандони худ масъул ба зиммаи худ ўҳдадорӣҳои конститутсионӣ таъмини ҳимояи ҳуқуқии шахрвандон ва қағолати риёи ҳуқуқу озодиҳои асосии инсон ва шахрвандро гирифтааст.

Ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро давлат эътироф, риоя ва ҳифз менамояд.

Қисми 3-и моддаи 5-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Тибки моддаи 17-и Конститутсия давлат ба ҳар кас, қатъи назар аз миллат, нажод, чинс, забон, эътиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ, маълумот ва молу мулк ҳуқуқу озодиҳоро қафолат медиҳад.

Маҳдуд кардани ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрванд танҳо бо мақсади таъмини ҳуқуқ ва озодии дигарон, тартиботи ҷамъиятӣ, ҳимояи соҳти конститутсионӣ ва тамомияти арзии ҷумҳурӣ раво дониста мешавад. Боби алоҳидаи 2-юми Конститутсия ба ҳуқуқ, озодӣ, вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд бахшида шудааст.

Ба сифати асосҳои ташаккули мақомоти ҳокимияти давлатӣ Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моддаи 9 принсипи тақсими ҳокимиятҳоро тақдим бахшидааст. Сардори давлат ва ҳамзамон сарвари ҳокимияти иҷроия Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ҳокимияти иҷроияро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ мегардонад. Мақомоти олии намояндагӣ ва қонунбарор (парламент) - Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки аз ду палата: Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намояндагон иборат аст. Ҳокимияти судиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Суди Конститутсионӣ, Суди Олӣ, Суди олии иқтисодӣ, суди ҳарбӣ, суди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои вилоятӣ, шаҳри Душанбе, судҳои шаҳрӣ ва ноҳиявӣ ба амал мебароранд.

Ҳамаи мақомоти ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифадоранд, ки дар фаъолияти худ қафолати ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро таъмин кунанд. Мувофиқи моддаи 64-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон Президент ҳомии Конститутсия ва қонунҳо, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд мебошад.

Санадҳои меъёрӣ аз ҷониби мақомоти ҳокимияти қонунбарор қабулшаванда бояд бо гояҳои инсондӯстдорӣ ва ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои фарогир бошанд. Дар таъмини ҳуқуқҳои инсон мақомоти ҳокимияти иҷроия, махсусан мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, бояд нақши қалон бозанд.

Тибки моддаи 84-и Конститутсия ҳокимияти судӣ мустақил буда, ҳуқуқ ва озодиҳои шахсият, манфиатҳои давлат, соҳмону муассисаҳо, қонуниятро адолатро ҳифз менамояд. Ба таъмини ҳуқуқу озодиҳои инсон фаъолияти ҳокимияти маҳаллӣ, прокуратура, ҳамчунин комитетҳо, шӯъбаҳо, идораҳои махсус таъсисёфта, ки бояд ҳуқуқу озодиҳои категорияҳои гуногуни аҳолиро ҳифз намоянд, нигаронида шудаанд.

Тоҷикистон ҳамчунин роҳи бунёди давлати иҷтимоиро эълон доштааст.

Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, барои ҳар як инсон шароити зиндагӣ арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам меорад.

Моддаи 1-Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Меъёрҳо ва арзишҳои дар Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуда дар ташаккули институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ нақши

муҳим мебозанд. Чунончи, нуктаҳои алоҳидаи конституционӣ дахлнопазирии шахсият ва ҳаёти шахсии инсон, гуногунрангии идеологӣ ва сиёсӣ, ҳуқуқ ба моликияти хусусӣ, фаъолияти озодонаи иқтисодӣ, соҳибкорӣ, ҳуқуқи иштироки шаҳрвандон дар идоракунии давлат, ҳуқуқ ба муттаҳидшавӣ, озодии виҷдон ва эътиқоди динӣ ва ғайраро эътироф мекунанд.

Дар Тоҷикистони имрӯза васоити мустақили ахбори омма, созмонҳои ғайриҳукумати, сохторҳои ҷамъиятӣ фаъолона рушд мекунанд. Аммо раванди барқарорӣ ва рушди давлати ҳуқуқбунёд, иҷтимоӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ дуру дароз ва мураккаб аст. Вай аз бисёр омилҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ҳамчунин аз мавқеи фаъолонаи шаҳрвандӣ ва масъулиятнокии ҳар як инсон дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон зиндагикунанда вобаста аст.

Савол ва супоришҳо:

1. Мундариҷаи моддаи 1-Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистонро, ки давлатро ҳуқуқбунёд ва иҷтимоӣ эълон кардааст, баррасӣ намоед ва шарҳ диҳед.

2. Кадом унсурҳо ва ҷиҳатҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Конститутсияи имрӯзаи Тоҷикистон таҷассум ёфтаанд?

3. Таърихи барқарорӣи давлати тоҷиконро ба хотир оред ва муайян намоед, ки Тоҷикистони имрӯза бо кадом ҷиҳатҳо аз давлатҳои қадимаи тоҷикон фарқ мекунад?

БОБИ 7

САНАДҲО ОИД БА ҲУҚУҚИ ИНСОН

§17. САНАДҲОИ МЕЪЁРӢ-ҲУҚУҚИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОҲАИ ҲУҚУҚИ ИНСОН

1.САНАДИ МЕЪЁРӢ-ҲУҚУҚӢ: МАФҲУМ, НАВЪҲО. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳатмӣ будани ҳуқуқи озодихои инсонро эътироф карда, худро давлати демократии ҳуқуқбунёд эълон кард. Яке аз аломатҳои давлати ҳуқуқбунёд волияти ҳуқуқ дар ҳамаи соҳаҳои фаъолияти ҳаётӣи ҷомеа аст. Ҳуқуқ низоми меъёрҳо ва қоидаҳои рафтор аст, ки муносибатҳои аз давлат бармеомада ва иродаю манфиатҳои онро дар ҷомеа ба танзим медиорад.

Фикр кунед, байни мафҳумҳои “ҳуқуқи инсон” ва “ҳуқуқ” (ҷум низоми меъёрҳо) чӣ фарқиате ҳаст?

Қоидаҳо ва меъёрҳои барои ҳама ҳатмӣ рафтор, ки ҳуқуқро ташкил медиҳанд, худ аз худ вучуд дошта наметавонанд, онҳо бояд дар ягон шакли барои ҳама дастрас ифода гарданд, ба таври ҳатмӣ дар ҳуҷҷатҳо, нишондодҳо, дастурҳои махсус таҳким ёбанд ва то ба маълумоти

шаҳравандон расонида шаванд. Чунин ҳуҷҷатҳои махсус санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ мебошанд.

Санади меъёрӣ-ҳуқуқӣ ҳуҷҷати расмист, ки дар он меъёрҳои ҳуқуқии аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ ё шахсони мансабдори салоҳиятманд, ё бо роҳи раёйшурӣ қабулшаванда ифода меёбанд.

Ба санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ аломатҳои зерин хосанд: 1) онҳо аз ҷониби мақомоти ба он салоҳиятманди давлатӣ қабул карда мешаванд; 2) онҳо дар шакли ҳуҷҷати расмӣ мурағаб карда мешаванд; 3) онҳо муқаррар мекунанд, ки меъёрҳои ҳуқуқро тағйир медиҳанд ва ё дигар мекунанд; 4) онҳо қоидаҳои рафтори умумиро барои ҳама таҷрим мебахшанд (масалан, қонуни муқарраркунандаи кӯмакпулиҳо ба модарони танҳо санади меъёрӣ аст, қарори мақомоти таъминоти иҷтимоӣ дар бораи муқаррар кардани нафақа, фарз кардем, ба модари танҳо санади инфиродии истифода кардани ҳуқуқ мебошад). Дар ҳар мамлакат бо қонунгузори тартиби нашр, тағйир додан, дигар кардан ва пурра сохтани санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ муқаррар карда мешавад.

Чун қоида, ҳамаи санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ба ду шакл – қонунҳо ва санадҳои зерқонунӣ чудо мешаванд, ки дар зер сухан дар бораи онҳо меравад. Барои таснифи санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ мафҳуми дорои қувваи юридикӣ, ки мақомоти давлатӣ ин ё он ҳуҷҷатро нашркарда муайян месозанд, аҳамияти ҳалкунанда дорад. Вобаста ба ин дар ҳар мамлакат тартиби (иерархия) қатъӣ, яъне низоми ҷойгиршавӣ ва тобеияти санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ муқаррар мегардад.

Қувваи юридикӣ хосияти махсуси санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ аст, ки мавқеи онро дар низоми ҳамаи санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ муайян мекунанд.

Санадҳои ҳастанд, ки дорои қувваи олии юридикӣ (қонунҳо) ва қувваи камтари юридикӣ (санадҳои зерқонунӣ). Агар байни онҳо ихтилофоте мушоҳида шавад, санади дорои қувваи бештари юридикӣ амал менамояд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиб (иерархия)-и санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ чунин аст: 1) Конституция (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Расми 11. Асноди меъёрӣ ҳуқуқии ҶТ

2) Қонунҳои конститусионӣ; 3) Қонунҳо; 4) Қарорҳои Маҷлиси Олӣ; 5) Фармонҳои Президент; 6) Қарорҳои Ҳукумат; 7) Санадҳои вазоратҳо, идораҳо ва дигар мақомоти идоракунии давлатӣ.

Нақшаро бодикқат омӯед. Навъҳои асосии санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқиро аз назар гузаронед.

Дар давлат қонуни аз ҳама муҳимтарини қувваи олии юридикӣ дошта Конститутсияи мамлакат мебошад.

Конститутсия (аз лот. *constitutio* – муқаррарот, тасдиқот) қонуни асосиест, ки эътибори олии юридикӣ дошта, асосҳои сохти ҷамъиятӣ ва сохти давлатдорӣ, муносибати байниҳамдигарии миёни давлат ва шахсият, ташкил ва фаъолияти низомии мақомоти давлатиро таҳким мебахшад.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Сарқонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аст, ки асосҳои сохти конститутсиониро муайян карда, ҳуқуқҳо, озодиҳо ва вазифаҳои ӯҳдадорҳои инсон ва шахрванд, тартиби ташкили фаъолияти рукҳои қонунбарор, иҷроия ва судии ҳокимият, шаклҳои идоракунии давлатиро таҳким мебахшад. Меъёрҳои Конститутсия дар тамоми қаламрави мамлакат мустақиман амал карда, ҳар кас ӯҳдадор аст, ки Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистонро риоя кунад. Ҳамаи қонунгузориҳои дигар ба Конститутсия асос меёбанд, ягон санади меъёрӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон набояд хилофи он бошад.

Ҳамаи дигар наъҳои қонунҳо дар муқоиса бо Конститутсия қувваи қамтари юридикӣ доранд.

Қонун санади меъёрӣ-ҳуқуқиест, ки аз ҷониби мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ қабул карда мешавад.

Қонунҳо, чун қоида, аз ҷониби мақомоти қонунбарори ҳокимият дар мамлакат - парламент қабул карда мешаванд. Дар Тоҷикистон қонунҳоро Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул мекунад. Аммо қонунҳое низ ҳастанд, ки бо роҳи раёйпурсӣ қабул карда мешаванд. Инҳо санадҳои мебошанд, ки шаҳрвандон бо роҳи овоздиҳии умумихалқӣ қабул карда, онҳо масъалаҳои муҳимтарини ҳаёти давлатӣ ва ҷамъиятии ҷумҳуриро ба танзим мебароранд. Ҳамаи қонунҳо бо тартиботи махсус таҳия шуда, муносибатҳои нисбатан муҳимро дар ҷомеа танзим мекунад. Дар баъзе мамлакатҳо номгӯи қатъии масъалаҳои муқаррар шудаанд, ки маҳз бо қўмаки қонун танзим карда мешаванд. Дар Тоҷикистон чунин номгӯй нест, бинобар ин Маҷлиси Олӣ расман оид ба ҳамаи масъалаҳои муҳим метавонад қонун қабул намояд.

Ҳамаи қонунҳоро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон метавон ба ду гурӯҳ тақсим кард:

1. Қонунҳои конституционии танзимкунандаи масъалаҳои нисбатан муҳими ҳаёти ҷамъиятӣ. Чунин масъалаҳо аз нигоҳи умумӣ дар Конститутсия ба танзим оварда шудаанд, аммо онҳо дар қонунҳои конституционӣ инкишофи минбаъда пайдо кардаанд (масалан, Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 4 ноябри соли 1995 ва ғайра). Қонунҳои конституционии аз ҷониби мақомоти қонунбарор ё бо роҳи раёйпурсӣ мувофиқи тартиботи муқарраргардида қабулкардашуда набояд хилофи Конститутсия бошанд.

2. Қонунҳои ҷорӣ (муқаррарӣ), ки барои ба танзим даровардани ҳамаи масъалаҳои дигари ҳаёти ҷомеа қабул карда мешаванд (масалан, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимояи аҳоли ва ҳудудҳо аз вазъиятҳои фавқуллодаи характери табиӣ ва техногенидошта» аз 15 июли соли 2004 ва ғайра). Қонунҳои ҷорӣ низ набояд хилофи Конститутсия ва қонунҳои конституционӣ бошанд.

Гуногуннавьии алоҳидаи қонунҳои ҷорӣ кодексҳо мебошанд, ки як навъ санадҳои мураккаби системаноканд.

Кодекс қонуни воҳид ва ба низом даровардашудаест, ки тавассути он дар ҳаҷми пурра, бевосита ва системанок соҳаи муайяни муносибатҳои ҷамъиятӣ ба танзим дароварда мешавад.

Чун қоида, дар кодекс бо тартиби муайян ҳамаи меъёрҳо ё меъёрҳои аз ҳама асосии ягон соҳаи ҳуқуқ ҷойгир гардида, онҳо ба низоми воҳид дароварда шудаанд, онҳо ба қисматҳо ва бобҳо тақсим гардида ва мувофиқа кунонида шудаанд. Чунинчӣ, дар Қодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамаи меъёрҳо дар бораи ҷиноятҳо ва ҷазоҳо, дар Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон меъёрҳои аз ҳама муҳими

танзимкунандаи муносибатҳои амволи ва шахсии молукулкӣ чамъ оварда шудаанд.

Боз як навъи санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, санади зерқонунии меъёрӣ-ҳуқуқӣ аст.

Санади зерқонунӣ санади меъёрӣ-ҳуқуқӣест, ки аз ҷониби мақомоти салоҳиятдор бар асос ва барои иҷрои қонун қабул карда шудааст.

Санади зерқонунӣ дар муқоиса бо Конститутсия ва қонунҳо қувваи қамтари юридикӣ дорад ва аз ин рӯ набояд хилофи онҳо бошад. Санадҳои зерқонунӣ одатан аз ҷониби мақомоти ҳокимияти иҷроияи давлатӣ қабул гардида, бояд нуктаҳои асосии қонунро мушаххас гардонанд. Дар Тоҷикистон чунин санадҳои зерқонунӣ ҳастанд: 1) Қарорҳои Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намоёндагон мувофиқи салоҳиятҳои ба онҳо воғузоштаи Конститутсия қонунҳои конституционӣ ва қонунҳои қарорҳо қабул мекунанд. 2) Фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Фармонҳои Президент метавонанд оид ба доираи васеи масъалаҳо қабул шаванд, вале онҳо низ набояд хилофи Конститутсия ва қонунҳои Тоҷикистон бошанд. 3) Қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон набояд хилофи Конститутсия, қонунҳо ва фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бошанд. 4) Санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии вазоратҳо, комитетҳои давлатӣ ва мақомоти дигари идоракунии давлатӣ бар асос ва барои иҷрои Конститутсия ва дигар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ интишор мегарданд.

2. КОНСТИТУТСИЯИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН— САРҚОНУНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОҲАИ ҲУҚУҚИ ИНСОН. Аксари қулли давлатҳои ҷаҳон гоյҳои ҳуқуқҳои инсонро дастгирӣ карда, меъёрҳои дар бораи ҳуқуқу озодиҳо дар конститутсияҳо ё қонунҳои махсуси конституционӣ таҳким мебахшанд. Дар ҳар қадом мамлакат чунин таҳкимбахшӣ хусусиятҳои худро дорад. Чунончи, масалан, дар Албания баробари қисматҳо дар бораи ҳуқуқҳо дар Конститутсияи соли 1976 Хартияи ҳуқуқҳо ва озодиҳои асосии инсон (соли 1993) амал менамояд, дар Исроил Қонуни асосӣ дар бораи кадр қимат ва озодии шахсият (соли 1992), дар Либия Эълومияи сабзи ҳуқуқҳои инсон (соли 1988) қабул карда шудаанд, дар Фаронса Эълумияи ҳуқуқҳои инсон ва шахрванд (1789) амал мекунанд. Дар Конститутсияи Бразилия (соли 1988) маҷмӯи васеи бисолиқҳои ҳуқуқҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ таҳким ёфтаанд, дар Конститутсияи Ҷумҳурии Африқои Ҷанубӣ (соли 1996) бошад, ба ҷуз ҳуқуқу озодиҳои асосӣ ҳуқуқҳои наватарин шомил гардидаанд, Конститутсияи Миср (соли 1971) бар асоси нақши махсуси ислом дар ҳаёти ҷомеа ва тавзеҳоти махсус дар бораи шарият номгӯи ҳуқуқу озодиҳоро овардааст.

Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон низ санади асосии меъёрӣ-ҳуқуқӣест, ки ҳуқуқу озодиҳои асосии инсон ва шахрвандро эълон дошта, қафолат медиҳад.

Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбатан ҷавон аст, вай бо овоздиҳии умумихалқӣ 6 ноябри соли 1994 қабул карда шудааст. Таълифу таҳияи он бо мантиқи рушди вазъи ҷамъиятию сиёсӣ дар ҷумҳурӣ дар солҳои охир муайян гардида, он дигаргуниҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоиро, ки дар натиҷаи ислоҳот ба амал омадаанд, таҳким бахшидааст.

Эътибори асосии Конститутсияи ҳозираи Тоҷикистон эълон доштани ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд аст. Онҳо дар мувофиқати қатъӣ бо меъёрҳо ва принсипҳои ҳуқуқи байналмилалӣ эътироф гардида ва кафолат дода шудаанд. Нуктаҳо дар бораи эътироф, риоя ва ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон яке аз асосҳои сохти конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон аст. Ҳамаи нуктаҳои Конститутсия саршор аз ғояҳои инсондӯстианд.

Боби 2-и Конститутсия ба ҳуқуқҳо, озодиҳо ва вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд бахшида шудааст. Дар он номгӯи васеи ҳуқуқҳои асосии инсон инъикос гардида, ҳуқуқи озодиҳои шахсӣ, сиёсӣ иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ таҳким ёфтаанд.

Дар Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ба принсипҳои баробарӣ ва манъи таъбиз, даҳолат накардан ба ҳаёти шахсии инсон, ҳуқуқи озодиҳои, ки мақоми ҳуқуқи на танҳо шаҳрвандони мамлакат, балки хориҷӣ ва ашхоси бетабааро низ ташкил медиҳанд, ба масъалаҳои ҳифзи ҳуқуқҳои категорияҳои алоҳидаи одамон, проблемаҳои маҳдудсозии ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд тавачҷӯи махсус дода шудааст. Бо Конститутсияи ҳамчунин асосҳои таъсиси сохторҳо, тартибу механизмҳои барои амалисозӣ ва ҷимояи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд зарурӣ гузошта шудааст.

Барои иҷрои нуктаҳои Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳуқуқи озодиҳои асосии инсон ва шаҳрванд дигар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқие қабул карда мешаванд, ки онҳо низ барои ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои нақши муҳим мебозанд. Байни санадҳои зиёди меъёрӣ-ҳуқуқии ба ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон муносибати бевоситадошта масалан, инҳоро номбар кардан мумкин аст: Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи режими ҳуқуқи вазъияти фавқулодда» аз 3 ноябри соли 1995, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи вазъи ҳуқуқи шаҳрвандони хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 1 феввали соли 1996, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма» аз 14 декабри соли 1990 ва ғайра ва ҳоказо.

Байни санадҳои зерқонунӣ ба сифати мисол инҳоро қайд кардан мумкин аст: Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баланд бардоштани мақоми занон дар ҷомеа» аз 3 декабри соли 1999 ва Барномаи давлатии «Самтҳои асосии сиёсати давлатӣ оид ба таъмин намудани ҳуқуқҳо ва имкониятҳои баробари мардон ва занон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2001-2010», ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 августи соли 2001 тасдиқ карда шудааст, «Низомнома дар бораи тартиби муҳоҷирати дохилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 феввали соли 2002 тасдиқ карда шудааст ва ғайра.

Ба ин тарик, санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи ҳуқуқу озодиҳои инсон низоми томоро мемонанд.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред:

санади меъёрӣ-ҳуқуқӣ, қувваи юридикӣ, Конститутсия, қонун, санади зерқонунӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Ба андешаи Шумо, дар ҷаҳони имрӯза Конститутсия, қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ барои чӣ лозиманд?

2. Ба фикри Шумо, зарурати дар Конститутсияи (Сарқонун) Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сифати арзишҳои олии таҳким бахшидани ҳуқуқу озодиҳои инсон барои чӣ ба миён омад?

3. Андешаи Шумо дар бораи нақши санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд чӣ гуна аст?

4. Ба моддаҳои Конститутсияи (Сарқонун) Ҷумҳурии Тоҷикистон таъа карда, номбар кунед, ки дар он кадом ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд таҳким бахшида шудаанд?

5. Ин гуфтаро бодикқат хонед: «Озодӣ вобаста будан аз қонунҳост» (Сисерон). Шумо маънии ин гуфтаро чӣ гуна мефаҳмед?

§18-19. САНАДҲОИ БАЙНАЛҲАЛҚИИ ҲУҚУҚӢ ОИД БА ҲУҚУҚИ ИНСОН

1. САНАДҲОИ БАЙНАЛҲАЛҚИИ ҲУҚУҚӢ: МАФҲУМ, НАВЪҲО.

Дар ҷаҳони имрӯза ҳуқуқҳои инсон дар санадҳои гуногуни меъёрӣ-ҳуқуқии аксари кулли давлатҳо таҳким бахшида шудаанд. Ҳамаи онҳо амалан ба стандартҳои дар ин соҳа таҳиякардаи ҷомеаи байналмилалӣ таъа мекунанд. Зери мафҳуми стандартҳои ҳуқуқҳои инсон талабот ва меъёрҳои ҳатмии дар ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ таҳкимёфтаи ба эътирофи ҳуқуқҳои инсон ҷун арзиши олии асосёфта фаҳмида мешавад.

Дар айни замон маҷмуи томи санадҳои гуногуни байналмилалӣ-ҳуқуқии ба масъалаҳои амалисозӣ ва ҳифзи ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон бахшидашуда мавҷуданд. Зери мафҳуми санадҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ одатан қарордодҳои байналҳалқии миёни давлатҳо басташуда ва ҷун қоида дар доираи созмонҳои байналмилалӣ, масалан, СММ ё конференсияҳои байналмилалӣ қабулгардида фаҳмида мешавад.

Санади байналмилалӣ-ҳуқуқӣ қарордод ё созишномаи байналмилалӣ байни давлатҳо дар шакли хаттӣ басташуда ва бо ҳуқуқҳои байналмилалӣ танзимшавандаест, сарфи назар аз он ки вай дар як, ду ё якҷояд ҳуҷҷати байни ҳамдигар алоқаманд омадааст ва ҳамчунин сарфи назар аз он ки ном мушаххас дорад.

Дар ҳар як қарордоди байналмилалӣ ҳадафҳои имзошавини он, ҳуқуқу ўҳдадорихои тарафайн, тартибу шартҳои қувваи амал пайдо кардани қарордод, муҳлати амали он муайян қарда мешавад.

Аксари давлатҳои ҳозира дар қонунгузори милли афзалиятнокии принципҳо ва меъёрҳои аз ҷониби умум эътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалиро нисбат ба принципҳо ва меъёрҳои дохилидавлатӣ қайд кардаанд.

Санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, қисми таркибии низоми ҳуқуқи ҷумҳуриро ташкил медиҳанд. Агар қонунҳои ҷумҳурӣ ба санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ эътирофшуда мутобиқат накунад, меъёрҳои санадҳои байналмилалӣ амал мекунад.

Қисми 3-и моддаи 10-и Конститутсия (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ метавонанд номҳои гуногун дошта бошанд: эълония, конвенсия, паймон, созишнома, статут (қонун, низомнома), ҳартия, оиннома, протокол ва ғайра.

Эълония (декларатсия) (аз лот. *declaratio* –изҳорот, огоҳсозӣ) санади ҳуқуқи байналмилалӣ аст, ки аз принципҳо ва ҳадафҳои умумии ҳарду ҷониб мувофиқарда таркиб ёфтааст. Эълонияҳо қувваи ҳатмӣ надоранд, онҳо танҳо тавсияҳо ва пешниҳодҳо мебошанд. Масалан, Эълонияи принципҳои таҳаммулпазирӣ. Эълонияҳо танҳо имзо қарданро аз ҷониби давлатҳо талаб мекунад.

Имзо қардан усули ифодаи ризоияти давлат бобати ба худ қабул қардани ҳадафҳои аз рӯи қарордоди байналмилалӣ.

Конвенсия созишномаи байналмилалӣ аз рӯи ягон масъалаи махсус, проблемаи яхела мебошад, масалан, Конвенсия дар бораи мақоми гурезаҳо, Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак.

Паймон қарордоди байналмилалӣ фарогирандаи гурӯҳҳои гуногунӣ проблемаҳо аст, масалан, Паймони байналмилалӣ дар бораи ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, Паймони байналмилалӣ дар бораи ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ.

Бисёр вақт бар иловаи конвенсия ё паймон протоколҳои махсусе қабул мегарданд, ки батанзимдарории ҷузъиро фаро мегиранд. Масалан, Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак ду протоколи факултативӣ дорад: “Дар бораи ҷалб намудани кӯдакон ба низоъҳои мусаллаҳона» ва «Дар бораи хариду фурӯши кӯдакон, фоҳишагарии кӯдакони ва порнографияи кӯдакони».

Паймонҳо, конвенсияҳо ва протоколҳо на аз лаҳзаи қабули имзошавӣ, балки аз лаҳзаи ратификатсия (тасдиқ) шудан ҳукми амал пайдо мекунад.

Ратификатсия (аз лот. *Ratus*-тасдиқ қардашуда ва *facio*-мекунам) тасдиқ қардани қарордодҳои нисбатан муҳими байналмилалӣ аз ҷониби мақомоти олии ҳокимияти давлатии мамлакат-сардори давлат ё парламент мебошад.

Ҳамаи қарордодҳои тасдиққардаи давлат барои ҳама ҳатмӣ аст.

Резолютсия (аз лот.resolutio-қарор) қарорест, ки дар натиҷаи муҳокимаи ягон масъала дар ҷамъомади (анҷуман, конференсия, сессия) машваратии мақомот, маҷлис қабул карда шудааст, масалан, резолютсияи Ассамблеяи Генералии СММ.

Оиннома қарордоди байналмилалист, ки ҳадафҳои таъсис, принсипҳо, ҷаъолият, сохтори дохилии ташкилотҳои гуногуни байналмилалиро таҳким мебахшад, масалан, Оинномаи Созмони Милалӣ Муттаҳид.

Статут (аз лот. Statuo-қарор мекунам, ҳал мекунам) қарордоди байналмилалист, ки ҳадафҳо, сохтор ва функцияҳои ягон мақомоти байналмилалиро таҳким мебахшад, масалан, Статути Суди байналмилалӣи ҷинӣ.

Боз дигар навиҳои қарордодҳои байналмилалӣ мавҷуданд.

Қарордоди байналмилалӣ амалкунанда барои ҳамаи иштирокдорон ҳатмӣ буда, аз ҷониби онҳо бояд поквичдонона иҷро карда шавад. Давлатҳои иштирокдор метавонанд аз ӯҳдадорӣҳои худ даст кашанд, аз ҳуҷҷати мазкур бароянд, яъне онро аз эътибор соқит донанд, ки истилоҳи байналмилалӣ он **демонстрация** (аз лот. Denuntiatio-огоҳсозӣ) аст.

Ҳангоми имзокунии, ратификация, қабул ё тасдиқ кардани қарордод ё ҳамроҳшавӣ ба он давлат метавонад тавзеҳ диҳад, яъне иҷороти яктарафа наояд, ки тавассути он вай меҳода амали юридикии нуктаҳои муайяни қарордодро бобати истифода дар худ қатъи назар наояд ё тағйир диҳад.

Қарордодҳои байналмилалӣ метавонанд кушода ё пӯшида бошанд. Ба қарордодҳои кушодаи байналмилалӣ давлатҳои, новобаста аз ризоияти дигар давлатҳои дар он ширкатдошта, ҳамроҳ шуда метавонанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирокдори қарордодҳои гуногуни байналмилалӣ. Тоҷикистон, чун бисёр давлатҳои дигар, ӯҳдадор шудааст, ки қонунгузори миллиашро мутобиқи ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ гардонад. Ин раванд имплементация ном дорад.

Имплементация - инъикос ва таҳкимбахшии меъёрҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ дар қонунҳо ва санадҳои зерқонунӣ миллий.

Қарордодҳои байналмилалӣ барои тасдиқ (ратификация) аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси намояндагонӣ Маҷлиси Олӣ пешниҳод мегарданд. Дар асоси қарори Маҷлиси намояндагон дар бораи тасдиқ кардани (ратификация) қарордоди байналмилалӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон санад ба имзо расонида, баъдан он бо муҳр таҳким меёбад ва ҳамин тавр ба вай мақоми ҳуҷҷати расмӣ дода мешавад, минбаъд онро Вазирӣ қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон имзо мекунад.

Меъёрҳои расман эълоншудаи қарордодҳои байналмилалӣ, ки барои иҷрои онҳо қабул кардани қонунҳо ҳатмӣ нест, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бевосита амал мекунаанд. Нисбати иҷрои дигар меъёрҳои қарордодҳои байналмилалӣ мутобиқан санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ дохилимиллӣ қабул карда мешаванд.

2. БИЛЛИ – МАЧМУАИ САНАДҲОИ АСОСИИ БАЙНАЛМИЛАЛИ ДАР БОРАИ ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН: ТАЪРИХИ ТАҶИЯ, МУНДАРИЧА ВА АҲАМИЯТИ ОН. Баъди Чанги дуҷуми ҷаҳонӣ маркази ҳамкориҳои давлатҳо оид ба ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон Созмони Милали Муттаҳид гардид. Оинномае, ки СММ ғаъолияти худро дар асоси он амалӣ месозад, 26 июни соли 1945 дар шаҳри Сан-Франсиско (ИМА) дар ҷамъомади Конфронси Милали Муттаҳид оид ба масъалаи таъсиси созмони байналмилалӣ ба имзо расида, 24 октябри соли 1945, баъди тасдиқ (ратификация) шудани он аз ҷониби ИҶШС, ИМА, Британияи Кабир, Фаронса, Чин ва бисёр давлатҳои дигар ҳукми амал пайдо кард. Он нахустин ҳуҷҷати СММ гардид, ки гоҷаҳо ва принсипҳои ҳуқуқи озодиҳои инсонро инъикос кардааст.

Матни Оиннома бо сӯханҳои зерин шуруъ мешавад: «Мо, халқҳои Милали Муттаҳид бо нияти қатъии наҷот додани наслҳои оянда аз харобиҳои ҷанг, ки тӯли ҳаёти мо ба сари инсоният ду маротиба бори гарони ғаму андӯхи баённашаванда овард ва бо азми қавии бори дигар тасдиқ кардани боварӣ ба ҳуқуқҳои асосии инсон, ба қадру қимат ва арзишмандии шахсияти инсоният, ба баробарҳуқуқии мардон ва занон ва ба баробарии ҳуқуқҳои миллатҳои калону хурд ва фароҳам овардани шароитҳои, ки дар онҳо метавонанд ўҳдадорҳои аз қарордодҳо бармеомада рӯя ва эҳтиром шаванд, қарор додем, кӯшишҳои мо ба ҳадафҳои муттаҳид созем».

Байни ҳадафҳои асосии Созмони Милали Муттаҳид амалисозии ҳамкориҳои бисёртарафа дар ҳавасмандсозӣ ва рушди эҳтиром ба ҳуқуқҳои инсон ва озодиҳои асосӣ барои ҳама бе фарқ кардани наҷод, ҷинс, забон ва дин нишон дода шудааст.

Иҷлосияи Кулли СММ дар сессияи нахустини худ моҳи январи соли 1946 дар бораи омодагии ҳуҷҷати махсуси байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон қарор қабул кард. Моҳи феврالی соли 1946 Комиссияи оид ба ҳуқуқҳои инсон таъсис ёфта, ба зиммаи он вазифаи тайёр кардани Билли (лоиҳаи қонуни) байналмилалӣ дар бораи ҳуқуқҳои инсон вогузошта шуд. Дар ибтидо дар назар буд, ки он як ҳуҷҷат мешавад. Баъд қарор шуд, ки Билл бояд аз се қисмат таркиб ёбад: эълomia, ки дар он принсипҳои умумӣ эълон дошта мешаванд; паймон (ё паймонҳо), ки барои давлатҳои онҳоро тасдиқкарда характери ҳатмӣ дошта бошанд ва ҷораҳои амалисозӣ, яъне механизмҳои назорати иҷроӣ ўҳдадорҳои худ аз ҷониби давлатҳо.

Эълomiaи умумии ҳуқуқи башар аз ҷониби Иҷлосияи Кулли СММ 10 декабри соли 1948 қабул карда шуд. Аз ҳамон замон ҳар сол 10 декабр ҷун Рӯзи байналмилалӣи ҳуқуқҳои инсон қайд карда мешавад.

Таъиноти Эълomiaи умумии ҳуқуқи башар хизмат кардан ба сифати вазифаест, ки ба иҷроӣ он бояд ҳамаи халқҳо ва давлатҳо дар кӯшишҳои худ оид ба таъмин намудани эътироф ва рӯяи умумию пурсамари ҳуқуқи озодиҳои дар он зикршуда саъй намоянд. Эълomia бо 48 овоз қабул гардид,

касе зидди он овоз надод. Ҳангоми овоздихӣ ба ҷонибдории он ҳашт давлат худдорӣ карданд: ҚШС Белоруссия, Полша, Арабистони Саудӣ, ИЧШС, ҚШС Украина, Чехословакия, Югославия ва Иттиҳоди Африкои Ҷанубӣ.

Эълomia бо доштани моҳияти танҳо тавсиявӣ дар инкишофи минбаъдаи механизмҳои ҳифзи ҳуқуқҳои инсон нақши ҳалқунанда бозида, таҳкурсии мустаҳкаме гардид, ки дар заминаи он низомҳои ҳам универсалӣ ва ҳам минтақавию байналмилалӣ Ҷимоя ва амалисозии ҳуқуқҳои инсон бунёд карда шуданд.

Моддаи 1-и Эълomiaи умумии ҳуқуқи башар принсипи асосиро таҳким бахшид: “Тамоми одамон озод ва аз лиҳози шарафу ҳуқуқ бо ҳам баробар ба дунё меоянд. Онҳо соҳиби ақлу виҷдонанд ва бояд бо якдигар муносибати бародарона дошта бошанд”.

Эълomia аз 30 модда иборат буда, нуктаҳои умумиро тасвират мекунад. Вай ҳуқуқу озодиҳои бунёдиро фарогир буда; ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ (моддаҳои 3-19), ҳуқуқҳои сиёсӣ (моддаҳои 20-21), ҳамчунин ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангиро (моддаҳои 22-28) инъикос кардааст ва байни онҳо ягон ҳел иерархияе, яъне андозаи каму бешӣ намегузорад. Ҳуқуқҳои асосии дар Эълomiaи умумии ҳуқуқи башар зикргардида барои таҳияи беш аз 100 созишнома, эълomia ё дигар ҳуҷҷатҳо дар доираи низоми СММ заминаи бозғатимоде гардиданд. Байни онҳо аз ҷумла инҳоро номбар кардан мумкин аст: Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ; Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи шаҳрвандӣ ва сиёсӣ; Конвенсияи байналхалқӣ доир ба барҳам додаи Ҷамаи шаклҳои таъбизӣ наҷодӣ; Конвенсия бар бораи барҳам додаи Ҷамаи шаклҳои таъбиз нисбат ба занон; Конвенсия бар зидди шиканҷа ва дигар навъҳои муносибатҳои золимонаю гайриинсонӣ ё пастзанандаи кадрӯ кимат ва ҷазодихӣ; Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак; Конвенсияи байналмилалӣ дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои Ҷамаи муҳочирони меҳнатӣ ва аъзои оилаи онҳо ва дигар эълomiaҳо ва ё созишномаҳо дар бораи масъалаҳои чун таъбиз, геносид, гуломӣ, ҳамчунин некӯаҳволии иҷтимоӣ, пешрафт ва рушд.

Соли 1951 бо мақсади ҳалли душворҳои дар як қарордод муттаҳид сохтани ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ қарор гардид, ду паймон тайёр карда шавад. Баъди меҳнати пурмашаққати солҳои тӯлонӣ Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи шаҳрвандӣ ва сиёсӣ, инчунин Протоколи факултативӣ ба он омода гардида, 16 декабри соли 1966 аз тарафи Иҷлосияи ХХI Кулли СММ тасдиқ ва барои имзо кушода эълон гардида, соли 1976 ҳуқми амал пайдо карданд. Протоколи дуҷуми факултативӣ ба Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ, ки ба бекор кардани ҳуқми қатл нигаронида шуда буд, аз ҷониби Иҷлосияи Кулли СММ 15 декабри соли 1989 қабул гардид. Тибқи моддаи 1-и Протокол “ҳар шаҳрванде, ки зери Ҷимояи ҳуқуқҳои давлати иштирокдори Протокол қарор дорад, қатл карда намешавад”.

Эъломияи умумии ҳукуки башар якҷоя бо ин ду паймон ва протоколҳои факултативӣ Билли ягонаи байналмилалиро оид ба ҳуқуқҳои инсон ташкил медиҳанд.

Билли байналмилалӣ ба ақидаҳо, мавқеъҳо ва ғайрияти ҳам одамони алоҳида ва ҳам ҳукуматҳои давлатҳои ҷаҳон таъсири калон расонд. Вай ҳуччати муҳимтарини таърихиеро мемонад, ки дар соҳаи ҳуқуқи озодиҳои аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ эътирофшудаи инсон стандартҳои асосиро поягузори намуд.

3. АҲАМИЯТИ САНАДҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ОИД БА ҲУҚУҚИ ИНСОН БАРОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.

Қарордодҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон тибқи ҳадафҳо ва принсипҳои Оинномаи СММ барои ҳифзи сулҳу амният, рушди ҳамкориҳои байналмилалӣ мусоидат менамоянд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон санадҳои асосии байналмилалӣ фарогирандаи стандартҳои ҳуқуқи инсонро тасдиқ карда, ба зиммааш ӯҳдадорӣ иҷроӣ ин нишондодҳоро гирифтааст. Аз ҷумла Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ ва Протоколи якуми факултативӣ ба Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ тасдиқ гардида, 4 январи соли 1999 ҳукми амал пайдо карданд. Конвенсия бар зидди шиканҷа ва дигар навъҳои муносибатҳои золимона, гайриинсонӣ ё пастанандаи кадрӣ қимат ва ҷазодихӣ ва Конвенсия дар бораи барҳам додани ҷамаи шаклҳои таъбиқи наҷодӣ 11 январи соли 1995 тасдиқ гардида, 10 февралӣ соли 1995 барои ҷумҳури ҳукми амал пайдо карданд. Конвенсия дар бораи барҳам додани ҷамаи шаклҳои таъбиқи нисбат ба занон ва Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак 26 октябри соли 1993 тасдиқ гардида, 25 ноябри соли 1993 барои ҷумҳури ҳукми амал пайдо намуданд. Протоколи якуми факултативӣ ба Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак марбут ба иштироки кӯдакон дар низоъҳои мусаллаҳона ва Протоколи дуҷуми факултативӣ марбут ба харидуфурӯши кӯдакон, фоҳишагарии кӯдакони ва порнографияи кӯдакони 5 августи соли 2002 барои ҷумҳури тасдиқ гардида, 5 сентябри соли 2002 ҳукми амал пайдо карданд. Давлат нисбат ба Протоколи якум ҷунин тавзеҳ пешниҳод кард: “Аз номи Ҷумҳурии Тоҷикистон Вазорати корҳои хориҷӣ эътиромона изҳор медорад, ки тибқи банди 2-и моддаи 3-и Протоколи факултативӣ ба Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак марбут ба иштироки кӯдакон дар низоъҳои мусаллаҳона даъват кардани ашхоси ба синни 18-солагӣ нарасида ба Қувваҳои мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон манъ аст”. Конвенсияи байналмилалӣ дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои ҷамаи муҳоҷирони меҳнатӣ ва аъзои оилаи онҳо 8 январи соли 2002 тасдиқ гардида, аз 1 июли соли 2003 барои ҷумҳури ҳукми амал пайдо кард.

Ғайр аз санадҳои зикршудаи байналмилалӣ Тоҷикистон ба як силсила ҳуччатҳои минтақавӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон ҳамроҳ шудааст. Масалан, Конвенсияи ИДМ дар бораи ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон аз 25 майи

соли 1995 дар доираи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ) моҳияти хатмӣ дорад.

Принсипҳои дар санадҳои зикршудаи байналмилалӣ-ҳуқуқӣ таҳкимёфта дар қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид гардонидани (имплементатсия карда шуда), инъикоси худро дар бисёр қарорҳои судҳои Тоҷикистон ёфтаанд. Вақтҳои охир теъдоди санадҳои дохилидавлатии меъёрӣ-ҳуқуқӣ афзуда, дар онҳо чораҳои ҳифзи ҳуқуқии принсипҳои мазкур ба назар гирифта шудааст.

Тоҷикистон тарафдори риояи бечунучарои қарордодҳои байналмилалӣ буда, ҷонибдорию худро ба принсипҳои иҷроии покқичнонаи Ҳададорию байналмилалӣ эълон мекунад. Ба ин тариқ, тасдиқ гардидани қарордодҳои асосии байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон дар таърихи наватарини Ҷумҳурии Тоҷикистон давраи муҳимест.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: санади байналмилалӣ-ҳуқуқӣ, эълония, паймон, конвенсия, протокол, резолютсия, оиннома, статут, имзо кардан, ратификатсия, имплементатсия, денонсатсия, Билли байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон.

Савол ва супоришҳо:

1. Санади байналмилалӣ – ҳуқуқӣ чист? Шумо кадом навъҳои қарордодҳои байналмилалиро медонед?

2. Ин гуфтаи профессор Е.А.Лукашевиро бодидқат хонед: “Имруз беш аз ҳарвақта “пайванди” ҳуқуқҳои байналмилалӣ ва дохилидавлатӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон, ба ҳамдигар воридшавӣ ва нурзӯр гардидани таъсири байниҳамдигарии онҳо ба амал меояд”. Ба андешаи Шумо, чаро давлатҳои ҳозира мекушанд, ки дар қонунгузорию миллии худ стандартҳои байналмилалӣ ҳуқуқҳои инсонро таҳким бахшанд?

3. Ба фикри Шумо, кадом воқеаҳои таърихӣ сабаби аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ қабул гардидани Оинномаи СММ ва Билли байналмилалӣ дар бораи ҳуқуқҳои инсон шуданд?

4. Ҳуҷҷатҳои асосии ба Билли байналмилалӣ дар бораи ҳуқуқҳои инсон воридшударо номбар кунед.

5. Кадом принсипҳои дар қарордодҳои байналмилалӣ нишондодашудаи ҳуқуқҳои инсон дар Конститутсия ва дигар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос ёфтаанд?

6. Кадом ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ (ратификатсия) карда шудаанд?

ФАСЛИ II

ҲУҚУҚҶО, ОЗОДИҶО ВА ВАЗИФАҶОИ АСОСИИ ИНСОН ВА ШАҲРВАНД

БОБИ 8

МАҚОМИ ҲУҚУҚИИ ИНСОН ВА ШАҲРВАНД

§20. МАҚОМИ ҲУҚУҚИИ ИНСОН

1. МАҚОМИ ҲУҚУҚИЙ: МАФҲУМ ВА УНСУРҶО. Ба фаҳмиши моҳияти мақоми ҳуқуқии инсон таърифи мафҳумҳои зерин: «инсоният», «миллат», «халқ», «гурӯҳи иҷтимоӣ», «инсон» «шахсият», «шаҳс», ки Шумо бо онҳо аллақай ҳангоми омӯзиши таърих ва дар доираи дигар фанҳо дучор омадаед, мусоидат мекунад.

Ҳамин тавр, зери мафҳуми инсоният чамъи одамони дар рӯи Замин зиндагикунанда фаҳмида мешавад. Миллат шакли таърихан ташаккулёфтаи чамъи одамон аст. Аломатҳои асосии тавсифбахшандаи миллат инҳоянд: ягонагии ҳудуди онҳо, робитаҳои иқтисодӣ, забон, характери миллий ва фарҳанг. Халқ тамоми аҳолии давлат аст, ки сарфи назар аз ҷамоаҳои миллии таркибёфтааш ҷамоаи воҳиди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсиро ташкил медиҳад. Зери мафҳуми гурӯҳи иҷтимоӣ чамъи афроди аз рӯи манфиатҳо, арзишҳо ва меъёрҳои рафтор муттаҳидгаштаи дар амалиёти байниҳамдигарии бонизом қарордошта фаҳмида мешавад. Гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ аз одамон таркибёфтаанд. Ҳар инсон субъекти дорои шуур, ирода ва тафаккури

Расми 12. Дарахти ҳуқуқҳои инсон

муносибатҳои ҷамъиятӣ аст. Шахсият субъекти ғаёли муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки сифатҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва ғайраи ӯро ифода мекунанд, шахс бошад, шахрванди алоҳида чун субъекти ҳуқуқ аст.

Дар шароити ҳозира ҳар одам дар давлат ва ҷомеа мақом ва мавқеи махсус дорад. Дар илм фарқ кардани мақоми ҳуқуқии инсон ва шахрванд қабул шудааст. Он ба робитаи ҳуқуқии ҳар як фард бо давлат, ҳамчунин алоқамандии байниҳамдигарӣ бо якдигар асос меёбад.

Мақоми ҳуқуқӣ ҳолати муайяни инсон, ҷоран озодии ӯ, омузиши имконпазирӣ ва ҳатмият дар рафтори ҳар як инсон аст.

Асоси муносибатҳои нишондодашудаи байни давлат ва ҳар як инсонро ҳуқуқҳо, озодиҳо ва ӯҳдадорихои зикркардаи давлат дар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ташкил медиҳад. Ба ин тарик, ҳуқуқҳо, озодиҳо ва вазифаҳои асосӣ унсурҳои мақоми ҳуқуқии инсонро ташкил менамоянд.

Ҳуқуқҳои инсон характери табиӣ доранд, онҳоро ба андозаи баробар ҳамаи одамон аз лаҳзаи таваллуд, сарфи назар аз шахрванди давлат будан ё набудан ва қатъи назар аз он ки дар кучо зиндагӣ мекунанд, доро мебошанд. Ҳуқуқҳои шахрванд ҳуқуқҳоеро ба худ шомил месозанд, ки ба сабаби шахрванди давлати мушаххас будани инсон ба ӯ мансуб дониста мешаванд. Бинобар ин шахрванди ин ё он давлат тамоми маҷмуи ҳуқуқу озодиҳои аз ҷониби умум эътирофшуда ва он ҳуқуқҳоеро, ки дар ин давлат ба ӯ мансуб дониста мешаванд, соҳиб аст. Шахси шахрванди давлати муайяннабуда (бетабаа) на ҳамаи ҳуқуқҳоеро соҳиб аст, ки давлат ба шахрвандони худ медиҳад. Масалан, онҳо дар интиҳобот ба мақомоти олий ва маҳаллии ҳокимият интиҳоб шуда ва ба хизмати давлатӣ даромада наметавонанд ва ғайра.

Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқҳои аз ҷониби умум эътирофшуда ва универсалии инсонро таҳким мебахшад. Чунончи, дар боби дуюми Сарқонуни мамлақати мо ҳуқуқҳои ба ҳар инсони дар қаламрави Тоҷикистон зиндагикунанда қафолатдодашуда номбар карда мешаванд. Масалан, «Ҳар кас ҳаққи зиндагӣ дорад» (моддаи 18), «Ҳар кас қафолати хифзи судӣ дорад» (моддаи 19), «Ба ҳар кас озодии суҳан... қафолат дода мешавад» (моддаи 30), «Ҳар кас ҳақ дорад соҳиби молиқият ва мерос бошад» (моддаи 32) ва ғайра. Ин ҳуқуқҳои муқарраркарда ва қафолатдиҳандаи давлат ҳолати имкониятҳои амал кардани ҳар одамеро, ки дар ҳудуди давлат мебошад, муайян мекунанд. Ин ҳуқуқҳоро ҳам шахрвандон ва ҳам одамони шахрванди ин давлат набуда (бетабаа) соҳибанд. Дар маҷмуъ онҳо низоми меъёрҳои ҳуқуқиро мекунанд, ки қоидаҳои рафтори ба қонёсозии талаботи худ нигаронидашударо таҳким мебахшанд.

Унсури дигари мақоми ҳуқуқии инсон озодӣ мебошад. Озодӣ ҳолати инсон, шароитҳои ғаёлияти ҳаётӣ ва имконияти аз рӯи диди худ амал кардани ӯ аст. Аммо озодӣ бо масъулиятнокӣ робитаи ногусастанӣ дорад. Одам озодии худро амалӣ сохта, амалҳои худро бо озодии дигар одамон

ҳамбаста мегардонад. Мувофиқи қисми 2-юми моддаи 14-и Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон «ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд бевосита амалӣ мешаванд». Пас инсон имкониятҳои амал қардан ва истифода қарданро аз неъматҳои пешниҳодшуда дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт озодона муайян менамояд.

Маҳдудияти озодиҳо дар ҳолатҳои қатъиян муайянкардаи Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон мумкин аст.

Ба хотир оред, ки дар кадом ҳолатҳо маҳдуд кардани ҳуқуқи озодиҳои инсон мумкин аст?

Унсурҳои мақоми ҳуқуқии инсон ҳамчунин вазифадорӣ мебошад. Вазифадорӣ рафтори аз нигоҳи объективӣ зарурӣ ва бояду шояди рафтори инсон аст, ки ба он одамони дигар, ҷомеа ва давлат манфиатдоранд. Одам танҳо ҳуқуқхоро дошта наметавонад. Давлат ба ҳар як шахсият маҷмӯи ҳуқуқи озодиҳоро кафолат дода, ҳақ дорад, аз вай рафтореро талаб намояд, ки ба амсилаҳо ва намунаҳои муайяни аз ҷониби ҷомеа қабулшуда ва дар меъёрҳои юридикӣ зикргардида мувофиқат кунад. Риояи ин талабҳо вазифаи инсон мебошад. Мундариҷаи вазифаҳои инсон ва шаҳрванд дар боби дигари китоби дарсии мазкур баррасӣ мешавад. Пас ҳуқуқҳо бе вазифаҳо ва вазифаҳо бе ҳуқуқҳо вучуд дошта наметавонанд. Онҳо категорияҳои ҳуқуқии байни ҳамдигар алоқаманд мебошанд.

Дар меъёрҳои юридикӣ одатан намудҳои рафторҳои ҳатмӣ, мақсаднок, нисбатан қобили истифода ва аз нигоҳи иҷтимоӣ манфиатбахш зикр мегарданд. Агар одам аз талаботи меъёрҳо барқарор шавад, давлат ҳақ дорад нисбат ва ҷунин одам ҷораҳои муайяни маҷбурсозиро истифода кунад.

Ба ин тарик, мақоми ҳуқуқии инсон ҳуқуқҳо, озодиҳо ва вазифаҳои одамро шомил месозад. Дар онҳо дараҷаи озодӣ дар интиҳоби рафтори мувофиқ ва масъулиятнокӣ шахсият дар назди давлат, ҷомеа ва одамони дигар ифода меёбад. Таносуби озодӣ ва вазифа дар моддаи 29-и Эълумияи умумии ҳуқуқи башар ба таври зайл ифода гардидааст: «Ҳар як инсон дар назди ҷомеае, ки рушди озод ва камолоти шахсияти ӯ фақат дар он имконпазир аст, уҳдадор мебошад». Унсурҳои мақоми ҳуқуқии инсон бе якдигар вучуд дошта наметавонанд, онҳо бо ҳамдигар алоқаманданд. Маҳз мақоми ҳуқуқии шахсият услуби мутавозии ҳамкории байни одамон, ҳамчунин муносибатҳои муътадили инсонӣ алоҳида, ҷомеа ва давлатро ба амал меорад.

2. НАВЪҲОИ МАҚОМИ ҲУҚУҚИИ ИНСОН. Дар илми ҳозираи ҳуқуқшиносӣ тақсим қардани мақоми ҳуқуқии инсон ба навъҳои зерин қабул шудааст: умумӣ, махсус ва инфиродӣ.

Умумӣ ҷунин мақоми ҳуқуқиест, ки ба он қомилан ҳар одам соҳиб аст. Мақоми умумии ҳуқуқии одам ҳолати умумии иҷтимоии ӯро ифода мекунад.

Махсус ҷунин мақомоти ҳуқуқиест, ки характери соҳавӣ дорад,

масалан, мақоми шахрвандӣ-ҳуқуқӣ, мақом дар соҳаҳои меҳнатӣ, оилавӣ, муҳофизатӣ ва дигар соҳаҳои ҳуқуқ.

Инфироқӣ чунин мақоми ҳуқуқӣ аст, ки мавқеи инсонро дар ягон соҳаи алоҳида тавсиф мебахшад, масалан, мақоми соҳибкор, мақоми шахси мансабдор, хизматчиӣ давлатӣ ва ғайра.

Чун қоида, мақоми ҳуқуқии инфироқӣ ба одам баробари мақоми умумии ҳуқуқӣ дода шуда, хусусиятҳои ӯро чун мутахассис, соҳибкасб дар соҳаи худ, шахси мансабдор ва ғайра ифода мекунад.

Баробари ин мақоми ҳуқуқии инсон ҳолати умумии ҳуқуқии шахсият ва шахрванд аст. Бо мақоми ҳуқуқии инсон мақоми иҷтимоии инсон, ки мавқеи одамро дар ҷомеаи мушаххас тавсиф мебахшад, зич алоқаманд аст.

3. МАҚОМИ ИҶТИМОИИ ИНСОН. Ҳар як инсон чун узви ҷомеа, ягон ғуруҳи иҷтимоӣ, намоёндаи миллат ё ҳалқият боз мақоми иҷтимоӣ ҳам дорад. Мақоми иҷтимоии инсон бо функцияҳои, ки вай ба алоқамандҳои ғуноғуни байниҳамдигарӣ бо дигар одамон ворид шуда, иҷро мекунад ва бо ӯҳдадорӣҳо ва ҳуқуқҳои аз онҳо бармеомада нисбат ба дигар иштирокдорони ҷомеа ва ғуруҳи иҷтимоӣ муайян мешавад.

Одам мақоми муайяни иҷтимоиро метавонад аз лаҳзаи таваллуд соҳиб шавад, масалан, мақоми иҷтимоии муайянқунандаи мансубияти миллӣ (тоҷик, ўзбек, рус ва ғайра), ҷои таваллуд (душанбегӣ, парижӣ, одессагӣ). Дигар мақомоти ҳуқуқиро мо бо навъи муайяни фаъолияти касбӣ машғул шуда, соҳиб мешавем ё ба даст меорем, масалан, мақоми шавҳар ё завҷа, муаллим, футболбоз, пианинонавоз. Дар тӯли ҳаёт мақоми иҷтимоии шахсият метавонад дигар шавад, масалан, одам вақти мактабҳои хонанда аст, баъди хатми мактаб ба таълимгоҳи олии дохил шуда, донишҷӯ гардид, аспирантураро хатм карда ва рисолаи илмӣ дифоъ карда, номзад ё доктори илм шуд.

Ҳар як шахсият метавонад якбора якчанд мақоми ҳуқуқӣ дошта бошад. Дар ин маврид ҳуди инсон барои худ он мақоми иҷтимоиро ҷудо месозад, ки муайянқунанда, асосӣ аст. Зимнан, мақоми, ки ҷомеа ба сифати асосӣ барои он одам ҷудо мекунад, на ҳамеша мувофиқ меояд. Масалан, соҳибкор умедвор аст, ки дар тавсифи иҷтимоии ӯ ҷизи асосӣ вазъи моддиаш аст, вале дар афкори ҷамъиятӣ, байни ҳешу табор ва ё руҳдонии наздикаш метавонад сатҳи масъулиятшиносӣ ва фарҳанги баланди ӯ аҳамияти ҳалққунанда дошта бошад.

Ба ин тарик, мақоми иҷтимоӣ мавқеи шахсро дар низоми иҷтимоӣ нисбат ба одамони дигар ва умуман ҷомеа дар назар дорад. Асоси мақоми иҷтимоии шахсиятро маҷмӯи ҳуқуқҳои озодиҳои дар санадҳои юридикӣ таъкиқшуда ташкил медиҳад. Дарачаи мақоми иҷтимоии инсон на танҳо бо ҳуқуқҳои озодиҳои ба ӯ додашуда, ҳамчунин бо имкониятҳои амалисозии онҳо, ки ҳолати воқеи инсонро тавсиф мебахшанд, муайян карда мешавад. Дар ҷомеаи ҳозира чунин категорияҳои одамон ҳастанд, ки мақоми иҷтимоии онҳо ҳифзи махсусро меҷӯянд, масалан, нафақагирон, кӯдакон, одамони имкониятҳояшон маҳдуд ва ғайра. Дарачаи амалишавии ҳуқуқҳои инсон нишондиҳандаи қонеъмандии талабҳои ҳаётии ҷи ҳуди инсон ва ҷи ҷомеа мебошанд.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: *инсоният, миллат, халқ, ғуруҳи иҷтимоӣ, инсон, шахсият, шахс, мақоми ҳуқуқии инсон, унсурҳои мақоми ҳуқуқии инсон, мақоми иҷтимоии инсон.*

Саволҳо ва супоришҳо:

1. *Мақоми ҳуқуқии инсон чист? Унсурҳои асосии мақоми ҳуқуқии инсонро номбар кунед.*
2. *Шумо кадом навъҳои мақоми ҳуқуқии инсонро медонед? Онҳоро тафсир кунед.*
3. *Мақоми иҷтимоии инсон чист? Фикр кунед ва мақоми иҷтимоии худро муайян намоед.*

§ 21. МАҚОМИ ҲУҚУҚИИ ШАҲРВАНДИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

1. МАФҲУМИ ШАҲРВАНДИ ВА РАИЯТ. Мақоми ҳуқуқии шаҳрванд бо мафҳуми «шаҳрвандӣ» зич алоқаманд аст. Шаҳрвандӣ ҳолати табиӣи инсон буда, барои нишон додани робитаҳои ҳуқуқии одам бо давлати мушаххас истифода мешавад.

Шаҳрвандӣ алоқан устувори сиёсӣ-ҳуқуқии одам ва давлат аст, ки дар маҷмӯи ҳуқуқҳо, ӯҳдадориҳо ва масъулияти байниҳамдигарии онҳо ифода мешавад.

Дар мамлакатҳои шакли идоракуниашон монархӣ одатан барои нишон додани шаҳрвандӣ истилоҳи «раият» истифода мешавад. Дар ҷаҳони имрӯза раиятӣ, масалан, аз ҷумлаи қонунгузориҳои Шветсия, Дания, Белгия ва мамлакатҳои дигар мавҷуд аст. Истилоҳи «раият» барои нишон додани мансубияти шаҳрвандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода намешавад.

Дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон категорияҳои гуногуни одамон - шаҳрвандони Тоҷикистон, шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси табааи ягон давлатро надошта, яъне бетабааи суқунатдоранд. Тибқи моддаи 6-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон «Халқи Тоҷикистонро сарфи назар аз миллаташон шаҳрвандони Тоҷикистон ташкил менамоянд». Шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мавҷудияти шиносномаи (паспорти) Тоҷикистон, то гирифтани шиноснома бо шаходатнома дар бораи таваллуд ё дигар ҳуҷҷати ба шаҳрвандии шахс ишораткунанда, ки қонунгузориҳои миллии муайян менамояд, тасдиқ карда мешавад.

Мавҷудияти шаҳрвандӣ дар инсон барои соҳибияти пурраву комил ба ҳуқуқу озодиҳои дар Конститутсия ва дигар санадҳои қонунгузорӣ таҳкимёфта, ҳамчунин иҷрои ӯҳдадориҳои ба зиммаи ӯ вогузошта замина ба ҳисоб меравад. Дар Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон

ҳукуку озодиҳо ва ӯҳдадориҳои ташкилдиҳандаи мақоми ҳукукии шаҳрванди давлати мо таҳким бахшида шудаанд. Ҳамаи одамони шаҳрванди Тоҷикистон маҳсубшаванда мақоми яхелаи ҳукуқӣ дошта, ба андози баробар соҳиби ҳукуку озодиҳо мебошанд ва ӯҳдадориҳои баробар доранд.

Боби 2-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон дар як вақт ҳукуку озодиҳо ва вазифаҳои чи ҳар одам ва чи танҳо ба шаҳрвандони Тоҷикистон мансуббударо таҳким бахшидааст. Шаҳрванд аз ҳамаи ҳукуку озодиҳо бархурдор буда, дар назди ҷомеа ва давлат вазифаҳои дорад, ки ба ӯ ҳам чун шаҳрванд ва дар як вақт ҳам чун умуман, одам дода шудааст. Масалан, моддаи 27-и Конститутсия танҳо ба шаҳрвандони мамлакат ҳуқуқҳои иштирок кардан дар ҳаёти сиёсӣ ва идоракунии давлат бевосита ё тавассути намоёндогон ва дастрасиро ба хизмати давлатӣ додааст. Мувофиқи моддаи 28-и Конститутсия ҳар шаҳрванд ҳақ дорад дар хизбҳои сиёсӣ, иттифоқҳои касаба муттаҳид шуда, аз сафҳои онҳо барояд.

2. АСОСҲОИ СОҲИБИЯТ ВА ҚАТЪ ГАРДИДАНИ ШАҲРВАНДИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН. Асоси ҳукукии соҳибият ва қатъ гардидани шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон Конститутсия ва Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 4 ноябри соли 1995 ва дигар санадҳои қонунгузори мебошад.

Мувофиқи моддаи 15-и Конститутсия «шаҳрванди Тоҷикистон шахсе ҳисоб мебад, ки дар рӯи қабули Конститутсияи шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад». Яъне Конститутсия танҳо як ҳолати соҳибиятро ба шаҳрвандӣ таҳким бахшидааст. Дигар асосҳои соҳибият, ҳамчунин қатъ гардидани шаҳрвандӣ бо Қонуни конститутсионии зикршуда муайян карда мешаванд. Чунин асосҳо тибқи моддаҳои 15 ва 27-и Қонуни конститутсионии мазкур инҳо мебошанд:

№	Соҳибият ба шаҳрвандии ҚТ	Қатъ гардидани шаҳрвандии ҚТ
1.	Аз рӯи таваллуд	Дар натиҷаи баромадан аз шаҳрвандӣ
2.	Бо тартиби аз қайд гузаштан	Гум кардани шаҳрвандӣ
3.	Бо тартиби қабул ба шаҳрвандӣ	Дар натиҷаи бекор кардани қарор дар бораи қабули шаҳрвандӣ
4.	Дар натиҷаи барқарорсозии шаҳрвандӣ	Дар натиҷаи маҳрум шудан аз шаҳрвандӣ
5.	Бо роҳи интиҳоби шаҳрвандӣ (оптатсия)	Бо роҳи интиҳоби шаҳрвандӣ (оптатсия)
6.	Аз рӯи асосҳои дигар	Аз рӯи асосҳои дигар

Соҳибият ба шаҳрвандии Тоҷикистон аз рӯи таваллуд чунин маъно дорад, ки кӯдаки волидонаш шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, сарфи назар аз мавқеи буди боши онҳо, шаҳрвандии мамлакати моро соҳиб мешавад.

Дар сурати шаҳрвандони давлатҳои гуногун будани волидон кӯдак, агар дар қаламрави Тоҷикистон таваллуд шавад, соҳиби шаҳрвандии давлати мо мешавад: агар вай берун аз ҳудуди ҷумҳурии таваллуд шаваду вале яке аз волидон ба таври доимӣ дар Тоҷикистон зиндагӣ дошта бошад ҳам, кӯдак шаҳрвандии Тоҷикистонро соҳиб мешавад. Кӯдаке, ки яке аз волидонаш шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб мешаваду волиди дигар шахси бетабаа бошад, низ, сарфи назар аз ҷои таваллуд, шаҳрванди Тоҷикистон мебошад. Агар ҳар ду волид ашхоси бетабаа бошанду вале ба таври доимӣ дар Тоҷикистон зиндагӣ кунанд, кӯдак шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон доништа мешавад. Кӯдаконе, ки дар қаламрави ҷумҳурии қарор доранду волидонашон маълум нестанд, низ шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд. Дар сурати муқаррар кардани падархондӣ кӯдак, вақте падар шаҳрванди мамлакати мо эътироф шаваду модар шахси бетабаа бошад, кӯдаки ба синни 14-солагии нарасида, сарфи назар аз ҷои таваллуди ӯ шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф карда мешавад. Гайр аз ин кӯдаке шаҳрванди Тоҷикистон эътироф мешавад, ки волидайнӣ ӯ дар шаҳрвандии дигар давлатҳо қарор доранду аммо ин давлатҳо ба ӯ шаҳрвандии худро намодаанд.

Бо тартиби аз қайд гузаштан ашхосе соҳиби шаҳрвандӣ мешаванд, ки ҳамсар ё хешовандашон аз рӯи шаҷараи бевосита (бобояш, бибияш) шаҳрванди Тоҷикистон маҳсуб мешаванд. Дар ин маврид ба ҳаққонияти ақди никоҳи байни шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шахси хориҷӣ басташуда диққат додан лозим аст, зеро тартиби оддии соҳибият ба шаҳрвандӣ ба андозаи муайян метавонад барои бастанӣ ақди никоҳи бардуруғ асос шавад. Чунин никоҳҳо барои гирифтани шаҳрвандии Тоҷикистон бояд асос нашаванд, вале агар барои додани шаҳрвандӣ ба чунин одам қарор қабул шуда бошад, он мувофиқи тартиботи муқарраркардаи қонун бояд дар тӯли панҷ сол бекор карда шавад.

Шаҳрвандии Тоҷикистон бо тартиби аз қайд гузаштан ҳамчунин ба ашхосе дода мешавад, ки дар лаҳзаи таваллуд ақаллан яке аз волидонашон шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон буди вале аз рӯи таваллуд шаҳрвандии дигар давлатро соҳиб шудаанд. Чунин ашхос шаҳрвандии Тоҷикистонро тӯли панҷ сол бо расидан ба синни ҳаҷдаҳсолагии соҳиб шуда метавонанд.

Дар қонунгузори мамлакати мо нуқтаи муҳим қабул ба шаҳрвандӣ (натурализатсия) мебошад. Дар ин маврид шартӣ қабул ба шаҳрвандӣ зиндагии доимӣ дар мамлакат аст. Барои шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа мӯҳлати 5-сол ё 3 соли истиқомати бетанаффус пеш аз муроҷиат баҳри соҳибият ба шаҳрвандии Тоҷикистон муқаррар гардидааст. Шаклҳои нисбатан оддӣ ва сабуки қабул ба шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи асосҳои зерин пешбинӣ мешавад: 1) дар шаҳрвандии

собиқ ИЧШС будан; 2) ба фарзандӣ қабул кардани кудаке, ки шаҳрванди Тоҷикистон аст; 3) мавҷудияти комёбиҳои барҷаста дар соҳаҳои илм, техника ва фарҳанг, ё вақте шахс соҳиби касбест, ки барои мамлакат манфиатовар аст; 4) мавҷудияти хизматҳои дар назди халқ дар эҳёи Тоҷикистон, дар амалисозии арзишҳои умуминсонӣ; қаблан дар шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон будан ё аз рӯи таваллуд дар шаҳрвандии Тоҷикистон будани ақаллан яке аз волидон аз рӯи шачара (падар, модар, бобо, бибӣ ва гайра); 6) дар аҳди никоҳ будан бо шаҳрванди Тоҷикистон; 7) ёфтани паноҳгоҳ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Мурочиат бобати гирифтани шаҳрвандӣ асоси бечунучарои додани шаҳрвандии Тоҷикистон шуда наметавонад. Бо қонун ҳолатҳои пешбинӣ шудаанд, ки мурочиат бобати қабул ба шаҳрвандии Тоҷикистон рад карда мешавад: 1) агар одам ҷонибдори зуран дигаргун кардани соҳти конститусионӣ дар мамлакат бошад; 2) агар дар сафи ҳизбҳои ташкилотҳои бошад, ки фаъолияти онҳо бо принсипҳои конститусионии мамлакат мувофиқ нестанд; 3) агар шахс барои амалҳои аз ҷониби қонунҳои Тоҷикистон таъқибшаванда маҳкум шудаасту дар шакли аз озодӣ маҳрум ҷазо мебинад; 4) агар шахс шаҳрвандии дигар давлатро соҳиб асту байни ин давлат ва Тоҷикистон бобати душаҳрвандӣ созишнома нест.

Қайд кардан ҷои аз аст, ки ҳолатҳои дар боло зикршуда чи ҳангоми муайян кардани шартҳои додани шаҳрвандии Тоҷикистон ва чи барқарорсозии шаҳрвандии ашхосе, ки қаблан дар шаҳрвандии мамлакати мо буданд, ба эътибор гирифта мешаванд.

Ба шаҳрвандии Тоҷикистон дар ҳолатҳои барқарорсозӣ ба шаҳрвандӣ соҳиб шудан мумкин аст: 1) агар дар шахс шаҳрвандии Тоҷикистон ба сабаби фарзандхонӣ, муқаррар кардани васояту парасторӣ қатъ шуда бошад; 2) агар дар шахс шаҳрвандии Тоҷикистон ба сабаби тағйир ёфтани шаҳрвандии волидан қатъ шуда бошад. Дар ин маврид шахс ҳақ дорад, шаҳрвандии худро дар тӯли панҷ сол аз рӯзи ба синни ҳаҷдаҳсолагии расидан барқарор намояд.

Проблемаи шаҳрвандӣ вақте низ пайдо мешавад, ки сарҳадҳои мамлакат тағйир ёбанд. Дар ин маврид ашхоси дар ҳудуди мансубияти давлатиаш тағйирёфта зиндагикунанда ҳуқуқи интиҳоби шаҳрвандии худро соҳиб аст. Аммо тартибу шартҳои интиҳоби шаҳрвандӣ бо қарордодҳои байниҳилмалалии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешавад.

Қайд кардан ҷои аз аст, ки асосҳои соҳибият ба шаҳрвандии мамлакати мо ҳамчунин дигар ҳолатҳои пешбининамудаи Қонуни конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 4 ноябри соли 1995 шуда наметавонанд. Бо ҳамин тартиб бо қонунгузорӣ ҳолатҳои қатъшавии шаҳрвандии Тоҷикистон бо фарогирии маҳрум кардан аз шаҳрвандӣ ва гум кардани шаҳрвандӣ муайян гардидаанд.

Қатъшавии шаҳрвандӣ аз ҷониби шахс гум кардани робитаи ҳуқуқӣ бо ҳамон давлат аст. Усули нисбатан паҳншудаи қатъшавии шаҳрвандӣ

бо иродаи (хоҳиши) худӣ одам вобаста аст – ин баромадан аз шаҳрвандӣ мебошад. Агар дар ин хусус шаҳрванд мувофиқи тартиботи муқарраршуда дархост намояд, ин ҳолат ҷой дорад. Тартиби оддӣ баромадан аз шаҳрвандии Тоҷикистон вақте истифода мешавад, ки агар ақаллан яке аз волидон ё ҳамсар, ё кӯдаки шахси бобати баромадан аз шаҳрвандӣ дархосткарда шаҳрвандии дигар давлатро дошта бошад, ё вай барои иқомати доимӣ ба дигар давлат рафта бошад, ба шарте, ки омилҳои монешавандаи қонъсозии ҷунин дархост набошанд. Дархост дар бораи баромадан аз шаҳрвандӣ дар мавридҳои зерин рад карда мешавад; 1) агар шаҳрванд дар мамлакате, ки Тоҷикистон бо он ба уҳдадорӣ қарор додӣ дар бораи кӯмаки ҳуқуқи робита надорад, зиндагӣ кунад, ё нияти он ҷо кӯчида рафтани дошта бошад; 2) агар шахс бо ашхоси воқеӣ ва юридикӣ Тоҷикистон уҳдадорӣ амволий дошта бошад; 3) тибқи муқаррароти қонун дар назди мамлакат дигар вазифаҳои иҷронакарда дошта бошад.

Баромадан аз шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳолатҳои роҳ дода намешавад, ки: агар одами дархосткунанда бобати даъват ба хизмати ҳақиқӣ ҷарбӣ даъватнома дошта бошад ва ин амал то анҷоми муҳлати хизмат давом мекунад; агар шаҳрванд ба сифати айбдоршаванда ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида шуда бошад, ё нисбати ӯ ҳукми қувваи қонунӣ пайдонокарда мавҷуд бошад, ки бояд иҷро шавад, ё баромадани шахс аз шаҳрвандӣ ба манфиатҳои амнияти давлат муҳолиф бошад.

Яке аз асосҳои қатъшавии шаҳрвандии Тоҷикистон шаҳрвандиро гум кардани шахс махсуб мешавад. Қонун ду ҳолатро муқаррар кардааст, ки дар сурати мавҷудияти онҳо шахс шаҳрвандиро гум мекунад: 1) агар шахс ба хизматӣ ҷарбӣ дарояд, дар мақомоти амният, политсия, мақомоти адлия ё дигар мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва идоракунии давлати хориҷӣ хизмат кунад; 2) агар шахси ба таври доимӣ дар давлати хориҷӣ зиндагикунанда бе сабабҳои узрнок тӯли панҷ сол дар қайди консулӣ наистода бошад. Дар ҳар ду ҳолат ҳам шахсони зикршуда шаҳрвандиро ба таври механикӣ гум намекунад. Гумшавии шаҳрвандӣ танҳо аз замони қайдшавии далелҳои мазкур аз ҷониби мақомоти салоҳиятдори давлатӣ ба амал омада, дар ин бобат баровардани ягон ҳел қарори махсус талаб карда намешавад.

Боз як асоси қатъшавии шаҳрвандӣ интиҳоб кардани шаҳрвандии дигар давлат (оптатсия) дар натиҷаи дигаргуншавии сарҳади давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва аз рӯи дигар асосҳои пешбиникардаи қарордоди байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчунин дар натиҷаи бекор кардани қарор дар бораи қабул ба шаҳрвандӣ қатъ мегардад. Ба ин далели қаблан пешниҳод гардидани маълумотҳо ва ҳуҷжатҳои бардурӯге асос мешавад, ки бояд бо тартиботи судӣ тасдиқ карда шавад. Танҳо дар асоси қарори суд бекор кардани қарор дар бораи қабул ба шаҳрвандӣ аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ гардонда мешавад. Қисми 2-и моддаи 30-и Қонуни конституционӣ зикршуда нуқтаи басо

муҳим дорад, ки тибқи он қоидаи болоӣ ба ҳамсар ва қӯдакони шахси шаҳрвандии Тоҷикистонро сохибшуда, агар огоҳии онҳо бобати бо роҳи ғайриқонунӣ сохиб шудан ба шаҳрвандӣ исбот нашавад, паҳн намегардад.

Тағйир ёфтани шаҳрвандии яке аз ҳамсарон шаҳрвандии қӯдакони аз ин никоҳ таваллудшуда, аз он ҷумла қӯдакони ба фарзандхонӣ қабулкардашударо тағйир намедиҳад. Иқомати доимии шаҳрванд берун аз ҳудуди мамлакат, ба ҷуз ҳолатҳои муқарраркардаи қонун, боиси қатъшавии шаҳрвандии ӯ намегардад. Шаҳрванди дар хориҷа будаи Тоҷикистон аз ҷимоя ва парастории давлат бархурдор аст.

3. ДУШАҲРАВАНДӢ ВА БИСӢРШАҲРАВАНДӢ. Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷуз ҳолатҳои пешбиникардаи қонун ва қарордодҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мансубияти шаҳрвандони Тоҷикистон ба шаҳрвандии дигар давлат иҷозат намедиҳад. Дар Қонуни конститусионӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 4 ноябри соли 1995 мумкин набудани душаҳравандӣ аниқу дақиқ таъкид шудааст.

Муайян кардани мақоми ҳуқуқии шахси душаҳравандӣ дошта бо он зич алоқаманд аст, ки ӯ дар қадоме аз давлатҳо зиндагӣ мекунад. Чунончи, агар одами дар шаҳрвандии як мамлакат қарордошта барои истиқомати доимӣ ба қаламрави дигар мамлакат равад, вай аз лаҳзаи пайдо кардани мақоми дар қаламрави он доимозиндагикунанда ҳуқуқи вазифаҳоеро амалӣ месозад, ки аз шаҳрвандии дигар мамлакат бармеоянд. Дар ҳаҷми пурра истифода кардани он ҳуқуқи озодиҳо, ҳамчунин ба зиммаи доштани вазифаҳои шаҳрвандии мамлакате, ки вай дар қаламрави он ба таври доимӣ зиндагӣ мекунад, бо проблемаи истиқомати доимӣ алоқаманд аст. Ба ибораи дигар, шахс ҳуқуқ надорад, ки дар як вақт ҳуқуқи озодиҳои аз шаҳрвандии ҳар ду мамлакат бармеомадаро амалӣ гардонад.

Чун қоида, бо истиқомати доимӣ ҳамчунин проблемаҳои таъминоти иҷтимоӣ, тақсимот, хизматрасонии тиббӣ, иҷрои ўҳдадорӣҳои ҳарбӣ (дар қайди ҳарбӣ будан, хизмати ҳарбиро иҷро кардан, эҳтиётӣ будан ва ғайра) алоқаманданд.

Шаҳрвандии волидайн шаҳрвандии қӯдаконро муайян мекунад. Волидайн барои қӯдак то расидани ӯ ба синни 18-солагӣ аз тариқи яқҷоя ариза додан шаҳрвандии як мамлакатро ба роҳи рад кардани шаҳрвандии дигар мамлакат интиҳоб карда метавонанд. Дар мавриди набудани яке аз волидон чунин ҳуқуқро волиди дигар сохиб аст. Тағйирёбии шаҳрвандии волидон ба тағйир ёфтани шаҳрвандии қӯдакони то 18-сола оварда мерасонад. Аммо дар сурати гум кардани шаҳрвандии давлат ва ниғаҳдории шаҳрвандии давлати дигар мутаносибан шаҳрвандии қӯдакони то 18-сола тағйир меёбад. Шаҳрванди ба синни ҳаҷдаҳсолагӣ расида ва душаҳравандӣ дошта метавонад ҳар ду шаҳрвандиро ҳам нигоҳ дорад, ё яке аз онҳоро интиҳоб намояд. Он чи ки дар боло зикр шуд, ба қӯдакони ба фарзандхонӣ қабулшуда ва онҳое, ки яке аз волидонашон душаҳравандӣ дораду дигаре бетабаа ё номаълум аст, низ мутааллиқ аст.

Шахсони душаҳрвандӣ дошта аз ҳимояву парастории ҳар кадоме аз давлатҳо бархурдоранд. Дар сурати қарор доштани онҳо дар хориҷа ҳимоя ва парасторӣ аз ҷониби давлате пешниҳод мегардад, ки онҳо дар қаламрави вай ба таври доимӣ зиндагӣ мекунанд.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: *шаҳрвандӣ, раият, душаҳрвандӣ, натурализиатсия, опатсия.*

Савол ва супоришҳо

1. *Шаҳрвандӣ чист? Оё ҳар одами хоста шаҳрвандии дигар давлатро соҳиб шуда метавонад?*
2. *Шумо кадом санадҳои қонунгузори Тоҷикистонро, ки ба масъалаҳои шаҳрвандӣ бахшида шудаанд, медонед?*
3. *Асосҳои соҳибият ба шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистонро номбар кунед. Соҳиб шудан ба шаҳрвандӣ аз рӯи таваллуд чӣ маънӣ дорад?*
4. *Дар кадом ҳолатҳо дархостро дар бораи қабул ба шаҳрвандӣ рад кардан мумкин аст?*
5. *Асосҳои қатъшавии шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистонро номбар кунед.*
6. *Оё дар Тоҷикистон ба душаҳрвандӣ роҳ дода мешавад?*
7. *Ин вазъиятро бодикқат хонед ва баррасӣ кунед: «Кудак дар Ҷумҳурии Қирғизистон таваллуд шуд. Волидони кудак шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд. Кудак соҳиби шаҳрвандии кадом давлат мешавад?»*

§22. ВАЗЪИЯТИ ҲУҚУҚИИ ШАҲРВАНДОНИ ХОРИҶӢ ВА АШХОСИ БЕТАБАА ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

1. МАФҲУМҲОИ «ШАҲРВАНДИ ХОРИҶӢ» ВА «ШАХСИ БЕТАБАА». Ба қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври доимӣ ва муваққатан теъдоди зиёди сайёҳон, донишҷӯёни хориҷӣ, муҳоҷирони меҳнатӣ, намоёндагони сафоратхонаҳо ва созмонҳои байналмилалӣ ва гайра меоянд. Ҳамаи онҳо шаҳрвандони хориҷианд ва бо вазъияти ҳуқуқи худ аз шаҳрвандони Тоҷикистон фарқ мекунанд.

Мувофиқи моддаи 1-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи вазъияти ҳуқуқи шаҳрвандони хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 1 феврале соли 1996 шаҳрвандони хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ашхосе эътироф мешаванд, ки шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон нестанд ва ҳуҷҷате доранд, ки мансубияти онҳоро ба шаҳрвандии дигар давлат тасдиқ мекунад.

Ин ҷо суҳан дар бораи он шаҳрвандони хориҷие меравад, ки дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асосҳои қонунӣ қарор доранд. Ба сурати умум онҳоро ба ду категория тақсим намудан мумкин аст – шаҳрвандони хориҷии муваққатан оянда ва ба таври доимӣ иқоматдошта.

Шаҳрвандони хориҷии ба таври доимӣ истиқоматкунанда онҳоеанд, ки ба Тоҷикистон ба мӯҳлати беш аз шаш моҳ омадаанд ва **шаҳодатномаи зиндагӣ қардан** (вид на жительство) доранд.

Шаҳодатномаи зиндагӣ қардан (вид на жительство) ҳуҷҷатест, ки ба шаҳрванди хориҷӣ ё шахси бетабаа дода шуда, ҳуқуқи онҳоро барои истиқомати доимӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ мекунад.

Шаҳодатномаи зиндагӣ қардан аз он шаҳодат медиҳад, ки шаҳрванди хориҷӣ барои иқомати доимӣ дар қаламрави давлати мо рухсатномаи махсусе дорад, ки онро мақомоти қорҳои дохилӣ додаанд. Ариза дар бораи додани шаҳодатномаи зиндагӣ қардан ба шаҳрвандони хориҷии муваққатан ба Ҷумҳурии Тоҷикистон омада ба мақомоти қорҳои дохилии ҷои истиқомат дода мешавад, ашхоси дар хориҷа зиндагикунанда бошанд, чунин аризаро ба намояндагии дипломатӣ ва муассисаҳои консулгарии Тоҷикистон медиҳанд.

Шаҳодатнома дар бораи зиндагӣ қардан ба шаҳрванди хориҷии ба синни 16-солагӣ расида ба мӯҳлати амали ҳуҷҷати ӯ, ки шахсияташро тасдиқ менамояд, вале ба мӯҳлати на беш аз 5 сол, ба шахси ба синни 45-солагӣ расида ба тамоми мӯҳлати амали ҳуҷҷаташ, ки шахсияти ӯро тасдиқ мекунад, дода мешавад. Бо анҷом ёфтани мӯҳлати амали шаҳодатнома дар бораи зиндагӣ қардан ин мӯҳлатро бо аризаи шахс ба мӯҳлати на беш аз 5 сол дароз қардан мумкин аст. Ариза на дертар аз 10 рӯзи қабл аз анҷомёбии мӯҳлати амали шаҳодатнома дар бораи зиндагӣ қардан дода шуда, дар сурати гум қардани он фавран дода мешавад. Бояд гуфт, ки миқдори дароз қардани мӯҳлати амали шаҳодатнома дар бораи зиндагӣ қардан маҳдуд нест.

Қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон иваз қардани шаҳодатнома дар бораи зиндагӣ қардани шаҳрванди хориҷиро ба шаҳодатнома дар бораи зиндагӣ қардани шахси бетабаа, масалан, вақте ки мӯҳлати амали ҳуҷҷати тасдиқкунандаи шахсияти ӯ ба охир расидаст, пешбинӣ менамояд.

Гирифтани шаҳодатнома дар бораи зиндагӣ қардан бо гирифтани рухсат барои омадан ба Тоҷикистон ва рафтан аз он, ки **раводид** (виза) номида мешавад, пайванди ногурастанӣ дорад. Мӯҳлати шаҳодатнома дар бораи зиндагӣ қардан баробари дароз гардидани мӯҳлати раводиди омадану рафтан дароз қарда мешавад. Дароз қардани мӯҳлати шаҳодатнома дар бораи зиндагӣ қардан бе дароз қардани мӯҳлати раводиди омадану рафтан ҳақиқӣ ҳисоб намешавад.

Раводид рухсатномаи махсус барои омадан, рафтан, зиндагӣ қардан ва гузаштани шахси хориҷӣ аз қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон аст.

Раводиди вуруд шудан ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шаҳрвандони хориҷӣ аз тарафи Вазорати қорҳои хориҷӣ ва сохторҳои хориҷии он, ҳамчунин сафоратхонаҳо ва консулгарӣҳои мамлакатҳои хориҷӣ, ки Тоҷикистон бо онҳо созишномаҳои дахлдор дорад, дода мешавад. Додани

раводиди вурудӣ дар мавридҳои зерин рад карда мешавад: 1) ба манфиати таъмини амнияти миллий ё ниғаҳдории тарғиботи ҷамъиятӣ; 2) агар ин барои ҳифзи ҳуқуқҳо ва манфиатҳои қонунии шаҳрвандони Тоҷикистон ва шахсони дигар зарур бошад; 3) агар ҳангоми сафари қаблии шахс ба Тоҷикистон далелҳои аз қониби ӯ вайрон карда шудани қонунгузорию ҷумҳурий дар бораи вазъияти ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ, қонунгузорию гумрукӣ, асъорӣ ва ғайра муқаррар карда шуда бошанд; 4) агар ҳангоми пешниҳоди дархост дар бораи вурудшавӣ шахс дар бораи худ маълумоти бардурӯғ дода ва ё ҳуҷҷати заруриро пешниҳод накарда бошад; 5) аз рӯи асосҳои дигари муқарраркардаи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Шаҳрвандони хориҷии муваққатан оянда ба Тоҷикистон дар асосҳои дигари қонунӣ ворид мешаванд, яъне онҳо бо мақсади истиқомати доимӣ намеоянд. Инҳо шаҳрвандони хориҷие мебошанд, ки барои таҳсил, таъбат ё чун сайёҳ ва ғайра меоянд. Онҳо вазифадоранд, ки баъди омадан дар бадали се шабонарӯз ҳуҷҷатҳои тасдиқкунандаи шахсияташонро аз ҷайд гузаронанд.

Бо анҷом ёфтани муҳлати раводиди вурудӣ ё рад сохтани дароз кардани муҳлати шаҳодатнома дар бораи зиндагӣ қардан ва дар сурати мавҷудияти раводиди берун рафтан, ки мақомоти салоҳиятдори Ҷумҳурии Тоҷикистон додаанд, шаҳрвандони хориҷӣ аз мамлакат берун мераванд.

Ба шаҳрванди хориҷӣ додани раводиди вурудӣ ва мутаносибан берун рафтан аз Тоҷикистон дар мавридҳои зерин рад карда мешавад: 1) дар сурати мавҷудияти асосҳо барои кашидани ӯ ба ҷавобгарии ҷиноятӣ – то аҷомеъии қор; 2) агар ӯ барои содир қардани ҷиноят маҳкум шуда бошад – то аҷомеъии муҳлати ҷазо ё озодшавӣ аз ҷазо; 3) агар омадани ӯ ба манфиатҳои таъмини амнияти миллий муҳолиф бошад – то аҷомеъии чунин ҳолат; 4) дигар асосҳои мавҷуданд, ки қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ кардаасту ба вурудой монеъ мешаванд.

Рафтани шаҳрванди хориҷӣ мавқуф гузошта мешавад, агар ӯ ўҳдадориҳои амволие дошта бошад, ки бо онҳо манфиатҳои амволии шаҳрвандони Тоҷикистон, ташкилотҳои давлатӣ ва ташкилотҳои дигар вобастаанд.

Категорияи махсуси одамони дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зиндагикунандаро ашхоси бетабаа ташкил медиҳанд.

Шахси бетабаа (апатрид) шахсест, ки шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон нест ва исботи маъсубияти хешро ба шаҳрвандии ягон давлати хориҷӣ надорад.

Ашхоси бетабаа низ чун хориҷиён ба Тоҷикистон бо ҳуҷҷатҳои додаи мақомоти салоҳиятдори ҷои истиқомати онҳо ва тасдиқкунандаи шахсияти эшон, дар сурати мавҷудияти раводид, агар тартиби дигари омадану рафтан бо Созишномаи миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мамлақати дахлдор муқаррар нагардида бошад, омада ва аз он берун рафта метавонанд.

Ашхоси бетабаа барои иқомати доимӣ шаҳодатнома дар бораи зиндагӣ кардан мегиранд, ки ба муҳлати 5 сол дода мешавад, ашхоси бетабааи синнашон аз 45 сола боло чунин шаҳодатномаи бемуҳлат мегиранд. Бо анҷомёбии муҳлати шаҳодатнома барои зиндагӣ кардан бо аризаи шахси бетабаа муҳлати амали он дароз карда мешавад. Ариза дар хусуси дароз кардани муҳлати шаҳодатнома дар бораи зиндагӣ кардан ба мақомоти қорҳои дохилии ҷои истиқомат на камтар аз 10 рӯзи қабл аз анҷоми муҳлати амали шаҳодатнома дар бораи зиндагӣ кардан ва дар сурати гум кардани он фавран дода мешавад.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи вазъияти ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 1 феввали соли 1996 ашхоси бетабааро, агар аз қонунгузории Тоҷикистон чизи дигаре барнаояд, баробари шаҳрвандони хориҷӣ медонад.

2. МАҚОМИ ҲУҚУҚИИ ХОРИҶИЁН ВА АШХОСИ БЕТАБАА ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН. Дар ҳар мамлакат мақоми ҳуқуқии хориҷиён ва ашхоси бетабаа хусусиятҳои худро дорад.

Шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бешаҳрванд аз ҳуқуқ ва озодиҳои залолишуда истифода мебаранд ва баробари шаҳрвандони Тоҷикистон вазифа ва масъулият доранд, ба истиснои ҳолатҳои, ки қонун пешбини намудааст.

Қисми 2-и моддаи 16-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар назди қонун, сарфи назар аз баромади ҳеш, мақоми иҷтимоию амволӣ, мансубияти наҷодӣ ва миллӣ, ҷинс, таҳсилот, забон, муносибат ба дин, шугл ва дигар ҳолатҳо, баробаранд.

Ҳуқуқу озодиҳо ва вазифаҳои асосие, ки мақоми ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабааро ташкил медиҳанд, дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ ба тарзи зайл тавсиф мешаванд:

Дар соҳаи меҳнат ва шугл. Шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабааи дар мамлакат ба таври доимӣ иқоматдошта ҳуқуқ доранд, ки ба сифати қоргарон ва хизматчиён қор кунанд, ё бар асоси тартиботи барои шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон муқарраргардида бо фаъолияти дигари меҳнатӣ машғул шаванд. Онҳо аз ҳуқуқҳои бархурдор буда, дар муносибатҳои меҳнатӣ баробари шаҳрвандони Тоҷикистон масъулият ба дӯш доранд.

Хориҷиён ва ашхоси бетабааи муваққатан омада метавонанд бо фаъолияти меҳнатӣ машғул шаванд, агар ин бо ҳадафҳои омадани онҳо ба мамлакат ҳамоҳанг бошад, вале онҳо наметавонанд ба вазифаҳои алоҳида таъин шуда, бо фаъолияти муайяни меҳнатӣ, ки бо мансубият ба шаҳрвандони Тоҷикистон алоқаманданд, машғул шаванд. Масалан, онҳо наметавонанд қормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ё хизматчиёни давлатӣ бошанд ва ғайра.

Мутаносибан, шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа дар асосҳои умумӣ баробари шаҳрвандони Тоҷикистон ба истироҳат ҳуқуқ доранд.

2) Дар соҳаи нигоҳдории тандурустӣ, Мувофиқи моддаи 38-и Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар шахс ҳуқуқи ҳифзи саломатӣ дорад, бинобар ин ба шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа низ ёрии тиббӣ ройгон дар муассисаҳои нигоҳдории тандурустии давлатӣ пешниҳод карда мешавад. Шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа ба таври доимӣ иқоматдошта чун шаҳрвандони Тоҷикистон ҳуқуқи баробари аз ёрии тиббӣ истифода карданро доранд. Ба шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабааи муваққатан ба мамлакат омада ёрии тиббӣ мувофиқи тартиботи муқарраркардаи Вазорати нигоҳдории тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон расонида мешавад.

3) Дар соҳаи таъминоти иҷтимоӣ. Шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа ба таъминоти иҷтимоӣ ҳуқуқ доранд. Ашхоси зикршуда дар мамлакат ба таври доимӣ иқоматдошта баробари шаҳрванди Тоҷикистон ба нафақаи давлатӣ, кумақпулиҳо ва дигар шаклҳои таъминоти иҷтимоӣ ҳуқуқ доранд. Агар барои таъин кардани нафақа ба шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа собиқаи кориашон дар мамлакат нокифоя бошад, собиқаи кории онҳо дар хориҷа ба назар гирифта мешавад.

Ба шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабааи муваққатан дар мамлакат суқунатдошта ҳуқуқи гирифтани кумақпулиҳо ва дигар шаклҳои таъминоти иҷтимоӣ мувофиқи тартиботи муқарраркардаи қонунгузори Тоҷикистон дода мешавад.

4) Дар соҳаи таҳсилот. Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон эълон доштааст, ки ҳар шахс ҳуқуқи таҳсил дорад. Ин чунин маънӣ дорад, ки шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа баробари шаҳрвандони Тоҷикистон ҳуқуқи таҳсилро соҳибанд. Ба онҳо дар асосҳои умумӣ дастрасии таҳсилоти миёнаи умумӣ дар таълимгоҳҳои давлатӣ кафолат дода мешавад, онҳо таҳсилоти олӣ низ гирифта метавонанд.

5) Иштирок дар ташкилотҳои ҷамъиятӣ. Шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа баробари шаҳрвандони Тоҷикистон ҳуқуқ доранд, дар иттифокҳои касаба, ташкилотҳои кооперативӣ, ҷамъиятҳои илмӣ, фарҳангӣ ва варзишӣ ва дигар ташкилотҳои ҷамъиятӣ муттаҳид шаванд. Қонунгузори муқаррар кардааст, ки онҳо ҳуқуқи таъсиси ҳизбҳои сиёсиро надоранд. Шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа ҳамчунин ҳуқуқ надоранд, ба сафи ҳизбҳои сиёсӣ, ки дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон амал мекунанд, дохил шаванд.

6) Дар соҳаи ҳуқуқи интиҳоботӣ. Нисбати шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа дар қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон қандае амал мекунад, ки тибқи вай онҳо ҳуқуқи интиҳоб кардан ва интиҳоб шудан ба мақомоти қонунбарор ва иҷроияи ҳокимияти давлатӣ, инчунин иштирок кардан дар овоздиҳии умумихалқӣ (райпурсӣ) надоранд.

Ба шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа дигар ҳуқуқу озодиҳо низ кафолат дода шудаанд. Аз ҷумла онҳо ҳуқуқҳои амволий ва шахсии гайриамволий, ҳуқуқи истифода кардан аз дастовардҳои фарҳангӣ, ҳуқуқи

ҷойивазкунӣ ва интихоби ҷои истиқомат, ҳуқуқ ба ҳимояи ҳуқуқҳои вайроншуда ва ғайраро доро мебошанд.

Шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа на танҳо ҳуқуқҳо, балки вазифаҳо низ доранд. Пеш аз ҳама онҳо бояд Конститутсия (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар қонунҳоро риоя кунанд, ба ҳуқуқу озодиҳо, шаъну эътибор ва кадрӯ қимати дигар одамон эҳтиром гузоранд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа бо фаъолияти меҳнатӣ, соҳибкорӣ машғул шуда, дар натиҷаи онҳо даромадҳо мегиранд, бинобар ин нишондоди Конститутсия дар бораи вазифаи супоридани андозҳо ва бочҳо аз ҷумла ба ин категорияи ашхос низ тааллуқ дорад. Боз як вазифаи шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа муҳофизати табиат, ҳамчунин арзишҳои маънавӣ ва ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ мебошад.

Шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа барои ҷиноятҳо, ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ва ғайра, ки қонунгузори мамлакат пешбини мекунад, инчунин барои вайрон кардани режими сукунат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъулият ба дӯш доранд. Вайрон кардани қонунгузорӣ дар бораи вазъияти ҳуқуқӣ, инчунин дигар санадҳои қонунгузори мамлакат аз ҷониби шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа ба кам шудани муҳлати сукунат ё берун кардани онҳо аз қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон боис мегардад. Аз қаламрави ҷумҳурӣ берун кардани шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа дар ҳолатҳои зерин ба амал меояд: 1) агар ҳуқуқвайронкуниҳо муҳолифи манфиатҳои таъмин кардани амнияти миллӣ ё нигоҳдории тартиботи ҷамъиятӣ бошанд; 2) агар ин барои муҳофизати саломатӣ ва маънавияти аҳоли, ҳифзи ҳуқуқҳо ва манфиатҳои қонунии шаҳрвандон зарур бошад; 3) агар онҳо қонунгузорӣ дар бораи мақоми ҳуқуқӣ шаҳрвандони хориҷӣ, санадҳои қонунгузори соҳаҳои гумруку асъор ва дигар санадҳои қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистонро дағалона вайрон карда бошанд.

Қарор дар бораи берун кардан аз қаламрави ҷумҳурӣ аз ҷониби Қумитаи давлатии амнияти миллӣ, Вазорати қорҳои дохилӣ бо ризоияти Прокурори Генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда мешавад. Шаҳрванди хориҷӣ ва шахси бетабаа, ки нисбати ӯ чунин қарор бароварда шудааст, ҳуқуқ дорад, дар бадали як ҳафта ба суд шикоят кунад. Агар суд қарори мазкурро қобили амал донад, ашхоси мазкур аз қаламрави Тоҷикистон берун карда мешаванд, ки ин қарорати риояи ҳуқуқҳои инсон аст.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: шаҳрванди хориҷӣ, шахси бетабаа, шаҳодатнома дар бораи зиндагӣ қардан, раводид.

Савол ва супоришҳо

1. Фарқияти байни мафҳумҳои "шаҳрванди хориҷӣ" ва "шахси бетабаа" аз чӣ иборат аст?

2. Шаҳодатнома дар бораи зиндагӣ қардан чист?

3. Дар кадом ҳолатҳо ба шахрванди хориҷӣ додани раводиди вурудӣ рад карда мешавад?

4. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шахрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа кадом ҳуқуқу озодиҳо кафолат дода мешаванд?

5. Вазифаҳои хориҷиён ва ашхоси бетабаа кадомҳоянд? Ба андешаи Шумо, оё онҳо аз вазифаҳои шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон фарқ мекунанд?

6. Дар кадом ҳолатҳо шахрвандони хориҷӣ аз қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон берун карда мешаванд?

БОБИ 9 ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ ШАХСӢ

§ 23. ТАВСИФИ УМУМИИ ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ ШАХСӢ

Ҳуқуқ ва озодиҳои шахсӣ (шахрвандӣ) гурӯҳи махсуси ҳуқуқҳои инсон мебошанд. Онҳо бояд озодӣ ва мухторияти фардро, чун узви ҷомеаи шахрвандӣ, ҳимояи юридикӣ ӯро аз даҳлати ғайриқонунии берунӣ таъмин намоянд. Асос ва таъиноти ҳуқуқҳои шахсӣ (шахрвандӣ) таъмини бартарияти майлҳои инфиродии дохилии рушди ҳар як шахсият, имконияти худмуайянкунӣ ва худтатбиқкунии инфиродии инсон аст. Зеро хусусиятҳои инфиродӣ ҳосил ҳар як шахсият мебошанд. Онҳо бо мақоми иҷтимоӣ, шароитҳои тарбия, муҳити зист, хусусиятҳои миллӣ, касбӣ ва ғайра муайян карда мешаванд.

Таснифоти ба Шумо маълуми ҳуқуқу озодиҳои инсонро ба хотир оред. Кадом ҳуқуқу озодиҳо ба насли яқум тааллуқ доранд? Кадом ҳуқуқҳоро инфиродӣ, мутлақ ва негативӣ меноманд?

Категорияи ҳуқуқҳои шахсӣ (шахрвандӣ) ба ҳуқуқҳои «насли яқум» мутааллиқ аст. Пайдоиши онҳоро одатан бо инқилобҳои буржуазии асрҳои XVII-XVIII ва санадҳои қонунгузори он солҳо алоқаманд медонанд. Аммо ин ҳуқуқҳо дар ҷои хушкӯ холи ба вучуд наомадаанд. Онҳо таърихи барқароршавию рушди худро доранд, манбаъҳои он бо неш задани тухмиҳои назарияи табиӣ – ҳуқуқӣ, ки дар асоси он ғояҳои озодӣ ва баробарии умумии одамон меистанд, алоқаманд аст. Тасаввуроти дар ҷараёни ғояҳои табиӣ – ҳуқуқӣ ташаккулёфта дар бораи ҳуқуқҳои фитрӣ ва дахлнопазири инсон дар асоси Билли байналмилалӣ дар бораи ҳуқуқҳои инсон гузошта шуда буданд. Тавсифи ҳуқуқҳо ва озодиҳои шахсии (шахрвандии) инсон пеш аз ҳама дар Эълонияи умумии ҳуқуқи башар (соли 1948), Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ (соли 1966) ва дигар ҳуҷҷатҳо, ки имрӯз ба сифати стандартҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон баррасӣ мешаванд, дода шудаанд.

Хуқуқҳо ва озодиҳои шахсӣ (шаҳрвандӣ) маҷмӯи хуқуқҳо ва озодиҳои табиӣ ва ҷудонопазире мебошанд, ки ба инсон аз лаҳзаи таваллуд тааллуқ дошта, аз мансубияти ӯ ба шаҳрвандии давлати мушаххасе вобаста нестанд.

Хуқуқ ва озодиҳои шахсии (шаҳрвандии) инсон озодии инфиродии ӯро, ки имконнопазирӣ даҳолати гайриқонунӣ зурваронаи давлатро ба

тарафҳои шахсии ҳаёти инсон дар назар дорад, таҷассум мекунад. Онҳо ба инсон чунин неъматҳои хубро кафолат медиҳанд: ҳаёт, саломатӣ, шараф, қадру қимат, озодии вичдон, амнияти шахсӣ ва ғайра, ки барои ҳар як шахсият аҳамияти махсус ва арзиши баланд доранд. Зеро бе мавҷудияти онҳо дигар хуқуқҳои озодиҳои инсон маънии худро гум меку-

Расми 13. Ҳама хуқуқи зиндагӣ доранд

Хуқуқ ва озодиҳои шахсӣ (шаҳрвандӣ) бо мансубияти шаҳрвандии инсон алоқаманд нестанд ва аз он барнамеоянд, балки ба ҳар кас аз лаҳзаи таваллуд тааллуқ доранд. Онҳо бар асоси истилоҳи «ҷомеаи шаҳрвандӣ», ки дар он қисми зиёди хуқуқ ва озодиҳои инсон амалӣ мегарданд, хуқуқҳои шаҳрвандӣ номида мешаванд.

Хуқуқ ва озодиҳои шахсӣ асоси мақоми хуқуқии инсонро ташкил медиҳанд. Бар фарқият аз дигар хуқуқҳои инсон онҳо моҳияти инфиродӣ, на коллективӣ амалишавӣ доранд. Ғайр аз ин махсусияти гуруҳи мазкури хуқуқ аз он иборат аст, ки онҳо аз ҷониби ҳар як инсон ба таври доимӣ, дар тамоми тули ҳаёт амалӣ мегарданд.

Хуқуқ ва озодиҳои шахсии (шаҳрвандии) инсон негативӣ мебошанд. Давлат хуқуқ надорад, ки ба соҳаи ҳаёти шахсии фард даҳолат кунад, вале дар айни замон ба зиммаи худ ӯҳдадорӣ намегирад, ки ҳимояи озодиҳои шахсиро аз даҳолати гайриқонунӣ аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ, ашхоси мансабдор ва шаҳрвандон таъмин кунад. Онҳо як навъ имкониятҳои воқеиро мемонанд, ки давлат ба ҳар фард барои худтатбиқкунӣ, рушд ва қонеъсозии талаботи худ кафолат медиҳад.

Хуқуқ ва озодиҳои шахсӣ, чун қоида, мутлақанд, яъне боздошт ва маҳдудсозии онҳо дар ягон ҳолат раво нест, масалан, хуқуқ ба ҳаёт, озодӣ аз шиканҷа, озодӣ аз ғулومӣ. Аммо маҳдудсозии қонуни дар боздоштҳо, ҳабсқуноҳҳо, дар маҳбас нигоҳ доштанҳо, қатъномаи ба ҷое наравтан ва ғайра ифода мегарданд.

Ба ин тарик, ҳуқуқ ва озодиҳои шахсӣ (шаҳрвандӣ) чунин хусусиятҳо доранд: онҳо табианӣ, ҷудонопазиранд, ба ҳар кас аз лаҳзаи таваллуд тааллуқ доранд, аз шаҳрвандӣ вобаста нестанд, ҳуқуқҳои “насли яқуманд”, инфиродӣ, негативӣ ва мутлақанд.

1. НИЗОМИ ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ ШАХСИИ (ШАҲРВАНДИИ) ИНСОН. Ҳамаи ҳуқуқ ва озодиҳои шахсӣ (шаҳрвандӣ) вобастаи ҳамдигар буда, низоми ягонаро мемонанд. Низоми ҳуқуқҳои шахсӣ (шаҳрвандӣ) дар моддаҳои 3-16 Эълониҳои умумии ҳуқуқи башар, моддаҳои 6-17, 23, 26 Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуқи шаҳрвандӣ ва сиёсӣ, дар ду Протоколи факултативӣ ба ин паймон ва дигар ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ – ҳуқуқи зикр гардидааст. Он ҳамчунин дар қонунгузориҳои миллии бисёр мамлакатҳои ҷаҳон таҷассум ёфтааст.

 Моддаҳои нишондодашудаи санадҳои байналмилалӣ мазкурро бодикқат омӯzed, дар онҳо кадом ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон таҳқим ёфта ва кафолат дода шудаанд?

Ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ дар низоми тарзе ташқил карда шудаанд, ки ҳар кадоме аз онҳо бевосита алоқаманданд ва яке аз дигаре бармеоянд (масалан, ҳуқуқи дахлнопазирии манзил давоми мантиқии ҳуқуқи дахлнопазирии шахсият аст).

Бо шумули ҳуқуқи озодиҳои шахсии (шаҳрвандии) инсон дар санадҳои гуногуни байналмилалӣ-ҳуқуқӣ инҳо мансуб доништа шудаанд: ҳуқуқ ба ҳаёт ва тансиҳатӣ, ҳуқуқ ба кадрӣ қимати шахсият, ба шараф ва номи нек; ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсӣ; ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти шахсӣ, манзил, сирри шахсӣ ва оилавӣ, махфияти мукотибот, гуфтугӯҳои телефонӣ, муҳобироти почтавӣ, телеграфӣ ва ғайра; озодии ҳаракат ва интиҳоби ҷои зист, озодии вичдон ва дин; интиҳоби озодонаи миллат ва забони муошират ва ғайра.

Ҳуқуқҳои зикршуда дар Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикоси худро ёфтаанд ва онҳо дар бахшҳои минбаъдаи китоби дарсии мазкур омӯхта мешаванд.

Дар конститутсияҳои давлатҳои гуногун, чун қоида, ҳуқуқҳо ва озодиҳои шахсӣ (шаҳрвандӣ) пеш аз ҳама таҳқим меёбанд, вале ин аҳамияти ҳуқуқи озодиҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангиро кам намегардонад. Ҳуқуқ ва озодиҳои шахсӣ бо ҳамаи ҳуқуқҳо ва озодиҳои дигари инсон ва шаҳрванд зич алоқаманданд.

 Фикр кунед ва аз ҳамбастиҳои ҳуқуқҳо ва озодиҳои шахсӣ (шаҳрвандӣ) ва ҳамаи гуруҳҳои дигари ҳуқуқи озодиҳо мисолҳо оред.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: ҳуқуқ ва озодиҳои шахсии (шаҳрвандии) инсон, низоми ҳуқуқ ва озодиҳои шахсӣ (шаҳрвандӣ).

Саволҳо ва супоришҳо

1. Пораи зеро аз мақолаи профессор Ф. М. Рудинский “Ҳуқуқҳои шахрвандии инсон” (Масъалаҳои умуминазариявӣ, Ҳуқуқҳои инсон, М. 2001) бодикқат хонед. «Бар фарқият аз дигар ҳуқуқҳо, ки шахсият ба сифати ходими сиёсӣ (ҳуқуқи сиёсӣ), меҳнаткаш ва соҳибмулк (ҳуқуқҳои иқтисодӣ), иштирокдори ҳаёти иҷтимоӣ ва фарҳангӣ (ҳуқуқҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ) баромад мекунад, дар ҳуқуқҳои шахрвандӣ манфиатҳои инсон чун индивид, яъне чун шахсияти соҳиби хусусиятҳои нотақрори инфиродӣ таҷассум меёбад. Ин ҳуқуқҳо шахсиятро инфиродӣ мегардонанд, ба зоҳиришаши беҳтарин манфиатҳои маънавӣ, майлу рағбатҳои, лаёқатмандиҳои шахсӣ мусоидат мекунанд. Онҳо имконияти интихоби бемамониати навъҳои гуногуни рафторро дар соҳаи озодиҳои инфиродӣ кафолат медиҳанд. Мундариҷаи онҳо бо он маълум мегардад, ки онҳо бояд чунин неъматҳои пурқимати ин озодиро, чун дахлнопазири ҳаёт, шараф ва қадру қимати шахсӣ, амнияти шахсӣ, ҳаловатҳои ҳаёти хусусӣ ва оилавӣ таъмин кунанд”. Муаллиф тавачҷӯро ба кадом хусусиятҳои ҳуқуқҳо ва озодиҳои шахсӣ ҷалб мекунад?

2. Ба андешаи Шумо, ҳуқуқҳо ва озодиҳои шахсии (шахрвандии) инсон аз дигар гурӯҳҳои ҳуқуқу озодиҳо бо чӣ фарқ мекунанд?

3. Ҳуқуқҳо ва озодиҳои шахсии (шахрвандии) инсон дар кадом ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ ва милли таҳким ёфтаанд? Ҳуқуқу озодиҳои шахсӣ барои ҳар инсон чӣ аҳамият доранд?

4. Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ ва Конститутсия (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистонро бодикқат омӯед ва нақшаро пур кунед:

Ҳуқуқҳо ва озодиҳои шахсӣ	Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуқи шахрвандӣ ва сиёсӣ	Конститутсия (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон
1. Ҳуқуқ ба ҳаёт	Моддаи _____	Моддаи _____
2. Ҳуқуқ ба ҳаёти шахсӣ	Моддаи _____	Моддаи _____
3. Ҳуқуқ ба озодии ҳаракат	Моддаи _____	Моддаи _____
4. Ҳуқуқ ба дахлнопазири шахсӣ	Моддаи _____	Моддаи _____
5. Ҳуқуқҳои дигар	Моддаи _____	Моддаи _____

§24. ҲУҚУҚ БА ҲАЁТ

1. АСОСҲОИ ФАЛСАФӢ ВА МЕЪЁРӢ-ҲУҚУҚӢИ ҲУҚУҚ БА ҲАЁТ. Андешаи он ки ҳаёти инсон арзиши аз ҳама воло дар рӯи Замин аст, чун ҳуди таърихи инсоният хеле кӯҳна мебошад. Масъалаҳои ҳаёт ва мамонт яке аз проблемаҳои доимӣ аст, ки дарки он дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ гуногун буд. Ҳуқуқ ба ҳаёт чун яке аз ҳуқуқҳои муҳимтарину аввалиндараҷаи инсон имрӯз ҳам мавриди назари басо ҷиддии олимони

сиёсатмадорон, нависандагон, ходимони чамъиятию динӣ ва дигарон қарор дорад.

Шумо аз дарсҳои таърих медонед, ки дар чамъияти ибтидоӣ бисёр вақт ҳалосӣ аз одамони касалманд, маъҷубону шалҳо бо роҳи қатл қардани онҳо амалӣ мегардид. Ба ин муносибат расму оинҳои махсус ҷой доштанд. Аммо ин ҳама тавзеҳоти худро доштанд, зеро сохти ҷомеаӣ (общинагӣ) ба манфиатҳои қабилаӣ ва авлодӣ бартари мибештар меод ва табиист, ки одами бемор ё маъҷубу шал дарди сари зиёдатӣ буди аз вай ҳалос шудан лозим меомад. Чунин сарнавишт ҳатто насиби тифли бемор шуда метавонист. Ҳаёти инсон танҳо вақте арзиш дошт, ки ӯ ба ҷомеа нафъ меовард.

Бо парокандашавии сохти ҷамоаи ибтидоӣ, ҷудо гардидани ҷомеа ба гурӯҳҳои иҷтимоӣ (камбағалон ва сарватмандон, озодон ва озоднабудогон) муносибат ҳам ба масъалаҳои ҳаёту мамонт тағйир меёбад. Ақидае (қоидае, таълимоте) дар хусуси он маъмул мегардад, ки баъди марг ҳаёте бо номи “олами мурдагон” мавҷуд аст, масалан, шоҳигарии Аида дар фалсафаи Юнони қадим. Ба андешаи мутафаккирони атиқа, одамоне дар дасти худоён чун зоҷаҳо янд ва аз хошишҳои онҳо чизе вобаста нест. Аммо бо вучуди ин ҳама манфиатҳои коллективии ҷомеа назар ба манфиатҳои шахсӣ бартарӣ доштанд.

Ҳамаи динҳои ҳақонӣ қоидаҳои ахлоқӣ ва тасаввуроти то ин дам дар ҳалқҳо чамъшударо доир ба арзишҳои умуминсонӣ дар маҷмуъ андӯхта, ҳулоса қарданд ва яке аз аҳкоми асосии ҳар як дин “Накуш”, яъне “инсонро аз ҳаёт маҳрум накуш” гардид. Маънии ин аҳком чӣ дар ислом, чӣ дар динҳои насронӣ буддизм, яҳудият ва чӣ дар динҳои дигар ҷои баҳс надорад. Ҳаёти инсон офаридаи волеи Офаридгор аст ва танҳо оне, ки офаридааст, ҳуқуқи маҳрум қардани одам аз ҳаёт ва ба ӯ раҳму шафқат қардан дорад.

Аммо таърих бисёр мисолҳои риоя нашудани ин аҳкомро меонад, масалан, шумораи зиёди лашкаркашиҳои салибӣ, гулханҳои инквизитсия, ҷиҳодҳои динӣ ва ҷангҳои истилогарона дар асрҳои миёна. Ва танҳо дар Замони нав бо ташаккули назарияи табиӣ-ҳуқуқии ҳуқуқҳои инсон муносибат ба ҳуқуқҳои инсон, аз ҷумла ҳуқуқ ба ҳаёт, бе ҳеч гуна фарқияту маҳдудият, тадриҷан тағйир меёбад. Вале, масалан, дар

Расми 14. Мо ҳуқуқ ба ҳаёт дорем,
онро бояд ҳимоя қард

Эълониия фаронсавии ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд ин ҳуқуқ ба таври қонунгузорӣ таҳким наёфта буд.

Бори аввал ҳуқуқ ба ҳаёт баъди ҷанги дуҷониби ҷаҳонӣ, ки ҳаёти 60 млн. одамро рабуд, вақте инсоният дарк кард, ки ҳаёт неъматӣ бебаҳост, ба таври юридикӣ эътироф гардид. Моддаи 3-и Эълониияи умумии ҳуқуқи башар (соли 1948) ҳуқуқ ба ҳаётро таҳким бахшид: “Ҳар як инсон ба ҳаёт, озодӣ ва дахлнопазирии шахсӣ ҳақ дорад”. Моддаи 6-и Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи шаҳрвандӣ ва сиёсӣ эълон дошт: “Ҳуқуқ ба ҳаёт ҳаққи ҷудонопазирӣ ҳар як инсон мебошад. Ин ҳуқуқ тавассути қонун ҳифз карда мешавад. Ҳеҷ кас наметавонад худсарона аз ҳаёт маҳрум карда шавад”.

Ин гуфтаи шоири англис Чон Доннро бодӣқат ҳонед: “Марги ҳар одам маро низ мекушад, зеро ман заррае аз инсоният ҳастам. Биноан ҳаргиз напурс, ки зангула барои кӣ занг мезанад: он барои ту занг мезанад”. Шумо ин гуфтаро чӣ тавр мефаҳмед?

Дар айни замон ҳуқуқ ба ҳаёт ҳуқуқи аз ҷониби умум эътирофшуда ва меҳвари тамоми низоми ҳуқуқҳои шахсии (шаҳрвандии) инсон мебошад. Ҷомеаи ҷаҳонӣ ба ҳулосаи зарурати эътирофи ҳуқуқ ба ҳаёт нисбат ба ҳамаи одамон, сарфи назар аз наҷод, ҷинс, дин ва дигар аломатҳо расид ва давлатҳоро вазифадор намуд, ки дар қаламрави худ ин ҳуқуқро риоя кунанд ва қонунҳои миллие қабул намоянд, ки ин ҳуқуқро қафолат диҳанд.

Ҳуқуқ ба ҳаёт ҳуқуқи бунёдист ва онро дар ҷанбаҳои гуногун бояд баррасӣ кард. Пеш аз ҳама, ин ҳуқуқи шахсият ба дахлнопазирӣ ҳаёт, ба озодӣ аз ҳар гуна даҳолатҳои ғайриқонунӣ ба ҳаёти ӯ аз ҷониби давлат, намояндагонӣ он, ё ашхоси ҷудоғона, нораво будани худсарона, ғайриқонунӣ аз ҳаёт маҳрум кардани инсон мебошад. Аз ҷониби дигар, бисёр саволҳои дигари бахсталаби вобаста ба амалисозӣ ва маҳдудгардонии ҳуқуқ ба ҳаёт, масалан, дар бораи оғози лаҳзаи ҳаёт, масъалаҳои исқоти ҳамл, эвтаназия, клонсозӣ ва ғайра пайдо мешаванд. Яке аз ҷанбаҳои ҳуқуқи мазкур ҳамчунин масъалаи ҳукми қатл мебошад.

Ҳуқуқ ба ҳаёт ҳуқуқи табиӣ, ҷудонопазир, ба ҳар кас аз лаҳзаи таваллуд мансуб, имқонияти ҳимояи дахлнопазирӣ ҳаёт ва озодона соҳибхитиёрӣ қардан ба он аст, ки бо қонунгузорӣҳои миллий ва байналмилалӣ қафолат дода мешавад. Ҳуқуқ ба ҳаёт дар ҳамаи санадҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ дар бораи ҳуқуқҳои инсон ва конститутсияҳои миллии аксари мамлакатҳои ҷаҳон таҳким бахшида шудааст. Вай аз ҷумлаи ҳуқуқҳои инфиродии инсон аст ва унсурҳои муҳимтаринаш ҳуқуқ ба дахлнопазирӣ ҳаёти инсон мебошад. Ҳуқуқ ба ҳаёт ҳуқуқи бевосита амалкунанда аст ва дар ҳеҷ маврид, аз ҷумла дар ҳолати вазъияти фавқулодда, вақте хатари таҳдид ба ҳаёти тамоми миллат мавҷуд аст, маҳдуд карда намешавад, ҳарчанд ҳуқуқ ба ҳаёт ва ҳуқуқи худсарона маҳрум накардан аз ҳаёт бисёр вақт вайрон карда мешавад.

Аз ҳуқуқ ба ҳаёт дигар ҳуқуқҳои инсон, чун ҳуқуқ ба муҳити мусоиди зист, ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ, ҳуқуқ ба дахлнопазирӣ шахсӣ ва ғайра

бармеоянд, ки дар айни замон амалӣ гардонида мешаванд. Ҳуқуқи инсон ба ҳаёт бо зарурати ҳалли проблемаҳои иҷтимоӣ, масалан, бо проблемаҳои ниғаҳдорӣ тандурустӣ (пиршавии аҳоли, кам шудани таваллуд, гуруснагӣ, қашшоқӣ ва ғайра) зич алоқаманд аст. Вай ба доираи васеи фаъолияти ҳаётии ҷомеа ва давлат: ахлоқ, дин, сиёсат, ҳуқуқ, тиб ва ғайра дахл мекунад.

Ҳуқуқ ба ҳаёт ҳамчунин ба зиммаи ҳар давлат Ҳудадориҳо мегузорад, масалан, даст кашидан аз ҷангҳо ва амалиётҳои ҷангӣ ҳамчун воситаи ҳалли низоъҳои байналхалқӣ ва ҷихилофоти дохилӣ; гузаронидани муборизаи пурсамар бо ҷинояткорӣ ва терроризм; мубориза бо маъюбшавии истеҳсолӣ, таъмини бехатарӣ аз сӯхтор, бехатарии технологӣ, бехатарӣ дар нақлиёт, дастрасии ёрии тиббӣ, Ҳимояи ҳар инсон аз зӯроварии гайриқонуний. Аз ҷумла ҷомеаи байналмилалӣ аз давлатҳо даъват ба амал меорад, ки аз ҳукми қатл ҳамчун усули ҷазодихӣ даст кашанд.

Қонунгузории ҳар як давлат, чун қоида, як қатор ҷорабиниҳои Ҳимоякунандаи ҳаёти инсонро таҳким мебахшад, масалан, муқаррар кардани ҷазо барои қуштор; таъмини қафолатҳои таъкиботи ҷиноятӣ барои ҷиноят бар зидди ҳаёт; ба иҷро расонидани амалҳои Ҳимоя ва пешгирикунанда дар сурати мавҷудияти хатари бевосита барои ҳаёти инсон.

Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар моддаи 5 ҳаётро дахлнопазир зълом дошта (“ҳаёт, қадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсон дахлнопазиранд”), ҳуқуқи инсонро ба ҳаёт Ҳимоя мекунад. Тибқи моддаи 18-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон “ҳар кас ҳаққи зиндагӣ дорад”. Ҳамаи мақомоти ҳокимияти давлатӣ бояд дар Ҳимояи ҳаёти инсон аз сӯиқасд ба он аз ҷониби ҳар касе набошад, бошанд.

Ҳуқуқ ба ҳаёт на танҳо бо Конститутсия, балки бо қонунгузории ҷиноятӣ дар он моддаҳои Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки он ҷо суҳан дар бораи ҷавобгарӣ барои як қатор ҷиноятҳо (қуштор, расонидан то ба худкушӣ, дар ҳолати хатарнок гузоштан ва ғайра) меравад, қафолат дода мешавад.

Ҳеч як манфаити ҷамъиятӣ қуштори одамеро, ки барои ҳаёти дигар одамон хатарнок нест, қонунан ҳақ бароварда наметавонад. Қуштори инсон бо истифодаи қувва танҳо дар се ҳолати истисноӣ қонунӣ аст: Ҳимояи шаҳрвандон аз истифодаи гайриқонунии зӯроварӣ; Ҳангоми гузаронидани ҳабси муташаккилона ё рафъи фирори маҳбус; барои паҳш кардани исён ва бетартибҳои гайриқонуний. Тавре маълум аст, барои инсон эҳсоси худниғодорӣ хос аст. Одам аз ҳама ё зӯроварӣ худро муҳофизат карда истода, барои зӯроварии ҷавобӣ ё Ҳимояи зарурӣ ҳақ дорад. Ин боз яке аз мушкилоти марбут ба амалисозӣ ва Ҳимояи ҳуқуқи ҳар инсон ба ҳаёт аст.

2. ҶАЗОИ ҚАТЛ ВА ҲУҚУҚ БА ҲАЁТ . Яке аз проблемаҳои аз ҳама шадиди ҷаҳони имрӯза бекор кардани ҳукми қатл аст. Ҳукми қатл дар санадҳои қонунгузории бисёр мамлакатҳо чун ҷораи истисноии ҷазодихӣ зикр гардидааст. Вале оё он омилӣ ниғаҳдорандаи ҷинояткорӣ аст? Оё он

хуқуқҳои инсонро вайрон намекунад? Онро истифода кардан даркор аст ё бекор кардан? Агар ҷазои қатл нисбати одами бегуноҳ ба сабаби хатои судӣ ба ҷо оварда шуда бошад, оё ин хаторо ислоҳ кардан мумкин аст? Ба ин саволҳо ҷавобҳои яхела нестанд.

Ҷазои қатл, аз ҳаёт маҳрум кардани инсон аз ҷониби давлат мутобиқи қонуни банди ҳуқуқи ислоҳи барқароршудаи суди босалоҳият аст.

Дар мамлакатҳое, ки ҷазои қатл бекор карда нашудааст, он барои ҷиноятҳои нисбатан вазнин тибқи қонуни вақти содир шудани ҷиноят амалкунанда ва ба нуктаҳои Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ ихтилофнадошта ба амал бароварда мешавад.

Дар қисми 2-и моддаи 6-и Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ омадааст: “Дар кишварҳое, ки ҳукми қатлро бекор накардаанд, ҳукми қатл метавонад танҳо барои ҷиноятҳои вазнинтарин мутобиқи қонуне, ки ҳангоми содир намудани ҷиноят амал мекард ва бо муқаррароти ҳамин Паймон ва Конвенсия дар бораи пешгирии ҷинояти қатли ом ва ҷазо барои он муҳолиф набошад, бароварда

Расми 15. Ҳуқуқ ба ҳаёт

шавад. Ин ҷазо метавонад танҳо ҷиҳати иҷрои ҳукномаи қатъие, ки аз тарафи суди босалоҳият бароварда шудааст, анҷом дода шавад”.

Ҷомеаи ҷаҳонӣ бо дар назардошти мувофиқи мақсад будани бекор кардани чунин ҷазо дар ҳамаи мамлакатҳо дар оянда ба давлатҳо пешниҳод менамояд, ки теъдоди одамони нисбатан ҷазои қатл иҷрошавандаро ҳар чи камтар кунанд. Чунончи, ҷазои қатл нисбати ашхоси аз 18-сола ҷавон ва занҳои ҳомила ба амал бароварда намешавад. Аз ҳаёт маҳрум кардани аъзои гурӯҳи муайян дар миқёси васеъ баробари геносид аст, ки мансуб ба ҷиноят бар зидди инсоният мебошад.

Геносид (аз юнонӣ genos – авлод, қабила ва лот. caedo - мекушам) - қатли оми гурӯҳҳои алоҳидаи одамон аз рӯи аломатҳои ваҷодӣ, миллӣ ва ё динӣ яке аз ҷиноятҳои вазнинтарин бар зидди инсоният мебошад.

Кушиши бекор кардани ҷазои қатл соли 1989 ба пайдоиши Протоколи дуҷуми факултативӣ ба Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи шаҳрвандӣ ва сиёсӣ, ки ҷазои қатлро бекор мекунад, оварда расонд. Аммо протоколи мазкур аз ҷониби на ҳамаи давлатҳои ҷаҳон тасдиқ карда шудааст.

Оё Шумо пешравиро ба сӯи бекор кардани ҷазои қатл дуруст мешуморед?

Мувофиқи қонунгузорию Қумхурии Тоҷикистон ҷазои қатл чун навъи истисноии ҷазо барои содир кардани чунин ҷиноятҳо пешбинӣ мегардад: қуштор, таҷовуз, терроризм, қатли ом, биосид.

Ҳеч кас аз ҳаёт махрум карда намешавад, ба истиснои ҳукми суд барои ҷинояти махсусан вазнин.

Қисми 2-и моддаи 18-и Конститутсияи (Сарқонуи) Қумхурии Тоҷикистон.

Аммо аз 15 июли соли 2004 дар Қумхурии Тоҷикистон Қонун дар бораи боздошти истифодаи ҷазои қатл истифода мешавад, яъне чун дар бисёр давлатҳои дигари ҷаҳон ба ҷазои қатл боздошт (моратори) қорӣ карда шудааст.

Мораторий (аз лот. moratorius – сусткунанда, бозмондан) ба баъд бозмондани иҷрои ӯҳдадорӣ муқарраркардан давлат ба муҳлати муайян ва ё то ба охир расидани ягон воқеаҳои ғавқуллода мебошад.

3.ҲУҚУҚ БА ҲАЁТ ВА ҶАНГ. Низоъҳои мусаллаҳона воқеияти бераҳмонаи асри ХХI аст. Ба назар чунин мерасад, ки ҳанӯз асри ХХ бояд сиёсатмадоронро ба хулосаи зер меовард: бо роҳи зӯрварӣ ҳал кардани ягон мушкилот мумкин нест! Ҷанг танҳо проблемаҳои нави иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва ғайра ба бор меоварад. Ва агар пешгирӣ кардани низоъҳои мусаллаҳона муяссар нагардад, ақаллан барои ҳимояи одамон аз воқеияти ҷанг ва кам кардани оқибатҳои харобиовари он тадбирҳои андешидан лозим аст.

Дар ҷаҳони имрӯза масъалаи ҳуқуқи ҳар як инсон ба ҳаёт дар давраи ҷанг ва низоъҳои мусаллаҳона басо муҳим аст.

Оё Шумо бо чунин ақида розӣ ҳастед, ки баҳри ҳуқуқи ба ҳаёт ҳатто дар давраи ҷанг ё низоъҳои мусаллаҳона мубориза бурдан лозим аст ва ин беғоида нест? Дар ин ҳусус далелҳои оред.

Дар айни замон механизмҳои мавҷуданд, ки имконият медиҳанд, оқибатҳои низоъҳои мусаллаҳона сабуктар гардонда шаванд; аввалан, қарордодҳои байналмилалӣ ҳастанд, ки истифодаи навъҳои алоҳидаи силоҳҳои маҳдуд месозанд; дуюм, фаъолияти созмонҳои байналмилалӣ, аз ҷумла Қумитаи байналмилалӣ Салиби Сурх ва Ҳилоли Аҳмар, ки ба зарардидагони ҷанг кӯмакҳои мерасонанд.

Ҳамаи қарордодҳо, эълонҳои ва конвенсияҳои мансуб ба ҳимояи зарардидагони ҷанг бо як ном – ҳуқуқи байналмилалӣ башардӯстона муттаҳид мешаванд, ки асоси онро конвенсияҳои женевагӣ ташкил медиҳанд. Аввалин чунин конвенсия соли 1864 қабул шуда, ба вазъи беморон ва захмиёни артишҳои амалкунанда дахл дошт. Тадриҷан доираи амалиёти он васеъ гашта, аз соли 1868 инҷониб амали Қумитаи

байналмилалии Салиби Сурх ва Ҳилоли Аҳмар ба беморон, захмиён ва хизматчиёни киштиҳои дар баҳрҳо дучори гаркшавӣ гардидаи қувваҳои мусаллаҳ (конвенсияи дуҷум) паҳн мешавад. Риояи конвенсияи зикршудаи женевагӣ барои наҷот додани ҳаёти ҳарбиёни зиёде дар давраи ҷанги якуми ҷаҳонӣ ёри расонд. Аммо талафоти зиёди одамии дар ин ҷанг аҳли ҷаҳонро муътақид сохт, ки конвенсияҳои женевагиро таҳким бахшидан лозим аст.

Баъди ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ дар соли 1949 конвенсияҳои нави женевагӣ дар бораи ҳимояи зарардидагони ҷанг таҳия гардиданд. Онҳо мутаносибан ҳимояи беморон ва захмиёнро дар хушкӣ (конвенсияи якум), дар баҳр (конвенсияи дуҷум) таъмин карда, инчунин ба ҳимояи асирони ҳарбӣ (конвенсияи сеюм) ва аҳолии осоишта (конвенсияи чорум) баҳшида шуданд. Ин чор конвенсия имрӯз низ амал мекунанд. Дуруст аст, ки онҳоро як қатор протоколҳои марбут ба ҳимояи зарардидагони низоъҳои байналмилалӣ, ҳамчунин онҳое, ки аз низоъҳои мусаллаҳонаи дохилӣ зарар мебинанд, пурра гардондаанд.

Аз ҷумла конвенсияҳои ҳозираи женевагӣ: 1) истифодаи чунин усулҳо ва воситаҳои бурдани ҷангро, ки ба муҳити зист зарари васеъмикёсу ҷиддӣ мерасонанд, манъ мекунанд; 2) даъват ба амал меоранд, ки бо асирони ҳарбӣ ва аҳолии осоишта муносибати инсондӯстона карда шавад; 3) ҷораҳои маҳсуси ҳифзи занону кудакон, ҳамчунин журналистони дар сафарҳои хидмати пурхатарбударо пешбинӣ менамоянд; 4) ба кормандони соҳаи тиб имконияти беамониат расонидани ёри тиббӣ ба зарардидагон, ҳамчунин кашондани доруворӣ ва таҷдизоти тиббиро кафолат медиҳанд.

Расми 16. Ҳуқуқ ба ҳаёт

Дар айни замон беш аз 160 давлати дунё иштирокдори конвенсияҳои женевагӣ буда, вазифадоранд, ки онҳоро иҷро кунанд.

Боз як имконияти ҳифзи ҳаёти инсон дар вақти ҷанг ё низоъҳои мусаллаҳона мавҷуд аст – ин манъи истифодаи навъҳои алоҳидаи силоҳ мебошад. Давлатҳо борҳо кӯшишҳои маҳдудсозии истифодаи силоҳҳоеро кардаанд, ки ба иштирокдорони амалиётҳои ҳарбӣ ё аҳолии осоишта ҷафоҳои зиёд мерасонанд (тирҳои тарканда, минаҳои зидди кӯшуни пӣёдагард ва ғайра). Дарҳол баъди ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ силоҳи атомӣ дар маркази диққати ҷомеаи ҷаҳонӣ қарор гирифт ва сабаби ин воқеаҳои 6 августи соли 1945 рӯйдода буданд. Дар ин рӯз ҳарбиёни амрикоӣ ба

сари аҳолии шаҳрҳои Хиросима ва Нагасакии Япония бомбаҳои атомӣ партофтанд.

Дар солҳои 60-70-уми асри XX қарордодҳои муҳими байналхалқии марбут ба истифодаи яроқи ядрои (ҳастай) ҳукми амал пайдо карданд. Онҳо санҷиши яроқи ҳастай дар атмосфера, фазои кайҳонӣ ва зери об, паҳн кардани яроқи ҳастай, ҷойгузин сохтани яроқи ҳастай ва дигар навъҳои силоҳи қатли омор дар қаъри баҳрҳо ва укёнусҳо манъ мекунанд. Истифодаи силоҳи ҳастаиро ҷомеаи байналмилалӣ қинояти вазнинтарин бар зидди инсоният донистааст.

Дар давраи ҷанг ва низоъҳои мусаллаҳона ҳамчунин истифодаи силоҳҳои химиявӣ, бактериологӣ ва биологӣ ба ҳаёти инсон хатари ҷиддӣ меорад. Дар айни замон давлатҳои иштирокдори СММ усулҳои самарабахши назорати тадқиқотҳои илмиро дар ин соҳа меҷӯянд.

Вале ҳар қадар қарордодҳои хуб мавҷуд бошанд ҳам, иродаи давлатҳо ва ҳамаи иштирокдорони низоъҳо бобати истифодаи ин қарордодҳо ва эътирофу эҳтироми ҳуқуқҳои инсон ба ҳаёт аз ҳама муҳимтар аст.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: ҳуқуқ ба ҳаёт, ҷазои қатл, геносид, мораторий.

Савол ва супоришҳо

1. *Зери мафҳуми ҳуқуқи инсон ба ҳаёт чӣ фаҳмида мешавад? Ба андешаи Шумо, ҷаро ҳуқуқро ба ҳаёт ба ҳуқуқу озодиҳои шахсӣ (шаҳрвандӣ) мансуб медонанд?*

2. *Рӯйхати санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқии байналмилалӣ ва миллиро, ки дар онҳо сухан дар бораи ҳуқуқ ба ҳаёт меравад, бо иқтибосҳои мушаххас тартиб дода, онҳоро тавзеҳ бахшед.*

3. *Файласуфи англис Чон Локк тасдиқ мекард, ки ҳуқуқ ба ҳаёт, амвол ва озодӣ қонуни табиист. Ба андешаи Шумо, ҷаро ин тавр аст?*

4. *Проблемаҳои аз назари Шумо бевосита бо амалишавӣ ва ҳимояи ҳуқуқи инсон ба ҳаёт алоқамандро номбар кунед. Давлат бо мақсади таъмини ҳуқуқи ҳар одам ба ҳаёт чӣ ӯҳдадорӣҳо ба зимма дорад?*

5. *Шоир В.А. Жуковский навиштааст: «Ҷазои қатл ба ҷуз намояндаи ҳақиқати қотелеона, ки зиштиро таъқиб намуда, аз он тартиботи ҷамъиятии худӣ Худованд муқарраркардари раҳӣ мебахшад, чизи дигаре нест. Ҷазои қатл чун Немезидаи аз дурӣ бо шамшери худ таҳдидунанда, чун ҳароси ҳалокати имконпазир, чун шабаҳи таъқибунандаи қинояткор бо ҳастии ноаёни худ даҳшатангез аст ва фикри мавҷудияти он бисёр одамонро аз бадкорӣҳо бозмедорад». Оё Шумо бо ин андешаҳо розӣ ҳастед? Ҷаро? Далелҳои асосии ҷонибдорон ва онҳоро, ки зидди ҷазои қатл ҳастанд, номбар кунед.*

6. *Ин пораро аз ноаи инсоне, ки дар ибтидои асри XX ба ҷазои қатл маҳкум шудааст, бодӣқат хонед: “Зиндагиро бо дақиқаҳо шумурдан лозим меояд, он кӯтоҳ аст. Фелан номаро навишта истода, метарсам, ки ҳамин ҳоло дар қушода мешаваду ман онро ба охир расонда наметавонам. Ман дар ин оромии ноҳинҷор чӣ қадар худро бад ҳис мекунам! Андак хиширросе дили маро ба таппиш меорад... Дар гичиррос мезанад... Вале ин дар поён аст. Ва ман боз менависам. Аз роҳрав қадамзаниҳо ба гӯш мерасанд ва ман сӯи дар медавам. Не, ин ҳаросам*

беҳуда, вай садои қадамзании нозир аст. Оромии пурҳарос маро гулӯғир мекунад. Ҳаво намерасад. Ба сари ман гӯё сурб рехтаанд, он вазнин асту руи болишии меафтад. Номаро ба ҳар ҳол то ба охир навиштан даркор. Ман дар чӣ хусус навиштанӣ будам? Ҳа, дар бораи ҳаёт, зиндагӣ! Вақте дар паҳлуи ту марг меистад, оё дар ин хусус ҳарф задан хандаовар нест? Бале, марг дар паҳлуи ман истодааст. Ман нафаси хуноки онро ба худ эҳсос мекунам, шабаҳи даҳшатангези он аз пеши чашимонам дур намешавад... Пагоҳӣ бармехезио чун кӯдак шодӣ мекунӣ, ки ҳанӯз зиндаӣ, боз як рузи дигар аз ҳаёт ҳаловат мебарӣ. Вале шабона! Оҳ, вай чӣ қадар машаққатҳое меорад, ки гуфтанишон осон нест... Хуб, бас аст акнун: соат наздики дуи шаб. Хобидану ором будан мумкин: ширӯз барои бурдани ман намеоянд"... Ин пораро тавзеҳ бахшед.

7. Дар бораи ҷанг се нуқтаи назар ҳаст: а) Дар ҷанг ҳеҷ гуна ҳуқуқ ба ҳаёт буда наметавонад. Ҷанг ноадолатӣ аст, ғаму андӯҳ аст; б) Ҷангҳо боадолатона ва беадолатона мешаванд, иштирок дар ҷанги боадолатона ҷиноят нест; в) Агар роҳи ҳалосӣ аз ҷанг набошад, баъзе маҳдудиятҳо ҷорӣ кардану дар хусуси камтар сохтани бераҳмиҳои ҷанг созиш намудан мумкин ва зарур аст. Қадом нуқтаи назар ба Шумо наздиктар аст?

§ 25. ҲУҚУҚ БА ОЗОДӢ ВА ДАҲЛНОПАЗИРИИ ШАХСИЯТ

1. АСОСҲОИ МЕЪЁРӢ-ҲУҚУҚИИ ҲУҚУҚ БА ОЗОДӢ ВА ДАҲЛНОПАЗИРИИ ШАХСИЯТ. Ҳуқуқ ба озодӣ ва даҳлнопазирии шахсият яке аз ҳуқуқҳои бунёдӣ ва фитрии шахсии (шаҳрвандии) инсон аст. Он ба ҳуқуқҳои насли яқум тааллуқ дорад. Аммо нишонаҳои аввалини ҳуқуқи мазкур ҳанӯз дар Хартиаи бузурги озодиҳои соли 1215 ба назар мерасанд. Дертар дар марҳилаи инқилобҳои буржуазии асри XVIII он дар санади Хабеас Корпуси Британия (соли 1679), Эъломияи фаронсагии ҳуқуқҳои инсон ва шаҳрванд (соли 1789) ва ҳуҷҷатҳои дигар чун кафолат аз ҳабсҳои гайриқонунӣ ва истибдоди судӣ инъикос ёфтааст. Ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ оид ба ҳуқуқи инсон ва аксари конститутсияҳои ҳозира низ озодӣ ва даҳлнопазирии шахсиятро эълон мекоранд.

Моддаи 3-и Эъломияи умумии ҳуқуқи башар ҳуқуқ ба озодӣ ва даҳлнопазирии шахсиятро ин тавр таҳким бахшидааст: “Ҳар як инсон ба ҳаёт, озодӣ ва даҳлнопазирии шахсӣ ҳақ дорад”. Моддаи 9-и ҳуҷҷати байналмилалӣ мазкур тасдиқ мекунад: “Ҳеҷ касро худсарона дастгир, ҳабс ё бадарға кардан мумкин нест”.

Меъёрҳои мазкур ҳамчунин дар Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи шаҳрвандӣ ва сиёси таҷассум ёфтаанд. Аз ҷумла дар қисми 1-и моддаи 9-и ҳуҷҷати мазкур омадааст: “Ҳар як инсон ба озодӣ ва даҳлнопазирии шахсӣ ҳақ дорад. Ҳеҷ кас наметавонад худсарона ба ҳабс гирифта шавад ё дар ҳабс нигоҳ дошта шавад. Ҳеҷ кас набояд аз озодӣ, гайр аз асосҳо ва мутобиқи расмиёте, ки тавассути қонун муқаррар карда шудаанд, маҳрум карда шавад”.

Ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсият аз ҷониби давлат ҳимоя шудани ҳар як одамро аз тааррузи ҳар касе ба ҳаёт, саломатӣ, озодӣ, амнияти шахсӣ, шараф ва қадру қимати ӯ дар назар дорад. Ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсият моҳиятан аз ду ҳуқуқи ба ҳам алоқаманд: озодии шахсият ва ҳуқуқи дахлнопазирии шахсият таркиб ёфтааст. Онҳо аз як-

Расми 17. Ҳуқуқи нобилиғоне, ки дар ҷойҳои маҳрум аз озодӣ нигоҳ дошта мешаванд

дигар ҷудонопазиранд. Яъне шахсияте, ки озодии ӯ пурра таъмин аст, дахлнопазир низ мебошад. Ва агар дахлнопазирии шахсият таъмин бошад, пас ӯ озод низ аст.

Озодии шахсият мафҳуми васеест, ки инҳоро дар назар дорад: озодии ҷисмонӣ (яъне озодии амал тибқи озодии худ, аз ҷумла озодии ҳаракат, озодӣ аз ҳабсу боздоштҳои ғайриқонунии); озодии ахлоқӣ (яъне озодии афкор, вичдон, дин); озодии иҷтимоӣ (озодии интиҳоби забони муошират, мансубияти миллӣ).

Ҳуқуқи дахлнопазирии шахсият ҳуқуқи ҳар инсон ба ҳимоя ва ҳифзи давлатӣ аз тааррузи ғайриқонунии ҳар касе ба озодӣ ва амнияти шахсии ӯ мебошад.

Амнияти шахсӣ маънии набудани зӯроварии ғайриқонунии ё таҳдиди зӯроварӣ ба шахсият ва бовар доштани шахсият ба оромӣ, имконияти иштирок кардан дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятиро дорад. Амнияти шахсӣ ҳамчунин кафолатро аз тааррузи зиддиҳуқуқӣ ба се навъи дахлнопазирии инсон: ҷисмонӣ (ҳаёт, саломатӣ), ахлоқӣ (шараф, қадру қимат) ва маънавӣ (имконияти дар асоси озодии ифодаи ирода рафтор кардан, ба маҷбурсозии ғайриқонунии дучор наомадан) дар назар дорад.

Ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсӣ ба ҳамаи одамон, сарфи назар аз шаҳравандӣ, ҳамчунин нобилиғӣ, бемори рӯҳӣ будан, ашхоси қобилияти фаъолиятшон маҳдуд ё ғайри қобили амал доништашуда дахл дорад. Ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсиятро то ҳадди муайян, вале танҳо дар асоси қонун маҳдуд кардан мумкин аст.

Дар Конститутсияи амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсият дар меъёрҳои алоҳидаи инъикоскунандаи стандартҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон инъикос ёфтааст.

Дахлнопазирии шахсро давлат кафолат медиҳад. Ба ҳеч кас шиканча, ҷазо ва муносибати ғайриинсонӣ раво дода намешавад. Мавридӣ озмонши маҷбурии тиббӣ ва ҷлмӣ қарор додани инсон манъ аст.

(Моддаи 18-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон

Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ кафолатҳои ҷисмонӣ, ахлоқӣ ва маънавии дахлнопазирии инсонро таҳким мебахшанд. Масалан, ҳаёту саломатии инсонро (озодӣ аз шиканча, ҷазо, муносибати ғайриинсонӣ, озмоншҳои тиббӣ) моддаи 18-и Конститутсия, манъи истифодаи меҳнати занон ва ноболигонро дар корҳои вазнин ва зеризаминӣ, ҳамчунин дар корҳои шароити меҳнаташон барои саломатии онҳо зарарнок моддаи 35-и Конститутсия кафолат медиҳанд.

Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгарии ҷиноятиро барои куштор, расонидани зарарҳои ҷисмонӣ, таҷовуз ба номус, лату қуб ва дигар ҷиноятҳои зидди озодӣ ва дахлнопазирии шахси муқаррар менамояд. Кодекси муурофияи ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, бо истифодаи зӯровариҳои ҷисмонӣ ва психологӣ гирифтани шаҳодати шохид, гумонбар, ҷабрдида ё айбдоршавандаро манъ мекунад.

Ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсият нораво будани худсариро хангоми боздошт ё ҳабс қардан дар назар дорад. Тибқи моддаи 6-и Кодекси муурофияи ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳеч касро бе иҷозати прокурор ба ҳабс гирифтани мумкин нест.

Ҳеч касро бе асоси қонуни дастгир, ҳабс ва ба қарғ қардан мумкин нест.

Қисми 2-и моддаи 19-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар соҳаи ниғаҳдории тандурустӣ дахлнопазирии шахсияти одамон бо риояи қоидаҳои аз ҷониби умум эътирофшудаи тиббӣ кафолат дода мешавад, масалан, гирифтани ризоияти беморон барои амалиёти ҷарроҳӣ, ҳар гуна ташхиси таҳлилӣ ва ҳатто сӯзантабобат.

Риояи шараф ва қадру қимати шахсият аз ҷониби давлат кафолат дода мешавад. Ҳар инсон, сарфи назар аз ҷинс, синну сол, вазъи иҷтимоӣ, молу мулк, вазифаи ишғолқардааш, шараф ва қадру қимат дорад. Онҳо ногузиранд, бинобар ин ҳар кас ҳуқуқ дорад талаб намояд, ки ӯро эҳтиром қунанд ва дахлнопазирии маънавиашро вайрон нақунанд.

Ба хотир оред, ки зери мафҳумҳои “шараф” ва “қадр” ҷиро мефаҳманд?

Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон тӯҳмат ва таҳкиро ҷиноят мешуморад ва чунин қирдорҳоро манъ месозад, зеро онҳо шарафи инсонро паст зада, шаънашро доғдор месозанд. Чунин амалҳоро Кодекси муурофияи ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ масалан, хангоми гузаронидани тафтишот, шаҳодатдиҳӣ, ташхиси тафтишотӣ ва ғайра манъ мекунад.

Кодекси гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, коидаҳои ҳифзи шараф ва қадру кимати инсонро аз ҷумла бо роҳи таллофӣ қардани зарари ахлоқӣ таҳким бахшидааст. Дар сурати аз ҷониби шахси ҷавобгар паҳн карда шудани маълумотҳои, ки шаъну эътибори даъвогарро доғдор месозанд, суд новобаста аз гуноҳи шахси ҷавобгар зарари расонидашударо бо ифодаи пулӣ муайян карда, ба ғайри даъвогар мерӯёнад. Агар маълумотҳои тўхматангези пастзанандаи шаъну эътибор дар матбуоти даврӣ ҷоп шаванд, суд ҷавобгарро метавонад водор созад, ки дар ҳамаи нашрияҳои радиои ҷоп қаноатдори.

Дахлнопазирии маънавии шахсият бо роҳи манъ қардани амалҳои гуногуни характери зӯрварӣ дошта ва ба рӯҳияи инсон таъсири манфӣ расонанда таъмин карда мешавад. Масалан, пурсиши иштирокдори муҳофизат зери таъсири гипноз ё бо роҳи истифодаи фишороварӣ гуногуни экстрасенсорӣ; ё маълумотҳои муфаттиш бо роҳи тарсондан, истифодаи сеҳру ҷоду ва ғайра.

2. МАҲДУДИЯТИ ОЗОДӢ ВА МАҲРУМИЯТ АЗ ОЗОДӢ. Таъмини дахлнопазирии ҷисмонӣ, рӯҳонӣ, маънавии шахсиятро давлат қаноат медиҳад. Аммо бо дар назардошти манфиатҳои шахсият, ҷомеа ва давлат дар баъзе ҳолатҳо маҳдудсозии ҳуқуқҳо ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсият имконпазир аст. Қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқҳо, шартҳо ва тартиби ҷунин дахлатро муайян мекунад ва таҳким мебахшад.

Ҳуқуқи инсонро ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсият дастгири ҳама қардани маҳдуд месозанд. Дар қонунгузориҳои байналмилалӣ ва миллии ин мафҳумҳо, ҳамчунин истилоҳҳои “аҷхоси дастгиршуда” ва “маҳбус”-ро фарқ мекунанд.

Дастгир қардан боздошти муваққатии (на бештар аз 72 соат) шахси ба содир қардани ҷиноят гумонбар аст, ки ба ӯ дар шакли маҳрум қардан аз озодӣ ҷазо додан мумкин аст.

Ҳама қардан ҳамчун ҷораи нисбатан қатъии пешгирӣ дар маҳбус нигоҳ доштан аст.

Ҳама қардан (дар забони лот. arrestum –суд, қарор) боздошти маҷбури ва ҷой қардан дар маҳбус аст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон он навъи ҷазои ҷиноятиест, ки аз ҷудошудагони қатъӣ иборат аст.

Ба ин тарик, шахси дастгиршуда ҳама гуна шахсест, ки аз озодии шахси маҳрум шуда, аммо барои содир қардани ҷиноят маҳкум нашудааст, маҳбус бошад, шахсест, ки дар натиҷаи маҳкум шудан барои содир қардани ягон ҷиноят аз озодӣ маҳрум гардонда шудааст. Ҳамаи аҷхоси аз озодӣ маҳрумшуда қаноатдори нозуктабиатанд. Рафтори аҷхоси мансабдор, маҳсусан ходимони милиса, нисбати шахси дастгиршуда ва маҳбус бояд инсондӯстона бошад ва ба қонун қатъиян мутобиқат қунад.

Дастгирӣ ва ҳабси ғайриқонунии одамон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиноят ҳисоб мешавад (моддаи 358-и КҶ).

Ҳабс ва дастгир карданро метавонад корманди милиса ба амал барорад, вале дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷозатро ба ин амалҳо прокурор медиҳад. Дар бораи ҳама гуна ҳодисаҳои дастгир кардан мақомоти таҳқиқ тафтишоти пешакӣ ё муфаттиш бояд дар бадали 24 соат прокурорро ба таври хаттӣ огоҳ созанд, прокурор дар навбати худ, дар бадали 48 соат барои ҳабс кардан ё озод кардани одами дастгиршуда бояд иҷозат диҳад. Дастгиркуний набояд аз 72 соат (аз лаҳзаи дастгиршавӣ то гирифтани иҷозати прокурор барои ҳабс) беш бошад.

Ҳабс ва дастгир кардан бояд асос дошта бошанд. Ҳангоми ҳабс ва дастгиркуний бояд тартиботи амалисозии онҳо ва мӯҳлатҳои қонунӣ риоя гарданд. Ҳамаи инҳоро Кодекси муҳофизатии Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар мекунад.

Шахсро танҳо бо асосҳои зерин дастгир кардан мумкин аст: 1) вақте одамро ҳангоми содир кардани ҷиноят, ё баъди он дастгир карданд, яъне дар лаҳзае, ки шахс ҷиноятро ба анҷом расонид, ҳанӯз дар ҷои ҷиноят аст, ё кӯшиши аз он ҷо пинҳон шудан дорад; 2) вақте шохидон, аз ҷумла ҷабрдидагон, он одамро чун ҷиноятсодиркарда рӯирост нишон медиҳанд; 3) вақте дар одами гумонбар ё либоси ӯ, дар киса ё манзилаш нишонаҳои баралои ҷиноят пайдо карда мешаванд; 4) агар баъзе маълумотҳои дигаре бошанд, ки барои гумонбар донишманди ин одам дар содир кардани ҷиноят асос шуда метавонанд, ин шахсро танҳо вақте дастгир кардан мумкин аст, ки ӯ барои пинҳон шудан аз мақомоти ҳифзи ҳуқуқ воқеан кӯшиш намояд; 5) асоси дастгиркуний набудани ҷои доимии зист бошад; 6) ҳамчунин муқаррар нагардидани шахсияти ин одам асоси дастгиркуний шуда метавонад.

Ашхоси дастгиршуда бояд дар ҷойҳои расман эътирофшудаи ниғаҳдорӣ нигоҳ дошта шаванд, дар ин ҳусус оилаҳои онҳо ва намояндагони қонунӣ бояд маълумоти пурра гиранд. Дар сурати дастгир кардан мақомоти дастгиркуниро ба амал оварда ё муфаттиш бояд дар бораи дастгиркунии кӯтоҳмуддат протокол тартиб диҳанд ва дар он ба таври хатмӣ асосҳо, сабабҳо, рӯз ва соат, сол ва моҳ, ҷои дастгиркуний, шарҳи одами дастгиршуда ва замони тартиб додани протоколро нишон диҳанд. Баъди пур кардани протокол он аз ҷониби шахси онро пуркарда ва шахси дастгиршуда имзо карда мешавад.

Шахси дастгиршуда ҳуқуқ дорад: 1) донанд, ки ӯро барои содир кардани кадом ҷиноятҳо гумонбар медонанд, аз кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ талаб намояд, фаҳмонанд, ки барои ҷӣ ӯро дастгир карданд; 2) қонунӣ будан ё набудани дастгир шуданро дар суд радду бадал намояд; 3) аз маъмурияти ҷои алоҳидан нигоҳдории муваққатӣ ва ё ҷои нигоҳдории тафтишотӣ талаб намояд, ки талаби ӯро дар ҳусуси тафтиши қонунмандии дастгир кардани ӯ ба прокурор хабар диҳанд; 4) аз амалҳои ашхоси таҳқиқ тафтиши пешакӣ гузаронида, муфаттиш ё прокурор шикоят кунад, тавзеҳот бидиҳад ва дархост намояд; 5) бо шикоят ва аризаҳо бо мақомоти

давлатӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва ашхоси мансабдор муроҷиат кунанд; б) аз либосу пойафзоли худ, инчунин дигар асбобу ашёи зарурӣ истифода барад.

Ашхоси дастгиршуда вазифадоранд, ки талаботи Қоидаҳои тартиботи дохилиро дар ҷойҳои нигоҳдории дастгиршудагон риоя кунанд.

Ҳаёс қардани нафаре маъноӣ аз озодӣ маҳрум қардани ӯро дорад. Ҳаёс (дар маҳбас нигоҳ доштан) ҷораи охири аст, вақте асосҳои мавҷуданд, ки шахси айбдоршаванда дар озодӣ монда, метавонад аз мақомоти ҳифзи ҳуқуқ пинҳон шавад, ё бо амалҳои худ ба рафти тафтишот ҳалал расонад. Сарфи назар аз ҳадафҳои ҳаёс барои амалӣ гардонидани он асосҳои қонунӣ заруранд. Ҳаёс танҳо бо иҷозати прокурор фақат аз рӯи парвандаҳои оид ба ҷиноятҳои, ки барои онҳо қонун ҷазоро дар шакли маҳрум қардан аз озодӣ ба муҳлати беш аз як сол пешбинӣ мекунад, ба амал бароварда мешавад.

Дар сурате, ки муфаттиш дар бораи ҳаёс қардан қарор қабул менамояд, вай вазифадор аст, дар бадали 24 соат аз лаҳзаи дастгир қардани шахс ба прокурор қарорро дар хусуси истифода қардани ҷораҳои пешгирӣ дар шакли нигоҳдорӣ дар ҳаёс пешниҳод намуда, дар он бояд асосҳои баён намояд, ки тибқи онҳо зарурати ба ҳаёс гирифтани айбдоршаванда ба миён омадааст. Прокурор дар бадали 48 соат бояд масъаларо дар хусуси додани иҷозат барои ҳаёс ё озод қардани шахси дастгиршуда ҳал намояд. Ба қарор маводи тасдиқкунандаи асосҳои қарор замима қарда мешавад.

Шахси ҳаёсшуда ҳуқуқ дорад: 1) дар бораи ҳуқуқҳо, озодиҳо ва вазифаҳои худ ба забони модарӣ ё забони дигари барояш фаҳмо маълумот бигирад; 2) муносибати шоиста бинад; 3) бо ариза, раддия дар бораи ҳуқуқҳо ва озодиҳои худ чи шахсан ва чи ба воситаи адвокат нисбат ба маъмурияти ҷойҳои нигоҳдории дастгиршудагон ва маҳбусон ба суд, прокуратура, мақомоти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, ба ҳизбҳо, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, васоити ахбори умум, ҳамчунин ба мақомот ва ташкилотҳои байналмилалӣ оид ба ҳифзи ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон муроҷиат намояд; 4) бо ҳешовандон ва дигар одамон танҳо бо руҳсати хаттӣ муфаттиш (чун қоида, на бештар аз як маротиба дар як моҳ) мулоқоти давомнокиаш аз як то ду соат дошта бошад; 5) ҳамарӯза аз ҳешовандон дастовез, маводи ғизоӣ барои истеъмол қабул намояд; 6) бо худ ҳуҷҷатҳо ва навиштаҷоти марбут ба парвандаи ҷиноятӣ дошта бошад; 7) аз лаҳзаи роҳ дода шудани адвокат ба парванда бо ӯ мулоқотҳои муҳлат ва давомнокиашон номаҳдуд кунанд; 8) аз сайругашти ҳаррӯзаи давомнокиаш як соат истифода кунанд; 9) ба озодии афкор, вичдон ва эътиқоди динӣ ҳақ дорад; 10) бо ҷаҳони берунӣ муошират намояд; 11) бо ному фамилияи худ ном гирифта шавад; 12) моҳе як маротиба пули фиристодашударо гирад.

Шахси дастгиршуда вазифадор аст: 1) қоидаҳои муқарраргардидаи тартиботи дохилӣ ва қоидаҳои санитарӣ-гигиениро риоя кунанд, намуди зоҳирии хуб дошта бошад, дар камераҳо ҳамеша тозагиро нигоҳ дорад; 2) талаботи маъмуриятро бечуну чаро иҷро кунанд, бо қарандони он ва байни худ ҳалиму меҳрубон бошад; 3) ҳангоми ба камера дохил шудани ашхоси

хайати рохбарикунандаи мақомоти корҳои дохилӣ аз ҷой бархезад ва дар саф истад; 4) ба ашъву таҷҳизот ва дигар амвол муносибати эҳтиёткорона кунад; 5) бо таъиноти маъмурият дар камера вазифаи навбатдориро ба ҷо орад.

Ба усулҳои дигари қонунии маҳдудсозии озодиҳо ва дахлнопазирии шахсият инҳо тааллуқ доранд: табобати маҷбурии ашхоси руҳан бемор, ки барои худ ва дигар одамон хавфноканд, карантини муваққатӣ нисбат ба одамони гирифтори бемориҳои хавфнокӣ сирояткунанда, фиристодани ноболиғон ба мактабҳои махсуси тарбиявӣ ва ғайра.

3. МАХСУСИЯТҲОИ ДАСТГИРКУНӢ ВА ҲАБСИ ПЕШАКИИ НОБОЛИҒОИ. Дастгиркунӣ ва ҳабси пешакӣ нисбат ба ноболиғон низ истифода мешавад. Ноболиғи ҷиноят содиркарда ба қафолатҳои гуногуни суди боадолат, аз ҷумла ба ҳифзи иловагии махсус ҳуқуқ дорад.

Тибқи моддаи 37(б) Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак (соли 1989) “ҳабс, дастгиркунӣ ва ё дар маҳбас нигоҳ доштани кӯдак тибқи қонун танҳо ба сифати ҷораи охирин бо истифодаи мӯҳлати ҳар чи кӯтоҳи давраи дахлдор амалӣ гардонда мешавад”.

Дар қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон низ хусусиятҳои дастгиркунӣ ва ҳабси ашхоси ноболиғ таҷассум ёфтаанд.

Қонунгузорӣ нисбати ноболиғон ба сифати ҷораҳои огоҳу пешгирикунанда қафолати шахсӣ ҷамъиятӣ ва назорати имқопазири волидон, васиҳо ва парасторон, маъмурияти кӯдакгонҳоро пешбинӣ мекунад. Дастгирӣ ҳабс кардан чун ҷораи пешгирикунанда нисбат ба ноболиғон дар ҳолатҳои истисноӣ, агар инро вазнинии ҷинояти содиршуда талаб кунад, истифода мегардад. Дар лаҳзаи интиҳоби ҷораҳои пешгирикунанда синну сол, ҳолати саломатӣ ва вазъи оилавӣ ба инобат гирифта мешавад. Ноболиғони дастгир ва ҳабсшуда бояд аз калонсолон ва ноболиғони маҳбус ҷудо нигоҳ дошта шаванд. Дар лаҳзаи нисбат ба ноболиғ истифода гардидани ҳабси пешакӣ маводи парванда аз ҷониби прокурор омӯхта мешавад ва ноболиғи гумонбар ё айбдоршавандаро дар ҳама ҳолат ҳуди прокурор мепурсад. Дар бораи дастгир шудани ноболиғ ҳатман волидони ӯ ё шахсони онҳоро ивазкунанда хабардор карда мешаванд.

Ноболиғи бо гумони содир кардани ҷиноят дастгиршуда ҳақ дорад: 1) донанд, ки ӯро барои содир кардани қадом ҷиноят гумонбар мекунанд; 2) талаб намояд, ки прокурор дурустии дастгиркуниро санҷад; 3) аз амалҳои таҳқиқӣ тафтиши пешакӣ, муфаттиш ё прокурор шикоят кунад, шарҳу тавзеҳот диҳад ва дархосту хоҳиш иброз дорад; 4) бо шикоят ё хоҳиш ба мақомоти давлатӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ё ашхоси мансабдор муроҷиат кунад; 5) аз либосу пойафзол, инчунин дигар чизҳои зарурии дар Қоидаҳои тартиботи дохилии ҷойҳои нигоҳдории ашхоси дастгиршуда зикргардида истифода кунад.

Дастгирӣ ҳабс кардан ва аз озодӣ маҳрум намудани ноболиғ дар ҳолатҳои истисноӣ, ҳамчун ҷораи ниҳой истифода шуда, он бояд тибқи қонун ва аз рӯи имқоният бояд дар мӯҳлати кӯтоҳтарин давом кунад.

Кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ муносибати худро ба ноболигон дар асоси риоя ва эҳтироми ҳуқуқҳои онҳо муайян намуда, бояд дар ҳаққи ноболигон ғамхорӣ намоянд ва ба онҳо зараре нарасонанд.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: *озодии шахсият, дахлнопазирии шахсият, амнияти шахсӣ, маҳрумият аз озодӣ, дастгиркунӣ, ҳабс.*

Саволҳо ва супоришҳо:

1. Шарҳ диҳед, ки Шумо моҳияти ҳуқуқҳои инсонро ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсӣ чӣ хел мефаҳмед?

2. Амнияти шахсии инсон чист?

3. Ҳуҷҷатҳои меъёрӣ-ҳуқуқии таҳкимбаҳшандаи ҳуқуқро ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсият номбар кунед.

4. Оё ҳуқуқро ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсият маҳдуд кардан мумкин аст?

5. Маҳрум кардан аз озодӣ чӣ маънӣ дорад ва одам баъди кадом амалҳо аз озодӣ маҳрумгашта доништа мешавад?

6. Мувофиқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон кадом мақомот салоҳияти додани иҷозатро ба ҳабси пешакӣ дорад?

7. Ба андешаи Шумо, барои одам маҳдудияти озодӣ душвор аст, ё маҳрумиавӣ аз озодӣ?

8. Ноболиги барои содир кардани ҷиноят дастгиршуда кадом ҳуқуқҳоро дорад?

9. Вазъияти зеринро бодидқат хонед ва муҳокима кунед: “Хонандагони синфи 8 “Б” П. Тешаев ва Н. Нуров (ҳар ду 15-сола) аз ҷониби муаллими тарбияи ҷисмонӣ дар майдончаи варзишии мактаб ҳангоми ҷанг ва занозанӣ бо якдигар боздошт гардида, ба кабинетҳои директор оварда шуданд. Директор баъди муайян кардани он ки онҳо чандин маротиба ба ҷунин амалҳо айбдоранд, ба волидонии бачаҳо муроҷиат накарда, ба милитсия занг зад. Бачаҳо дар шӯъбаи милиса мuddати 5 соат нигоҳ дошта шуданд ва танҳо баъди ин ҷо омадани волидонашон ба хонаҳояшон ҷавоб дода шуданд”. Ба фикри Шумо, дар шӯъбаи милиса мuddати 5 соат боздошт шудани ноболигон маҳдудсозии озодӣ аст, ё маҳрум кардан аз озодӣ? Ба ақидаи Шумо, нисбат ба хонандагон бояд чӣ гуна чораҳо меиданд?

10. Ба фикри Шумо, оё ба муассисаҳои махсуси тарбиявӣ фиристодани хонандагон маҳрум кардан аз озодӣ аст?

§26. ҲУҚУҚ БА ҲАЁТИ ХУСУСӢ

1. ТАВСИФИ УМУМИИ ҲУҚУҚ БА ҲАЁТИ ХУСУСӢ. Ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ яке аз ҳуқуқҳои шахсии (шаҳрвандии) инсон буда, ба ҳар кас аз лаҳзаи таваллуд тааллуқ дорад, аз мансубияти шаҳрвандии шахс вобаста нест ва аз ҷунин тарафҳои зиндагии дохилӣ ва доираи муоширате, ки онҳо бошуурона маҳфӣ нигоҳ медоранд, иборат аст. Дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ маҳфуми умумӣ буда, дахлнопазири ба тарафҳои гуногуни ҳаёти шахсӣ (хусусӣ), аз ҷумла асрори шахсиву оилавӣ, дахлнопазирии манзил, маҳфияти мукоотибот, гуфтугӯҳои телефонӣ, муҳобироти почтавӣ, телеграфӣ ва ғайраро дар назар дорад.

Ҳаёти хусусӣ соҳаи махсуси ғайбӣ ва ҳаёти инсон аст, ки аз ҷониби худ инсон мувофиқи эътиқоди ботинии у назорат карда шуда, мақсадаш қонӣ гардонидани талабҳои шахсии у аст.

Ҳаёти хусусӣ соҳаи аз шахсият ҷудонопазирест, ки одам худ қоидаҳои худро муқаррар карда, қарорҳои қабул менамояд. Ҳама гуна даҳлат ба ҳаёти шахсии инсон танҳо дар ҳолатҳои истисноӣ дар асоси қонун ва қарори махсуси суд имконпазир аст.

? *Фикр кунед, оё ашхоси мазкур ба ҳаёти хусусӣ ҳақ доранд: кудак, маҳкумшуда, шахрванди ғайри қобили амал?*

Ҳар як одам одатҳо, некбинию бадбинию, тарафҳои сусти характер, сир, нақшаҳо, шугълҳои дӯстдошта ва ғайра дорад, ки бо мафҳуми ҳаёти хусусӣ фаро гирифта мешаванд. Ҳаёти хусусиро ҳар кас дорад, вале оё у меҳодад, ки ин тарафи ҳаёташ ба ҳама маълум бошад?

Ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ ҳуқуқ аст, на вазифа. Ҳар як одам метавонад “фазои ҳаёти”-и худро ҳимоя намояд, вале у инро барои ҳама ошкоро ба ҷо оварда метавонад, ахбороте, ки одам танҳо бо хоҳиши худ ба дигарон меғӯяд, номи ахбороти конфиденсиалиро (аз лот. confident-боярӣ) гирифтааст. Ахбороти махфӣ (конфиденсиалӣ) маънии ахбороти хусусиро дорад, ки шахс ба ягон одами дилхоҳаш бояр карда гуфтааст.

Маънии мафҳуми “ҳаёти хусусӣ” моҳияти таъриҳӣ дорад, ба ташаккули он расму оинҳо, дараҷаи фарҳанги ҷомеа, хусусиятҳои миллӣ ва анъанавии инкишофи давлат асари худро меғӯзоранд.

? *Ба андешаи Шумо, оё дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бобати амалишавии ҳуқуқҳо ба ҳаёти хусусӣ ягон махсусиятҳо ҳастанд?*

Расми 18. Ҳуқуқ ба ҳаёти шахсӣ

Зуран зада даромадан ба манзил, даҳлат қардан ба ҳаёти хусусӣ барои ҳеч кас мумкин нест, Давлати демократии ҳуқуқбунёд на танҳо ба ҳаёти хусусии шахс даҳлат намекунад, балки вазифадор аст, ки онро аз тааррузи ғайриқонунӣ ҳимоя кунад. Масалан, дар бисёр мамлакатҳо сирри шахсӣ ва оилавӣ бо қонун ҳифз карда мешавад. Ҳуқуқ ба эҳтироми ҳаёти

хусусй ҳуқуқи даҳолат накардан ба ҳаёти шахсй, ҳуқуқи бо хоҳиши худ зиндагй кардан бе ошкорсозии тафсилоти ҳаёти шахсй аст. Давлати тоталитарй баръакс, чун қоида, кӯшиш мекунад, ки соҳаи ҳаёти хусусиро то ҳадди охирин маҳдуд созад. Дахлнопазирии ҳаёти хусусй як қисми соҳибхитиёрии хосаи инфиродй, гуфтан мумкин аст, мухторияти шахсият мебошад.

Олимон, ҳуқуқшиносони имрӯза ду ҷиҳати хоси ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти хусусиро ҷудо мекунанд: ҳуқуқи инсон ба дурй, ё ҷудошавй ва ҳуқуқи инсон ба муошират. Ҳуқуқ ба дурй, ё ҷудошавиро онҳо тавассути мафҳуми “сир” баррасй мекунанд. Дар айни замон (алалхусус дар Фарб) мафҳуми “прайвеси” (аз англ. privacy – ҷудой, сир, махфият) хеле маъмул гаштааст. Ба иборати дигар, ҳуқуқ ба ҷудо будан маънии ҳуқуқи инсонро ба осудагузорй дорад. Равоншиносии имрӯза чунин меҳисобад, ки хоҳиши ҷудо, бо фикру андешаҳои худ танҳо ба танҳо будан хосияти табиий ҳар як шахсияти инкишофёфта мебошад, ки онро бояд эҳтиром кард. Ҳуқуқ ба дуриҷуиро ҳамчун ҳуқуқи мухтор будани шахс аз ҷаҳони ӯро иҳотакарда тавсиф бахшидан мумкин аст.

Ҳуқуқи инсон ба муошират пеш аз ҳама маънии иштироки ӯ дар ҳаёти ҷамъиятй, ҳамкорй ва ниғаҳдории муносибатҳо бо дигар одамон, алалхусус дар соҳаи эҳсосотй, барои рушд ва худтатбиқуниро дорад. Дар ин маврид низ рафтори ӯ набояд ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти хусусии дигар одамонро халалдор гардонад.

Дар бисёр мамлакатҳо маҳдудиятҳои муайяни ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти хусусй бо қонунгузорй ба танзим дароварда шудаанд. Қонунбарор кӯшиш менамояд, ки байни амалисозии ҳуқуқи инсон ба дахлнопазирии ҳаёти хусусй ва манфиатҳои давлат созишу мусолиҳа пайдо карда, ҳамчунин мақомоти давлатиро ба ошкорсозии сирри давлатию ҳарбй эмин дорад.

2.АСОСИ МЕЪЁРЙ-ҲУҚУҚИИ ҲУҚУҚ БА ҲАЁТИ ХУСУСЙ. Дар ибтидои асри ХХ дар аксари санадҳои байналмилалй ва конституцсионй таҳкимбахшии ҳуқуқҳо ба дахлнопазирии ҳаёти хусусй ҷой нашоштанд. Бартарият танҳо ба махфияти мукотибот ва муҳобироти телеграфию телефонй дода шуда буд. Танҳо баъди анҷоми Ҷанги дуҷуми ҷаҳонй ҳангоми ислоҳотбахшии низоми давлатии мамлакатҳои аврупоӣ дар конституцсияҳо ишораҳо оид ба ҳаёти хусусии инсон пайдо шуданд. Ҳуқуқи мазкур таҳкими меъёриро дар Эълomiaи умумии ҳуқуқи башар пайдо кард.

Ба ҳаёти шахсй ва оилавии ҳеч як фард даҳолати худсарона намудан ва ба дахлнопазирии манзил, сирри мукотибот, шараф ва обрӯи ӯ худсарона сӯйқасд кардан мумкин нест. Ҳар як инсон ҳуқуқ дорад, ки дар мавриди ҷуғини мудохила ё сӯйқасд аз ҳимояи қонун истифода намояд.

Моддаи 12-и Эълomiaи умумии ҳуқуқи башар

Хошиши ҳар инсон ва ҳар як оила бобати дар назари дигар одамон ба таври мусбат вонамуд шудан ва пинҳон доштани маълумотҳо дар хусуси далелҳо ва ҳодисаҳои, ки метавонанд обрӯи ӯро (онҳоро) резонанд, комилан табиӣ аст. Вале аз ҷониби дигар, маҳз ҳамин далелҳо ҳамеша таваҷҷуҳи аҳли ҷомеаро ба худ ҷалб мекунанд.

? *Фикр кунед, оё байни озодиҳои ахбори умум ва сирри шахсияти оилавӣ ҳудуде вуҷуд дорад?*

Расми 19. Ҳуқуқ ба ҳаёти шахсӣ

Чун қоида, қонунгузорӣ манъ будани чамъоварӣ, нигоҳдорӣ ва истифода кардани ахборотро дар бораи ҳаёти шахсии одам бе розигии ӯ қарор медиҳад. Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ ба ҳаёти хусусии одамро

таҳким бахшидааст. Мувофиқи қисми 2-и моддаи 23-и Конститутсия “дар бораи ҳаёти шахсии инсон бе розигии ӯ чамъ намудан, нигоҳ доштан, истифода ва паҳн кардани маълумот манъ аст”. Ғайр аз ин дар моддаи мазкур гуфта шудааст: “Маҳрамияти мукотиба, суҳбатҳои телефонӣ, муросилот ва муҳобироти шахс таъмин карда мешавад, ба истиснои мавридохе, ки дар қонун нишон дода шудааст”.

Дар ҳаҷони имрӯза бе истифодаи воситаҳои нави алоқа зиндагӣ қардан маънӣ надорад. Ва вазифаи асосии давлат фароҳам овардани шароитҳои мебошад, ки ахбороти бо шабакаҳои алоқа додашаванда аз ҷониби дигарон истифода бурда нашавад. Табиист, ки ҳуқуқи инсонро ба маҳрамияти шахсияти оилавӣ, сирри муросилоту муҳобирот қомилан мутлақ шуморидан нашояд. Давлат далелҳои қиноятқорона, ғайриқонунии зидди ҳуқуқи инсонро махфӣ нигоҳ дошта наметавонад. Баъзан бар асоси қарори мақомоти судӣ, вақте оид ба парвандаи қиноятӣ гирифтани далелҳои қошқунанда лозим меояд, маҳдудсозии ҳуқуқҳои ба маҳрамияти мукотибот, гуфтугӯҳои телефонӣ, муҳобироти почтавию телеграфӣ ва ғайра мумкин аст.

Чадвали муайянкунандаи мафҳуми “ҳаёти хусусӣ”-ро бодидқат омӯzed. Шумо ба соҳаи ҳаёти хусусӣ боз чиро дохил карданиед? Оё ҳисобҳои бонкӣ, сирри духтурӣ, иттилоот аз адвокат ё нотариус ҳаёти хусусии инсон шуда метавонанд?

Дахлнопазирии манзили инсон аз ҷониби давлат ба ҳуқуқи махсуси ҳимоя молик аст.

Манзил бинои барои зиндагии озодонаи инсон махсус пешбинияшуда мебошад.

Касе ҳақ надорад, ки ба манзил бар хилофи иродати одамони дар он зиндагикунанда, ба ҷуз ҳолатҳои муқарраркардаи қонун ё дар асоси қарори суд, дарояд. Дар ҳамаи ҳолатҳои дигар худсарона зада даромадан ба манзил танҳо барои рафъ намудани хатари ҷиддӣ ё барало ба амнияти ҷамъиятӣ, инчунин ҳаёту саломатии одамон мумкин аст.

Манзили шахсе дахлнопазир аст. Ба манзили шахсе зуран даромадан ба касеро аз манзил маҳрум кардан манъ аст, ба истиснои мавридҳои, ки қонун муқаррар кардааст.

Моддаи 22 — и Конститутсияи (Сарқомуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дигар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҳуқуқи инсонро ба дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ қафолат медиҳанд. Чунинчи, Кодекси ҷиноятӣ барои даҳлати гайриқонунӣ ба ҳаёти хусусӣ ҷазо пешбинӣ менамояд. Кодекси муруфиаи ҷиноятӣ дахлнопазирии манзил ва маҳрамияти мукотиботро қафолат медиҳад: “Қофтуков, кашада баровардан, азназаргузаронии ҷои истиқомати шахрвандон, ҳабс кардани муҳобирот ва ёфта баровардани онҳо аз муассисаҳои почтавӣ-телеграфӣ

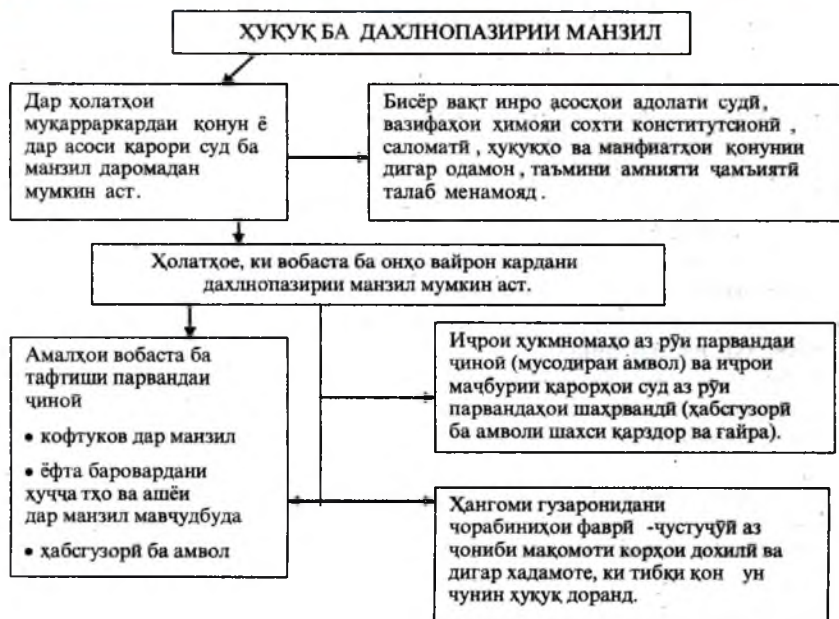
танҳо дар асос ва мувофиқи тартиботи муқарраркардаи Кодекси мазкур мумкин аст” (моддаи 7). Дар Кодекси оилавӣ муносибатҳои дохили оила ва ҳуқуқ ба дахлнопазирии он муайян карда шудааст. Бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти фаврӣ-ҷустуҷӯӣ» (соли 1998) ҳамчунин муқаррар гардидааст, ки мақомоти ҷорабиниҳои фаврӣ-ҷустуҷӯиро ба амалбароранда аз усулҳои гуногуни ҷамъовари ахбор, ки ҳаёти хусусии шаҳрвандонро маҳдуд месозанд, метавонанд истифода кунанд. Инҳо назорати маводи бо почта фиристодашаванда, муқобироти телеграфӣ ва ғайра, шунидани гуфтугӯҳои телефонӣ ва амсоли инҳо мебошанд. Вале асос барои маҳдудсозии махфияти алоқаи почтавӣ танҳо қарори суд аст.

Вайронкунииҳои асосии ҳуқуқҳои инсон ба ҳаёти хусусӣ инҳоянд: вайрон кардани ҷудонопазирии шахс ё даҳолат ба қорҳои шахсии ӯ (шунидан, ба даст овардани гуфтугӯҳои телефонӣ ё тафтиши (перлюстратсия) мукотибот, ошкор сохтани маълумотҳои моҳияти шахсӣ дошта, ки аз назари шахс ба нуфузи ӯ дар ҷомеа таъсири номатлуб мерасонанд ё боиси диққати ва ғаму андӯхи ӯ мешаванд; истифодаи ном ё тасвири шахс ба манфиати оне, ки аз вай истифода мебарад, дар навбати аввал бо мақсади гирифтани фоидаи тичоратӣ.

Перлюстратсия (аз лот. Perhustro – тафтиҳи медияҳам) аз ҷониби мақомоти давлатӣ ва ашхоси аз почта мавод фиристованда ба таври махфӣ кушодан ва аз назар гузаронидани мукотибот бо мақсади сензура ё назорат аст.

Қадвалро бодикқат омӯсед. Қадом ашхоси мансабдор ва қормандони муассисаҳои давлатӣ ҳақ доранд, ки ба манзил дароянд?

3. ҲАЁТИ ШАХСИИ КҶДАК. Таъмини ҳуқуқҳои кӯдак яке аз проблемаҳои муҳимтарини инсоният аст. Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак (соли 1989) ҳуҷҷати махсусест, ки пурра ба ҳуқуқҳои кӯдак бахшида шудааст. Чомаи ҷаҳонӣ кӯдакони соҳиби ҳамаи ҳуқуқҳои эътироф кардааст, ки ба калонсолон дода шудааст, аз ҷумла соҳиби ҳуқуқ ба ҳаёти хусусӣ.

Дар моддаи 3-и Конвенсия омадааст, ки ҳамаи амалиёт нисбат ба кӯдак бояд тамоми манфиатҳои ӯро ба эътибор гирад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон никоҳ ва оила, модарӣ ва кӯдакӣ зери Ҳимояи давлатанд. Қонунгузори мамлакат, ҳамаи мақомоти давлатӣ вазифадор шудаанд, ки дар навбати аввал ба таъмини ҳуқуқҳои кӯдак ба зиндагӣ қардан ва тарбия гирифтанд дар оила, ҳуқуқи муошират бо ҳар ду волид, бобоҳо, бибиҳо, бародарон, хоҳарон ва дигар ҳешовандон, ҳамчунин ҳуқуқ ба дахлнопазирӣ ба ҳаёти шахсӣ ва оилавӣ мусоидат кунанд.

Ягон кӯдак дар амалисозии ҳуқуқи ӯ ба ҳаёти шахсӣ, ҳаёти оилавӣ, дахлнопазирӣ манзил ё маҳрамияти мукотибот ё тааррузи ғайриқонуӣ ба шарафу обрӯи вай объектҳои даҳлати худсарона ё ғайриқонуӣ шуда наметавонад.

Моддаи 16-и Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак.

Кӯдак ба мукотибот ва навиштори озод, махфияти рӯзнома, интиқолати почтавӣ, гуфтугуҳои телефонӣ, муҳобироти телеграфӣ, махфияти падархондӣ ҳақ дорад.

Одамони соҳиби баъзе касбу ихтисосҳо, ки ба онҳо вобаста ба фаъолияти касбиашон чунин маълумотҳо бовар қарда мешаванд (духтурон, адвокатҳо, рӯҳониён, нотариусҳо) барои маълуму ошқор сохтани ин маълумотҳо ба ҷавобгарӣ қашида мешаванд. Ҳамчунин касе наметавонад дахлнопазирӣ манзили кӯдакро вайрон қунад, ғайриқонуӣ ба манзил даромадан ҷиноят аст.

Тавре дар боло гуфта шуд, кӯдак ба Ҳимояи қонун аз чунин мудохилот ва таарруз ҳақ дорад, масалан, қонунгузори ҷиноятӣ сирри падархонд доштани кӯдакро аз дигар шахрвандон Ҳимоя мекунад.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: *ҳаёти хусусӣ, манзил, перлюстрация*

Саволҳо ва супоришҳо:

1. *Зери мафҳуми ҳуқуқи инсон ба дахлнопазирӣ ҳаёти хусусӣ ҷиро мефаҳмед?*
2. *Ҳаёти хусусӣ ҷист?*
3. *Ба андешаи Шумо, оё танқид қардани камбудӣҳои дигарон даҳлат ба ҳаёти шахсӣ аст?*
4. *Санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии таҳқимбахшандаи ҳуқуқи инсонро ба ҳаёти хусусӣ номбар қунед.*
5. *Конститутсия (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқро ба ҳаёти хусусӣ Ҳимоя қарда, Ҳифзи судии онро қафолат медиҳад. Вале оё мо чунин шуморида метавонем, ки Ҳимояи ҳуқуқ ба ҳаёти хусусӣ вазифаи танҳо давлат аст?*

6. *Перлютратсия чӣ маънӣ дорад?*

7. *Азар дар синф ба амал омадани дуздӣ маълум шавад, оё муаллим ҳақ дорад, ки кофтукови хонандагонро гузаронад?*

8. *Чаҳони шахсии худро, ки ба касе дастрас набошад, нависед.*

§ 27. ОЗОДИИ ВИЧДОН ВА ЭЪТИҚОД

1. МАФҲУМИ “ОЗОДИИ ВИЧДОН ВА ЭЪТИҚОД”. Эълом доштани озодии вичдон ва эътиқодро аз ҷумлаи музаффариятҳои муҳимтарини инсоният медонанд. Ҳар як давлати ҳозираи демократии ҳуқуқбунёд пеш аз ҳама озодии вичдонро таҳким бахшида, кафолат медиҳад.

Озодии вичдон яке аз ҳуқуқҳои асосии шахсии (шаҳрвандии) инсон буда, озодии шахсият аз ҳама гуна назорати идеологӣ, ҳуқуқи ҳар касро барои мустақилона баҳри худ интиҳоб кардани низоми арзишҳои маънаӣ дар назар дорад.

Озодии вичдон ҳуқуқи фитрии бунёди инсон буда, озодии ӯро баҳри интиҳоби чаҳонбинӣ пешбинӣ мекунад. Озодии вичдон ба ҳар кас аз лаҳзаи таваллуд мансуб буда, аз шаҳрвандӣ вобаста нест. Инсон ҳуқуқи худро ба озодии вичдон амалӣ гардонда, худро инсон эҳсос мекунад ва ҳаёташ маънӣ пайдо карда, мавқеи худро дар зиндагӣ муайян месозад. Ба ин тарик, он яке аз муҳимтарин ҳуқуқҳои инсон аст, ки амалӣ гардондани ба шукуфоии давлат, барқарорӣ ҷомеаи шаҳрвандӣ, амалишавии дигар ҳуқуқҳои озодиро таъсир мерасонад.

Мафҳуми “озодии вичдон” аз рӯи маъно бо мафҳуми “озодии афкор” хеле наздик буда, бисёр вақт дар ҳамбастагӣ истифода мешавад. Озодии афкор ва вичдон ҳаҷман назар ба озодии эътиқод хеле васеъ аст, зеро аввалан, доштани аз ҷумла ақидаҳои атеистиро низ фаро гирифта, сониян, на танҳо ҷанбаи динӣ, балки ҳамаи ҷанбаҳои ҳаёти зеҳнӣ ва маънавии инсонро шомил месозад. Озодии афкор ва вичдон ҳуқуқи мутлақи инсон буда, аз ҷониби давлат маҳдуд карда намешавад.

Атеист (эътиқоди динӣ надошта) одамест, ки ба мавҷудияти ҳама гуна қувваҳои ғайбуқубули бовар надорад.

Озодии эътиқод яке аз унсурҳои озодии вичдон аст. Он ба дин муносибати бевосита дошта, дар ҳаҷман соҳа амалӣ мешавад.

Дин (аз лот. *Deus* – таҷодарӣ, муқаддас, предмети парастӣ) ҷаҳонбинӣ ва ҷаҳонзҳеоскушӣ, диниюнии рафтору амалҳои ба онҳо мутебиқест (парастигиест), ки ба банири ба мавҷудияти қувваҳои ғайбуқубули иҷро мешавад.

Озодии эътиқод ҳуқуқи негативӣ буда, ҳимояи озодии дин аз ҷониби давлат таъмини гуногунавъии диниро дар назар дорад. Давлат ҳуқуқ

дорад танҳо вақте даҳолат кунад, ки қоидаҳои аз ҷониби умум эътирофшудаи рафтор дар ҷомеа, қонунгузории мамлакат вайрон карда мешаванд, ба ҳаёт, саломатӣ, ҳуқуқу озодиҳои шахрвандон ҳавф таҳдид мекунад.

Озодии эътиқод яке аз ҳуқуқҳои асосии шахсии (шаҳрвандии) инсон аст, ки ҳуқуқи ба таври инфиродӣ ё якҷоя бо дигарон эътиқод овардан ба ҳар дин, озодона интиҳоб намудан, доштан ва паҳн кардани эътиқоди динӣ ва тибқи он амал карданро фаро мегирад.

Ба ин тарик, озодии эътиқод инҳоро дар бар мегирад: 1) ҳуқуқи эътиқод овардан ба ҳар дин; 2) ҳуқуқи ба ҷо овардани расму оинҳои динӣ; 3) ҳуқуқи иваз кардани дин; 4) ҳуқуқи паҳн кардани иттилоот дар бораи таълимоти динӣ; 5) ҳуқуқи гирифтани таҳсилоти динӣ; 6) ҳуқуқи ба амал баровардани фаъолияти хайру эҳсонкорӣ; 7) ҳуқуқи ба амал баровардани фаъолияти динии фарҳангӣ- маърифатӣ; 8) озодӣ аз таъбиз бо асосҳои динӣ.

Агар Шумо дар хона намоз хондан хоҳед, касе ҳақ надорад, ки инро ба Шумо манъ кунад, ба шарте, ки амалҳои Шумо ҳуқуқҳои дигар аъзои оиларо маҳдуд на-созанд. Ё агар ҳамаи ҳешовандони Шумо ва ҳамсоҳоятон рӯза гиранду Шумо инро наме-хоҳед ва рӯза наме-гиред, касе ҳақ на-дорад, ки Шуморо ба рӯзадорӣ маҷбур созад. Шумо ҳуқуқ доред, барои худ интиҳоб кунед, ки ба кадом дин эъти-қод меоред ва ё баръақс атеист бо-шед.

Расми 20. Ҳар кас ҳуқуқи озодии ақида ва вичдонро дорад.

Эҳтиром ба ҳу-қуқҳои инсон ба

озодии вичдон ва эътиқод бо ҳақ баровардани ҳама гуна амалҳои динӣ ва ҷазодиҳӣ нисбат ба одамони алоҳида, ё ба ташкилотҳои динӣ номувофик аст. Ҷунончи, ҷавобгарии ҷи граждани ва ҷи ҷиноятӣ наметавонад ба тамоми ташкилоти динӣ паҳн шавад, танҳо ба ин сабаб, ки як ё якчанд аъзои он ба ҳуқуқвайронкунии ё ҷиноят айбдор карда мешаванд.

Таъбизии динӣ ҳама гуна фарсиятузорӣ, маҳдудсозӣ ё баргаридагии ба дин ё маъзаб асосёфтаи ҳалафаш рад кардан ё кам сохтани эътироф ва имқонияти амалисозӣ дар асоси принсипи баробарияи ҳуқуқҳо ва озодиҳои асосии инфиродӣ мебошад.

2. ОЗОДИИ ДИН, ДИРЎЗ ВА ИМРЎЗИ ОН. Дар давоми асрҳо муносибатҳои байниҳамдигарии эътиқодмандон ва эътиқод надоштагон (чун намояндагони динҳои гуногун) басо мураккаб буд. Замонҳои буданд, ки эътиқодмандон барои муҳаббати худ ба Худованд дучори азобу уқубатҳо мешуданд. Аз ҷумла дар ин хусус ба хотир овардани тақдирӣ насронӣ аввалин дар Рими қадим кофист. Дар асрҳои миёна, дар замони бартарияти комили эътиқодмандӣ ҳоли онҳое, ки умуман ва ё ба андозаи зарурӣ эътиқод надоштанд, хароб буд. Дар Аврупо судҳои инквизиция бар хилофи аҳкоми маҳакии насронии “нақуш” озодфикронро хеле “муваффақона” нобуд месохтанд. Нучумшинос ва риёзидони бузург Мирзо Улуғбек (солҳои 1394-1449) низ чун бисёр олимони он замон ба он сабаб, ки ба инкишофи чунин илмҳои дақиқ, чун нучумшиносӣ ва риёзӣ, мусоидат карда, мавқеи ҷойгиршавии ситорахоро меомӯхт, таблицаи астрономӣ мураттаб сохта, дар як ғушаи Самарқанд нахустин расадхонаи ҷаҳонро бунёд намуд, ба “бехудой” айбдор карда шуд. Ба андешаи рӯҳонӣ фақат Худованд қодир буд, ки ситораҳо ва кайҳонро омузад. Онҳо барои тозагии дин мубориза бурда, муваффақ шуданд, ки ба писари Улуғбек Абдулатиф таъсир расонанд ва ӯ барои куштани падараш розигӣ диҳад. Ҳамин тавр, Мирзо Улуғбек соли 1449 аз дасти қотили зархарид Аббос кушта шуд.

Дар асри ХХ дар як қатор мамлакатҳои сотсиалистӣ ба дин зарбаи ҳалокатбор зада шуд. Дар Иттиҳоди Шӯравӣ муносибати рӯҳонӣ бо Давлати Советӣ ба таври драматӣ сурат гирифт. Аз Инкилоби Октябр вақти зиёде нагузашта, Декрет дар бораи ҷудо кардани калисо аз давлат ва мактаб аз калисо қабул шуд. Он ба эътиқодмандон ва атеистон ҳуқуқҳои баробар дод. Вале дар амал эътиқодмандон ва ходимони дин беш аз пеш дучори таъкиб, маҳдудсозии ҳуқуқҳои мегардиданд, зеро идеологияи расмӣ Иттиҳоди Шӯравӣ ба атеизм асос ёфта буд. Дар даҳсолаҳои аввали мавҷудияти ИҶШС намояндагони ҳамаи конфессияҳои динӣ дучори таъкибу ҷазодихӣ гардида, бисёре аз онҳо нест карда шуданд. Ба таври оммавӣ вайрон кардани мурдорсозии калисоҳо, масҷидҳо, аҳром ва синагоғҳо, ки бисёре аз онҳо ёдгориҳои таърихӣ меъмории буданд, шуруф ёфт. Одами ошкоро эътиқодманд аз ҷумла умеди иштирок кардан дар мақомоти ҳокимият ва идоракунии, ишғол кардани вазифаҳои роҳбарикунандаро надошт. Дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ рӯҳонӣ худро аз нигоҳи ватандӯстӣ нишон доданд ва таъкиби онҳо андак сусттар шуд. Вале дар солҳои 60-ум пушидашавӣ ва вайронсозии иншоотҳои динӣ характери харобиовар касб кард.

Баъди ҷанги дуҷони ҷаҳонӣ ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон асосҳои ҳуқуқии озодии вичдон ва эътиқодро таҳким бахшиданд. Чунончи, тибқи моддаи 18-и Эълумияи умумии ҳуқуқи башар “ҳар як инсон ба озодии фикр, вичдон ва дин ҳуқуқ дорад; ин ҳуқуқ аз тағйири

озодонаи дин ва эътиқод, пайравии озодонаи дин ё эътиқоди худ чи бо тартиби инфиродӣ ва чи якҷоя бо дигарон, ба таври оммавӣ ё хусусӣ дар таълим гирифтанд, ибодат намудан ва расму оинҳои динӣ ва маросимиро иҷро кардан иборат аст”.

Моддаи 18-и Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ низ мундариҷаи озодии вичдон ва эътиқодро баён мекунад:

Расми 21. Озодии эътиқод

“Ҳар кас ба озодии фикр, вичдон ва дин ҳақ дорад. Ин ҳуқуқ озодии доштан ё қабул кардани дин ё эътиқодро мувофиқи интиҳоб ва озодии ибодат кардан ба дину эътиқоди худ чи танҳо ва чи якҷоя бо дигар одамон, ба таври оммавӣ ё хусусӣ, интиқоли дин, иҷрои расму оинҳо ва таълимоти динию маросимӣ фаро мегирад”. Мувофиқи санади мазкурӣ байналмилалӣ-ҳуқуқӣ касе набояд дучори маҷбурсозие гардад, ки озодии ӯро нисбати доштан ё қабул кардани дин ва эътиқодмандӣ аз рӯи интиҳоби худ мекоҳонад.

Аз охири солҳои 80-ум вазъият дар соҳаи дин дар мамлакати мо рӯ ба беҳбудӣ овард. Ибодатхонаҳо барқарор мегарданд, ба эътиқодмандон баргардонда мешаванд, ҷамоаҳои нави динӣ ба миён меоянд. Ходимони дин имконияти ҳар чи бештари ба таври оммавӣ баён кардани фикри худ, иштирок кардан дар ҳаёти ҷамъиятӣ доранд. Ҷамъият ба дарки нуқтае наздик мешавад, ки ҳуқуқ ба озодии вичдон шартӣ ҷудонопазири мавҷудияти шоистаи инсон аст.

Дар Конститутсияи ҳозираи Ҷумҳурии Тоҷикистон низ озодии вичдон ва эътиқод кафолат дода мешавад, ки музаффарияти муҳими мамлакат дар роҳи бунёди давлати ҳуқуқбунёд ва демократӣ мебошад.

Ҳар кас ҳақ дорад муносибати ҳудро нисбат ба дин мустақилона муайян намояд, алоҳида ва ё якҷоя бо дигарон динро пайравӣ намояд ва ё пайравӣ накунад, дар маросиму ва расму оинҳои динӣ иштирок намояд.

Моддаи 26-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Дар мамлакати мо ҳар кас ҳақ дорад муносибати ҳудро ба дин мустақилона муайян намояд. Агар дар замони шӯравӣ сола ҳамагӣ 30 нафар ба ҳаҷ мерафта бошанд, ҳоло ҳамасола чунин имкониятро беш аз 2 ҳазор мусулмонони Тоҷикистон доранд.

Давлат ба зиммаи худ ӯҳдадорӣ мегирад, ки дар асосҳои қонунӣ

ҳуқуқҳои баробари эътиқодмандон ва одамони эътиқоднадошта, намоёндогани як динро бо ашхоси пайрави эътиқоди дигар таъмин менамояд.

Қисми 4-и моддаи 18-и Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуқи шахрвандӣ ва сиёсӣ давлатро вазифадор мекунад, ки "...озодии волидайн ва дар ҳолатҳои дахлдор васиёни қонуниро дар бобати таъмини тарбияи динӣ ва ахлоқии фарзандон худ мутобиқи ақидаи худ эҳтиром мекунад". Дар айни замон аз волидон вобаста аст, ки кӯдакони онҳо чӣ гуна тарбият мегиранд – динӣ ё атеистӣ. Ҳангоми ҳалли масъалаи мазкур ба онҳо лозим меояд, ки масъулияти хирадмандии бузург зоҳир карда, ба муд, ҳаёҳуй дода нашаванд, ояндаи имконпазири кӯдакони худро равшан тасаввур намоянд.

3. МАҲДУДСОЗИИ ОЗОДИИ ВИЧДОН ВА ЭЪТИҚОД. Озодии омуриш ба дин ва эътиқодро чун ҳуқуқи озодихоӣ асосии дигар одамон барои ниғаҳдории амнияти ҷамъиятӣ, тартибот, тансиҳатию ахлоқ тибқи тартиботи муқарраршуда маҳдуд кардан мумкин аст. Яъне маҳдуд кардани озодии виҷдон ва эътиқод, агар дар асоси қонун эътироф шавад, ки кадом як дине характери зидди инсондӯстона, барои саломатӣ, маънавият ва амнияти ҷамъиятӣ зараррасон дорад, мумкин аст. Ин ҷо сухан пеш аз ҳама дар бораи тариқатҳо ё сектаҳои (мисли "Аум-Сенрикё" ва ғайра) ба тариқи сунъӣ аз ҷониби васвосиҳо –мутаъаллимин таъсисёбанда, расму оинҳои одамонро таҳқиркунада ва ғайра меравад.

Секта (аз лот. Secta –таълимот, саит, мактаб) гурӯҳ ё ҷамоаи диниест, ки аз қалисон ҳукмрон ҷудо шудааст.

Ин ҷо ҳамчунин созмонҳои майли экстремистӣ дошгаеро чун "Ҳизб-ут-таҳрир-ал-исломӣ" шомил сохтан мумкин аст, ки ислом барояшон фақат чун никоб, усули муваффақшавӣ ба ҳадафҳои "ифлосашон" аст. "Ҳизб-ут-таҳрир-ал-исломӣ" ҳизби экстремистии радикалии сиёсӣест, ки қӯшиш дорад, бо роҳи ғасби ҳокимият ва маҳв сохтани одамони ба онҳо эътиқоднадошта дар тамоми ҷаҳон давлати исломӣ барпо намоянд. Дар ин маврид ҷонибдорони ҳизби мазкур аз қафоровии архаистонаи хеш ба гузашта шарм намедоранд. Онҳо бо гоӣи эҳёи чунин диндорие қаллобӣ мекунанд, ки озодии виҷдон, яъне дастовардҳои ҳозираи тамаддуни ҷаҳонӣ ва демократия, меёрҳои Эълomiaи умумии ҳуқуқи башарро намегузорад. Фаъолияти чунин ҳизбҳо ва ҳаракатҳо дар каламравии Ҷумҳурии Тоҷикистон манъ карда шудааст.

Таъсис ва фаъолияти интиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ҳизбҳои сиёсӣ, ки наҷоднарастӣ, инзиллатгарой, хусумат, бадбинии инҷимой ва мазҳабиро тарғиб мекунанд ва ё барои зӯрӣ сарнагуи кардани сохтори конституцсияи ва тансиҳии гурӯҳҳои мусаллаҳ дивъат менамоянд, манъ аст.

Моддаи 8-и Конституцсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон.

3. ДАВЛАТИ ДУНЯВӢ. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкилотҳои динӣ аз давлат ҷудо карда шудаанд ва наметавонанд, ки ба қорҳои давлатӣ муҳоҷима кунанд. Идеологияи ягон ҳизб, ягон дин ҳамчун давлатӣ эътироф карда намешавад.

Давлати дунявӣ таъсири конститутсионӣ-ҳуқуқии давлатест, ки маънии ҷудони дин аз давлат, маҳлуд будани соҳаҳои фаъолияти онро дорад.

Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моддаи 1 хабарии дунявӣ доштани давлатро эълон карда, муқаррар намудани ягон динро ба сифати давлатӣ ё ҳатмӣ манъ мекунад. Ҳоло дар мамлақати мо бисёр ҷомеаҳои динӣ фаъолият дошта, ҳамаи онҳо дар назди қонун баробаранд ва ҳуқуқҳо, озодиҳо ва вазифаҳои баробар доранд.

? *Ба хотир оред, ки истилоҳи «конфессия» чӣ маънӣ дорад? Ба андешаи Шумо, дар қаламрави Тоҷикистон имрӯза чанд конфессия мавҷуд аст?*

Моҳияти «давлати дунявӣ» манфиатҳои ҳамаи табақаҳои ҷомеа, ҳамаи ғуруҳҳои одамон-мусулмонон, насронӣҳо ва намояндагони дигар динҳо, ҳамчунин онҳоеро, ки эътиқоди динӣ надоранд, ифода мекунад. Дар фаҳмиши имрӯза моҳияти дунявӣ маънии таъмини ҳамзистии осоштаи динҳо ва давлатро дорад, ки ба қорҳои якдигар ҳалал намерасонанд, ба ҳуқуқи вазифаҳои якдигар даъвогар нестанд. «Дунявӣ» маънии «зиддинӣ» ё «зиддиатеистӣ» надорад. Давлати дунявӣ муқобилмаъноӣ (антонимӣ) мафҳуми «давлати исломӣ» нест. Қонунҳои Тоҷикистон озодии эътиқоди динӣ ва фаъолияти муассасаҳои диниро эътироф мекунад. Дар ин фаҳмиш «моҳияти дунявӣ» эътиромро ҳифзи «эътиқодҳои динӣ», ҷаҳондарккуниҳои гуногун ва ҳимояи онро аз рақибон» инъикос менамояд.

Расми 22. Озодии вичдон ва эътиқод

Ҳангоми муайянсозии мавқеи ислом ва ҳизбҳои динӣ дар ҳаёти ҷамъиятӣ ба назар гирифтани нуқтаҳои пешбиникардаи Эълонияи умумии ҳуқуқи башар ва Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи шахрвандӣ ва сиёсӣ дар хусуси он, ки ҳар як одам на танҳо ба озодии фикр, вичдон ва эътиқод ҳуқуқ дорад, балки таъйин низ дар заминаи динӣ раво нест, басо муҳим аст. Барои мамлақати мо, ки тули даҳсолҳои зиёд беҳудосозии маҷбурии аҳолиро аз сар гузаронидааст, ҳанӯз иҷрои қорҳои зиёде дар

пеш аст, то ки муносибатҳои динӣ моҳияти мувофиқ ба давлати мутамаддино соҳиб шаванд.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: *озоди вичдон, озоди эътиқод, атеизм, дин, таъбири динӣ, давлати дунявӣ, конфессияҳои динӣ.*

Савол ва супоришҳо:

1. *Озоди вичдон чист?*
2. *Шумо моҳияти озоди эътиқодро чӣ гуна мефаҳмед?*
3. *Ба андешаи Шумо, чаро дар ИҶШС ин қадар зиёд иншоотҳои динӣ вайрон карда шуданд?*
4. *Фикр кунед, аз ҷониби волидон барои кӯдак интиҳоб гардидани тарбия ва таълими динӣ ва ҳуқуқи кӯдак ба озоди вичдон чӣ таъвир ба ҳам мувофиқ меоянд?*
5. *Санадҳои байналмилалӣ-ҳуқуқии таҳқиқбаҳшандаи озоди вичдон ва эътиқодро номбар кунед.*
6. *Шумо маънии моддаи 26-и Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистонро чӣ гуна мефаҳмед?*
7. *Ба андешаи Шумо, оё маҳдудсозии озоди эътиқод раво аст? Ҷавоби худро бо далелҳо асоснок гардонед.*
8. *Давлати дунявӣ чист?*

§ 28. ҲУҚУҚ БА ҲИМОЯИ СУДӢ ВА ЁРИИ ҲУҚУҚӢ

1. АСОСИ МЕЪЁРӢ-ҲУҚУҚИИ ҲУҚУҚ БА ҲИМОЯИ СУДӢ ВА ЁРИИ ҲУҚУҚӢ. Ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд бевосита амалкунанда буда, самтҳои фаъолияти ҳамаи рукҳои ҳокимияти давлатӣ: иҷроия, қонунбарор ва судиро муайян менамоянд. Вазифаи асосии ҳокимияти судӣ ҳимоя ва барқарорсозии ҳуқуқи озодиҳои вайроншудаи инсон мебошад.

Дар ҳама гуна давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёди замони ҳозира суд дар тамоми низоми ҳуқуқӣ мавқеи марказиро ишғол менамояд. Маҳз суд қонуниятро асил ва адолати ҳақиқиро таҷассум месозад. Нақшу эътибори суд ва адолати судӣ, умуман, ҳар қадар баланд бошад ва суд дар муносибати байниҳамдигарӣ бо дигар рукҳои ҳокимият ҳар қадар бештар мустақилияту соҳибхитиёрӣ зоҳир кунад, дар мамлакат дараҷаи қонуниятро демократия ҳамон қадар баландтар мешавад, ҳуқуқи озодиҳои шаҳрвандон аз таарузуҳои имконпазир ҳамон қадар бозғайимтар ҳифз мегарданд. Ҳуқуқи инсон ба ҳимояи судӣ кафолати муҳими амалишавии ҳамаи ҳуқуқҳо ва озодиҳо мебошанд.

Аммо ба одамони таҳсилоти махсуси ҳуқуқӣ надошта ба қонунҳо ва санадҳои зерқонунии сершумори танзимкунандаи муносибатҳои ҷамъиятӣ сарфаҳм рафтагӣ хеле душвор аст, бинобар ин онҳо эҳтиҷмандаи ёрии

касби ҳуқуқӣ мебошанд. Расонидани ёрии ҳуқуқӣ ба аҳоли, ҳимояи ҳуқуқҳо ва манфиатҳои қонунии одамон дар салоҳияти адвокатура аст.

Ҳуқуқи инсон ба ҳимояи судӣ ва ҳуқуқ ба ёрии юридикӣ ҳуқуқҳо ва озодиҳои муҳимтарини шахсӣ (шаҳрвандӣ) мебошанд. Онҳо ба ҳар одам мансуб буда, аз мавҷудияти шаҳрвандӣ вобаста нестанд, онҳоро ҳам шаҳрванди хориҷӣ ва ҳам шахси бетабаа амалӣ гардонда метавонад.

Дар бисёр мамлакатҳои ҷаҳон проблемаи дастрасӣ ба адолати судӣ барои табақаҳои нисбатан камҳимояи аҳоли: ашхоси дар хонаҳои парастории иҷтимоӣ қарордошта, пиронсолон ва ашхоси бемории кӯҳнадошта, ашхоси дар муассисаҳои табобатии бемориҳои руҳӣ қарордошта, ноқисмон дар муассисаҳои ислоҳотӣ ва муассисаҳои кӯдакона нигоҳдошташаванда, ашхоси дар ҷойҳои маҳрумӣ аз озодӣ қарордошта, гурезаҳо ва муҳоҷирони иҷборӣ, ашхоси имкониятҳои маҳдуд ва ғайра вучуд дорад.

Ҳуқуқи инсон ба ҳимояи судӣ ва ба ёрии ҳуқуқӣ мутлақанд, зеро онҳо дар ягон ҳолат, ҳатто дар шароити вазъияти фавқуллода, маҳдуд карда намешаванд.

Бар фарқият аз дигар ҳуқуқҳои озодиҳои шахсӣ, ки инсон ҳамеша амалӣ месозад (даҳлнопазирии шахсият, даҳлнопазирии манзил, озодии вичдон ва ғ.) ҳуқуқи инсон ба дастрасӣ ба ҳимояи судӣ ва ба ёрии ҳуқуқӣ аз ҷониби одамон давра ба давра, яъне вақте ки ба он зарурат пеш меояд, вақте ҳимояи ҳуқуқҳои озодиҳои вайронкардашуда тақозо мегардад, амалӣ мегардад. Бисёр вақт ҳуқуқҳои мазкурро муҳофизатчи менаманд, зеро инсон онҳоро дар муҳофизатии судӣ иштирок карда, амалӣ месозад.

Ҳуқуқи инсон ба дастрасӣ ба адолати судӣ бори аввал дар Хартияи бузурги озодии соли 1215-и Британия, баъд дар Билли амрикоӣ оид ба ҳуқуқҳо (соли 1791) ва дар Эълומияи фаронсавии ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд (соли 1789) зикр гардидааст. Вай дар натиҷаи ташаккули дурударози таърихӣ басо рушд кардаву ғани гаштааст. Дар айни замон он дар стандартҳои аз ҷониби умум эътирофшудаи ҳуқуқҳои инсон таҷассум ёфта, бо қонунгузории миллии ҳар давлат таъмин карда мешавад.

Эълумияи умумии ҳуқуқи башар дар моддаи 8 ҳуқуқ ба ҳимояи судиро чунин муайян кардааст: «Ҳар як инсон дар сурати поймол гардидани ҳуқуқҳои асосии ӯ, ки бо Конститутсия ё қонун пешбинӣ шудаанд, барои барқарорсозии пурраи онҳо аз тарафи судҳои босалоҳияти миллии ҳақ дорад», яъне ба ҳар давлати узви СММ тавсия шудааст, ки бо мақсади барқарорсозии ҳуқуқҳои поймолшудаи инсон дар қаламрави худ суди миллии босалоҳият ташкил намоянд.

Дар моддаи 10-и Эълумияи омадааст, ки “Ҳар як инсон барои муайян намудани ҳуқуқҳои ӯҳдадорихош ва муқаррар кардани асосҳои айбномаи ҷиноятӣ, ки ба ӯ гузошта шудааст, ба таври баробарии комил ҳуқуқ дорад, ки парвандаи ӯро суди мустақилу бетараф ошкоро ва бо риояи талаботи адолат баррасӣ намоянд”. Ба ин тарик, ҳуҷҷати мазкурӣ

байналмилалӣ ҳуқуқ ба ҳимояи судиро барои ҳама, сарфи назар аз ягон фарқият, таҳким бахшидааст.

Моддаи 14-и Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ низ ба ҳар одам ҳуқуқи ҳимояи судиро кафолат медиҳад: «Ҳамаи шахсон дар назди судҳо ва трибуналҳо баробаранд. Ҳар кас ҳангоми баррасии ҳар навъ айбдорӣ чиноятӣ, ки ба ӯ эълон карда мешавад, ё ҳангоми муайян кардани ҳуқуқ ва ӯҳдадорӣҳои ӯ дар ягон мурофиаи шахрвандӣ, ба мурофиаи одилона ва ошкорои парванда аз тарафи суди босалоҳият, мустақил ва бегаразе, ки дар асоси қонун таъсис дода шудааст, ҳақ дорад».

Ҳамаи меъёрҳои санадҳои байналхалқӣ-ҳуқуқии зикршударо Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар мундариҷаи худ таҳким бахшидааст.

Ҳар кас кафолати ҳифзи судӣ дорад. Ҳар шахс ҳуқуқ дорад талаб намояд, ки парвандаи ӯро суди босалоҳият, мустақил ва бегараз, ки тибқи қонун таъсис ёфтааст, баррасӣ намояд.

Қисми 1-и моддаи 19-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон

Меъёри мазкурӣ конститусионӣ ҳуқуқ ба ҳимояи судиро дар баробари ҳуқуқҳои асосӣ эълон дошта, тасдиқ мекунад, ки он ба ҳамаи одамон, сарфи назар аз баромаду миллат, вазъи иҷтимоӣ, амвол, синну сол ва дигар асосҳо, тааллуқ дошта, аз ҷониби давлат кафолат дода мешавад. Кафолати ҳимояи судӣ бо таҳкими ҳуқуқи шахсият бобати талаб кардани баррасии парвандаи ӯ аз ҷониби суд муайян карда шудааст.

Пайдошавии ёрии юридикӣ бо пайдошавии ҳуқуқ ва ташаккули давлат ба таври ногузастанӣ алоқаманд аст. Ҳанӯз дар давлати Афина дар асрҳои VI-VII ҳуқуқи ҳар одами хоҳишманд ба мурочиат кардан баҳри ёрии ҳуқуқӣ ба се «тафсирбахшандаи ҳуқуқи муқаддас» пешбинӣ шуда буд. Истилоҳи «адвокат» (аз латинӣ *advocatus*) дар Рими қадим пайдо шудааст, яъне дӯстон ва ҳешовандони шахсро (яке аз ҷонибҳо дар суд), ки ӯро ҳамроҳӣ мекарданду дар рафти мурофиа маслиҳатҳо медиҳанд, чунин меномиданд. Баъди инкилоби буржуазӣ ҳуқуқ ба ҳимоя ҳангоми кашидан ба ҷавобгарии чиноятӣ асосан дар санадҳои қонунгузории дохилии давлат таҳким ёфта, маълум мегарданд.

Нахустин ҳуҷҷати байналхалқии таҳкимбахшидаи ҳуқуқ ба гирифтани ёрии юридикӣ Эълومияи умумии ҳуқуқи башар аст. Дар моддаи II-и Эълумияи умумии ҳуқуқи башар ба инсон «ҳамаи имкониятҳо барои ҳимоя» дар доираи мурофиаи судӣ кафолат дода мешавад. Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ дар банди b, қисми 3-и моддаи 14 ҳуқуқи ҳар касро баҳри ҳимоя аз ҷониби худӣ ӯ ё ба воситаи ҳимоятгар ҳангоми баррасии ҳама гуна айбномаи чиноятӣ ба зиммаи ӯ гузошташуда таҳким бахшидааст.

Ҳуқуқи гирифтани ёрии ҳуқуқиро Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон кафолат медиҳад.

Ҳар шахс аз лаҳзаи дастгир шудан метавонад аз ӯдаи адвокат истифода кунад.

Қисми 2-и моддаи 19-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ба ин тариқ, ҳуқуқи ҳар кас ба ҳимояи судӣ ва ҳуқуқи ҳар нафар ба ёрии ҳуқуқӣ дар стандартҳои байналмилалӣ ва қонунгузории миллий таҳким ёфта, барои ҳама кафолати амалишавӣ ва ҳимояи дигар ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд мебошанд.

2. ҲУҚУҚ БА БАРРАСИИ БОАДОЛАТОНАИ СУДӢ АЗ ҶОНИБИ СУДИ САЛОҲИЯТДОР, МУСТАҚИЛ ВА БЕҒАРАЗ. Ҳар инсон имконият дорад, барои баррасии парвандааш ва ҳимояи ҳуқуқи вазифадош таъмин кардани суди мустақилу беғараз ва ошкоро бо адолатонаро талаб намояд. Давлат оид ба таъмини ҳуқуқи мазкур, аз ҷумла бобати ташаккул додани низоми судӣ, таъмини он бо кадрҳои баландиҳисос, биноҳои обод ва воситаҳои техникӣ, қабули қонунҳое, ки самти аз ҷониби суд баррасишавандаи парвандаҳои конститусионӣ, ҷиноятӣ, граждонӣ ва маъмуриро ба тартиб мебарорад, ба зиммаи худ ӯҳдадориро мегирад.

Танҳо суд ҳуқуқҳо ва вазифаҳои тарафҳои баҳсқунандаро муайян карда, дар натиҷаи гузаронидани фаъолияти махсуси мурофиавӣ нисбати парванда метавонад адолатро муқаррар созад. Ҳокимияти судӣ дар тамоми қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон амал карда, ҳар кадоме метавонад аз он истифода намояд ва дар сурати розӣ нашудан бо қарори суд аз болои он шикоят оварад. Суд дар асоси принсипҳои таъминкунандаи бартариати вай дар назди дигар мақомот ташкил гардида, амал менамояд. Ҷунончи, тибқи моддаи 87-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон «судҳо дар фаъолияти худ мустақил буда, танҳо ба Конститутсия ва қонун итоат мекунанд. Дахлат ба фаъолияти онҳо манъ аст». Судҳо ҳокимияти судиро мустақилона аз номи давлат ва дар асоси принсипҳои ошкорбаёнӣ, баҳсу мунозира ва баробарии ҷонибҳо амалӣ мегардонанд.

Ба хотир оред, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон кадом судҳо адолати судиро ба амал мебароранд?

Ҳар одам аз рӯи ҳар қор метавонад ҳимояи судӣ талаб кунад. Қонунгузори чунин навъҳои парвандаҳои дар судҳо баррасишавандаро муайян кардааст: конститусионӣ, граждонӣ, ҷиноятӣ, маъмури, хоҷагӣ. Парвандаҳои интизомӣ ва моддии шаҳрвандон дар доираи мурофиаи судии граждонӣ баррасӣ мешаванд. Масалан, шикояти шаҳрванд Н. дар хусуси он ки ӯро барои дағалона вайрон кардани интизоми дохилии ташкилот аз қор озод кардаанд, ҳамчун парвандаи граждонӣ мутобиқи қонунгузори мурофиавӣ баррасӣ карда мешавад. Агар ҳангоми баррасии парванда, сарфи назар аз навъи он, суд қонунро истифода намояд, ки он ҳуқуқҳои конститусионии шахсро вайрон мекунад, вай метавонад ба Суди

конститутсионӣ бо дархост мурочиат намояд ва талаб кунад, ки ҳуқуқи манфиатҳояш ҳимоя шуда, парвандаи ӯро баррасӣ намояд ва қонуни ғайриконститутсиониро бекор кунад.

Зиндагии ҳарӯза бештар бо муносибатҳои шахрвандии ба қонессозии манфиатҳои шахсии мо нигаронидашуда алоқаманд аст. Ҳар рӯз судяҳо аз рӯи даъвоҳои шахрвандон даҳҳо парвандаҳои граждани кушода, аз рӯи онҳо баррасиҳои судӣ ба амал мебароранд, вайронкуниҳои ҳуқуқи манфиатҳоро муайян месозанд, барои барқарорсозии онҳо чораҳои мебинанд, ки қонун муайян кардааст. Масалан, қарордоди иҷора бекор карда мешавад, манзил ба соҳибаш баргардонида мешавад, даъво дар хусуси ҷуброни зарари маънавӣ қонесс гардонда мешавад, ақди никоҳ бекор мегардад, барои нигоҳдории кӯдакон алимент ситонида мешавад, одами ғайриқонунӣ аз кор озодшуда дар вазифаи пештарааш барқарор карда мешавад ва ғайра.

Аз болои ҳама гуна амалҳо ва санадҳои мақомоти қонунбарору иҷроия, мақомоти худидорақунии маҳаллӣ, ки ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрвандро поймол месозанд, ба суд шикоят кардан мумкин аст. Мутобиқи қисми 3-и моддаи 32-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон «Товони зарари моддӣ ва маънавие, ки шахс дар натиҷаи амали ғайриқонунии мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ҳизбҳои сиёсӣ ва ё шахсони алоҳида мебинанд, мувофиқи қонун аз ҳисоби онҳо рӯёнида мешавад». Дигар қонунҳо низ методи судии аз болои санадҳо ва қарорҳои мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдор шикоят карданро муайян менамоянд. Масалан, тибқи моддаи 5-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти фаврӣ-ҷустуҷӯӣ» (соли 1998) «шахси гумонбари он ки амалиёти мақомоти фаъолияти фаврӣ-ҷустуҷӯиро ба амал бароварда боиси вайрон гардидани ҳуқуқи озодиҳои ӯ шуданд, ҳақ дорад, ки аз болои ин амалҳо ба мақомоти болоии фаъолияти фаврӣ-ҷустуҷӯиро ба амал бароварда, прокурор ё суд шикоят намояд».

Шартҳои муҳимтарини баррасии боадолатонаи судӣ салоҳиятмандӣ, мустақилият, бегаразии суд ва ташкилшавии он тибқи қонун мебошад.

Суди босалоҳият судест, ки аз рӯи қонун ҳуқуқи баррасӣ кардани парвандаҳои муайян, яъне парвандаҳои танҳо ба вай тааллуқдоштаро бо ҳайати қонунии суд соҳиб аст. Адолати судиро бояд соҳибқасбони аз нигоҳи юридикӣ босавод, ҷиддӣ ва ба андозаи кофӣ таҷрибаи қонин касбия ҳаётидошта ба амал бароранд. Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» (соли 2001) талаботи ба довталабони ишғол кардани мансаби судья пешниҳодшаванда, тартиби пешбарии номзадҳо ба мансаби судья, мӯҳлати вақолати онҳоро муайян кардааст. Дар мамлақат таъсиси додани судҳои алоҳидаи махсус барои қадоме аз рӯи парвандаҳои муайян манъ карда шудааст. Мутобиқи моддаи 84-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис додани судҳои факултета манъ аст.

Ҳуқуқ ба баррасии парванда аз ҷониби суди мустақил чунин маънӣ дорад, ки агар нисбати мустақилияти суд шубҳае пайдо шавад, шахс ҳақ дорад, ба чунин суд норозигӣ иҷор карда, талаб намояд, ки барои ӯ ҳайати

нави судро пешниҳод кунанд. Агар суд мустақил набошад, вай аз рӯи адолат амал карда наметавонад ва ҳеҷ кас намеҳаҳад, ки парвандаи худро ба он бовар кунад. Мувофиқи моддаи 84-и Конститутсия ва моддаи 2-и Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» «Ҳокимияти судӣ мустақил буда, аз номи давлат ва аз тарафи судяҳо амалӣ мегардад. Ҳокимияти судӣ ҳуқуқ, озодии инсонро шаҳрванд, манфиати давлат, ташкилоту муассисаҳо, қонуниятро адолатро ҳифз менамояд». Бинобар ин ҳеҷ кас ҳақ надорад, ки ба ғайри қонуни судя даҳлат кунад. Дар сурати даҳлат ба ғайри қонуни судя ҷавобгарии ҷиноятӣ пешбинӣ шудааст.

Суд бояд бегараз бошад. Танҳо дар шароити бегаразӣ суд метавонад парвандаро баррасӣ намуда, адолатро барқарор созад. Агар судя ва машваратчиёни халқӣ ба анҷоми кор шахсан манфиатдор бошанд, барқарор сохтани ҳақиқат имконнопазир аст. Он ҷое, ки ҳақиқат нест, адолати судӣ низ нест.

Суди ба истисноат ариза ё шикоятҳои шахсро қабулкарда мутобиқи қонунҳои мувофиқ вазифадор аст, ки онро дар муҳлатҳои муқарраршуда баррасӣ намояд ва қарори барқарорсозандаи ҳуқуқи манфиатҳои вайронкардашударо қабул кунад. Мутобиқи моддаи 88-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон «мувофиқа ба тарзи мувоҳида ва дар асоси баробарии тарафҳо сурат мегирад. Мувофиқа дар ҳамаи судҳо ба тарзи ошкоро мегузарад, ба истиснои мавридҳои, ки қонун муайян кардааст. Мувофиқа ба забони давлатӣ ва ё забони аксарияти аҳолии маҳал баргузор мегардад. Шахсонро, ки забони мувофиқро наметавонанд, бо тарҷумон таъмин карда мешаванд».

Қарорҳои муҳими адолати судӣ аз ҷониби суди мустақил, бегараз ва боадолат фарзияи бегуноҳист, ки мақоми ҳуқуқи гумонбар ва айбдоршаванда ба он асос меёбад.

3. ФАРЗИЯИ БЕГУНОҲӢ. Принсипи муҳимтарини амалишавии ҳокимияти судӣ принсипи фарзияи бегуноҳӣ мебошад. Моддаи 11-и Эъломияи умумии ҳуқуқи башар онро ба таври зайл таҳким бахшидааст: «Ҳар як инсонро, ки дар содир кардани ҷиноят гунаҳгор дониста мешавад, ҳақ дорад то замоне бегуноҳ дониста шавад, ки гуноҳаш дар мувофиқи ошкорои судие, ки дар он барои ҳимояи ӯ тамоми имкониятҳои фароҳам оварда мешаванд, бо тартиби қонунӣ исбот нагардидааст». Дар қисми 2-и моддаи 14-и Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи шаҳрвандӣ ва сиёсӣ омадааст: «Ҳар каси ба содир намудани ҷиноят айбдоршаванда ҳақ дорад, то вақте ки гунаҳгори ӯ мувофиқи қонун исбот нашавад, бегуноҳ дониста шавад».

Фарзияи бегуноҳӣ принсипест, ки мутобиқи он айбдоршаванда (судшаванда) то замоне, ки гуноҳи ӯ бо тартибҳои муқарраркардаи қонун исбот нагардидааст (ғайриқонуний), исбот кардан ба ғайри қонуни мақомоти айбдоркунанда мӯшарраф мешавад, бегуноҳ дониста мешавад.

Мундарицаи принсипи фарзияи бегуноҳӣ дар моддаи 20-и Конститутсияи (Сарконуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ифода ёфтааст: «Ҳеч кас то эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми суд дар содир кардани ҷиноят гунаҳгор доништа намешавад. Ҳеч кас баъди гузаштани муҳлати таъкиби ҷиноӣ, инчунин барои содир кардани рафторе, ки ҳангоми воқеъ шуданаш ҷиноят ҳисоб намеёфт, ба ҷавобгарӣ кашида намешавад. Барои як ҷиноят ҳеч кас такроран ҷазо намебинад. Қонуне, ки баъд аз содир кардани рафтори ғайриқонунии шахс қабул шудааст ва он ҷазои шахсро вазнин мекунад, қувваи бозгашт надорад. Агар баъд аз содир шудани рафтори ғайриқонунӣ барои он ҷазо пешбинӣ нашуда бошад ва ё ҷазои сабук пешбинӣ шуда бошад, қонунӣ нав амал мекунад. Мусодираи пурраи молу мулки шахси маҳкумшуда манъ аст».

Расми 23. Фарзияи (презумпция) бегуноҳӣ

Ҳукми суд дар бадали ҳафт рӯз аз лаҳзаи эълон шудани он, агар аз болои он аз ҷониби тарафҳо шикоят нашуда бошад, қувваи қонунӣ пайдо мекунад. Ба ин тариқ, азбаски то қувваи қонунӣ гирифтани ҳукми суд одамон бегуноҳ доништа мешаванд, онҳо ҳуқуқ доранд, талаб намоянд, ки парвандашонро суди босалоҳият, бегараз ва мустақил баррасӣ намояд.

4. ҲУҚУҚ БА ЁРИИ ҲУҚУҚӢ. Имконияти ёрии ҳуқуқии баландсифат гирифтани ҳар одам дар ҳама гуна ҷомеаи мутамаддин неъматӣ муҳим аст. Дар ҳаҷони имрӯза беш аз пеш вазъиятҳои ба амал меоянд, ки барои одам бе маслиҳати мутахассиси баландихтисос ҳал кардани ин ё он проблема басо душвор аст. Бинобар ин давлат вазифадор аст ба ҳар кас ёрии ҳуқуқиро пешниҳод намояд, ки аз ҷониби адвокатҳо пулақӣ ё роӣгон расонда мешавад.

Ба ҷуз Эълонияи умумии ҳуқуқи башар ва Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи шахрвандӣ ва сиёсӣ дар доираи СММ соли 1990 ҳуҷҷате бо номи «Принсипҳои асосии марбут ба нақши ҳуқуқшиносон» қабул шуд. Дар он омадааст: «Ҳар одам ҳуқуқ дорад бо мақсади гирифтани ёрӣ барои ҳимояи ҳуқуқҳои ва манфиатҳои худ дар ҳар марҳилаи мурофиаи ҷиноятӣ ба ҳуқуқшиносон муроҷиат намояд. Ҳуқумат барои расонидани ёрии ҳуқуқӣ ба одамони камбизоат пардохти қофиро таъмин намеояд».

Моддаи 92-и Конститутсияи (Сарконуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ба

шаҳрвандон дар ҳамаи марҳилаҳои тафтишот ва суд ёрии ҳуқукиро кафолат медиҳад.

Ташкил ва тартиби фаъолияти адвокатура ва дигар шаклҳои расонидани ёрии ҳуқуқӣ бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи адвокатура» (соли 1995) муайян мешавад. Мутобиқи моддаи 1-и қонуни мазкур адвокатура дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иттиҳодияи мустақили касбӣ маҳсуб шуда, мувофиқи Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шахсони воқеӣ ва юридикӣ расонидани ёрии ҳуқукиро таъмин мекунад.

Адвокат ҳуқуқҳо ва манфиатҳои шахсони воқеӣ ва юридикиро ҳимоя карда истода, ғояҳои инсондӯстӣ, адолат ва қонуниятро ба раҳбарӣ мегирад.

Чанд навъи расонидани ёрии ҳуқукиро ба мизочон ҷудо кардан мумкин аст: 1) додани маслиҳатҳо ва тавзеҳот, маълумотҳои шифоҳӣ ва хаттӣ оид ба масъалаҳои ҳуқуқӣ; 2) тартиб додани аризаҳо, шикоятҳо, дархостҳо ва дигар ҳуҷжатҳои юридикӣ; 3) гирифтани маълумотҳо, ҷамъоварии далелҳои исботкунанда ва тайёр кардани ҳуҷжатҳо барои баррасию ҳалли онҳо мувофиқи тартиботи муқарраргардида; 4) иҷрои вазифаҳои намоянда оид ба парвандаҳои граждани, парвандаҳои ҳуқуқвайронкуниҳои маъмурӣ ва дигар навъҳои парвандаҳо; 5) иштирок дар баррасии парвандаҳои ҷиноятӣ дар суд, ҳангоми баррасии баҳсҳои хоҷагӣ ва дар Суди конститусионӣ ба сифати ҳимоятгарон ва намояндагон. Ҳамчунин дигар тарзҳои иштирок, ки хилофи қонунгузори амалкунанда набошанд, мавҷуданд.

Фаъолияти адвокатӣ оид ба расонидани ёрӣ аз ҷониби давлат дода мешавад. Мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдор вазифадоранд ба адвокатҳо имконият диҳанд, ки ёрии ҳуқуқӣ расонанд. Талаб кардани рухсати махсус ва мамониати ғайриқонунӣ ба фаъолияти адвокат, зоҳир кардани беҳурматӣ ба адвокат мутобиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ба ҷавобгарӣ кашидани одамон метавонанд сабаб шаванд. Давлат бояд мустақилияти фаъолияти адвокатура, дастрасии аҳолиро ба гирифтани ёрии ҳуқуқӣ таъмин намояд. Давлат ва мақомоти маҳаллии иҷроияи ҳокимияти давлатӣ адвокатураҳоро бо биноҳои зарурии барои шаҳрвандон қулай ва дар назди судҳо воқеъгардида таъмин мекунад. Давлат ҳамчунин ҷудо кардани маблағҳои пулиро барои расонидани ёрии ҳуқуқӣ ба шаҳрвандони камбизоат кафолат медиҳад.

Ба ин тарик, ҳуқуқи ҳар кас ба ҳимояи судӣ ва ҳуқуқи ҳар нафар ба ёрии ҳуқуқӣ ҳуқуқҳои шахсӣ (шаҳрвандӣ) маҳсуб шуда, ба одамон имконият медиҳанд, ки ҳуқуқҳо ва манфиатҳои худро бо ёрии ҳуқуқшиноси касбӣ дар суд ҳимоя кунанд, худро аз оқибатҳои гуногуни ҳуқуқвайронкуниҳои зерин парастории давлат эмин нигоҳдоранд.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: ҳимояи судӣ, ёрии ҳуқуқӣ, фарзияи беғуноҳӣ, суди салоҳиятдор, мустақил, бегараз.

Савол ва суноришҳо

1. *Моҳияти ҳуқуқ ба ҳимояи судӣ ва ҳуқуқ ба ёри ҳуқуқиро шарҳ диҳед.*
2. *Кадам санадҳои байналмилалӣ ва миллии ҳуқуқӣ ҳуқуқ ба ҳимояи судӣ ва ёри ҳуқуқиро таҳким мебахшанд?*
3. *Дар сурати вайрон карда шудани кадом ҳуқуқҳо ба суд муроҷиат намудан мумкин аст? Дар ин хусус дар моддаи 8-и Эълумияи умумии ҳуқуқи башар чӣ гуфта шудааст?*
4. *Истилоҳҳои суди «босолаҳият», «бегараз», «мустақил» чӣ маънӣ доранд?*
5. *Фарзияи бегуноҳӣ чист?*
6. *Навъҳои ёри ҳуқуқиро номбар кунед.*
7. *Вазъиятҳои зеро бодиққат хонед ва ба саволҳо ҷавоб гӯед: 1) Дар натиҷаи наст шудани шиддати барқ асбобҳои барқии (яхдон, телевизор) оилаи Солеҳовҳо, ки дар бинои 8/2 кӯчаи Шохмансур зиндагӣ мекунанд, аз кор баромаданд. Ба ин тариқ, ба оилаи Солеҳовҳо хисороти моддӣ расонида шуд. Ба андешаи Шумо, кадом ҳуқуқҳои шахрвандон вайрон карда шуданд? Оё оид ба ин масъала оилаи Солеҳовҳо ба суд муроҷиат карда метавонанд? 2) Падари донишҷӯи соли аввали факултаи ҳуқуқшиносӣ Умед Назаров ба ғумони дӯздӣ ба ҳабси пешакӣ гирифта шуд. Ин хабар дар байни ҳамсабақони Умед паҳн гардид. Баъзе донишҷӯён худро аз Умед дур кашиданд ва ҳатто уро таъна заданд, ки падараш ҷинояткор аст. Ба фикри Шумо, оё ҳамсабақони Умед дуруст рафтор карданд? Рафтори онҳоро аз нигоҳи маънавӣ ва ҳуқуқӣ арзёбӣ намоед. Мундариҷаи принсипи фарзияи бегуноҳӣ ва ҷавобгариши шахсиро дар асоси мисоли овардашуда фаҳмонед.*
8. *Ба шахси ба содир кардани ҷиноят ғумонбар ва дастгиришуда аз кадом лаҳза адвокат таъин карда мешавад?*

§29. ОЗОДИИ ҲАРАКАТ ВА ИНТИХОБИ ҶОИ ЗИСТ

1. ҲУҚУҚ БА ОЗОДИИ ҲАРАКАТ ВА ИНТИХОБИ ҶОИ ЗИСТ.

Ҳуқуқ ба озодии ҳаракат ва интихоби ҷои зист яке аз ҳуқуқҳо ва озодиҳои муҳимтарини шахсии (шаҳрвандии) одам аст. Он як навъ имконияти бемонеа ҳаракат кардан, ҷои рафт ва зист интиҳоб кардани одам дар қисмати дилхоҳи давлат, ҳамчунин тарк кардани мамлакат ва бозгаштан ба он бо риояи як силсила талаботи қонун мебошад. Махсусияти ин озодӣ имкон доштани одам баҳри ихтиёрдорӣ дар макон, ҳамчунин ҳимоя кардан аз даҳлати ғайриқонунӣ ба ҳаёти шахсӣ ва таарруз ба он аст.

Озодона ҳаракат кардан дар мамлакат ва ҷаҳон ҳам талабот ва ҳам зарурат аст. Зиеда аз он ин амал яке аз шартҳои инкишофи одам, ҷомеа ва давлат мебошад. Одамон аз замони қадим сайру саёхатҳо мекарданд ва сарҳадҳои байни давлатҳо ба онҳо барои ҳаракат кардан ҳалал намерасонданд. Ба ҷуз хоҳиши саёхат кардан одам бисёр вақт бо амри зарурат: сафарҳои корӣ, хабаргирӣ ё аёдати наздикон, зиёрат, ҷамъовариҳои мавод барои китоб, корҳои тичорат ва ғайра ба роҳ мебарояд.

Чунончи, масалан, дар Хартияи бузурги озодиҳои соли 1215 омадааст,

ки ҳамаи тоҷирон бояд ҳуқуқи озодона, бе ҳеч хавфу хатар ба Англия дохил шудан, аз Англия берун рафтан, чи бо роҳи хушкӣ ва чи бо роҳи обӣ ба мамлакат омадану дар он гаштугузор кардан дошта бошанд.

Озодии ҳаракат ва интиқоби ҷои зист ҳуқуқи табиӣ буда, ба ҳар одам аз лаҳзаи таваллуд мансуб аст ва ҳеч кас аз ин ҳуқуқ набояд маҳрум карда шавад. Аммо таърих бисёр мисолҳои вайрон карда шудани ин ҳуқуқро медонад. Чунончи, дар Юнони қадим чунин шакли ҷазодихӣ чун остракизм (аз юнонии *ostrakon* – сафолпора, хазаф) – ронда шудани одамони алоҳидаи «барои халқ хавфнок» (одатан ба мӯҳлати даҳ сол) ҷой дошт. Қарорро дар ин хусус Шӯрои халқӣ қабул карда, дар он ҳар як шаҳрванди ҳуқуқи овоздихӣ дошта дар сафолпора номи одами ба рондан маҳкумшударо менавишт. Ба ин тарик, одам дигар имконияти дар худуди Ватани худ буданро надошт.

Расми 25. Хонаи умумии мо

Фикр кунед, аз фанни таърих боз кадом мисолҳои вайрон кардани ҳуқуқ ба озодии ҳаракат ва интиқоби ҷои зист ба Шумо маълум аст?

Махсусияти ҳуқуқ ба озодии ҳаракат ва интиқоби ҷои зист ин аст, ки вай ба ҳуқуқҳо ва озодихӣ фардӣ, яъне ҳуқуқҳо ва озодихое мансуб аст, ки ҳар одам дар алоҳидагӣ соҳиб асту аз онҳо истифода карда метавонад. Вале баъзан ин ҳуқуқ ба таври коллективӣ низ амалӣ мегардад. Масалан, дар ҳолатҳои ба ҷои дигари доимӣ кучидани аҳли оила ё худ ба мамлакатаи дигар рафтани гурӯҳи гурезаҳо.

Мафҳумҳои «ҷои ист» ва «ҷои зист» аз ҳамдигар тафовут доранд.

Ҷои зист хавлиҳо, хонаҳо, манзилгоҳҳои зисти хидматӣ, хобгоҳҳо, хонаҳои бачагон ва биноҳои дигарест, ки дар онҳо шаҳрванд ба таври доимӣ ё вақти бештаре дар асосҳои пешбиникардани қонун зиндагӣ мекунад.

Ҷои ист меҳмонхонаҳо, санаторияҳо, хонаҳои истироҳат, базаҳои сайёҳӣ (туристӣ), беморхонаҳо, лагерҳои палатавӣ ва ғайра, ҳамчунин биноҳои зисте мебошанд, ки дар онҳо одам муваққатан зиндагӣ мекунад.

Дар худуди муайян озодона ҳаракат кардани одам, аз руи салоҳидии худ муайян кардани он ки вай дар кучо бошад зиндагӣ кунад, бо дигар ҳуқуқҳои одам зич вобаста буда, ба амалишавии онҳо таъсир мерасонад.

Масалан, бо ҳаракат ва интихоби ҷои зист ҳуқуқҳои шаҳрванд ба амали сохтани фаъолияти соҳибкорӣ, ҳуқуқи интихоб кардани навъи фаъолият ва касбу кор, ҳуқуқ ба истироҳат, ҳуқуқ ба ниғаҳдории тандурустӣ ва ёрии тиббӣ, ҳуқуқ ба таҳсил, ҳуқуқ ба муҳити мусоиди зист ва ғайра метавонанд алоқаманд бошанд.

Аз як шаҳр рафтани шаҳрванд ба шаҳри дигар, ки ба округи дигари интихоботӣ мутааллиқ аст, баъзан ба амалишавии ҳуқуқҳои сиёсии ӯ таъсир мерасонад, масалан, номзадҳое, ки вай ҳангоми интихобот ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ ба ҷонибдорӣ онҳо ҳуқуқи овоз додан дорад, дигар мешаванд. Бисёр вақт ҳаракат ва ҷои исту зисти худро тағйир додани одам дар ҳолати экстремалӣ, масалан, дар шароити муқовиматҳои ҳарбӣ, фалокатҳои экологӣ ва техногенӣ як навъ воситаи асосии ҷон ба саломат бурдан, ниғаҳдории тандурустӣ, эмин доштани амвол, ҳалосӣ аз зӯрварӣ ва ғайра мегардад.

Фикр кунед ва доир ба ҳамбастагии ҳуқуқ ба озодона ҷойивазкунӣ ва интихоби ҷои зист бо дигар ҳуқуқҳои озодиҳои одам мисолҳо оред.

2. АСНОДИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ВА ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР БОРАИ ҲУҚУҚИ ОЗОДОНА ҲАРАКАТ КАРДАН ВА ИНТИХОБИ ҶОИ ЗИСТ. Ҳуқуқ ба озодона ҳаракат кардан ва интихоби ҷои зист аз ҷониби ҷомеаи байналмилалӣ эътироф шуда, дар ҳамаи ҳуҷҷатҳои асосии байналмилалӣ дар бораи ҳуқуқҳои инсон зикр шудааст.

Ҳар як инсон ҳақ дорад, ки дар ҳудуди ҳар як давлат озодона рафтуомад кунад ва ба худ маҳалли зист интихоб кунад.

Ҳар як инсон ҳақ дорад, ки ҳар кишвар, аз ҷумла кишварҳои худро тарк кунад ва ба кишварҳои худ бозгардад.

Моддаи 13-и Эълומияи умумии ҳуқуқи башар

Ғайр аз ин тибқи моддаи 14-и Эълумияи умумии ҳуқуқи башар «ҳар як инсон ҳақ дорад, ки аз таъқибот дар дигар кишварҳо паноҳ ҷуяд ва аз ин паноҳгоҳ истифода намояд».

Дар моддаи 26-и Конвенсияи махсуси соли 1951 дар бораи мақоми гурезаҳо гуфта шудааст: «Ҳар як давлати қарордодкунанда ба гурезаҳои ба таври қонунӣ ба ҳудуди он меомада дар доираи ҳудуди вай бо шартҳои риояи ҳамаи қоидаҳои одатан дар ҷунин ҳолатҳо барои хориҷиён муайяншуда ҳуқуқи зист ва озодона рафтуомад кардан медиҳад».

Дар моддаи 12 Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи шаҳрвандӣ ва сиёсӣ низ озодона рафтуомад кардан зикр шудааст: «Ҳар касе, ки дар қаламрави ягон давлат ба таври қонунӣ қарор дорад, дар ҳудуди ин қаламрав ба рафтуомади озодона ва интихоби озодонаи маҳалли зист ҳақ дорад».

Конвенсияи соли 1998 дар ИДМ қабулшуда дар бораи ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон мундариҷаи ин моддаро пурра тақрор мекунад (моддаи 22).

Ин нуктаҳо амалан дар конституцияҳои ҳамаи давлатҳои демократӣ ифода ёфтаанд. Дар Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон низ озодона ҳаракат кардан ва интиҳоб намудани ҷои зист зикр шудааст:

Шаҳрванд ба мусофират, интиҳоби озоди маҳалли зист, тарқи ҷумҳури ва бозгашт ба он ҳақ дорад.

Моддаи 24-и Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ба ифодаи дигар, ҳар кас ҳуқуқ дорад, ки озодона ҳаракат кунад, ҷои бозистодан ва зист интиҳоб намояд. Ҳар кас метавонад озодона аз ҳудуди мамлакат берун равад ва ба он баргардад.

Ҳуқуқи ҳаракати озодонаро ҳар як одами ба таври қонунӣ дар ҳудуди давлатии ҳар як мамлакат қарордошта соҳиб аст. Инҳо пеш аз ҳама шаҳрвандони ҳамон мамлакат, ҳамчунин шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаае мебошанд, ки ба ин мамлакат омадаанд ва рухсати амалкунандаи ин ҷо зистан доранд. Озодона ҳаракат кардан маънии имконият доштан барои ҳар ҷо будан, рафтан ва ба сифаги ҷои зист интиҳоб кардани онро дорад. Аммо дар ҳолатҳои муқарраркардаи қонун ҳуқуқи озодона ҳаракат кардан ва интиҳоб намудани ҷои зист метавонад маҳдуд карда шавад.

Расми 24. Озодии ҳаракат ва интиҳоби ҷои зист

3. АСОСҲОИ МАҲДУДКУНИ ВА КАФОЛАТҲОИ ОЗОДИИ ИВАЗКУНИИ ҶОИ ЗИСТ. Ҳуқуқи озодона ҳаракат кардан ва интиҳоб намудани ҷои зист мутлақ набуда, ба зумраи ҳуқуқи озодиҳои мансуб аст, ки ба манфиати ҳимояи ҳуқуқи озодиҳои ашхоси дигар, ҳифзи амнияти давлат, тартиботи ҷамъиятӣ, саломатию осоиштагии аҳоли аз ҷониби давлат онро метавон маҳдуд кард.

Ҳуқуқи мазкурро дар ҳудудҳои режими муайяношуда маҳдуд кардан мумкин аст: дар минтақаи сарҳад, дар шаҳрҳои мамнӯи ҳарбӣ; дар минтақаҳои маъмурию ҳудудии мамнӯ; дар минтақаҳои фалокатҳои экологӣ; дар ҳудудҳои мавзёҳои аҳолинишини ҷудогонае, ки он ҷо ба сабаби мавҷудияти хавфи паҳншавии бемориҳои сирояткунанда ва захролудшавии одамон шартҳо ва речаҳои махсуси зиндагию фаъолият қорӣ карда шудаанд; дар ҳудудҳои, ки вазъиятҳои фавқуллода ва ё ҷангӣ қорӣ гардидаанд.

Хуқуқи шаҳрвандонро баҳри берун рафтан аз ҳудуди мамлакати худ низ ба андешаи таъмини амнияти давлатӣ ва ниғаҳдории сирри давлатӣ маҳдуд кардан мумкин аст. Масалан, агар вобаста ба фаъолияти хидматӣ одам аз сирри давлатӣ боҳабар бошад, барои у тартиботи махсуси гирифтани руҳсатнома баҳри берун рафтан аз ҳудуди мамлакати худ мавҷуд аст. Чои зисти низомиён ҳангоми иҷрои хидмати низомӣ аниқ муайян карда мешавад.

Расми 26. Хуқуқи озодии ҳаракат

Маҳдудияти нисбатан чиддӣ манъи умумӣ баҳри рафтан ба чои муайян ва ҳатто муваққатан он чо будан ва ҳатто аз он берун рафтан аст. Чунончи, тибқи моддаи 4-и Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи режими ҳуқуқии вазъияти фавқулодда» (соли 1995) дар ҳолати эълон гардидани вазъияти фавқулодда мақомоти ҳокимияти давлатӣ метавонанд чунин чораҳо андешанд: ба таври муваққатӣ аҳолиро аз ҷойҳои барои зист хатарнок бо ҳатман ҷудо кардани ҷойҳои статсионарӣ ва дигар ҷойҳои зист берун кунанд; дар он чо режими махсуси рафтану омадани шаҳрвандонро ҷорӣ намоянд; ба шаҳрвандони алоҳида ба муҳлати муқарраргардида тарк кардани чои муайян, хонаи (ҳавлии) худро манъ кунанд; карантин, соати комендантӣ ва ғайра ҷорӣ намоянд. Мувофиқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи номгуӣ мавзъҳои аҳолинишини Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар онҳо зиндагӣ кардани одамони паноҳҷӯянда ва гурезаҳо манъ аст» аз 26 июли соли 2006 ба чунин мавзъҳо аз ҷумла Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон мансуб аст.

Кафили асосии амалисозии ҳуқуқ ба озодона ҳаракат кардан ва интиҳоб намудани чои зист давлат аст. Вай вазифадор аст, барои амалишавии ин ҳуқуқ шароитҳои зарурӣ фароҳам оварад ва дар ҳолатҳои вайрон карда шудани ин ҳуқуқ онро ғимоя ва барқарор кунад. Бинобар ин ҳар як давлат, масалан, ғимояи судии ҳаракат ва интиҳоби чои зистро пешбинӣ мекунад ва кафолат медиҳад.

Бисёр мамлакатҳо бо мақсади муайян намудани чои зисти аҳоли кӯшиш мекунанд, ки ҷойивазкунии аҳолиро дар ҳудуди худ ба танзим дароранд. Ин барои пешниҳоди ҳадамоти иҷтимоӣ, банақшагирии бучети маҳаллӣ, мураттаб сохтани рӯйхати интиҳобкунандагон ва ғайра зарур аст. Чунин қоидаҳо одатан ҳуқуқҳои одамонро барои интиҳоби чои зист ҳалалдор намекунанд. Фақат одамон вазифадоранд, ки ба мақомоти дахлдори давлатӣ чои зисти худро муайян кунанд.

Аммо баъзан муҳочирати аҳоли дар дохили давлат бо роҳи маҳдуд кардан ба танзим дароварда мешавад. Ин кор баҳри истифодаи маҳдудсозиҳои муайяни юридикӣ маъмури озодона ҷойивазкунӣ ва интиҳоби ҷои зист сурат мегирад. Чунин навъи маҳдудсозиҳо, масалан, дар Иттиҳоди Шӯравӣ ба сифати системаи бақайдгирии амали мегардиданд. Дар баъзе мамлакатҳо системаи бақайдгирии боқӣ мондааст, ё онро ба таври дигар системаи аз қайд гузаштан номиданд.

Ба ин тарик, ҳуқуқ ба озодии ҳаракат кардан ва интиҳоби ҷои зист яке аз ҳуқуқи озодиҳои асосии шахсӣ ва табиӣ инсон аст, ки дар санадҳои байналмилалӣ зикр гардида, бо қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон қафолат дода мешавад.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред:
ҷои ист, ҷои зист.

Савол ва супоришҳо:

1. *Ҳуқуқ ба озодии ҳаракат кардан ва интиҳоб намудани ҷои зист чӣ маънӣ дорад? Шумо кадом махсусиятҳои ин ҳуқуқҳоро номбар карда метавонед?*

2. *Ин гуфтаи А.Д. Сахаровро бодидқат хонед: «Ҳуқуқи рафтани бояд ҳама, аз ҷумла онҳое, ки ақсарияти мутлақро ташкил медиҳанду рафтани нестанд, дошта бошанд. Одам танҳо бо доштани ҳамаи ҳуқуқҳо озод аст. Ту дар хонаи дарҳояш кулф зиста, ҳарчанд зарурати ба кӯча баромадан надорӣ, худро зиндонӣ эҳсос мекунӣ». Шумо ин гуфтаро чӣ тавр мефаҳмед?*

3. *Кадам ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба Шумо маълуманд, ҳуқуқи озодона ҳаракат кардан ва интиҳоби ҷои зистро таҳқим мебахшанд?*

4. *Дар кадом ҳолатҳо ҳуқуқи озодона ҳаракат кардан ва интиҳоби ҷои зистро маҳдуд намудан мумкин аст?*

БОБИ 10 **ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ СИЁСӢ**

§30. ТАВСИФИ УМУМИИ ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ СИЁСӢ

1. МАФҲУМ ВА АҲАМИЯТИ ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ СИЁСӢ.

Ҳуқуқ ва озодиҳо аз ҷониби одамон дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти ҳаётии ҷомеа ва давлат, аз ҷумла дар соҳаи сиёсӣ, амали гардонида мешаванд. Озодиҳои сиёсӣ дар низоми ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд гурӯҳи алоҳидаро ташкил дода, ҳамчун махсусияти ҷудонопазири ҷомеаи мутамаддин баромад мекунанд.

Мавҷудияти давлати демократӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ бе ташаккули ақидаҳо ва арзишҳои сиёсӣ, бе иштироки бошууронаи шаҳрвандон дар

ҳаёти ҷамъиятӣ ва сиёсӣ имконнопазир аст. Аз ин рӯ дар давлати демократӣ ҳуқуқҳо ва озодиҳои сиёсӣ аз ҷониби шуури умумии ҷамъиятӣ на ҳамчун зуҳуроти дуҷумдараҷа, балки чун яке аз арзишҳои гуманистӣ қабул карда мешавад.

Ҳуқуқҳои сиёсӣ маҷмӯи ҳуқуқ ва озодиҳои ба шаҳрванди давлат мутааллиқ буда, ба ӯ имконияти таъйини, ки дар ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсӣ мамлакат ва амалисозии ҳокимияти давлатӣ иштироки озодонаро васеъ дошта бошад.

Ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсӣ шартҳои ҳатмии амалишавии ҳамаи дигар ҳуқуқ ва озодиҳо мебошанд, зеро онҳо асоси таркибии низоми демократиро ташкил дода, ҳамчун арзишҳои баромад мекунаанд, ки давлат бо онҳо бояд худро маҳдуд созад ва ба онҳо майл кунад.

Ҳар як инсон маҷмӯи томи ҳуқуқ ва озодиҳои гуногунро амалӣ месозад, вале ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсиро асосан шаҳрвандони давлатҳои муайяндоранд, яъне мавҷудияти онҳо аз мансубияти шаҳрвандӣ вобаста аст. Ба ин тарик, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд шаҳрванди мамлакати мо буд, то ки кас соҳиби ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсӣ бошад.

Аммо истисноҳо низ ҳастанд, масалан, ҳуқуқи бо шикоят муроҷиат карданро ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ на танҳо шаҳрвандони мо, балки шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа низ доранд.

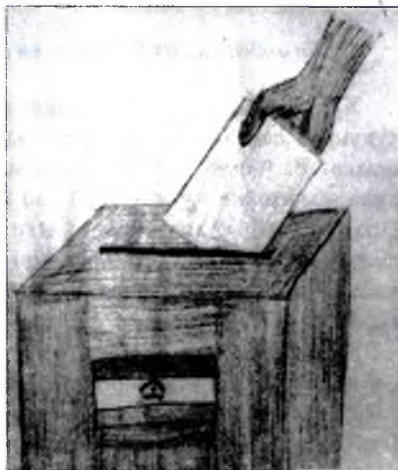
Амалисозии ҳуқуқҳо ва озодиҳои сиёсӣ бо сохти давлатию ҷамъиятӣ, моҳияти идоракунии давлат, режими сиёсӣ дар мамлакат алоқаманд аст. Ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсӣ чун ҳуқуқҳои шахсии (шаҳрвандии) ҳар кас мақоми ҳуқуқии инсон ва шаҳрвандро тавсиф мебахшанд.

Мақсади асосии Ҷумҳурии Тоҷикистон чун давлати ҳуқуқбунёду демократӣ баробари кафолати дигар ҳуқуқ ва озодиҳои асосӣ таъмин кардан ва ҳимоя намудани ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсии шаҳрвандон низ мебошад.

Таснифоти ҳуқуқ ва озодиҳои инсонро дар замони пайдоишашон ба хотир оред. Қадом ҳуқуқ ва озодиҳо ба “насли яқум” мансубанд?

Ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсӣ ба “насли яқум”-и ҳуқуқҳои инсон тааллуқ доранд, зеро онҳо арзишҳои таҳким мебахшанд, ки дар давраи ба амал омадани инқилобҳои буржуазии асри XVIII ташаккул ёфта, дар амалияи

Расми 27. Ҳуқуқҳои сиёсӣ

конунгузории мамлакатҳои демократӣ мустақкам ҷой гирифтаанд. Дертар ҳуқуқҳои сиёсӣ дар стандартҳои муосири байналмилалӣ ҳуқуқҳои инсон инъикос гардидаанд. Эъломияи умумии ҳуқуқи башар дар моддаҳои 19-21 ва Паймони байналҳалқӣ доир ба ҳуқуқи шахрвандӣ ва сиёсӣ дар моддаҳои 19-22 ҳуқуқ ба озодии эътиқод ва баёни озодонаи онҳо, ҳуқуқи ҷамъомад ва ассосиатсияҳои осоишта, ҳуқуқи иштирок кардан дар идоракунии мамлакатаи худро эълон доштаанд.

Ба ин тарик, ҳар як шахрванди мамлакат ҳуқуқ дорад, дар ҷорабиниҳо ва ҷамъомадҳои сиёсӣ ширкат варзад, ба иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ шомил шавад ва ғайра. Аммо вай ҳамчунин ҳақ дорад, ки ин ҳамаро рад кунад.

Ба андешаи Шумо, ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсӣ инфиродӣ ё дастаҷамъӣ?

Ҳуқуқҳои сиёсӣ ҳам инфиродӣ ва ҳам дастаҷамъӣ мешаванд. Бисёр ҳуқуқҳои сиёсӣ аз ҷониби шахрванд ба таври инфиродӣ амалӣ мегарданд, шахсан ба ӯ имконият фароҳам меоранд, ки дар сиёсат ғаёлона иштирок кунад, масалан, ҳуқуқи интиҳоб кардан, додани овози худ дар интиҳобот ё раёипурсӣ, ба хизмати давлатӣ дохил шудан ва ғайра. Ҳуқуқҳои сиёсии дастаҷамъӣ, чун қоида, ақидаҳои сиёсии гуруҳи одамонро таҷассум карда, тавассути амалҳои дастаҷамъӣ татбиқ мегарданд, масалан, таъсиси хизбҳои сиёсӣ, ташкили намоиши осоишта ва иштирок дар онҳо ва ғайра.

Гуруҳи махсуси ҳуқуқҳои дастаҷамъӣ ҳуқуқи халқҳо (миллатҳо), ақаллиятҳои миллӣ мебошанд. Масалан, байни ҳуқуқҳои муҳимтарини сиёсӣ ҳуқуқи халқҳоро ба худмуайянкунӣ ҷудо мекунанд. Тибқи моддаи 1-и Паймони байналҳалқӣ доир ба ҳуқуқи шахрвандӣ ва сиёсӣ “Ҳамаи халқҳо ба таъйини сарнавишти худ ҳақ доранд. Дар асоси ҳамин ҳақ онҳо мақоми сиёсии худро озодона муқаррар мекунанд ва рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии худро озодона таъмин менамоянд”. Онҳо барои расидан ба ҳадафҳои худ метавонанд озодона боигариҳо ва захираҳои табиӣи худро бе зараре барои ягон Уҳдадориҳо, ки аз ҳамкорӣ байналмилалӣ иқтисодӣ ба принципи манфиати байниҳамдигарӣ ва ҳуқуқи байналмилалӣ асосёфта бармеоянд, соҳибхитиёри кунанд. Ягон халқ дар ягон ҳолат аз воситаҳои мавҷудияти ба вай тааллуқдошта маҳрум карда намешавад.

. Аз ҳуқуқи худмуайянкунӣ истифода карда, бисёр халқҳои ҳудуди суқунаташон дар ҳаёти давлатҳо, масалан, дар Британияи Кабир (Уэлс, Шотландия, Ирландияи шимолӣ), Федератсияи Россия (вилояти мухтори Яхудистон, округи мухтори Чукотка, округи мухтори Эвенкия ва ғайра) баъзе мухториятҳо доранд. Дар ҳаёти Ҷумҳурии Тоҷикистон низ Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон таъсис дода шудааст.

Ҳуқуқи халқҳо ба худмуайянкунӣ дар Эъломияи СММ дар боран додани мустақилият ба мамлакатҳо ва халқҳои мустамлика (соли 1960) таҳким бахшида шудааст. Тибқи моддаи 2-и ҳуҷҷати мазкур “ҳамаи халқҳо ҳаққи худмуайянкунӣ доранд; дар асоси ин ҳуқуқ онҳо озодона

макоми сиёсии худро муқаррар карда, рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии худро ба амал мебароранд”.

Зиддиятҳои байни ҳуқуқҳои инфиродии инсон ва ҳуқуқҳои халқ, миллат, ақаллиятҳои миллӣ, ғуруҳҳои иҷтимоӣ дар ҷаҳони имрӯза яке аз сабабҳои ихтилофоти байни давлатҳо, халқҳо, одамон мегарданд. Ҳуқуқҳои инфиродӣ ва дастаҷамъӣ байни худ набояд рақобат кунанд, балки онҳо, ҳарчанд аз рӯи табиати худ аз ҳамдигар фарқ доранд, яқдигарро бояд пура созанд. Қазияи афзалиятмандии ҳуқуқҳои инфиродӣ нисбат ба ҳуқуқҳои дастаҷамъӣ масъалаи басо муҳим ва баҳснок ба шумор меравад. Фаҳмиши моҳияти худмуайянкунӣ аз принсипи дахлнопазирии ҳуқуқҳои инсон ҷудонопазир аст. Бинобар ин рушди ҳуқуқҳои дастаҷамъӣ ҳуқуқҳои инфиродии инсонро набояд вайрон кунанд.

Ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсии шаҳрванд мутлақ нестанд ва дар асоси қонун метавонанд маҳдуд карда шаванд. Масалан, ҳуқуқи озодона баён кардани фикри худ бо мақсади эҳтироми ҳуқуқҳо ва нуфузи дигар одамон, ҳамчунин ҳимояи амнияти давлатӣ, тартиботи ҷамъиятӣ, саломатӣ ва маънавияти аҳоли метавонад то андозае маҳдуд карда шавад. Аз ҷумла ҳама гуна тарғиби ҷанг ё баромад қардан бо мақсади бадбинии миллӣ, наҷодӣ ё динӣ, шӯрангезӣ барои таъбиз, душманӣ ё зӯрварӣ манъ аст. Ҳуқуқ ба ҷамъомадҳои осоишта дар шароити вазъияти фавқулодда бо мақсади амнияти давлатӣ ё ҷамъиятӣ, тартиботи ҷамъиятӣ, ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои дигарон метавонад маҳдуд карда шавад.

Ба ин тарик, ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсӣ аҳамияти махсус доранд, зеро онҳо ба мустақкам қардани алоқаи шаҳрванд бо ҷомеа ва давлат нигаронида шуда, мақсадашон роҳ надодан ба бетафовутии шаҳрвандон ба тақдир ва фаъолияти мамлакати худ мебошад.

2. НИЗОМИ ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ СИЁСӢ. Ҷамаи ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсӣ байни ҳамдигар алоқаманд буда, низоми ягонро ташкил медиҳанд. Онҳо бо Конститутсия ва қонунгузорӣ қафолат дода мешаванд.

Низоми ҳуқуқҳои сиёсӣ дар модаҳои 27-31-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон зикр гардидаанд.

Моддаҳои зикршудаи Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистонро бодидқат омӯед. Дар онҳо мушаххасан қадом ҳуқуқ ва озодиҳои инсон таҳким бахшида ва қафолат дода шудаанд?

Дар асоси мундариҷаи фаъолияти шаҳрвандон дар ҳаёти сиёсии ҷомеа дар ин ғуруҳи ҳуқуқҳо навъҳои зеринро ҷудо қардан мумкин аст:

- 1) ҳуқуқи шаҳрвандон барои иштирок дар идорақунии қорҳои давлатӣ;
- 2) ҳуқуқи интиҳоб қардан ва интиҳоб шудан;
- 3) ҳуқуқ ба озодии маҷлисҳо, гирдиҳамоиҳо, намоишҳо ва роҳпаймоиҳои осоишта;
- 4) ҳуқуқи муттаҳид шудан дар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ;
- 5) ҳуқуқи мурочиат қардан бо арзу шикоят (петитсия) ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ.

Ҳуқуқҳои сиёсӣ бо дигар гурӯҳҳои ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон зич алоқаманданд, вале аз онҳо пеш аз ҳама бо он фарқ мекунад, ки ба иштироки шаҳрвандон маҳз дар ҳаёти сиёсии давлат ва ҷомеа нигаронида шудаанд. Аммо ҳар як инсон ва шаҳрванд на танҳо бо сиёсат машғул аст, ӯ худро дар соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ низ татбиқ мекунад.

Ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсӣ бар фарқият аз ҳуқуқ ва озодиҳои шахсӣ (шаҳрвандӣ) на барои таъмини озодиҳои инфиродӣ мухторияти шахсият, балки барои зоҳиршавии ӯ ба сифати иштирокдори ғаёли раванди сиёсӣ равона гардидаанд.

Амалсозии ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсӣ ва ғаёлияти пурзӯри онҳо дар идораи корҳои давлатӣ яке аз нишондиҳандаҳои ташаккули давлати демократӣ ва барқарории ҷомеаи шаҳрвандӣ мебошад.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсӣ, ҳуқуқ ба худмуайянкунии халқҳо, низоми ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсӣ.

Савол ва супоришҳо

1. *Ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсӣ чиро ифода мекунад? Кадом хусусиятҳои ҳуқуқҳои сиёсиро номбар карда метавонед?*
2. *Ба ақидаи Шумо, ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсӣ инсон аз дигар гурӯҳҳои ҳуқуқ ва озодиҳо бо чӣ фарқ мекунад?*
3. *Ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсӣ дар кадом ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ ва миллий таҳким бахшида шудаанд? Онҳо барои шаҳрванд чӣ аҳамият доранд?*
4. *Ҳуқуқҳои сиёсӣ инфиродӣ ё дастаҷамъӣ? Ба андешаи Шумо, оё ҳуқуқ ва манфиатҳои дастаҷамъии ягон ташкилот ё иттифок, ки инсонӣ мушаххас узви он аст, барои маҳдудсозии ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ асос шуда метавонанд?*
5. *Ҳуқуқи халқ ба худмуайянкунӣ чист?*
6. *Ба фикри Шумо, оё рушди давлати демократӣ ва амалишавии ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрванд бо ҳамдигар алоқаманданд?*
7. *Ҳуқуқ ва озодиҳои ба низоми ҳуқуқҳои сиёсӣ шаҳрванд шомилбударо номбар кунед.*
8. *Иштироки шаҳрванд дар идоракунии корҳои давлатӣ чӣ гуна зоҳир мешавад?*

§ 31. ҲУҚУҚИ ИШТИРОК ДАР ҲАЁТИ СИЁСӢ ВА ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТ

1. ҲУҚУҚИ ИШТИРОК ДАР ҲАЁТИ СИЁСӢ ВА ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТ: МАФҲУМ, АҲАМИЯТ. Ҳуқуқи иштирок дар идоракунии давлат ва корҳои ҷамъиятӣ принсипи бунёдии муносибатҳои байниҳамдигарии давлат ва шаҳрвандони он ва яке аз муҳимтарин ҳуқуқҳои сиёсӣ аст.

Иштироки бевоситаи шаҳрвандон дар идоракунии корҳои давлатӣ бо роҳи ифодаи раъйи онҳо дар интиҳобот ва раъйпурсиҳо, инчунин иштироки шахсӣ дар қори мақомоти ҳокимиятҳои қонунбарор, иҷроия ва судӣ амалӣ мегардад. Беҳуда нест, ки кафолатҳо ва ҳамзамон шаклҳои амалишавии

хуқуқҳои сиёсии мазкур як қатор хуқуқҳои дигар: хуқуқи интиҳоб қардан ва интиҳоб шудан, хуқуқи иштирок намудан дар раъйпурсӣ, хуқуқи дастрасии баробар ба хидмати давлатӣ, хуқуқи иштирок дар эъзоми адолати судӣ ва ғайра мебошанд.

Хуқуқи иштирок дар ҳаёти сиёсӣ ва идораи қорҳои давлат ба шаҳрвандони мамлакат тааллуқ дорад. Шаҳр-

Расми 28. Ман хуқуқ дорам Президент шавам

вандони ҳоричӣ ва ашхоси бетабаа дар интиҳобот ва раъйпурсиҳо овоз дода наметавонанд, барои онҳо хизмати давлатӣ дастрас нест.

Хуқуқи мазкур бори аввал дар давраи инқилобҳои буржуазии асри ХУШ, дертар дар асри ХХ дар ҳуҷҷатҳои асосии байналмилалӣ оид ба хуқуқҳои инсон таҳким ёфт. Чунончи, мутобиқи моддаи 21-и Эълומияи умумии хуқуқи башар “Ҳар як инсон ҳақ дорад, бевосита ё ба воситаи намояндагоне, ки озодона интиҳоб шуданд, дар идораи қорҳои кишвари худ ширкат намояд. Ҳар як инсон дар кишвари худ ба хизмати давлатӣ хуқуқи баробар дорад”. Иродаи халқ дар асоси муқаррароти санади мазкури байналмилалӣ бояд асоси ҳокимияти ҳукумат бошад. Он дар интиҳоботи даврӣ ва ғайриқалбақӣ, ки бояд бо умумӣ ва баробар будани хуқуқи интиҳоботӣ бо роҳи овоздиҳии пинҳонии таъминкунандаи озодии овоздиҳӣ гузаронида мешавад, ифода меёбад.

Паймони байналхалқӣ доир ба хуқуқи шаҳрвандӣ ва сиёсӣ низ хуқуқи иштирок дар ҳаёти сиёсӣ ва идораи қорҳои давлатро таҳким бахшидааст. Мутобиқи моддаи 25-и он “Ҳар як шаҳрванд бояд бидуни ягон навъ таъбири дар моддаи 2 зикршуда ва бидуни маҳдудиятҳои беасос хуқуқ ва имкониятҳои зеринро дошта бошад: а) дар пешбурди қорҳои давлатӣ чи бевосита ва чи бавоситаи намояндагони ба таври озод интиҳобшуда ширкат намояд; б) дар интиҳоботи озоди даврӣ, ки дар асоси хуқуқи интиҳоботии умумӣ ва баробар бо овоздиҳии пушида ва таъминкунандаи иродаи озоди интиҳобкунандагон доир қарда мешаванд, иштирок намояд ва интиҳоби шавад; с) дар кишвари худ аз имконияти умумии баробар ба хизмати давлатӣ истифода намояд”.

Дар аксари конститутсияҳои ҳозираи демократӣ хуқуқи шаҳрвандон барои иштирок қардан дар идораи қорҳои давлат дар шакли маҷмуияти хуқуқҳои дар боло нишондодашуда ташаккул ёфтааст. Айнан ҳамин тавр он дар Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон низ таҳким бахшида шудааст:

Шаҳрвад ҳақ дорад дар ҳаёти сиёсӣ ва идораи давлатӣ бевосита ва ё ба воситаи вакилонаш иштирок намояд. Шаҳрвандон ба хидмати давлатӣ ҳуқуқи баробар дорад.

Моддаи 27-и Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Ҳуқуқи иштироки шаҳрвандон дар ҳаёти сиёсӣ ва идораи давлат ҳуқуқи муҳими сиёсӣ буда, бо Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчунин Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хизмати давлатӣ” (соли 1998) ва дигар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ кафолат дода шудааст.

2. ҲУҚУҚИ ИШТИРОК ДАР ИНТИХОБОТ ВА РАӢЙПУРСӢ.

Ҳуқуқи интихоботии шаҳрвандон яке аз шаклҳои асосии ифодаи иродаи халқ ва иштироки он дар ҳаёти сиёсии ҷомеа мебошад. Иштироки шахсии шаҳрвандон дар фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ ба андозаи баробар чун тавассути намоёндагони интихобмекардаи онҳо ифодаи соҳибхитиёрии халқ ва шакли амалишавии принсипи ҳокимияти халқӣ аст, ки дар Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳким бахшида шудааст.

Дар Тоҷикистон халқ баёнгари соҳибхитиёрии ва сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ буда, онро бевосита ё ба воситаи вакилони худ амалӣ мегардонад. Халқи Тоҷикистонро, сарфи назар аз миллаташон, шаҳрвандони Тоҷикистон ташкил менамоянд.

Моддаи 6-и Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҳуқуқҳои асосии интихоботии шаҳрвандон аз инҳо иборатанд: 1) ҳуқуқи интихоб кардан (иброи овозона ва масъулияшиносонаи ирода дар интихобот ва раӢйпурсӣ); 2) ҳуқуқи интихоб шудан дар мақомоти ҳокимияти давлатӣ; 3) ҳуқуқи аз ҷониби интихобкунандагон бозхонд шудани ашхосе, ки ба онҳо нобоварӣ изҳор гардидааст.

Ба хотир оред, ки принсипи тақсими ҳокимият чӣ маънӣ дорад? Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон кадом мақомат ҳокимиятҳои қонунбарор, иҷроия ва судиро амалӣ мегардонанд? Кадом мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар Тоҷикистон тавассути интихобот ташаккул дода мешаванд?

Интихобот ва раӢйпурсиҳо дар тамоми ҷаҳон шакли аз ҷама оммавии иштироки одамон дар идораи корҳои давлат ва ҷомеа гардидаанд ва ин таҷриба ба таври мутаносиб шомили ҳаёти шаҳрвандони Тоҷикистон гардидааст.

Интихобот усули муҳимтарини ташаккули мақомоти ҳокимият бо роҳи овоздиҳии умумихалқӣ мебошад.

РаӢйпурсӣ овоздиҳии умумихалқӣ онд ба масъалаҳои нисбатан муҳими ҳаёти давлатӣ ва ҷамъиятӣ, масалан, даровардани тағйири иловаҳо ба Конституция ва ғайра мебошад.

Интихобот ба мақомоти намояндагии ҳокимият ва раёйпурсии умумихалқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқи қонунгузории махсус дар бораи интихобот ва раёйпурсӣ гузаронида мешаванд. Ба санадҳои мазкурӣ меёри-ҳуқуқӣ инҳо мансубанд: Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи интихоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон” (соли 1994), Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи интихоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон” (соли 1999), Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи раёйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон” (соли 1995) ва ғайра.

Ҳуқуқи интихоботӣ фаъол (ҳуқуқи интихоб кардан аз ҷониби ҳуди шаҳрвандон) ва гайрифаъол, яъне пасив (ҳуқуқи интихоб шудани шаҳрвандон ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ) мешавад. Ҳуқуқи интихоботии фаъол ва гайрифаъол бо расидан ба синни балоғат, яъне аз 18-солагӣ фаро мерасад. Мутобиқи моддаи 27-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳрванд аз синни 18 ҳуқуқи интихоб намудан ва интихоб шудан дорад. Дар раёйпурсӣ низ шаҳрвандони ба синни 18 расида ва мувофиқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи

овоздиҳидашта ҳуқуқи иштирок кардан доранд. Ба ашхосе, ки дар интихобот ва раёйпурсиҳо дар Тоҷикистон иштирок карда наметавонанд, инҳо мансубанд: ашхоси аз ҷониби суд гайри қобили амал эътирофшуда, ё ашхоси бо ҳукми суд дар ҷойҳои маҳрум аз озодӣ нигоҳдошташаванда.

Интихобот ва раёйпурсиҳо дар асоси ҳуқуқи интихоботии умумӣ, баробар ва бевосита бо овоздиҳии махфӣ гузаронида мешаванд.

Принсипҳои дар Конститутсия номбаршудаи ҳуқуқи интихоботӣ чунин маънӣ доранд, ки иштироки шаҳрвандон дар интихобот ва раёйпурсӣ озод ва ихтиёрианд.

Расми 29. Ҳуқуқ барои иштирок дар ҳаёти сиёсӣ ва идораи давлат

Интихобкунандагон дар онҳо дар асосҳои баробар, бе ягон таъбиз иштирок мекунанд. Овоздиҳӣ махфӣ буда, аз ҷониби шаҳрвандон бевосита амалӣ мегардад. Ҳар як шаҳрванд як овоз дорад. Назорат ва даҳолат ба изҳори иродаи ашхоси овоздиҳанда раво нест. Тайёри ва гузаронидани интихобот ва раёйпурсӣ кушода ва ошкоро сурат мегирад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронидани интиҳобот ва раёйпурсиҳо ба зиммаи Комиссияи марказии интиҳобот ва раёйпурсӣ вогузор шудааст.

3. ҲУҚУҚИ ДАСТРАСИИ БАРОБАР ВА ХИДМАТИ ДАВЛАТӢ.

Ҳуқуқи дастрасии баробари шаҳрвандон ба хизмати давлатӣ яке аз ҳуқуқҳо ва озодиҳои асосии сиёсии кафолатдодаи қонунгузориҳои байналмилалӣ ва миллӣ мебошад.

Хизмати давлатӣ фаъолияти касбии ашхоси вазифаҳои давлатиро ишғолкарда онд ба таъмини иҷрои салоҳиятҳои мақомоти давлатӣ мебошад.

Мутобики моддаи 2-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хизмати давлатӣ” (соли 1998) “шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хизмати давлатӣ ҳуқуқи баробар доранд”. Тибқи моддаи 6-и ҳамин қонун бошад, яке аз принципҳои амалисозии хизмати давлатӣ дар Тоҷикистон “афзалиятмандии ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд” маҳсуб мешавад.

Ҳуқуқи дастрасии баробар ба хизмати давлатӣ маънии баробари имкониятҳои ибтидоӣ ва набудани таъбизро аз руи кадом як аломат дорад, аммо дар тамоми ҷаҳон ҳини қабулшавӣ ба хизмати давлатӣ низоми озмунҳо, санчишҳои тестӣ, мусобиқоти дипломҳо мавҷуданд.

Ба хизмати давлатӣ шаҳрвандони на ҷавонтар аз 18-солаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки таҳсилоти мувофиқ дошта, ба талаботи Қонуни мазкур барои хизматчиёни давлатӣ ҷавобгӯянд, қабул карда мешаванд. Шаҳрванд дар ҳолатҳои зерин ба хизмати давлатӣ қабул карда намешавад ва дар хизмати давлатӣ буда наметавонад: 1) бо қарори ҳукми қонунӣ пайдокардаи суд ҳамчун ғайри қобили амал ё қисман ғайри қобили амал эътироф шудани ӯ; 2) мавҷудияти доғи судии сарфи назар нагардида ва ё безътибор донистанашуда барои дидаю доништа ҷиноят содир кардан, ки ба ишғол кардани вазифаи давлатии хизмати давлатӣ номувофиқ аст; 3) рад кардани раванди ба расмият даровардани дастрасӣ ба маълумотҳо, ки сирри бо қонун ҳимояшавандаи давлатӣ, хидматӣ ва ғайраро ташкил медиҳанд, дар сурати вобаста будани иҷрои вазифаи хидматӣ онд ба вазифаи хизмати хизмати давлатии довталаб бо истифодаи он маълумотҳо; 4) ҳешовандони наздик ё аз онҳо худӣ будан (волидон, ҳамсарон, бародарон, хоҳарон, писарон, духтарон, ҳамчунин бародарон, хоҳарон, волидон ва фарзандони яке аз ҳамсарон) ба хизматчиёни давлатӣ, агар хизмати давлатии онҳо бо тобеияти бевосита ё зери назорат будани яке аз онҳо бар дигаре алоқаманд бошад; 5) мавҷудияти шаҳрвандии давлати хориҷӣ, ба истиснои ҳолатҳои, ки агар дастрасӣ ба хизмати давлатӣ дар асосҳои байниҳамдигарии қарордодҳои байнидавлатӣ ба танзим дароварда шуда бошад; 6) дар дигар ҳолатҳои истисноии муқарраркардаи қонунҳо ва санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Дар сурати дар рафти тафтишот ошкор гардидани ҳолатҳои монешавандаи қабули шаҳрванд ба хизмати давлатӣ шаҳрванди мазкур

ба таври хатгӣ оид ба рад гардидани қабули ӯ ба хизмати давлатӣ бо нишон додани сабабҳои чунин радкунӣ хабардор карда мешавад.

Шаҳрванд ба хизмати давлатӣ дар асоси қарордоди (аҳдномаи) меҳнатӣ, ки дар асоси Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон баста мешавад, қабул мегардад. Қабули шаҳрванд ба хизмати давлатӣ мувофиқи тартиботи муқарраргардида бо қарори мақомоти дахлдори давлатӣ (шахси мансабдор) дар бораи таъин кардани шаҳрванд ба вазифаи давлатии хизмати давлатӣ ба расмӣ дароварда мешавад.

4. МАҲДУДИЯТҲОИ ҲУҚУҚИ ИШТИРОК ДАР ҲАЁТИ СИЁСӢ ВА ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТ. Умумӣ будани ҳуқуқҳои интихоботӣ маънии бемаҳдудияти онҳоро надорад. Чунончи, дар Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қонунгузорӣ маҳдудиятҳои ҳуқуқи иштирок дар ҳаёти сиёсӣ ва идораи давлат зикр гардидаанд. Аз ҷумла мутобиқи моддаи 27-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон “Шахсоне, ки аз тарафи суд ғайри қобили амал доништа шудаанд ва ё мувофиқи ҳукми суд дар ҷойҳои аз озодӣ маҳрумшудагон нигоҳ дошта мешаванд, ҳуқуқи дар интихобот ва раёйпурсӣ иштирок кардан надоранд”. Маҳдудиятҳои муайян ҳамчунин нисбати қабул ба хизмати давлатӣ раво доништа мешавад.

Дар шароитҳои вазъияти фавқулодда дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон интихобот ва раёйпурсӣ гузаронида намешаванд.

Ба ин тариқ, ҳуқуқи шаҳрвандон барои иштирок дар ҳаёти сиёсӣ ва идораи давлат яке аз ҳуқуқҳои асосии сиёсии таҷассумкунандаи соҳибхитиярии инсон ва шаҳрванд дар давлати демократӣ ва ҷомеаи шаҳрандӣ мебошад.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир оред: ҳуқуқи иштирок дар ҳаёти сиёсӣ ва идораи давлат, ҳуқуқи фаъоли интихоботӣ, ҳуқуқи ғайрифаъоли интихоботӣ, интихобот, раёйпурсӣ, хизмати давлатӣ.

Савол ва супоришҳо:

1. Зери таркиби ҳуқуқи шаҳрванд барои иштирок кардан дар ҳаёти сиёсӣ ва идораи давлат чиро мефаҳманд?

2. Интихобот ва раёйпурсӣ чистанд? Санадҳои ба Шумо маълуми меъёрӣ-ҳуқуқии таҳқимбахшандаи ҳуқуқҳои шаҳрвандонро бобати интихоб кардан, интихоб шудан ва ҳуқуқи иштирок намудан дар раёйпурсиҳо номбар кунед.

3. Моддаи 2-и Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи раёйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон” (соли 1995)-ро бодидқат хонед ва ба саволи зерин ҷавоб гӯед: “Ба раёйпурсии умумихалқӣ масъалаҳо дар ҳусуси сарҳадҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, андозҳо, буҷет, тақсимоти маъмурий-ҳуқуқӣ, қабули чораҳои фавқулодда ва таъхирнопазир оид ба ҳимояи тартиботи ҷамъиятӣ, ҳифзи саломатӣ ва амнияти шаҳрвандон, тағйир додани мақом ва тамомияти арзии Вилояти Мухтори Қӯҳистони Бадахшон, ҳамчунин масъалаҳои марбут ба таъин намудан ва озод кардани шахсони мансабдор, ки ба салоҳияти Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намоёндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷлиси

якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намоёндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил мешаванд, ҳамчунин масъалаҳои ба иҷрои Ҷаҳадориҳо оид ба қарордодҳои байналмилалӣи ҷумҳурӣ тааллуқдошта бароварда намешаванд". Ба андешаи Шумо, чаро масъалаҳои номбаршударо ба раёйтурӣ баровардан мумкин нест?

4. Хизмати давлатӣ чист? Дар қарордод ҳолатҳои шахрванд хизматчи давлатӣ шуда наметавонад?

5. Ба андешаи Шумо, оё маҳдуд сохтани ҳуқуқи шахрванд барои иштирок дар ҳаёти сиёсӣ ва идораи давлат раво аст? Ҷавоби худро далелнок созед.

§32. ҲУҚУҚИ МУТТАҲИДШАВӢ

1. ҲУҚУҚИ МУТТАҲИДШАВӢ: МАФҲУМ, АҲАМИЯТ. Ҳуқуқи муҳими сиёсӣ, ки ба иштироки шахрвандон дар ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсӣ муносибати бевосита дорад, ҳуқуқи ба ҳар кас кафолатдодашудаи муттаҳидшавӣ бо фарогирии ҳуқуқи таъсис додани иттифокҳои касаба барои ҳимояи манфиатҳои худ мебошад. Ин ҳуқуқ, ки ҳамчунин чун озодии иттиҳодияҳо ва ассосиатсияҳо маъруф аст, ба шахрвандон имконияти истифодаи шаклҳои гуногуни фаъолияти якҷояи ташкилӣ, муттаҳидсозии кӯшишҳои худ баҳри амалисозии ин ё вазифаҳои медиҳад.

Иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ба инкишофи фаъолияти сиёсӣ ва худфаъолиятии шахрвандон мусоидат мекунад, бинобар ин амалисозии ҳуқуқи озодона ва соҳибхитӣро таъсис додани иттиҳодияҳои гуногуни ҷамъиятӣ кафолати ташаккулёбии давлати демократӣ ва ҷомеаи шахрвандӣ мебошад. Ҳуқуқ ба муттаҳидшавӣ принципи плюрализми сиёсиро таҷассум карда, ба муътадилили вазъи сиёсӣ дар мамлакат мусоидат мекунад.

Плюрализм (аз лот. Pluralis- бисёр) принципи ифодакунандаи гуногунрангии сиёсӣ ва идеологии, имконияти дар ҷомеа озодона арзи вучуд кардани ақидаҳои гуногуни сиёсӣ, мактабҳо, идеологияҳо, ҳизбҳои гуногуни сиёсӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ бо ҳадафҳо ва барномаҳои гуногун мебошад.

Ҳуқуқ ба муттаҳидшавӣ имконияти маҳдуд накардани ҳокимияти давлатӣ аз ҷониби қувваҳои сиёсӣ, гурӯҳи одамон ва шахсиятҳои алоҳида, балки бо роҳи изҳори иродаи аксарият ба вақти муайяне додани ҳокимият ба онҳоеро фароҳам меорад, ки ба онҳо бовар доранд.

Ҳуқуқи муттаҳидшавии шахрвандон дар худ ҳуқуқи таъсис додан, дар асоси ихтиёрӣ ширкат варзидан дар таъсиси иттиҳодияи ҷамъиятӣ барои ҳифзи манфиатҳои умумӣ ва муваффақ шудан ба ҳадафҳои умумӣ, ҳуқуқи ихтиёрӣ дохил шудан ба иттиҳодияҳои ҷамъиятии мавҷуда ё худдорӣ кардан аз дохилшавӣ ба онҳо, ҳамчунин ихтиёрӣ ва бемамониат баромадан аз иттиҳодияҳои ҷамъиятиро фарогир аст. Ҳеч кас ҳақ надорад, ки шахрвандро дар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ нигоҳ дорад. Дохилшавӣ ва

баромадан аз иттиҳодияҳо танҳо ба хоҳиш ва иродаи шаҳрвандон вобаста аст.

Ҳуқуқ ба муттаҳидшавӣ бо дигар ҳуқуқҳо ва озодиҳои сиёсӣ, масалан, бо озодии фикр, суҳан, эътиқод, бо ҳуқуқи иштирок дар интиҳобот ва ғайра алоқаи байниҳамдигарӣ дорад. Таъсиси иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ба амалишавии ҳамаи дигар ҳуқуқҳо ва манфиатҳои қонунии шаҳрвандон мусоидат мекунад.

Ҳуқуқ ба муттаҳидшавӣ дар натиҷаи муборизаи пурдавоми халқ ташаккул ёфта, муттасил мукамал гардидааст. Дар ҷаҳони имрӯза он дар стандартҳои байналмилалӣ ҳуқуқҳои инсон ва дар аксари конститутсияҳо таҷассум ёфтааст. Чунончи, мутобиқи моддаи 20-и Эълумияи умумии ҳуқуқи башар ба ҳар кас озодии ассоциатсияҳо кафолат

Расми 30. Ҳуқуқ барои муттаҳид шудан

дода мешавад, касе маҷбур карда намешавад, ки ба ин ё он ассоциатсия дохил гардад. Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ низ дар моддаи 22 ҳуқуқ ва озодии ассоциатсияҳоро бо фарогирии таъсиси иттифокҳои касаба ва дохил шудан ба онҳо барои ҳимояи манфиатҳои худ таҳким мебахшад.

Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи шаҳрвандонро ба муттаҳидшавӣ кафолат медиҳад.

Шаҳрвандон ҳуқуқи муттаҳид шудан доранд. Шаҳрванд ҳақ дорад дар ташкили ҳизбҳои сиёсӣ, аз ҷумла ҳизбҳои характери демократӣ, динӣ ва атеистӣ дошта, иттифокҳои касаба ва дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ иштирок намояд, ихтиёран ба онҳо дохил ва аз онҳо хориҷ гардад.

Моддаи 28-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҳуқуқи шаҳрвандон ба муттаҳидшавӣ ва кафолатҳои он, ҳамчунин тартиби таъсис ва фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, аз ҷумла ҳизбҳои сиёсӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ” (соли 1998), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳизбҳои сиёсӣ” (соли 1998) ва дигар санадҳои меъёрий-қонунгузорӣ ба танзим дароварда мешавад.

Ҳуқуқи шаҳрвандон ба муттаҳидшавӣ мутлақ нест, вай ба манфиатҳои амнияти давлатӣ ва ҷамъиятӣ, тартиботи ҷамъиятӣ, ҳифзи саломатӣ ва маънавияти аҳоли ё ҳимояи ҳуқуқҳо ва озодиҳои шахсонӣ дигар метавонад

маҳдуд карда шавад. Қонунгузори мамлакат барои аз ин ҳуқуқҳо истифода кардани ашхосе, ки навъҳои муайяни ғаёлияти касбиро ба ҷо меоранд, масалан, онҳое, ки ба ҳайати қувваҳои мусаллаҳ ва милиса дохиланд, метавонад маҳдудиятҳо ҷорӣ намояд.

2. ИТТИҲОДИЯҲОИ ҶАМЪИЯТИ ВА ҲИЗБҲОИ СИЁСӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН. Қонунгузори мамлақати мо ғаёлияти иттиҳодияҳои ҷамъияти ва ҳизбҳои сиёсиро кафолат медиҳад. Мутобиқи моддаи 8-и Конститутсия (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон “ҳаёти ҷамъияти дар асоси равияҳои гуногуни сиёсӣ ва мафкурави инкишоф меёбад. Иттиҳодияҳои ҷамъияти дар доираи Конститутсия ва қонунҳо таъсис меёбанд ва амал мекунад”. Давлат дар ғаёлиятҳои ба онҳо имкониятҳои баробар медиҳад.

Иттиҳодияи ҷамъияти ташкилоти ихтиёри худидоракунада ва ғайритиҷорати бо ташаббуси шаҳрвандон дар асоси умумияти ақидаҳо муттаҳидгаштааст барои амалисозии ҳадафҳои умумии дар Оинномаи иттиҳодияи ҷамъияти нишондодашуда.

Дар асоси моддаи 5-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъияти” ҳизбҳои сиёсӣ, ҳаракатҳои оммавӣ, иттифокҳои касаба, ташкилотҳои занон, собиқадорон, маъҷубон, ҷавонон ва кӯдакон, иттиҳодияҳои илмӣ, техникаӣ, маданӣ-маърифатӣ, варзишӣ, иттифокҳои эҷодӣ, фондҳо, ассосиатсияҳо, кумитаҳо ва дигар иттиҳодияҳои шаҳрвандон ҳамчун иттиҳодияҳои ҷамъияти эътироф мешаванд.

 Фикр кунед ва мисолҳои ба Шумо маълуми иттиҳодияҳои ҷамъияти дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон амалкунандаро оред.

Дар айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бисёр иттиҳодияҳои ҷамъияти кӯдакон таъсис ёфтаанд. Масалан, дар мактабҳои таҳсилоти умумӣ созмонҳои талабагии “Ахтарон” ва “Ворисони Сомониён”, ҳамчунин дар синфҳои болоии мактабҳои миёнаи таҳсилоти умумӣ ва мактабҳои ибидой, миёна ва олии касбӣ Иттифокҳои ҷавонони Тоҷикистон амал мекунад. Ҳамаи онҳо ихтиёри таъсис гардида, узвият ва баромадан аз сафҳояшон ба иродаи озода асос ёфтаанд.

Ба ин тарик, навъҳои гуногуни иттиҳодияҳои ҷамъияти мавҷуданд, вале ба иттиҳодияҳои ҷамъияти ҳизбҳои сиёсӣ танҳо ҳизбҳои мутааллиқанд, ки ҳадафҳои соҳибият ба ҳокимият аст. Фақат онҳо ба ғаёлияти сиёсӣ ҳақ доранд. Ҳадафҳои ва вазифаҳои ҳизби сиёсӣ дар оиннома ва барномаи он, ки ба ҳама дастрас гардонида мешавад, ифода меёбад.

Ҳизбҳои бояд манфиатҳои гурӯҳҳои табақаҳои муайяни аҳолиро ифода ва химоя кунанд. Ба ин маънӣ созмонҳои ҳизби ҳанӯз дар дунёи қадим амал мекарданд. Аз ҷумла дар бораи онҳо Арасту маълумот дода, байни шаҳрвандони давлати Афина, соқинони кӯҳсорон, ҳамвориҳо ва назди соҳилхоро ҷудо мекунад. Айнан чунин гурӯҳҳои дар Рим низ амал карда,

истилоҳи “ҳизб” (“партия”) дар ҳамин ҷо пайдо шудааст. Барои ин гурӯҳҳо чунин ҷиҳатҳо хос буданд: табақагӣ, камшуморӣ, ноустуворӣ (ҳама гуна дигаргуншавии вазъият боиси парокандагии гурӯҳ мегардад); аз нигоҳи ташкилӣ расмият надоштан; робитаи сусти бо оммаҳо (характери баргузидагӣ). Чунин гурӯҳҳо дар асрҳои миёна низ мавҷуд буданд, масалан, муборизаи маълуми “сиёҳҳо” (феодалҳо) ва “сафедҳо” (бойҳои шаҳрӣ) дар Флоренсияи асри XI. Инқилобҳои буржуазӣ барои пайдошавии ҳизбҳои зиёд тақон бахшиданд. Чунончи, Инқилоби Фаронса ба пайдошавии ҳизбҳои феялиҳо, жирондиён ва яқобиҳо оварда расонд. Таъсири назарраси ҳизбҳо ба сиёсат дар миёнаҳои асри XIX ба амал омад. Дар ин давра нахустин ҳизбҳои оммавӣ дар мамлакатҳои чун ИМА (соли 1828 – ҳизби демократӣ, соли 1854 – ҳизби ҷумҳуриявӣ) ва Британияи Кабир (соли 1850 – ҳизби либералӣ, соли 1867 – ҳизби консервативӣ) пайдо шуданд. Дар дигар мамлакатҳо ҳизбҳои сиёсӣ дертар созон ёфтанд.

Ҳизби сиёсӣ иттиҳодияи ҷамъиятиест, ки вазифаи асосиаш иштирок дар ҳаёти сиёсии ҷомеа тавассути ташаккули иродаи сиёсии шаҳрвандон, ҳамчунин амалисозии ҳокимият ба воситаи намояндагони худ мебошад.

Ҳизбҳои сиёсии ҳозира манфиатҳои гурӯҳҳои муайяни аҳолиро ифода мекунанд: онҳоро ба узвият ва ҷонибдорӣ худ ҷалб мекунанд; барои қисми муайяни ҷомеа барномаи сиёсии ҷолиб таҳия карда, дар мубориза барои ҳокимият ширкат меварзанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқи моддаи 28-и Конститутсияи ҳизбҳои сиёсӣ метавонанд аз он ҷумла моҳият (характер)-и демократидошта, динӣ ва атеистӣ бошанд. Тибқи моддаи 3-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳизбҳои сиёсӣ” дар мамлақати мо танҳо ҳизбҳои сиёсии ҷумҳуриявӣ созон ёфта метавонанд. Онҳо аз ҷониби шаҳрвандон озодона, бе ягон руҳсат, дар анҷумани (конференсия, ҷамъомад) муассисон бо қабул кардани Оиннома ва ташкил намудани мақомоти роҳбарикунандаи ҳизб созон меёбанд.

Ҳизби сиёсӣ дар қаламрави мамлақати мо бояд аз тарафи Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шавад. Барои гузаштан аз қайди давлатӣ ҳизбҳои сиёсӣ рӯйхати на камтар аз ҳазор нафар шаҳрвандони ҷонибдорро, ки соқинони ақсар шаҳру навоҳии ҷумҳурӣ мебошанд, пешниҳод мекунанд. Дар Тоҷикистон амал кардани ҳизбҳои сиёсии дигар давлатҳо, аз ҷумла сохторҳои онҳо манъ аст.

Феълан дар Тоҷикистон 8 ҳизби сиёсӣ амал мекунанд: Ҳизби коммунисти Тоҷикистон, Ҳизби демократии Тоҷикистон, Ҳизби халқӣ-демократии Тоҷикистон, Ҳизби наҳзати исломии Тоҷикистон, Ҳизби сотсиалистии Тоҷикистон, Ҳизби сотсиал-демократии Тоҷикистон, Ҳизби аграрии Тоҷикистон, Ҳизби ислоҳоти иқтисодии Тоҷикистон.

Мутобиқи моддаи 5-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳизбҳои сиёсӣ” узвият ба ҳизби сиёсӣ танҳо бо баёни озодонаи иродаи шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон мумкин аст. Шаҳрвандоне узви ҳизби сиёсӣ шуда метавонанд, ки синнашон ба 18 расидааст.

Дар сурати аз чониби ҳизби сиёсӣ вайрон карда шудани Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои конститусионӣ ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчунин аз мамлакатҳои хориҷӣ кӯмакҳои иқтисодӣ сиёсӣ гирифтани онҳо Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Прокурори Генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи қатъ кардани фаъолияти гайриқонунӣ огоҳинома мебароранд. Агар ҳизб дар муҳлати даҳ рӯз талаботро дар бораи қатъ намудани фаъолияти гайриқонунӣ иҷро накунад, фаъолияти он бо қарори Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муддати то шаш моҳ метавонад қатъ карда шавад. Дар ҳолатҳои қатъиян муайянкардаи қонун пурра қатъ кардани фаъолияти ҳизб мумкин аст.

3.КАФОЛАТҲО ВА МАҲДУДИЯТҲОИ ҲУҚУҚИ МУТТАҲИДШАВӢ.

Ҳуқуқи муттаҳидшавии шаҳрвандон танҳо дар ҳолатҳои аниқ муқарраркардаи қонун маҳдуд карда мешавад. Дар қонунгузори мамлакатҳои гуногун аксаран маҳдудсозии ҳуқуқи мазкур дар шакли манъсозии таъсиси ҷамъиятҳои махфӣ, созмонҳои ҳарбиқунонидашуда ва иттиҳодияҳои ҳадафҳоишон зиддиҷамъиятӣ дучор мешавад.

Чунони, мубоики моддаи 8-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон “Таъсис ва фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ҳизбҳои сиёсӣ, ки наҷодпарастӣ, миллатгарой, хусумат, бадбинии иҷтимоӣ ва мазҳабиро тарғиб мекунанд ва ё барои бо зӯри сарнагун кардани сохтори конститусионӣ ва ташкили гурӯҳҳои мусаллаҳ даъват менамоянд, манъ аст”.

Тибқи моддаи 4-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳизбҳои сиёсӣ” таъсис ва фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ, ки ҳадафҳо ё фаъолиятҳои ба зӯран сарнагун кардани сохти конститусионӣ ва ташкили гурӯҳҳои мусаллаҳ, тарғиби маҳалгарой, бадбинии миллӣ, иҷтимоӣ ва динӣ нигаронида шудаанд, манъ аст. Ҳизбҳои сиёсӣ ва аъзои онҳо дар фаъолияти сиёсии худ ҳақ надоранд, ки ташкилотҳои диниро истифода кунанд.

Ғайр аз ин, таъсис ва фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ дар мақомоти амнияти давлатӣ, қорҳои дохилӣ, прокуратура, гумрук, полиси андоз, адлия, судҳо, Қувваҳои мусаллаҳ ва дигар ташкилотҳои мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин дар мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мактабҳои миёна ва таълимгоҳҳои олии роҳ дода намешавад.

Судҳо, прокурорҳо, хизматчиёни ҳарбӣ, қормандони мақомоти қорҳои дохилӣ, амнияти давлатӣ, полиси андоз, гумрук, адлия, ҳамчунин шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа аъзои ҳизбҳои сиёсӣ шуда наметавонанд.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: ҳуқуқи муттаҳидшавӣ, гуногунандешӣ (плюрализм), иттиҳодияи ҷамъиятӣ, ҳизби сиёсӣ.

Савол ва супоришҳо:

1. Ҳуқуқи муттаҳидшавӣ чист? Ҳуқуқи муттаҳидшавӣ барои шаҳрвандон чӣ аҳамият дорад?

2. Зери мафҳуми “плюрализми сиёсӣ” чиро мефаҳманд?

3. Санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ байналмилалӣ ва миллии таҳқимбаҳшандаи ҳуқуқӣ муттаҳидишавиро номбар кунед.

4. Иттиҳодияи ҷамъиятӣ чист? Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чӣ гуна иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ амал мекунанд?

5. Мисоли зеринро аз таҷрибаи судии Британияи Кабир бодiqқат хонда, ба савол ҷавоб гӯед: “Маъмурияти яке аз роҳҳои оҳан гурӯҳи калони кормандонро аз кор озод кард. Сабаби ин ҳол бо вуҷуди мавҷудияти фишори кордихандагон аз ҷониби онҳо рад карда шудани узвият ба иттифоқҳои касабаи роҳиоҳанчиён гардид. Суд парвандаро баррасӣ намуда, қайд кард, ки аз кор озод кардан ё таҳдиди коргар баҳри бе ризку рӯзи мондани ӯ ва аҳли оилааш шакли вазнини маҷбурсозӣ баҳри узвият ба иттифоқи касаба аст. Суд ба хулосае омад, ки чунин маҷбуркуни ҳуди табиати муттаҳидишави озоду ихтиёро маҳв месозад”. Ба андешаи Шумо, оё дар ин ҳолат ҳуқуқи муттаҳидшавӣ вайрон карда шуд? Чаро шаҳрвандонро бар хилофи иродаи онҳо баҳри узвият ба иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ маҷбур кардан мумкин нест?

6. Ҷизби сиёсӣ чист? Ҷизбҳои сиёсӣ аз дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ бо чӣ фарқ мекунанд?

7. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз чандсолагӣ узви ҷизби сиёсӣ шудан мумкин аст? Оё шаҳрвандони хориҷӣ аъзои ҷизбҳои сиёсии Тоҷикистон шуда метавонанд?

8. Пораи зеро аз Қонун бар зидди ташкил кардани ҷизбҳои нав, ки дар Олмони фашистӣ соли 1933 қабул карда шуда буд, бодiqқат хонед: “1. Дар Олмон ба сифати ҷизби сиёсии ягона Ҷизби миллий-социалистии коргарӣ мавҷуд аст. 2. Агар ягон кас барои дастгирӣ намудани сохтори ташкили ягон ҷизби дигаре ё баҳри таъсиси ҷизби нав тадбире андешад, вай бо нигоҳдорӣ дар девонахона ба муҳлати то 3 сол ё ҷабс кардан ба муҳлати аз 6 моҳ то 3 сол ҷазо дода мешавад”. Ба андешаи Шумо, чаро дар ин давраи таърихӣ дар Олмон таъсиси дигар ҷизбҳои манъ карда шуда буд?”.

§33. ҲУҚУҚИ ИШТИРОК ДАР МАҶЛИСҶО, ГИРДИҶАМОИҶО, НАМОИШҶО ВА РОҶПАЙМОИҶОИ ОСОИШТА

1. ҲУҚУҚИ ИШТИРОК ДАР ҶАМЪОМАДҶО, МАҶЛИСҶО, НАМОИШҶО ВА РОҶПАЙМОИҶОИ ОСОИШТА: МАФҶУМ, ХУСУСИЯТҶО. Ҳуқуқи иштирок дар маҷлисҷо, гирдиҷамоиҷо, намоишҷо ва роҷпаймоиҷои осоишта унсурҳои муҳими ҳокимияти халқӣ, ҳуқуқи асосии сиёсии инсон ва шаҳрванд аст.

Ҷар инсон бояд имконият дошта бошад, ки фикри худро оид ба масъалаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ва давлатӣ ба таври инфиродӣ ё дастаҷамъӣ чорабинӣҳои гуногунӣ оммавӣ ташкил карда ва гузаронида ва дар онҳо иштирок карда, баён карда тавонад. Ҳуқуқи иштирок дар чорабинӣҳои

оммавиरो шахрвандон чи ба манфиати рушди шахсияти худ, худифшосозӣ ва чи барои иштироки фаъолонаи худ дар ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсӣ амалӣ гардонда метавонанд.

Чорабиниҳои оммавиरो чи шахрвандон ва чи мақомоти ҳокимияти давлатӣ метавонанд ташкил кунанд, бинобар ин онҳо, чун қоида, ҳадафҳои зерин доранд: ё дастгирии фаъолияти ҳокимияти давлатӣ, ё эътироз ба амалҳо ва қарорҳои онҳо. Ҳамчунин онҳо бо мақсади ҷалб кардани таваҷҷӯҳ ба масъалаҳои муҳими ҳаёти ҷамъиятӣ ва давлатии шахрвандон, ҳуди мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, барои ҳифзи ҳуқуқҳо ва манфиатҳои табақаҳои гуногуни аҳоли гузаронида мешаванд. Чорабиниҳои мазкур ба ифодаи на танҳо ақидаҳои сиёсӣ дахл мекунанд, балки инчунин метавонанд талабҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дошта бошанд.

Бисёр вақт дар мамлакат чорабиниҳои оммавии барои тамоми аҳоли барҷаста гузаронида мешаванд, масалан, чашнвораҳо, зодрузи ходимони илм ва фарҳанг, санаҳои воқеаҳои таърихӣ ва сиёсӣ, ки моҳияти фарҳангӣ-сиёсӣ доранд. Аммо дар параграфи мазкур сухан дар бораи чорабиниҳои ифодакунандаи фаъолияти сиёсии шахрвандон меравад.

Ҳуқуқи иштирок дар маҷлисҳо, гирдиҳамоиҳо, намоишҳо ва рохпаймоиҳои осоишта дар худ инҳоро фарогир аст: 1) ҳуқуқи ташкили чорабиниҳои оммавӣ ва иштирок дар он; 2) ҳуқуқи аз давлат талаб кардани пешниҳоди роғони фазои кушод (кӯчаҳо, майдонҳо, боғҳо ва ғайра) барои гузаронидани чорабиниҳо, паҳн кардани иттилоот дар ВАО, ҳамкорихо дар ташкилу гузаронидани чорабиниҳо; 3) ҳуқуқ ба ҳимояи давлатӣ дар сурати зарурат.

Чорабиниҳои оммавиरो дар шаклҳои гуногун гузаронидан мумкин аст, ки асоситаринашон инҳоянд: ҷамъомадҳо, гирдиҳамоиҳо, намоишҳо, рохпаймоиҳои осоишта, пикетҳо, манифестатсияҳо.

Маҷлис – иштироки якҷояи шахрвандон дар ҷои қаблан муайяншуда ва вақти қаблан муайянгардида барои муҳокимаи дастгачамӣ ва ҷамъии он масъала.

Маҷлисҳо дар толорҳо, майдонҳо ва дигар ҷойҳо гузаронида мешаванд. Иштирокдорони ҷамъомад одатан қарор (резолутсия) қабул мекунанд.

Гирдиҳамоӣ шакли муташаккилии ифодан афкори ҷамъиятӣ, дастгирии оммавии қарорҳо, талабот ва дигар мурочиатҳои шахрвандон аст, ки дар ҷой ва вақти қаблан муайяншуда гузаронида мешавад.

Гирдиҳамоиҳо барои муҳокимаи масъалаҳои муҳими ҷамъиятӣ, аз ҷумла сиёсӣ, дастгирии ягон талабот, изҳори ҳамаҷаъӣ ё эътироз оид ба фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ ташкил карда мешаванд. Гирдиҳамоиҳо дар ҷои муайян гузаронида шуда, дар онҳо ҳамаи хоҳишмандон метавонанд суханронӣ кунанд, нуқтаи назари хешро оид ба масъалаҳо, ки сабаби ин чорабинӣ шудаанд, баён доранд.

Намоиш шакли Ӯиџи муташаккилонаю оммаџи ва дастачамъонаю инфиродии афкор оид ба ҳама гуна масъалаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ва давлатӣ аст.

Намоиш шакли нисбатан маъмули чорабиниҳои оммаџи буда ва одатан оид ба ягон воқеаи муҳими хуш, ё барои баёни эътироз барпо гардида, роҳпаймоии оммаџии намоишгарон бо шиорҳо, транспарантҳо ва плакатҳо аст. Одатан дар намоишҳо ҳазорон одамон иштирок мекунанд. Намоишҳо метавонанд бо гирдиҳамоиҳо оғоз гарданд ва анҷом ёбанд. Яке аз гуногунавъҳои намоиш роҳпаймой мебошад.

Роҳпаймой як навъи намоиш аст, ки бо роҳи ҳаракати шаҳравандон бо маршрути қаблан муайяншуда сурат мегирад.

Роҳпаймой, чун қоида, шакли пиёда қадам зада, баён кардани фикру ақидаҳо аст, ки дар ин маврид гурӯҳи одамони ҳамфикри бо мақсади умумӣ муттаҳидшуда ба ҷои муайян, масалан, назди бинои мақомоти ҳокимияти давлатӣ ё манбаи хатари экологӣ ва ғайра ҷамъ омада, ин ҷо ҷамъомади начандон калон мегузаронанд. Иштирокдорони роҳпаймой метавонанд ба мақомоти дахлдори ҳокимияти давлатӣ эътироз ё талабот пешниҳод кунанд, аз воситаҳои агитатсияи аёнӣ, асбобҳои аудиовизуалӣ истифода намоянд. Гуногунавъии роҳпаймоиҳо гузаштан тавассути мавзеи аҳолинишин ва тамоми мамлакат аст.

Пикет шакли ошкоро баён кардани афкори дастачамъӣ ё инфиродии шаҳравандон бо роҳи ҷойгирсозии онҳо дар назди объекти пикетшаванда мебошад.

Пикет гурӯҳи начандон калони одамон аст, ки бо плакатҳо ва транспарантҳо дар назди ягон объект, аксаран дар назди бинои мақомоти ҳокимияти давлатӣ рост меистанд, мешинанд ва ё ба таври ҳалқашакл ҳаракат мекунанд. Бар фарқият аз дигар шаклҳо пикетро як одам ҳам карда метавонад. Гуногунавъии махсуси ташкили пикет шаҳрчаи ҳаймагӣ аст.

Манифестатсия омезиши навъҳои гуногуни чорабиниҳои оммаџи аст.

На ҳамаҷа ҷамъшавии тасодуфӣ одамонро ҷамъомад ва аз ҷониби онҳо муҳокима шудани ягон масъаларо гирдиҳамоӣ номидан мумкин аст. Барои ин дар онҳо мавҷуд будани мақсадҳои яққояи ҷамъиятӣ-сиёсӣ лозим аст. Ғайр аз ин дар хусуси чунин ҷамъомад бояд мақомоти ҳокимияти давлатӣ пешакӣ хабардор карда шаванд. Аммо дар баъзе ҳолатҳо одамони тасодуфан ҷамъшуда метавонанд иштирокдори чунин чорабиниҳо шаванд. Масалан, соли 1961 дар шаҳри Берлин шаҳриён шоҳиди оғози сохтмони девори Берлин гашта, ба он эътироз баён карданд ва ба ин тарик, ташкилкунандагони ғайририхтиёрии гирдиҳамоии зидди бунёди ин девор гаштанд.

Ба андешаи Шумо, оё чамъшавии одамони мутаҳайир дар ҷои ба вуқӯ пайвастанӣ садамаи наҳлиётӣ дар роҳ, ё зуруҳи шаҳриёнро, ки беғоҳӣ дар назди фаввораи муҷассамаи Исмоили Сомонӣ чамъ омада, истироҳат мекунанд, шакли оммавию ошқорои баёни афкор ҳисобидан мумкин аст? Ҷавоби худро далелнок созед.

Чамъомадҳои оммавии осоишта метавонанд ба масъалаҳои гуногуни ҳаёти байналхалқӣ бахшида шаванд. Чунин шакли чорабиниҳо аз нимаи дууми асри XX маъмул гардиданд. Аҳолии бисёр мамлакатҳои ҳаҷон бо ин роҳ ба сиёсати ҷангҷӯёнаи ҳукуматҳои худ ё дигар давлатҳо эътироз баён мекунанд, ташаббусҳои ҷангҷӯёнаро маҳкум месозанд ва муборизаи халқҳои мамлакатҳои гуногунро барои истиклолият дастгирӣ мекунанд.

Ҳуқуқи озодии чамъомадҳои осоишта дар ҳуҷҷатҳои асосии байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон таҷассум ёфтаанд. Чунончи, ҳуқуқи мазкурро моддаи 20-и Эълонияи умумии ҳуқуқи башар таҳким бахшидааст, онро Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи шаҳрандӣ ва сиёсӣ низ кафолат медиҳад, ки дар моддаи 21-умаш омадааст: “Ҳуқуқ ба чамъомадҳои осоишта эътироф карда мешавад”.

Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҳуқуқи иштироки ҳар касро дар чамъомадҳо, гирдиҳамоиҳо, намоишҳо ва роҳпаймоиҳои осоишта кафолат додааст.

Шаҳрванд ҳақ дорад дар маҷлис, гирдиҳамоӣ, намоиш, роҳпаймоии осоишта, ки қонун муқаррар кардааст, ширкат ағзад. Ҳеҷ касро ба ин тадбирҳо маҷбуран ҷалб кардан мумкин нест.

Моддаи 29-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Ҳуқуқи иштирок дар чамъомадҳо, гирдиҳамоиҳо, намоишҳо ва роҳпаймоиҳои осоишта бар фарқият аз дигар ҳуқуқи озодиҳои сиёсӣ на танҳо ба шаҳрвандони мамлакат тааллуқ дорад, балки онро шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа низ метавонанд амалӣ гардонанд. Ҳуқуқи мазкур мутлақ набуда, онро метавон танҳо дар асоси қонун маҳдуд кард.

2. ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР БОРАИ ҲУҚУҚИ ИШТИРОК ДАР ЧАМЪОМАДҲО, ГИРДИҲАМОИҲО, НАМОИШҲО ВА РОҲПАЙМОИҲОИ ОСОИШТА

Ҳуқуқи шаҳрвандон ба гузаронидани чамъомадҳои осоишта бо Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маҷлисоҳо, гирдиҳамоиҳо, намоишҳо ва роҳпаймоиҳои осоишта” (соли 1998) ва дигар ҳуҷҷатҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ кафолат дода шудааст.

Мутобиқи моддаи 1-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маҷлисоҳо, гирдиҳамоиҳо, намоишҳо ва роҳпаймоиҳои осоишта” шаҳрвандон ҳақ доранд дар маҷлисоҳо, гирдиҳамоиҳо, намоишҳо ва роҳпаймоиҳои осоиштаи муқарраркардаи қонун иштирок наоянд. Ҳеҷ

касро ба ин тадбирҳо маҷбуран ҷалб кардан мумкин нест. Тибки моддаи 4-и қонуни мазкур шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа аз озодии иштирок дар намоишҳо баробари шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон тибки қонуни мазкур, ба истисноӣ ҳолатҳои пешбиникардаи қонунгузори амалқунанда, истифода мебаранд. Масалан, ба чунин ҳолатҳои истисноӣ манъи истифодаи васоити моддӣ-техникӣ ва пулии шаҳрвандони хориҷӣ барои таъмини гузаронидан ва маблағгузори намоишҳо дохил мешавад.

Мувофиқи моддаи 6-и қонуни мазкур ташкилотчиёни ҷамъомадҳои озоишта метавонанд ҳар шаҳрванд ё гурӯҳи шаҳрвандон, ҳамчунин ҳизби сиёсӣ ё иттиҳодияи ҷамъиятӣ бошанд. Ашхоси аз қониби суд гайри қобили амал ё қисман гайри қобили амал эътирофшуда, ҳамчунин ашхоси дар ҷойҳои аз озодӣ маҳрумшудагон нигоҳдошташаванда ташкилотчиёни намоишҳо шуда наметавонанд.

Кудакони ноболиғ ва хурдсоли ҳамроҳи волидонашон дар ҷамъомадҳои оммавии озоишта иштирокқунанда, албатта, ба ташкили чунин ҷорабиниҳо ҳақ надоранд. Вале бо вучуди ин давлат вазифадор аст, ки амнияти онҳоро таъмин намояд.

? *Ба фикри Шумо, оё хизматчиёни давлатӣ ҳақ доранд, ки дар ҷамъомадҳои озоишта иштирок қунанд?*

Ташкилотчиёни ҷамъомадҳои озоишта вазифадоранд, ки дар ин ҳусус дар 15 рӯзи санаи муайяншуда роҳбарияти вилоят, шаҳр, ноҳияро дар бораи гузаронидани чунин ҷорабинӣ ба таври хаттӣ хабардор созанд.

Намоишҳоро аз соати 8 то соати 20 дар ҳама гуна ҷойҳои барои ин мақсад имконпазир, ба истисноӣ ҷойҳое, ки истифодаи онҳо маҳдуд ё манъ карда шудааст, гузаронидан мумкин аст. Мувофиқи моддаи 10-и қонуни зикршуда ҷойҳое, ки гузаронидани намоишҳо дар онҳо манъ аст, инҳо шуда метавонанд: ҳудудҳо, биноҳо, иншоот, ки амнияти шаҳрвандонро таъмин намеқунанд; ҷойҳои наздики истеҳсолоти ва иншооти хатаровару зарарнок; ҷойҳои пайвасти роҳҳои оҳан ва роҳҳои мошингард, пулҳо, пулҳои болои ҳам, хатҳои ҷудосозандаи роҳҳои оҳан; хатҳои нафту газгузар ва хатҳои барқи баландшиддат, ис-

Расми 31. Ҳуқуқи иштирок дар маҷлисо, гирдиҳамоиҳо, намоишҳо ва роҳпаймонҳои озоишта

тгоҳҳои барқӣ, объектҳои, ки дар онҳо ҳавфи сӯхтору таркиш қалон аст; ёдгориҳои таърих ва фарҳанг, қабристонҳо ва иншооти динӣ, мамнуъгоҳҳо, парваришгоҳҳо ва боғҳои милли, зиёратгоҳҳо.

Гузаришидани намоишҳо дар назди биноҳои, ки дар онҳо мақомоти ҳокимияти давлатӣ ҷойгир шудаанд, ба қори муътадили ин мақомот набояд ҳалал расонанд.

Дар қонун ҳуқуқҳо ва вазифаҳои ташкилотчиёни ҷамъомадҳои ороишта, боздоштан ва аҷом додани намоишҳо бо талаби намоёндагони мақомоти қорҳои дохилӣ, иштироки ихтиёрии шаҳрвандон дар намоишҳо, таъмини шароитҳо барои гузаришидани намоишҳо, қафолатҳои ҳуқуқии шаҳрвандон бобати озодона баён қардани фикри худ ҳангоми гузаришидани намоишҳо ва ҷавобгарӣ барои вайрон қардани тартиби ташкилу гузаришидани намоишҳо нишон дода шудаанд.

Ҷамъомадҳои оммавие ороишта ҳисобида мешаванд, ки моҳияти зӯрварона надоранд ва ба ҷунин амалҳо водор намесозанд. Дар вақти гузаришидани намоишҳо ба иштирокдорони он ҳамроҳи худ доштани қилоҳ, қизҳои маҳсус тайёрқарда ё мувофиққардонидашудае, ки онҳоро бар зидди ҳаёт ва саломатии одамон, инҷунин зараррасонӣ ба молиқияти қорхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳо ва шаҳрвандон истифода қардан мумкин аст, манъ қарда мешавад. Бояд гуфт, ки ашӯи ҳифзқунандаи бадан ва либос, масалан, тосқилоҳ, айнақҳои муҳофизатӣ, дастпушакҳо ва гайра қилоҳ ҳисобида намешаванд.

Дар вақти гузаришидани намоиш иштирокдорони он бояд тартиботи ҷамъиятӣ ва тартиби муқаррарқардаи ташкилотчиёни намоишро риоя қунанд. Дар сурати вайрон қарда шудани тартибот аз қониби як нафар ё гуруҳи одамон онҳо ба ҷавобгарӣ қашида мешаванд, вале ин ҷунин маънӣ надорад, ки бетартибиҳо сар шудаанд, яъне моҳияти ороиштагии ҷамъомад ё намоиш ба ин сабаб тағйир намеёбад. Дар ҳама ҳолат давлат вазифадор аст ҳимояи иштирокдорони ҷамъомади ороишта ва онҳоро, ки дар ҷунин ҷамъомад иштирок надоранд, таъмин намояд. Нигоҳдории тартибот дар вақти қорабиниҳои оммавӣ ба зиммаи мақомоти қорҳои дохилӣ ва ташкилқунандагони қорабинӣ воғузошта мешавад.

3. МАҲДУДИЯТҲОИ ҲУҚУҚИ ИШТИРОК ДАР МАҶЛИСҲО, ГИРДИҲАМОИҲО, НАМОИШҲО ВА РОҶПАЙМОИҲОИ ОРОИШТА. Амалисозии ҳуқуқ ба қорабиниҳои оммавӣ бо маҳдудиятҳои муайян алоқаманд аст. Вай набояд ҳуқуқ ва озодиҳои дигар одамонро ҳалалдор созад. Истифодаи ҳуқуқи мазқур барои зӯран дигарқун намудани соҳти конституционӣ, барангехтани бадбинии наҷодӣ, милли, динӣ, тарғиби зӯрварӣ ва қанг манъ аст.

Мувофиқи моддаи 15-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маҷлисҳо, гирдиҳамоиҳо, намоишҳо ва роҷпаймоиҳои ороишта” гузаришидани қорабиниҳои оммавӣ дар ҳолатҳои муайян манъ қарда мешавад:

1) агар мақсадҳои намоиши дар назарбуда тарғиби амал ва ё худ амал бо Конституция ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон манъ карда шуда бошанд;

2) агар гузаронидани он дар ҷое ба нақша гирифта шавад, ки қаблан барои гузаронидани ҷорабинии дигар дархост шудааст, инчунин вақте ки қаблан барои гузаронидани ҷорабинии дигар дархост шудааст, ё дар ҳоле, ки барои гузаронидани намоишҳо манъ ё маҳдуд карда шудааст;

3) агар он барои ҳаракати нақлиёт ва шаҳрвандон ҳалали рафънашаванда расонад ё расонида тавонад, ё ба боздошта шудани кори корхонаҳо, муассисаҳо ва ташкилотҳои марбут ба таъмини ҳаёти аҳоли хавф дошта бошад;

4) агар он барои ҳаёт, саломатӣ ва амнияти шаҳрвандон таҳдиди воқеӣ ба бор орад, ҳамчунин ҳуқуқҳо ва манфиатҳои қонунии онҳоро ҳалалдор созад;

5) агар он бо вайрон кардани муқаррароти қонуни мазкур гузаронида шавад.

Аммо аз болои қарори мақомоти давлатӣ дар бораи манъ кардани гузаронидани ҷамъомади озоишта мутобиқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон ба суд шикоят кардан мумкин аст. Чунин шикоятро суд бояд дар бадали се рӯз баррасӣ намояд.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: *ҷамъомад, маҷлис, гирдиҷамой, маҷлис, намоиш, роҳнамоӣ, пикет, манифестатсия.*

Савол ва супоришҳо:

1) *Ҳуқуқи иштирок дар маҷлисҳо, гирдиҷамойҳо, намоишҳо ва роҳнамоӣҳои озоишта чӣ маънӣ дорад? Барои шаҳрвандон амалисозии ин ҳуқуқ чӣ аҳамият дорад?*

2) *Оё шаҳрвандони хориҷӣ ҳуқуқ доранд, ки дар ҷамъомадҳои озоишта иштирок кунанд?*

3) *Шаклҳои ба Шумо маълуми гузаронидани ҷорабиниҳои оммавиро номбар кунед. Шарҳ диҳед, ки маҷлисҳо, гирдиҷамойҳо, намоишҳо, пикетҳо аз ҳамдигар бо чӣ фарқ мекунанд?*

4) *Қадам санадҳои ба Шумо маълуми байналмилалӣ ва милли ҳуқуқи ҷамъомадҳои озоиштаро қафолат медиҳанд?*

5) *Ба фикри Шумо, барои чӣ ташкилотчиёни намоишҳо вазифадоранд, ки мақомоти ҳаққияти давлатиро дар хусуси гузаронидани чунин ҷорабинӣ пешақӣ хабардор намоянд?*

6) *Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қадам чойҳо гузаронидани ҷорабиниҳои оммавӣ манъ аст?*

7) *Оё ҳуқуқҳои шаҳрвандонро бобати иштирок дар маҷлисҳо, гирдиҷамойҳо, намоишҳо ва роҳнамоӣҳои озоишта маҳдуд кардан мумкин аст?*

§34. ҲУҚУҚИ ОЗОДИИ СУХАН, МАТБУОТ ВА ИСТИФОДАИ ВОСИТАҲОИ АХБОР

1. МАҲҶУМ ВА АҲАМИЯТИ ҲУҚУҚИ ОЗОДИИ СУХАН, МАТБУОТ ВА ИСТИФОДАИ ВОСИТАҲОИ АХБОР. Байни ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсии шаҳрвандон озодии суҳан мавқеи махсусро ишғол карда, яке аз муҳимтарин ҳуқуқҳои конституционии инсон маҳсуб мешавад.

Озодии суҳан аз назорати идеологии давлат озод будани ҳар кас, имконияти ошкоро (хаттӣ, шифохӣ, бо истифодаи воситаҳои ахбори омма) баён кардани фикри худро оид ба масъалаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа ва ғаёолияти давлат дар назар дорад.

Ҳар инсон дар ҷомеа оид ба ин ё он проблема фаҳмиши худро дорад, метавонад дар бораи моҳияти онҳо, ҷанбаҳои гуногун, роҳҳои ҳаллашон андешаҳои худро баён созад. Дар ҳар ҷомеа ҳамеша нуктаҳои назари муҳолиф буда метавонанд. Плурализми (бисёр будани) андешаҳо яке аз шартҳои рушди барқарории давлати демократӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ аст, зеро имконият медиҳад, ки муваффақиятҳо ва камбудҳои равандҳои дар давлат ва ҷомеа баамалоянда нишон дода, таваҷҷӯҳ ба пешниҳодҳои мушаххаси шаҳрвандон оид ба тағйир додани вазъият, аз ҷумла бобати таъмин ва ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии одамон, равона карда шавад.

Озодии суҳан якҷанд унсурро дар бар мегирад, ки бо ҳам зич алоқаманд буда, дар ягонагии нугустастанӣ арзи вучуд мекунад:

1) озодии ҳар одам барои ошкоро баён кардани фикр, гоյҳо ва андешаҳои худ ва тарғиби онҳо бо ҳамаи усулҳои қонуни;

2) озодии матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма аз сензура ва ҳуқуқи шаҳрвандон баҳри таъсис додан ва истифода кардани мақомоти иттилоотӣ;

3) озодии дастрасӣ ба манбаҳои иттилоот ё ҳуқуқи гирифтани иттилооте, ки манфиати ҷамъиятӣ дошта, ба ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд дахлдоранд.

Воситаҳои ахбори омма (ВАО) рузномаҳо, маҷаллаҳо, бюллетенҳо ва дигар нашрияҳои даврии барои тарғиби ошкоро пешбинишуда, ҳамчунин намоншҳои телевизионӣ ва барномаҳои радио, хроникаи кино, хабарҳои агентҳои иттилоотӣ, сабтҳо ва барномаҳои аудио ва аудиовизуалӣ мебошанд.

Озодии матбуот ва истифодаи воситаҳои ахбори омма дар ҳар давлати демократии замони ҳозира қафолат дода мешавад.

Восити ахбори оммаи ба Шумо маълуми дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон амалкунандаро ба хотир оред ва номбар кунед.

Озодии суҳан, матбуот ва ҳуқуқи истифодаи воситаҳои ахбор на танҳо ба шаҳрвандони мамлакат, балки шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа низ тааллуқ доранд.

Озодии суҳан, матбуот ва ҳуқуқи истифодаи воситаҳои ахбор ба ҳуқуқҳои “насли яқум” мансубанд. Стандартҳои ҳозираи байналмилалӣ ҳуқуқҳои инсон ин ҳуқуқро таҳким бахшидаанд. Чунончи, мутобиқи моддаи 19-и Эълумияи умумии ҳуқуқи башар “ҳар як инсон ба озодии ақида ва баёни озодонаи он ҳақ дорад, ин ҳуқуқ бемамониат нигоҳ доштани ақидаи худ, озодона, бо ҳар восита ва сарфи назар аз сарҳади давлатӣ ҳустуҷу, дастрасу интишор намудани маълумоту гоҷаҳоро дар бар мегирад”.

Моддаи 19-и Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи шаҳрвандӣ ва сиёсӣ низ ба ҳамин ҳуқуқ баҳшида шудааст: “1. Ҳар як инсон ҳақ дорад, ки ақидаҳои худро бемамониат пайравӣ намояд. 2. Ҳар як инсон ба изҳори озодонаи ақидаи худ ҳақ дорад; ин ҳақ озодии ҳустуҷу қардан, ба даст овардан ва паҳн намудани ҳама гуна маълумот ва гоҷро, сарфи назар аз марзҳои давлатӣ, шифоҳӣ, хаттӣ, ё тавассути матбуот ё шаклҳои бадеии изҳор ё дигар усулҳо бо интиҳоби худ дар бар мегирад”.

Ба ин тариқ, озодии суҳан, матбуот ва ҳуқуқи истифодаи воситаҳои ахбор ҳуқуқи муҳимтарини сиёсӣ ба шумор меравад ва бе таъмини он соҳти демократии давлат ғайри имкон аст.

2.КОНСТИТУТСИЯ ВА ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОЧИКИСТОН ДАР БОРАИ ОЗОДИИ СУҲАН, МАТБУОТ ВА ҲУҚУҚИ ИСТИФОДАИ ВОСИТАҲОИ АХБОР. Озодии суҳан, матбуот ва ҳуқуқи истифодаи воситаҳои ахборро Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор медиҳад.

Ба ҳар кас озодии суҳан, нашр, ҳуқуқи истифодаи воситаҳои ахбор қарор дода мешавад.

Моддаи 30-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Ин нишондоди Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври ҳақиқат ба ҳақиқат дар қонунгузорию қарорҳои ҳақиқатӣ, масалан, дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма”-и соли 1990 (бо тағйироти соли 2002), дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сирри давлатӣ” (соли 2003) ва дигар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ба тартиб оварда шудаанд.

Мутобиқи моддаи 2-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма” матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма дар Ҷумҳурии Тоҷикистон озоданд. Ҳар як шаҳрванди ҳақиқатӣ ҳуқуқ дорад ақидаю афкори худро озодона баён кунад, онҳоро дар ҳар шакл дар матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма тарғиб намояд. Мувофиқи моддаи 27-и қонуни мазкур шаҳрвандон барои фаҳмиши ҳақиқат маълумоти бозғамимод дар бораи фаъолияти мақомоти давлатӣ,

иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва шахсони мансабдор тавассути воситаҳои ахбори омма ҳақ доранд. Ташкилотҳои давлатӣ, сиёсӣ ва ҷамъиятӣ, ҳаракатҳо ва шахсони мансабдор вазифадоранд, ки маълумоти барои воситаҳои ахбори омма заруриро пешниҳод кунанд.

Ҳуқуқи таъсиси воситаҳои ахбори оммаро ҳукуматҳои маҳаллӣ ва дигар мақомоти давлатӣ, ҳизбҳои сиёсӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, ҳаракатҳои оммавӣ, иттифокҳои эҷодӣ, иттиҳодияҳои кооперативӣ, динӣ ва дигар иттиҳодияҳои шаҳрвандон, ҳамчунин ашхоси алоҳидаи ба синни 18 расида доранд. Аммо инҳо муассисони ВАО шуда наметавонанд: шаҳрвандони ба синни 18 нарасида ё мувофиқи тартиботи муқарраркардаи қонун ғайри қобили амал ё қисман ғайри қобили амал эътирофшуда, ҳизбҳои сиёсӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ки фаъолиятшон бо қонун манъ шудааст; шаҳрвандони хоричӣ ва ашхоси бетабаа.

Ҳамаи ВАО дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд дар мақомоти ҳокимияти давлатӣ аз қайд гузаронида шуда бошанд. Дар мамлакати мо фаъолияти воситаҳои ахбори оммаи байналмилалӣ иҷозат дода мешавад.

Муқаррароти зерини дар моддаи 30-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин моддаи 2-и қонуни зикргардида таҳкимбахшидашуда муҳим аст: “Сензураи давлатӣ ва таъкиб барои танқид манъ аст”.

Сензура назорати ҳокимияти расмӣ ба муқаррибӣ, интишор ва паҳн кардани маводи ҷопӣ, муқаррибӣ ва иҷро (намонаш додани) намонашҳои сахтавӣ, барномаҳои радио-телевизион бо мақсади роҳ надодан ё маҳдуд кардани паҳншавии ғояҳо ва маълумотҳост, ки ғайри қобили қабул ва зараровар эътироф мешаванд.

Дар даврони шуравӣ муассисае бо номи “Идораи адабӣ” (Главлит) мавҷуд буд, ки маводи илмӣ, бадеӣ, мақолаҳо, барномаҳои радио ва телевизионро ҳамаҷониба аз назар мегузаронд. Ҳамаи ин мавод, агар дар онҳо ягон фикри муҳолифи идеологияи расмӣ давлат бошанд, ҷоп ва паҳн карда намешуданд. Яъне озодии афкор ва сухан маҳдуд буд.

Дар Тоҷикистони ҳозира сензура дар ҳамаи шаклҳо манъ аст, ки ин аз ҷониби давлат кафолат дода шудани озодии сухан ва озодии воситаҳои ахбори омма мебошад.

Расми 32. Сензура манъ аст

3. МАҲДУДИЯТИ ОЗОДИИ СУХАН, МАТБУОТ ВА ҲУҚУКИ ИСТИФОДАИ ВОСИТАҲОИ АХБОР. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма” баробари ба воситаҳои ахбори омма додани ҳуқуқи озодона амал кардан баъзе маҳдудиятҳои озодии сухан ва матбуотро низ таҳким бахшидааст.

Дар моддаи 6-и қонуни мазкур омадааст, ки нашр кардани маълумотҳое, ки сирри давлатӣ ё ягон сирри бо қонун ҳимояшаванда мебошанд, даъватҳои зӯрварона сарнагун сохтан ё дигар кардани сохти конститусионӣ, пастзанандаи шаъну эътибори давлат ва Президент, тарғиби ҷанг, зӯрварӣ ва бераҳмӣ, терроризм дар ҳамаи шаклҳои захуроти он, истисно ё бадбинии наҷодӣ, миллий ва динӣ, порнография, даъватҳои содир кардани кирдорҳои ҷун ҷиноят ҷазододашаванда дар воситаҳои ахбори омма манъ аст.

Ҷамҷунин истифодаи воситаҳои ахбори омма барои даҳолат кардан ба ҳаёти шахсии шаҳрвандон, таарруз ба шарафу эътибори онҳо манъ буда, бо қонун таъкиб карда мешавад. Ҳар як журналист вазифадор аст, ҳуқуқҳо, манфиатҳои ҳуқуқӣ, эътибори миллии шаҳрвандон, ҳуқуқҳо ва манфиатҳои қонунии ташкилотҳоро эҳтиром намояд.

Зарари маънавии ба шаҳрванд расонидашуда дар натиҷаи дар ВАО паҳн кардани маълумотҳои ноҳақи доғдоркунандаи шаъну эътибори шаҳрванд, ё зарари дигари ба ӯ расонидашуда бо қарори суд таллофӣ карда мешавад.

Маҳдудсозии озодии сухан, матбуот ва ҳуқуқи истифодаи воситаҳои ахбор дар ҳолатҳое, ки агар маълумот ва иттилоот сирри давлатиро ташкил диҳанд ва агар дар мамлакат вазъияти ғавқуллода эълон шуда бошад, раво аст.

Мувофиқи моддаи 30-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон номгуи маълумотҳое, ки сирри давлатиро ташкил медиҳанд, бо қонун муайян карда мешавад.

Сирри давлатӣ маълумотҳои ҳифзунамандани давлат дар соҳаи мудоғиба, иқтисодиёт, муносибатҳои беруна, амнияти давлатӣ ва ҳимояи тарғиботи ҳуқуқӣ мебошанд, ки нашр кардани онҳо ба амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон зарар расонида метавонанд.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сирри давлатӣ” (соли 2003) номгуи маълумотҳоеро, ки ба сирри давлатӣ мансубият доранд, таҳким бахшидааст. Масалан, дар соҳаи мудоғиба – дар бораи силоҳҳо ва таъминоти моддӣ-техникии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғайра; дар соҳаи иқтисодиёт – дар бораи истифодаи нақлиёт, алоқа, дигар соҳаҳо ва объектҳои инфраструктураи мамлакат ба манфиати таъмини амнияти он, дар бораи захираҳои металлҳо, сангҳои қиматбаҳо, асьор ва дигар арзишҳо, амниятҳои марбут ба тайёр кардани нишонҳои пулӣ ва қоғазҳои қиматнок ва ғайра; дар соҳаи муносибатҳои беруна – дар бораи содирот ва воридоти силоҳҳо, техникаи ҳарбӣ, навъҳои

алоҳидаи стратегии ашёи хом ва маҳсулот ва ғайра; дар соҳаи амнияти давлатӣ ва ҳимояи тартиботи ҳуқуқӣ – дар бораи ташкил ва тартиби амалисозӣ ва ҳифзи мақомоти олии ҳокимияти қонунбарор ва ҳокимияти иҷроия, муассисаҳои давлатии бонкӣ ва ашхоси дорои мансаби олии давлатӣ, дар бораи низоми алоқаи ҳукумати ва махсус ва ғайра.

Маълумотҳои зерин ба сирри давлатӣ тааллуқ надоранд: 1) дар бораи офатҳои табиӣ, фалокатҳо ва дигар воқеаҳои фавқулодда, ки ба амал омадаанд ё ба амал меоянд ба амнияти шаҳрвандон таҳдид мекунад; 2) дар бораи ҳолати муҳити зист ва саломатии аҳоли, дараҷаи зиндагии он бо фарогирии гизо, либос, манзил, хизматрасонии тиббӣ ва таъминоти иҷтимоӣ, ҳамчунин дар бораи нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ-демографӣ, вазъияти тартиботи ҳуқуқӣ, маърифат ва фарҳанги аҳоли; 3) дар бораи амалҳои ғайриҳуқуқии мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдор.

Дастрасӣ ба сирри давлатӣ ба шаҳрвандони қобили амали ба синни 18 расидаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки он ба онҳо ба сабаби фаъолияти хидмати ё илмӣ- таҳқиқотиашон зарур аст ва барои ин тибқи муқаррароти пешбиниамудаи қонуни мазкур рухсатномаи мувофиқ ба расмият дароварда шудааст, мумкин аст.

Ба шаҳрвандони хоричӣ ва ашхоси бетабаа дастрасӣ ба сирри давлатӣ дар ҳолатҳои истисноӣ дар асоси созишномаҳои байналмилалӣ ё рухсати хаттии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мумкин мебошад.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: озодии сухан, матбуот ва ҳуқуқи истифодаи воситаҳои ахбор, ВАО, сензура, сирри давлатӣ.

Савол ва супоришҳо:

- 1. Озодии сухан, матбуот ва ҳуқуқи истифодаи воситаҳои ахбор чист? Амалисозии ҳуқуқи мазкур барои инсон ва шаҳрванд чӣ аҳамият дорад?*
- 2. Файласуф ва маорифпарвари франсаӣ Волтер навиштааст: “Бе озодии баёни фикри худ одамон ҳеч гуна озодие надоранд”. Ба андешаи Шумо, файласуф чиро дар назар дорад?*
- 3. Тасаввур кунед, ки дар ҷомеа озодии сухан амалӣ мешавад, аммо кафолатҳои озодии матбуот нест. Оё дар ин ҳолат озодии сухан ба таври воқеӣ амалӣ шуда метавонад? Нуқтаи назари худро далелнок созед.*
- 4. Санадҳои меъёрӣ - ҳуқуқии байналмилалӣ ва миллии таҳқиқомӯшандаи озодии сухан ва матбуотро номбар кунед.*
- 5. Оё кӯдак метавонад муассиси воситаҳои ахбори оммаи кӯдакона бошад?*
- 6. Сензура чист? Оё он дар Тоҷикистони имрӯза амалӣ мешавад?*
- 7. Дар кадом ҳолатҳо маҳдудияти озодии сухан ва матбуот раво аст?*
- 8. Сирри давлатӣ чист? Кадом маълумотҳо сирри давлатианд?*

§35. ҲУҚУҚИ МУРОЧИАТ КАРДАН БА МАҚОМОТИ ДАВЛАТИ

1. ҲУҚУҚИ МУРОЧИАТ КАРДАН: МАФҲУМ, ХУСУСИЯТҲОИ АМАЛИШАВИЙ. Ҳуқуқи муроҷиат кардан ба мақомоти давлатӣ ё ҳуқуқи петитсия яке аз ҳуқуқҳо ва озодиҳои сиёсии инсон ва шаҳрванд, омилҳои муҳими рушди демократии мамлакат мебошад. Муроҷиат (петитсия) шакли махсуси таъсиррасонӣ ба равандро идоракунӣ дар давлат аст. Онҳо ба мақомоти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии маҳаллӣ ирсол карда шуда, як навъ на танҳо усули барқарорсозии ҳуқуқи вайроншудаи шаҳрванд, балки инчунин шакли иштироқи сиёсӣ дар ҳалли қарорҳои оммавӣ мебошанд.

Амалишавии ҳуқуқи муроҷиат кардан инкишофи ташаббуси шахсӣ ва манфиатдорӣ шаҳрвандро ҳангоми ҳалли масъалаҳои характери давлатӣ ва ҷамъиятӣ дошта дар назар дорад. Чун қоида, тартиби дидан, баррасии муроҷиат ва қабули қарорҳо аз рӯи он қонунгузории мамлакат муайян менамояд.

Ҳуқуқи муроҷиат кардан ба шахс имконияти фиристодани шикоят, ариза ва пешниҳодотро ба мақомоти салоҳиятдори давлатӣ, аз ҷумла ба суд, фароҳам меорад. Маънии шикоятҳо аксаран талаботи бобати барқарорсозии вайрон кардани ҳуқуқи озодиҳои шахс аст, ки дар натиҷаи амали (беамалии) ғайриқонунии шахсони мансабдор ба амал омадааст. Дар муроҷиатномаҳо инчунин на танҳо манфиатҳои қонунии шаҳрванд, балки манфиатҳои ҷамъиятӣ, талаби баҳодихӣ ба фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ ё воқеаҳои ҷудоғонаи ҳаёти ҷамъиятӣ метавонанд ифода гарданд.

Ҳуқуқи муроҷиат карданро на танҳо шаҳрвандони мамлакат, балки шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа низ амалӣ гардонда метавонанд, масалан, муроҷиат бо ариза дар ҳусуси қабул кардан ба шаҳрвандӣ.

Муроҷиатҳо метавонанд инфиродӣ ва дастаҷамъона, шифоҳӣ ва ҳаттӣ бошанд. Шикояти инфиродӣ одатан манфиатҳои шахси алоҳидаро инъикос мекунад, вале дар он ба манфиатҳои дигарон низ дахл кардан мумкин аст. Масалан, сокини шаҳри Душанбе Н.Д.Шоймуродов ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ бо шикоят дар ин ҳусус муроҷиат кард, ки вақтҳои охир соҳибони нақлиёти мусофиркашонӣ бе сабабҳои асоснок нархи роҳқироро хеле баланд бардоштаанд. Муроҷиати мазкур инфиродӣ аст, вале он ба манфиати аксари шаҳрвандон дахл мекунад.

Муроҷиати дастаҷамъона метавонад масъалаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа ва шаҳрвандони онро фаро гирад. Одатан дар зерин онҳо одамони зиёде имзо мегузоранд. Масалан, зерин бинои баландошёнае дар хиёбони Рӯдакӣ қаҳвахонае кушода шуд. Ин ҷо ҳар рӯз то пӯшиш мусиқии баланд садо медиҳад ва ин амал барои истироҳати сокинони бино ҳалал мерасонад. Соҳибии қаҳвахона хоҳишу оғоҳии чандинқаратаи сокинони биноро ба эътибор намегирад. Дар натиҷа онҳо маҷбур шуданд бо шикояти дастаҷамъона ба мақомоти дахлдори ҳокимияти давлатӣ муроҷиат карда,

талаб намоянд, ки соҳиби қаҳвахона тартиботи муқарраркардаи қонунро риоя кунад ва мусиқии баландро баъди соати 22 хомӯш намояд.

Ҳар як шикоят аз ҷониби роҳбар ё шахси мансабдори мақомоти ҳокимияти давлатӣ, иттиҳодияи ҷамъиятӣ, корхона, ташкилот бояд баррасӣ шавад. Аммо на ҳамаи онҳо имконият доранд, ки ҳамаи шаҳрвандони шикоятдоштаро шахсан қабул кунанд, бинобар ин дар назди мақомоти ҳокимияти давлатӣ бисёр вақт раёсат ё шӯъбаҳои махсуси баррасии муроҷиатҳои шаҳрвандон амал мекунанд.

Ҳуқуқи муроҷиат қардани инсон бо дигар ҳуқуқ ва озодихо алоқаманд аст, зеро ҳимояи онҳоро қафолат медиҳад. Ҳуқуқи муроҷиат қардан мутлақ аст ва ҳатто дар шароити вазъияти ғайриқонуни ҳама маҳдуд қарда намешавад.

2. ҚОНУНГУЗОРИИ ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР БОРАИ ҲУҚУҚИ МУРОҶИАТ ҚАРДАН. Ҳуқуқи муроҷиат қардан ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ бо Конституцияи (Сарқонуни) Қумҳурии Тоҷикистон таҳким бахшида шудааст.

Шаҳрванд ҳақ дорад шахсан ва ё яқҷоя бо дигарон ба мақомоти давлатӣ муроҷиат намояд.

Моддаи 31-и Конституцияи (Сарқонуни) Қумҳурии Тоҷикистон

Қонуни Қумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муроҷиатҳои шаҳрвандон” (соли 1996) низ ҳуқуқи муроҷиат қардани шаҳрвандони мамлакат ва шаҳрвандони хориҷию ашхоси бетабааро қафолат медиҳад. Мутобиқи моддаи 1-и қонуни мазкур шаҳрвандон ҳақ доранд шахсан ё яқҷоя бо дигарон, ё ба воситаи намояндагони ваколатдори худ ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии маҳаллӣ ва шахсони мансабдор, ба иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, корхонаҳо, муассисаҳо ва ташкилотҳо, сарфи назар аз шакли моликиятшон, ки ба салоҳияти онҳо ҳалли масъалаҳои дар муроҷиат ба миёнгузошташуда дохил мешаванд, муроҷиат намоянд.

Қонуни Қумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муроҷиатҳои шаҳрвандон” наъҳои зерини муроҷиатро таҳким мебахшад:

Пешниҳодот муроҷиати ба беҳбуди фаъолияти мақомоти давлатӣ ё иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, корхонаҳо, муассисаҳо ва ташкилотҳо нигаронидашудаи шаҳрвандон аст.

Ариза муроҷиати шаҳрвандон бобати бартарафсозии ҳуқуқвайронкуниҳои ба онҳо маълумгашта ё хоҳиши амалисозии ҳуқуқҳо ва манфиатҳои қонунии шаҳрвандон ва ташкилотҳо мебошад.

Шикоят муроҷиат бо талаби барқарорсозии ҳуқуқҳо ва манфиатҳои қонунии шаҳрвандон аст, ки бо амал/беамалӣ, ё қарорҳои мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳо, ҳамчунин ашхоси мансабдори онҳо вайрон қарда шудаанд.

Дар муроҷиатҳо бояд фамилия, ном, суроғаи шаҳрванд, моҳияти

пешниходот, ариза ё шикоятҳо нишон дода шаванд. Мурочиатҳое, ки дар онҳо насаб, ном ва маълумотҳо оид ба ҷои истиқомат нестанд, ё онҳо бо воқеият мувофиқат намеkunанд, анонимӣ (номаи номаълум) махсуб шуда, баррасӣ намегарданд. Шикоятҳо ва аризаҳои мувофиқи тартиботи муқарраршуда пешниҳодгардида бояд ҳатман баррасӣ шаванд. Рад кардани қабули шикоятҳо ва аризаҳо манъ аст.

Шаҳрванди бо шикоят ба мақомоти давлатӣ, иттиҳодияи ҷамъиятӣ, корхона, муассиса, ташкилот мурочиаткарда ҳақ дорад: ба шахси тафтишкунандаи шикоят далелҳои шахсан баён созад; бо маводи тафтишот шинос шавад; маводи иловагӣ пешниҳод намояд ё дар бораи онҳоро талаб кардани мақомоти шикоятро баррасикунанда дархост кунад; аз хизмати адвокат ё шахси дигар истифода намояд; дар бораи натиҷаҳои баррасии шикоят ҷавоби хаттӣ гирад; мувофиқи тартиботи муқарраргардида ҷуброн кардани зарарро аз шахсони гунаҳкор талаб намояд; дар сурати розӣ нашудан бо қарори қабулшуда ба мақомоти судӣ шикоят кунад.

Мурочиати шаҳрвандон дар муҳлати як моҳ аз рӯзи ворид шуданашон ва мурочиатҳое, ки омузишу тафтиши иловагиро талаб намеkunанд, дар муддати на дертар аз 15 рӯз бояд баррасӣ гарданд. Дар ҳолатҳое, ки барои ҳалли ариза ё шикоят гузаронидани тафтиши махсус зарур аст, муҳлати баррасӣ метавонад дароз карда шавад, вале он набояд аз ду моҳ зиёд бошад.

Шаҳрвандон барои додани аризаҳо ва шикоятҳои тўхматангезу таҳқиқкунанда, ҳамчунин даъвои барангезандаи хусумати миллию динӣ ва дигар кирдорҳои мувофиқи тартиботи ҷиноятӣ ҷазододашаванда ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешаванд.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мурочиатҳои шаҳрвандон” таъкиби шаҳрвандон ба сабаби мурочиат ва маҷбурсозии онҳоро барои иштирок дар амалҳои ғимоякунандаи ягон мурочиат манъ мекунад.

Қормандони мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳо дар мавридҳои ғайриқонунӣ рад кардани баррасии мурочиат; бе сабабҳои узрнок вайрон кардани муҳлати баррасии мурочиатҳо; қабули қарори асоснадоштаи муҳолифи қонун; паҳн кардани маълумотҳои сирри давлатӣ ё ягон сирри дигар махсубшаванда, ё иттилооти бо қонун ғимояшаванда дар бораи ҳаёти шахсии шаҳрвандон, инчунин дигар иттилоот, агар онҳо ҳуқуқҳо ва манфиатҳои қонунии шаҳрвандонро маҳдуд созанд, гунаҳкор дониста, мувофиқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд.

Назорати риояи қонунгузорӣ дар бораи мурочиати шаҳрвандон ба зиммаи Прокурори Генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва прокурорҳои тобеи ӯ вогузошта шудааст.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: ҳуқуқи мурочиат ва пешниҳод кардан, ариза додан, шикоят намудан.

Савол ва супоришҳо:

1. *Хуқуқи мууроҷиат кардан чист? Амалисозии ҳуқуқи мазкур барои инсон чӣ аҳамият дорад?*
2. *Оё шаҳрванди хориҷӣ ё шахси бетабаа ҳуқуқи мууроҷиат кардан дорад?*
3. *Навъҳои ба Шумо маълуми мууроҷиат карданро номбар кунед. Мисолҳо биёред.*
4. *Қадам санадҳои қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи мууроҷиат карданро кафолат медиҳанд?*
5. *Фикр кунед ва мисолҳои мууроҷиати инфиродӣ дастаҷамъиро оред.*
6. *Қонунгузории Тоҷикистон барои баррасии шиқоят чӣ гуна муҳлат муқаррар кардааст?*
7. *Ба фикри Шумо, одамон вақти пешниҳод кардани шиқоят ва мақомоти ҳокимияти давлатӣ ҳангоми баррасӣ ва баровардани қарор оид ба шиқоят бо чӣ душвориҳои дучор омада метавонанд?*

БОБИ 11

ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ ИҚТИСОДӢ

§36. ТАВСИФИ УМУМИИ ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ ИҚТИСОДӢ

1. ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ ИҚТИСОДӢ: МАФҲУМ, МУНДАРИҶА. Ҳуқуқ ва озодиҳои иқтисодӣ гуруҳи махсуси ҳуқуқҳои инсон мебошанд, ки дар соҳаи муносибатҳои истехсолӣ амалӣ мешаванд; дар соҳаи меҳнат ва моликият, яъне дар соҳаи иқтисодии фаъолияти ҳаётии ҷомеа ва давлат вусъат пайдо мекунанд.

Ҳуқуқҳои иқтисодӣ ҳуқуқҳои асосии аз ҷониби умум эътирофшудаи инсон мебошанд. Онҳо универсалӣ, ҷудонопазир, тақсимнашаванда буда, чун қоида, аз лаҳзаи таваллуд пайдо мегарданд ва ба соҳибияти инсон ба неъматҳои ҳаётии иқтисодӣ, озодиҳо дар соҳаи муносибатҳои хоҷагидорӣ ва меҳнатӣ нигаронида мешаванд.

Ҳуқуқ ва озодиҳои иқтисодӣ ба ҳамаи одамон: шаҳрвандон, хориҷиён, ашхоси бетабаа ва дигарон кафолат дода мешаванд. Гуруҳи мазкури ҳуқуқ ва озодиҳо мақоми инсонро ҳамчун иштирокдори фаъолияти иқтисодӣ муайян карда, ба таъмини неқӯахволи ва сифати ҳаётии одамон, қонеъсозии талаботу манфиатҳои иқтисодӣ ва дигар талаботу манфиатҳои моддӣ ба онҳо алоқаманд нигаронида мешаванд.

Ҳуқуқ ва озодиҳои иқтисодӣ метавонанд инфиродӣ бошанд, масалан, ҳуқуқи моликияти хусусӣ, ҳуқуқи интихоби касб. Онҳо инчунин дастаҷамъона мешаванд, масалан, ҳуқуқи коллективи меҳнатӣ ба корпартой, озодии закон аз таъбиз дар соҳаи шугл.

Ҳуқуқ ва озодиҳои иқтисодӣ мутлақ нестанд ва метавонанд дучори маҳдудиятҳои қонунӣ гарданд.

Ҳуқуқи ва озодиҳои иқтисодӣ маҷмӯи ҳуқуқҳо ва озодиҳои мебошанд, ки имконияти таъмини озодона иқтиёрдорӣ қардани моликияти ва фаъолияти дар соҳаи меҳнат ва соҳибкорӣ менамояд.

Ба ҳуқуқҳои асосии иқтисодӣ инҳоро мансуб доништан мумкин аст: ҳуқуқи моликияти хусусӣ, ҳуқуқи мерос, ҳуқуқи амалисозии фаъолияти соҳибкорӣ, ҳуқуқ ба меҳнат, маъно меҳнати маҷбури ва ғайра.

Дар ҷаҳони имрӯза ин категорияи ҳуқуқҳо ва озодиҳо бештар вайрон қарда мешаванд, зимнан, на танҳо аз ҷониби давлат, балки инчунин корфармоёни хусусӣ, гурӯҳҳои ҷинояткор ва ғайра. Чунин вайронкунии инҳоянд: ғайриқонунӣ аз кор озод намудани одамон, меҳнати маҷбури, ба таври системанок дер додан ё напардохтани музди меҳнат, таъбиз дар соҳаи шуғл ва бизнес, истифодаи меҳнати кӯдакон, маҳдудсозии имкониятҳои соҳиб шудан ба моликияти ва бо фаъолияти соҳибкорӣ машғул шудани занон, ҷавонон, муҳоҷирин ва ғайра.

Ҳуқуқ ва озодиҳои иқтисодӣ, пеш аз ҳама, бо ҳуқуқҳои иҷтимоӣ алоқамандии нисбатан зичтар доранд, бинобар ин дар адабиёт бисёр вақт онҳоро муттаҳид сохта, иҷтимоӣ-иқтисодӣ меноманд, ҳарчанд ҳар ду гурӯҳи ҳуқуқҳо хусусиятҳои махсуси худро доранд.

Таснифоти ба Шумо маълуми ҳуқуқ ва озодиҳои инсонро ба хотир оред, кадом ҳуқуқ озодиҳо ба «насли дуҷум» тааллуқ доранд?

Ҳуқуқ ва озодиҳои иқтисодии инсон ба «насли дуҷум»-и ҳуқуқҳо мансубанд. Онҳо дар раванди муборизаҳо бо нобаробариҳои иқтисодӣ барои неқӯаҳолии моддии аҳоли ташаккул ёфтаанд. Ҳуқуқ ба меҳнат, интиҳоби озодонаи кор, истироҳат ва фароғат, дараҷаи кофии пардохти музди меҳнат ва дигар ҳуқуқҳои озодиҳои асосии талаботи баромадҳои иқтисодии дар ҷаҳон дар охири асри XIX – ибтидои асри XX ба амаломадаро ташкил дода, бори аввал дар конститутсияҳои як қатор давлатҳои аврупоӣ таҳким бахшида шуданд. Аммо ҳуқуқи моликияти хусусӣ ҳеле барвақтар таҳким ёфт ва бинобар ин бисёр олимони онро ба ҳуқуқҳои «насли якум» мутааллиқ медонанд.

Банизомдарорӣ ва ҳимояи байналмилалӣ-ҳуқуқии ҳуқуқҳои иқтисодӣ соли 1948, вақте бисёре аз онҳо дар Эълониюмуҷмии ҳуқуқи башар таҳким бахшида шуданд, шуруъ гардид. Соли 1966 ҳуҷҷати муҳимтарини байналхалқӣ – Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ қабул қарда шуд, ки моҳияти на тавсиявӣ, балки барои давлатҳои иштирокдор ҳатмӣ дорад ва он ҳуқуқ ва озодиҳои асосии иқтисодии инсонро қафолат бахшид.

Дар ҷаҳони имрӯза аксари конститутсияҳо ҳуқуқ ва озодиҳои иқтисодиро таҳким мебахшанд, зимнан, номгуи онҳо пайваста васеъ мешавад. Умуман, амалисозии ҳуқуқҳо ва озодиҳои иқтисодӣ дар ҷаҳони имрӯза аз бисёр ҷиҳат ба сатҳи ваъияти имкониятҳои молиявӣ-иқтисодии давлати мушаххас, аз мавҷудияти захираҳо ва омилҳои дигар вобаста аст.

2. НИЗОМИ ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ ИҚТИСОДИ. Ҳуқуқ ва озодиҳои иқтисодӣ бо ҳам алоқаманд буда, низоми ягонро мемонанд. Низоми ҳуқуқҳои иқтисодӣ дар моддаҳои 17, 23, 24-и Эълומияи умумии ҳуқуқи башар, моддаҳои 6-8-и Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ва дигар ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ- ҳуқуқӣ оварда шудаанд. Онҳо ҳамчунин дар қонунгузори миллии бисёр мамлакатҳои ҷаҳон инъикос ёфтаанд.

Моддаҳои баёнгардидаи ҳуҷҷатҳои мазкури байналмилалиро бодидқат омӯед. Дар онҳо кадом ҳуқуқ ва озодиҳои инсон кафолат дода шудаанд?

Ҳуқуқҳои иқтисодӣ дар низоми тавре ташкил карда шудаанд, ки ҳар кадоме аз онҳо бевосита бо дигаре вобаста аст, масалан, ҳуқуқ ба истироҳат давоми мантқиқи ҳуқуқи меҳнат қардан мебошад ва ғайра.

Мувофиқи Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳуқуқҳои асосии иқтисодӣ инҳо мансубанд: ҳуқуқ ба моликият ва мерос (моддаи 32), ҳуқуқ ба меҳнат, ҳуқуқи интихоби касб; ҳуқуқи ҳимоя аз бекорӣ, ҳуқуқ ба пардохти баробари музди меҳнат, манъи меҳнати маҷбурӣ (моддаи 35), ҳуқуқ ба истироҳат (моддаи 37).

Қайд қардан зарур аст, ки ҷавҳари ҳуқуқҳои иқтисодиро ҳуқуқи фаъолияти соҳибкорӣ ва ҳуқуқ ба моликияти шахсӣ ташкил медиҳанд, зеро онҳо тарафи муҳими рушди давлат – иқтисодиёти бозориро мунъақис қарда, барои таъмини озодии шахсият дар соҳаи иқтисодиёт аҳамияти махсус доранд. Тақдир гузариши давлат ба низоми нави хоҷагидорӣ аз дараҷаи рушди соҳибкорӣ дар мамлакат ва сатҳи неқӯаҳволии халқ вобаста аст. Бинобар ин масъалаи мазкур вақтҳои охир аз ҷониби давлатҳо ба таври ҷиддӣ дастгирӣ қарда мешавад. Чунончи, дар Тоҷикистон қонун «Дар бораи ҳифзи давлатӣ ва дастгирии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (соли 2002) қабул қарда шудааст.

Бо дар назардошти рушди соҳибкорӣ ва моликияти хусусӣ ҳуқуқҳои иқтисодиро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо қардан мумкин аст: 1) ҳуқуқ ба моликияти хусусӣ ва мерос; 2) ҳуқуқи соҳибият, истифода ва ихтиёрдорӣ қардани сарватҳои табиӣ (аз ҷумла замин); 3) ҳуқуқ ба фаъолияти озодонаи соҳибкорӣ ва дигар навъҳои фаъолияти иқтисодӣ, ки бо қонун манъ қарда нашудаанд; 4) ҳуқуқи озодона ихтиёрдорӣ қардани қобилияти меҳнатии худ, озодии интихоби навъи фаъолият ва касб; 5) ҳуқуқ ба меҳнат ва муқофотонидан барои меҳнати муваффақиятнок.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: ҳуқуқ ва озодиҳои иқтисодии инсон, низоми ҳуқуқ ва озодиҳои иқтисодӣ.

Савол ва супоришҳо:

1. *Қадам ҳуқуқ ва озодиҳоро иқтисодӣ меноманд? Ба андешаи Шумо, қадам хусусиятҳои онҳоро аз дигар ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрванд фарқ мекунонанд?*
2. *Мисолҳои ҳуқуқ ва озодиҳои инфиродӣ ва коллективии иқтисодиро оред.*

3. Чаро ҳуқуқҳои иқтисодиро ба «насли дуум»-и ҳуқуқҳо мансуб медонанд?

4. Пораи зеро аз дебочаи Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ бодӣққат хонед ва ба савол ҷавоб гуед: «Идеали шахсияти озод аз тарсу ҳарос ва ниёзмандӣ танҳо вақте амалӣ мегардад, агар шароитҳои фароҳам оварда шаванд, ки дар он ҳар кас метавонад аз ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии худ, ҳамчунин аз ҳуқуқҳои шахравндӣ ва сиёсии худ истифода намояд». Ба андешаи Шумо, алоқамандии байниҳамдигарии ҳуқуқ ва озодиҳои иқтисодӣ бо дигар гурӯҳҳои ҳуқуқҳои инсон дар чӣ ифода меёбанд?

5. Хуҷҷатҳои байналмилалӣ кафолатдиҳандаи ҳуқуқҳо ва озодиҳои иқтисодии инсонро номбар кунед.

6. Дар Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон кадом ҳуқуқҳои иқтисодӣ таҳқим баҳшида шудаанд?

§37. ҲУҚУҚ БА МОЛИКИЯТ

1. ҲУҚУҚ БА МОЛИКИЯТ ВА МЕРОС: МАФҲУМ, АҲАМИЯТ.

Нахустасоси ҳамагуна ҷомеа ва давлати демократӣ ҳуқуқи моликияти хусусӣ аст, бинобар ин инкишофи ҳуди институти моликияти хусусӣ ва таҳқимбаҳшии кафолатҳои ҳуқуқи мазкур аз ҷониби давлат шартӣ зарурии амалишавии ислохотҳои ҳозираи иқтисодӣ мебошад.

Ҳуқуқи моликияти хусусиро дар адабиёт ҳамзамон ҳам чун ҳуқуқи иқтисодӣ, ҳам чун ҳуқуқи шахсӣ (шаҳравндӣ) ва ҳам чун ҳуқуқҳои табиноу фитрии инсон баррасӣ мекунанд. Вай ба ҳар инсон, сарфи назар аз шаҳравндӣ, мутааллиқ буда, яке аз сангҳои маҳаки озодии шахсият мебошад, кӯшиши соҳибият ба моликият ва доштани ҳуқуқи ҳимояшаванда ба он кӯшиши аксарияти одамон аст.

Моликият имвол ё воситаҳои молшавие мебошад, ки ба ашхоси алоҳиде, давлат ва ташқилотҳо таълиқ дорад.

Моликият асоси мустақилияти ҳақиқии инсон ва бовариӣ ӯ ба фардост. Файласуфони бузурги гузашта Гегел, Кант ва бисёр дигарон сахми ҳалқунандаи моликияти хусусиро дар ташаққули ҷомеаи озоди шаҳравндӣ асоснок гардондаанд.

Ҳуқуқи моликиятро ханӯз Инқилоби бузурги Фаронса чун «муқаддас ва дахлнопазир» эълон доштааст, бинобар ин бисёр муаллифон онро ба ҳуқуқҳои «насли якум» мансуб медонистанд, вале акнун дар бораи характери муқаддасии он чизе намегӯянд, ҳарчанд ҷудонопазирӣ ва дахлнопазирӣ онро рад ҳам намекунанд.

Тадричан ҷомеаи ҷаҳонӣ зарурати ҷорисозии маҳдудиятҳои муайяни ҳуқуқи мазкурро дарк кард. Онҳо бар талаботи батанзимдарории давлатии иқтисодӣ, инкишофи конунгузории меҳнатӣ ва иҷтимоӣ асос ёфта буданд. Ба ҷомеа аён гашт, ки ҳуқуқи бемаҳдудияти моликияти хусусӣ ба худсарӣҳои хоҷагидорӣ дар қорхонаҳо, норозигии иҷтимоӣ ва низоъҳо,

таксимоти ноадолатонаи неъматҳои моддӣ оварда мерасонад, бинобар ин вай ба муқаррар гардидани маҳдудиятҳои боздорандаи худсарихо мусоидат карда, давлатро ба андешидани чораҳои, ки битавонанд на доираи танги одамон, балки аксариятро соҳибмоликият гардонанд, водор сохтанд.

Дар санадҳои ҳозираи меъёрии байналмилалӣ ва милли ҳуқуқ ба моликият одатан чун яке аз ҳуқуқҳои асосии иқтисодии инсон ва баробар бо ҳуқуқҳои иҷтимоӣ фарҳангӣ ба ҳуқуқҳои «насли дуюм» мансуб доништа мешавад.

Мутобиқи моддаи 17-и Эълумияи умумии ҳуқуқи башар «Ҳар як инсон ҳақ дорад амводро чи шахсан ва чи якҷоя бо дигарон ихтиёрдорӣ намояд. Ҳеч кас набояд аз амволи худ худсарона маҳрум карда шавад».

Амвол маҷмуи ашё ва арзишҳои моддӣ аст, ки дар моликияти ягон шахс, давлат, ташкилот, муассиса менамояд.

Амволи дар моликият бударо ба манқул ва ғайриманқул ҷудо мекунанд. Ба амволи манқул маблағҳои пулӣ, саҳмҳо, вомбарҳо ва дигар қоғазҳои қиматнокро мансуб медонанд, ба амволи ғайриманқул бошад, қитъаҳои замин, биноҳои истиқоматӣ, хонаҳо, бӯстонсароҳо, гаражҳо, ашёи рӯзгор ва истеъмоли шахсӣ, корхонаҳо, ки барои амалисозии фаъолияти соҳибкорӣ истифода мешаванд, ҳамчунин биноҳо, иншоот, таҷҳизот, ашё ва ғайра дохил мешаванд.

Расми 33. Ҳуқуқ ба моликият ва мерос

кардааст, мумкин аст. Баробари ин истифодаи моликият набояд ҳуқуқҳо ва озодиҳои дигар шахрвандонро вайрон созад.

Ҳуқуқи моликият ҳокимияти истисноӣ ва мустақилро ба ашёи дар асоси қонунӣ гирифтаю таҳкимбаҳшидашуда менамояд. Бар асоси ин ҳокимият шахс ҳуқуқ дорад дар ҳудудҳои муайянкардаи қонун аз ашёи истифода кунрад ва ба он ихтиёрдорӣ намояд.

Ихтиёрдори озодонаи моликият ва ҳимояи онро қонун қарор медиҳад, ҳеч касро аз моликият маҳрум кардан мумкин нест. Маҳрум кардан аз он танҳо мувофиқи тартиботи муқарраркардаи қонун дар ҳолатҳои зарурати ҷамъиятӣ ва бо таллофи намуҷдан зарари баробарарзиш, ки ҳаҷмашро суд муқаррар

Сохибият амалан доштани ашё аст. Он қисми асосии ҳукуки моликиятро ташкил медиҳад, вале метавонад аз охири ҷудо карда, ба шахси дигар тибқи қарордод ё ягон санади дигар дода шавад, масалан, киро додан, қарз додан, вогузории ашё барои сохибияти ҷорӣ ва якумрӣ. Ҳукуки сохибиятро ба моликият, масалан, бо бастанӣ қарордод (хариду фуруш, ҳадякунӣ, ивазнамой ва ғайра), мустақилона ба вучуд овардани чизи нав (сохтмони хонаи истиқоматӣ, фурухтани либос ва ғайра), меросгирӣ гирифта мумкин аст.

Мерос амволаст, ки бо тартиби меросгузорӣ аз одами ғайриқонунӣ (меросгузор) ба меросгирон мегузарад.

Ҳукуки мерос низ ба ҳар кас қафолат дода мешавад, мерос метавонад ҳукуки моликият ба амвол, ҳуқуқҳои истисноӣ ба натиҷаҳои ғайриқонунӣ зехнӣ ва ғайраро фаро гирад. Амволи баъди ғайриқонунӣ сохибмулк ба мерос гузошташуда тибқи қонун ё васиятномаи мувофиқи қоидаҳои пешбиниқардаи қонунгузории граждани тартибдодашуда ба меросгирони он мегузарад.

Истифода қардан ҳукуки истеъмоли чиз барои қонеъсозии талаботи манфиатҳои худ вобаста аз таъиноти он буда, вай аз истеъмоли моликиятдорон чи аз худӣ чи аз самараҳои қоидаҳои меовардан он иборат аст. Аз амвол бар зарари манфиатҳои дигарон истифода қардан манъ аст. Истифодаро сохибмулк метавонад ҳамчунин ба шахси сеюм вогузарад.

Ихтиёрдорӣ маъноӣ доштани ҳукуки нобуд қардани чиз, тағйир додани таркиби он, бо ҳамин усулҳои пешбиниқардаи қонун даст қардан аз он, ба шахси дигар вогузор намудани ягон ҳукуки дигаре ба чиз, сохибӣ ва истифода қардани онро дорад.

Ҳукуки моликиятдориро танҳо дар асоси қонун маҳдуд қардан мумкин аст.

2. ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР БОРАИ ҲУҚУҚ БА МОЛИКИЯТ ВА МЕРОС. Конституция ва қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ ба моликият ва меросро қафолат медиҳанд.

Ҳукуки моликиятдорӣ, чуноне дар моддаи 12-и Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар шудааст, яке аз асосҳои конституционӣ мебошад.

Асоси иқтисодӣ ва Ҷумҳурии Тоҷикистонро шаклҳои гуногуни моликият ташкил медиҳанд. Давлат ғайриқонунӣ озоди иқтисодӣ, сохибқарорӣ, баробарҳуқуқӣ ва хифзи ҳуқуқии ҳамин шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусиро қафолат медиҳад.

Моддаи 12-и Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷудияти шаклҳои гуногуни моликияти ба андозаи баробар аз ҷониби давлат ҳифзшавандаро таҳким мебахшад. Мувофиқи Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон моликият дар мамлакати мо дар ду шакл – ошкоро (давлатӣ) ва хусусӣ зуҳур мекунад. Ба моликияти хусусӣ моликияти шаҳрвандон, ашхоси юридикӣ ғайриҳукумати ва иттиҳодияҳои онҳо тааллуқ доранд. Моликияти давлатӣ бо моликияти ҷумҳуриявӣ ва коммуналӣ муаррифӣ шудааст.

Давлат худро вазифадор донистааст, ки моликияти хусусиро ҳифз карда, дахлнопазирии онро таъмин намояд. Мутобиқи моддаи 32-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар кас ҳақ дорад, дар моликият амвол дошта бошад, онро чи танҳо ва чи якҷоя ба одамони дигар соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдорӣ намояд.

Ҳар кас ҳақ дорад соҳиб моликият ва мерос бошад. Ҳеч кас ҳақ надорад ҳуқуқи шахсро ба моликият бекор ва маҳдуд кунад. Моликияти шахсро барои эҳтиёҷоти ҷамъият фақат дар асоси қонун ва розигии соҳиб он бо пардохти арзиши пурраи давлат гирифта метавонад.

Моддаи 32-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон

Шаҳрванд ҳақ дорад дар моликияти худ ҳама гуна амволи истисноӣ, фарҳангӣ ва таъиноти дигар доштара, ба истиснои он чизҳое, ки мувофиқи қонун ба сабаби амнияти давлатӣ ва ҷамъиятӣ ба ӯ мансуб буда наметавонанд, дошта бошад. Чунончи, масалан, дар асоси моддаи 13-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон «Замин, сарватҳои зеризаминӣ, об, фазои ҳавой, олами набототу ҳайвонот ва дигар боигариҳои табиӣ моликияти истисноии давлат мебошанд...».

Соҳибмулк ҳақ дорад нисбати амволи худ ҳар амалеро, бо фарогирии таъсири корхонаҳо ва хоҷагиҳои хусусӣ ва фаъолиятҳои дигари иқтисодӣ, ба ҷо орад. Кодекси ҷиноятӣ, масалан, барои чунин ҷиноятҳо бар зидди моликият, чун дуздӣ, қаллобӣ, азхудкунӣ, гораггарӣ, ҷабру ситам, тамаъҷӯӣ ҷавобгарӣ пешбинӣ мекунад. Кодекси граждани асосҳои соҳибият ва қатъи ҳуқуқи моликиятро таҳким мебахшад, муқаррар менамояд, ки ба моликияти шаҳрвандон ва шахсони юридикӣ ҳама гуна амвол, ба истиснои навъҳои алоҳида, ки тибқи қонун ба онҳо мансуб буда наметавонанд, дохил мешаванд.

Қонунгузори ба масъалаҳои моликияти хусусӣ бахшидашудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон кафолатҳои ҳуқуқ ба моликиятро, ки аз таҳкими имкониятҳои васеи соҳибият ба ҳуқуқи моликият, методҳо ва усулҳои ҳифзи он ва таъминот аз ҷониби мақомоти судӣ иборат аст, дар назар дорад.

Кафолати ҳуқуқи моликияти хусусӣ ҳамчунин ҳуқуқи мерос мебошад. Кодекси граждани ҳамаи нозуқиҳои гузариши амволи соҳибмулкро баъди фавти ӯ ба меросгирон мувофиқи қонун ё васиятнома ба танзим мебарорад.

Ҳукуқи мерос бояд иҷрои иродаи соҳибмулкро нисбати амволи ӯ кафолат диҳад ва дар айни замон адолатро, алалхусус вақте сухан дар бораи ҳимояи манфиатҳои ҳешовандони ғайри қобили меҳнат ва хурдсол меравад, таъмин намояд.

3. МАҲДУДИЯТҲОИ ҲУҚУҚ БА МОЛИКИЯТ. Ҳеч кас ҳақ надорад ғайриқонунӣ шаҳрвандро аз моликият маҳрум созад ё ҳукуқи ӯро ба моликият маҳдуд кунад, аммо ҳукуқи моликиятро дар баъзе ҳолатҳо дар асоси қонун маҳдуд кардан мумкин аст.

Қарори суд ва ҳукме, ки мусодиракунии амволро пешбинӣ мекунад, барои маҷбуран қатъсозии ҳукуқи моликияти хусусӣ асос шуда метавонад. Ҳангоми шароитҳои фавқулодда (офатҳои табиӣ, эпидемияҳо) бо қарори мақомоти давлатӣ кашида гирифтани моликият ба амал бароварда, бо тартиботи маъмури мусодира кардани моликият имконпазир аст, вале дар ҳама ҳолат мурочиати шаҳрванд ба суд барои барқарорсозии ҳукуқи худ ба моликият пешбинӣ мешавад. Ғайр аз ин, аз болои ҳамаи ин гуна амалҳо ба суд шикоят кардан мумкин аст.

Маҷбури маҳрум кардан аз амвол барои эҳтиёҷоти давлатӣ танҳо ба таври пешакӣ ва ба андозаи баробарарзиш таллофӣ кардан мумкин аст. Ба ин маънӣ, милликунонии маҷбури бе қуброн, ки дар давлатҳои тоталитарӣ қабул шуда буд, манъ аст.

Мисолҳои таърихӣ ба Шумо маълуми зӯран милликунонии амволро ба хотир оред.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: ҳуқуқ ба моликият, моликият, амвол, соҳибият, истифода, ихтиёрдорӣ, мерос.

Савол ва супоришҳо:

1. Зери мафҳуми ҳуқуқ ба моликият чиро мефаҳманд? Маънии мафҳумҳои «соҳибият», «истифода», «ихтиёрдорӣ»-и моликиятро фаҳмонед.
2. Ба андешаи Шумо, чаро баъзе муаллифон ҳукуқи моликиятро чун ҳуқуқҳои шахсӣ (шаҳрвандӣ) ва ҳуқуқҳои «насли яқум» баррасӣ мекунанд? Фаҳмонед, ки чаро онро ба ҳуқуқ ва озодиҳои иқтисодӣ мансуб донистан мумкин аст?
3. Амвол чист? Кадом амволро ба манқул ва ғайриманқул мансуб медонанд?
4. Шумо кадом шаклҳои моликиятро медонед?
5. Ҳуқуқ ба моликияти хусусӣ дар кадом санадҳои меъёрӣ- ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳким бахшида шудаанд?
6. Нақши давлатро дар таъмини кафолатҳои ҳуқуқ ба моликият муайян намоед.
7. Оё ҳуқуқи моликиятро маҳдуд кардан мумкин аст?
8. Мерос чист? Моҳияти ҳуқуқ ба мерос аз чӣ иборат аст?

§38. ҲУҚУҚ БА МЕҲНАТ ВА ИНТИХОБИ КАСБ

1. ҲУҚУҚ БА МЕҲНАТ ВА ИНТИХОБИ КАСБ: МАФҲУМ, АҲАМИЯТ. Ҳуқуқ ба меҳнат дар низоми ҳуқуқҳои иқтисодӣ мавқеи махсусро ишғол менамояд. Вай ба одам имконият медиҳад, ки меҳнат кунад ва подоши меҳнати худро гирад. Меҳнат талаботи аввалиндараҷаи инсон, манбаи соҳиб шудан ба неқӯаҳволии моддӣ ва моликият мебошад.

Ҳуқуқ ба меҳнат ва интихоби касб ҳуқуқи махсуси конститусионии инсон ва шаҳрванд аст. Вай дар худ маҷмуи томи ҳуқуқҳои озодӣ ба ҳам алоқамандро фаро мегирад: озодии меҳнат, озодии интихоби касб, ҳуқуқ ба ҳимоя аз бекорӣ, ҳуқуқ ба шароитҳои боадолатонаи меҳнат, ҳуқуқ ба корпартоӣ, ҳуқуқ ба меҳнат бо расидан ба синни нафақа ва ғайра.

Ҳуқуқ ва озодӣҳои мазкур дар қонунгузориҳои байналмилалӣ ва конститусионҳои аксари мамлакатҳои ҷаҳон таҳким ёфта, на танҳо барои шаҳрвандони ин давлатҳо, инчунин шаҳрвандони хориҷӣ, масалан, муҳоҷирони меҳнатӣ, ашхоси бетабаа аҳамият доранд, зеро ҳар инсонро аз худсариҳои корфармоён ҳифз карда, имконият медиҳанд, ки шараф ва манфиатҳои худро ҳимоя намояд.

Ҳуқуқ ба меҳнат бо озодии меҳнат зич алоқаманд аст. Озодии меҳнат мутобики моддаи 23-и Эълумияи умумии ҳуқуқи башар эълум дошта шудааст: «Ҳар як инсон дорои ҳаққи меҳнат, интихоби озодонаи кор ва шароити одилонаю мусоиди меҳнат ва ҳаққи ҳимоя аз бекорист». Мувофиқи моддаи 6-и Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ҳуқуқ ба меҳнат «ҳуқуқи ҳар инсонро ба пайдо кардани имконияти барои зиндагӣ бо меҳнат пул кор кардан, ки ӯ озодона интихоб менамояд, ё ба он озодона розӣ мешавад» фаро мегирад.

Озодии меҳнат аз ҳуқуқи ҳар кас бобати озодона ихтиёрдорӣ кардани лаёқатмандӣҳои худ ба меҳнат, интихоби навъи фаъолият ва касб иборат аст. Ин ҷо дар бораи ба ҷавобгарии маъмури касида шудани ӯ барои «муфтхӯрӣ» ҳарфе буда наметавонад. Чун дар солҳои пеш вазифаи конститусионии меҳнат кардан акнун нест. Инсон бобати чи қабулшавӣ ба кори доимӣ, чи аз он рафтани, чи гузаштани ба кори дигари барои ӯ нисбатан шавқовару фоидабахш озод аст. Озодии меҳнат тавассути фаъолияти инфиродии меҳнатӣ, шугл варзидан бо фаъолияти соҳибкорӣ ва ғайра амалӣ мешавад.

Озодии меҳнат бо манъ будани меҳнати маҷбури алоқаманд аст. Манъи меҳнати маҷбури бо моддаи 8-и Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи шаҳрвандӣ ва сиёсӣ пешбинӣ шудааст: «1. Ҳеҷ кас набояд дар ғулумӣ нигоҳ дошта шавад; ғулумӣ ва ғулумфурӯшӣ дар ҳамаи навъҳои онҳо манъ аст. 2. Ҳеҷ кас набояд дар ҳолати маҷбури нигоҳ дошта шавад. 3. а) Ҳеҷ кас набояд ба меҳнати маҷбури ё ҳатмӣ маҷбур карда шавад...». Чунин меҳнат на танҳо меҳнати ғулумӣ ҳисобида мешавад, ки дар замони мо хеле кам дучор меояд, балки ҳама гуна шаклҳои маҷбурсозии инсон баҳри кор дар шароитҳои ғайриихтиёрӣ қабулшуда ё бо таҳдиди ягон ҷазодихӣ, масалан, сари вақт надодани музди меҳнат ё қисми он ба

кормандон, ки дар корпартоиҳо иштирок мекунанд, таҳдиди истифодаи ҷазодиҳии интизомӣ мебошад.

Меҳнати маҷбурӣ аз ҷониби корманд бе розигии ӯ зери таҳдиди истифодаи ҷазодиҳии интизомӣ иҷро кардани кор аст.

Баробари ин иҷрои вазифаҳои аз хизмати ҳарбӣ, дар шароити вазъияти ғайриқонунии ӯ бо ҳукми суд бармеомада меҳнати маҷбурӣ ҳисобида намешавад.

Ҳуқуқ ба меҳнат маънии вазифадории нафаре бобати пешниҳод кардани кор ба ҳамаи хоҳишмандонро надорад. Дар иқтисодиёти бозорӣ давлат қодир нест, ки чунин вазифаро ба зиммаи соҳибкорони хусусӣ бор кунад ва ӯ онро ба души худ гирад, зеро вай аллакай ҳамаи корхонаҳоро идора намекунад. Қабулшавии одам ба кор асосан бо қарордод бо кордиҳанда муайян мешавад. Вале корманди кирояшуда ҳақ дорад рӯи шароитҳои муайян – шартҳои одилонаи корро талаб намояд.

Расми 34. Меҳнати маҷбурӣ манъ аст

Истилоҳи «шартҳои одилона ва муътадили меҳнат» чунин маъни дорад, ки шароитҳои меҳнат ба талаботи беҳтарӣ ва гигиена ҷавобгӯ бошад, музди меҳнат бе ягон таъйиз ва на камтар аз андозаи минималии музди меҳнати муқарраркардаи қонун пардохта шавад, барои ҳар кас имкониятҳои баробари ишғол кардани вазифаи баландтар таъмин гардад. Пас, агар беҳтарӣ ва гигиена таъмин нагардида бошад, ба саломати корманд дар истеҳсолот зарар расонида шуда бошад, кордиҳанда барои ин ҷавобгар аст ва дар ҳолатҳои муайян ба ҷавобгарии ҷиноятӣ қасдида мешавад.

Моддаи 7-и Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуқи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ҳуқуқ ба шароитҳои одилонаи меҳнатро аз ҷумла дар он бо фарогирии подоше, ки чун минимум ба ҳамаи меҳнаткшони инҳоро таъмин намояд, қарор медиҳад: музди одилонаи меҳнат ва маоши баробар барои меҳнати боарзиш бе ягон фарқият, зимнан, ба қонун қарор додашудаи шароити меҳнати на бадтар аз шароитҳои, ки мардон истифода мекунанд бо маоши баробар барои меҳнати баробар; рӯзгузарони қаноатбахш

барои худи онҳо ва оилаҳои онҳо; шароитҳои меҳнати ҷавобгӯи талаботи бехатарӣ ва гигиена; имкониятҳои ба ҳама баробари ишғол кардани вазифаҳои нисбатан баландтар танҳо дар асоси собиқаи меҳнати ва таҳассус; истироҳат, фароғат ва маҳдудсозии оқилонаи вақти корӣ ва рухсатии даврии пардохтшаванда, ҳамчунин додани подоши меҳнат дар рузҳои ид.

Мутобиқи моддаи 23-и Эъломияи умумии ҳуқуқи башар «Ҳар як инсон бидуни ягон таъбиз барои кори баробар ба музди баробар ҳақ дорад. Ҳар як коргар ба музди одилонаю қаноатбахш, ки зиндагии сазовори ҳар як инсон ва аҳли оилаи ӯро таъмин кунад, дар сурати зарурат бо дигар вояндагон таъминоти иҷтимоӣ пурра гардонидани шавад, ҳақ дорад».

Ҳуқуқ ба ҳимоя аз бекорӣ вазифадорони давлатро бобати татбиқ намудани сиёсати иқтисодӣ, ки аз рӯи имконият ба шугли пурра, ҳамчунин расонидани кӯмаки ройгон ба одамони бекор ва бо ҷои кор таъмин кардани онҳо мусоидат намояд, дар назар дорад. Кафолатҳои ҳуқуқ ба ҳимоя аз бекорӣ бо қонунгузори милли муқаррар карда мешаванд.

2. ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР БОРАИ ҲУҚУҚ БА МЕҲНАТ ВА ИНТИХОБИ КАСБ. Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи меҳнат кардани ҳар касро таҳким мебахшад ва кафолат медиҳад.

Ҳар кас ба меҳнат, интихоби касбу кор, ҳифзи меҳнат ва ҳимояи иҷтимоӣ ҳақ дорад. Музди кор аз ҳадди ақали музди меҳнат набояд кам бошад. Дар муносибатҳои меҳнати ҳама гуна маҳдудият манъ аст. Барои иҷрои кори яхела музди баробар дода мешавад. Ҳеч кас ба меҳнати маҷбури ҷалб карда намешавад, ба истиснои мавридҳои, ки қонун муайян кардааст. Дар корҳои вазнин, зеризаминӣ ва шароити меҳнаташон зарарнок истифодаи меҳнати занон ва ноқилгон манъ аст.

Моддаи 35-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон

Мувофиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон шахсият ҳақ дорад, ки муносибатҳои меҳнати худро баъди 15-солагии амалӣ гардонад.

Дар шароити иқтисодии бозорӣ яке аз проблемаҳои ҷидди таъмини шаҳрвандон бо ҷои кор аст, бинобар ин дар мамлақати мо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи кӯмак ба шугли аҳоли» (соли 2003) қабул карда шуд, ки дар он асосҳои ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии сиёсати давлатӣ дар соҳаи шугли аҳоли, аз ҷумла кафолатҳои давлат ба меҳнат ва ҳимояи иҷтимоӣ аз бекорӣ пешбинӣ шудаанд.

Шугл наваҳои гуногуни фаъолияти меҳнати шаҳрвандони қобили меҳнати ба қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳолифнабудан бо қоньсозии талаботи шахсӣ ва ҷамъияти вобастааст, ки ба онҳо фонди (подоши меҳнат) меорад.

Мутобики конуни мазкур шаҳрвандони ҷои кор надошта метавонанд ҳамчун бекорон дар мақомоти махсуси шугли аҳоли аз қайд гузаранд. Фаъолияти ин мақомот ба ҳимояи шаҳрвандон аз бекорӣ нигаронида шудааст. Қонунгузори Чумхурии Тоҷикистон барои аз қайд гузаштани шаҳрвандони бекор пешниҳод кардани ҳуҷҷатҳои зеринро талаб менамояд: шиноснома, дафтарчаи меҳнатӣ ё ҳуҷҷати онро ивазкунанда, ҳуҷҷатҳои тасдиқкунандаи таҳассуси касбӣ, маълумотнома дар бораи музди меҳнат аз ҷойҳои охирини кор дар зарфи ду соли охир. Баъди пешниҳоди ҳуҷҷатҳои мазкур мақомоти давлатии шугли аҳоли шаҳрвандро ҳамчун одами бекор ба қайд мегирад ва ӯ аз лаҳзаи гузаштан аз қайд ҳуқуқи бекор, аз ҷумла ҳуқуқи истифода кардан аз имтиёзҳои муқарраркардаи қонунро соҳиб мешавад.

Ҳар як шаҳрванд ҳуқуқи гирифтани музди меҳнат дорад, бинобар ин қордеҳ, сарфи назар аз вазъияти молиявӣ, вазифадор аст, ки ба шаҳрванд моҳе ду маротиба музди меҳнат пардохт кунад. Вайрон кардани ҳуқуқи мазкур манъ аст ва ба шаҳрвандон барои меҳнати баробар бояд музди баробар дода шавад. Дар ин маврид музди меҳнати пардохтшаванда набояд аз маоши ҳадди ақали муқарраркардаи қонун кам бошад. Музди меҳнати ҳадди ақал кафолати давлатӣ буда, аз ҷониби Президенти Чумхурии Тоҷикистон муқаррар карда мешавад. Ба музди меҳнати ҳадди ақал пардохтҳои иловагӣ, иловапулиҳо, мукофотҳо, ҳамчунин пардохти зиёд барои давомнокии вақти кор дохил намешаванд. Вобаста ба шароитҳои табию иқлим ва дигар омилҳои объективӣ ба музди меҳнат коэффисиенти ноҳиявӣ муқаррар мегардад. Дар ин ҳолат музди меҳнати ҳадди ақал бо истифодаи ин коэффисиент муайян карда мешавад.

Дар асоси қонунгузори меҳнат муҳлатҳои пардохти музди меҳнат бо қарордоди коллективӣ ё дигар санади меъёрӣ муқаррар мегардад ва бояд на камтар аз як маротиба дар ҳар ним моҳ бошад. Дар сурати мувофиқ омадани рӯзи пардохти музди меҳнат бо рӯзи истироҳат ё рӯзи ид пардохти он дар арафаи ин рӯз сурат мегирад.

Давлат бо мақсади кафолати пардохти саривақтии музди меҳнат нисбати қордеҳоне, ки пардохти музди меҳнати қордандонро ба таъхир меандозанд, чораҳои гуногунро пешбинӣ намудааст. Қордандони гунаҳкори ба таъхир афтодани пардохти музди меҳнат мувофиқи қонунгузори Чумхурии Тоҷикистон ба ҷавобгарии интизомӣ, моддӣ, маъмурий ва ҷиноятӣ кашида мешаванд.

3. КАФОЛАТҲО ВА МАҲДУДИЯТҲОИ ҲУҚУҚ БА МЕҲНАТ ВА ИНТИХОБИ КАСБ. Қонунгузори Чумхурии Тоҷикистон кафолатҳои гуногуни ҳуқуқ ба меҳнат ва интихоби касбро пешбинӣ карда, ҳамчунин маҳдудиятҳои ҷорӣ месозад.

Қабули шаҳрвандон ба қор мувофиқи қарордоди (шартномаи) меҳнатӣ сурат гирифта, бастанӣ қарордоди меҳнатӣ характери озодона дорад. Қордеҳ вазифадор аст, ки мувофиқи қонун бо категорияҳои зерини шаҳрвандон қарордоди меҳнатӣ бандад: маъҷубон, нобилигон,

шаҳрвандони тибқи квотаи муқарраргардида ба кор фиристодашуда, ҳамчунин занони ҳомиладор ва заноне, ки кӯдакони то сесола доранд.

Моддаи 35-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистонро бодикҳат хонед, барои кадом категорияҳои шаҳрвандон маҳдудиятҳо муқаррар гардидаанд?

Ҳангоми қабул ба кор баробари кафолатҳои ҳуқуқӣ нисбати баъзе шаҳрвандон маҳдудиятҳо муқаррар гардидаанд. Дар асоси моддаҳои 160, 161, 162-и Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодаи меҳнати занон дар қорҳои зеризаминӣ, дар қорҳои вазнин ва қорҳои шароити меҳнаташон зарарнок, ҳамчунин қорҳои марбут ба дастӣ бардоштани ба ҷойҳои дигар бурдани чизҳои вазнашон аз меъёрҳои муқарраргардида зиёд манъ аст. Инчунин ҷалб кардани занон ба қорҳои шабона, қорҳои зиёда аз вақти муқаррарӣ ва қор дар рӯзҳои истироҳат ва ид манъ карда шудааст.

Чунин маҳдудиятҳо дар қонунгузори меҳнатӣ нисбати шаҳрвандони ба синни 18 нарасида низ пешбинӣ шудаанд. Давомнокии вақти қорӣ барои қормандони аз 15 то 18 сола дар як ҳафта на бештар аз 35 соат ва ашхоси аз 14 то 15 сола дар як ҳафта на бештар аз 24 соат муқаррар гардидааст.

Мувофиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ба нобилигон ҳуқуқи меҳнат ва озодии меҳнат кафолат дода мешавад. Қобили меҳнат будани инсон дар асоси Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15-солагии фаро мерасад. Муқаррар гардидани синни мазкур дар муносибатҳои меҳнатӣ чунин маънӣ надорад, ки шаҳрванд вазиқадор аст, аз синни 15-солагии фаъолияти меҳнатиашро шуруъ наояд. Ин меъёр моҳияти фармоишӣ дошта, шаҳрвандро вақолатдор месозад, ки аз ин синну сол ҳуқуқҳои конститутсионии худро амалӣ созад.

Бояд дар назар дошт, ки барои тайёр кардани хонандагони нобилиги мактабҳои таҳсилоти умумӣ ба истеҳсолот онҳоро барои иҷрои қорҳои сабуки ба саломатиашон зарарнадошта ва ба раванди ҷараёни таълим ҳалалнарасонанда дар вақтҳои ҳоли аз дарсҳо баъди расидан ба синни 14-солагии танҳо бо ризояти яке аз волидон ё шахсони онҳоро ивазқунанда ба қор қабул намудан мумкин аст. Ғайр аз ин истифодаи меҳнати нобилигон дар қорҳои зеризаминӣ, қорҳои вазнин ва қорҳои шароити меҳнаташон зарарнок манъ аст.

Ба шаҳрвандони хориҷӣ низ ҳуқуқ ба меҳнат, озодии меҳнат, озодии бастанӣ қарордоди меҳнатӣ ва ҳуқуқи гирифтани музди меҳнат кафолат дода шудаанд. Аммо дар баъзе соҳаҳо фаъолияти меҳнатии шаҳрвандони хориҷӣ маҳдуд карда мешавад.

Ба хотир оред, ки оё шаҳрвандони хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар хидмати давлатӣ, мақомоти судию ҳифзи ҳуқуқ қор карда метавонанд?

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: ҳуқуқ ба меҳнат ва интиҳоби касб, меҳнати маҷбури, шароитҳои одилонӣ ва муътадили меҳнат, шугл.

Савол ва супоришҳо:

1. Ҳуқуқи инсон ба меҳнат ва интихоби озодона меҳнат чӣ маъно дорад?
2. Дар шароити иқтисоди бозорӣ бекорон чӣ ҳуқуқҳое доранд?
3. Меҳнати маҷбурӣ чист? Оё дар Ҷумҳурии Тоҷикистон меҳнати маҷбурӣ истифода карда мешавад?
4. Ибораи «подоши баробар барои меҳнати баробар» чӣ маънӣ дорад?
5. Оё дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шахрвандони хориҷии дар қаламрави мамлакат ба таври доимӣ иқоматдошта ҳуқуқи меҳнат кардан доранд?
6. Санадҳои меъёри - ҳуқуқи байналмилалӣ ва Ҷумҳурии Тоҷикистонро, ки ҳуқуқ ба меҳнат ва озоди интихоби касбро таҳким мебахшанд, номбар кунед.
7. Ба андешаи Шумо, махсусиятҳои меҳнати нобилигон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чигунаанд?
8. Оё маҳдудиятҳои ҳуқуқ ба меҳнат мумкин аст?

§39. ҲУҚУҚ БА ИСТИРОҲАТ

1. ҲУҚУҚ БА ИСТИРОҲАТ: МАФҲУМ, АҲАМИЯТ. Ҳуқуқи муҳимтарини ҳар як инсон дар соҳаи муносибатҳои меҳнатӣ ҳуқуқ ба истироҳат мебошад. Ҳуқуқ ба истироҳат бо ҳуқуқи ҳар инсон ба меҳнат, шароитҳои боадолатонаю мӯътадили меҳнат ва дигар ҳуқуқу озодиҳо, масалан, ҳуқуқҳои шахсӣ ва фарҳангӣ зич алоқаманд аст.

Фикр кунед ва мисолҳои алоқамандии ҳуқуқи истироҳатро бо дигар ҳуқуқу озодиҳои инсон, масалан, ҳуқуқ ба ҳаёти хусусӣ ба хотир оред.

Ҳуқуқ ба истироҳат бо танзими вақти корӣ ва вақти истироҳат, аз ҷумла муқаррар кардани давомнокии ҳадди охири вақти корӣ, кам кардани вақти кори шабона, дар арафаи рӯзҳои ид ва истироҳат, чун қоидаи умумӣ манъ кардани корҳои берун аз меъёр, кор дар рӯзҳои истироҳат ва ид, муқаррар кардани давомнокии минималии истироҳати ҳафтаина, ба кормандон додани танаффус барои истироҳат ва ҳӯрокхӯрӣ, муқаррар намудани қоидаҳо дар бораи додани рухсатии ҳарсолаи пардохтшаванда барои истироҳат ва давомнокии минималии он, рухсатҳои иловагӣ барои категорияҳои алоҳидаи кормандон ва ғайра дар конунгузори давлат таъмин карда мешавад.

Ҳуқуқ ба истироҳат ба ҳуқуқҳои асосии инсон мансуб аст. Вай дар стандартҳои байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон зикр гардидааст. Чунончи, моддаи 24-и Эълומияи умумии ҳуқуқи башар ҳуқуқи ҳар касро ба истироҳат ба таври зайл таҳким бахшидааст:

**Ҳар як инсон ба истироҳату фароғат, аз ҷумла маҳдудияти оқилонаи рӯзи корӣ ва рухсатии пулакии даврӣ ҳақ дорад.
Моддаи 24-и Эълумияи умумии ҳуқуқи башар.**

Моддаи 7-и Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ҳуқуқи ҳар касро ба истироҳат, фароғат ва маҳдудияти оқилонаи вақти корӣ, рухсатии даврии пардохтшаванда баробар бо мукофотонӣ барои рӯзҳои ид қафолат медиҳад.

Ҳуқуқ ба истироҳат дар конститутсияҳои аксари мамлакатҳои ҷаҳон таҳким ёфта, як навъ қафолати ҳоси давлат ба ҳуқуқи истироҳат барои шаҳрвандони қобили меҳнат мебошад.

2. ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР БОРАИ ҲУҚУҚ БА ИСТИРОҲАТ. Ҳуқуқ ба истироҳат аз имконияти ба ҳар кас додашудаи гузаронидани вақти истироҳат бо салоҳиди худ иборат аст.

Дар Тоҷикистон ҳуқуқ ба истироҳат ҳуқуқи конститутсионии ҳар одам буда, ҳамчунин дар қонунгузори меҳнатӣ таҳким бахшида мешавад.

Шаҳрванд ҳуқуқи истироҳат дорад. Ин ҳуқуқ бо роҳи муқаррар кардани ҳафта ва рузи корӣ, рухсатии ҳарсолаи пулӣ, рӯзҳои ҳарҳафтаинаи истироҳат ва шароитҳои дигаре таъмин карда мешавад, ки қонун муайян кардааст.
Моддаи 37-и Конститутсия (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Зери мафҳуми «вақти истироҳат» давомнокии вақти муайяне, ки дар тӯли он одам аз вазифаҳои меҳнатӣ озод асту истироҳат мекунад, фаҳмида мешавад. Вай ин вақтро мутобиқи хоҳиши худ, барои қонунсозии манфиатҳои ҳеш ва барқарорсозии қобилияти меҳнатии худ истифода карда метавонад. Яъне шаҳрванд дар давраи истироҳат аз иҷрои вазифаҳои меҳнатӣ қомилан озод буда, истифодаи онро бо салоҳиди худ муайян менамояд. Азбаски одам дар давраи иҷрои вазифаҳои меҳнатӣ қувваи зиёди рӯҳию ҷисмонӣ сарф мекунад, вай қувваи сарфкардаашро тавассути истироҳати ба ӯ бо қонунгузори меҳнатӣ қафолатдодашуда бояд барқарор созад.

Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи ҳар касро ба истироҳат таҳким бахшида, дар баробари ин дар назар дорад, ки давомнокии бо қонун муқарраршудаи вақти корӣ, рӯзҳои истироҳат ва ид, рухсатии ҳарсолаи пардохтшаванда ба онҳое қафолат дода мешавад, ки бо қарордоди (шартномаи) меҳнатӣ қор мекунанд. Ба ин тариқ, қафолатҳои конститутсионии таъминкунандаи амалисозии ҳуқуқи

Расми 35. Ҳуқуқ ба истироҳат

истироҳатро бо мавҷудияти муносибатҳои ҳуқуқи меҳнатӣ ба қор аз рӯи қарордод (шартнома) алоқаманд мебаронад. Ин чунин маънӣ дорад, ки шаҳрванд қарордоди (шартномаи) меҳнатӣ баста, ҳуқуқ дорад аз қордеҳи мушаххас риояи ҳадди охири бо қонун муқарраргардидаи давомноқии вақти қорӣ, ба ӯ додани рӯзҳои истироҳату ид, рӯхсатии ҳарсолаи пардохташаванда барои истироҳатро талаб намояд, қордеҳ бошад, дар навбати худ вазифадор аст, ки ин талабқоро қонун созад ва барои ҳуқуқи истироҳатро амалӣ сохтани қорманд шароит фароқам орад. Дар он қое, ки қарордоди (шартномаи) меҳнатӣ ва меҳнати муташаққили дастқамъона нест, давлат бо ёрии қафолатҳои зикршуда ҳуқуқи истироҳатро таъмин қарда наметавонад. Шаҳрванди бо фаъолияти инфиродии меҳнатӣ машғулбуда худ муайян месозад, ки вай имрӯз ё рӯзи дигар қанд соат қор меқонад, дар рӯзҳои истироҳат ва ид қор меқонад ё намеқонад, барои вай рӯхсатӣ лозим аст ё не.

Дар асоси Кодекси меҳнати Қумҳурии Тоҷикистон навъҳои зерини вақти истироҳати шаҳрвандон муқаррар қарда шудаанд:

1. Танаффусқо дар гули рӯзи қорӣ. Қун қоида, давомноқии чунин танаффусқо набояд аз ду соат зиёд бошад. Дар созишномақо ва қарордодҳои меҳнатӣ қордеҳ якқоя бо намояндақони иттиқоқи қасаба давомноқии чунин танаффусқоро муқаррар менамояд. Дар хотир бояд дошт, ки чунин танаффусқо ба вақти қорӣ доқил намешаванд ва пардохт намегарданд.

2. Танаффусқои байни рӯзҳои қорӣ. Чунин танаффусқо ба шаҳрванд баъди анқоми қар як рӯзи қорӣ дода мешаванд. Мутобиқи талаботи қонунгузории меҳнатӣ давомноқии чунин танаффусқо набояд аз 12 соат қам бошад.

3. Рӯзҳои истироҳат. Қар як шаҳрванд баъди қар ҳафтаи қорӣ ҳуқуқ дорад, ки қар ҳафта як рӯз истироҳат қунад. Ин қоида ниқбати қорқонақое истиқода мешавад, ки дар онқо қар ҳафта шаш рӯзи қорӣ дорад. Қормандони қорқонақои ҳафтае панҷ рӯзи қорӣ дошта ҳуқуқ доранд ду рӯз истироҳат қунанд. Рӯзи умумии истироҳат якшанбе аст. Рӯзи дуқоми истироҳат ҳанқоми ҳафтаи панҷрӯзи қорӣ бо грақики қори қорқонақо муқаррар мегардад. Қар ду рӯзи қорӣ, қун қоида, паиқам дода мешаванд.

Қор қардан дар рӯзҳои истироҳат мүмқин нест, вале дар қорқонақое, ки боздоштани қор бо шароитқои истехсолӣ-технқикӣ ё ба сабаби зарурати хизматрасонии бетанаффуси доимӣ ба ақоли имқоннопазир аст, ҳамқунин дар дигар қорқонақои истехсолоташон бетанаффус рӯзҳои истироҳат бо навбат дар рӯзҳои гуноқуни ҳафта мувоқики грақики сменақии муқаррарқардаи қордеҳ баъди маслиҳатқои пешақкӣ бо мақомоти намояндақии қормандон дода мешаванд.

Қонунгузории Қумҳурии Тоҷикистон рӯзҳои идро муқаррар менамояд.

Фикр қунед ва мисолқои ба Шумо маълуми идқои милли ва таъриқии дар Тоҷикистон қайдишавандаро оред.

Рузҳои ид вобаста ба аҳамиятнокии онҳо рӯзҳои истироҳат ва рӯзҳои беистироҳат мешаванд. Рӯзҳои иди рӯзҳои истироҳат эълоншуда характери анъанавӣ дошта, санаҳои барҷастаро таҷассум мекунанд, кор дар рӯзҳои ид боздошта мешавад. Ин қоида нисбати корхонаҳо, ки бетанаффус кор мекунанд, истифода намегардад. Қонунгузори меҳнатӣ ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рӯзҳои ид» (соли 1995 ва бо тағйироти соли 2005) рӯзҳои идҳои зеринро рӯзҳои истироҳат эълон кардаанд: 1 январ – Соли нав; 8 март – Рӯзи байналхалқии занон; 21-23 март – ҷашни Наврӯз; 1 май – Рӯзи байналхалқии якдили меҳнаткшон; 9 май – Рӯзи Ғалаба дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ; 27 июн – Рӯзи Ваҳдати миллий; 9 сентябр – Рӯзи истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон; 6 ноябр – Рӯзи Конститутсия (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон; Иди Рамазон – як рӯз дар ҳар сол дар рӯзи мувофиқомада; Иди Қурбон – як рӯз дар ҳар сол дар рӯзи мувофиқомада.

Мутобиқи талаботи Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сурати ба рӯзи истироҳат рост омадани идҳои рӯзи истироҳат эълоншуда рӯзи истироҳат ба рӯзи кории баъди қайд кардани идҳо гузаронида мешавад.

Ба рӯзҳои иди рӯзи истироҳат эълоншуда инҳо мансубанд: 22 июл – Рӯзи забони тоҷикӣ, ҷашнҳои Меҳргон, Сада ва ғайра.

Қонунгузори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаҳои ба шаҳрвандон додани рухсати ро танзим мекунанд.

Рухсатӣ муҳлатест (вақтест), ки дар тури он шаҳрванд дар асоси қонунгузори меҳнатӣ аз иҷрои вазифаҳои меҳнатӣ бо шартҳои нигоҳдорӣ ҷои кор ва вазифа озод карда мешавад ва ӯ онро барои истироҳат ва барқарорсозии қобилияти корӣ, инчунин қонеъсозии дигар маънавиятҳои худ истифода мекунанд.

Вобаста ба моҳият ва аҳамият рухсатиҳои ҳарсолаи пардохтшаванда ва рухсатиҳои иҷтимоиро ҷудо мекунанд:

Рухсатиҳои ҳарсолаи пардохтшаванда ба ҳар шаҳрванд дар асоси қарордоди (шартномаи) меҳнатӣ дар корхонаҳо, ташкилотҳо, муассисаҳо, сарфи назар аз шакли моликият, барои фаъолияти меҳнатӣ дода мешаванд. Рухсатиҳои ҳарсолаи пардохтшаванда дар соли аввали кор бояд баъди 11 моҳ дода шаванд. Рухсатӣ барои соли дуюм ва солҳои минбаъдаи кор бояд дар ҳама гуна вақти соли корӣ мутобиқи навбати додани рухсатиҳо дода шавад. Ҳамзамон бо додани рухсатӣ давомнокии он аҳамияти махсус дорад. Давомнокии рухсати минималии додашаванда аз 24 рӯзи тақвимӣ кам нест. Новобаста аз характери фаъолияти меҳнати шаҳрванд ба ӯ рухсати иловагӣ дода мешавад, масалан, ба рухсати асосии қонундони машғули корҳои шароити меҳнатшон зарарнок ва вазнин боз 7 рӯзи тақвимӣ илова мегардад, ё ба рухсати асосии қонундони меҳнати қорашон махсус аст, ё онҳое, ки қорхоро дар шароитҳои номусоиди табиӣ-иқлимӣ ба ҷо овардаанд, 3 рӯзи тақвимӣ илова карда мешавад.

Дар давраи дар рухсатӣ будани шаҳрванд ҷои қор ва музди меҳнаташ нигоҳ дошта мешавад. Дар вақти рухсатӣ бо ташаббуси қордеҳ қарордоди (шартномаи) меҳнатиро бекор қардан ё онро дигаргун сохтан мумкин нест. Ҳамчунин бозхонд аз рухсатӣ танҳо бо ризоияти қорманд ба амал бароварда мешавад. Дар асоси Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон надодани рухсатӣ дар бадали ду соли паиҳам, инчунин надодани рухсатии ҳарсола ба қормандони ноболиге, ки машғули қорҳои шароити меҳнаташон зарарнок ва вазнин аст, манъ мебошад.

Расми 36. Ҳуқуқ ба истироҳат

Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон баробари рухсатиҳои ҳарсолаи пардохтшаванда ҳамчунин рухсатиҳои иҷтимоиро пешбинӣ кардааст. Ба гурӯҳи рухсатиҳои иҷтимоӣ инҳо дохил мешаванд: рухсатии ҳомиладорӣ ва таваллуд; рухсатии нигоҳубини кӯдак; рухсатии таълимӣ, рухсатии эҷодӣ; рухсатии бемузд.

Дар давраи додани рухсатии иҷтимоӣ ҷои қор нигоҳ дошта мешавад. Музди меҳнат дар вақти рухсатии иҷтимоӣ дар сурате нигоҳ дошта мешавад, ки агар онро қонунгузори меҳнатӣ ё созишномаю қарордоди дастаҷамъӣ пешбинӣ карда бошанд.

Қонунгузори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчунин барои ноболигон ҳуқуқи рухсатӣ муқаррар кардааст. Ба қормандони аз 18 сола ҷавонтар ҳама сола дар вақти тобистон ё ҳама гуна вақти барои онҳо мувофиқ рухсатии меҳнати пардохтшавандаи муҳлаташ на камтар аз 30 рӯзи тақвимӣ дода мешавад.

Барои шаҳрвандони хориҷӣ давомнокии вақти рухсатӣ, мувофиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон, чун барои шаҳрвандони Тоҷикистон аст.

Барои шаҳрвандони хориҷӣ давомнокии вақти рухсатӣ, мувофиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон, чун барои шаҳрвандони Тоҷикистон аст.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: ҳуқуқ ба истироҳат, вақти истироҳат, рӯзҳои ид, рухсатӣ, рухсатии иҷтимоӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Ҳуқуқ ба истироҳат чист? Оё ҳуқуқи истироҳат маҳдуд қарда мешавад?
2. Санадҳои асосии меъёрӣ- ҳуқуқии байналмилалӣ ва миллии қафолатдиҳандаи ҳуқуқи ҳар одамро ба истироҳат номбар кунед.
3. «Вақти истироҳат» чист? Шумо кадом навъҳои вақти истироҳатро медонед?
4. Ба фикри Шумо, чаро давлат рӯзҳои ҷашнҳои таърихӣ, фарҳангӣ ва миллиро

рузҳои истироҳат эълон кардааст? Чашну идҳои ба Шумо маълумро номбар кунед.

5. Қонунгузориҳои Чумҳурии Тоҷикистон барои шаҳрвандон кадом навъҳои рухсатиҳоро муқаррар кардааст?

6. Зарурати рухсатиҳои иҷтимоиро асоснок кунед.

7. Махсусиятҳои ҳуқуқи истироҳати ноболигон дар Тоҷикистон чигунаанд?

8. Дар бораи варианти идеалии рухсатиҳои худ нақл кунед.

БОБИ 12

ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ ИҶТИМОӢ

§ 40. ТАВСИФИ УМУМИИ ҲУҚУҚҲОИ ИҶТИМОӢ

1. ҲУҚУҚҲОИ ИҶТИМОӢИ ИНСОН: МАҶМУӢ, МУНДАРИҶА.

Ҳуқуқҳои иҷтимоӣ дар маҷмӯи ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар таъмини адолати иҷтимоӣ мавқеи муҳимро ишғол мекунанд, зеро онҳо озодии инсонро дар соҳаи иҷтимоӣ таъмин карда, имконияти ҳимояи манфиатҳои ҳаётии инсонро фароҳам меоранд.

Ҳуқуқҳои иҷтимоӣ чун ҳуқуқҳои иқтисодӣ ва фарҳангӣ ба ҳуқуқҳои насли дуюм тааллуқ доранд. Агар ҳуқуқҳои насли якум ҳимояи шаҳрвандонро аз даҳлати давлат дар назар дошта бошад, табиати ҳуқуқҳои иҷтимоӣ чун ҳуқуқҳои насли дуюм аз он иборат аст, ки барои истифодаи онҳо дар ҳаёт аз ҷониби давлат таҳияи барномаҳои иҷтимоӣ ва фаъолияти ҳамаҷонибаи ташкилию хоҷагӣ лозим аст. Дараҷаи амалисозии ҳуқуқҳои насли дуюм аз бисёр ҷиҳат аз дараҷаи рушди иқтисодӣ ва захираҳои молиявии мамлакат вобаста мебошад.

Ҳуқуқҳои иҷтимоӣ ба инсон сатҳи арзандаи зиндагӣ ва ҳимояи иҷтимоиро таъмин мекунанд. Яке аз ҳуқуқҳо ва озодиҳои асосии иҷтимоӣ ҳуқуқ ба таъминоти иҷтимоӣ мебошад, ки сугуртаи иҷтимоӣ, таъмини нафақа ва хизматрасонии тиббиро фаро мегирад. Ба ҳуқуқҳои иҷтимоӣ ҳамчунин инҳо мансубанд: ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ ва ёрии тиббӣ, ҳуқуқ ба манзил, ҳуқуқ ба ташкили оила, ҳуқуқ ба ҳимояи кӯдакон ва маъюбон ва ғайра.

Ҳуқуқҳои иҷтимоии инсон ва шаҳрванд маҷмӯи ҳуқуқҳо ва озодиҳост, ки ба шах сатҳи арзандаи зиндагӣ ва ҳангоми мавҷудияти шароитҳои муайян имконияти аз давлат гирифтани арзишҳои моддиро таъмин менамояд.

Ҳуқуқҳои иҷтимоӣ дар конституцияҳои на ҳамаи давлатҳои ҷаҳон инъикоси пурраи ҳудро ёфтаанд. Дар Конституцияи (Сарқонуни) Чумҳурии Тоҷикистон бо эълон гардидани давлати иҷтимоӣ (қисми 2-и

моддаи 1) ҳуқуқҳои иҷтимоии инсон ва шаҳрванд ба андозаи пурра нишон дода шудаанд.

Ба хотир оред, ки давлати иҷтимоӣ чист? Давлати иҷтимоӣ ба шаҳрвандони худ кадом кафолатҳоро медиҳад?

Ҳуқуқҳои иҷтимоӣ бо ҳуқуқҳо ва озодиҳои иқтисодӣ зич алоқаманданд. Аммо гурӯҳи мазкури ҳуқуқҳо хусусиятҳои дорад, ки онро аз дигар ҳуқуқҳо ва озодиҳо фарқ мекунонад. Он бо муносибатҳои, ки дар соҳаи иҷтимоии ҷомеа пайдо мешаванд, алоқамандии бевосита дорад, яъне ҳуқуқҳои иҷтимоӣ дар алоқамандии зич бо ҳуқуқҳои иқтисодӣ барои қонеъсозии талабҳои муҳимтарини баҳри шаҳрвандон зарурӣ - манзил, гизо, кор, истироҳат ва ғайра нигаронида шудаанд.

Хусусияти дуҷум ва хеле муҳими ин гурӯҳи ҳуқуқҳо озодиҳо дар он зоҳир мешавад, ки онҳо кафолатҳоро соҳибанд, яъне онҳо нисбати дигар ҳуқуқҳо озодиҳо функцияи кафолатиро ба ҷо меоранд, масалан, ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ, ҳуқуқ ба шароитҳои хуби зиндагӣ ва ғайра.

Амалисозии муттасили ин ҳуқуқҳо озодиҳо шартҳои муҳим ва кафолати дигар ҳуқуқҳо ва озодиҳои шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Дар шароити Тоҷикистони имрӯза, ки бо роҳи иқтисоди бозорӣ пеш меравад, амалисозии ҳуқуқҳои иҷтимоӣ воситаи аз ҳама муҳими демократикунории ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ва дастгирии давлатии табақаҳои аз нигоҳи иҷтимоӣ камҳимояи аҳоли ба шумор меравад. Аз ин рӯ дар Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон баробари зикри шаклҳои иқтисодӣ бозорӣ мутаносибан ҳуқуқҳо ва дигар шаклҳои ёрии тиббӣ (аз ҷумла хусусӣ-қисми 2-и моддаи 38), дигар шаклҳои таҳсил (аз ҷумла хусусӣ-қисми 3-и моддаи 41), ҳуқуқи манзил бо роҳи сохтани манзилгоҳҳои кооперативӣ ва хусусӣ (моддаи 36) оварда шуда, ҳамчунин кафолатҳои гирифтани ёрии ройгонии тиббӣ дар муассисаҳои давлатии нигоҳдории тандурустӣ (моддаи 38) дода мешавад. Амалисозии ин муқаррароти конститусиониро дар асоси қонун ва мутобиқи шароити иқтисодӣ бозорӣ оид ба соҳаҳои алоҳидаи ҳуқуқҳои иҷтимоии шаҳрвандон таъмин кардан мумкин аст. Зарурати мавҷудият дар қонунгузори амалкунанда, ба ҷуз муқаррар кардани ҳуқуқҳои муайяни иҷтимоии конститусионӣ, яке аз хусусиятҳои муҳими ин гурӯҳи ҳуқуқҳо озодиҳо мебошад. Аз ин рӯ қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», «Дар бораи ҳифзи саломатии аҳоли», Кодекси манзили Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғайра нақши муҳим мебозанд.

2. НИЗОМИ ҲУҚУҚҲОИ ИҶТМОИӢ. Ҳуқуқҳои иҷтимоӣ низоми ягонро ташкил дода, онҳоро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст:

1. Ҳуқуқҳои иҷтимоӣ, ки дар Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқим бахшида шуда ва ба инсон кафолати ҳаёти осоишта арзанда дода, аз таъсири ноносишта ва гайриҷашмдошти иқтисодӣ

бозорӣ эмин медоранд: ҳуқуқ ба музди меҳнати ҳадди ақали кафолатдодашуда (қисми 1-моддаи 35); ҳуқуқ ба ҳимояи давлатии оила, ғамхорӣ ва парастории махсуси давлат ба оила ва кӯдак, ҳимояи давлатӣ ятимон ва маъюбон (қисмҳои 1 ва 3-и моддаи 34); ҳуқуқ ба ҳимояи давлатӣ дар вақти пиронсолӣ, беморӣ, маъҷубӣ, гум кардани қобилияти меҳнатӣ ва маҳрум шудан аз сарпараст (қисми 1-и моддаи 39); ҳуқуқ ба тарбия ва таълими ятимон ва маъҷубон аз ҷониби давлат (қисми 3-и моддаи 34); ҳуқуқ ба манзил, аз ҷумла бо роҳи сохтани манзили кооперативӣ ва хусусӣ (моддаи 36); ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ ва ёрии роӣғони тиббӣ дар муассисаҳои давлатии нигоҳдории тандурустӣ (моддаи 38).

2. Ҳуқуқҳои иҷтимоии дар Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон кафолатдодашудае, ки рушди муътадили физиологии инсонро таъмин мекунад: ҳуқуқ ба истироҳат (моддаи 37); ҳуқуқ ба тарзи солими ҳаёт ва дастрасӣ ба маълумот оид ба вазъи ҳақиқии он (моддаи 38).

3. Ҳуқуқҳои иҷтимоӣ, ки баҳри муваффақ шудан ба ҳамкориҳои иҷтимоӣ дар ҷомеа имконият медиҳанд: ҳуқуқи таъсис ё ташкил додани иттифокҳои касаба ва дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ бо мақсади ҳифзи манфиатҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ (қисми 1-моддаи 28-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттифокҳои касаба, ҳуқуқ ва кафолатҳои фаъолияти онҳо» (соли 1992), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ» (соли 1998); ҳуқуқ ба баҳсҳои меҳнати инфиродӣ ва коллективӣ, аз ҷумла бекорӣ (Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон).

Бешубҳа, кафолатҳои ҳуқуқӣ барои амалисозии ҳуқуқҳои иҷтимоӣ аҳамияти ҷиддӣ доранд, аммо қайд кардан зарур аст, ки дар низоми кафолатҳои ин гурӯҳи ҳуқуқу озодиҳо омилҳои иҷтимоӣ ва иқтисодии рушди ҷомеа ва давлати мо нақши ҳалкунанда мебозанд. Бартарафсозии боқимондаҳои бӯҳрони иқтисодӣ, рушди иқтисодӣ ва миллӣ, баҳаракатдорории имкониятҳои ба болоравии дараҷаи неқуаҳволии одамон мусоидаткунанда омилҳои мебошанд, ки дар асоси онҳо шаҳрвандони Тоҷикистон барои худ ҳаёти арзанда дошта метавонанд.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: ҳуқуқҳо ва озодиҳои иҷтимоӣ

Савол ва супоришҳо:

- 1. Кадом ҳуқуқҳо ва озодиҳои иҷтимоӣ меноманд? Ба ақидаи Шумо, кадом хусусиятҳои онҳоро аз дигар ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд фарқ мекунонд?*
- 2. Низоми ҳуқуқ ва озодиҳои иҷтимоӣ чиро ифода мекунонд? Ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон ва шаҳрвандро номбар кунед.*
- 3. Ба хотир оред, ки давлати иҷтимоӣ чист? Вобастагии амалисозии ҳуқуқ ва озодиҳои иҷтимоӣ аз ташаккули давлати иҷтимоӣ дар ҷи ифода мегардад?*
- 4. Эъломияи умумии ҳуқуқи башар ва Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангиро бодидқат хонед. Ин санадҳои байналмилалӣ кадом ҳуқуқ ва озодиҳои иҷтимоиро кафолат медиҳанд?*
- 5. Ҳуқуқ ва озодиҳои иҷтимоии инсон ва шаҳрванд чигуна таъмин мегарданд?*

§ 41. ҲУҚУҚИ ТАШКИЛИ ОИЛА. ҲИФЗИ МОДАРӢ ВА КӢДАКӢ

1. МОҲИЯТИ ҲУҚУҚИ ТАШКИЛИ ОИЛА. Ҳуқуқи ташкили оила яке аз ҳуқуқҳои муҳимтарини иҷтимоӣ аст, зеро ҷамъияти инсонӣ бе оила вучуд дошта наметавонад ва аз сатҳи неқӯаҳволии оила вобаста аст, ки ин ё он ҷомеа дар қадом сатҳи рушди маънавию моддӣ қарор дорад. Ҳуқуқи ташкили оила ва зери Ҳимояи давлат қарор доштани оила ҳанӯз дар Конститутсияи соли 1977 таҳким ёфта буд. Дар Конститутсияи давраи истиқлолият (соли 1994) ба муносибатҳои оилавӣ ду модда (моддаҳои 33-34) бахшида шудааст. Давлат ӯҳдадор шудааст, ки оиларо ҳамчун асоси ҷомеа ҳифз кунад.

Мутобиқи моддаи 33-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ба синни никоҳ расидан шартӣ ягонаи аз тарафи мард ва зан пайдо кардани ҳуқуқ барои озодона бастанӣ аҳди никоҳ аст. Дар муносибатҳои оилавӣ ва ҳангоми бекор кардани ақди никоҳ ҳамсарон баробарҳуқуқанд. Яқникоҳӣ принципи асосии ташкили оила мебошад. Бисёрникоҳӣ манъ аст.

Дар моддаи 34-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дода шудани меъёре, ки тибқи он модар ва кӯдак зери парастории махсуси давлат мебошанд, ба зиммаи давлат барои рушди соҳаи иҷтимоӣ масъулияти бузург мегузорад. Ин масъулиятнокӣ аз таҳияи ҷорабиниҳои иборат аст, ки ба фароҳам овардани шароитҳо баҳри мустақкамшавии оила, манфиатдорӣ ба модарӣ, ҳифзи манфиатҳои ҳамаи аъзои оила, аз ҷумла модар ва кӯдак, ки пурра амалӣ гардонидани ҳуқуқҳои оилавиرو кафолат медиҳанд, нигаронида шудаанд.

Мусаллам аст: инъикоси ин меъёрҳои конститутсионӣ (қисми 1-и моддаи 34) тасдиқ мекунад, ки дар ҳуқуқи миллий муқаррароти мутобиқи категорияи санадҳои байналмилалӣ ҳуқуқӣ, аз ҷумла Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак (соли 1989), Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ (соли 1966) ва ғайра истифода шудаанд.

Аз ҷумла дар моддаи 16-и Эълонии умумии ҳуқуқи башар ва моддаи 10-и Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ оила ҳамчун ячeyкаи табиӣ ва асосии ҷомеа пазируфта шудааст. Дар санадҳои зикршуда ва

Расми 37. Баробарҳуқуқӣ дар оила

дигар санадҳои байналмилалӣ ҳифзи ҳуқуқҳои модар ва кӯдак таҳким ёфта, дастгириҳои гуногуни иҷтимоии оила пешбинӣ шудаанд.

Чунончи, дар моддаи 10-и Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ гуфта шудааст: ба оила ки, ячeyкаи табиӣ ва асосии ҷомеа мебошад, аз рӯи имконият ҳимоя ва ёрии аз ҳама пурвусъат алалхусус вақти ташкилшавии он ва ҳанӯз, ки ба зиммаи вай масъулияти гамхорӣ дар ҳаққи кӯдакони номустақил ва тарбияи онҳо намеистад, расонида шавад. Никоҳ бояд бо ризоияти озодонаи тарафҳои ақди никоҳкунанда баста шавад.

Дар ин санад ҳамчунин қайд гардидааст, ки модарон вақти ҳомиладорӣ, то таваллуд ва баъди таваллуди кӯдак бояд зери парастории махсус бошанд. Дар назар доштани ҷораҳои махсуси модарӣ, ҳифзи кӯдакон ва наврасон, манъи истифодаи меҳнати кӯдакон, агар ин меҳнат ба саломатии кӯдак ва инкишофи ӯ зарари маънавию ҷисмонӣ расонад, навъи шаклҳои дигари дастгирии оила мебошад.

Кӯдакон аз истисмори иқтисодӣ ва иҷтимоӣ бояд ҳимоя карда шаванд. Дар моддаи 25-и Эъломияи умумии ҳуқуқи башар муқаррар карда шудааст: “Ҳамаи кӯдаконе, ки дар ақди никоҳ ва берун аз он таваллуд шудаанд, бояд аз ҳимояи иҷтимоии баробар истифода намоянд».

Паҳлуҳои ҷудоғонаи принципҳои ҳифзи модарӣ ва кӯдакӣ, ҳифзи ҳуқуқҳои наврасон дар як қатор эълонияҳои (қонвенсияҳои) Созмони байналмилалӣ меҳнат таҷассум ёфтаанд. Аз ҷумла дар Конвенсияи СБМ №103 «Дар бораи ҳимояи модарӣ» пешбинӣ шудааст, ки давомнокии рухсатии ҳомиладорӣ ва таваллуд камаш 12 ҳафта буда, давраи ҳатмии рухсатии баъди таваллудро фаро мегирад. Фармон дар бораи аз кор озод кардан дар давраи ҳомиладорӣ ва таваллуд ғайриқонунӣ ҳисобида мешавад.

Дар дигар қонвенсияҳои дахлдори ин созмон синну соли минималии қабул ба кор муайян карда шудааст. Дар соҳаи кишоварзӣ он аз 14-солагӣ ва дар дигар ҳолатҳо аз 15-солагӣ муқаррар гардидааст. Мутобиқи дигар ҳуҷҷати меъёрии ин созмон – Конвенсия №90 «Дар бораи меҳнати шабонаи наврасон дар саноат» ба корҳои шабона дар саноат ҷалб кардани наврасони то 18-сола манъ карда шудааст.

2. ҲУҚУҚИ ТАШКИЛИ ОИЛА. Ҳифзи оила, модарӣ ва кӯдакӣ фарогири ақди никоҳи озод аст. Никоҳ асос ва пояи ташаккули оила махсуб шуда, дар ақди ризоияти дучониба ва ихтиёрии он барои ҳифзи ҳуқуқҳои аъзои оила аҳамияти фавқулодда дорад. Давлат тавассути муқаррар кардани шартҳои махсуси бастанӣ ақди никоҳ вайронкунии ҳуқуқро ҳангоми бастанӣ ақди никоҳ огоҳ месозад.

Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон чун санади асосии ҳуқуқии танзимкунандаи муносибатҳои оилавӣ шартҳои никоҳ, бо розигии дучонибаи марду зан бастанӣ ақди никоҳ ва ба синни никоҳ расиданро ҳамчун эътирофшуда муқаррар кардааст. Кодекси оила ҳамчунин

ҳолатҳоеро, ки мавҷудияташон монези никоҳ мегарданд, пешбинӣ намудааст. Муқаррар намудани шартҳои никоҳ баробарии мард ва занро дар ташкили оила таъмин мекунад.

Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон оиларо асоси ҷомеа доништа, зеро ҳимояи давлат қарор доштани онро эълон кардааст. Мутобиқи Конститутсия ҳар кас ҳуқуқи ташкили оила дорад, мардон ва занони ба синни никоҳ расида метавонанд озодона ақди никоҳ банданд. Дар муносибатҳои оилавӣ ва ҳангоми бекор кардани ақди никоҳ шавҳар ва зан баробарҳуқуқанд. Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон бисёрникоҳиро манъ мекунад. Ҳифзи оила, модарӣ ва кӯдакӣ дар сатҳи афзалиятмандии сиёсати иҷтимоӣ ва давлатӣ дастгирии иҷтимоии оила махсуб мешавад. Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар менамояд, ки модар ва кӯдак зеро ҳимоя ва парастории давлат қарор доранд. Ин муқаррароти Конститутсия далели он аст, ки тавлиди кӯдак ва никоҳ на танҳо кори шахсӣ, балки чун кори аҳамияти, калони ҷамъиятидошта дастгирии давлатро тақозо доранд.

Ҳимоя ва кӯмак ба оила, модар ва кӯдак дар санадҳои гуногуни ҳуқуқӣ зикр шудааст. Қонунгузории оилавӣ муносибатҳои оилавино ба тартиб андохта, дар таъмини ҳуқуқҳои аъзои оила нақши муҳим мебозад. Соҳибхитӣро ва мустақилияти оила ҳангоми қабули қарорҳо барои инкишофи худ, афзалиятмандии манфиатҳои кӯдакон, баробарҳуқуқии шавҳар ва зан ҳангоми тақсими боадолатонаи ўҳдадорӣҳои оилавӣ, норавоии даҳолати беасос ба қорҳои оила дар қонунгузории оилавӣ ифода гардида, сиёсати давлатро дар мавриди ҳимоя ва мустаҳкамсозии оила муайян мекунад.

Рухсатии ҳомилидорӣ ва таваллуди кӯдак барои занҳои машғули фаъолияти меҳнатӣ, ки дар қонунгузории меҳнатии мамлакат пешбинӣ шудааст, аз ҷумлаи чораҳои ҳуқуқии бевосита ба ҳифзи модарию кӯдакӣ ниғаронидашуда мебошад. Ҳадафи ин рухсатиҳо фақат ҳимояи манфиатҳои модару кӯдак набуда, онҳо ба андозаи муайян ба сифати ҷуброни камшавии даромади оила ба сабаби ҳомилидорӣ ва таваллуди кӯдак баромад мекунад. Давомнокии рухсатӣ, кӯмаки пулие, ки ҳангоми рухсатӣ дода мешавад, ҳуқуқи бозгашт ба ҷои аввалин қор баъди рухсатӣ

Расми 38. Ҳуқуқ ташкили оила

омили муҳими дастгирии иҷтимоии модар ва кӯдак маҳсуб мешаванд.

Мутобиқи моддаи 164-и Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба занҳо рухсатии ҳомиладорӣ ва таваллуд бо давомнокии 70 рӯзи тақвимӣ то таваллуд ва 70 рӯзи тақвимӣ баъди таваллуд бо пардохти кӯмакпулӣ аз ҳисоби сугуртаи давлатӣ дода мешавад. Дар сурати ба амал омадани мушкilot дар вақти таваллуд рухсатии баъди таваллуд 86 рӯзро ташкил дода, хангоми таваллуд шудани ду ва зиёда аз он кӯдак рухсатӣ ба 110 рӯзи тақвимӣ мерасад. Моддаи 165-и кодекс муқаррар менамояд, ки рухсатӣ барои нигоҳубини кӯдак то якунимсола шудани ӯ бо пардохти кӯмакпулӣ дар ин давра аз ҳисоби сугуртаи давлатӣ бо хоҳиши модар сурат мегирад. Ин навъи рухсатихо низ пардохти кӯмакпулиро дар назар дорад.

Қонунгузорӣ хифзи махсуси ҳуқуқҳои меҳнати занон ва фароҳам овардани шароитҳои зерини муътадили меҳнати ҷавобгӯи хусусиятҳои физиологии занонро таъмин менамояд: кафолатҳои баланд ҳангоми қабул ба кор ва озод кардан

аз кор, манъи меҳнати онҳо дар корҳои вазнин ва корҳои шароиташон зарарнок, маҳдудияти меҳнати занони ҳомила дар сменаҳои шабона ва гузаронидани онҳо ба кори нисбатан сабуктар ва ғайра. Қонунгузори меҳнатӣ дар ин самт манфиатҳои занҳои коркунандаро ҳамаҷониба ба тартиб овардааст.

Расми 39. Ҳуқуқи ба ақди никоҳ даромадан

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: ҳуқуқи ташикли оила, хифзи модарӣ ва кӯдакӣ, оила.

Савол ва супоришҳо:

1. Маънии ҳуқуқи ташикли оила чист? Чаро ин ҳуқуқ ба ҳуқуқ ва озодиҳои иҷтимоӣ тааллуқ дорад?
2. Моддаҳои кафолатдиҳандаи хифзи оиларо дар Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон номбар кунед.
3. Қадом санадҳои байналмилалӣ зарурати хифзи ҳуқуқҳои оиларо инъикос мекунанд?
4. Иббот кунед, ки дар масъалаҳои дохилошлавӣ оила соҳибхитӣ ва мустақил аст.

5. *Зан-модар чӣ ҳуқуқҳо дорад? Чаро модарон ва қўдакон ниёзманди ҳифзи махсуси давлат мебошанд?*

6. *Давлат ҳифзи ҳуқуқҳои занҳо-модарон ва қўдаконро бо ёри кадом воситаҳо ва тадбирҳо таъмин менамояд?*

§ 42. ҲУҚУҚ БА МАНЗИЛ

1. ҲУҚУҚ БА МАНЗИЛ: МАФҲУМ, АҲАМИЯТ. Ҳуқуқ ба манзил яке аз ҳуқуқҳои конститусионӣ дар соҳаи иҷтимоӣ мебошад. Дар Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаи 36) муқаррар шудааст, ки ин ҳуқуқ бо роҳи амалӣ сохтани сохтмони манзили давлатӣ, ҷамъиятӣ, кооперативӣ ва инфиродӣ таъмин карда мешавад. Дар моддаи 22-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон дахлнопазирии манзили шахсият (ҳуқуқи шахсӣ) таъкид шудааст. Мутобиқи қисми 2-и моддаи 22-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаққи инсон аз манзил раво нест.

Дар назари аввал басо аҷиб менамояд, ки масъалаи таъмин бо манзил ба соҳаи ҳуқуқҳои инсон тааллуқ дорад. Аммо омӯзиши қонунҳои миллий ва санадҳои байналмилалӣ ҳуқуқӣ, ҳамчунин фаҳмиши аҳамияти ҷои истиқомати беҳавф барои таъмини шарафи одаме, тансиҳати ҷисмонӣ рӯҳӣ ва сифати зиндагӣ дар маҷмӯъ ба муайян кардани омилҳои исботкунандаи робитаи мустаққами масъалаи таъминот бо манзил ва ҳуқуқҳои инсон мусоидат мекунанд. Таъминот бо манзили кофӣ ба сифати яке аз талабҳои асосии қонунии инсон баррасӣ мешавад. Бе таъмини манзил дар бораи роҷаи ҳуқуқҳои инсон чизе гуфтан душвор аст. Мувофиқи маълумоти Маркази СММ дар бораи мавзӯҳои аҳолинишин беш аз 1 миллиард аҳолии рӯи Замин манзили кофӣ надоранд ва зиёда аз 100 млн. одам дар шароитҳои зиндагӣ мекунанд, ки онҳоро ба категорияи одамони беҳона мансуб донистан зарур аст.

Таъмини дастрасии оби ошомиданӣ ва меъёрҳои санитария талаби асосиест, ки бевосита ба ҳуқуқ ба манзил алоқаманд мебошад. Мувофиқи маълумотҳои Ташкилоти умумиҷаҳонии ниғаҳдории тандурустӣ зиёда аз 1,2 млрд. аҳолии мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ ба оби тоза дастрасӣ надоранд. Мафҳуми ҳуқуқ ба манзили кофӣ тавзеҳи худро дар ҳуҷҷати муҳими байналмилалӣ-Стратегияи глобалӣ дар соҳаи манзил ёфтааст, ки мундариҷаи мухтасараш чунин аст: манзили кофӣ маънии ҷимояи зарурии ҳаёти шахсӣ, манзили барои зиндагӣ зарурии, амнияти рӯшноӣ ва ҳавотозакунаки зарурии, инфраструктураи заминавии зарурии ва ҷойгир будани манзил на дар наздикии объектҳои истеҳсолӣ ва дигар сохтмонҳои асосиро дорад ва ин ҳама бояд дастраси шаҳрвандон бошад.

Ҳуқуқ ба манзил дар санадҳои байналмилалӣ бо ду усул ифода меёбад: яке бевосита, яъне ба сифати ҳуқуқи асосии инсон, ки ба ҳар кас тааллуқ дорад ва дигаре дар қаринаи дигар гурӯҳҳои ҳуқуқҳо ва озодиҳо. Ба ҳадди

охир ҳуқуқ ба манзили кофӣ ҳуқуқи ҳар як кӯдак, ҳар як зан ва ҳар як мард сарфи назар аз ҷои истиқомати онҳост. Ба ин сабаб дар банди 1-и моддаи 25-и Эълумияи умумии ҳуқуқи башар гуфта шудааст: «Ҳар як инсон ба ҷунин сатҳи зиндагӣ, аз ҷумла ҳуқуқ, пушук, манзил, нигоҳубини тиббӣ ва таъминоти зарурии иҷтимоие, ки барои нигоҳдории сиҳатӣ ё дигар ҳолатҳои маҳрумӣ аз воситаҳои зиндагӣ, ки бо сабабҳои новобаста аз ӯ ба вуҷуд меоянд, ҳақ дорад». Дар банди 1-и моддаи 11-и Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ омадааст: «Давлатҳои иштирокдори ин Паймон ҳуқуқи ҳар касро ба сатҳи кофӣ зиндагӣ барои ҳуди ӯ ва оилааш, ки гизо, либос ва манзили кофӣ ва муттасил беҳшавии шароитҳои зиндагиро фаро мегирад, эътироф менамоянд». Ғайр аз ин ҳуҷҷатҳо ҳуқуқи ҳар кас ба манзили кофӣ дар Конвенсияи пешрафти иҷтимоӣ ва рушд (соли 1969) ва Конвенсияи Ванкувер дар бораи мавзӯҳои аҳолинишин (соли 1976) тасдиқ карда шудааст. Мутобиқи моддаи 5-и Конвенсия дар бораи барҳам додани ҳамаи шаклҳои таъбизӣ наҷодӣ, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон онро 11 январи соли 1995 тасдиқ кардааст, давлатҳои иштирокдор ӯҳдадор мешаванд, баробарҳуқуқии одамонро дар масъалаи амалисозии ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, аз ҷумла ҳуқуқ ба манзил пурра таъмин намоянд. Дар моддаи 14-и Конвенсияи СММ дар бораи барҳам додани ҳамаи шаклҳои таъбиз нисбат ба занон, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон онро 25 октябри соли 1993 тасдиқ кардааст, суҳан дар бораи барҳам додани ҳамаи навъҳои маҳдудсозии ҳуқуқҳои занон дар ноҳияҳои деҳотӣ ва таъмин намудани занон бо шароитҳои зарурии зиндагӣ, алаҳқусус шароитҳои манзилӣ, шароитҳои санитарӣ ва таъмин бо қувваи барқ ва об меравад.

Дар моддаи 27-и Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак суҳан дар бораи ҳуқуқҳои маҳсуси манзили кӯдакон меравад, ки ҳамчун ҳуқуқҳои волидон ва дигар ашҳоси тарбияткунандаи кӯдак дар таъминот бо гизо, либос ва манзил дар назар дошта мешавад. Дар ниҳояти қор дар моддаи 37-и Конвенсияи СММ ва тавсияҳо ба ҷомеаи ҷаҳонии меҳнат масъалаи таъминоти одамон бо манзил чун унсӯри табиӣ ва хатмӣ ва мақоми ҳуқуқи инсон тасдиқ карда шудааст.

2. ТАЪМИНИ ИҶРОИ ҲУҚУҚ БА МАНЗИЛ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН. Бояд қайд кард, ки ҳамаи ҳуқуқҳои дигари инсон, аз ҷумла ҳуқуқ ба шаъну эътибори инсонӣ, ҳуқуқ ба дараҷаи арзандаи ҳаёт, ҳуқуқ ба интиҳоби озодонаи ҷои зист, ҳуқуқ ба озодии фикр ва ассосиатсияҳо, ҳуқуқ ба амнияти шахсӣ ва гайра барои амалисозӣ, истифода ва соҳибхитиёрии ҳуқуқ ба манзили кофӣ шартӣ зарурӣ ба шумор меравад. Дар айни замон мавҷудияти дастрасӣ ба манзили беҳавф ба одамон имконияти истифодаи дигар ҳуқуқҳоро низ медиҳад. Ба ин тарик, таъмини ҳуқуқ ба манзил асоси боэътимоди истифодаи дигар ҳуқуқҳои инсон мебошад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳрвандон ҳуқуқи худро ба манзил бо роҳи сохтмони давлатӣ, ҷамъиятӣ, кооперативӣ ва инфиродӣ таъмин карда метавонанд. Сохтмони давлатии манзил аз ҷониби давлат ба амал бароварда шуда, он манзил ба шаҳрвандони эҳтиёҷманд тақсим карда мешавад. Сохтмони ҷамъиятӣ аз ҳисоби корхонаҳо ва ташкилотҳо, сарфи назар аз шакли моликият, амалӣ мегардад. Сохтмони кооперативӣ аз воситаҳои пулии шаҳрвандон, ки дар кооперативҳои сохтмони манзил муттаҳид шудаанд, амалӣ карда мешавад. Сохтмони инфиродӣ аз ҳисоби воситаҳои пулии ҳар шаҳрванд бо мақсади иқомати минбаъда дар он сурат мегирад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъминот бо манзил асосан бо роҳи ҷалб кардани воситаҳои пулии давлатӣ, шаҳрвандон, ташкилот ва корхонаҳо барои сохтмони манзил ба амал меояд.

Ашхоси барои гирифтани манзил дар назди ҳукуматҳои маҳаллӣ дар навабт истода аз ҳисоби фонди давлатии манзил бо ҳона таъмин карда мешаванд.

Ташкилоту корхонаҳои фонди манзилӣ дошта кормандони худро мувофиқи тартиботи муқарраркардаи қонун бо манзил таъмин мекунанд. Агар онҳо фонди махсуси манзилӣ надошта бошанд, коргарон ва хизматчиёро вобаста ба имкониятҳои мавҷуда бо манзил таъмин менамоянд. Яке аз роҳҳои беҳтарини таъмин кардани эҳтиёҷмандон бо манзил сохтмони кооперативии манзил мебошад.

Дар айни замон сохтмони хусусии манзил хеле вусъат пайдо кардааст. Барои сохтмони манзили шахсӣ ҳукуматҳои маҳаллӣ қитъаҳои замин ҷудо мекунанд.

Қонунгузори амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмини муътадили ҳуқуқ ба манзилро тавассути чораҳои махсус, ки дар дахлнопазирии манзил, раво набудани маҳрум кардан аз манзил, шакли судии ҳифзи ҳуқуқҳои манзилӣ ифода мегардад, дар назар дорад.

Зери мафҳуми дахлнопазирии манзил роҳ надодан ба ҳодисаҳои зада даромадан ба манзил дар назар аст. Зада даромадан ба манзил танҳо дар ҳолатҳои истисноӣ, мувофиқи нишондоди қонун, раво аст.

Қонунгузори амалкунанда ду ҳолати аз манзил маҳрум кардани соҳиби онро пешбинӣ менамояд: агар манзиле, ки дар он одам зиндагӣ мекунад, дар ҳолати садамавӣ қарор дошта бошад; агар шахс онро бо вайрон кардани тартиботи муқарраршуда гирифта бошад. Дар ҳолати яқум манзил дар натиҷаи омилҳои гуногун ба ҳолати садамавӣ расида ба ҳаёту саломатии шаҳрванд ва аъзои оилаи ӯ хавф дорад. Бо мақсади бартарарфсозии чунин хатар тадбирҳои саривақтӣ андешида шуда, аз ҷумла бо роҳи додани манзили дигар шаҳрванд аз манзили аввала маҳрум карда мешавад. Дар ҳолати дуқум агар шахс манзилро худсарона, бо вайрон кардани тартиботи муқарраршуда соҳиб шуда бошад, вай аз ин манзил бе додани манзили дигар берун карда мешавад.

Ба ҷуз ду ҳолати зикршуда шаҳрванд ҳамчунин мувофиқи тартиботи судӣ аз манзил маҳрум карда мешавад. Қонунгузорӣ мувофиқи тартиботи судӣ аз манзил берун карданро бо додан ё надодани манзили дигар пешбинӣ менамояд. Аз манзил берун кардани шаҳрванд бо надодани манзили дигар дар ҳолатҳои зерин мумкин аст: 1) Агар соҳибхона ва аъзои оилаи ӯ ва дигар ашхоси яқҷоя бо онҳо зиндагикунанда ба таври доимӣ манзилро нообод созанду вайрон кунанд (дағалии беасос, баланд кардани овози радио, телевизор ва магнитофон баъди соати 23-и шаб, горатгарӣ ва ғайра) ва чораҳои огоҳию таъсиррасонии ҷамъиятӣ (огоҳсозии ҳамсоҷаҳо ва милитсия) ба онҳо асаре нарасонад; 2) Агар вай манзилро мувофиқи таъинот истифода накунад ва чораҳои огоҳсозию таъсиррасонӣ натиҷаҳои мусбат надиҳанд, ҳамчунин истифодаи манзил чун анбор, мағоза, ҷои хизматрасонии коммуналӣ – дар ин ҳолатҳо масъалаи аз манзил берун кардани шаҳрванд бе додани манзили дигар ба миён меояд; 3) Агар онҳо бо вайронкунии доимии қоидаҳои хобгоҳ дар хона ё бино яқҷоя зиндагӣ кардани дигар шаҳрвандонро имконнопазир гардонанд ва чораҳои огоҳсозию таъсиррасонии ҷамъиятӣ натиҷаҳои мусбат ба бор наоранд. Чун қоида, дар чунин ҳолатҳо соҳиби хона огоҳ карда мешавад, ки минбаъд қоидаҳои иқомати яқҷояро вайрон накунад. Агар ин огоҳсозии натиҷае набахшанд, соҳиби манзил ва аҳли оилаи ӯ мувофиқи тартиботи судӣ аз ин манзил бе додани манзили дигар берун карда мешаванд; 4) Агар волидон аз ҳуқуқи волидайнӣ маҳрум гардида бошанд ва зиндагӣ яқҷоя бо кӯдакон, ки нисбати онҳо ҳуқуқи волидайнӣ маҳрам карда шудааст, имконнопазир доништа шуда бошад. Он гоҳ ба манфиати кӯдакон одамони манфиатдор (мақомоти васоят ва парасторӣ ва дигарон) ҳуқуқ доранд, талаб намоянд, ки ин волидон бе додани манзили дигар аз ин манзил берун карда шаванд; 5) Ба ҷуз ин ҳолатҳо берун кардани шаҳрвандон аз манзил мувофиқи тартиботи зерин мумкин аст: а) агар соҳиби манзил худсарона бозсозӣ карда, тарҳи хонаро дигаргун сохта бошад ин амали ӯ барои ҳаёти дигар бошандагони бино хавф орад ва ба шакли аввала баргардондани ҳолати хона имконнопазир бошад; б) дар ҳолатҳои ғайриқонунӣ доништа шудани ҳуҷҷати (ордери) манзил, ки шахс онро бо роҳи ғайриқонунӣ гирифтааст; в) агар иҷоранишин баъди огоҳсозӣ хонаро озод накарда бошад; г) агар истиқоматкунандаи муваққатӣ озод кардани хонаро рад кунад.

Инҳо ҳолатҳои истисноанд. Дар ҳолатҳои дигар истиқоматкунанда ва аъзои оилаи ӯ мувофиқи тартиботи судӣ бо додани манзили дигар аз ин манзил берун карда мешаванд. Чунин ҳолатҳо ҳангоми вайрон кардани бино, дигаргунсозии он, дар сурати қатъ гардидани қарордоди меҳнатӣ бо ташкилот ва корхонае, ки манзил додааст ва ғайра ба амал меоянд.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: ҳуқуқ ба манзил, манзили давлатӣ, манзили хусусӣ, манзили кооперативӣ, манзили ҷамъиятӣ, ҳуқуқ ба манзили кофӣ.

Савол ва супоришҳо:

1. *Ҳуқуқи ҳар кас ба манзил чӣ маъно дорад? Чаро ҳуқуқ ба манзил ҳуқуқи иҷтимоист?*
2. *Санадҳои меъёрии байналмилалӣ ва миллиеро номбар кунед, ки ҳуқуқи манзилро кафолат медиҳанд?*
3. *Чаро таъмин кардан ба манзил яке аз ҳуқуқҳои асосии инсон маҳсуб мешавад?*
4. *Аз алоқамандии ҳуқуқ ба манзил бо дигар ҳуқуқҳои инсон ва шаҳрванд мисолҳо оред.*

§43. ҲУҚУҚ БА ҲИФЗИ САЛОМАТӢ

1. ҲУҚУҚ БА ҲИФЗИ САЛОМАТӢ: МАФҲУМ, АҲАМИЯТ.

Саломатӣ ва қобилияти кори одамон арзишҳои муҳимтарини иҷтимоии давлат мебошанд. Дар Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаи 38) ҳуқуқи ҳар кас ба саломатӣ таҳким бахшида шудааст. Дар банди 1-и моддаи 170-и Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, саломатӣ ба номгуӣ арзишҳои шахсии гайримоддӣ дохил карда шудааст. Қонунгузори амалкунанда мафҳуми мушаххаси саломатиро кушода намодааст, бинобар ин дар адабиёти ҳуқуқшиносӣ дар бораи мафҳуми саломатӣ ақидаҳои гуногун мавҷуданд. Дар Оинномаи Ташкилоти умумичаҳонии ниғаҳдории тандурустӣ ҳамчун «неқӯаҳволии пурраи (комили) иҷтимоӣ, ҷисмонӣ ва рӯҳии одам» зикр гардидааст. Ду навъи саломатӣ – алоҳидаи шахсӣ (инфироӣ) ва саломатии аҳолиро бояд фарқ кард. Саломатии инсонро танҳо дар муқоиса бо беморӣ эътироф кардан нашояд. Вай таркиб ё ҳамоҳангии сифатҳои биологӣ ва иҷтимоӣ аст. Беҳуда нест, ки ҳанӯз дар замонҳои қадим ба омилҳои муайянкунандаи саломатӣ шароитҳои хуби зиндагӣ, нақшаи гигиенӣ, гизои пурмаҳсулро шомил медонистанд. Ҳанӯз Сукроти бузург гуфта буд, ки саломатии инсон аз ғайрият, одатҳо ва шароити зиндагии одам вобаста аст.

Ниғаҳдории тандурустӣ институти комплексист. Ба он тайёр кардани кадрҳои тиббӣ, чорабиниҳои гуногуни иҷтимоӣ, ташкилӣ, иқтисодӣ, илмӣ, тиббӣ, санитарӣ, эпидемиологӣ ва пешгирикунандае дохил мешаванд, ки давлат ба манфиати шаҳрвандони худ бояд ба амал барорад. Мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи саломатии аҳоли» (соли 1997) воситаҳои асосии таъминсозии саломатӣ инҳоянд: гузаронидани чорабиниҳои пешгирикунандаи бемориҳо дар ҷои истиқомати аҳоли; мубориза бар зидди ин бемориҳо; таъмин кардани шароитҳои мусоиди зиндагӣ; расонидани хизматҳои тиббӣ ва санитарӣ; дастрасии баробарии халқ ба хизматрасониҳои тиббӣ ва санитарӣ; масъулиятшиносии кормандони тиб барои сари вақт расонидани хизмати босифати тиббӣ; таъмин ва барқарорсозии саломатии одамон.

Ба ин тариқ, ҳуқуқ ба саломатӣ яке аз ҳуқуқҳои муҳимтарини иҷтимоӣ

дар ҷаҳони имруза ба шумор меравад. Ба мундариҷаи ин ҳуқуқҳо омилҳои зерин дохил мешаванд: 1). Ҳуқуқ ба гирифтани ёрии касбии тиббӣ. Мутобиқи моддаи 22-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи саломатии аҳолии» шаҳрвандон ҳангоми гум кардани қобилияти қорӣ ва ҳолатҳои дигар ба ёрии иҷтимоии тиббӣ (табобатӣ, ташхисӣ, пешгирикунада ва ғайра) ҳақ доранд. Чунин ёрии пешгирикунада бояд дар муассисаҳои давлатии ниғаҳдории тандурустӣ роғон расонида шавад. Мувофиқи нишондоди ин қонун шаҳрвандон бо ёрии таъҷилии тиббӣ дар муассисаҳои наздиктарини тиббӣ пешгирикунада, сарфи назар аз тобеяи ҳудудию идоравии онҳо, бояд таъмин карда шаванд. 2). Ҳуқуқ ба таъминоти саривақтӣ бо доруворӣ тавассути бастанӣ қарордодҳои ҳуқуқии шаҳрвандӣ. 3) Ҳуқуқ ба протезикунонии (ориятии) пулакӣ дар асоси қарордод. 4). Ҳуқуқ ба табобати косметологӣ дар асоси қарордод. 5). Ҳуқуқ ба донорӣ ва трансплантатсия. 6). Ҳуқуқи иштирок дар озмоиши тиббӣ. Бояд дар назар дошт, ки мутобиқи моддаи 18-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди озмоиши маҷбурии тиббӣ қарор додани инсон манъ аст. 7). Ҳуқуқи шаҳрванд ба беҳдошти экологӣ, санитарӣ-эпидемиологӣ ва радиатсионӣ. 8). Ҳуқуқи шаҳрванд ба дастрасӣ ба маълумот дар бораи саломатии худ ва омилҳои ба саломатии ӯ таъсиррасонанда. 9). Шаҳрвандон ба таллофӣ қарда шудани зарари ба онҳо расонидашуда ҳангоми ташхис, озмоиш ё худтабобат ҳақ доранд. 10). Ҳуқуқи шаҳрванд ба муносибати инсондӯстонаи қарордодҳои тиб, интиҳоби духтур ва муассисаи табобатии ташхискунада, бо хоҳиши ӯ гузаронидани консилиум ва машваратҳо, ҳуқуқи даъват кардани адвокат барои ҳифзи ҳуқуқҳои вайроншуда.

2. РАСОНИДАНИ ЁРИИ ТИББӢ БА АҲОЛӢ. Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи саломатии аҳолии» (моддаи 22) ва «Дар бораи фаъолияти тиббии хусусӣ» (моддаҳои 11-13 ва 15 -16) ду навъи ёрии тиббӣ – ёрии тиббии роғон ва ёрии пулакии муассисаҳои хусусии тиббиро (дар сурати мавҷудияти дипломи духтур ва руҳсатнома барои чунин фаъолият) ҷудо мекунанд. Расонидани ёрии пулакӣ мувофиқи қарордоде сурат мегирад, ки дар адабиёти ҳуқуқшиносии Россия ва хориҷа номҳои гуногун доранд: қарордод дар бораи расонидани хизмати тиббӣ, қарордоди расонидани хизмати тиббӣ, қарордоди байни духтур ва бемор ва ғайра. Шакли қарордоди расонидани хизмати тиббӣ ба муносибатҳои байни муассисаҳои тиббӣ ва шаҳрвандон монандӣ дорад, зеро он бо дар назардошти манфиатҳои ҳар ду ҷониб амалӣ мегирад. Қарордоди расонидани хизмати тиббӣ, чун қоида, ба таври шифохӣ баста мешавад, вале шакли хаттии қарордод низ имконпазир аст.

Ҳангоми расонидани ҳадамоти тиббӣ ба имкониятҳои моддии шаҳрванд умед бастан лозим нест, зеро бо дар назардошти воқеияти иқтисодӣ ва иҷтимоии ҷумҳурӣ чунин самт метавонад ба оқибатҳои гайриҷашмдошт оварда расонад. Сифати ёрии тиббӣ аз сифати таҷҳизоти тиббӣ ҳангоми амалиёти ҷаррохӣ, воситаҳои доруворӣ ва лаёқатмандии

духтур сахт вобаста аст. Қонун ҳукуки беморро барои интихоби духтур муқаррар кардааст. Ҳамчунин дар қонунгузори тиббӣ гуруҳҳо ва категорияҳои муайяни бемороне муқаррар карда шудаанд, ки ба онҳо бо дастурхати (ретсепти) духтур доруворӣ ройгон ё қисман ройгон дода мешавад. Бояд гуфт, ки таъминот бо доруворӣ яке аз проблемаҳои ҷидди соҳаи тиб мебошад. Хеле гарон будани нархи дорувориҳои аз хориҷа овардашаванда боиси он гардидааст, ки бисёр духтурон тарзи расонидани хизмати тиббиро на аз рӯи салоҳиди тиббӣ, балки бо ризоияти бемор ва ба назар гирифтани вазъи молиявӣ ӯ ва роҳҳои дигар муайян мекунанд.

Расми 40. Ҳукуки ҳифзи саломатӣ

Ба ин тариқ, ба ҳифзи саломатӣ дар асоси тадриҷан инкишоф додан ва баланд бардоштани сифат ва дараҷаи хизматрасонии тиббӣ ба аҳоли бояд кафолат дода шавад. Дар ин қисмат пешгирии беморӣ, сари вақт муайян кардан ва ҷустуҷӯи роҳҳои таъбириши он, барқарорсозии қобилияти кори бемор аҳамияти махсус дорад. Ба ташкилу гуза-

ронидани тадбирҳои аз бемориҳо пешгирикунандани кӯдакон, занони ҳомиладор ва наврасон бояд диққати махсус дод.

Дар мустаҳкамшавии саломатии шахсият рушди оммавии тарбияи ҷисмонӣ аҳамияти калон дорад. Тарбияи ҷисмонӣ, машқҳо ва туризм дар мамлакати мо марҳила бар марҳила ба усули доимии ҳаёти муқаррарии одамон табдил меёбанд.

Ҷамъиятҳои варзишӣ барои кӯдакону наврасон аҳамияти ҷиддӣ касб мекунанд. Дар мамлакати мо оид ба таҳким бахшидани заминаи моддӣ-техникӣ, рушди клубҳои машққунию тарбияи ҷисмонӣ ва таъмин кардани онҳо бо кадрҳои баландихтисос тадбирҳо андешида мешаванд.

Амалисозии ҳуқуқ ба саломатӣ бо таъмини шароитҳои мусоиди зиндагӣ зич алоқаманд аст. Бинобар ин як қатор ҷорабиниҳои хусусияти умумидошта бояд бо маънӣ ифлоссозии муҳити зист, партофтани партовҳои истеҳсоли ба об таҳким бахшида шаванд. Ғайр аз ин, сарфи назар аз шакли моликият қорхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳо, шахсонӣ мансабдор вазираданд, ки мутобикӣ техникаи бехатарӣ ва гигиенӣ бояд шароитҳои мусоиди меҳнато таъмин кунанд.

Мафҳуми зеринро ба хотир гиред: ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Зери мафҳуми ҳуқуқ ба саломатӣ чиро мефаҳманд? Кадом ҳуқуқу озодиҳо ин мафҳумро фаро мегиранд?
2. Зарурати ҳуқуқ ба ҳифзи саломатиرو асоснок кунед.
3. Оё ҳуди шаҳрванд дар ҳаққи саломатиш худ ғамхорӣ карда метавонад?
4. Санадҳои меъёриш байналмилалӣ ва миллии кафолатдиҳандаи ҳуқуқ ба саломатиру номбар кунед.
5. Мисолҳои ба Шумо маълуми вайрон кардани ҳуқуқ ба саломатиру оред.

§44. ҲУҚУҚ БА ТАЪМИНОТИ ИҶТИМОӢ

1. ҲУҚУҚ БА ТАЪМИНОТИ ИҶТИМОӢ: МАФҲУМ, АҲАМИЯТ. Талабот ба таъминоти иҷтимоӣ ҳамзамон бо пайдоиши ҷомеаи инсонӣ ба миён омад. Сарфи назар аз сохти сиёсӣ иқтисодӣ дар ҷомеа ва давлат одамоне ҳастанд, ки бо сабабҳои табиӣ ба онҳо вобастанабуда наметавонанд эҳтиёҷоти худро бо қувваи хеш таъмин созанд. Ба онҳо гурӯҳҳои гуногуни одамон, пеш аз ҳама, кудакон ва пиронсолон мансубанд. Ғайр аз ин, ба онҳо ҳар як шахсе, ки ба сабаби бад шудани вазъи саломатӣ муваққатан ё ба таври доимӣ қобилияти меҳнатиашро гум мекунад, мансуб буда метавонад.

Бояд дар назар дошт, ки асоси озодӣ, адолат, эҳтиром ва арзиши шахсии инсон ҳуқуқҳои инсон мебошанд ва дар ҳамаи ҳуҷҷатҳои муҳимтарини байналмилалӣ, амсоли Эълومияи умумии ҳуқуқи башар (моддаи 22), Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ (моддаи 10) ҳуқуқ ба таъминоти иҷтимоӣ чун воситаи болоравии ҳаёти арзанда қайд шудааст. Моддаи 39-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми ҳуқуқи шаҳрвандонро дар соҳаи таъминоти иҷтимоӣ муқаррар кардааст. Мувофиқи он ба ҳар кас дар пиронсолӣ, дар ҳолатҳои беморӣ, маъҷубӣ, аз даст додани қобилияти меҳнатӣ, маҳрум шудан аз парастор ва ҳолатҳои дигар, ки қонун муайян мекунад, таъминоти иҷтимоӣ кафолат дода мешавад. Бояд гуфт, ки нафақаи давлатӣ, кӯмакпулиҳо ва дигар тадбирҳои иҷтимоӣ кафолатҳои ҷимояи иҷтимоии шаҳрвандон маҳсуб мешаванд. Нақши давлат дар амалисозии ҳуқуқҳои конститутсионии шаҳрвандон дар таъминоти иҷтимоӣ басо бузург аст.

Расми 41. Ҳама гизо хӯрдан меҳоханд

Дар низоми давлатӣ таъминоти иҷтимоӣ ба унсурҳои зерин ҷудо мешавад: низоми нафақа; низоми кӯмакпулиҳо ва ниғаҳдошти маблағ; низоми расонидани хизматҳои иҷтимоӣ ба шаҳрвандони пиронсол, маъҷубон, оилаҳои серфарзанд ва бекорон.

Ба ин тарик, ҳуқуқ ба таъминоти иҷтимоӣ ҳуқуқ ба нафақа ба сабаби пиронсолӣ, маъҷубӣ, маҳрум шудан аз сарпараст ва гирифтани кӯмакпулиҳо ҳангоми беморӣ ва барои тарбияи кӯдакон ва гайраро фароғир аст.

2. ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР БОРАИ ҲУҚУҚИ ТАЪМИНОТИ ИҶТИМОӢ. Ҳуқуқ ба таъминоти иҷтимоӣ ифодаи кафолати давлатӣ дар фароҳам овардани шароитҳои зарурӣ дар ҳолати аз даст додан ё гум кардани имконият ва қобилияти корӣ, мустақилона пул кор кардан ё кӯмакпулӣ барои таваллуди кӯдак ва тарбияи он мебошад.

Дар низоми таъминоти иҷтимоӣ ҳуқуқ ба нафақа мавқеи марказиро ишғол менамояд. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъминоти нафақаи шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон» ду навъи нафақаҳоро муқаррар кардааст: нафақаи меҳнатӣ ва нафақаи иҷтимоӣ. Нафақа барои пиронсолӣ, ҳангоми маъҷубӣ, маҳрум шудан аз сарпараст ва гайра ба навъи яқум дохил мешаванд.

Нафақаи пиронсолӣ барои мардон аз синни 63-солагӣ дар сурати мавҷудияти собиқаи кории на камтар аз 25 сол ва барои занҳо аз синни 58-солагӣ дар сурати мавҷудияти собиқаи кории на камтар аз 20-сол муқаррар карда шудааст. Қонунгузори андозаи минималӣ (дар айни замон 20 сомонӣ) ва максималии (дар айни замон 180 сомонӣ) нафақаро муайян кардааст.

Нафақаи маъҷубӣ барои шаҳрвандоне пешбинӣ мешавад, ки қобилияти кории худро пурра ё қисман аз даст додаанд, ё аз рӯи қонун маъҷубони гуруҳҳои 1,2,3 доништа шудаанд. Маъҷубӣ мувофиқи қонун вақте эътироф мешавад, ки бемории махсусе дар натиҷаи бемориҳои умумӣ пайдо шудааст. Нафақа ҳамчунин ба онҳое пешбинӣ мешавад, ки аз сарпарасте, ки дар таъминоти ӯ буданд, маҳрум гаштаанд.

Нафақаи иҷтимоӣ бо тартиби махсус, яъне ба шахсоне дода мешавад, ки аз гирифтани нафақаи меҳнатӣ маҳруманд. Навъи дигари таъминоти иҷтимоӣ ҳуқуқи гирифтани кӯмакпулӣ мебошад. Ин кӯмакпулӣ ҳангоми муваққатан гайри қобили кор будан ва гузоштани протез ва гайра дода мешавад.

Нафақаи иҷтимоӣ ба шаҳрвандони қорнамекарда ва пиронсолоне таъин мегардад, ки бо сабабҳои объективӣ субъективӣ нафақаи меҳнатиро қор накардаанд. Асосҳои барои гирифтани нафақаи иҷтимоӣ гуногунанд, аз ҷумла фарорасии маъҷубӣ (дараҷаҳои 1,2,3), маъҷубӣ аз кӯдакӣ, фарорасии синни нафақа, ғавти яке аз волидон то расидан ба синни 18-солагӣ. Ҳаҷм

ва андозаи нафақа вобаста ба асосҳои таъин гардидани нафақа, дараҷаи маъҷубӣ ва вақти ба амал омадани он, маҳрум шудани кӯдаки ноболиғ аз як ё ҳар ду волидайн фарқ мекунад.

Давлат бо тартиботи қонунӣ муайян кардааст, ки қадом мақомоти давлатӣ вазифадор аст, ҳуқуқҳои иҷтимоии шаҳрвандонро таъмин кунад. Амалсозии ин ҳуқуқҳо аз замони бавучудоии онҳо, аз ҷумла аз пайдоиши имконияти ҳуқуқ ба нафақа дар мавриди расидан ба синни муайян (мардҳо ба синни 63 ва занҳо ба синни 58) вобаста аст.

Дар ин маврид ҳар кас ҳуқуқи мурочиат қардан ба мақомоти ҳифзи иҷтимоиро барои додани нафақа ва ҳуҷҷатҳои зарурӣ дар ин хусус соҳиб мешавад. Мақомоти ҳифзи иҷтимоӣ дар асоси ҳуҷҷатҳои пешниҳодшуда андозаи нафақаро муайян мекунад. Қонунгузори асосан баъди баромадан ба нафақа ҳатман аз қор рафтагро пешбинӣ намекунад. Агар шаҳрванд аз ӯҳдаи иҷрои ҷаъолияти меҳнати барояд, вай метавонад баъди баромадан ба нафақа ҳам қорашро давом дода, ҳам музди меҳнат ва ҳам нафақа гирад. Ҳамчунин муқаррар шудааст, ки нафақагир барои иҷрои рӯзи қории ноқурра метавонад қарордод бандад. Ин қоида моҳияти одамдӯстдорӣ дошта, ба таъмини ҳаёти арзанда дар пиронсолӣ мусоидат мекунад.

Агар шахс ба синни нафақа расаду вале собиқаи қурраи қорӣ надошта бошад (барои мардҳо дар сурати мавҷудияти собиқаи қории на қамтар аз 25 сол ва барои занҳо дар сурати мавҷудияти собиқаи қории на қамтар аз 20 сол), дар ин маврид қонунгузори ҳуқуқи гирифтани нафақаро бо собиқаи ноқурраи қорӣ (на қамтар аз 5) сол пешбинӣ менамояд.

Қонун навъҳои гуногуни нафақаи махсусро чун додани нафақа ба сабаби маъҷубӣ, сарфи назар аз собиқаи қорӣ, муайян ва пешбинӣ менамояд.

Агар шахс маъҷуби гурӯҳҳои 1,2,3 бошад, вай метавонад оид ба таъин қардани нафақа ба мақомоти ҳифзи иҷтимоӣ мурочиат кунад ва нафақаи маъҷубӣ мутобиқи қонунгузори таъин қарда ва дода мешавад. Андозаи минималии нафақаи маъҷубони гурӯҳҳои 1,2,3 набояд аз андозаи минималии музди меҳнат қам бошад.

Шаҳси дар таъминоти одами ҷавида қарордошта дар мавриди маҳрум шудан аз сарпараст ҳуқуқи гирифтани нафақаро соҳиб мешавад. Чунин нафақа ҳамчунин ба шаҳси ба синни нафақа расида, агар сарпарастӣ ӯ ҷавтад, дода мешавад ва ӯ дигар навъҳои нафақаро гирифта наметавонад.

Кӯдакони то 18-сола ва муҳассилин ҳуқуқ доранд чунин нафақаро то синни 23-солагӣ гиранд.

Ҳуқуқи гирифтани нафақаи иҷтимоиро кӯдакони маъҷуби гурӯҳҳои 1,2 ва 3, мардони синнашон 65-сола ва занҳои синнашон 60-сола, кӯдакони аз сарпарастони худ маҳрумшуда, ҳамчунин маъҷубони то 16-сола доранд.

Қонунгузори ду навъи қумакпулии оилавино пешбинӣ кардааст: қумакпулии яқвақта ҳангоми таваллуд шудани кӯдак ва қумакпулии ҳармоҳа барои нигоҳубини кӯдак то яқуним сола шудани вай.

Барои гирифтани кӯмакпулии оилавӣ зарур аст, ки шаҳодатнома дар бораи таваллуди кӯдак ва маълумотномаи тиббӣ пешниҳод карда шавад. Кӯмакпулии мазкур ба он аъзои оила дода мешавад, ки бевосита бо тарбияи кӯдак машғул аст.

3. КӯМАКИ ИҶТИМОИ БА АҲОЛӢ. Бо назардошти шароитҳои имрӯзаи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ додани кӯмакпулӣ ба бекорон аҳамияти фавқуллодда дорад. Одам дар он маврид бекор ҳисобида мешавад, ки вай аз ҷои кор маҳрум гашта, бо мақсади дарёфти кори мувофиқ дар мақомоти давлатии шугли аҳоли дар қайд истода бошад.

Кӯмакпулӣ ба одами бекор ба андозаи 50 Ҷоизи андозаи минималии музди меҳнати ҷои охири кор дода шуда, вай набояд аз андозаи муқарраршудаи минималии музди меҳнат кам бошад. Ба ин тариқ, аҳамияти ин кӯмакпулӣ дар он ифода мегардад, ки шахс ҳар қадар муваққатӣ кор накунад, қонунгузори гирифтани даромади муайянро барои пешбурди зиндагӣ қафолат медиҳад. Дигар шакли кӯмак ин кӯмак дар мавриди дафнкунӣ аст ва он ба шахсе дода мешавад, ки аз аҳли оилааш қасе Ҷавтидааст. Андозаи ин кӯмак ба андозаи 12 қаратаи музди меҳнат баробар аст ва аз ҷониби қорхона - ҷои асосии қорманд дода мешавад. Шартӣ асосии гирифтани ин кӯмакпулӣ шаҳодатнома дар бораи Ҷавт аз мақомоти САҲШ (ЗАГС) мебошад.

Ҳуқуқи гирифтани кӯмак дар давраи қорношоямии муваққатӣ низ ба низоми таъминоти иҷтимоӣ дохил мешавад. Кӯмак дар давраи қорношоямии муваққатӣ аз фонди махсус ва фонди истехсолӣ дар мавриди муваққатан қобилияти қориро гум қардани қорманд ё хизматчи дода мешавад. Барои гирифтани ин навъи кӯмак хуҷҷатҳои

Расми 42. Ҳуқуқи таъминоти иҷтимоӣ

зерин пешниҳод мегарданд: қарақои бемори ва маълумотнома дар бораи қорношоямии муваққатӣ.

Қонунгузори андозаи ин кӯмакро бо тартиби зер муқаррар қардаст: ба андозаи 100 Ҷоизи музди меҳнат-агар қорманд собиқои қории 8 сола дошта бошад; иштирокчи Қанги Бузурги Қатани ва ашхоси бо онҳо баробарқардашуда; ашхоси се нафар ва зиёда аз он қӯдақони то 15-сола (қонандақони то 18 сола) дошта; кӯмак ба шахси 5 сол собиқои қори

дошта ба андозаи 80 фоиз ва ба шаҳси то 5 сол собикаи бетанаффуси корӣ дошта ба андозаи 60 фоиз дода мешавад.

Шаҳс ҳақ дорад барои корношоямии муваққатӣ дар тамоми давраи корношоямӣ кӯмакпулӣ гирад, вале он дар мавриди бемориҳои фитрӣ низ набояд аз 4 моҳ зиёд бошад, аммо дар мавриди гирифтورӣ ба касалии сил набояд аз 12 моҳ зиёд бошад. Қайд кардан бамаврид аст, ки андозаи кӯмакпулӣ аз андозаи музди ҳармоҳаи меҳнат набояд зиёд бошад. Кӯмакпулӣ ҳангоми ҳомиладорӣ ва таваллуди кӯдак дар сурати пешниҳод кардани шаҳодатнома дар бораи таваллуд дода мешавад. Ин кӯмакпулӣ дар ҳаҷми пурраи музди меҳнат дар давраи руҳсатӣ дода мешавад, ки 70 рузи тақвимиро то ва 70 рузи тақвимиро баъди таваллуд фаро мегирад.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: ҳуқуқ ба таъминоти иҷтимоӣ, таъминоти иҷтимоӣ, нафақа, хизматрасониҳои иҷтимоӣ ба бекорон, нафақаи иҷтимоӣ, нафақаи меҳнатӣ, кӯмаки иҷтимоӣ, корношоямӣ.

Савол ва супоришҳо:

1. *Ҳуқуқ ба таъминоти иҷтимоӣ чӣ маънӣ дорад?*
2. *Дар кадом ҳолатҳо ба шаҳравандон кӯмаки иҷтимоӣ расонида мешавад?*
3. *Ба низоми давлатии таъминоти иҷтимоӣ кадом унсурҳо дохил мешаванд?*
4. *Нафақа чист? Шумо кадом навъҳои нафақаро медонед?*
5. *Маъҷубон ва тиронсолон аз давлат кадом навъҳои нафақа ва кӯмаки иҷтимоиро мегиранд?*
6. *Онҳое, ки муваққатан қобилияти кориашонро гум кардаанд ва ятимон аз давлат чӣ гуна кӯмакҳо мегиранд?*

БОБИ 13

ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ ФАРҲАНҒӢ

§ 45. ТАВСИФИ УМУМИИ ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ ФАРҲАНҒӢ

1. ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ ФАРҲАНҒӢИ ИНСОН: МАФҲУМ, ХУСУСИЯТҲО. Ҳуқуқ ва озодиҳои фарҳангӣ гурӯҳи махсуси ҳуқуқҳо мебошанд, ки рушди маънавии инсонро кафолат дода, ба шаҳс кӯмак мекунанд, иштирокдори пешрафти маънавӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ гардад. Онҳо аз ҷониби инсон дар раванди фаъолияти маънавӣ ва эҷодӣ ва шиносӣ бо зебӣ амалӣ гардонда мешаванд.

Истилохи «фарҳанг» (дар забони лот. Cultura-руёнидан, сабзонидан) дар ибтидо маънии соҳиби донишҳо ва таҷриба шудани инсонро дошт. Ба маънии васеъ зери мафҳуми фарҳанг ҳамаи дастовардҳои инсоният, ҳамаи он чи ки инсон офаридааст, фаҳмида мешавад. Аз ин рӯ фарҳангро ба моддӣ ва маънавӣ чудо мекунанд. Фарҳанги моддӣ соҳаи истеҳсолоти моддӣ: техника, васоити коммуникатсия, биноҳо, иншоот, нақлиёт, роҳҳо, манзил, асбобҳои рӯзгор, либос ва ғайраро фаро мегирад. Фарҳанги маънавӣ дар худ соҳаи истеҳсолоти маънавӣ ва натиҷаҳои он: дин, фалсафа, ахлоқ, санъат, илм, анъанаҳо, одатҳо ва ғайраро шомил месозад. Байни фарҳанги моддӣ ва маънавӣ ягонагии амиқ мавҷуд аст, зеро ҳар дуи онҳо натиҷаи фаъолияти инсон мебошанд, ки дар сарғашон дар ниҳояти қор ибтидои маънавӣ-ғояҳо, лоиҳаҳо, андешаҳои инсон, ки ӯ ба шакли моддӣ муҷассам месозад, меистанд.

Ҳуқуқҳо ва озодиҳои фарҳангӣ маҷмуи ҳуқуқҳо ва озодиҳои мебошанд, ки имкониятҳои инсонро оид ба амали гардонидани муносибатҳои фарҳангии ба рушди маънавии ҷомеа ниғаронидашуда ифода менамоянд.

Ба ҳуқуқҳо ва озодиҳои фарҳангӣ мансубанд: ҳуқуқи таҳсил, ҳуқуқи озодона иштирок кардан дар ҳаёти фарҳангии ҷомеа, ҳуқуқи дастрасӣ ба арзишҳои фарҳангӣ, ҳуқуқ ба эҷодиёт, ҳуқуқи истифодаи натиҷаҳои пешрафт ва ғайра. Ҳамаи онҳо дар низоми ягона байни ҳам алоқаманданд.

Ҳуқуқҳо ва озодиҳои фарҳангӣ барои рушди ҳар як инсон, ҷомеа ва давлат аҳамияти муҳимтарин доранд. Рушди фарҳанг ҳуқуқ ва қарзи ҳар як миллат аст. Ба ҳар кас дастрасӣ ба дониш ва имконияти ҳаловат бурдан аз санъат ва адабиёти ҳамаи халқҳо, иштирок кардан дар пешрафти илм дар ҳамаи ғушаҳои кураи Замин, истифода намудан аз неъматҳои он ва кӯмак кардан ба ҳаёти фарҳангӣ бояд таъмин карда шавад. Ҳамаи давлатҳо бобати демократикунони фарҳанг, таъмини ҳуқуқҳо ва озодиҳои фарҳангӣ, кафолатҳои ширкат варзидан дар натиҷаҳои он бе ягон маҳдудият бояд тадбирҳо андешанд. Давлатҳо вазифадоранд, ки барои ҳифзи озодии эҷодиёт шароитҳо фароҳам оранд, ба кормандони эҷодӣ кӯмак расонанд, онҳоро бо ҳуқуқи таъсис додани иттифокҳои касаба баҳри ҳифзи ҳуқуқҳои худ ва ғайра таъмин намоянд.

Дар сатҳи байналмилалӣ дастгирӣ ва ҳифзи ҳуқуқҳои фарҳангии инсон бевосита ба доираи вазифаҳои дар назди ташкилоти махсусгардонидашудан СММ-ЮНЕСКО истода дохил мешаванд. Ба ҳуқуқҳои фарҳангӣ хусусиятҳои хосанд, ки онҳоро аз дигар гурӯҳҳои ҳуқуқҳо ва озодиҳо фарқ мекунонанд. Онҳо бо тавлиди муносибатҳои фарҳангӣ дар ҷомеа, бо пайдошавии озодии эҷодиёт ба миён меоянд, вале чун анъана онҳоро ба насли дуҷуми ҳуқуқҳо мансуб медонанд, зеро эътироф ва таҳкими ҳуқуқии онҳо ба миёнаҳои асри XX рост меояд.

Ҳуқуқҳо ва озодиҳои фарҳангӣ ба ҳар кас аз лаҳзаи таваллуд тааллуқ дошта, аз шаҳрвандӣ ва ё раияти ин ё он давлат будани инсон вобаста нестанд. Онҳо дар худ асосан озодиҳои гуногунро таҷассум мекунанд, масалан, озодии ҳар кас ба эҷодиёт, озодии истифода аз воситаҳои ахбори омма ва ғайра.

Ҳуқуқҳо ва озодиҳои фарҳангӣ метавонанд инфиродӣ ё дастаҷамъона бошанд. Масалан, ҳуқуқи таҳсил, ҳуқуқи истифода аз забони модарӣ, ҳуқуқи муаллифии асари адабӣ ё мусиқӣ ба таври инфиродӣ амалӣ мешаванд, аммо ҳуқуқи нигоҳдории фарҳанги миллӣ, одатҳо, эътиқод, ки ба ақаллиятҳои миллӣ, миллатҳо ва халқҳои алоҳида тааллуқ доранд, дастаҷамъӣ мебошанд.

Ҳуқуқҳо ва озодиҳои фарҳангӣ бо мақсади таъмини эътирофи зарурӣ ва эътироми ҳуқуқҳо ва озодиҳои дигар одамон, маънавият, тартибот ва неқӯаҳволӣ дар ҷомеа метавонанд ба таври қонунӣ маҳдуд карда шаванд. Масалан, озодии эҷодиёт чунин маънӣ надорад, ки ба одам ҳама чиз мумкин бошад, билобар ин вай дар асарҳои худ набояд меъёрҳои ахлоқию маънавий ё қоидаҳои ҳуқуқиро вайрон кунад. Асарҳои адабӣ, мусиқӣ, бадеӣ, иттилоот дар ВАО набояд наҷодпарастӣ, миллатгаройӣ, душманӣ, бадбинии иҷтимоӣ диниро тарғиб кунанд.

2. НИЗОМИ ҲУҚУҚҲОИ ФАРҲАНГӢ. Ҳуқуқҳо ва озодиҳои фарҳангӣ байни ҳам алоқаманданд ва низоми ягонро мекунанд. Низоми ҳуқуқҳои фарҳангӣ дар моддаҳои 26-27-и Эълומияи умумии ҳуқуқи башар, моддаҳои 13-15-и Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ва дигар ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ ҳуқуқи зикр гардидааст. Ҳуқуқ ва озодиҳои фарҳангӣ ҳамчунин дар конститутсияҳо ва қонунгузориҳои бисёр мамлакатҳои ҷаҳон инъикос ёфтаанд.

Моддаҳои зикршудаи ин санадҳои байналмилалӣро бодикҳат омӯед: дар онҳо қадом ҳуқуқ ва озодиҳои инсон таҳқим ёфтаанд ва қафолат дода шудаанд?

Ҳамаи ҳуқуқ ва озодиҳои фарҳангӣ байни ҳам алоқаманд буда ва онҳо дар якҷоягӣ бо дигар ҳуқуқу озодиҳои инсон амал карда, муносибатҳои муҳими ҷамъиятиро ба тартиб меоваранд.

Мутобиқи Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳуқуқҳои асосии фарҳангӣ мансубанд: иштироки озоди ҳар кас дар ҳаёти фарҳангии мамлакат ва дастрасӣ ба арзишҳои фарҳангӣ (моддаи 40); ҳуқуқи таҳсил (моддаи 41).

Татбиқи ҳуқуқ ва озодиҳои фарҳангӣ бо амалисозии ҳамаи гурӯҳҳои дигари ҳуқуқҳои инсон зич алоқаманд аст. Ҷунончи, хангоми амалисозии ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсӣ чун озодии суҳан, озодии матбуот, ҳуқуқи истифодаи иттилоот ҳуқуқҳои фарҳангӣ, чун муҳарриқи ин ҳуқуқҳо

баромад мекунанд. Озодии эътиқод низ бо дин ва ҳуқуқҳои фарҳангӣ зич алоқаманд аст. Ҳуқуқҳо ва озодиҳои фарҳангӣ бо ҳуқуқҳои иқтисодӣ алоқамандии зич доранд, масалан, онҳо ҳангоми интиҳоби касб, кор ва ихтисос чун асос баромад мекунанд. Ҳамин тавр, ҳуқуқ ва озодиҳои фарҳангӣ дар маҷмӯъ бо ҳуқуқҳои шахсӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ низоми ягонаи муносибатҳои ро ба вучуд меоранд, ки ба рушди минбаъдаи ҷомеа мусоидат мекунанд.

3. РУШДИ ФАРҲАНГ ВА АМАЛИШАВИИ ҲУҚУҚҶО ВА ОЗОДИҶОИ ФАРҲАНГӢ. Инкишофи пешрафти дар ҷомеа баамалоянда, пеш аз ҳама, бо дараҷаи рушди илму маориф тавсиф меёбад. Тоҷикон фарҳанг ва арзишҳои маънавии бой доранд. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун вориси фарҳанги бузург дар ҷомеаи ҷаҳонӣ ҷои бо ҳуд хосро ишғол намуда, байни ҳамаи халқҳо ва миллатҳо обрӯю эътибори арзанда дорад. Давлат ва Ҳукумати Тоҷикистон аз рӯзҳои аввали ташкилҳои худ ба инкишофи соҳаи фарҳанг аҳамияти махсус медиҳанд. Ҳанӯз соли 1924 дар Тоҷикистон Комиссариати халқии маориф ташкил шуда буд, ки ба соҳаи маориф ва баланд бардоштани сатҳи маънавии аҳоли роҳбарӣ мекард.

 Чадвалро бодикқат омӯед. Ба фикри Шумо, кадом омилҳо ба баланд гардидани сатҳи маърифати аҳоли таъсир мерасонанд?

Солҳо	Миқдори мактабҳо ва интернатҳо	Муаллимон	Ҳонандагон
1924	4 интернат, 3 мактаби ибтидоӣ	3	152
2004	3677 мактаб	100000	2 млн.

Барои ҳар ҷомеа рушди санъат нақши муҳим мебозад. Ҷунончи, намунаҳои аввалин театр ҳанӯз дар ҷомеаи ибтидоӣ пайдо шуда буданд. То истилои арабҳо шаклҳои гуногуни санъати театр танҳо аз ҷониби одамони сарватманд паҳн мегардиданду истифода мешуданд.

 Дар бораи театрҳои халқӣ чӣҳо медонед?

Соли ташкилшавӣ	Театрҳои аввалин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон
1929	Театри давлатии академии ба номи А. Лоҳутӣ
1935	Театри драмавии мусиқӣ
1937	Театри касбии русӣ
1940	Театри давлатии академии опера ва балет

Яке аз навъҳои муассисаҳои фарҳангӣ осорхонаҳо (музейҳо) мебошанд, ки аз таърих ва ҳаёти халқҳои мамлакат маводи зарурӣ гирд оварда, ба одамон баҳри шиносӣ манзур мекунанд. Ҳар кас метавонад озодона ба осорхона рафта, бо таърих ва фарҳанг шинос шавад. Дар Тоҷикистон Осорхонаи миллии бо номи Камолиддин Беҳзод, Осорхонаи археология ва бостоншиносии Академияи илмҳои Тоҷикистон ва ғайра мавҷуданд, ки ҳар кас метавонад он ҷо рафта, ҷаҳони маънавии худро бой гардонад.

Шаҳрвандон донишҳои худро ҳамчунин дар китобхонаҳо бой гардонда метавонанд. Китобхонаи миллии Тоҷикистон ба номи Фирдавӣ соли 1933 таъсис ёфтааст.

Имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон даҳҳо шабакаҳои радио ва телевизион барои халқ хизмат мекунанд. Радиостансияи аввалин дар Душанбе ҳанӯз соли 1933 ба кор шурӯъ карда буд. Нахустин барномаи телевизиони Тоҷикистон 7 ноябри соли 1959 паҳш гардид. Аз он замон то имрӯз барномаҳои онро одамон тавассути антеннаи 192 метри студиияи телевизион тамошо мекунанд.

Сокинони ҷумҳури иттилооти гуногунро аз ВАО, аз ҷумла рӯзномаҳо мегиранд. Аввалин рӯзномаҳо ҳанӯз дар ибтидои асри ХХ чоп шуда буданд: “Бухорои шариф” (соли 1911), “Овози тоҷик” (соли 1918), “Тоҷикистони советӣ” (соли 1925), “Красный Таджикистан” (соли 1928), “Раҳнамои дониш” (соли 1926), “Роҳбари дониш” (соли 1927), “Иди тоҷик” (соли 1929) ва ғайра.

Мусиқӣ яке аз шаклҳои маъмули санъат аст. Вай бо пайдоиши одам арзи вуҷуд карда, яке аз воситаҳои фарогат, орзую ҳаёлҳои ширин ва рӯҳбаландӣ ба муборизаву корномаҳо маҳсуб мешавад. Дар таърихи халқи тоҷик навъҳои мусиқӣҳои «Шашмақом», «Фалак» маъмуланд.

Аз ҷумла «Шашмақом» имрӯз барои рушди мусиқии классикии тоҷик таъсири пурсамаре мерасонад. Аввалин мактабҳои мусиқӣ дар шаҳрҳои Хучанд (соли 1934) ва Душанбе ташкил ёфта буданд. Имрӯз дар Тоҷикистон Консерваторияи миллии, Донишқадаи давлатии санъат, даҳҳо омӯзишгоҳҳо ва мактабҳои мусиқӣ фаъолият доранд.

Халқи тоҷик бисёр ҷашнҳои миллии ва маросимҳои динии дорон анъанаҳои қадимӣ мебошад. Инҳо аз ҷумла ҷашни миллии Наврӯз, идҳои Рамазон ва Қурбон, тӯйҳои арусӣ, хатнасур, зодрузҳо ва ғайраанд.

Ҳуқуқҳои фарҳангӣ, барқарорӣ амалисозии онҳо дар ҷомеа барои рушди маънавий бо роҳи барпо намудани давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд шароитҳо фароҳам меоранд.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: *фарҳанг, ҳуқуқ ва озодиҳои фарҳангӣ, низомии ҳуқуқ ва озодиҳои фарҳангӣ.*

Сявол ва супоришҳо:

1. *Кадам ҳуқуқ ва озодиҳоро фарҳангӣ меноманд? Ба андешаи Шумо, кадом хусусиятҳо онҳоро аз дигар ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон ва шахрванд фарқ мекунонад?*

2. *Сисерон қайд карда буд: «Баробари фарҳанги ифодакунандаи коркарду сабзгардони замин фарҳанге ҳаст, ки мазраи дилҳоро сабз мегардонад». Шумо ин гуфтаи файласуфро чӣ тавр мефаҳмед? Зери маҳфуми фарҳанги моддӣ ва маънавӣ чӣҳо фаҳмида мешаванд?*

3. *Аз робитаи байниҳамдигарии ҳуқуқ ва озодиҳои фарҳангӣ бо дигар ҳуқуқҳои инсон мисолҳо оред.*

4. *Ҳуҷҷатҳои байналмилали кафолатдиҳандаи ҳуқуқҳои фарҳангии инсонро номбар кунед.*

5. *Шумо кадом ҳуқуқу озодиҳои фарҳангии шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистонро медонед? Аз ҳуқуқҳои инфиродӣ ва дастаҷамъии фарҳангӣ мисолҳо оред.*

6. *Кадам ҳунарпешаҳои халқӣ ва шоистаи Ҷумҳурии Тоҷикистонро медонед?*

§46. ҲУҚУҚИ ИШТИРОК ДАР ҲАЁТИ ФАРҲАНГИИ ҶОМЕА

1. ҲУҚУҚИ ИШТИРОК ДАР ҲАЁТИ ФАРҲАНГИИ ҶОМЕА ВА ШАКЛҲОИ ИСТИФОДАИ ОН. Ҳар кас, сарфи назар аз мансубияти шахрвандӣ, ҳуқуқи иштирок кардан дар ҳаёти фарҳангии ҷомеа, истифодаи муассисаҳои фарҳангӣ ва дастрасӣ ба арзишҳои фарҳангӣ дорад.

Иштирок дар ҳаёти фарҳангӣ шаклҳои васеи вобастагӣ ба онро асоснок гардонида, ҷаҳони маънавии ҳар одамро ганӣ мегардонад.

Стандартҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон ҳуқуқи иштирок дар ҳаёти фарҳангиро таҳмин мебахшанд. Мувофиқи моддаи 27-и Эълонияи умумии ҳуқуқи башар “ҳар як инсон ҳақ дорад, ки дар ҳаёти фарҳангии ҷомеа озодона ширкат варзад, аз ҳунар баҳра барад, дар пешрафти илм саҳм гирад ва аз дастовардҳои он истифода намояд. Ҳар як инсон ба ҳифзи манфиатҳои моддию маънавии худ, ки самараи корҳои илмӣ, адабӣ ё ҳунарии ӯ мебошанд, ҳақ дорад”. Моддаи 15-и Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ низ ҳуқуқҳои зерини ҳар касро эътироф мекунад: а) иштирок дар ҳаёти фарҳангӣ; б) баҳрабардорӣ аз натиҷаҳои пешрафти илмӣ ва истифодаи амалии онҳо; в) истифода аз ҳифзи манфиатҳои маънавию моддӣ, ки вобаста ба ҳама гуна осори илмӣ, адабӣ ё бадеӣ ба миён меоянду вай муаллифи онҳост.

Конститутсия ва қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҳуқуқи иштироки озодонаро дар ҳаёти фарҳангӣ кафолат медиҳанд.

Дар шахс ҳақ дорад озодона дар ҳаёти фарҳангии ҷамъият, эҷоди бодӣ, илмӣ ва техникӣ ширкат варзад, аз дастовардҳои онҳо истифода кунад. Сарватҳои фарҳангӣ ва маънавро давлат ҳимоя мекунад. Моликияти зеҳнӣ дар ҳимояи қонун аст.

Моддаи 40-и Конститусияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон

Мутобиқи моддаи 5-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фарҳанг” (соли 1997) шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, сарфи назар аз баромади иҷтимоӣ, мансубияти наҷодӣ ва миллӣ, ҷинс, забон, таҳсилот, эътиқод, вазъи иҷтимоӣ амволӣ, навъи шугл ҳуқуқҳои зерин доранд: 1) истифодаи озодона аз дастовардҳои фарҳангии умумимиллӣ ва умумибашарӣ; 2) мутобиқи шавқмандӣ ва лаёқатмандӣ худ машғул шудан бо ҳамаи навъҳои фаъолияти эҷодии касбӣ ва гайрикасбӣ (ҳавасмандӣ); 3) соҳибият ба моликияти зеҳнӣ, нигоҳдории асрори маҳорати худ, озодона ихтиёрдорӣ кардани дастовардҳои ҳеш; 4) озодона истифода кардани арзишҳои маънавӣ, эстетикӣ ва гайра ва доштани дастгирии давлатӣ дар ҳифзи фарҳангии миллии худ; 5) озодона истифода кардан аз сарватҳои фарҳангии худ, фондҳои китобхонаҳо, осорхонаҳо ва бойгонии давлатӣ; 6) бе маҳдудият гирифтани таҳсилоти гуманитарӣ ва бадеӣ, озодона интиҳоб кардани шакли усулҳои таҳсил; 7) ғамхорӣ кардан барои нигоҳдории мероси гузашта ва дастовардҳои ҳозираи фарҳангӣ; 8) соҳиби хусусии авмоле будан, ки аҳамияти таърихӣ фарҳангӣ доранд, коллексияҳо ва мавод, биноҳо ва иншоот, муассисаҳо, корхонаҳо ва дигар объектҳои фарҳангӣ; 9) бо мақсади офаридани арзишҳои фарҳангӣ таъсис додани ташкилотҳо, муассисаҳо, корхонаҳо, асосиатсияҳо, иттифокҳои эҷодӣ ва дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ; 10) ошкоро манзур кардани натиҷаҳои фаъолияти эҷодии худ дар хорича; 11) амалисозии фаъолияти фарҳангӣ дар ҳудуди давлатҳои дигар бо дар назардошти қонунгузори ин давлатҳо.

Расми 43. Ҳуқуқ иштирок дар ҳаёти фарҳангии ҷомеа

Барои амалисозии ҳуқуқ ва озодиҳои фарҳангӣ муассисаҳо ва ташкилотҳои фарҳангӣ мавҷуданд. Инсон ҳақ дорад дар фаъолияти муассисаи фарҳангӣ ширкат варзад ё аз фаъолияти эҷодии он ҳалова бубарад.

Ҳар кас метавонад аз арзишҳои фарҳангӣ истифода кунад. Моддаи 8-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фарҳанг” номгуи онҳоро таҳким бахшидааст. Ба арзишҳои милли-фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон бозёфтҳои археологӣ, ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ, коллексияи ашёи қадимӣ ва асарҳои санъат, аз ҷумла расмҳо, мусаввараҳо, асарҳои ҳайкалтарошӣ, топонимҳои аҳамияти таърихӣ дошта, асарҳои ороишӣ, нашрҳои дастхатӣ, осори қадимӣ, дастнависҳои муаллифӣ, литографияҳо, ҳуҷҷатҳои таърихӣ, асарҳои нодир, марқаҳҳои шахсиятҳои маъруф, боғҳо, манзараҳои табиӣ аҳамияти таърихӣ дошта ва ғайра мансубанд.

Тарғибу ташвиқи мероси милли-фарҳангӣ ва дастовардҳои фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба зиммаи муассисаҳои театрии намоишӣ ва концертӣ, кино ва муассисаҳои тарғиботи видеоӣ, китобхонаҳо, бойгонӣҳо, клубҳо, хонаҳои маданият, боғҳои фарҳангу истироҳат, марказҳои фарҳангӣ-фароғатӣ, толорҳои намоиш, осорхонаҳо, мамнӯъгоҳҳои таърихӣ табиӣ, радио ва телевизион, иттифоқҳои эҷодӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятии қорқунони (ҳодимони) фарҳанг ва санъат, марказҳои илмӣ-техникӣ, марказҳои берунамактабии фарҳангӣ-фароғатӣ, идораҳои рӯзнамаву маҷаллаҳо, нашриётҳо ва ғайра мебошад.

Барои ҳар одам бозид аз осорхона, истифода аз китобхона ва бойгонӣҳо ихтиёрӣ аст. Дар муассисаҳои фарҳангӣ барои гирифтани маълумот, ҷамъовариҳои ҳар гуна мавод шароитҳои зарурӣ мавҷуданд. Қайд кардан ҷои аст, ки ҳангоми иштирок дар ҳаёти фарҳангӣ одам вазифадор аст, ба қоидаҳо ва тартиботи дохилии муассиса иттиқат кунад.

2. ҲУҚУҚИ ИНСОН БА ДАСТОВАРДҲОИ ИЛМӢ-ТЕХНИКӢ.

Имрӯз ягон соҳае нест, ки дар он дастовардҳои илм ва техника истифода нашавад. Шаҳодати он телевизорҳо, компютерҳо, дастгоҳҳои видео ва аудио, телефонҳои мобилӣ, антеннаҳои телевизионии маснӯӣ, ҳуҷҷатҳои электронӣ ва ғайра мебошанд. Истифодаи дастовардҳои илмӣ ба миллионҳо одамон кӯмак карда, қори онҳоро осон мегардонад. Одамон дар муддати кӯтоҳтарин метавонанд бо ҳамдигар гуфтугӯ кунанд, ба яқдигар маълумотҳои заруриро расонанд, бо ёрии Интернет иттилооти гуногун пайдо карда, онро истифода намоянд.

Мисолҳои ба Шумо маълуми дастовардҳои илм ва техникаро оред.

Дар натиҷаи истифодаи дастовардҳои илм ва техника одам метавонад сатҳи дониши худро баланд бардорад, аз маводи Интернет истифода карда (ҳуқуқи таҳсил) маълумотҳои гуногунро фаҳмад (ҳуқуқи ба иттилоот), мукотибаи электронӣ дошта бошад (ҳуқуқи ба ҳаёти шахсӣ) ва дигар навъҳои истифодаи ҳуқуқҳои худро таъмин намояд. Ҳамчунин таъсири дастовардҳои илм ва техника ба муҳити зист (проблемаҳои экология), вазъи саломатӣ (пешгирии бемориҳои гуногун) ба мушоҳида мерасад.

Одам офарандаи ҳамаи ин воситаҳо буда, метавонад на танҳо истифодаи муваффақона ва оқилонаи онҳоро дар хочагӣ, ҳамчунин роҳ наодан ба вайрон кардани ҳуқуқҳои инсон таъмин намояд.

Тарғиби иттилоот ва паҳн кардани асарҳое, ки ба зуран сарнагун сохтани соҳти конституционӣ, ҷангу зӯрварӣ, бераҳмӣ, бадбинии миллию динӣ даъват мекунад ва шаъну эътибори миллиро паст зада, порнография ва бадахлоқиро ташвиқ мекунад, манъ аст. Маҳдуд ва манъсозии истифодаи мероси фарҳангӣ, ғаъолияти фарҳангӣ ва дастовардҳои он бо қонунгузори Чумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешавад.

3. МОЛИКИЯТИ ЗЕҲНӢ ВА ҲИМОЯИ ОН. Озодии эҷодиёти бадеӣ, илмӣ ва дигар навъҳои эҷодиёт бо озодии суҳан ва матбуот алоқаманданд, зеро танҳо суҳани муаллиф аҳамияти иҷтимоӣ ва арзишмандии асарро муайян мекунад, ё суҳан сабаби маҳдудияти ҳуқуқи ӯ мегардад. Озодии эҷодиёт аз ҷониби давлат маҳдуд карда намешавад, зеро он натиҷаи меҳнати шахсии ҳар инсон аст. Бо ҳамин асосҳо давлат набояд ба ғаъолияти эҷодии шахрванд ҳалал расонад ва сензураи давлатӣ муқаррар намояд.

Мутобиқи моддаи 13-и Қонуни Чумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фарҳанг” Чумҳурии Тоҷикистон ғаъолияти эҷодиро эътироф мекунад ва ба озодии ғаъолияти эҷодӣ даҳолат намекунад. Давлат ғаъолияти эҷодиро дастгирӣ мекунад ва ба инкишофи он ёрии моддӣ ва маънавӣ мерасонад, эҷодиётро аз даҳолати ташкилотҳо, корхонаҳо, муассисаҳо ва ҳизбҳо ҳифз менамояд, ба амалишавии гоҳҳои эҷодӣ кӯмак мекунад. Дар Чумҳурии Тоҷикистон барои инкишофи ҳамаи навъҳои ғаъолияти эҷодии касбӣ ва ғайрикасбӣ (ҳавасмандӣ), эҷодиёти театрий, мусикӣ, санъати тасвийрӣ, санъати кино, сирк, телевизион, радио, эҷодиёти анъанавии касбӣ, ғаъолияти эҷодии устоҳои ҳалқӣ ва ғайра шароитҳои зарурӣ фароҳам оварда мешаванд.

Моликияти зеҳнӣ ҳуқуқҳои шахсии молумулқӣ ва ғайримолумулқие мебошанд, ки ба натиҷаҳои ғаъолияти зеҳнӣ, инфиродигардонии воситаҳои иштирокдорони аҳдҳои шахрвандӣ, маҳсулоти шахсӣ, корҳо ё хизматрасониҳо, ҷун объектҳои дигар, баробар доништа шудаанд.

Тибқи Кодекси граждании Чумҳурии Тоҷикистон ба объектҳои моликияти зеҳнӣ инҳо мансубанд: 1) натиҷаҳои ғаъолияти эҷодии зеҳнӣ: асарҳои илмӣ, санъат ва адабиёт, аз ҷумла барномаҳо барои мошинҳои электронии ҳисоббарор, барномаҳои компютерӣ ва маҷмуи маълумот; иҷро намудан, фонограммаҳо, ташкили намоиши эфирӣ ё намоиши кабелӣ, ихтироот, моделҳои муфид, намунаҳои саноатӣ, дастовардҳои селекционӣ, топологияи микросхемаҳои интегралӣ: маълумоти дорон сирри хизматӣ ё тижоратӣ; 2) воситаҳои фардиқунонии иштирокдорони аҳдҳои шахрвандӣ, молҳо, корҳо ва хизматрасонӣ, номи фирмавӣ: тамғаи

мол ва тамган хизматрасонӣ; номи маҳали истехсоли мол ва нишондодҳои истехсолий; 3) натиҷаҳои дигари фаъолияти зехнӣ ва воситаҳои фардиқунонии ба онҳо баробаркардашуда, ки мутобиқи қонунҳо ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалии эътирофнамудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳифз карда мешаванд.

Вақте сухан дар бораи моликияти зехнӣ меравад, пеш аз ҳама ҳуқуқи муаллифӣ ва ҳуқуқи патентӣ дар назар аст.

Ба фикри Шумо, моликияти зехнӣ чӣ тавр ҳифз карда мешавад?

Мафҳумҳои зеринро ба ҳоғир гиред: ҳуқуқи иштирок дар ҳаёти фарҳангӣ, арзишҳои фарҳангӣ, моликияти зехнӣ.

Савол ва супоришҳо:

1. Дар Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи фарҳанг" кадом ҳуқуқҳои фарҳангӣ номбар карда шудаанд?

2. Дастрасӣ ба арзишҳои фарҳангӣ чӣ маънӣ дорад? Арзишҳои фарҳангӣ чист?

3. Дар романи Иван Ефремов "Таиси Афинӣ" муколамаи Искандари Мақдунӣ ва ҳамсафи ӯ Птоломей, ки шоҳони Мисро тобеъ сохта буд, оварда шудааст: «Птоломей пай бурд, ки истилогарон ин ё он мамлақатро тобеъ сохта, дар навбати аввал мероси фарҳангӣ - таърихиро онро нобуд месозанд. Ӯ сабаб пурсид. Искандари Мақдунӣ ҷавоб дод: "Мероси фарҳангӣ халқро рӯҳбаланд месозад, мо онро нест карда, рӯҳи шикастнапазири халқро, ки барои ҳифзи мамлақати худ ҷонаширо ҳам дареғ намедорад, барҳам мезанем. Дар ҷои вайрона муҳаббат ба халқи худ, ба гузаштаи худ, ба қорнамоию қаҳрамонӣ ва ҷонфидоии шаҳрвандӣ пайдо намешавад. Халқ гузаштаи шӯҳратёри худро фаромӯш карда ва ба тӯдаи беҳунара табдил ёфта, дар ҳеҷ хусус фикр накарда, фақат гами шиками худро меҳӯрад".

Оё Шумо мисолҳои вайрон карда шудани ёдгориҳои таърихро оварда, сабабҳои онро шарҳ дода метавонед?

4. Моликияти зехнӣ чист?

§ 47. ҲУҚУҚИ ТАҲСИЛ

1. ҲУҚУҚИ ШАҲРВАНДОН БА ТАҲСИЛ. Ҳуқуқи ҳар кас ба таҳсил ҳуқуқи муҳимтарини фарҳангӣ мебошад. Вай бо стандартҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон таҳким бахшида шудааст.

Чунончи, дар моддаи 26-и Эълониюи умумии ҳуқуқи башар омадааст: "Ҳар як инсон ҳуқуқи таҳсил дорад. Ақаллан таҳсили ибтидоӣ ва миёна бояд бепул бошад. Таҳсили ибтидоӣ бояд ҳатмӣ бошад. Таълими техникӣ ва касбӣ бояд дастраси ҳамагон бошад. Таҳсили олий бояд мувофиқи

кобилияти ҳар кас ба ҳама як хел дастрас бошад”. Ва баъд: “Мақсади таълим бояд рушди ҳамаҷонибаи шахсияти инсон, афзоиши эҳтиром ба ҳуқуқи озодиҳои инсон бошад. Таълим бояд ба ҳусни тафоҳум, бурдборию дӯстии миёни тамоми миллатҳо, гурӯҳҳои наҷодӣ ва маҳзабӣ ва ҳамчунин ба вусъати фаъолияти Созмони Милалӣ Муттаҳид дар роҳи ҳифзи сулҳ мусоидат намояд”.

? *Ба андешаи Шумо, чаро амалисозии ҳуқуқи таҳсил бо рушди маънавии ҷомеа вобаста аст?*

Меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ҳамчунин мақсадҳои таҳсилоти пешқадамро муқаррар мекунад: рушди муқаммалӣ шахсияти инсон ва эътирофи эҳтиром ба ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон, додани имконияти иштирокдори манфиатҳои ҷамъият будан, мусоидат намудан ба ҳамдигарфаҳмӣ ва рушди дӯстии байни миллатҳо, гурӯҳҳои этникӣ ва динӣ.

Давлат вазифадор аст, ки: а) дар асоси баробарҳуқуқӣ таҳсилоти ибтидоиро дастрас ва ҳатмиро роӣгон гардонад, таҳсилоти миёна ва олии касбиро дастраси ҳамагон созад; б) дар ҳамаи мактабҳои олии сатҳу сифати баробари таълимро таъмин намояд; в) гирифтани таҳсилот ва тақмили онро эҳтиром намояд, тайёр кардани омӯзгорони ояндаро таъмин кунад.

Расми 44. Ҳуқуқ ба таҳсил

Одам бори аввал дар синни 6-7 солагӣ қадам ба остонаи мактаб ниҳода, ба амалисозии ҳуқуқи худ ба таҳсил шурӯъ менамояд. Ҳуқуқи таҳсил дар Тоҷикистон бо Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қонунгузорӣ қафолат дода мешавад.

Ҳар шахс ҳуқуқи таҳсил дорад. Таълимӣ умумии асосӣ ҳатмист. Давлат таълимӣ умумии асосии ҳатмиро роӣгонро дар муассисаҳои таълимӣ давлатӣ қафолат медиҳад. Шахс дар доираи муқаррарнамудан қонуни дар муассисаҳои таълимӣ давлатӣ метавонад ба таври роӣгон таълимӣ миёнаи умумӣ, ибтидоии касбӣ, миёнаи касбӣ ва олии касбӣ гирад. Шақлҳои дигари таълимӣ қонуни муайян мекунад.

Моддаи 41-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон

Кафолати таҳсил ҳамчунин дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” (соли 2004) дода шудааст: “Ба шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, сарфи назар аз миллат, наҷод, забон, эътиқоди динӣ, маҷеи сиёсӣ, ваъи иҷтимоӣ ва молу мулк, ҳуқуқи таҳсил кафолат дода мешавад. Давлат таълими умумии асосии ҳатмии роӣгонро дар муассисаҳои таълимии давлатӣ кафолат медиҳад”.

Таҳсилоти даврагӣ имконияти одам баҳри таҳсил қардан ва баланд бардоштани дараҷаи касбии худ дар тули тамоми ҳаёт мебошад.

Шаҳрванд ҳақ дорад шакли муассисаи таълимӣ ва шакли таҳсилро интихоб намояд. Шаклҳои таҳсил рӯзона, шабона, ғоибона, бо танаффус ва экстернат мешаванд. Муассисаҳои таълимии давлатӣ ба ҳар кас имконият медиҳанд, ки роӣгон таҳсил кунад. Ҳар кас, сарфи назар аз ваъи моддии худ, метавонад дар асоси озмун таҳсилоти миёнаи касбӣ ва таҳсилоти олии касбӣ гирад.

Барои таълими кӯдакон ва наврасон, ятимони бе падару модар, онҳое, ки иллатҳои ҷисмонӣ рӯҳӣ доранд, инчунин кӯдаконе, ки рафтарашон барои ҷомеа хавфнок аст, муассисаҳои таълимии махсус таъсис дода мешаванд.

Иштирок дар идоракунии муассисаҳои таълимӣ, ҳуқуқҳои баробар ҳангоми дохилшавӣ ба муассисаҳои таҳсилоти оӣ, озодии ақидаҳо, гирифтани маълумот ба забони модарӣ, озодии иттиҳодияҳо ва гайра эҳтироми шаъну эътибор ва қадру қимати инсонро таъмин мекунад.

2. ШАКЛҲОИ ГИРИФТАНИ ТАҲСИЛОТ. Бо мақсади таъмини ҳуқуқи таҳсил давлат навъҳои зерини таълимро кафолат медиҳад:

1. Таълиму тарбияи томактабӣ. Падару модарон, ё шахсоне, ки онҳоро иваз мекунад, дар таъмини инкишофи ҷисмонӣ ва зеҳнии давраи аввали кӯдакӣ ва минбаъд барои ба мактаб омода намудани фарзандони худ масъуланд. Бо мақсади расонидани ёрӣ ба оилаҳо, муҳайё намудани шароити мусоиди тарбияи фарзандон дар давраи то мактаб бо назардошти майлу хоҳиш ва ниёзи падару модарон дар давлат кӯдакстонҳо, хонаҳои кӯдакон ва дигар муассисаҳои томактабии кӯтоҳмуддат, рӯзона, шабонаи давлатӣ ва гайридавлатӣ ташкил қарда мешаванд.

2. Ҳуқуқи шахрвандон барои гирифтани таҳсилоти умумӣ. Таҳсилоти умумӣ аз се зина иборат аст: зинаи ибтидоӣ (синфҳои 1-4), зинаи умумии асосӣ (синфҳои 5-9); зинаи миёнаи умумӣ (синфҳои 10-11).

Ҳуқуқ ба таҳсил дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ тавассути мактабҳои ибтидоӣ, мактабҳои таҳсилоти умумӣ, гимназияҳо ва литсейҳо амалӣ мегардад. Зинаҳои мақур метавонанд ба таври мустақил ё дар ҳайати мактабҳои таҳсилоти умумӣ, мактабҳои умумии миёна, гимназияҳо, литсейҳо таъсис ёбанд. Ба синфи якум кӯдакони ба синни 7-солагӣ расида дохил мешаванд. Ашхоси то 16-сола дар муассисаҳои таълимии рӯзона таҳсилоти умумии асосӣ (нӯҳсола) мегиранд. Ба зинаи

сеюми таҳсил хонандагон мувофиқи хоҳиш, лаёқат ва шавқмандихояшон қабул карда мешаванд. Калонсолони таҳсилоти умумӣ надошта метавонанд таҳсилро шабона, ғоибона, бо танаффусҳо ва ба таври экстернат давом диҳанд. Баъди хатми мактаби таҳсилоти умумӣ ва мактаби миёна шаҳрванд ҳақ дорад таҳсилро давом диҳад.

3. Ҳуқуқи гирифтани таҳсилоти ибтидоии касбӣ. Ҳуқуқи гирифтани таҳсилоти ибтидоии касбӣ ба шаҳрвандон мувофиқи майлу хоҳиш ва қобилияташон дар заминаи таҳсилоти умумии асосӣ ва миёнаи умумӣ амалӣ мегардад. Шаҳрванд метавонад тавассути литсейҳои касбӣ, омузишгоҳҳои касбӣ-техникӣ, курсҳои касбомӯзӣ таҳсилоти ибтидоии касбӣ гирад.

4. Ҳуқуқи гирифтани таҳсилоти миёнаи касбӣ. Шаҳрванд имконият дорад дар заминаи таҳсилоти умумии асосӣ ва миёнаи умумӣ, ибтидоии касбӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ (техникумҳо, литсейҳо, коллеҷҳо, мактабҳои миёнаи касбӣ) таҳсилот гирад.

5. Ҳуқуқи гирифтани таҳсилоти олии касбӣ. Таҳсилоти олии касбӣ дар заминаи таҳсилоти миёнаи умумӣ, ибтидоии касбӣ, миёнаи касбӣ ва коллеҷҳои мактабҳои олии касбӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии давлатӣ ва ғайридавлатӣ, аз ҷумла хусусӣ, амалӣ гардонда мешавад. Таҳсилоти олии касбӣ тавассути донишгоҳҳо, академияҳо, донишқадаҳо ва дигар муассисаҳои олии касбии ба онҳо баробар дода мешавад. Таҳсили шаҳрвандон дар ин муассисаҳо дар асоси озмун ройгон ё бо қарордод (пулакӣ) таъмин мегардад. Шаҳрвандон ҳуқуқ доранд дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии давлатӣ дар асоси шартнома пулакӣ таҳсилоти дуҷуми олий гиранд.

6. Таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии касбӣ ба шаҳрвандон имконият медиҳад, ки дараҷаи таҳсилоти худро дар заминаи таҳсилоти олии касбӣ инкишоф диҳанд. Таҳсили мазкур тавассути магистратура, аспирантура, докторантураҳое, ки дар назди муассисаҳои таҳсилоти олий ва муассисаҳои илмӣ фаъолият доранд, амалӣ мегардад.

Ҳуқуқи таҳсил ба одам ҳамчунин имконияти гирифтани таҳсилоти иловагиро медиҳад. Таҳсилоти иловагиро шахс ҳангоми таҳсил дар муассисаҳои таълимӣ, баъд аз хатми муассиса ва ё баъди гирифтани диплом ба таври ройгон ё пулакӣ соҳиб шуда метавонад. Ба чунин муассисаҳо инҳо тааллуқ доранд: академияҳои хурди илмӣ, қасрҳо, стансияҳо, клубҳо, марказҳои эҷодии кӯдакону наврасон, мактабҳои варзишӣ, ҳунарий, бадеӣ, мусикӣ, рассомӣ, курсҳои дӯзандагӣ, ронандагӣ ва ғайра.

Таҳсилоти иловагӣ ба принципҳои интихоби ихтиёрии навъи муассисаҳои иловагӣ ва таҳсилот, майлу хоҳиши хонандагон, донишҷӯён асос ёфта, бе маҳдудият барои тамоми шаҳрвандон пешниҳод мегардад.

7. Таҳсилоти махсус барои ашхосе, ки имкониятҳои маҳдуд дошта, ба табобати тӯлонӣ эҳтиёҷ доранд ва гирифтори иллати ҷисмонӣ, рӯҳӣ мебошанд ва ё рафтори онҳо барои ҷамъият хавфнок аст, таъмин карда

мешавад. Муассисаҳои таълимии махсус дар шакли мактаб-интернатҳо, мактабҳои махсуси таълимӣ ва синфҳои махсус ташкил мегарданд.

Баъди хатми муассисаи таълимӣ одам ҳақ дорад таҳсили гирифтаи худро бо ҳуҷҷати дахлдор тасдиқ кунад. Муассисаҳои таълимӣ ба шаҳрвандон ҳуҷҷатҳои зерин медиҳанд: шаҳодатнома дар бораи таҳсилоти умумии асосӣ (синфи 9); шаҳодатнома дар бораи таҳсилоти миёнаи умумӣ (синфи 11); шаҳодатнома дар бораи касб (дараҷа, синф, гуруҳ) ба ашхосе, ки аз ӯи муқаррароти пешбинишуда касб омӯхтаанд; диплом дар бораи таҳсилоти ибтидоии касбӣ (барои хатмкунандагони мактабҳои таҳсилоти ибтидоии касбӣ); диплом дар бораи таҳсилоти миёнаи касбӣ (барои хатмкунандагони мактабҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ); диплом дар бораи таҳсилоти олии касбӣ (бакалавр, мутахассис, магистр); дипломи номзад ё доктори илм (ба ашхосе, ки аз ӯи масъалаи таҳқиққардаашон рисола Ҳимоя кардаанд).

Ба шаҳрвандоне, ки ин ё он зинаи таҳсилро пурра ба анҷом нарасондаанд, маълумотнома ва ба шаҳрвандоне, ки таҳсилоти иловагӣ гирифтаанд, сертификат дода мешавад. Баъди гирифтани ҳуҷҷати дахлдор шахс ба амалисозии дигар ҳуқуқҳои худ (ҳуқуқ ба меҳнат) шуруъ карда метавонад.

3. ҲУҚУҚ ВА ВАЗИФАҲОИ ИШТИРОҚДОРОНИ РАВАНДИ ТАЪЛИМ. Ҳангоми таҳсил байни иштироқдорони раванди таълим (тарбиягирандагон, хонандагон, донишҷӯён, омӯзгорон, волидон) муносибатҳои ҳуқуқӣ ба амал меоянд. Ҳар кадоме аз онҳо ҳуқуқҳо ва вазифаҳои доранд, ки дар ҳуҷҷатҳои меъёри таҳким ёфтаанд. Дар қонун «Дар бораи маориф» ва оинномаҳои муассисаҳои таълимӣ ҳуқуқҳо ва вазифаҳои онҳо таҳким баҳшида шудаанд.

Тарбиягирандагон, хонандагон ва донишҷӯён дар ҳамаи муассисаҳои таълимӣ чунин ҳуқуқҳо доранд: сари вақт дониш андӯзанд ва малакаҳои амалии заруриро азбар кунанд; шаклҳо, мӯҳлатҳои таҳсил, ихтисос, барномаҳои инфиродии машғулиятҳои беруназсинфиро интихоб намоянд, аз заминаҳои истеҳсоли, илмӣ, фарҳангӣ, варзишӣ ва маишӣ ройгон ё ба таври имтиёзнок истифода кунанд; ба сабабҳои асоснок таҳсилро дар муассисаҳои таълимию тарбиявӣ қатъ кунанд, мувофиқи ихтисоси гирифтаашон таҳсилро давом диҳанд; худро аз амалҳои кормандони маъмури, педагогӣ ва дигар кормандон, ки шаъну эътибор, нуфуз ва эҳтиромро паст мезананд, ҳифз намоянд.

Ҳуқуқ ва вазифаҳои мураббииён ва муаллимон: ҳифзи шаъну эътибори касбии худ, таъмин кардани шароитҳои зарурӣ барои фаъолияти касбӣ, тақмили ихтисос, пеш бурдани таҷрибаи пешқадами худ, интиҳоби озодонаи шаклҳо, методҳо ва усулҳои таълими муваффақона, рухсатҳои илмӣ ва иҷтимоӣ ва ғайра, иштирок дар идоракунии муассисаҳои таълимӣ.

Муаллимон вазифадоранд, ки аз ҷониби хонандагон, тарбиягирандагон ва донишҷӯён аз бар кардан ва иҷро намудани барномаҳои таълимӣ ва илмиро таъмин кунанд, хонандагонро тибқи Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рӯҳияи эҳтироми волидайн, одамони калонсол, ҳамсолон, риояи қоидаҳои талабагӣ тарбия намоянд, онҳоро аз амалҳои зурваронаи ҷисмонӣ ҳимоя кунанд, сатҳи маърифатнокии худро тақвир дода, ба дараҷаҳои баланди касбӣ ноил гарданд.

Ҳуқуқҳои волидайн ва шахсоне, ки онҳоро иваз мекунанд: барои фарзандони ноболиги худ интиҳоб кардани муассисаҳои таълимӣ тарбиявӣ, шакли таҳсил, иштирок кардан дар ҷорҳои мақомоти худидоракунии муассисаи таълимӣ; муҷриат кардан ба мақомоти давлатии идоракунии маориф ва муассисаҳои таълимӣ оид ба масъалаҳои таълим ва тарбия; ҳимоя кардани манфиатҳои кӯдакон вобаста ба таълим ва тарбия; тарбия кардани кӯдакон дар руҳи инсондӯстдорӣ, меҳнатдӯстӣ, наҷӯкорӣ, раҳму шафқат, эҳтироми аъзои оила ва дигарон. Волидайн дар сурати иҷро накардани ҳуқуқ ва вазифаҳои худ ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: ҳуқуқи таҳсил, шаклҳои таълим.

Савол ва супоришҳо:

1. *Ҳуқуқи таҳсил чӣ маънӣ дорад?*
2. *Ба андешаи Шумо, оё шаҳравандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа ҳуқуқи таҳсил доранд?*
3. *Қадам ҳуҷҷатҳои меъёрий-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи таҳсилро қайқолат медиҳанд?*
4. *Шаклҳо ва зинаҳои таҳсилро номбар кунед.*
5. *Дар қадам муассисаи таълимӣ таҳсилоти махсус гирифтани мумкин аст?*
6. *Баъди хатми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, муассисаҳои таҳсилоти ибтидоии касбӣ, таҳсилоти миёнаи касбӣ, таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти иловагӣ чӣ гуна ҳуҷҷатҳо дода мешаванд?*
7. *Иштирокдорони раванди таълимро номбар кунед. Онҳо чӣ гуна ҳуқуқ ва вазифаҳо доранд?*
8. *Мисолҳои ба Шумо маълуми мақолҳо, зарбулмасалҳо ва гуфторҳои халқиро дар бораи таълим оред.*

БОБИ 14

ВАЗИФАҲОИ АСОСИИ ИНСОН ВА ШАҲРВАНД

§48. ТАВСИФИ УМУМИИ ВАЗИФАҲОИ ИНСОН ВА ШАҲРВАНД

1. МАФҲУМ ВА МУНДАРИҶАИ ВАЗИФАҲОИ ИНСОН ВА ШАҲРВАНД.

Шаҳрванд ва давлат дар муносибатҳои ҳуқуқӣ қарор доранд. Агар як тараф – давлат дар назди шаҳрванд вазифаҳо дошта

Расми 45. Таносуби ҳуқуқу озодиҳо
ва вазифаҳои шаҳрвандон

бошад, пас тарафи дуюм – шаҳрванд низ дар назди давлат вазифаҳои муайяно ба ҷо меорад. Ягонагии ҳуқуқ ва вазифаҳои принсипи муҳимтарини ҷамъияти мо мебошад, ки тавассути мувофиқату ҳамроҳии ҳадафҳои шахсӣ ва ҷамъиятӣ масъулияти якҷоя ва масъулияти талабҳои иҷтимоиро ифода мекунад. Ифодаи «Ҳуқуқ бе вазифа ва вазифа бе ҳуқуқ вуҷуд надоранд» ин ҷо татбиқи худро меёбад.

Мафҳуми «вазифаҳо» мавҷудияти амалқоест, ки ба зиммаи инсон гузошта шудаанду ҳатмӣ эътироф гардидаанд.

Вазифа ҷоран бо қонуни пешбинишудаи рафтори дурусти инсон (шаҳрванд) аст, ки аз ӯ амалҳои бо қонуни муайянгардидаҳо тақозо мекунад.

Вазифаҳо ба маънияти ҷи ҷомеа ва ҷи ҳар инсонии алоҳида муқаррар мегарданд.

Бисёр одамон ҳуқуқҳои худро аввалиндараҷа ҳисобида, ҷунин мешуморанд, ки дар назди қасе ягон вазифае надоранд. Ин ҳаҳои қалон аст. Ҳуқуқ бе вазифадорӣ вуҷуд дошта наметавонад. Мо ҳар рӯз бо ин сару қор дорем. Мисол: духтарча аз мактаб бармегардад ва меғӯяд, ки барои бозӣ қардан меравад. Модараш ба ӯ иҷозат намедиҳад: «Ту дарсхоятро тайёр мекуни». Духтарча ба қаҳр меояд: «Ҷаро охир? Ман ҳуқуқи истироҳат қардан дорам». Модар мефаҳмонад: «Дуруст аст, ҳуқуқ дорӣ, вале ту ҳамҷунин вазифадорӣ, ки ҳуб хонӣ. Вазифаи ту бояд дар мадди аввал истад».

Ба фикри Шумо, дар ин баҳс кӣ ҳақ аст?

Яке аз принципҳои асосии дар Эълумияи умумии ҳукуки башар таҳкимбахшидашуда чунин аст: «Ҳар як инсон дар бобати татбиқи ҳукуку озодиҳои худ бояд танҳо ба дараҷае маҳдуд карда шавад, ки аз тарафи қонун фақат бо мақсади таъмини эътирофи эҳтироми ҳукуку озодиҳои дигарон ва қонеъ гардондани талаботи одилонаи ахлоқӣ, тартиботи ҷамъиятӣ ва осудаҳои умумӣ дар шароити ҷомеаи демократӣ муқаррар карда шудааст». Аз ин принцип бармеояд, ки ҳар кадоме аз ҷонибҳо баробари ҳуқуқҳо вазифаҳо низ доранд.

Мисол: Одамон дар соҳили баҳр истироҳат доранд. Ҳаво хеле гарм аст ва истироҳаткунандагон бисёранд. Байни онҳо ҳам пиронсолон ҳастанд ва ҳам ҷавонон. Карим ин ҷо ҳамроҳи рафиқони худ барои офтоб хӯрда лолагун шудану истироҳат кардан омад. Вай бо худ магнитофони наваширо овард ва мусикии дӯстдоштаашро бо тамоми овоз баланд кард. Мӯйсафеди аз ин садо бедоршуда гур-гуркунон гуфт: «Ҷавонҳо аз худ рафтаанд, одамони атрофро умуман ҳурмат намекунанд». Оташи ҷанҷол баланд шуд. Як гурӯҳ ҷонибдори Карим шуда изҳор карданд, ки ӯ ҳукуки истироҳат кардан дорад, гурӯҳи дигар мӯйсафедро ҷонибдорӣ карданд.

Ба фикри Шумо, дар ин баҳс кӣ ҳақ аст?

Аввал мо вазифаҳои худро бояд қонеъона, покчинона ва бетаваккуфи иҷро кунем. Дар ин сурат ҳамаи ҳуқуқҳои мо худ аз худ иҷро мешаванд. Вале агар мо кушиш кунем, ки танҳо ҳуқуқҳои худро амалӣ созем, дар ин сурат ҳуқуқҳои дигарон парронеро мекунанд, ки ҳамамон дидему аммо боре ҳам ба даст нагирифтаем».

Маҳатма ГАНДИ

Бисёр ҳолатҳои ҳастанд, ки ҳуқуқ ва вазифаҳои инсон бо ҳам бархӯрд мекунанд. Мисол; дар баъзе давлатҳо қонунҳои ҳастанд, ки мувофиқи онҳо бояд одамони мошинсавор ба худ тасмаҳои амниятӣ банданд. Бисёр одамон бар зидди чунин қонун эътироз баён мекунанд. Онҳо исбот кардан мехоҳанд, ки ин ҳукуку озодиҳои онҳоро маҳдуд месозад. Вале ҳукуматҳои ин давлатҳо дилеҳло меоранд, ки вақте одамон мошинсаворӣ мекунанд, онҳо дар назди бемористонҳо, духтурон ва дар маҷмӯъ дар назди ҷамъият вазифадоранд чораҳои бинанд, ки дар сурати дучори садама шудан ҷароҳат набардоранд. Агар онҳо тасмаҳои амниятӣ банданд, дар натиҷаи садамаи эҳтимолӣ зарбаи ҷароҳатҳо бардошта, боиси сарф гардидани вақт ва пул мегарданд ва катҳои бемории одамонро ишғол менамоянд, ки воқеан ҳам беморанд. Ба ин тарик, онҳо ҳуқуқҳои беморонро барои гирифтани табобат маҳдуд месозанд.

Аҳамияти муқаррар гардидани вазифаҳои дучонибаи байни давлат ва инсон ба он оварда мерасонад, ки ҳаёти арзандаи инсон ва шаҳрванд таъмин мегардад ва ин шаҳодати шукуфоии давлат аст.

2. ВАЗИФАДОРИИ ИНСОН ДАР ТАЪЛИМОТИ ДИНӢ ВА МУҚАРРАРОТИ ФАЛСАФӢ. Дар ҳамаи динҳои ҷаҳонӣ- буддой, яҳудӣ, насронӣ, мусулмонӣ дар назди одамон вазифаи риояи ғояи «Бо одами дигар тавре рафтор нанамо, ки намехоҳӣ бо ту чунин рафтор кунанд» гузошта шудааст. Дар таълимоти зардуштӣ омадааст, ки яке аз вазифаҳои муҳимтарини волидон дар назди фарзандон таълим додани онҳо аст. Яке аз мутафаккирони гузашта мардро вазифадор донистааст, ки зану фарзандонашро бемаълумот нагузорад, то ки ӯ гирифтори пушаймонӣ ва азобу укубат нагардад.

Дар Ислом низ дар бораи таълим додани занону кӯдакон ибрози ақида карда шудааст. Дар яке аз ҳадисҳои Муҳаммад (с) омадааст, ки «зи ғахвора то ғӯр дониш бичӯй» ва дониш гирифтани занон ҳатмӣ дониста шудааст.

Дар Эъломияи умумии исломии ҳуқуқҳои инсон (соли 1990) гуфта шудааст: «Андӯхтани дониш ва ҷустуҷӯи ҳақиқат на танҳо ҳуқуқ, балки вазифаю қарзи ҳатмӣ ҳар мусулмон аст». Ё худ: «Эҳтироми эҳсосоти динии дигар одамон эътиқоди ҳар як мусулмон аст».

Аз нигоҳи фалсафӣ ҳуқуқҳои инсон ҳуқуқҳои рӯҳонии универсалианд. Муқаррароти фалсафӣ одамонро вазифадор месозанд, ки низоми муносибатҳои байни одамонро дар тамоми замонҳою давраҳо риоя кунанд.

Ислом вазифаҳои одамонро чигуна муайян кардааст?

Ҳар як ҳуқуқи дар Эъломия баёншуда ба зиммаи инсон ҳамчунин вазифаю мегузорад.

Эъломияи умумии исломии ҳуқуқҳои инсон

3. ВАЗИФАҲОИ ИНСОН ВА ШАҲРВАНД ДАР ШАКЛҲОИ ГУНОГУНИ ДАВЛАТДОРӢ. Дар шароити демократия вазифаҳои инсон ва шаҳрванд дар асоси принсипи баробарҳуқуқӣ, ихтиёрӣ ва мушаххасӣ муайян гардидаанд, ки ҳар як инсон ва шаҳрванд онҳоро бояд аниқ донанд.

Баъзе вазифаҳои ҳастанд, ки шаҳрванд онҳоро ба зимма дошта, аммо шахси бетабаа чунин ҳуқуқҳо надорад. Масалан, иштирок кардан ва овоз додан дар раёйпурсии умумихалқӣ ва интихобот, иҷро кардани ўҳдадорҳои ҳарбӣ ва ғайра.

Дар шароити тоталитаризм одам дар ихтиёри худ нест ва ӯ ба фармону фармоишоти нашршудаи мақомоти болоӣ итоат карда, вазифадор аст, ки онҳоро ҳатман ба ҷо орад. Тоталитаризм дар асоси эътиқодҳои амал мекард, ки ҷомеаи муваффақона наметавонад аз рӯи принсипи озодии шахсият арзи вучуд кунад.

Ҷинойтҳои бар зидди инсоният дар давраи Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ содиршуда одамонро ба зарурати таъминоти юридикӣ ва ҳифзи ҳуқуқҳои

инсон, муайян кардани вазифаҳои ӯ водор сохтанд. Тамоми ҷаҳон бо чашмони худ дид, ки дар сурати рад кардани ҳуқуқҳои табиӣ ва фитрии инсон чӣ даҳшатхое ба амал меоянд. Оинномаи СММ ва Эълומияи умумии ҳуқуқи башар шаҳодати ба таври ҳуччатӣ баланд бардоштани шуури ҷамъиятӣ мебошанд. Дар ин ҳуччатҳо ҳуқуқҳои инсон ва мутаносибан вазифаҳои ӯ на танҳо ба сифати маънавияти идеалӣ, балки ҳамчунин чун принципҳои сиёсати байналхалқӣ ва тарботи нави ҷаҳонӣ мавқеъ доранд.

Ҳар як инсон дар назди ҷомеае, ки рушди озод ва камолоти шахсияти ӯ фақат дар он имконпазир аст, уҳдадор мебошад.

Моддаи 29-и Эълумияи умумии ҳуқуқи башар

Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаҳои ҳар як шаҳрванди ҷумҳурӣ ва ашхоси дар қаламрави Тоҷикистон зиндагикунандаро, ки иҷрои ин вазифаҳо барои онҳо ҳатмист, муқаррар кардааст. Дар сурати ихтиёри иҷро накардани онҳо давлат сиёсати маҷбурсозии худро ба кор мебарад.

Вазифаҳои конститусионии шаҳрвандон аз иҷрои талаботи Конститутсия, қонунҳо, санадҳои зерқонунӣ (санадҳои дар асоси қонунҳо қабулшуда) иборат аст ва мо бояд ҳуқуқҳо ва озодиҳо, шарафу эътибори дигаронро эҳтиром намоем.

Иҷрои қонунҳои соҳавӣ низ вазифаи ҳар як шаҳрванд ва тамоми сокинони Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Баъзе меъёрҳои конститусионӣ вазифаи манъ карданро муқаррар намудаанд (масалан, манъи тарғиби афзалиятмандии иҷтимоӣ, ранги пӯст, миллат, дин ва забон).

Ба ин тарик, дар вазифаҳои конститусионӣ масъулияти шахсият дар назди ҷомеа ва инсон дар назди давлат эътироф карда мешавад.

Мафҳуми зеринро ба хотир гиред: вазифаҳои инсон ва шаҳрванд

Савол ва супоришҳо:

1. *Зери мафҳуми вазифаҳо чиро мефаҳманд?*
2. *Ба фикри Шумо, ҷаро зарур аст, ки вазифаҳои муайян иҷро карда шаванд?*
3. *Қадам санадҳои байналмилалӣ муқаррароти зарурати иҷро кардани вазифаҳоро дар назди ҷомеа ва давлат таҳким мебахшанд?*
4. *Дар Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон қадам вазифаҳои шаҳрванд таҳким бахшида шудаанд?*

§49. ВАЗИФАИ РИОЯИ ҚОНУНҲО ВА ЭҲТИРОМИ ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН

1. ҚОНУНҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА САНАДҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛИ. Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон эътибори олии ҳуқуқӣ дорад ва меъёрҳои он мустақиман амал мекунад. Қонунҳо ва дигар санадҳои ҳуқуқие, ки ҳилофи Конститутсияанд, эътибори ҳуқуқӣ надоранд.

Давлат ва ҳамаи мақомоти он, шахсони мансабдор, шаҳрвандон ва иттиҳодияҳои онҳо вазифадоранд Конститутсия ва қонунҳои ҷумҳуриро риоя ва иҷро намоянд.

Санадҳои байналмилалӣ ҳуқуқие, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, қисми таркибии низоми ҳуқуқии ҷумҳуриро ташкил медиҳанд. Агар қонунҳои ҷумҳури ба санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофшуда мутобиқат накунад, меъёрҳои санадҳои байналмилалӣ амал мекунад.

Дар низоми вазифаҳои ҳуқуқӣ вазифаҳои конститусионӣ нақши муҳим мебозанд. Байни онҳо инҳо ҳастанд: ҳифзи Ватан; манъи вайрон кардани ҳуқуқҳо, озодиҳо ва манфиатҳои қонунии дигар одамон; манъи ғайрипоққонона нигаронида шудаанд; ҳифзи муҳити зист; гирифтани таҳсилоти умумӣ; ҳифзи мероси таърихӣ ва фарҳангӣ.

Яке аз муҳимтарин ҳуҷҷатҳои ҳуқуқӣ Эълومияи умумии ҳуқуқи башар мебошад, ки аз ҷониби СММ 10 декабри соли 1948 қабул карда шудааст. Дар Эълумия қайд карда шудааст: «Ҳар як инсон дар назди ҷомеае, ки рушди озод ва камолоти шахсияти ӯ фақат дар он имконпазир аст, ӯҳдадор мебошад. Ҳар як инсон дар бобати татбиқи ҳуқуқи озодиҳои худ бояд танҳо ба дараҷае маҳдуд карда шавад, ки аз тарафи қонун фақат бо мақсади таъмини эътирофу эҳтироми ҳуқуқи озодиҳои дигарон ва қонеъ гардонидани талаботи широнаи ахлоқӣ, тартиботи ҷамъиятӣ ва осудаҳои умумӣ дар шароити ҷомеаи демократӣ муқаррар карда шудааст». Чунин масъулият ба зимми шаҳрвандон дар шакли вазифа вогузошта шудааст.

Ҳамаи одамон дар назди қонун баробаранд ва бидуни ҳеч як тафовут ба ҳимояи баробари ҳуқуқӣ ҳақ доранд. Ҳамаи одамон дар муқобили ҳар гуна таъбизе, ки ҳилофи ҳамини Эълумия мебошад ва таҳдиди таъбиъ аз ҷонибе, ки набошад, ба ҳимояи баробар ҳақ доранд.

Моддаи 7-и Эълумияи умумии ҳуқуқи башар.

Дар Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак нисбати вазифаҳои волидон ва давлатҳои иштирокдор қайд шудааст, ки волид (он) ё шахсони дигари кӯдакро тарбиякунанда дар доираи қобилият ва имкониятҳои молиявии худ барои таъмини шароитҳои зиндагии баҳри инкишофи кӯдак зарурӣ масъулияти асосӣ ба дӯш доранд.

Давлатҳои иштирокдор мувофиқи шароитҳои миллии ва дар доираи

имкониятҳои худ оид ба расонидани ёри ба волидон ва дигар шахсони қудаконро тарбиякунанда, амалисозии ин ҳуқуқ чораҳои зарурӣ андешида, дар сурати зарурат кумаки моддӣ мерасонанд ва барномаҳои алаҳхусус бобати таъмин кардан бо гизо, либос ва манзил дастгирӣ менамоянд.

Кодекси Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаҳои гуногун мавҷуданд. Дар мавзӯи мазкур мо ду кодексро баррасӣ мекунем. Дар Конститутсияи (Сарконуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд гардидааст, ки ҳар кас ҳуқуқи ташкили оила дорад. Мардон ва занон, ки ба синни никоҳ расидаанд, ҳуқуқ доранд озодона аҳди никоҳ банданд. Дар оиладорӣ ва бекор кардани аҳди никоҳ зану шавҳар баробарҳуқуқанд. Бисёрникоҳӣ манъ аст.

Дар ин бобат Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуд аст. Дар он аз ҷумла дар қисмати вазифаҳои фарзандон гуфта шудааст, ки фарзандони ба синни балоғатрасидаи қобили меҳнат бояд волидони ғайриқобили меҳнат ва ба кумак ниёзманди худро парасторӣ кунанд дар ҳақиқат онҳо ғамхорӣ намоянд.

Андозаи алименти (нафақаи) мувофиқи тартиботи судӣ аз ҳар кадоме аз фарзандон моҳе ситонидашаванда аз ҷониби суд бо маблағи қатъии пулӣ бар асоси вазъи моддӣ ва оилавии волидон ва фарзандон ва дигар ҷонибҳои манфиатдошта муайян карда мешавад.

Бо талаби даъвогар суд ҳангоми муайян кардани андозаи алиментҳои ҳамаи фарзандони ба балоғатрасидаи қобили меҳнати волиди мазкурро, сарфи назар аз он ки талабот ба ҳамаи фарзандон пешниҳод шудааст, ё танҳо ба чанд нафаре аз онҳо, бояд ба назар гирад.

Дар Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дигар вазифаҳо низ муайян карда шудаанд: ҳамсарон вазифадоранд, ки аз ҷиҳати моддӣ якдигарро дастгирӣ намоянд; бародарон ва хоҳарони ноболиги ниёзманд дар сурати надидани кумаки моддӣ аз волидони худ мувофиқи тартиботи судӣ бояд аз бародарону хоҳарони ба балоғатрасидаи қобили меҳнаташон, ки ба қадри қобили маблағ доранд, ин ёриро (алиментро) гиранд; вазифаҳои бобоҳо ва бибиҳо оид ба таъмин намудани наберагони худ; вазифаҳои наберагон бобати таъмин намудани бобоҳо ва бибиҳои худ.

Волидон барои тарбияи фарзандони худ масъулан, фарзандони ба балоғатрасидаи қобили меҳнат вазифадоранд, ки ба волидони худ ғамхорӣ кунанд.

Аз Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон

Баробари дигар кодекси соҳавӣ Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳаёти шаҳрвандон нақши муҳим мебозад. Дар он ҳудудҳои ҳифзи ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ, ки барои шаҳрвандон ҳатмианд, муқаррар карда шудаанд:

1. Амалҳои шаҳрвандон ва шахсони юридикӣ, ки танҳо бо нияти зараррасонӣ ба шахси дигар иҷро карда мешаванд, ҳамчунин сӯиистифода аз ҳуқуқ дар шаклҳои дигар роҳ дода намешавад.

2. Истифодаи ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ бо мақсадҳои маҳдудсозии рақобат, ҳамчунин сӯиистифода аз вазъи ҳукмфармоии худ дар бозор манъ аст.

3. Шахси аз ҳуқуқ суиистиғодакарда вазифадор аст, ки вазъи шахси аз суиистиғода чабрдиқаро барқарор созад ва зарари ба ӯ расонидашударо таллофӣ намояд.

4. Дар ҳолатҳое, ки суд ҳифзи ҳуқуқҳои шаҳрвандиро вобаста аз поквичдонона ва оқилона амалӣ гардонида шудан ё нашудани ин ҳуқуқҳо вобаста медонад, поквичдонӣ ва оқилии иштирокдорони муносибатҳои ҳуқуқии шаҳрвандӣ талаб карда мешавад.

5. Амалишавии ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ набояд ҳуқуқҳо ва манфиатҳои бо қонунгузорӣ ҳифзшавандаи дигар субъектҳои ҳуқуқро вайрон кунад ва набояд ба муҳити зист зарар расонад.

6. Шаҳрвандон ва ашхоси юридикӣ ҳангоми амалисозии ҳуқуқҳои ба онҳо тааллуқдошта бояд поквичдонона, бо риояи талабҳои дар қонунгузорӣ зикршуда, принципҳои ахлоқии ҷомеа амал намојанд, соҳибқорон бошанд, қоидаҳои одоби қориро риоя кунанд. Ин вазифаро аз қарордод набояд истисно кард ё маҳдуд сохт. Поквичдонӣ, оқилиӣ ва боадолатии амалҳои иштирокдорони муносибатҳои ҳуқуқии шаҳрвандӣ талаб карда мешавад.

7. Ба амалҳои шаҳрвандон ва шахсони воқеӣ, ки ба расонидани зарар ба шахси дигар, ҳамчунин амалисозии ҳуқуқ бар хилофи таъиноти он нигаронида шудаанд, роҳ дода намешавад. Дар сурати риоя нашудани талабҳои пешбиникардаи қисмҳои 6-8-и моддаи мазкур суд метавонад ҳифзи ҳуқуқҳои ба шахс тааллуқдоштаро рад кунад.

Ба ин тариқ, ҳар як инсон ва шаҳрванд вазифадор аст, талабҳои қонунҳо, созишномаҳо ва дигар санадҳои миллӣ ва байналмилалиро оид ба ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон, сарфи назар аз ҷинс, риоя намојанд ва дар иҷрои онҳо масъулиятнок бошад.

Мафҳуми зеринро ба хотир гиред: вазифаи риояи қонунҳо ва эҳтимоми ҳуқуқҳои инсон.

Савол ва супоришҳо:

1. Чаро ҳар як инсон ва шаҳрванд вазифадор аст, ки қонунҳоро риоя намојанд? Риоя накардани қонунгузориш мамлакат ба чӣ оварда расонида метавонад?
2. Эҳтимоми ҳуқуқҳои дигар инсон ва шаҳрванд дар чӣ зуҳур меёбад?
3. Аз муносибатҳои беэҳтиромона ба ҳуқуқҳои одамон мисолҳо оред.

§50. ВАЗИФАИ ҲИФЗИ ВАТАН ВА МАНФИАТҲОИ ДАВЛАТ ВА ҶОМЕА

Вягандустӣ ва амнияти миллӣ асоси сиёсати давлатии мо мебошад.

Эмомалӣ Раҳмон

1. ҲУҚҶАТҲО ДАР БОРАИ ҶАМЪАТОРИИ ҶАРБӢ ВА ХИЗМАТИ ҶАРБӢ. Барои одамон ҳонашон пеш аз ҳама Ватан аст. Вай чун модари ягона ва тақрорнашаванда мебошад. Ҷунон ки модарро интиҳоб

намекунанд, Ватан ҳам интихобнашаванда аст. Хифзи Ватан пеш аз ҳама хифзи хонаи худ ба шумор меравад.

Қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ӯҳдадорию умумии ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ ба Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ӯҳдадорию умумии ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» асос ёфта, аз дигар санадҳои қонунгузорию, ҳамчунин санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф кардааст, иборат мебошад.

Дар Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст, ки хифзи Ватан, ҳимояи манфиати давлат, таҳкими истиклолият, амният ва иқтисоди мудофиавии он вазифаи муқаддаси шаҳрванд аст. Тартиби хизмати ҳарбиро қонун муайян мекунад.

Чуни қонун Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 марти соли 2005 «Дар бораи ӯҳдадорию умумии ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» мебошад.

Қонуни мазкур муносибати вобаста ба иҷрои ӯҳдадорию умумии ҳарбӣ ва хизмати ҳарбиро аз ҷониби шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим бахшида, салоҳиятҳои мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти маҳаллии ҳокимияти иҷроияро дар ин соҳа муайян менамояд.

2. ТАРТИБИ ИҶРОИ ХИЗМАТИ ҲАРБӢ. ӯҳдадорию умумии ҳарбии шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон инҳоро дар назар дорад: дар қайди ҳарбӣ будан; омодагии ҳатмӣ ба хизмати ҳарбӣ; даъват (дохил шудан) ба хизмати ҳарбӣ; ба ҷо овардани хизмати ҳарбӣ; эҳтиётӣ будан, аз ҷумла даъват ба ҷамъомадҳо ва гузаштан аз ҷамъомадҳои ҳарбӣ хангоми эҳтиётӣ будан, омӯзиши ҳарбӣ дар давраи ҷанг.

Аз ӯҳдадорию ҳарбӣ шаҳрвандони зерин озоданд: мардҳои аз 16-сола хурд ва аз 60-сола калон, занҳои аз 18-сола хурд ва аз 50-сола калон; онҳое, ки ба сабаби вазъи саломатӣ барои хизмати ҳарбӣ ношояманд.

Иҷрои ӯҳдадорию умумии ҳарбии шаҳрвандонро мақомоти ҳокимияти давлатӣ, ҳокимияти иҷроия дар маҳалҳо, шахсонӣ мансабдори корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳо, сарфи назар аз шакли мӯлкӣ, дар доираи салоҳиятҳои худ таъмин мекунад.

Аз Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ӯҳдадорию умумии ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ»

Ҷавобгарию шаҳрванд ё шахси мансабдор барои вайрон кардани талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ӯҳдадорию умумии ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ». Шаҳрванди бо даъват (даъватнома) ба комиссариати ҳарбӣ дар мӯҳлати нишондодашуда ба сабаби узрнок ҳозирнагашта аз хизмати ҳарбӣ саркашикарда ҳисобида шуда, дар ҳолатҳои вобаста ба ҳалли масъала оид ба даъват ба хизмати ҳарбӣ, ё ҷамъомадҳои ҳарбӣ, инчунин озодшавӣ ё озодшавии муваққатию ғайриқонунӣ аз даъват ба хизмати ҳарбӣ гирифта барои саркашӣ аз даъват

ба хизмати ҳарбӣ мутобиқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷавобгарии ҷиноятӣ ва дар ҳолатҳои дигар мутобиқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷавобгарии маъмурии кашада мешавад.

Сабаҳои узрнокӣ ҳозир нашедан бо даъвати (даъватномаи) комиссариати ҳарбӣ дар мавриди тасдиқи ҳуҷҷати сабаҳои ҳозир нашедан инҳо мебошанд: беморӣ ё маъҷубии шаҳраванд, ки боиси гум кардани қобилияти қорӣ гаштааст; вазъияти вазнини саломатӣ ё фавти (ҳалокати) хеши наздик ё падархонди ин шаҳраванд, монеъ гардидани офати табиӣ, ё дигар ҳолатҳои ба иродаи шаҳраванд вобастанабуда, ки ўро аз имконияти дар муҳлат ва ҷои нишондодашуда ҳозир шудан ба комиссариати ҳарбӣ маҳрум сохтаанд; дигар ҳолатҳои, ки комиссияи даъватӣ ё суд онҳоро ҷун сабаҳои узрнок эътироф кардаанд. Ашхоси ба саркашӣ кардани шаҳраванд аз иҷрои ўҳдадорӣ ҳарбӣ қумақрасонида, ҳамҷунин ба иҷрои ўҳдадорӣ умумии ҳарбӣ аз ҷониби шаҳраванд монеъшаванда ё вазифаҳои бо ин қонун муқарраргардидаро иҷронакарда мутобиқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷавобгарӣ кашада мешаванд.

3. ТАШКИЛИ БАҚАЙДГИРИИ ҲАРБӢ. Шаҳравандон вазифадоранд дар қайди ҳарбӣ истанд, ба истиснои инҳо: онҳое, ки бо қонуни мазкур аз ўҳдадорӣ умумии ҳарбӣ озод карда шудаанд, шаҳравандони ҷинси зан, ки ихтисоси ҳарбии баҳисобгирӣ надоранд; онҳое, ки дар шакли маҳрумӣ аз озодӣ ҷазои ҷиноятӣ аз сар мегузаронанд; онҳое, ки аз синни эҳтиёӣ будан гузаштаанд; занҳои соҳиби ихтисоси ҳарбӣ-баҳисобгирӣ буда, вале бештар аз 3 қӯдақдошта. Бақайдгирии ҳарбии шаҳравандон аз ҷониби комиссариати ҳарбии ҷои истиқомат ба амал бароварда мешавад. Дар мавзеҳои аҳолинишине, ки комиссариатҳои ҳарбӣ нестанд, бақайдгирии ибтидоии ҳарбиро ҷамоатҳо ба ҷо меоранд.

Мутобиқи қонун шаҳравандони ҷинси марди аз 18 то 27-солаи дар қайдбуда, ё онҳое, ки вазифадоранд дар қайд бошанду ҳуқуқи муваққатан озодшавӣ ё озодшавии батамом аз даъвати ҳарбӣ надоранд, барои даъват ба хизмати ҳарбӣ ба сифати аскарӣ қаторӣ ё ҳайати сержантӣ вазифадор доништа мешаванд.

4. ХИЗМАТИ ҲАРБӢ. Хизмати ҳарбӣ навъи маҳсус ва афзалиятнокӣ хизмати давлатӣ аст, ки дар иҷрои бевоситаи вазифаҳои конституционӣ аз ҷониби шаҳравандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳайати Қувваҳои мусаллаҳ, дигар қӯшунҳо ва қисмҳои ҳарбӣ ифода ёфта, аз инҳо иборат аст: а) хизмати ҳарбӣ бо даъват дар вазифаҳои аскар ё сержантҳо; б) хизмати ҳарбӣ мувофиқи тартиботи ихтиёӣ дар вазифаи прапорщикҳо; в) хизмати ҳарбӣ бо даъват ва мувофиқи тартиботи ихтиёӣ дар вазифаҳои ҳайати афсарон; г) хизмати ҳарбии занон мувофиқи тартиботи ихтиёӣ дар вазифаҳои аскарон, сержантҳо, прапорщикҳо ва ҳайати афсарон; г) хизмати ҳарбии курсантҳо ва шунавандагони муассисаҳои таълимии ҳарбии таҳсилоти касбӣ.

Шахси шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон набудя дар қувваҳои мусаллаҳ, дигар қушунҳо ва қисмҳои ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон хизмати ҳарбиро адо карда наметавонад.

Аз Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи уҳдадорӣи умумии ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ»

5. МУҲЛАТИ ХИЗМАТИ ҲАРБӢ. Муҳлатҳои хизмати ҳарбии хизматчиёни ҳарбӣ чунин муқаррар шудааст: барои онҳое, ки хизмати ҳарбиро бо даъват дар вазифаҳои аскарон ва сержантҳо ба ҷо меоранд - 24 моҳ ва барои онҳое, ки таҳсилоти олии доранд - 18 моҳ. Огози хизмати ҳарбӣ барои шаҳрвандони ба хизмати ҳарбӣ даъватшуда рӯзи омадан ба комиссариёти ҳарбӣ барои фиристодан ба ҷои хизмат маҳсуб мешавад.

Шаҳрванди бори аввал ба хизмати ҳарбӣ қабулшуда ва ё аз хизмати ҳарбӣ нагузаштаву бори аввал ба ҷамъомади ҳарбӣ даъватшуда дар назди Парчами давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Байраки ҷангии қисми ҳарбӣ савганд ёд мекунад.

Ҷавоб шудан аз хизмати ҳарбӣ мувофиқи тартиботи муқарраркардаи Низомнома дар бораи адои хизмати ҳарбӣ сурат мегирад.

6. ТАРБИЯИ ВАТАНДӢСТӢИ ШАҲРВАНДОН. Агар одамон эҳсоси ватандӯстӣ намедоштанд, аз зебоии хонаи худ, кишвари худ, Ватани хурду бузургашон ҳаловат бурда наметавонистанд.

Ҷангҳо дар ҳамаи давраи замонҳо буданд, аммо ҳазорҳо сарбозон - муҳофизони Ватан низ буданд, ки барои Ватани худ ҷони хешро дарёғ намедоштанд. Торумор кардан ва рондани душман ҳамеша вазифаи муқаддаси ҳар як сокини кишвар доништа мешуд. Бо боварии том метавон гуфт, ки дар ин лаҳзаҳо онҳоро фақат як чиз - муҳаббат ба Ватан ба қорномаҳо ҳидоят менамуд.

Дар тарбияи ватандӯстии одамон шоирону нависандагон нақши муҳим мебозанд. Фирдавсии бузург навиштааст:

*Ҳама сар ба сар тан ба қуштан диҳем,
Аз он беҳ, ки кишвар ба душман диҳем.*

Ӯ баробари ватандӯстӣ ба тартибу интизом ва омодагии ҳамешагии ҷангӣ даъват кардааст:

*Пароканда лашкар наояд ба қор.
Дусад марди ҷангӣ беҳ аз сад ҳазор.*

Шоири ҷанговар Ҳабиб Юсуфӣ дар шеърӣ «Ба Ватан» изҳор кардааст, ки тайёр аст чизи аз ҳама беҳтарин - ҷонашро дар роҳи Ватан нисор кунад:

*Ман на танҳо дил, тану ҷон ҳам фидоӣ мекунам,
То шавам чун қаҳрамонони ту ман ҳам қаҳрамон.*

Яке аз асарҳои баъди истиқлолият ба даст овардани Ҷумҳурии Тоҷикистон иншошуда, ки арзишмандии Ватанро барои тоҷикон ва Тоҷикистониён тараннум мекунад, Суруди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон (муаллифаш Гулназар Келдӣ) мебошад. Суруди милли дар мазраи дилҳои ҳар як шаҳрванд тухми садоқату муҳаббат бо Ватан мекорад ва сабз мегардонад.

Дар банди сеюми Суруди милли Ватан модар ва қувваю иқтидори Ватан қувваю иқтидори халқ, саодату неқӯаҳволии халқ дастоварди Ватан хонда шуда, дӯстию рафоқаги халқҳои ҷаҳон бо Тоҷикистон бо ҳастии мамлакат гавъам доништа шудааст. Дар Низомнома дар бораи Суруди милли қайд шудааст, ки аз ёд дониستاني он вазифаи муқаддаси ҳар як шаҳрванди Тоҷикистон мебошад.

*Ту модари ягонаӣ,
Бақои ту бувад бақои хонадони мо,
Мароми ту бувад мароми ҷисму ҷони мо
Зи ту саодати абад насиби мост
Ту ҳастиву ҳама ҷаҳон ҳабиби мост, ҳабиби мост.*

*Зинда бош, эй Ватан,
Тоҷикистони озоди ман!*

Ҳифзи Ватан ва таъхо вазифаи ҳуқуқӣ, балки қарзи ахлоқӣ ва ватандӯстии ҳар як шаҳрванд аст.

Аз Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ўҳдадории умумии ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ»

Ба ин тариқ, хизмати ҳарбӣ вазифаи конституционӣ ва қарзи ахлоқии ҳар як ҷавонмарди ўҳдадории ҳарбӣ доштаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчунин занҳоест, ки ба онҳо мувофиқи тартиботи ихтиёри ҳуқуқи ба ҷо овардани хизмати ҳарбӣ дода шудааст.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: ўҳдадории умумии ҳарбӣ, эҳтиётӣ будан, бақайдгирии ҳарбӣ, хизмати ҳарбӣ, Ватан.

Савол ва супоришҳо:

1. Хизмати ҳарбӣ барои чӣ лозим аст?
2. Дар бораи вазифаҳои шаҳрвандон ва мақомоти давлатӣ оид ба қайди ҳарбӣ нақл кунед.
3. Шумо мафҳуми «ватандӯстӣ»-ро чӣ тавр мефаҳмед?
4. Хизмати ҳарбӣ чист?
5. Ба волидайнатон дар бораи масъулиятнокии вобаста ба даъвати ҳарбӣ нақл кунед.
6. Шеърҳои ба мавзӯи ватандӯстӣ бахшидашударо ҷамъовари намоед.

§51. ВАЗИФАИ ҲИФЗИ ТАБИАТ, ЁДГОРИҲОИ ТАЪРИХӢ ВА ФАРҲАНГӢ

1. ВАЗИФАИ ҲИФЗИ ТАБИАТ. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳифзи табиат, истифодаи оқилона ва барқарорсозии захираҳои он, беҳдошти муҳити зист вазифаи аввалиндараҷаи давлат, қори ҳамаи одамон ва қарзи ахлоқии ҳар як шаҳрванд аст.

Мафҳуми муҳити зист муҳити маскунии одам, биосфераи зиндагии ҳамаи мавҷудоти зиндаи рӯи замин аст: мафҳуми муҳити зист низоми ягонаи табиати табиӣ ва он қисматҳои онро, ки ба сабаби фаъолияти одам дигаргун гаштааст, фаро мегирад.

Ашхоси юридикӣ ва воқеӣ ҳангоми ташаккул додани комплексҳои ҳудудиву истехсолӣ, рушди саноат ва соҳаи кишоварзӣ, бунёду азнавсозии шаҳрҳо, дигар мавзӯҳои аҳолинишини вазифадоранд, ки меъёрҳои то ҳадди охир раво донисташудаи дараҷаи сарборӣ ба муҳити табиӣ зисти минтақаро бо дар назардошти имкониятҳои потенциалии он, зарурати истифодаи оқилона ҳудудҳои табиӣ бо мақсади таъмини шароитҳои нисбатан мусоиди ҳаёти аҳоли, роҳ надодан ба вайроншавии системаҳои табиӣ экологӣ ва фарорасии тағйироти барқарорнашаванда дар муҳити табиӣ зист ба инобат гиранд.

Қорхонаҳо, ташкилот ва муассисаҳо, ҳамчунин шаҳрвандон вазифадоранд қондаҳои технологӣ ва талаботи ҳифзи табиатро риоя карда, захираҳои табииро оқилона истифода кунанд ва барқарор созанд, барои беҳдошти муҳити зист тadbирҳои самарабахш андешанд.

Моддаи 42-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи табиат».

Шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифадоранд табиатро эҳтиёт кунанд, сарватҳои онро ҳифз намоянд ва талаботи қонунгузори ҳифзи табиатро риоя кунанд. Шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқҳо ва вазифаҳои худро мутобиқи қонунгузори амалкунанда дар ҳаёт татбиқ месозанд.

Асоси сабзшавии бештари муҳити зист ва инкишофи олами зиндаро об ташкил мекунад. Дар ин боб Пифагор (625-574 то милод) қайд кардааст, ки ҳамаи чизи зинда аз як чавҳар ба амал меояд ва

Расми 46. Вазифаи табиатро ҳимоя кардан

ин чавҳар об аст. Бояд кайд кард, ки нуктаи назари Пифагор бо зикри Куръон, ки баъди 900 сол иншо шудааст, мувофиқ аст. Дар ояти 30 сураи 21-и Куръон омадааст, ки «Ва пайдо кардем аз об ҳама чизи зиндаро..».

Моҳи декабри соли 2003 СММ бо пешниҳоди Ҷумҳурии Тоҷикистон қароре қабул кард, ки Даҳсолаи (солҳои 2005-2015) амалиёти «Об барои ҳаёт» ном дорад. Бар асоси барномаҳо ва нақшаҳои амалиёти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2005-2015 ин амалиёт бо беҳдошти муҳити зист, экология ва санитарияи на танҳо Тоҷикистон, балки дигар минтақаҳо сабаб мешавад.

2.ҲИФЗ ВА ИСТИФОДАИ МЕРОСИ ТАЪРИХӢ ВА ФАРҲАНГӢ.

Конунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳифзи табиат ва объектҳои мероси таърихӣю фарҳангӣ ба Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфта, аз қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифз ва истифодаи объектҳои мероси таърихӣ-фарҳангӣ», дигар қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофкардаи Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат аст.

Объектҳои мероси таърихӣю фарҳангӣ, ки ҳифзи онҳо вазифаи ҳар як шаҳрванд мебошад, ёдгориҳои манқул ва ғайриманқулро фаро мегиранд.

Ёдгориҳои ғайриманқул аз ёдгориҳои таърихӣ – биноҳо, иншоот, ҷойҳои ёдгори, муҷассамаҳову обидаҳо, ёдгориҳои археологӣ, горҳо, қароргоҳҳо, шаҳрҳо, хоктеплаҳо, боқимондаҳои мавзеи суқунати қадимӣ, истехкомҳо, системаҳои обпартоию обёрӣ, роҳу кӯпрӯқҳо, қалъаҳо ва қӯрғонҳои алоҳида; офаридаҳои якҷояи инсону табиат, ҳамчунин минтақаҳо, аз ҷумла ҷойҳои масқунияти қадимӣ мебошанд, ки аз нигоҳи таърих, бастоншиносӣ ва антропология арзишманданд ва аҳамияти қалони илмиву амалӣ доранд.

Ёдгориҳои манқул аз объектҳои ягона-бозёфтҳои археологӣ, ашёи қадимӣ, муқаддасоти таърихӣ, асарҳои бадеӣ (мусаввараҳо, графика, санъати амалӣ, кино ва суратнигорӣ) иборатанд, ки дар осорхонаҳо, фондҳо, китобхонаҳо, анборҳо, коллексияҳои гуногуни давлатӣ ва ғайриҳуқуматӣ мақфӯз дошта мешаванд. Соҳибони объектҳои мероси таърихӣю фарҳангӣ бояд аз мақомоти салоҳиятдор шиносномаи намунаи муқаррарии объектҳои ҳифзи мерос бигиранд.

Давлатҳои тарафдори Конвенсияи мазкур истиқлолияти давлатҳоеро, ки дар ҳудудашон мероси фарҳангӣ ва табиӣ дар моддаҳои 1 ва 2 муайянгардида ҷойгиранд, қомилан эҳтиром намуда ва ҳуқуқҳои пешбиникардаи қонунгузории миллиро нисбати мероси нишондодашуда маҳдуд насохта, эътироф менамоянд, ки вай мероси умумии аҳли башар аст ва барои ҳифзи он ҳамаи ҷомеаи байналмилалӣ вазифадор аст ҳамкорӣ намояд.

Моддаи 6-и Конвенсия дар бораи ҳифзи мероси умумичаҳонии фарҳангӣ ва табиӣ

3. ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР БОРАИ ҲИФЗИ ТАБИАТ, ЁДГОРИҲОИ ТАЪРИХӢ ВА ФАРҲАНГӢ

Қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳифзи табиат, ёдгориҳои таърихӣ ва фарҳангӣ ба Конститутсия (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфта, аз қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи табиат» (аз 27.12.1993), «Дар бораи ҳифз ва истифодаи объектиҳои мероси таърихӣ-фарҳангӣ», дигар қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои меъёрий-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофкардаи Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат аст.

Дар моддаи 13-и Конститутсия (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст, ки замин, сарватҳои зерзаминӣ, об, фазои ҳавой, олами набототу ҳайвонот ва дигар боигариҳои табиӣ моликияти истисноии давлат мебошанд ва давлат истифодаи самараноки онҳоро ба манфиати халқ қафолат медиҳад.

Дар бораи вазифаи ҳар як шаҳрванд бобати ҳифзи табиат дар моддаи 44-и Конститутсия (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд карда шудааст, ки ҳифзи табиат, ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ вазифаи ҳар як шахс аст.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи табиат» вазифаҳои қонунгузори ҳифзи табиати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳифзи табиат зикр гардидааст.

Расми 47. Табиатро ҳимоя намो

Вазифаҳои қонунгузори ҳифзи табиат ба танзим даровардани муносибатҳо дар соҳаи ҳамкориҳои ҷомеа ва табиат бо мақсади нигоҳдории сарватҳои табиӣ ва муҳити табиӣ маскунияти одам, истифодаи оқилона ва такрористехсоликунии захираҳои табиӣ, барқарафсозии таъсиррасонии аз нигоҳи экологӣ хавфнокӣ фаъолияти хоҷагидорӣ ва фаъолиятҳои дигар, бехдошт ва бехбуди сифати муҳити зисти табиӣ, таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ дар соҳаи нишондодшудаи муносибатҳо ба манфиати наслҳои имрӯза ва фардоинаи одамон мебошад.

Қорқонаҳо, ташкилот ва муассисаҳо, ҳамчунин шаҳрвандон вазифадоранд, ки қондаҳои технологӣ ва талаботи ҳифзи табиатро риоя карда, захираҳои табиатро оқилона истифода намоянд ва барқарор созанд, барои бехдошти муҳити зист тадбирҳои самарабахш амал намоянд.

Моддаи 42-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи табиат»

Барои ташкили фаъолияти пурсамар ва мақсаднок оид ба таъмини сифати зарурии муҳити зист Барномаи давлатии экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия гардидааст. Ғайр аз ин барномаҳои давлатии минтақавӣ ва маҳаллӣ таҳия гардидаанд, ки дар онҳо тадбирҳо оид ба ҳифзи табиат, истифодаи оқилона ва барқарорсозии захираҳои табиӣ, андешидани тадбирҳои пурсамар барои беҳдошти муҳити зисти зиндагии одамон бо дурнамои оянда муайян гардидаанд.

Яке аз мисолҳои барҷастаи он сохтмон ва мавриди истифода қарор додани силсиланеругоҳҳои обию барқии Рогун, Сангтуда-1, Сангтуда 2 ва як қатор НОБ-ҳои хурд дар минтақаҳои гуногуни Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳо ва шахравдонӣ ба саломатӣ ва амволи шахравдон, хоҷагии халқ ва табиат бо ифлос кардани муҳити табиӣ зист, вайрон кардан, нобуд соختан ва хароб соختан, истифодаи ғайриқонунии захираҳои табиӣ, вайрон соختани системаҳои табиӣ экологӣ ва дигар вайронкуниҳои қонунозории ҳифзи табиат зараррасонда вазиқдоранд, ки опро мутобиқи қонунозории амалкунанда таллофӣ намоянд.

Моддаи 79-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи табиат».

Вазифаи конститусионии ҳар як сокини Тоҷикистон аз ҳифзи табиат ва арзишҳои таърихӣ-фарҳангӣ ва дарки эҳсоси масъулиятшиносӣ дар ин ҳолат иборат аст.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: ҳифзи муҳити зист, табиат, экология, сарватҳо, сарватҳои табиӣ, мероси таърихӣ-фарҳангӣ.

Савол ва супоришҳо

1. Шумо мафҳуми «муҳити зист»-ро чӣ гуна мефаҳмед?
2. Нақши об дар мавҷудияти олами зинда чӣ гуна аст?
3. Оё қудакон метавонанд дар қори ҳифзи муҳити зист саҳм гузоранд? Мисолҳо оред.
4. Фарқияти байни мафҳумҳои «мероси фарҳангӣ» ва «мероси табиӣ» аз чӣ иборат аст?

§52. ВАЗИФАИ ПАРДОХТАНИ АНДОЗ ВА БОҶҶОИ МУҚАРРАРКАРДАИ ҚОНУН

1. ҲУҶЧАТҶО ОИД БА АНДОЗ ВА БОҶ. Қонунозории андозӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфта, аз Кодекси андозӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон (03.12.2004), Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии

Тоҷикистон «Дар бораи боҷи давлатӣ», санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофкардаи Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат аст. Пардохти саривақтии андозҳо қарзи конститусионии ҳар як шаҳрванд аст.

Қонунҳои, ки андози навро муқаррар мекунанд ва ё шароити андозсупорандагонро вазнин менамоянд, қувваи бозгашт надоранд
Моддаи 45-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд гардидааст, ки додани андоз ва пардохтҳо, ки қонун муайян кардааст, вазифаи ҳар кас мебошад. Андоз пардохти муқаррарнамудаи Кодекси андоз ба буҷети давлатӣ ба ҳисоб рафта, дорои хусусияти ҳатмӣ ва инфиродии ғайриэквивалентӣ мебошад. Андозҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз андозҳои умумидавлатӣ ва андозҳои маҳаллӣ иборатанд.

Ба андозҳои умумидавлатӣ инҳо дохил мешаванд: 1) андози даромад аз шахсони воқеӣ (андоз аз даромади шахсони воқеӣ); 2) андоз аз фоидаи шахсони ҳуқуқӣ; 3) андоз аз арзиши иловашуда; 4) аксизҳо; 5) андози иҷтимоӣ; 6) андози замин; 7) андозҳо аз истифодабарандагони қарри замин; 8) андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард; 9) андозе, ки тибқи низоми соддакардашуда пардохта мешавад; 10) андози ягона барои истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ; 11) боҷи гумрукӣ ва дигар пардохтҳои гумрукӣ; 12) боҷи давлатӣ; 13) андоз аз фурӯш (нахи пахта ва алюминийи аввалия); 14) андози ҳадди ақал аз даромади корхонаҳо; 15) андоз ба маҳсулоти қорқарди молҳо; 16) дигар пардохтҳои ҳатмии умумичумхуриявӣ.

Ба андозҳои маҳаллӣ инҳо дохил мешаванд: 1) андоз аз амволи ғайриманқул; 2) андоз аз соҳибони воситаҳои нақлиёт; 3) андоз аз фурӯши чакана; 4) дигар пардохтҳои ҳатмии маҳаллӣ.

Ҷамъоварии андозе, ки дар қисми махсуси ҳамин кодекс зикр шудааст, ба истиснои андоз аз соҳибони воситаҳои нақлиёт, аз ҷониби мақомоти андоз таъмин карда мешавад. Ҷамъоварии андоз аз соҳибони воситаҳои нақлиёт аз ҷониби Бозрасии давлатии автомобилии Вазорати қорҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон анҷом дода мешавад.

Санадҳои қонунгузории андоз дар ҳолатҳои мутобикат ба муқаррароти моддаи 45-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонанд қувваи бозгашт дошта бошанд.

Моддаи 2-и Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон

2. ПАРДОХТИ АНДОЗ ВАЗИФАИ ҲАР КАС АСТ. Мутобиқи моддаи 38-и Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон андозсупоранда ӯҳдадор аст: 1) сари вақт дар баҳисобгирии бақайдгирӣ ба сифати андозсупоранда ва

кайди супорандаи андоз аз арзиши иловашуда истад; 2) ҳамаи уҳдадорихои андозро мутобиқи ҳамин Кодекс дар ҳаҷми пурра иҷро намояд; 3) талаботи қонунии мақомоти андозро дар хусуси бартараф намудани вайронкуниҳои ошкоршудаи қонунгузории андоз иҷро намуда, инчунин ҳангоми вазифаҳои хизмати ба ҷаъолияти қонунии онҳо монеъ нашавад; 4) дар асоси амрнома шахсони мансабдори мақомоти андозро барои азназаргузаронии амволе, ки объекти андозбандӣ ва (ё) объекти бо андозбандӣ алоқаманд мебошанд, иҷозат диҳад; 5) ба мақомоти далхдори андоз эълонияҳои андоз, дигар ҳисоботи андоз ва ҳуҷҷатҳоро тибқи тартиби муқаррарнамудаи ҳамин Кодекс пешниҳод намояд; 6) ҳисоббаробаркунии пулиро мутобиқи ҳамин Кодекс бо истеъмолкунандагон, ки ҳангоми иҷрои амалиёти тижоратӣ ё хизматрасонӣ тавассути пули нақд, корҳои пардохтии бонкӣ, чекҳо бо татбиқи ҳатмии мошинҳои назоратии ҳазинавии дорои хотираи фискалӣ ва додани чеки назоратӣ ба дасти истеъмолкунанда сурат мегирад, амалӣ намояд; 7) бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории андоз баҳисобгирии даромадҳои (харочотҳои) худ, объекти андозбандӣ ва (ё) объектҳои бо андозбандӣ алоқамандро пеш барад; 8) дар муддати на камтар аз соли баъди ба охир расидани соли тақвимӣ маълумоти баҳисобгирии муҳосиботӣ, дигар баҳисобгириӣ ва ҳуҷҷатҳои барои ҳисоб ва пардохти андозҳои барои ҳамин соли тақвимӣ зарурӣ, инчунин ҳуҷҷатҳои тасдиқкунандаи даромадҳои гирифташуда, харочот ва андозҳои пардохташударо (нигоҳдошташударо) нигоҳ дорад.

Расми 48. Вазифаи пардохти андоз

Андозсупоранда дигар уҳдадорихои муқаррарнамудаи ҳамин Кодексро иҷро менамояд.

Шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ ба гайр аз уҳдадорихои муқаррарнамудаи қисми 1-и моддаи 38-и Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон уҳдадоранд, ба таври ҳаттӣ ба мақомоти андози маҳалли бақайдгириашон маълумоти зеринро пешниҳод намоянд: 1) оид ба ҳамаи воҳидҳои махсусашон, ки дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуданд-дар мӯҳлати на дертар аз 30 рӯзи тақвимӣ аз рӯзи таъсис, азнавташкилшавӣ ё барҳамхӯрӣ; 2) оид ба эълон намудани муфлисшавӣ, барҳамхӯрӣ ё азнавташкилшавӣ-дар мӯҳлати на дертар аз 10 рӯзи тақвимӣ аз рӯзи қабули чунин қарор. 3) оид ба тағйир ёфтани маҳали ҷойгиршавӣ ё зист - дар мӯҳлати на дертар аз 10 рӯзи тақвимӣ аз лаҳзаи чунин тағйирот.

Барои иҷро накардан ё иҷрои номатлуби ӯҳдадориҳои ба зиммааш гузошташуда андозсупоранда мутобики ҳамин Кодекс ва дигар санадҳои конунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгар мебошад.

Яктарафа даст кашидан аз иҷрои ӯҳдадориҳои андоз ё яктарафа тағйир додани тартиби иҷрои он аз ҷониби андозсупорандагон ё дигар шахси ӯҳдадор, агар он дар конунгузори андоз пешбинӣ нашуда бошад, иҷозат дода намешавад.

Қисми 3-и моддаи 79-и Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Яке аз бочҳои гуногунавъ пардохтҳои гумрукӣ мебошад. Пардохтҳои гумрукӣ тибқи Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ гардонидан мешаванд.

Қонунгузори гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфта, аз Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон (03.12.2004), дигар қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқие, ки қабул гардида нашон дар ин кодекс нишон дода шудааст ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалии эътирофкардаи Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат аст.

Мутобики моддаи 350-и Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон:

1. Шахси масъули пардохти бочҳои гумрукӣ ва андоз декларант ба ҳисоб меравад. Агар мол аз тарафи брокери гумрук (намоянда) декларатсия карда шавад, ӯ мувофиқи қисми 2-и моддаи 144-и ҳамин Кодекс барои пардохти бочҳои гумрукӣ ва андоз шахси масъул ҳисоб меёбад.

2. Ҳангоми риоя нашудани муқаррароти ҳамин Кодекс дар бораи истифодабарӣ ва ихтиёрдори мол ё иҷрои дигар талаботи шартҳои муқаррарнамудаи ҳамин Кодекс барои татбиқи расмиёти гумрукӣ ва низоми гумрукӣ, ки мазмуни онҳо пурра ё қисман аз супурдани бочҳои гумрукӣ ва андоз озод карданро пешбинӣ менамояд, шахсони барои супурдани бочҳои гумрукӣ ва андоз масъул дар ҳолатҳои пешбиниамудаи ҳамин Кодекс соҳиби анбори ниғаҳдори муваққатӣ, соҳиби анбори гумрукӣ, интиқолдиханда, шахсоне, ки ба зиммаи онҳо масъулияти риояи низомҳои гумрукӣ гузошта шудааст, ҳисоб мешаванд.

3. Ҳангоми наасупурдани бочҳои гумрукӣ ва андоз, аз ҷумла ҳангоми нодуруст ҳисоб кардан ва (ё) дер супурдани онҳо дар назди мақомоти гумрук шахсе ҷавобгар аст, ки масъулияти супурдани бочҳои гумрукӣ ва андозро ба зимма дорад.

4. Ҳангоми интиқоли ғайриқонунии молу воситаҳои нақлиёт аз сарҳади гумрукӣ масъулияти супурдани бочҳои гумрукӣ ва андоз ба ӯҳдаи шахси интиқолдихандаи ғайриқонунии молу воситаҳои нақлиёт ва ба зиммаи шахсе мебошад, ки дар интиқоли ғайриқонунии иштирок мекунад, агар онҳо аз чунин интиқоли ғайриқонунии молу воситаҳои нақлиёт огоҳ буданд ва ё бояд огоҳ мебуданд, ҳангоми воридот бошад, инчунин шахсоне

масъулаид, ки молу воситаҳои нақлиёти ғайриқонунӣ воридшударо барои худ харида гирифтаанд ва ё моликияти худ қарор додаанд, ба шарте, ки хангоми харидан ғайриқонунӣ ворид шудани онҳоро медонистанд ё худ бояд огоҳ мебуданд, ки ин вачҳ ба таври зарурӣ тибқи тартиби муайянкардаи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ шудааст. Агар шахсони номбаршуда дар содироту воридоти ғайриқонунии молу воситаҳои нақлиёт ба сифати декларант амал карда бошанд, онҳо барои супурдани бочҳои гумрукӣ ва андоз чунин масъулиятро ба зимма доранд.

3. ТАДБИРҲОИ МАҚОМОТИ ГУМРУК ОИД БА ДОДАНИ ТОВОНИ

ЗАРАР. Мақомоти гумрукӣ бо мақсади таллофӣ кардани зарар тадбирҳои зеринро ба амал мебароранд: барои қабули қарори ғайриқонунӣ, ҳаракат ё беҳаракати шахсони мансабдори мақомоти гумрукӣ мувофиқи Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷавобгарии интизомӣ, маъмурӣ, ҷиноятӣ ё дигар навъҳои ҷавобгарӣ кашида мешаванд. Мақомоти гумрукӣ ба ашхос ё амвол барои қабули қарори ғайриқонунӣ, ҳаракат ё беҳаракатни шахсони мансабдори мақомоти гумрукӣ ё шахсони дигар, ки хангоми иҷрои вазифаҳои хизматии худ мутобики қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон зарар овардаанд, тавони зарарро медиҳанд, агар тадбири дигаре бо Кодекси мазкур ё дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ нашуда бошанд. Зарари бо амалҳои қонунии мақомоти гумрукӣ расонидашуда таллофӣ карда намешавад.

Кори гумрук маҷмӯи методҳо ва воситаҳои таъминии риояи бағанзимдарории гумрукӣ - тарифӣ, маънӯнӣ ва маҳдудиятҳои мебошанд, ки мутобики қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаҳои бағанзимдарории давлатии ғайриқонунӣ берунии иқтисодии вобаста ба ҷойивазкунии молҳо ва воситаҳои нақлиёт ба воситаи сарҳади гумрукӣ муқаррар карда шудааст.

Аз Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон

Умуман, пардохти андозҳо ва бочҳо вазифаи конститусионии ҳар як сокини Ҷумҳурии Тоҷикистон, молваранда ва молбаранда мебошад, ки барои онҳо риояи кодекс ва қонунҳо ҳатмӣ ба шумор меравад.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: *андоз, боч, гумрук, товои, декларант.*

Савол ва супоришҳо:

1. *Пардохти андозҳо ва бочҳо барои чӣ зарур аст?*
2. *Андоз чист?*
3. *Ғайриқонунӣ гумрукӣ чист?*
4. *Маънӯнӣ моддаи 350-и Кодекси гумрукиро фаҳмонда диҳед.*

БОБИ 15

ҲУҚУҚИ ИНСОН ВА ПРОБЛЕМАҲОИ КОРРУПСИЯ

§53. ТАВСИФИ КОРРУПСИЯ ҲАМЧУН ЗУҲУРОТ

1. МАҲҲУМ ВА МОҲИЯТИ КОРРУПСИЯ. Дар ҷаҳони имрӯза яке аз монеаҳои асосӣ дар роҳи муваффақона амалӣ гардонидани ҳуқуқи озодиҳои инсон коррумпсия мебошад. Вай рушди умумимиллӣ, болоравии иқтисодӣ ва неқӯаҳволии иҷтимоиро бозмедорад, боварии шаҳрвандонро ба давлат коста мегардонад, аз ҷудакон умедро ба оянда кашида мегирад, табақаҳои камбизоати аҳолиро аз неқӯаҳволие, ки ба онҳо тибқи ҳуқуқҳои мансуб аст, маҳрум месозад.

Мафҳуми «коррумпсия» (аз лот. *corruptio* – вайрон кардан, хариди гирифтган) дар ибтидо амалҳои ашхосро, ки ҳадафшон вайрон сохтан, ҳалал расонидан ба рафти муътадили муруфияи судӣ ё раванди идоракунии ба қорҳои ҷомеа буд, ифода мекард. Минбаъд зери мафҳуми «коррумпсия» харидани шахсони мансабдор, фурӯхташавандагии амалдорон, истифодаи имкониятҳои хидмати ба манфиатҳои шахси мефаҳмидагӣ шуданд.

Раванди ташаккули мафҳуми ҳозираи коррумпсия дар таърихи тамаддун яқҷанд ҳазорсолаҳоро дар бар мегирад. Ба андешаи бисёр олимон, нишонаҳои аввалинро дар бораи коррумпсияи амалдорон дар бойгонҳои Бобулистони қадим (нимаи дуҷуми асри XXIV то давраи мо), ҳамчунин дертар дар қонунҳои машҳури Хаммурапи дучор омадан мумкин аст, ки яке аз бандҳои, масалан, чунин аст: «Агар одам амволи худро ё қасро дузда бошад, ин одам бояд қушта шавад; ҳамчунин оне, ки аз дасти вай қизи дуздиро гирифт, бояд қушта шавад» (ин ҷо суҳан дар бораи торочи мансабӣ, истифодаи имкониятҳои хидмати ба манфиатҳои шахси ва аз худ кардани амволи дар натиҷаи ҷинояти коррупсионӣ ба даст овардашуда меравад). Дар сарчашмаҳои Юнон ва Рими қадим низ коррумпсия хотиррасон мешавад. Масалан, дар ёдгории ҳуқуқи Рим Таблиси IX.3. Авл. Гелия, Шабҳои аттиқӣ, XX, 17 омадааст: «Наход ту қарори судро дар ҳусуси додани ҳукми қатл ба он судя ва миёнарав, ки барои баррасии парванда таъин шуда буданду он ба ин қор ришваи пулӣ гирифтанишон фош шуд, бераҳмона шуморӣ?»

Динҳои ҷаҳонӣ низ коррупсиюро маҳкум карда, аз ҷумла паёмбари ислом Муҳаммад (с) фармудаанд: “Ришвагиранда, ришвадиҳанда ва миёнарави байни ҳарду дар оташи дузаҳанд”. Дар ҷои дигар Паёмбари ислом ин ашхосро сазовори лаънати Худованд хондааст.

Дар асрҳои миёна мафҳуми «коррумпсия» боз ҳам васеатар паҳн мешавад. Арбоби намоёни сиёсии он замон Никколо Макиавелли коррупсиюро ба бемории шабоҳат додааст, ки дар ибтидо фаҳмидаш

душвору табобаташ осон ва дертар аллакай фаҳмиданаш осону табобаташ қариб имконнопазир аст.

Дар ҷаҳони имруза дар санадҳои миллий ва байналмилалӣ ҳуқуқӣ мафҳумҳои гуногуни коррупсия истифода мешаванд, ки нисбатан серистеъмолашон дар айни замон чунин таърифи пешниҳодкардаи Конгресси Ҳуқуқи СММ мебошад.

Коррупсия сунистифода аз ҳокимияти давлатӣ барои гирифтани фоида ба мақсадҳои шахсӣ аст.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди коррупсия» аз 25 июли соли 2005 чунин таърифи коррупсияро додааст:

Коррупсия – ин кирдори (ҳаракат ё беҳаракатӣ) шахсони ба иҷрои вазифаҳои давлатӣ вобастадор ё ба онҳо баробаркардашудае мебошад, ки мақоми худ ё имкониятҳои онро бо мақсади ба манфиати худ ё шахсони дигар ба даст овардани неъматҳои моддӣ ва ғайримоддӣ, бартарият ва имтиёзҳои дигари бо қонунҳо пешбининашуда, инчунин ба ин шахсон ваъда додан, таклиф ё пешкаш намудани ин гуна неъмату бартариятҳо бо мақсади моилқунӣ ва (ё) кадрқунии онҳо барои иҷрои ин ё он кирдор (ҳаракат ё беҳаракатӣ) ба манфиати шахсони воқеан ҳуқуқӣ истифода мебаранд.

Моддаи 1-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди коррупсия»

Кирдорҳои коррупсионӣ (ҳаракат ё беҳаракатӣ) аз дигар кирдорҳо бо он фарқ мекунанд, ки: а) онҳо аз ҷониби амалдорони давлатӣ, ҳамчунин ашхоси вазифаҳои роҳбарии корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳои коллективиро базиммадошта содир мегарданд (роҳбарони корхонаҳои инфиродӣ ва оилавӣ субъектҳои коррупсия махсуб намешаванд ва дар ин корхонаҳо маҳдудиятҳои хидмати якҷояи ҳешовандон паҳн намешаванд); б) аз ҷониби ашхоси зикршуда барои расидан ба мақсад салоҳиятҳои хидмати онҳо ё имкониятҳои ба онҳо алоқаманд истифода мешаванд; в) мақсади ин амалҳо гирифтани фоидаи шахсӣ (барои худ ва нафари сеюм) мебошад.

Кирдорҳо танҳо дар сурати мавҷудияти аломатҳои дар боло зикршуда коррупсия эътироф мегарданд. Масалан, нозири андоз дар рафти тафтиш пинҳон қардани андозро ошкор намуда, ришва мегираду аз ин вайронкорӣ ҷазм мепӯшад, муфаттиш аз одами айбдоршаванда пул мегираду ғайриқонунӣ парвандаи ӯро қатъ месозад, роҳбари муассиса бо вучуди мавҷудияти дигар номзадҳои арзанда хеши худро ба қор қабул мекунанд.

Кирдорҳои коррупсионӣ, ки дар онҳо ҳатто яке аз аломатҳои нишондодашуда нестанд, коррупсия махсуб намешаванд. Моҳияти коррупсияро дар муқоиса бо дигар зуҳуроти монанд ё умумӣ, ки ба онҳо аз ҷумла гирифтани парваро мансуб мекунанд, беҳтар муайян қардан мумкин аст.

Пора – аз ҷониби шахси мансабдор шахсан ё ба воситаи миёнравхе гирифтани пора дар шакли пул, коғазҳои қиматнок, амвол ё фоидаи дорон характери амволи дошта барои иҷро кардан ё накардани амали муайян ба манфиати порадиҳанда ё намоёндогани ӯ, агар чунин ҳаракат (беҳаракати) ба доираи ваколати хидмати шахси мансабдор дохил бошанд ё он вобаста ба қудрати мавқеи мансабиаш ба чунин ҳаракат (беҳаракати) мусоидат карда метавонад, ҳамчунин барои пуштибонии умумӣ ё сахлангорӣ дар хидмат.

Қисми 1-и моддаи 319-и Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ба ин тарик, коррупсия сӯиистифода аз салоҳиятҳои мансаби буда, ҳадаф аз он гирифтани фоидаи шахси мебошад, порагирӣ бошад, танҳо як навъи шаклҳои гуногуни коррупсия аст. Мафҳуми «коррупсия» танҳо порагириро ифода намекунад, зеро сӯиистифода аз салоҳиятҳо метавонад усулҳои сершумори зоҳиршавӣ дошта бошад. Масалан, он дар истифодаи аз ҳад зиёди ҳокимият, истифода ё гайриқонунӣ додани афзалият ҳангоми тақсими неъматҳои моддӣ, аз худ кардан ё тороҷ сохтани амволи боварқардашуда, сохтакорӣ хидмати, ба таври сунъӣ ба вучуд овардани монеаҳо ба шахсони воқеию юридикӣ бобати амалисозии ҳуқуқҳо ва манфиатҳои онҳо, ошнобозӣ, протексионизм, чӯрабозӣ, ҳешутаборчигӣ, даҳолат ба фаъолияти мақомоти давлатӣ ва субъектҳои хоҷагӣ, маҳдудсозии рақобат ва ғайра зоҳир мегардад.

Фикр кунед, оё таносуби мафҳумҳои «коррупсия» ва «пораситонӣ»-ро чун таносуби мафҳумҳои «умумӣ» ва «хусусӣ» арзёбӣ кардан мумкин аст?

2. ТАЪРИХИ ПАЙДОИШ, ТАШАККУЛИ ХУСУСИЯТҲОИ МИНТАҚАВӢ ВА ШАКЛҲОИ ҲОЗИРАИ КОРРУПСИЯ. Пайдоиши коррупсия ба даврони таназули ҷамоаи ибтидоӣ ва ба миён омадани давлатҳои нахустин, яъне то замоне рафта мерасад, ки вазифаи идоракунӣ имконияти фоидабиниро ба вучуд оварда буд. Ин раванд дар ҳар сарзамин ба тарзи хос ҷараён ёфта, онро халқҳои гуногун ба ҳар тарз аз сар гузаронидаанд. Шаклҳои гуногун аз ҳамдигар фарқкунандаи истеҳсолот дар минтақаҳои гуногуни ҷаҳон арзи вучуд карда ба типҳои таърихӣ давлат ва соҳти иҷтимоии онҳо таъсир расонида, ба ташаккули моделҳои барои ҳар минтақаи ҷаҳон хоси коррупсия мусоидат намудаанд.

Коршиносон коррупсияро ҳамчун қазияи байналмиллалӣ арзёбӣ намуда, вобаста аз хусусиятҳои минтақаӣ моделҳои рушди коррупсияро ба навҳои аврупоигарбӣ, осиеӣ, африқоӣ ва америкоилотинӣ ҷудо намудаанд.

Ба модели аврупоигарбии рушди коррупсия сатҳи пасти мавҷудияти коррупсия дар сохторҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва дар соҳаҳои алоҳидаи иқтисодӣ дар шакли хизматрасониҳои пасипардагӣ зуҳур ёфтани хос буда, бо ҳамин сабаб онро коррупсияи *иқтисодӣ* низ меноманд. Хусусияти

таърихи ташаккули модели аврупоиигарбии коррупсия дар он ифода меёбад, ки дар кишварҳои Аврупо сохти авлодӣ маҳз дар натиҷаи ҳамчун дастгоҳи ҳокимияти табақаҳои соҳиби моликияти хусусӣ ташаккул ёфтани давлат аз байн рафт. Ин ҳокимият кӯшиш ба ҳарч меод то, ки амнияти бозғимоди моликияти хусусии худро таъмин намояд. Дар баробари ташаккули сохти сармоядорӣ табақаи буржуазияи навтавлидӣ ба табақаи феодалон муқобил истода, ба давлати феодалӣ имконият намерод, ки ба моҳияи мавҷудияти худ- моликияти хусусӣ дастдарозӣ кунад. Буржуазия дар ниҳояти қор муғлакияти феодалиро барҳам зада, ҳукмронии моликияти сармоядориро таъмин намуд.

Ҳифзшавандагии моликияти хусусӣ ба таҳкими ботадричи озодиҳои шахравандӣ, ки истиклолияти муайяни фард аз ҳокимияти сиёсӣ, дахлнопазирии шахсият, манъи дахлати давлат ба иқтисодиёт, озодона ихтиёрдорӣ намудан ба моликият ва ғайраҳо дар назар дорад, мусоидат намуд. Бо дар назардошти ин гуфтаҳо ба ин модели рушди коррупсия хусусияти аз ҷониби аҳли ҷомеа ҳамчун падидаи ғайримуқарарӣ арзёбӣ шудани коррупсия, оштинопазирии он нисбати ҳолатҳои суистеъмол шудани ҳокимият ва аз ин лиҳоз ҳеле пардапӯшона амалӣ шудани қирдорҳои коррупсионӣ ҳос аст.

Ба модели осеғии рушди коррупсия ҳузурӣ коррупсия дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт ҳос мебошад. Ин шакли коррупсияро бо сабаби ба муносибатҳои иҷтимоӣ печ дар печ будани муносибатҳои коррупсионӣ (хешутаборӣ, ҳамшаҳрчигӣ, ҳамқорӣ ва ғ.) ҳамчун коррупсияи *иҷтимоӣ* низ арзёбӣ мекунанд. Ин ҳолат ба хусусияти инкишофи таърихи кишварҳои минтақа асос ёфтааст. Дар кишварҳои Осиё бо сабаби аз ҷониби пешвоёни қавму қабилаҳо ғасб намудани на воситаҳои истехсолот, балки вазифаи идоракунии онҳо хоҷагиҳои ҷамоаи ибтидоӣ аз байн рафт. Асоси иқтисодии ин ҷомеаро чунин падидае ба монанди «ҳокимият-моликият», ки имконияти ихтиёрдорӣ моликияти дастаҷамъиро ба ҳокимияти сиёсӣ ё маъмурий вобаста мекард, ташкил меод. Дар ин сохтор сарварон амалан нақши синфи ҳукмрон (табақаи аъён ашроф)-ро иҷро мекарданд. Онҳо кӯшиш ба ҳарч меоданд, ки ба шахсони соҳибмулк, ки дар қараёни рушди минбаъдаи муносибатҳои молиқу пулӣ пайдо шуда буданд, то он қарае имконият надиданд, ки сарватманд шуда, қудрати даъвои ҳокимиятро кунанд. Маҳз бо ҳамин мақсад давлат ва амалдорони он фаъолияти мулкдоронро таҳти назорати қатъӣ гирифта, нақши онҳоро дар ҷомеа паст ва баъзан амволи аз ҳад зиёд сарватмандшудагонро мусодира мекарданд.

Бо сабаби набудани қаролатҳои ҳифзи молу мулк, очизӣ дар назди ҳокимияти муқтадирӣ худқомоии амалдорони давлатӣ, бозаргонону мулкдорони сарватманд наҷоти худро дар ҳимояи гурӯҳӣ дида, миқдори зиёди ҳешовандон, ҳамшаҳриён ва хидматгоронро дар атрофи худ ҷамъ намуда, дар ин замина корпоратсияҳои оилавӣ маҳаллӣ бунёд мекарданд. Чун натиҷаи мавҷуд набудани механизмҳои қилавгирӣ аз

худкомагиҳои ҳокимон дар заминаҳои манфиатҷӯии иҷтимоӣ (оилавӣ ва қавмӣ) муттаҳид шудани ҳам элитаи сиёсӣ ва ҳам элитаи иқтисодӣ, инчунин муайян набудани доираи ваколат ва беназоратии мансабдорони давлатӣ коррупсияро дар кишварҳои Осиёи Марказии тоинқилобӣ ба як падидаи роиҷу маъмул табдил дод. Дар кишварҳои ин минтақа дар шароити имруза низ чунин заминаҳои коррупсия аз қабилӣ ҳузури зиёдагии давлат дар иқтисодиёт, дақиқ тафриқа нашудани ҳокимияти давлатӣ, ваколатҳои васеи амрдиҳию назоратии шахсони мансабдор, имконияти аз ҷониби онҳо гирифтани фоидаи шахсӣ аз ваколатҳои хизматӣ, таъсири анъанаву робитаҳои анъанавии пешин (ҳамшаҳрчигӣ, ҳешутаборчигӣ, ҷурабозӣ, тағобозӣ ва ғайра) аз байн нарафтаанд.

Моделҳои дигари рушди коррупсия низ ҳамин гуна хусусиятҳои худро доранд. Ба ақидаи коршиносон дар *моделли африқоӣ* ҳокимият пурра ба кланҳои асосии иқтисодӣ, ки байни ҳам мувофиқа кардаанд, фурухта ё ба онҳо омехта шуда, мавҷудияти боэътимоди онҳоро тавассути фишангҳои сиёсӣ таъмин менамояд.

Фикр кунед, ки боз кадом омилҳои таърихӣ ба ташаккули хусусиятҳои минтақавии коррупсия дар кишварҳои ағрупоӣ ва осийӣ мусоидат намудаанд?

Моделли америкоилотинии рушди коррупсия бо он фарқ мекунад, ки ба коррупсия муросокорию саҳлангорӣ намудани ҳукумат боиси аз ҷониби сохторҳои пасипардагӣ ва ҷиноятпешаи иқтисодиёт ба даст овардани қудрати ба давлат ҳамто мегардад. Ҳокимият ба муқовимати бевоситаю шадид бо мафия, ки аллакай ба «давлат дар доҳили давлат» табдил ёфтааст, кашида мешавад.

Коррупсияи муосир шаклҳо ва хусусиятҳои гуногуни зохиршавӣ дошта, аз ин лиҳоз онро ғайр аз хусусиятҳои минтақавӣ метавон аз рӯи дигар меъёрҳо низ тасниф (гурӯҳбандӣ) намуд. Меъёрҳои нисбатан маъмули таснифи коррупсия ҷудоқунӣ аз рӯи дараҷаи афзоиш, бахшҳои паҳншавӣ ва соҳаҳои фаъолият мебошанд. Чунончи, коррупсия аз рӯи дараҷаи афзоиш ба се навъ ҷудо мешавад:

1) *маҳдуд* (ин коррупсия асосан дар сатҳи боло маҳдуд шуда, бахшҳои васеи ҳаёти иҷтимоии ҷомеаро фаро намегирад);

2) *паҳншуда* (ин коррупсия хеле паҳн шуда, ҳама бахшҳои ҳаёти ҷомеаро фаро мегирад, қариб ҳама қор ба воситаи ришва ҳал мешавад);

3) *харобкунанда* (ин коррупсия ба чунон сатҳе мерасад, ки соҳти ҷамъиятиро хароб мекунад).

Коррупсия аз рӯи бахшҳои паҳншавӣ ба коррупсияҳо дар бахши давлатӣ ва бахши хусусӣ ҷудо мешавад.

Коррупсия дар бахши давлатӣ – қирдорҳои коррупсионии шахсони мансабдори мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва идорақунӣ, ҳифзи ҳуқуқ, хизматчиёни ҳарбӣ, мақомоти худидораи маҳаллӣ, муассисаҳо, ташкилот ва қорхонаҳои давлатиро дар бар мегирад.

Коррупсия дар бахши хусусӣ аз он лиҳоз ҷой дошта метавонад, ки хизматчиёни ташкилоту муассисаҳои тиҷоратӣ ва ҷамъиятӣ низ захираҳои ба онҳо тааллуқнадоштгаро ихтиёрдорӣ намуда, имконият доранд, ки ин ваколатхоро бар зарари ташкилоту муассисаҳо лекин ба манфиати шахсии худ истифода баранд.

Аз рӯи самтҳои ғаёлияти худ коррупсия ба шаклҳои зерин чудо мешавад:

- 1) *дар мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва идоракунӣ;*
- 2) *дар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ;*
- 3) *дар соҳаи андоз ва гумрук;*
- 4) *дар сохторҳои низоми;*
- 5) *дар соҳаи тандурустӣ;*
- 6) *дар соҳаи маориф;*
- 7) *дар соҳаи ҳоҷигии манзилию-коммунали;*
- 8) *дар соҳаи кишоварзӣ ва ғайра.*

3. САБАБҲОИ КОРРУПСИЯ. Коррупсия ҳамчун падидаи таърихӣ, иҷтимоию иқтисодӣ, сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва фарҳангӣ ҳамин гуна сабабҳои зиёду гуногунҷабҳа дорад. Яке аз сабабҳои асосии коррупсия омезиши давлат бо иқтисодиёт мебошад, ки он аз таърихи қадими кишвар сарчашмаи гирифта, дар солҳои ҳокимияти шӯравӣ боз ҳам бештар доман паҳн кард. Бояд гуфт, ки имконияти даҳолати давлат ба равандҳои иқтисодӣ ҳама вақт барои ғоидабинии шахсӣ аз ваколатҳои мансабӣ (маъмурӣ) шароит фароҳам меоварад. Аз ин рӯ, яке аз мақсадҳои асосии ислоҳоти соҳаи идоракунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ихтисор кардани миқдори вазоратҳо, муттаҳиду аз нав баррасӣ намудани ваколатҳои онҳо ва ғайраҳо, ба ин васила маҳдуд намудани ҳузур ва даҳолати зиёдагии давлат бо иқтисодиёт мебошад.

Сабаби дигари коррупсия, ки хоси даврани гузариш мебошад, арзи вучуд кардани тавлиди шаклҳои муосири танзими давлатии иқтисодиёт (литсензиякунонӣ, бақайдгирии давлатӣ, сертификатсиякунонӣ, қарздиҳӣ, имтиёзот, озмунҳои хусусигардонӣ, хариди давлатӣ, ҷойгиркунонии фармоишҳои давлатӣ, ихтиёрдории захираҳои табиӣ ва энергетикӣ, ғаёлияти муассиса ва ғайра) мебошад. Ин фишангҳо дар сурати танзими қонунии ҳамачониба ва саривақтии худро нафтан, барои коррупсия шароити боз ҳам мусоидтарро ба миён оварда метавонанд.

Номукамалии қонунгузорӣ, аз қабилӣ дар баъзе қонунҳо ва санадҳои зерқонунӣ мавҷуд будани «даричаҳо» ва меъёрҳои барои коррупсия имкониятҳои иловагӣ фароҳамоваранда, инчунин сатҳи нокифояи таъминоти моддии хизматчиёни давлатӣ, суғт будани назорати давлатӣ ва ҷамъиятӣ аз болои ғаёлияти онҳо, хеле васеъ будани доираи салоҳдиди хизматчиёни давлатӣ дар мавриди қабули қарорҳо низ ба паҳншавии коррупсия мусоидат карда метавонанд.

Фикр кунед, ба андешаи Шумо боз кадом сабабҳо ба паҳншавии коррупсия мусоидат мекунанд? Барои барҳам додани сабабҳои коррупсия чӣ болад кард?

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: коррупсия, пораситонӣ

Савол ва супоришҳо:

1. *Коррупсия чист? Кирдорҳои коррупсионӣ дар чӣ ифода мегарданд?*
2. *Ба андешаи Шумо, оё дар ин ҳолатҳо коррупсия чой дорад: а) фурушандаи кӯчагӣ бо роҳи фиреб пули харидорро аз худ мекунад; б) ходими масъули давлатӣ ҳангоми пайдо шудани ҷанҷол дар рӯи ҳавлии хонааш ҳамсоҷашро даму кӯб мекунад; в) соҳиби корхонаи хусусӣ ба вазифаи роҳбарии ширкат ҳеши худашро таъин мекунад. Назари худро бо далелҳо исбот кунед.*
3. *Ин гуфтаи Томас Гоббсро бодикқат хонед: «Одамони аз боигарии худ ифтихордошта ба умеди он ки аз ҷазогирӣ бо роҳи харида гирифтани адлияи давлатӣ ё бар ивази пулу дигар инъомҳо дастгирӣ меёбанд, ҷасурунаю бебокони даст ба ҷиноят мезананд. Коррупсия решаест, ки аз он дар ҳамаи замонҳо ва дар ҳамаи майлу гуноҳҳо як навъ тамасхуре ба ҳамаи қонунҳо бармеояд». Шумо ин фикри файласуфро чӣ навъ арзёбӣ мекунед?*
4. *Шаклҳои гуногуни коррупсияро номбар кунед.*
5. *Махсусиятҳои таҷаккули амсилаҳои коррупсия дар мамлакатҳои шарқӣ (Осиё) аз чӣ иборатанд?*
6. *Ба андешаи Шумо, сабабҳои коррупсия чигунаанд?*

§54. ОҚИБАТҲОИ КОРРУПСИЯ ВА ТАЪСИРИ ОН БА АМАЛИШАВИИ ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН

1.КОРРУПСИЯ ВА ПРОБЛЕМАҲОИ БАРОБАРҲУҚУҚИИ ШАҲРВАНДӢ. Эътирофи баробарии ҳама ва роҳ надодан ба таъбиз нисбат ба одамоне аз рӯи ҳамаи асосҳои меъёри мутамаддинӣ ва демократӣ будани ҳар як давлату ҷомеа аст.

Соҳибият ба афзалиятҳо ва бартарҳои ноадолатона дар муқоиса бо дигарон ҳангоми иҷрои функцияҳои давлатӣ, дастрасӣ ба хидмати давлатӣ ва неъматҳои ҷамъиятӣ, бемасъулиятӣ дар назди қонун ва суд, баробарии дигарон ба ҷо наовардани вазифаҳо дар назди давлат сӯиистифода аз ҳокимият ба манфиатҳои шахсӣ мебошад. Бинобар ин проблемаҳои баробарҳуқуқии шаҳрвандӣ ва коррупсия ба ҳамдигар чун ду тарафи ҳамон як зухурот муносибати рӯируст доранд.

Ҷомеаи ҳозира бисёр мисолҳои таъбизи одамоне аз рӯи аломатҳои наҷодӣ, миллӣ, этникӣ ва динӣ меонад, аммо таъмини баробарҳуқуқии шаҳрвандон, сарфи назар аз вазъи иҷтимоӣ ва моликиятдорӣ, ҳанӯз чун масъалаи муҳим боқӣ мемонад. Ҷунончи, дар бисёр мамлакатҳои ИДМ аъзои парламент, депутатҳо ва судҳо дар ҳамаи дараҷаҳо ашхоси дахлнопазиранд. Созмонҳои байналмилалӣ ин номгӯро нодурусту хеле

васеъ ва ба принципҳои баробарии одамон дар назди қонун ва суд номувофиқ меҳисобанд.

Бо вуҷуди имконпазирии дастрасии қариб ҳамаи одамон ба адолати судӣ дар ҳолатҳои ҷудогона коррупсия ба баробарии шаҳрвандон дар назди суд, баррасии боадолатона ва бегаразонаи парвандаҳо дар суд монев мешавад.

Баробари таъмини баробарҳуқуқӣ дар самти таъмини баробарии ҳама ҳангоми амалисозии вазифаҳои конститусионӣ иҷрои қорҳои зиёде дар пешанд. Аз ҷониби ашхоси мансабдор, мақомоти давлатӣ, муассисаҳо, қорхонаю ташкилотҳои шаклҳои моликиятшон гуногун бобати риояи қонунҳо ва ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон ба хатоҳои зиёд роҳ дода мешаванд.

Саркашӣ аз хизмати ҳарбӣ бо роҳи додани пора, додани ҳаргуна муҳлатҳои муваққатии ғайриқонунии даъват ба хизмат, ғайриқонунӣ озод қардан аз хизмати ҳарбӣ аз вайронкуниҳои коррупсионии баробарии вазифаи шаҳрвандон бобати ҳифзи Ватан далолат мекунад. Коррупсия баробарии вазифаҳоро бобати андозситонӣ (саркашӣ аз пардохти андозҳо чи аз ҷониби ҳуди шахсони мансабдор ва чи ба кӯмаки онҳо аз ҷониби дигар субъектҳои хоҷагидорӣ) низ вайрон месозад.

2. ОҚИБАТҲОИ СИЁСИИ КОРРУПСИЯ ВА ТАЪСИРИ ОН БА АМАЛИШАВИИ ҲУҚУҚУ ОЗОДИҲОИ СИЁСӢ. Коррупсия дар соҳаи сиёсат ба вайроншавии мувозинати байни қорҳои ҳоқимият оварда мерасонад, боварии халқро ба давлат коста мегардонад, дуршавии байни қомеа ва давлатро пурзӯр месозад, заминаҳои яғонагии миллиро қун шакли давлат дар назди хатари беруна вайрон мекунад.

Ба хотир овардан қоғист, ки дар асри VII, замони ба қаламрави Сосониёни Эрон ҳуҷум овардани арабҳо, аз 140 миллион аҳолии ин империяи қуриқтидор ақсарашон қанговар буданд. Сарбозони араб ҳамагӣ 50-60 ҳазор нафар буданд, ки агар қанговарони эронӣ иродат ба муқовимати қиддӣ медоштанд, байни онҳо, бешак, гум шуда мерафтанд. Вале арабҳо галаба ба даст оварданд ва сабаби он нобаробарии даҳшатангез дар қомеаи эронӣ буд. Яъне ин қо мақом, афзалиятмандиҳо, дастрасӣ ба хизмат, таҳсил ва ҳатто вазъи амволии ҳар нафар танҳо аз баромади иҷтимоии (авлодии) ӯ вобастагӣ дошт.

Фикр қунед ва мисолҳои таърихии ба Шумо маълуми оқибатҳои коррупсияро барои сиёсати давлат оред.

Коррупсия обрӯи мамлақатро дар сатҳи байналмилалӣ резонда, хатари барқандагии иқтисодию сиёсии онро пурзӯр мегардонад. Дар қушишҳои аз нав қудо қардани соҳаҳои таъсиррасонӣ дар қаҳони имрӯза давлатҳои қуриқтидор бисёр вақт проблемаи коррупсияро ба сифати баҳона барои даҳолат намудан ба қорҳои доҳилии давлатҳои қавон истифода мекунад.

Коррупсия ба амалишавии ҳуқуқҳои шахрвандон барои иштирок дар ҳаёти сиёсӣ ва идоракунии давлат, озодии сухан, матбуот, ҳуқуқи истифода аз воситаҳои ахбор ва ҳуқуқи муроҷиат ба мақомоти давлатӣ таъсири манфӣ мерасонад.

Аз ҷумла вайронкунии коррупсионии ҳуқуқҳои интиҳоботи шахрвандон метавонад дар вайрон кардани талаботи қонун бобати шаффофияти раванди интиҳобот, тартиби маблағгузори интиҳобот, истифодаи маблағҳои давлатӣ ва захираҳои маъмури ба манфиати номзадҳо ё ҳизбҳои алоҳида, хариди гирифтани овози интиҳобкунандагон, таҳрифи натиҷаҳои интиҳобот ва вайрон кардани қонунгузори дар бораи интиҳобот ба манфиатҳои шахсӣ ё гурӯҳӣ ифода гардад.

Коррупсия метавонад ҳамчунин ба амалисозии ҳуқуқи дастрасии баробар ба хизмати давлатӣ таъсири ҷиддӣ расонад. Чунин баробари роҳи фурухташавандагии ходимони алоҳидаи масъули қабул ба вазифаҳои болоӣ тавсия кардани кадрҳо, «сарпарастӣ» аз ҷониби шахсони обрӯманд, хешутаборӣ ва ҷураю ошнобозӣ метавонанд вайрон кунанд.

Ҷомеаи пӯшида ва набудани ошкорбаёнӣ муҳитест, ки ба рушди коррупсия мусоидат мекунад. бинобар ин маҳдудсозии ғайриқонунии гуногунандешӣ, озодии сухан ва матбуотро метавон чун амалҳои зидди ошкорсозии коррупсия арзёбӣ кард.

Коррупсия дар роҳи амалисозии ҳуқуқи муроҷиати шахрвандон ба мақомоти давлатии ҳокимият метавонад монеаҳои ҷиддӣ ба вучуд оварад. Ин монеаҳо дар дастнорасии шахсони мансабдор барои шахрвандон, пешгирии ба шахсони мансабдор расидани муроҷиатҳои ҳатӣ, аз рӯи муроҷиатҳо қабул кардани қарорҳои беасосу ғайриқонунӣ, таъкиби шахрванд ба сабаби муроҷиати ӯ ба мақомоти давлатӣ ё дар муроҷиат мавҷуд будани танқид ва ғайра ифода мегарданд.

3. ТАЪСИРИ КОРРУПСИЯ БА ИҚТИСОДИЁТ ВА АМАЛИШАВИИ ҲУҚУҚУ ОЗОДИҲОИ ИҚТИСОДИ. Коррупсия дар роҳи пешрафти иқтисодии давлат ва баланд гардидани самаранокии институтҳои бозорӣ монеаи ҷиддист.

Коррупсия дар соҳаи иқтисодиёт:

1) ба саркашӣ аз иҷрои вазифаҳо оид ба пардохти андозҳо, пардохтҳои гумрукӣ ва дигар бочҳо мусоидат мекунад, иқтисодиёти пасипардагиро вусъат бахшида, имкониятҳои бучавии давлатро оид ба иҷрои барномаҳои иҷтимоӣ суст мегардонад;

2) ҷаззобияти инвеститсионии иқтисодиётро барои маблағгузори хориҷию ватанӣ кам месозад;

3) барои истифодаи бесамар, азхудкунӣ ва торочи кӯмакҳои техникаи хориҷӣ ва башардӯстона, захираҳои миллии молиявӣ, аз ҷумла маблағҳои бучетӣ заминаҳои мусоид фароҳам меорад;

4) ба иштироки ғайриқонунии ходимони давлатӣ дар фаъолияти

соҳибкорӣ, монополиякунии бозор, маҳдудсозии рақобат, даҳолат ба ғайрифаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ ва нобаробарии шароитҳо барои бизнес (тиҷорат) мусоидат менамояд;

5) иқтисодӣ, қобилияти мудофиавӣ ва истиқлолияти миллии давлатро суст мегардонад.

Мувофиқи ҳисобу китоби мумайзони (экспертҳои) институтҳои байналмилалӣ молиявӣ дар мамлакатҳои ИДМ иқтисодиёти пасипардагӣ то 70% иқтисодиёти расмиро ташкил дода, ҳаҷми пораҳои хар сол додешаванда баробари нисфи қисми даромади бучети онҳост.

Коррупсия ба пурсамар амалӣ гардидани ҳуқуқи озодиҳои иқтисодӣ, аз ҷумла ҳуқуқи ба моликияти шахсӣ, ҳуқуқи ба меҳнат, интиҳоби касб ва ғайра ҳалал мерасонад.

Вайронкориҳои коррупсионии ҳуқуқи ба моликияти хусусӣ аз ғайриқонунӣ қашидани гирифтани он, маҷбурсозӣ ба дастқашӣ (баъзан ба бепул додан) аз амвол ба маъфияти мақомоти маҳаллии ҳокимият ё ашхоси дигар, ҳалал расондан ё сохтани монеаҳои сунъӣ барои пурсамар истифода кардани моликият, даҳолат ба раванди ғайрифаъолияти хоҷагидорӣ мулкдорон иборат аст.

Вайрон кардани ҳуқуқи ба меҳнат истифодаи меҳнат бе ба расмият даровардани қабул ба кор, маблағҳои музди меҳнат ба дигар мақсадҳо, напардохтан ё сари вақт пардохт накардани музди меҳнат, ба кормандони хоҷагиҳои коллективӣ напардохтани ҳиссаи онҳо аз даромадҳои умумии корхона ва ғайра мебошад.

Ҳуқуқи одамон ба истироҳат бо надодани танаффус ба кормандон барои истироҳат, рӯзҳои истироҳат, ҷалб кардани кормандон ба кор дар рӯзҳои ид, надодани руҳсатҳои ҳамасола ё иловагӣ, ё додани руҳсатҳои муҳлаташон назар ба муқаррароти қонун кам ва ғайра вайрон карда мешавад.

4. ҶАЊБАҲОИ ИҶТИМОИИ КОРРУПСИЯ, ОҚИБАТҲОИ ОҊ БАРОИ АМАЛИСОЗИИ ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ ИҶТИМОИ.

Коррупсия маблағҳои зиёди моддию молиявиро аз ҳадафҳои рушди иҷтимоӣ дур месозад, бӯҳрони бучетиро амиқ мегардонад ва дар давлат иҷроии барномаҳои иҷтимоиро душвор мекунад.

Ба хотир оред, ки моҳияти «давлати иҷтимоӣ» аз ҷӣ иборат аст?

Мисолҳои таърихӣ аз моҳияти зидди-иҷтимоии режимҳои тоинқилобӣ дар мамлакатҳои Осиёи Марказӣ, набудани ягон хел маблағгузори соҳаҳои маориф, ниғаҳдорӣ тандурустӣ ва таъминоти иҷтимоӣ аз бучети давлатӣ шаҳодат медиҳанд. Ҷунончи, масалан, соли 1913 даромади аморати Бухоро тақрибан 30 млн.сӯми тиллоиро ташкил медод. Аз ин маблағҳо барои ниғаҳдорӣ армия (сарбозон) 1 млн.сӯм, ниғаҳдорӣ навқарон 100 ҳазор сӯм, инъомҳо ва ҳадяҳо ба амалдорони воломақом 1

млн.сӯм, хароҷоти дигар 100 ҳазор сӯм сарф мегардид. Ҳамаи маблағҳои боқимонда – беш аз 27 млн.сӯм барои ниғаҳдорӣ ва таъмини ҳавою ҳавасҳои амир Олимхон сарф мешуд.

Дигар оқибати на камтар аз ин фалокатбори коррупсия дар соҳаи иҷтимоӣ метавонад тақсимои ноодилонаи неъматҳои ҷамъиятӣ ба ғайри ҳама гуна маҳдуд аз ҳисоби табақаҳои нисбатан камҳимояи аҳолии пурзӯршавии ба табақаҳо ҷудошавӣ ва нобаробарии амволи аҳолии бошад.

Коррупсия ба амалишавии ҳуқуқи озодиҳои иҷтимоӣ, бешак, таъсири манфӣ мерасонад. Чунончи, масалан, ришваситонии духтурон (ғайриқонунӣ пул гирифтани онҳо барои расонидани ёрии тиббӣ) ҳуқуқи шаҳрвандонро ба гирифтани ёрии роӣғону сифатноки тиббӣ вайрон мекунад.

Ҳуқуқи шаҳрвандонро ба таъминоти иҷтимоӣ бо азхудкунӣ ё торочи маблағҳои нафақа, муддатҳои дароз напардохтани нафақа ва кӯмакпулиҳо, дигар амалҳои сӯиистифода аз ҷониби мақомоти ба соҳаи таъминоти иҷтимоӣ алоқаманд низ метавон вайрон кард.

5. КОРРУПСИЯ ҲАМЧУН МОНЕА ДАР АМАЛИСОЗИИ ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ ФАРҲАНГӢ. Коррупсия пешрафти илмӣ-техникӣ, инкишофи санъату маорифро боздошта ва заминаҳои ахлоқию иродати ҷомеаро ба навшавии моддиву маънавий вайрон сохта, барои рушди фарҳангии ҷомеа ва амалишавии ҳуқуқи озодиҳои фарҳангӣ оқибатҳои басо ҳузнангез дорад.

Вайронсозии коррупсионии ин ҳуқуқи озодиҳо метавонанд дар маҳдудшавии дастрасӣ ба арзишҳои фарҳангӣ, талаву торочгарӣ ва ба хориҷа интиқол додани ин арзишҳо, сохтани нусхаҳои ғайрираслии асарҳои санъати тасвирӣ ифода ёбанд.

Ҳуқуқҳои муаллифӣ бо нашри китобҳо бе огоҳсозии муаллиф ва ба ӯ надодани ҳаққи қалам, азхуд кардани натиҷаҳои меҳнати каси дигар ва дуздӣ, ки баъзан бо истифодаи мансаби хидматӣ ба амал меоянд, вайрон карда мешаванд.

Навъҳои паҳншудаи коррупсия дар нашриётҳо ҷопи дигарборан китобҳои симиёӣ ва қадимӣ, детективҳои тарҷумашудаи хориҷӣ бо вайрон кардани ҳуқуқҳои муаллифӣ ва напардохтани ҳаққи қалам, пинҳон кардани даромадҳои изофа аз андозбандӣ бо роҳи ҷопи тиражҳои сабтнашуда ва ғайра мебошанд.

Вайронсозии коррупсионии ҳуқуқ ба таҳсил ситондани маблағҳои ғайриқонунӣ барои таҳсил дар мактабҳои таҳсилоти умумӣ, маблағҷамъкунӣ аз волидон бо ҳар гуна баҳонаҳо, ришваситонӣ ҳангоми қабули имтиҳонот ва санҷишҳо дар мактабҳои олий ва техникумҳо ва ғайра маҳсуб мешаванд. Ҳамаи инҳо вайронкунии ҷиддии ҳуқуқҳо ва озодиҳои фарҳангӣ мебошанд.

Савол ва супоришҳо

- 1. Вайрон кардани принципҳои ба коррупсия асосёфтаи баробарҳуқуқӣ дар чӣ ифода ёфта метавонад?*
- 2. Коррупсия ба таъмини баробарии вазифаҳо чӣ таъсире мерасонад?*
- 3. Коррупсия дар соҳаи сиёсат чӣ оқибатҳо дошта метавонад? Коррупсия ба амалишавии ҳуқуқу озодиҳои сиёсии шахрвандон чӣ таъвир таъсир мерасонад?*
- 4. Коррупсия барои иқтисодиёти давлат чӣ оқибатҳое меорад? Коррупсия ба амалишавии ҳуқуқу озодиҳои иқтисодии одам ва шахрванд чӣ таъвир таъсир мерасонад?*
- 5. Оқибатҳои асосии иҷтимоии коррупсияро номбар кунед. Шумо таъсири коррупсияро ба сатҳи ҳифозати ҳуқуқҳои иҷтимоии шахрвандон чӣ гуна арзёбӣ мекунед?*
- 6. Оқибатҳои манфии коррупсия барои фарҳанги мамлакат чигунаанд? Ба андешаи Шумо, коррупсия ба амалишавии ҳуқуқу озодиҳои фарҳангӣ чӣ наъв метавонад таъсир расонад?*

§55. ЧОРАҲОИ ЗИДДИ АМАЛИ КОРРУПСИЯ

1. САНАДҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ-ҲУҚУҚИИ МУБОРИЗА БАР ЗИДДИ КОРРУПСИЯ. Яке аз шартҳои муборизаи муваффақона бар зидди коррупсия фароҳам овардани заминаи мусоиди меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва таҳкими ҳамкориҳои байналмилалӣ дар ин соҳа аст.

Дар айни замон як силсила ҳуччатҳои байналмилалӣ ҳуқуқӣ оид ба мубориза бар зидди коррупсия қабул шудаанд, ки муҳимтаринашон инҳо мебошанд: Кодекси байналмилалӣ рафтори ашхоси мансабдори давлатӣ (Резолютсияи Ассамблеяи Генералии СММ №51/59 аз 28 январи соли 1997), Стандартҳои умумии мубориза бар зидди коррупсия дар идораҳо ва мақомоти полис (Интерпол, соли 2002), Конвенсияи Созмони ҳамкориҳои иқтисодӣ ва рушд аз 21 ноябри соли 1997 дар бораи мубориза бар зидди харида гирифтани ашхоси мансабдори хориҷӣ дар муомилоти байналмилалӣ тичоратӣ, Конвенсияи СММ бар зидди ҷинояткориҳои муташаккили трансмиллӣ аз 15 ноябри соли 2000, Нақшаи амалиёти Истанбулӣ дар мубориза бар зидди коррупсия барои мамлакатҳои иқтисодиётгашон даргузар аз 12 сентябри соли 2003, Конвенсияи СММ бар зидди коррупсия аз 31 октябри соли 2003.

Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирокдори Конвенсияи СММ бар зидди ҷинояткориҳои муташаккили трансмиллӣ, Конвенсияи СММ бар зидди коррупсия ва Нақшаи амалиёти Истанбулӣ дар мубориза бар зидди коррупсия барои мамлакатҳои иқтисодиётгашон даргузар мебошад.

Ҳадафи санадҳои байналмилалӣ-ҳуқуқии зикршуда кӯмак кардан аст ба:

- 1) қабул ва таҳкимбахшии чораҳо дар самти пешгирӣ ва мубориза

бар зидди коррупсия, осонгардонӣ ва дастгирии ҳамкориҳои байналмилалӣ дар ин соҳа;

2) қоркард ва амалисозии сиёсати пурсамари зиддикоррупсионӣ, таъмини амалиёти муътадили мақомоти махсусгардонидашуда, таъсиси низоми пурсамари хидмати давлатӣ, низоми дурусти харид, дидани чораҳо оид ба пешгирии коррупсия дар баҳши хусусӣ;

3) аз ҷониби давлатҳои илтирокдор муқаррар гардидани ҷавобгарии ҷинойтӣ барои кирдорҳои нисбатан характерноки коррупсионӣ, таъмини ҳимои шохидон ва маълумотдиҳандагон, ҷуброни хисорот аз коррупсия;

Давлатҳои иштирокдори ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ мазкур, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон, вазирадоранд, ки барои таъмини амалишавии ӯҳдадорҳои худ чораҳои қонунгузорӣ ва маъмури андешанд.

2. САНАДҲОИ МЕЪЁРӢ-ҲУҚУҚИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР МУБОРИЗА БАР ЗИДДИ КОРРУПСИЯ. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои пешгирӣ ва мубориза бар зидди коррупсия заминаи қонунӣ-ҳуқуқӣ сохта шуда, он бо суръати тез муқаммал мегардад.

Манбаи асосии қонунгузорию зиддикоррупсионӣ Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки меъёрҳои бевосита ба пешгирии коррупсия нигаронидашуда (принсипи тақсими ҳокимиятҳо, манъи ишғол кардани вазифаи дигар аз ҷониби ашхоси вазифаҳои баланди давлатидошта, аъзои ҳукумат, судяҳо ва прокурорҳо ва машғул шудани онҳо бо фаъолияти соҳибқарӣ) дорад.

Санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии махсус ба масъалаҳои пешгирӣ ва мубориза бар зидди коррупсия бахшидашудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон инҳо мебошанд: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди коррупсия» аз 25 июли соли 2005, Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи чораҳои иловагии пурзӯр кардани мубориза бо ҷинойтқарӣ дар соҳаи иқтисодӣ ва коррупсия» аз 21 июли соли 1999, Кодекси одоби хизматчи давлатӣ (бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 14 июни соли 2004 тасдиқ карда шудааст), Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъсис додани Агентии мубориза бар зидди коррупсия ва ҷинойтҳои иқтисодӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 10 январи соли 2007.

Санадҳои қонунгузорию ба масъалаи ҷазодиҳӣ барои коррупсия бахшидашуда инҳоянд: Кодекси ҷинойтии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳуқуқвайронкуниҳои маъмури. Чораҳои ба решакан кардани коррупсия нигаронидашуда ҳамчунин дар дигар қонунҳо ва санадҳои зерқонунии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуданд.

3. КАФОЛАТҲОИ ҲУҚУҚИИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚУ ОЗОДИҲО АЗ КОРРУПСИЯ. Ҳуқуқ ва озодиҳои асосии дар Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳкимефта барои иҷро ва риоя аз ҷониби

хокимиятҳои қонунбарор, иҷроия ва судӣ ҳатмианд. Онҳоро бо роҳи қабули санадҳои қонунгузорӣ ва зерқонунӣ бекор кардан, тағйир додан ва ихтисор кардан мумкин нест, бинобар ин таҳкими конституцсионии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд қафолат аз суиистифода аз ҷониби ҳокимият ба шумор меравад.

Қонунҳо ва санадҳои зерқонунӣ вайронсозандаи ҳуқуқу озодиҳои асосӣ бо қарори Суди конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Конституцсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон номувофиқ дониста мешаванд.

Аз болои далелҳои мушаххаси вайрон гардидани ҳуқуқу озодиҳо бар асари оқибатҳои коррупсия аз ҷониби ашхоси мансабдор ба судҳои умумӣ шикоят кардан мумкин аст ва онҳо ҳуқуқ доранд, ки санадҳои ғайриқонуниро бекор карда, ҳуқуқҳои вайроншударо барқарор созанд.

Қафолати муҳими ҳифзи ҳуқуқу озодиҳо аз коррупсия ҳамчунин назорати прокурорӣ мебошад. Мақомоти прокуратура вазифадоранд, ки вайронкуниҳои коррупционии ҳуқуқу озодиҳоро пешгириӣ карда, ба бекор кардани санадҳои вайронкунандаи ин ҳуқуқу озодиҳо муваффақ гарданд.

4. КОРРУПСИЯ ҲАМЧУН ҲУҚУҚВАЙРОНКУНИ. Ҳуқуқвайронкуниҳои коррупсионӣ вобаста аз соҳаи таарруз ва дараҷаи хавфи ҷамъиятӣ тақсим мешаванд ба:

а) ҳуқуқвайронкуниҳои интизомӣ, ки барои коррупсия шароит фароҳам меоваранд;

б) ҳуқуқвайронкуниҳои маъмурии бо коррупсия алоқаманд;

в) ҷиноятҳои характери коррупсионидошта.

Ҳуқуқвайронкуниҳои интизомии фароҳамоварандаи шароит барои коррупсия кирдорҳои пешбиникардаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди коррупсия» (моддаи 11) ва Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд, ки ҷораҳои ҷавобгарии интизомиро ба бор меоранд.

Ҳуқуқвайронкуниҳои маъмурии бо коррупсия алоқаманд кирдорҳои пешбиникардаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди коррупсия» (моддаи 12) ва Кодекси Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳуқуқвайронкуниҳои маъмурий мебошанд, ки ҷораҳои таъсиррасонии маъмуриро ба бор меоваранд.

Ҷиноятҳои характери коррупсионидошта кирдорҳои тамаъкоронаи пешбиникардаи Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф мешаванд, ки аз ҷониби ашхоси ба иҷрои функцияҳои давлатӣ салоҳиятманд ва шахсони ба онҳо баробаркардашуда бо истифодаи мақоми хидматӣ содир кардаанд ё аз ҷониби онҳо бо додани неъматҳои моддӣ ва ғайримоддӣ, афзалиятмандиҳо ва ҳадамоти ғайриқонунӣ алоқаманданд.

Ба ҷиноятҳои характери коррупсионидошта бештар аз 40 ҷинояти

пешбиникардаи Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон мансуб аст. Байни онҳо сӯиистифода аз салоҳиятҳои хизматӣ, аз меъёр зиёд кардани салоҳиятҳои хизматӣ, гирифтани ва додани ришва, гирифтани инъомҳо бо роҳи тамаъҷӯӣ, харидани хизматчи, сохтакорни хизматӣ, аз худ кардан ва тороҷ намудани амвол, хариди тичоратӣ, сӯиистифода аз салоҳиятҳои кормандони ташкилотҳои тичоратӣ ва дигар ташкилотҳо ва боз бисёр ҷиноятҳои дигар ҳастанд.

Мувофиқи Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон гирифтани мукофоти ғайриқонунӣ аз ҷониби шахси мансабдор чун «гирифтани пора» (моддаи 319-и КҶ) арзёбӣ мегардад, гирифтани чунин пора бо роҳи тамаъҷӯӣ аз ҷониби хизматчиёне, ки ашхоси мансабдори давлатӣ нестанд, ҳамчун «гирифтани мукофоти ғайриқонунӣ бо роҳи тамаъҷӯӣ» арзёбӣ мешавад. Ба ҳамин монанд додани мукофоти ғайриқонунӣ ба шахси мансабдори давлатӣ чун «додани пора» (моддаи 320-и КҶ), чунин амал нисбат ба хизматчи шахси мансабдори мақомоти давлатӣ набуда чун «додани мукофот ба хизматчи» (моддаи 325-и КҶ) арзёбӣ мегардад.

Сӯиистифода аз ваколатҳои мансабӣ аз ҷониби шахси мансабдор истифода намудани ваколатҳои ҳукумати худ бар ҳилофи манфиатҳои хизматӣ, агар ни кирдор (ҳаракат ё беҳаракатӣ) бо гараз ё дигар манфиатҳои шахсӣ содир шуда, ба таври ҷиддӣ ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шаҳрвандон ё ташкилотҳо, ё манфиатҳои қонунан ҳифзшудан ҷамъият ё давлатро поймол карда бошад.

Моддаи 314-и Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Меъёри асосии маҳдудсозии гирифтани пора ва мукофоти ғайриқонунӣ аз сӯиистифода аз ваколатҳои мансабӣ он аст, ки ҳангоми сӯиистифода шахси мушаххаси пешниҳодкунандаи мукофоти моддӣ ва мутобикан хизмати ғайриқонунӣ ҷавобан ба мукофот расонидашаванда нест.

Сохтакорни хизматӣ, яъне аз ҷониби шахси мансабдор, ҳамчунин хизматчи давлатӣ, ё хизматчи мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, ки шахси мансабдор намебошад, ба асноди расмӣ дидаю дояста дохил намудани маълумотҳои бардурӯғ, ҳамчунин ба асноди зикршуда ворид намудани ислоҳоте, ки мазмуни аслии онро таҳриф мекунад, ё дидаю дояста додани ҳуҷҷатҳои бардурӯғ ё қалбакӣ, агар ни кирдор бо мақсади гаразнок ё дигар манфиатҳои шахсӣ содир шуда бошад.

Моддаи 323-и Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Қонунгузори ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин кирдорҳои коррупсионӣ дар баҳши хусусӣ, чун азҳудкунӣ ё исрофкорни амволи боваркардашуда, ришвадиҳии тичоратӣ, сӯиистифода аз ваколатҳои хизмати ташкилотҳои тичоратӣ ва дигар ташкилотҳо ва ғайраро ба сифати ҷиноят эътироф мекунад.

Азхудкуи ё исрофкори, яъне тасарруфи амволи ғайр, ки ба гунаҳкор бовар карда суғурда шудааст, ё дар ихтиёри ӯ мебошад.

Моддаи 245-и Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Он чи ки нисбати шахси мансабдори мақомоти ҳокимияти давлатӣ додан ё гирифтани пора номида мешавад, нисбати шахси мансабдори ташкилоти тичоратӣ ё ҷамъиятӣ ҳамчун ришвадиҳии тичоратӣ арзёбӣ мебардад.

Ришвадиҳии тичоратӣ - 1) ғайриқонуии долани пул, қоғазҳои қиматинок ё лиғар амвол ба шахсе, ки дар қорхонаи тичоратӣ ё лиғар қорхона вазифан идорақуниро ба ҷо меорад, ҳамчунин вобаста ба мақоми ишғолнамудани ин шахс ғайриқонуии расонидани хизмати дорон хусусияти амволий ба ӯ барои амали анҷомдодааш (беамалиян) ба маъниати ришвадиҳанда; 2) аз ҷониби шахсе, ки вазифан идорақуниро дар қорхонаи тичоратӣ ё лиғар қорхона анҷом медиҳад, ғайриқонуии гирифтани пул, қоғазҳои қиматинок ё лиғар амвол, ҳамчунин аз ҷониби ӯ ғайриқонуии вобаста ба мақоми ишғолнамудани хизмати истифода бурдани хизмагрисонии дорон хусусияти амволий барои амали анҷомдода (беамали) ба маъниати ришвадиҳанда.

Моддаи 279-и Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон

5. ТАШКИЛИ ПЕШГИРӢ ВА МУБОРИЗА БАР ЗИДДИ КОРРУПЦИЯ. Пешгириӣ ва муборизаро бар зидди коррупсия дар доираи салоҳиятҳои худ ҳаман мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва идорақунии давлатӣ, мақомоти ҳифзи ҳуқуқи назорат, ҷомеаи шаҳрвандӣ, воситаҳои ахбори омма ва созмонҳои байналмилалӣ ба амал мебароранд.

Вазифан ҳокимияти қонунбарор (парламент) дар ин соҳа таҳияи қонунгузорию зиддикоррупсионӣ ва ташаққули заминаи ҳуқуқии мубориза бар зидди коррупсия мебошад.

Ҳокимияти иҷроия (ҳукумат) вазифадор аст, ки ислохотҳои зиддикоррупсионӣ гузаронад, қондаҳо ва барномаҳои зиддикоррупсионӣ таҳия карда, амалӣ созад, фаъолияти мӯътадили мақомоти маҳсустардонданишударо бобати пешгириӣ ва мубориза бар зидди коррупсия таъмин кунад, ба ташаққули ҳокимияти иҷроия ва хадамоти шаҳрвандии ғайрикоррупсионӣ мусоидат кунад.

Вазифан ҳокимияти судӣ ниғаҳдории ҳокимиятҳои қонунбарору иҷроия аз сӯнистифода, ҳимояи ҳуқуқи озодӣҳои шаҳрвандон аз худсарӣ ва поймолкуниҳо, ҷазо додани коррупционерҳо ва мубориза бар зидди коррупсия дар муҳити худ мебошад.

Мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва мақомоти маҳсусти зиддикоррупсионӣ вазифадоранд, ки далелҳои коррупсияро ошкору пешгириӣ ва тафтиш карда, сабабҳо ва шароитҳои ба амал омадани коррупсияро омузанд ва таҳлил кунанд, оид ба осон кардани равандҳо ва ҷорӣ намудани усулҳои нави идорақуний, ки имконият медиҳанд, шароитҳо барои коррупсия

камтар гарданд, пешниҳодҳо таҳия созанд, ба аҳли ҷомеа дар бораи ҳодисаҳои коррупсия ва вазъи корҳо дар соҳаи мубориза бар зидди коррупсия маълумотҳо манзур намоянд, ба маърифати зиддикоррупсионии шаҳрвандон кӯмак расонанд.

Бизнес ва соҳибкорӣ низ вазифадоранд, ки ба ташаккули иқтисодиёти гайрикоррупсионӣ тавассути амалисозии кодексҳои одоби касбӣ кӯмак кунанд.

Васоити ахбори омма ва созмонҳои гайриҳукумати дар фošсозии коррупсия, вусъати маърифати зиддикоррупсионӣ, баланд бардоштани талаботи одобӣ ва пешгирии коррупсия нақши муҳим мебозанд.

Иштироки фаъолони ҳар кадоме аз сохторҳои дар боло номбаршудаи низоми давлатии зиддикоррупсионӣ дар кори пешгирӣ ва мубориза бар зидди коррупсия гарави ноил шудан ба комёбиҳо дар ин кори душвор мебошад.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: хариди тижоратӣ, сӯиштифода аз салоҳиятҳои хидматӣ, азхуд кардан ва тороҷ намудан, сохтакори хидматӣ.

Савол ва супоришҳо:

1. Кадом санадҳои байналмилалӣ- ҳуқуқии ба масъалаҳои пешгирӣ ва мубориза бар зидди коррупсия бахшидашуда ба Шумо маълуманд? Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирокдори кадоме аз онҳо аст?

2. Фикр кунед, ки кадом меъёрҳои Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ба пешгирии коррупсия нигаронида шудаанд?

3. Навъҳои ҳуқуқвайронкуниҳои коррупсиониро номбар кунед. Онҳо аз якдигар чӣ фарқ доранд?

4. Ба андешаи Шумо, оё коррупсия ҷиноят аст ва мубориза бар зидди он танҳо кори мақомоти ҳифзи ҳуқуқ мебошад?

5. Вазифаҳои дар назди мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва сохторҳои ҷамъиятӣ истодаро, ки ба пешгирӣ ва мубориза бар зидди коррупсия нигаронида шудаанд, тавсиф бахшед.

§56. ПЕШГИРИИ КОРРУПСИЯ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

1. САМТҲОИ АСОСИИ ПЕШГИРИИ КОРРУПСИЯ. Фаъолияти давлат дар соҳаи пешгирӣ ва мубориза бар зидди коррупсия (сиёсати зиддикоррупсионии давлатӣ) дар шароитҳои ҳозира ба самти мустақили сиёсати давлатӣ табдил меёбад.

Сиёсати зиддикоррупсионӣ таҳия ва мунтазам амалисозии ҷоранинҳои давлатӣ оид ба решаи кардани сабабҳо ва шароитҳост, ки ба паҳншавии коррупсия мусоидат мекунанд.

Дар параграфҳои қаблӣ қайд карда шуд, ки коррупсия решаҳо ва сабабҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ташкилӣ-идоракунӣ, ҳуқуқӣ ва ахлоқӣ дорад, бинобар ин пешгирии самарабахш ва маҳдудсозии масоҳатҳои коррупсия қоркарду амалисозии маҷмуӣ ҷорабиниҳои айнан чунин характер доштаро тақозо мекунад.

Самтҳои асосии ин ҷорабиниҳои давлатӣ инҳоянд:

а) банақшагирии ҷораҳои зиддиамали коррупсия дар сатҳи умумидавлатӣ;

б) тақмили қонунгузори милли;

в) бунёди низоми пурсамар, боадолатона ва шаффофи қабул ба хизмати давлатӣ ва ба ҷо овардани хизмати давлатӣ;

г) фароҳам овардани шароитҳо барои назорати пурсамари ҷамъиятӣ ва давлатӣ ба тақсимот ва сарфи маблағҳои бучет;

ғ) таҳкими ҳокимияти судӣ;

д) баланд бардоштани самаранокии ҷаъолияти маҷомоти ҳифзи ҳуқуқ оид ба ошқорсозӣ, пешгирӣ ва тафтиши далелҳои коррупсия;

е) таҳкими низоми институтҳои давлатӣ аз нигоҳи самаранокии ҷаъолияти онҳо дар зиддиамали коррупсия;

ё) таҳқиқи вазъи коррупсия тавассути методикаи омӯрӣ, иҷтимоӣ ва усулҳои дигар;

ж) вусъати дастрасӣ ба иттилоот, таъмини шаффофияти қабули қарорҳо, ҷалби аҳли ҷомеа ба зиддиамали ҷаъолонҳо бар зидди коррупсия;

з) таълим ва тарбияи зиддикоррупсионии ашхоси мансабдор ва шаҳрвандон.

Фикр кунед, ба андешаи Шумо, боз кадом самтҳои иловагии пешгирии коррупсия мавҷуданд?

2. БАНАҚШАГИРИИ ЗИДДИ АМАЛИ КОРРУПСИЯ. Муваффақияти сиёсати зиддикоррупсионӣ чи дар сатҳи умумидавлатӣ ва чи дар сатҳи идоравӣ аз бисёр ҷиҳат вобастаи банақшагирии дурусту босифати ин сиёсат аст.

Банақшагирии умумидавлатии сиёсати зиддикоррупсионӣ таҳия ва қабули Барномаи (стратегияи) давлатии мубориза бар зидди коррупсия дар давраи муайяно дар назар дорад. Қабл аз таҳияи чунин барнома бояд таҳқиқоти амиқи иҷтимоӣ, омӯрӣ ва дигар шаклҳои таҳқиқи ҳолат, сабабҳо ва хусусиятҳои зуҳури коррупсия дар соҳаҳои гуногун сурат бигирад.

Барномабандии умумидавлатӣ имконият медиҳад, ки самтҳои асосии пешгирии коррупсия, мундариҷаи ҷорабиниҳои зиддикоррупсионӣ, давраҳои гузаронидани онҳо, сохторҳои давлатӣ ва ҷамъиятии сафарбаршаванда, манбаъҳои маблағгузорӣ ва механизмҳои назорати амалисозии барнома муайян карда шаванд.

Шарти муҳимтарини муваффақият дар таҳияи барномаи давлатӣ ба

коркарди он чалб намудани намояндагони чомаи шахрвандӣ, доираҳои соҳибкорон, созмонҳои байналмилалӣ ва воситаҳои ахбори омма мебошад.

Бо дар назардошти махсусиятҳои вазифаҳо ва нақши ҳар як идора дар амалисозии ҷораҳои зиддикоррупсионӣ дар асоси барномаи умумидавлатӣ ҳамчунин ҷорабиниҳои идоравиро таҳия ва амалӣ гардондан мумкин аст.

Назорат ба амалисозии барномаи умумидавлатӣ ба зиммаи мақомоти умумидавлатии зиддикоррупсионӣ вогузошта мешавад. Ҳамчунин ҷорӣ намудани амалияи ҳисоботдиҳии мақомоти давлатӣ бо мақсади арзёбии самаранокии фаъолияти зиддикоррупсионии онҳо мувофиқи мақсад аст.

3. ТАКМИЛИ ҚОНУНГУЗОРӢ. Номукаммалии қонунгузорӣ барои ба амал омадани ҳуқуқвайронкуниҳои коррупсионӣ заминаи мусоид фароҳам оварда метавонад. Аз ҷумла ба ин, масалан, мавҷудияти холиғҳо (ноқисҳо), номуайяни ва ихтилофоти санадҳои қонунгузорӣ ё меъёрҳои алоҳидаи онҳо мусоидат мекунад. Онҳо ба ашхоси мансабдори коррупсиясанд имконият медиҳанд, ки бо тамаъҷуии инъомҳои гайриқонунӣ бо роҳи сохтани монеаҳои сунъӣ дар роҳи амалишавии озодонаи ҳуқуқҳои шахрвандон машғул шаванд.

Дар ҳуди қонунҳо ё меъёрҳои алоҳида мавҷуд будани монеаҳои беасос дар роҳи амалисозии ниҳтҳои ғоиданоки ҷамъиятӣ (равандҳои мураккабгардонидашуда, ӯҳдадорҳои серхарҷ ва ё бо душворӣ иҷрошаванда) шахрвандон ва ё соҳибкоронро ба ҳарида гирифтани ашхоси мансабдор ё рафтани ба суи «иктисодиёти пасипардагӣ» маҷбур месозанд. Чунин меъёрҳо дар соҳаи қонунгузории андоз ва гумрук хеле зиёданд.

Бисёр вақт меъёрҳои ҳуқуқ низ ба ашхоси мансабдор баҳри амал кардан бо салоҳиди худ имкониятҳои аз ҳад зиёд медиҳанд, ки ин ҳам савдои озодро дар интиҳоби тарзи ҳалли масъалаҳо осон мегардонад.

Бинобар ин яке аз самтҳои муҳими пешгирии коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон экспертизаи доимии бонизомии қонунгузорӣ ва лоиҳаи қонунҳо бо мақсади дар онҳо бартараф кардани «холиғҳо» барои коррупсия мебошад. Ҳамчунин тақмили ҳуди қонунгузории зиддикоррупсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади криминаликунонии (этироф кардан ба сифати ҷазои ҷиноятӣ) ҳамаи шаклҳои имконпазирии зоҳиршавии коррупсия ва фарогирии кирдорҳои коррупсионии ҳамаи категорияҳои ашхоси мансабдор зарур аст.

4. ОДОБ, ТАНЗИМИ ИХТИЛОФОТИ МАНФИАТҲО, ИНКИШОФИ ҲИСБОТДИҲӢ ВА ШАФФОФИЯТ ДАР ХИДМАТИ ДАВЛАТӢ. Ташаккули асосҳои одобӣ, ҳавасмандгардонии росткорию бегаразӣ, таъмини шаффофият ва ҳисоботдиҳӣ шартҳои муҳимтарини пешгирии коррупсия дар хидмати давлатӣ ба шумор мераванд.

Фикр кунед, ҳар як хизматчи давлатӣ бояд чӣ гуна сифатҳо дошта бошад?

Одоб (дар забони юнонӣ *ethos* – маънавияти марбут, ифодакунандаи ахлоқҳои маънавия) илҳами маъ-буҳон рафтори маънавия илҳон, ягон гуруҳ ё ҷомеаи касбӣ аст.

Талабҳои одоби ба хизматчиёни давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Кодекси одоби хизматчи давлатӣ, ки бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 14 июни соли 2004 тасдиқ карда шудааст, баён гардидаанд.

Кодекси одоб муқаррар кардааст, ки хизматчи давлатӣ бояд:

1) ба амалисозии стандартҳои аз ҷониби умум эътирофшудаи хидмату рафтори бенукс кӯшад, ҳангоми иҷрои вазифаҳои хидматӣ ва вақти фориғ аз хизмат ба онҳо содиқона ва бегузашт пайравӣ намояд;

2) аз ҳамаи он чи ки обрӯи мақомоти давлатиро пошт мезанад, барканор бошад. Вай ба фоидаи манфиатҳои шахсӣ ё манфиатҳои дигар одамон набояд ба обрӯи касби худ зарар расонад;

3) фаъолияти худро тавре амалӣ созад, ки ба лаёқати амал кардани худ чун шахси фуруҳтанашаванда ва бегараз ягон зарра шубҳа наафтад;

4) аз таъсири шаҳрвандон, ғуруҳҳои иҷтимоӣ, ташкилотҳои касбӣю ҷамъиятӣ озоду мустақил бошад, ба ашхос ва ташкилотҳои алоҳида эътибори хоса надиҳад;

5) аз гирифтани пардохти (подоши) муқаррарнашуда барои иҷрои вазифаҳои худ дар шакли чи моддӣ (пул, инъомҳо) ва чи ғайримоддӣ (хизматҳо) канорачӯӣ кунад;

6) иштирокро дар корҳои, ки ба онҳо ҳешовандонаш ҷалб шудаанд ё ҳолатҳои дигар, ки баҳри бевосита ё бавосита манфиатдор будани ӯ ба натиҷаи ниҳой асос шуда метавонанд ва ин ҳама метавонад, ки бегаразии вайро зери шубҳа гузорад, рад кунад.

Ҳолати охири вазъи ихтилофдори манфиатҳо номида мешавад.

Ихтилофи манфиатҳо зиддияти байни вазифаҳои ҷамъиятӣ-ҳуқуқӣ ва манфиатҳои хусусии шахсонаи мансабдор аст, ки дар ин маврид манфиатҳои хусусӣ қадрифт ба тарзи ғайриҳуқуқӣ ба иҷрои вазифаҳо ва функсияҳои расмӣ аз ҷониби онҳо таъсир расонад.

Яке аз гуногунавъҳои ихтилофи манфиатҳо дар хизмати давлатӣ непотизм мебошад.

Непотизм (аз лот. *nepotis* – нибера, ҷиян) вазъиятест, ки дар он як ҳешованд ба кор ҳешовандаи дигарро қабул намуда, дар ин маврид салоҳияти ба ӯ назорат карданро дорад.

Протексионизм (ҷӯрабозӣ)-ро низ ба нусхаи дигари ихтилофи манфиатҳо дар хизмати давлатӣ мансуб доништан мумкин аст.

Протекционизм (аз лот. protectio – химоя, сарпарастӣ) вазъиятест, ки вақти интихоби кадрҳо афзалият ё бартарият ба дӯстон (ҳамсинфон, ҳамсабақони соҳаи донишҷӯӣ, ҳамхизматҳо ва ғайра), сарфи назар аз он ки онҳо барои кор дар вазифаи муайян лонқ ҳастанд, ё не, дода мешавад.

Бо мақсади барҳам додани ихтилофи манфиатҳо қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ба депутатҳо, аъзои Ҳукумат, судяҳо, прокурорҳо ва дигар ашхоси мансабдор ишғол кардани вазифаи дигар ва шуглварзиро бо ғаёлияти соҳибкорӣ манъ кардааст. Хизмати яққояи хизматчиёни давлатии ба яқдигар хеш, агар хизмати онҳо бо тобеияти бевосита ё зери назорати яке будани дигаре алоқаманд бошад, манъ аст.

Бо мақсади таъмини назорат ва ҳисоботдиҳандагии хизматчиёни давлатӣ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди коррупсия» аз 25 июли соли 2005 хизматчиёни давлатиро вазифадор намудааст, ки ҳамасола дар бораи даромадҳо ва вазъи амволиашон декларатсия пешниҳод кунанд.

Ба пешгирии коррупсия ҳамчунин таъмини шаффофияти равандҳои харидҳои давлатӣ, хусусигардонии амволи давлатӣ, додани иҷозатномаҳои (литсензияҳои) давлатӣ, вомбаргҳои Бонки миллӣ, вомбаргҳои кафолатноки ҳукуматӣ, маблағҳои бучетӣ ва равандҳои озодсозӣ аз пардохти андозҳо мусоидат мекунад.

5. ТАЪЛИМИ ЗИДДИКОРРУПСИОНИИ АШХОСИ МАНСАБДОР ВА ШАҲРВАНДОН. Воситаи муҳими пешгирии коррупсия вусъати тарғиби донишҳо дар бораи коррупсия, ихтилофоти манфиатҳо, меъёрҳои одоб, ҷазодиҳӣ барои ҳуқуқвайронкуниҳои коррупсионӣ, фароҳам овардани вазъи оштинопазирӣ ба коррупсия дар ҷомеа мебошад.

Ҳалли ин вазифа ташкили таълими доимии ашхоси мансабдори мақомоти андоз, гумрук ва мақомоти дигарро дар ҷойҳои қорашон дар назар дорад. Ташкили курсҳои махсуси таълимӣ оид ба масъалаҳои одоб ва ҷорабиниҳои зиддиамали коррупсия барои ашхоси мансабдори мақомоти марказӣ ва маҳаллии ҳокимият дар Донишқадаи тақмили ихтисоси хизматчиёни давлатии назди Раёсати хизмати давлатӣ дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон басо муҳим аст.

Ба соҳибкорон омӯзондани усулҳои зиддиамали ғаёлона ба коррупсия ва ғошсозии ходимони коррупсияписанд, ҳамчунин баланд бардоштани сатҳи донишҳои ҳуқуқии журналистон ва ба онҳо омӯзонидани усулҳои таҳқиқоти журналистии ҳодисаҳои коррупсионӣ нақши махсус мебозанд.

Гузaronидани ҷорабиниҳои маърифатӣ ва мубоҳисаҳои ҷамъиятӣ оид ба масъалаҳои мубориза бар зидди коррупсия ва интишори ҳисоботҳои мақомоти давлатӣ дар бораи вазъи иҷрои барномаҳои зиддикоррупсионӣ хеле муҳим мебошанд.

Вале омили аз ҳама муҳими пешгирии коррупсия ташаккули
чаҳонбинии зиддикоррупсионӣ дар аҳоли, махсусан дар насли наврас,
тавассути амалисозии барномаҳои таълими оммавӣ бо дохил кардани
барномаҳои давлатӣ дар мактабҳо ва донишгоҳҳо мебошад.

**Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: ихтилофи манфиатҳо, непотизм,
протексионизм, одоб.**

Савол ва супоришҳо:

1. Маънии сиёсати зиддикоррупсионии давлат чист? Самтҳои асосии пешгирии коррупсияро тавсиф бахшед.
2. Қонунгузорию номуқамал ба кадом тарз ба инкишофи коррупсия мусоидат мекунад?
3. Одоб чист? Нақши одоб дар пешгирии коррупсия чӣ гуна аст?
4. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хизматчиёни давлатӣ чӣ гуна талаботи одобӣ пешниҳод мешавад?
5. Зери мафҳуми ихтилофи манфиатҳо чиро мефаҳманд?
6. Ба нақши таълиму тарбияи зиддикоррупсионӣ дар пешгирии коррупсия тавсиф бахшед.

ФАСЛИ III

МЕХАНИЗМҲОИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚИ ИНСОН

БОБИ 16

МЕХАНИЗМҲОИ МИЛЛИИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН

§ 57. ТАВСИФИ УМУМИИ МЕХАНИЗМҲОИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН

1. МУНДАРИҶАИ МЕХАНИЗМҲОИ МИЛЛИИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН ВА НИЗОМИ ОНҲО. Дар адабиёти ҳуқуқшиносӣ мафҳуми «механизмҳои ҳифзи ҳуқуқҳои инсон» васеъ тафсир мешавад. Агар калимаи «механизм» ба маънои асли воҳиди даруни мошин ё таҷҳизоти томи техникӣ ифода наояд, ба маънои маҷозӣ ҳамчун воҳиди сохтори томи низом фаҳмида мешавад, ки тавассути вай ин ё он қор ба анҷом мерасад. Вақте мо калимаи «механизм»-ро зимни мафҳуми «ҳифзи ҳуқуқҳои инсон» истифода мекунем, албатта, маънои маҷозии онро дар назар дорем. Яъне зери истилоҳи «механизмҳои ҳифзи ҳуқуқҳои инсон» муносибатҳо ва методҳои ҳуқуқие фаҳмида мешаванд, ки тавассути онҳо ҳуқуқҳои инсон аз ҳама гуна таарруз ҳифз мегарданд. Агар ҳар як муносибат ва методи ҳуқуқӣ дар ин ё он навъи ҳуқуқҳои инсон истифода шавад, онҳо дар якҷоягӣ низомии ҳифзи ҳуқуқҳои инсонро ташкил мекунанд.

Низомии ҳифзи ҳуқуқҳои инсонро ба ду ғуруҳи қалон ҷудо кардан мумкин аст: 1) механизмҳои миллии ҳифзи ҳуқуқҳои инсон; 2) механизмҳои байналмилалӣ ҳифзи ҳуқуқҳои инсон.

Механизмҳои миллии ҳифзи ҳуқуқҳои инсон роҳҳо ва муносибатҳои мебошанд, ки бо қонунгузориҳои миллии барои ҳифзи ҳуқуқҳои инсон муайян шудаанд. Ҳар як ҷомеа манфиатдор аст, ки механизмҳои ҳифозат воқеӣ бошанд. Танҳо дар сурати таҳияи механизмҳои пешқадам ва самаранок ва ташкили механизми ягонаи ҳифзи ҳуқуқҳои инсон, ки ҳамаи воҳидҳои он якҷоя амал мекунанд, шароитҳои мусбати риояи ҳуқуқҳои инсонро муқаррару таъмин кардан мумкин аст.

Азбаски механизмҳои миллии ҳифзи ҳуқуқҳои инсонро санадҳои ҳуқуқӣ (Конститутсия, қонунҳои ҷумҳурӣ) ташкил медиҳанд, онҳоро механизмҳои миллии ҳуқуқии ҳифзи ҳуқуқҳои инсон меноманд.

2. АЛОМАТҲОИ ФАРҚКУНАНДАИ МЕХАНИЗМҲОИ МИЛЛИИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН. Механизмҳои миллии ҳифзи ҳуқуқҳои инсон аз механизмҳои байналмилалӣ ҳифзи ҳуқуқҳои инсон бо хусусиятҳои худ фарқ мекунанд.

Якум, агар механизмҳои миллии бо Конституция ва қонунҳои ҷумҳури муайян гарданд, механизмҳои байналмилалӣ ҳифзи ҳуқуқҳои инсон бо санадҳои ҳуқуқӣ байналмилалӣ танзим мешаванд.

Дуюм, ҳангоми муқаррар кардани механизмҳои миллии ҳифзи ҳуқуқҳои инсон дастовардҳои ҳуқуқӣ байналмилалӣ ва таҷрибаи ҷаҳонӣ ба эътибор гирифта мешаванд.

Сеюм, механизмҳои миллии ҳифзи ҳуқуқҳои инсон аз тарафи давлат маблағгузори ва таъмин карда мешаванд. Давлат механизмҳоро муайян карда, маблағгузори ва қори бонизомӣ онҳоро таъмин мекунанд. Агар ин қор саривақт ва дар сатҳи зарури ташкил карда нашавад, механизмҳои натиҷаи назаррасу дилхоҳ намедиханд.

3. УНСУРҲОИ АСОСИИ МЕХАНИЗМҲОИ МИЛЛИИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН. Мақомот, ташкилот ва шахсони мансабдор ба сифати субъектҳои амалисозандаи ҳифзи ҳуқуқҳои инсон баромад мекунанд. Вобаста ба самти фаъолият, муносибат бо руқҳои ҳокимият ва нақши мебозидашон механизмҳои миллии ҳифзи ҳуқуқҳои инсонро ба се унсурҳои асосӣ тақсим кардан мумкин аст:

1. Ҳифзи судии ҳуқуқҳои инсон;
2. Ҳифзи давлатии гайрисудии ҳуқуқҳои инсон;
3. Ҳифзи гайриҳуқуматии ҳуқуқҳои инсон;

Ин се унсурҳои миллии механизмҳои ҳифзи ҳуқуқҳои инсон умумияти бисёре дошта бошанд ҳам, аммо бо мундариҷа, принципҳои ташкилшавӣ ва методҳои таъсиррасонӣ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Дар мамлақати мо ҳар сеи ин унсур истифода мешаванд.

Дар мамлақатҳои пешқадами демократӣ дар низоми ҳифзи ҳуқуқҳои инсон ҳокимияти судӣ мавқеи аз ҳама волоро ишғол карда, ба нақши он баҳои баланд дода мешавад. Ин руқҳои ҳокимият баҳсҳои на танҳо байни шаҳрвандон, инчунин шаҳрвандон ва давлатро тавассути амалисозии адолати судӣ ҳаллу фасл менамояд. Дар амалияи судии Аврупо ва ИМА баҳсҳои байни шаҳрвандон ва давлатро чун, масалан, «Адрес бар зидди Австрия», «Мейер бар зидди Небраска» ном мегиранд, ки басо ибратангез аст. Ҳангоми исботу тасдиқ шудани далели аз ҷониби давлат вайрон карда шудани ҳуқуқҳои инсон суд давлатро водор месозад, ки ин ҳуқуқҳои вайронкардашударо барқарор кунад.

Таъиноти асосии ҳокимияти судӣ аз амалисозии адолати судӣ ва ҳифзи ҳуқуқҳои инсон иборат аст. Адолати судӣ мувофиқи тартиботи муқарраркардаи қонун сурат гирифта, мурофия (раванд) ном дорад. Адолати судӣ тавассути мурофияҳои ҷиноятӣ, граждони, маъмурӣ,

конститутсионӣ ва хоҷагӣ амалӣ мешавад. Навъҳои муурофияҳо бо кодексоҳо ва қонунҳои соҳавӣ танзим меёбанд, масалан, Кодекси муурофияи ҷиноятӣ (1961), Кодекси муурофияи граждани (1961), Кодекси муурофияи хоҷагӣ (1998), Кодекси Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳуқуқвайронкуниҳои маъмури (1985), Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Суди конститутсионӣ» (1995).

Унсури судии ҳифзи ҳуқуқҳои инсон дар асоси принципҳои маъмули адолати судӣ амалӣ мегардад. Ба ин принципҳо ҷиҳатҳои демократӣ ва инсондӯстонаи муурофия хосанд, ки ба ҳифзи ҳуқуқҳои инсон мусоидат мекунанд. Принципи демократии адолати судӣ ба ҳар касе, ки ҳуқуқояшро вайроншуда меҳисобад, имконият медиҳад, дар ҷамъомади ошкорою баробари судӣ баромад карда, мавқеи худро тавассути овардани далелҳо ғимоя кунад ва ба суд ҳақ будани худро исбот намояд. Суд адолати судиро дар асоси арзёбии бегаразонаи дархостҳо ва пешниҳодот амалӣ гардонида, бар асоси муътақидии ботинии худ бо дар назардошти донишҳои юридикӣ қарор қабул мекунанд.

Дар низоми миллии ҳифзи ҳуқуқҳои инсон нақши институтҳои давлатии ғайрисудӣ низ басо калон аст. Нақши онҳоро ҳангоми ҳифзи ҳуқуқҳои инсон Конститутсия ва қонунҳои ҷумҳурӣ муайян мекунанд.

Мутобиқи Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаҳои 5, 10, 14) ҳамаи мақомоти давлатӣ ва ҳар як шахси мансабдор вазифадоранд, ки ҳуқуқу озодиҳои инсонро на танҳо эътирофу риоя кунанд, балки ғимоя намоянд. Яъне Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳифзи ҳуқуқҳои инсонро муқаррар карда, ҳамаи мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдори онҳоро вазифадор менамояд, ки дар ҳифзи ҳуқуқҳои инсон иштирок кунанд. Дар ин маврид мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдоре ҳастанд, ки ба ин кор бештар ҷалб мегарданд. Инҳо Президенти мамлакат ва воҳидҳои сохтори дастгоҳи ӯ, Кумитаи Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба таъмини асосҳои конститутсионӣ, ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд ва қонуният, Кумитаи Маҷлиси намоёндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба қонунияти конститутсионӣ, қонунгузорӣ ва ҳуқуқҳои инсон, прокуратура, милитсия, адвокатура мебошанд.

Ҳифзи ҳуқуқи инсон аз ҷониби мақомоти номбаршуда ба андозаҳои гуногун ба амал бароварда мешаванд, чунки вазифаҳои асосии баъзе аз онҳо фаъолияти ҳуқуқҳифзкунӣ буда, онҳо бо ҳамин мақсад таъсис ёфтаанд, барои дигарон бошад, чунин вазифаҳо шартинанд, зеро онҳо ин қорро ба андозае бачо меоранд, ки иҷрои вазифаи асосиашон тақозо менамояд.

Махсусияти институти давлатии ғайрисудии ҳифзи ҳуқуқҳои инсон аз он иборат аст, ки вай аз мақомоти гуногуни ҳокимияти давлатӣ таркиб ёфта, ҳатто як қатор ташкилотҳои ғайриҳуқуматиро низ фаро мегирад.

Қайд кардан чоиз аст, ки ин созмонҳои ғайридавлатӣ ҳам бошанд (адвокатура), онҳо таъиноти давлатӣ доранд ва функцияҳои сохта-давлатиро ба ҷо меоранд. Махсусияти институти адвокатура бо Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шудааст.

Қисми дигари институти ҳифзи давлатии ғайрисудии ҳуқуқҳои инсонро муассисаҳои гуногуни маъмури ташкил медиҳанд, ки нисбат ба сохторҳои тобеи худ салоҳиятҳои ҳокимияти дошта, метавонанд қарорҳо ё амалиёти ин мақомотро бекор кунанд ва ба ҳамин васила ҳуқуқҳои вайроншударо барқарор карда, шахсони айбдорро ба ҷавобгарии интизомӣ ё маъмури кашанд. Аммо шакли маъмури ҳифзи ҳуқуқҳои инсон тарафҳои манфии худро низ дорад. Масалан, вақти аз ҷониби Раиси вилоят қабул кардани қарор аз рӯи шикоят аз болои қарори раиси ноҳия барои ӯ манфиатҳои идоравӣ, албатта, бегона нестанд. Бинобар ин, чунин унсурҳои ҳифзи ҳуқуқҳои инсон дар бисёр мавридҳо ба кашолқориҳои зиёдатӣ оварда мерасонад.

Дар давлати ҳуқуқбунёд ва демократӣ, ки ғояи асосӣ барпо кардани ҷомеаи шаҳрвандист, нақши ташкилоту иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва мақомоти худидоракунии маҳаллӣ басо калон аст. Қабл аз ҳама онҳо барои ҷимояи манфиатҳои ҷомеа таъсис меёбанд ва аз ин рӯ роҳу усулҳои истифода мекунанд, ки рӯҳияи маҷбурсозӣ надошта, бештар ба боварӣ ва эътиқодмандӣҳо таъяс мекунанд. Ин ташкилотҳои шаҳрвандонро қабул карда, шикоятҳо ва пешниҳодоти онҳоро ғӯш мекунанд, бо проблемаҳои онҳо аз наздик шинос мешаванд, дар сурати ошкор гардидани далелҳои вайрон карда шудани ҳуқуқҳо ва манфиатҳои тавачҷӯҳо ба онҳо тавассути ВАО ҷалб месозанд ва бо истифода аз афкори ҷамъиятӣ ҳуқуқҳои вайроншударо ҷимоя мекунанд.

Феълан дар Тоҷикистон беш аз 250 ташкилоти ғайриҳуқуматӣ амал мекунанд, ки дар ҳамкорӣ бо аҳли ҷомеа ва сохторҳои давлатӣ қорҳои муфиди ба ҷимояи ҳуқуқҳои инсон нигаронидашударо ба ҷо меоранд. Ташкилотҳои ғайриҳуқуматӣ аз рӯи мақоми худ бояд ташаббусқор бошанд ва шаҳрвандони эҷодқори ҷумҳуриро муттаҳид сохта, феъолияти ҳешро бо истифодаи захираҳои дохилидавлатии молиявӣ амалӣ созанд.

4. НАҚШИ ҶОМЕАИ ҶАҲОНӢ ДАР ТАКМИЛИ НИЗОМИ МИЛЛИИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН. Дар рушди низоми ҳифзи ҳуқуқҳои инсон нақши ҷомеаи ҷаҳонӣ калон аст. Дар сатҳи байналхалқӣ ҳуқуқи байналмилалӣ дар бораи ҳуқуқҳои инсон ба низоми дароварда, садҳо санадҳои ҳуқуқиро муттаҳид месозанд. Ин санадҳои ҳуқуқӣ ғояҳои аз ҳама пешқадамро дар бораи ҳуқуқҳои инсон таҳким бахшида, аз инсоният риояи онҳоро талаб мекунанд. Ва имрӯз ин санадҳои байналмилалӣ ба қонунгузориҳои миллии бисёр мамлакатҳои ҷаҳон бо

роҳи тасдиқ кардан (ратификатсия) ворид гардида, ҳаёти одамони миллатҳои гуногуни сокини ин мамлакатҳоро сабук мегардонанд. Дар ҳамин асос ҳамоҳангии ҳуқуқҳои миллӣ ва байналмилалӣ ба амал меояд. Заминаи ин ҳамоҳангӣ Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Дар моддаи 10-и Конститутсия омадааст, ки санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ Тоҷикистон эътирофкарда қисми таркибии низоми ҳуқуқии ҷумҳуриро ташкил медиҳанд. Агар қонунҳои ҷумҳурӣ ба санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофшуда мутобиқат накунад, меъёрҳои санадҳои байналмилалӣ амал мекунад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор санадҳои ҳуқуқии байналмилалиро тасдиқ (ратификатсия) кардааст, ки дар онҳо ӯҳдадорӣҳои давлатҳои иштирокдор оид ба ворид намудани меъёрҳои санадҳои байналмилалӣ ба қонунгузорию миллӣ муқаррар гардидаанд. Ҳатто дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ» (1998) қоидае муқаррар гардидааст, ки мувофиқи он Тоҷикистон барои иҷрои ӯҳдадорӣҳои байналмилалӣ ба зимма гирифтааш санадҳои дохилии меъерӣ ҳуқуқӣ қабул мекунад.

Ба ин тарик, ҳамоҳангшавии ҳуқуқҳои миллӣ ва байналмилалӣ манфиатбахш буда, аз як ҷониб аҳли ҷамъияти Тоҷикистон имконият пайдо мекунад, ки меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалиро истифода кунанд. Аз ҷониби дигар, риояи ҳуқуқҳои инсон дар Тоҷикистон аз тарафи ташкилотҳои бонуфузи байналмилалӣ назорат карда мешавад.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: *ҳифзи ҳуқуқҳои инсон, механизмҳои миллии ҳифзи ҳуқуқҳои инсон, низоми ҳифзи ҳуқуқҳои инсон, ҳифзи судии ҳуқуқҳои инсон, ҳифзи давлатии гайрисудии ҳуқуқҳои инсон, ҳифзи гайриҳуқуматии ҳуқуқҳои инсон.*

Савол ва супоришҳо:

- 1. Зери мафҳуми "механизмҳои миллии ҳифзи ҳуқуқҳои инсон" чӣ фаҳмида мешавад?*
- 2. Низоми ҳифзи ҳуқуқҳои инсон ба кадом унсурҳо тақсим мешавад?*
- 3. Баҳсҳои байни инсон ва давлатро асосан кадом мақомот ҳаллу фасл мекунад?*
- 4. Унсурҳои ҳифзи давлатии гайрисудии ҳуқуқҳои инсон чиро мефаҳмонад ва онро кадом субъектҳо амалӣ мегардонанд?*
- 5. Маъмурияти мактаби миёнаи таҳсилоти умумии №12-и деҳаи Ругунд бо хоҷагии давлатии "Токпарвар" дар бораи иҷрои қори муайяне қарордод ба имзо расонд. Мувофиқи ин қарордод мактаб ӯҳдадор шуд, ки баҳорон бо қувваи 10 нафар хонандагони синфи 10 дар 2 га ангурзор тоқхоро бурад. Ба ин васила муаллимони таълими меҳнат сарборӣҳои гирифта, хонандагон малақаҳои тоқбуриро меомӯхтанд. Илова бар ин хоҷагии давлатӣ ӯҳдадор шуд, ки ба ҳар хонанда барои қори анҷомдодааш дар мӯҳлати на дертар аз 5 рӯзи баъди анҷоми қорҳои музди меҳнат медиҳад.*

Хонандагон ӯҳдадориҳои худро бомуваффақият ва пурра иҷро намуданд. Аммо маъмурияти хоҷагии давлатии "Токпарвар" ӯҳдадориҳои худро иҷро нанамуд, яъне ба хонандагон музди меҳнатишонро надод.

- *Дар ин ҳолат чӣ бояд кард?*
- *Қадам механизми миллии ҳифзи ҳуқуқҳои инсонро истифода кардан мумкин аст ва қадаме аз онҳо аз ҳама пурсамаранд?*
- *Оё дар доираи соатҳои барои дарси таълими меҳнат ҷудокардашуда ихтиёри ба фаъолияти меҳнатӣ ҷалб кардани хонандагони синфи 10 қонунӣ аст?*

§ 58. ҲИФЗИ СУДИИ ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН

1. ҲОКИМИЯТИ СУДӢ: МАФҲУМ ВА АЛОМАТҲО. Ҳокимияти судӣ мутобиқи моддаи 84-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифадор аст, ки ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд, манфиатҳои давлат, ташкилоту муассисаҳо, қонуният ва адолатро ҳифз кунад.

Функсияи асосии суд амалӣ гардонидани адолати судӣ аст. Адолатноқӣ категорияи ахлоқист, чун санги маҳаки баҳсхост ва ҳар кас дар лаҳзаи душвор метавонад аз он истифода кунад. Вақте ин адолатро судҳо аз рӯи қонун муайян мекунад, он адолати судӣ номида мешавад. Доираи салоҳияти судҳое, ки адолати судиро амалӣ мегардонанд, дар моддаи 84-и Конститутсия тақсим баҳшида шудааст. Фаъолияти дигар судҳо, масалан, чун суди рафиқона, суди ҳакамӣ, ки дар номашон ифода ёфтаасту ин ё он масъалаҳоро ҳал мекунад, амалисозии адолати судӣ ҳисоб намешавад. Барои ҳалли ягон масъалаи мушаххас суди дигар таъсис намедиханд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкили суди фавқулодда манъ аст (моддаи 84-и Конститутсия). Бо назардошти он ки тартиби фаъолияти судҳои фавқулодда ба талаботи принципҳои демократӣ ҷавобгӯ нест, таърих ин таҷрибаи манфии адолати судиро маҳкум кард.

Ҳокимияти судӣ бо як қатор аломатҳояш аз дигар мақомоти давлатӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ фарқ мекунад.

Ҳокимияти судӣ рукни мустақили ҳокимияти давлатӣ аст. Манбаи таъсиси ҳокимияти судӣ, чун дигар рукнҳои ҳокимияти давлатӣ, халқ мебошад ва он бо вай дар асоси баробарҳуқуқӣ ҳамкорӣ мекунад. Дар мавриди ворид шудани шикоят аз амалҳои дигар рукнҳои ҳокимият суд амали онҳоро санҷида, фаъолияти зиддихуқуқиашонро нишон медиҳад ва санадҳои ғайриқонунии ин мақомотро бекор месозад.

Адолати судӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо аз ҷониби суди мустақил амалӣ мегардад. Амалисозии адолати судӣ салоҳияти ҳосаи ҳокимияти судӣ аст.

Ҳокимияти судӣ ба ягон ҳокимияти дигар тобеъ нест, судяҳо ҳангоми амалӣ гардонидани адолати судӣ мустақил буда, танҳо ба Конститутсия ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон итоат мекунад. Касе ҳақ надорад,

ки ба ғаъолияти судяҳо мудохила кунад. Дахлат ба ғаъолияти судя чиноят аст ва шахсони гунаҳкор барои монъе шудан ба амалишавии адолати судӣ тибқи моддаи 345-и КҶ ба ҷавобгарии чиноятӣ кашида мешаванд. Мустақилияти судяҳо бо қафолатҳои ҳукукию иҷтимоӣ таъмин мегардад. Дар натиҷа ҳангоми амалисозии адолати судӣ қарорҳои қатъие қабул карда мешаванд, ки ризоият ё тасдиқ намудани касеро талаб намекунанд ва иҷрои онҳо ҳатмӣ аст (Моддаи 8-и Қонуни конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳо»).

Ҳокимияти судӣ мувофиқи тартиботи муқарраркардаи қонун, ки дар моддаи 2-и Қонуни конституцсионии ҚТ «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» ифода гардидааст, тавассути истеҳсолоти судии конституцсионӣ, граждони, хоҷагӣ, маъмури ва чиноятӣ амалӣ гардонида мешавад.

Зери мафҳуми мувофиқаи судӣ ғаъолияти бо қонун муайянкардашудан суд оид ба баррасию ҳал кардани қорҳои марбут ба муносибатҳои ҳукукии субъектҳои дар онҳо иштироккунанда фаҳмида мешавад. Тартиботи мувофиқавӣ ба суд имконият медиҳад, ки оид ба ҳар баҳс ҳақиқатро муқаррар созад ва дар асоси қонун қарори адолатнок қабул намояд.

Хусусиятҳои дар боло қайдгардида мундариҷаи ҳокимияти судиро муайян карда, онро аз дигар қорҳои ҳокимияти давлатӣ фарқ мекунонанд.

2. НИЗОМИ СУДӢ ДАР ҶУМӢУРИИ ТОӢИКИСТОН. СУДӢОИ ДОИРАИ САЛОӢИЯТАШОН УМУМӢ ВА МАӢСУС. Зери мафҳуми низоми судӣ ҳамаи судҳо ва звеноҳои онҳо фаҳмида мешавад. Моддаи 84-и Конституцсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми судиро ба тариқи зайл муайян кардааст: Суди Конституцсионӣ, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ, Суди ҳарбӣ, Суди Вилояти Мухтори Қӯҳистони Бадахшон, судҳои вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия, Суди иқтисодии Вилояти Мухтори Қӯҳистони Бадахшон, судҳои иқтисодии вилоят ва шаҳри Душанбе.

Ин низоми судӣ ягона буда, ҳамаи звеноҳо адолати судиро ба амал мебароранд. Тарзи ташкил, сохтор ва ғаъолияти онҳо бо Қонуни алоҳидаи конституцсионӣ ба танзим дароварда шудааст.

Низоми судиро вобаста ба салоҳият ва самти ғаъолият ба ду қорӯҳи шартӣ ҷудо қардан мумкин аст:

1. Судҳои салоҳияташон умумӣ.
2. Судҳои салоҳияташон маҳсус.

Ба судҳои салоҳияташон умумӣ инҳо дохил мешаванд: Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Суди Вилояти Мухтори Қӯҳистони Бадахшон, судҳои вилоятӣ, суди шаҳри Душанбе, судҳои шаҳрию ноҳиявӣ. Қорӯҳи маҳсус аз се звено иборат буда, ҳар як звено воҳиди алоҳидаи маъмури -

территориявӣ ва дар маҷмуъ тамоми мамлакатро фаро мегирад. Ин судҳо аксари қулли қорҳоро баррасӣ менамоянд ва баъзан онҳоро судҳои умумираҷданӣ низ менаманд.

Суди конститусионӣ ба судҳои салоҳияташон махсус мансуб буда, ба низоми ягонаи судии Ҷумҳурии Тоҷикистон шомил аст. Ҳамзамон Суди конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми махсус дорад. Тартиби ташкилшавӣ ва фаъолияти он бо Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаи 89) ва Қонуни конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Суди конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (1995) муайян карда шудааст. Мутобиқи моддаи 1-и ҳамин Қонуни конститусионӣ Суди конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми ҳокимияти судӣ оид ба ҳифзи Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон аст.

Суди конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади таъмини волоият ва амали мустақими меъёрҳои Конститутсия дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳифзи Конститутсия, ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд таъсис ёфтааст.

Суди конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низоми судӣ ҷои аввалро ишғол карда, аз 7 судья бо шомилсозии Раис, ҷонишини ӯ ва судьяҳо иборат аст, ки онҳоро бо пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Маҷлиси милли интихоб менамояд. Яке аз онҳо намоёндаи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон мебошад.

Дар Суди конститусионӣ парвандаҳо ошкоро баррасӣ мешаванд. Ҳар кас ҳуқуқ дорад дар ҷамъомади судии Суди конститусионӣ иштирок карда, бо рафти қори он шинос шавад. Муҳофизат мубоҳисавӣ буда, тарафҳо ҳақҳои пешниҳоди далелҳо ва дархостҳо ҳуқуқҳои баробар доранд.

Қонуни конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Суди конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон» доираи субъектҳоеро, ки ҳуқуқи ба Суди конститусионӣ муроҷиат кардан доранд, муайян менамояд (моддаи 37). Баробари субъектҳои дигар шаҳрвандон низ ҳақ доранд ба Суди конститусионӣ бар асоси истифодаи қонун ва танҳо баъди баррасӣ шудани шикоятҳои дар мақомоти дахлдор оид ба масъалаҳои вайрон карда шудани ҳуқуқҳои конститусионӣ ё манфиатҳои қонуниашон муроҷиат кунанд. Бо ин роҳ онҳо метавонанд ҳуқуқҳои асосии худро ҳифз кунанд.

Сарфи назар аз он ки моддаи 37-и Қонуни конститусионӣ «Дар бораи Суди конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон» чунин ҳуқуқро ба «шаҳрвандон» мутааллиқ донистааст, аммо истилоҳи маъмури шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабааро низ фаро мегирад. Мутобиқи моддаи 37-и Қонуни конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Суди конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аризаҳои шаҳрвандон танҳо дар суратҳои зерин қабул карда мешаванд:

1. Агар қонуни татбиқшуда ҳуқуқҳои конституцсионӣ шахрвандонро вайрон намуда бошад.

2. Агар қонун дар парвандаи мушаххас аллақай татбиқ карда шуда бошад ва аз ҷониби мақомоти дахлдор аллақай баррасӣ шуда бошад.

Бояд дар назар дошт, ки ба Суди конституцсионӣ бо шикоят аз болои санадҳои меъёрию ҳуқуқии дар моддаи 89-и Қонуни конституцсионӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Суди конституцсионӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон» нишондодашуда: қонунҳо, санадҳои ҳуқуқи якҷояи Маҷлиси милли ва Маҷлиси намояндагон, Маҷлиси милли, Маҷлиси намояндагон, Президент, Ҳукумат, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ ва дигар мақомоти давлатию ҷамъиятӣ, созишномаҳои ҳукми амал пайдонакардаи Ҷумҳурии Тоҷикистон муроҷиат кардан мумкин аст.

Аз рӯи натиҷаҳои баррасии муроҷиати шахс бобати вайрон карда шудани ҳуқуқҳои конституцсионӣ ё озодиҳо суд яке аз чунин қарорҳоро қабул мекунад:

1. Дар бораи ба Конституцсия мутобиқатнадошта ҳисоб кардани қонун ё қисмати он ва аз эътибор соқит донистани он.

2. Дар бораи ба Конституцсия мутобиқатнадошта ҳисоб кардани қонун ё қисмати он.

Дар фаъолияти Суди конституцсионӣ ҳуқуқҳои инсон нақши махсус дорад. Ҳамасола ба Суди конституцсионӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ғайриконституцсионӣ будани ин ё он санад даҳҳо шикояту аризаҳо ворид мегарданд. Дар бисёр ҳолатҳо дархостҳо дар бораи мутобиқат накардани онҳо ба Конституцсия аз ҷониби суд қонеъ қунонида мешавад.

Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон зинаи олии судӣ буда, ҳангоми баррасии парвандаҳои ҷиноятӣ, граждани ва маъмурӣ ба фаъолияти судҳои ВМКБ, судҳои вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳру ноҳияҳо, судҳои ҳарбӣ назорат мебарад.

Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи ваколатҳои худ парвандаҳоро ба сифати суди зинаҳои якум, дуум, мувофиқи тартиби назорат ва аз рӯи ҳолатҳои нав муайяншуда баррасӣ менамояд: барои санҷиши конституцсионӣ қонуни татбиқшуда оид ба парвандаи мушаххас ҳуқуқ дорад ба Суди конституцсионӣ муроҷиат намояд; амалияи судиро ҷамъбаст мекунад, ба судҳо оид ба масъалаҳои истифодаи қонунгузори амалкунанда, ки ҳангоми баррасии парвандаҳои судӣ ба миён меоянд, шарҳу тавзеҳоти роҳбарикунанда медиҳад, дигар ваколатҳои ба вай додаи қонунро ба ҷо меорад.

Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз Раис, ҷонишини аввали ӯ, ҷонишинон, судяҳо ва машваратчиёни халқӣ, ки онҳоро бо пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Маҷлиси милли Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб менамояд, таркиб меёбад.

Дар Суди Олӣ Пленуми Суди Олӣ, раёсати Суди Олӣ, коллегияи судӣ оид ба парвандаҳои граждани Суди Олӣ, коллегияи судӣ оид ба

парвандаҳои ҷиноятии Суди Олӣ ва коллегияи ҳарбӣ ташкил карда мешавад.

Суди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои вилоятҳо, суди шаҳри Душанбе аз раис, ҷонишини яқум, ҷонишинони раис, судяҳои суд ва машваратчиёни халқӣ иборатанд.

Азбаски судҳои зикргардида судҳои званои васатианд, парвандаҳоро ҳам чун судҳои мохиятан зинаи аввал ва ҳам ба сифати зинаи кассатсионӣ назораткунанда баррасӣ мекунанд.

Ин судҳо ба сифати зинаҳои кассатсионӣ назораткунанда парвандаҳоро баррасӣ мекунанд, ки судҳои шаҳриву ноҳиявӣ ба сифати зинаҳои мохиятан яқум баррасӣ кардаанд. Яъне агар даъвогар ё ҷавобгари маҳкумшуда ё ҷабрдида аз рӯи парванда бо қарор ё ҳукми суди ноҳия ё шаҳр розӣ набошад ва аз замони эълон гардидани ҳукмнома 7 рӯз ва қарор 10 рӯз нагузашта бошад, ҳақ дорад, ки бо шикоят ба Суди ВМКБ, судҳои вилоятӣ, суди шаҳри Душанбе муроҷиат кунад. Суди ВМКБ, судҳои вилоятӣ, суди шаҳри Душанбе дар навбати худ вазифадоранд, ки шикоятро қабул карда, дар муҳлати на бештар аз як моҳ онро баррасӣ намоянд.

Судҳои шаҳрӣ ва ноҳиявӣ званои асосии низоми судии мамлакатро ташкил медиҳанд. Дар ҳамаи шаҳрҳо ва ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон судҳои шаҳриву ноҳиявӣ таъсис дода шудаанд.

Судҳои шаҳрӣ ва ноҳиявӣ парвандаҳои граждани, ҷиноятӣ ва маъмуриро мохиятан баррасӣ мекунанд. Ба онҳо баррасии ҳамаи парвандаҳо, ба истиснои парвандаҳое, ки барои баррасиашон судҳои болоӣ ваколатдоранд, мумкин аст. Судя аз рӯи натиҷаҳои баррасии парвандаҳои ҷиноятӣ ҳукм ва парвандаҳои граждани қарор мебарорад. Кори тамоми низоми судӣ аз сифати кори судяҳои ин звено вобаста аст.

Ба судҳои шаҳриву ноҳиявӣ оид ба ҳамаи масъалаҳо муроҷиат кардан мумкин аст. Масалан, одам техникаи маиши рӯзгор харид ва он зуд аз қор баромад. Мутобики Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои истеъмолкунандагони Ҷумҳурии Тоҷикистон» харидор ҳақ дорад иваз кардани чизи вайрон ва дар сурати набудани ҳамон хел чиз баргардондани маблағи додаашро талаб кунад. Дар сурати қонён гардонда нашудани талаботи харидор вай ҳақ дорад ба суд муроҷиат кунад, суд бошад, дар навбати худ вазифадор аст, ки аризаро мохиятан пурра, объективӣ ва бегаразона баррасӣ карда, аз рӯи натиҷаҳои он қарор қабул намояд. Ё шаҳрванд бо қарори қабулкардаи сардӯхтури стансияи санитария эпидемиологӣ розӣ нест. Дар ин маврид ҳам ӯ ҳақ дорад барои муайян кардани дурустӣ ё нодурустии қарори сардӯхтур ба суд муроҷиат кунад. Садҳо чунин мисолҳоро, ки предмети баррасӣ дар суд мебошанд, овардан мумкин аст.

Судҳои иқтисодӣ. Низоми судҳои иқтисодии мамлакат, ки судҳои салоҳияташон махсус мебошанд, аз Суди Олии иқтисодӣ, судҳои иқтисодии ВМКБ, вилоятҳо ва шаҳри Душанбе иборат аст.

Судҳои иқтисодӣ баҳсҳои хоҷагиро баррасӣ мекунанд. Моҳияти парвандаҳои мазкур баҳсҳои байни субъектҳои хоҷагидор аст. Инҳо беш аз ҳама баҳсҳои байни корхонаҳо ва ташкилотҳо мебошанд. Аммо бо ба назари эътибор гирифтани мақоми моликияти хусусӣ шаҳрвандон низ дар ин қор чун тарафҳо баромад мекунанд. Соҳибқорони инфиродӣ низ метавонанд дар суди иқтисодӣ ҳуқуқҳо ва манфиатҳои қонунии худро ҳимоя кунанд.

Судҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қори ҳифзи кафолатҳо (озодиҳои иқтисодӣ, баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳамаи шаклҳои моликият) ва ҳуқуқҳои иқтисодӣ (ҳуқуқи моликият ва таллофии зарар), ки дар моддаҳои 12, 32-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян шудаанд, нақши муҳим мебозанд.

Масалан, комбинати консервбарории «Себи сурх» ба хоҷагии деҳқонии «Азим» маблағро сари вақт напардохт. Ба ин васила ба хоҷагии деҳқонӣ, ки моликияти хусусӣ аст, зарар расонида шуд. Хоҷагии деҳқонии «Азим» ҳуқуқ дорад, ба суди иқтисодии вилоят бо талаби ситондани маблағ ва таллофӣ қардани зарари расонидашуда муроҷиат кунад ва ба ҳамин васила тавассути суди иқтисодӣ ҳуқуқи конститусионии худро ҳифз намояд.

Судҳои ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба низоми судии Ҷумҳурии Тоҷикистон шомил буда, чун судҳои салоҳияташон махсус адолати судиро дар ҳамаи қисмҳо, муассисаҳо, корхонаҳо, ташкилотҳои Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қўшунҳои дохилии Вазорати қорҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон, қўшунҳои сарҳади Кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи ҳолатҳои фавқулодда ва мудофияи граждани назди Ҳуқумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти идорақунии ҳарбӣ ва дигар қисмҳои ҳарбӣ ба амал мебарорад.

Судҳои ҳарбӣ дар ҳайати Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи принсипи территориявӣ оид ба маҳали ҷойгиршавии гарнизонҳо ташкил гардида, аз судҳои ҳарбии гарнизонҳо ва коллегияи ҳарбии Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таркиб меёбанд.

Фаъолияти судҳои ҳарбӣ ба ҳимояи ҳуқуқҳо ва озодиҳои хизматчиёни ҳарбӣ, шаҳрвандони дар ҷамъомадҳои ҳарбӣ иштирокдошта ва дигар шаҳрвандон ва манфиатҳои қонунии қисмҳо, корхонаҳо, ташкилоту муассисаҳои ҳарбӣ, таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ нигаронида шудааст.

Судҳои ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамаи категорияҳои парвандаҳои ҷиноятии марбут ба хизматчиёни ҳарбӣ, шахсони ўҳадориҳои ҳарбӣ дошта ва ё бо иштироки онҳо ба амаломадаро баррасӣ мекунанд.

Ба судҳои ҳарбӣ қорҳои марбут ба Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин парвандаҳои, ки хизматчиёни ҳарбӣ дар он ба

сифати тараф (ҳо) баромад мекунад, тобеанд. Судҳои ҳарбӣ ҳамчунин парвандаҳоро аз рӯи шикоятҳои хизматчиёни ҳарбӣ аз болои қарорҳо ва фармонҳои мақомоти идоракунии ҳарбӣ, ки ҳуқуқҳо ва озодихои конституцсионии онҳоро вайрон мекунад, баррасӣ менамоянд.

Ба ин тариқ, низоми судии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз судҳои салоҳиятхояшон умумӣ ва махсус иборат буда, ҳар кадоме аз онҳо дар қорӣ ҳифзи ҳуқуқҳои инсон нақши муҳим доранд.

3. АДОЛАТИ СУДӢ. ВАЗИФАИ АСОСИИ МАҚОМОТИ СУДӢ ДАР АМАЛИСОЗИИ АДОЛАТИ СУДӢ. Моддаи 2-и Қонуни конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» муқаррар кардааст, ки ҳокимияти судӣ танҳо ба судҳо мутааллиқ аст ва ягон мақомот ё шахси дигар ҳақ надорад, ки ба зиммаи худ вазифаи амалисозии адолати судиро бигирад. Яке аз фарқиятҳои асосӣ, ки субъекти адолати судӣ танҳо суд аст ва дигар ягон мақомоте онро иваз карда наметавонад, аз ҳамин ҷост. Вобаста ба он ки ҳокимияти судӣ рӯкни гуногунавъии ҳокимияти давлатист, пас адолати судӣ ҳамчун як навъи фаъолияти давлатӣ баромад мекунад.

Дигар аломати адолати судӣ тартиби махсуси муурофиявии амалишавии он мебошад. Яъне парвандаҳои гуногун (ҷиноятӣ, гражданий, маъмурӣ, хоҷагӣ ва конституцсионӣ) мувофиқи тартиботи муқарраркардаи Қонуни конституцсионӣ «Дар бораи Судии конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (1995), Кодекси муурофияи ҷиноятӣ (1961), Кодекси муурофияи гражданий (1961), Кодекси муурофияи хоҷагӣ (1998), Кодекси Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳуқуқвайронкунонии маъмурӣ (1985) баррасӣ мешаванд. Ин тартиби муурофиявӣ имкон медиҳад, ки ҳуқуқҳо ва манфиатҳои ашхоси ба муурофияи судӣ ҷалбшуда таъмин карда шаванд.

Адолати судӣ танҳо мувофиқи тартиботи муқарраркардаи муурофиявӣ амалӣ мегардад ва вайрон кардани он маънии адолати судиро зери шубҳа мегузорад. Суд ҳангоми баррасии парвандаи мушаххас меёрҳои гуногуни ҳуқуқро истифода мекунад ва ба фикри ягона омада, қарори дахлдор қабул менамояд. Бинобар ин адолати судӣ қарори боадолатонаи ба қонун асосёфтаи суд мебошад.

Бо дар назардошти андешаҳои боло ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки адолати судӣ яке аз вазифаҳои махсуси давлат буда, дар ин самт дар муурофияи судӣ парвандаҳои ҷиноятӣ, гражданий, маъмурӣ, хоҷагӣ ва конституцсионӣ баррасӣ шуда, дар асоси Конституцсия ва қонунҳо қарорҳо қабул мегарданд. Натиҷаи он қабули қароре мегардад, ки ба ҳифзи ҳуқуқҳо ва манфиатҳои қонунии вайронгардида нигаронида шуда, иҷрои он ҳатмист.

4. ПРИНЦИПҲОИ АДОЛАТИ СУДӢ. Адолати судӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси қоидаҳои умумиҳуқуқие ба амал бароварда мешавад, ки моҳияти демократии ташкил ва фаъолияти судиро ифода менамояд.

Ин қоидаҳои умуминсонӣ принципҳои адолати судӣ мебошанд. Принципҳои адолати судӣ тӯли замонҳои дароз роҳи барқароршавии худро паймуда, дар ин байн фаъолияти суд ва рушди ҳаёти ҷамъиятӣ дар шуури ҷамъиятӣ бартарӣ ҳосил кардани арзишҳои умумибашариро тақмил бахшидаанд. Ин принципҳо дар санадҳои дар боло зикргардида таҳким ёфтаанд ва дар тантанаи адолат аҳамияти калонро моликанд.

Принципҳои адолати судӣ, ки дар Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳким ёфтаанд, инҳоянд: қонуният (моддаи 10); мустақилияти ҳокимияти судӣ (моддаҳои 9,84); амалишавии адолати судӣ ҳангоми баробарҳуқуқии ҳама дар назди қонун ва суд (моддаи 17); таъмини ҳуқуқҳои инсон ба қафолати хифзи судӣ (моддаи 19); қафолатҳои ёрии ҳуқуқӣ ҳангоми амалишавии адолати судӣ (моддаҳои 19,92); фарзияи бегуноҳӣ (моддаи 20); мустақилияти судяҳо ва тобеияти онҳо танҳо ба Конститутсия ва қонунҳо (моддаи 87); баррасии танҳо ва дастаҷамъонаи парвандаҳо (моддаи 88); амалисозии адолати судӣ бар асоси мувоҳида ва баробарии тарафҳо (моддаи 88); ошкоро будани муурофияи судӣ (моддаи 88); забони муурофияи судӣ (моддаи 88).

Адолати судӣ аз рӯи ҳамаи категорияҳои парвандаҳо (гражданӣ, ҷиноятӣ, хоҷагӣ ва конститутсионӣ) бояд дар асоси принципҳои зикршуда амалӣ гардад. Дар сурати риоя нашудани яке аз принципҳои ҳукм ё қарори суд ғайриқонунӣ ҳисобида, он аз ҷониби суди болоини зинаи дуҷуми бекор карда мешавад.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: ҳокимияти судӣ, низоми судӣ, муурофияи судӣ, судҳои салоҳияташон умумӣ ва махсус, Суди конститутсионӣ, суди иқтисодӣ, суди ҷарбӣ, адолати судӣ, принципҳои адолати судӣ.

Савол ва супоришҳо

1. *Ҳокимияти судӣ ҷист ва аломатҳои он чигунаанд?*
2. *Зери истилоҳи «муурофияи судӣ» чӣ фаҳмида мешавад?*
3. *Низоми судии Ҷумҳурии Тоҷикистон кадом судҳоро фаро мегирад?*
4. *Ҳайат ва салоҳиятҳои Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистонро номбар кунед.*
5. *Ҳайат ва салоҳиятҳои судҳои вилоятиро номбар кунед.*
6. *Ҳайат ва салоҳияти судҳои шаҳрӣ ва ноҳиявиро номбар кунед.*
7. *Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон судҳои дигар (конститутсионӣ, иқтисодӣ, ҷарбӣ) барои чӣ таъсис дода шудаанд?*
8. *Шаҳс ба Суди конститутсионӣ бо кадом масъала мууроҷият карда метавонад?*
9. *Қадам шартҳои қабули аризаи шаҳрвандон аз ҷониби Суди конститутсионӣ мавҷуданд?*

10. Аломатҳои адолати судӣ ва принципҳои онро номбар кунед.

11. Шаҳрванд Қодиров В.С. бо мақсади харидани трактор аз шаҳрванд Шарифов Р.И. 2 ҳазор сомонӣ қарз пурсид ва ваъда дод, ки баъди вақти муайяне қарзро бармегардонад. Қодиров В.С. пулро гирифта, ба Шарифов Р.И. дар ин хусус забонхат дод. Вақти ваъдагӣ анҷом ёфт, вале Қодиров В.С. пулро ба Шарифов Р.И. барнагардонд. Қодиров В.С. аз Шарифов Р.И. қарзаширо пурсид. Вале Шарифов Р.И. гуфт, ки феълан пул надорад, ҳамин ки ҳосилро гуношти, пул пайдо мекунад, қарзро бармегардонад. Ин далел Шарифов Р.И.-ро қонеъ насохт. Аз рӯи ин баҳс Шарифов Р.И. ба кадом суд муроҷиат карда метавонад?

12. Парвандаи ҷиноятиро нисбати хизматчиҳои ҳарбӣ кадом суд баррасӣ мекунад?

§59. МЕХАНИЗМҲОИ МАЪМУРИИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН

1. ИНСТИТУТҲОИ ДАВЛАТИИ ҒАЙРИСУДИИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН ВА МАХСУСИЯҲОИ ФАЪОЛИЯТИ ОНҲО.

Дар амалисозии эҳтирому риояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон баробари ҳокимияти судӣ дигар мақомот ва муассисаҳо, созмонҳо ва шахсони мансабдор низ фаъолият мебаранд. Нақш ва шакли фаъолияти ҳар кадоме аз ин мақомот аз доираҳои ҳуқуқӣ вобастаанд. Ин механизми ҳифзи ҳуқуқҳои инсонро баъзан «механизми маъмури-ҳуқуқии ҳифзи ҳуқуқҳои инсон» низ меноманд. Мо мавзӯи мазкурро зери унвони институти давлатии ғайрисудии ҳифзи ҳуқуқҳои инсон меомӯзем. Ин ҷо мо мақомотеро фаро мегирем, ки маъмуриест аммо институтҳои давлатӣ мебошанд ва дар баробари вазифаҳои асосиашон бо ҳифзи ҳуқуқҳои инсон низ машғул мешаванд. Масалан, комитети Мачлиси миллӣ, комитети Мачлиси намояндагон, адвокатура, прокуратура мақомоти маъмури набуда, институтҳои давлатӣ мебошанд ва ҳамчунин бо ҳифзи ҳуқуқҳои инсон машғуланд. Аз ин рӯ, омӯзиши онҳо дар доираи мақомоти маъмури чандон дуруст нест.

Шаклҳо ва навъҳои фаъолияти давлатӣ басо вусъатнок буда, аз қонунэҷодкунӣ, иқтисоддориро созмондиҳӣ, фарҳанг ва тарбия, мудофия ва амният, ҳифзи ҳуқуқ ва химояи тартиботи ҷамъиятӣ иборатанд. Ҳар кадоме аз вазифаҳои номбаршуда аз ҷониби мақомоти дахлдор ба хоҳири таъмини талаботи инсон, манфиатҳои ҷамъият ва давлат амалӣ мегарданд.

Вазифаи таъмини шароитҳои шоистаи зиндагӣ, риояи ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон матлаби ғамхорӣи давлат дар симои мақомоти он аст. Мақомоти давлатӣ вазифаҳои соҳавии худро иҷро карда истода ҳамзамон вазифадоранд, ки ҳуқуқҳои инсонро на танҳо риоя кунанд, балки дар ҳолатҳои зарурӣ ҳифз кунанд. Аз иҷрои ин вазифа мутобиқи талаботи моддаи 10-и Конститутсия касе озод нест. Аммо мақомот ва

муассисаҳое ҳастанд, ки ҳифзи ҳуқуқҳои инсон вазифаи асосиашон мебошад.

Боз як хусусияти институтҳои давлатии ғайрисудии ҳифзи ҳуқуқи инсон ин аст, ки фаъолияти онҳо дар муқоиса бо ҳифзи судӣ характери нисбатан динамикӣ, яъне фаъол дорад. Яъне агар ҳокимияти судӣ механизми ҳимояро танҳо ҳангоми гирифтани шикоятҳо ба амал барорад, мақомоти маъмури метавонанд бо ташаббуси худ ҳодисаҳои ҳуқуқвайронкуниро муқаррар карда, барои барқарорсозии ҳуқуқҳои вайроншуда чораҳои пуртаъсир бинанд.

Дуҷум, агар суд аризаро мувофиқи тартиботи муқарраркардаи кодекси мурофиавӣ баррасӣ намояд, мақомоти маъмури онро дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муроҷиати шаҳрвандон», ки 11 декабри соли 1996 қабул гардидааст ва дигар қонунҳои соҳавӣ баррасӣ мекунад. Қонуни зикршуда дар қори батанзимдарории муносибатҳои ҷамъиятӣ бобати овардани арзу шикоятҳо ва тартиби баррасии онҳо аз ҷониби шахсони мансабдор нақши калон мебошад. Дар ин қонун мафҳуми мундариҷаи **пешниҳодот, аризаҳо ва шикоятҳо** кушода дода шуда, шахсони мутасадди баррасию ҳалли онҳо муқаррар гардидаанд, муҳлатҳои баррасӣ, огоҳсозӣ аз натиҷаҳои баррасии муроҷиатҳо муайян шудаанд. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади иҷрои талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муроҷиати шаҳрвандон» 2 сентябри соли 1998 таҳти №345 Дастурамали коргузори бо муроҷиатҳои шаҳрвандонро қабул кардааст. Ин дастурамал тартиби қабул ва ҳалли муроҷиатҳои шаҳрвандонро танзим мекунад.

2. ПРЕЗИДЕНТ – ҲОМИИ КОНСТИТУТСИЯ ВА ҚОНУНҲО, ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ ИНСОН ВА ШАҲРВАНД. Мақом, вазъи ҳуқуқӣ ва нақши Президентро дар ҳаёти ҷамъиятию сиёсии ҷомеа боби 4-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян кардааст.

Мубокиқи моддаи 64-и Конститутсияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия (Ҳукумат) аст.

Президент ҳомии Конститутсия ва қонунҳо, ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд, кафили истиқлолияти миллӣ, ягонагӣ ва тамомияти арзӣ, пайдории онҳо, риояи қарордодҳои байналмилалии Тоҷикистон мебошад.

Мундариҷаи ин моддаи Конститутсия васеъ аст. Аввалан, дар ин модда қайд гардидааст, ки Президент ҳомии Конститутсия ва қонунҳо аст. Яъне Президент шахсест, ки ҳифзи Конститутсия ва қонунҳоро кафолат медиҳад. Президент на танҳо шахси муқаррарӣ, ӯ институт, мансаби олии давлатӣ мебошад. Вай соҳиби ҳокимияти ҳифзкунандаи муқаррароти Конститутсия ва қонунҳост, ки дар онҳо ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон таҳким бахшида шудаанд. Сониян, Президент ҳомии ҳуқуқҳо ва озодиҳои конститутсионии инсон ва шаҳрванд аст. Ин вазифаро Президент бо роҳи воситаҳои гуногун ба ҷо меорад. Аз як тараф, вай бевосита бо одамон вохӯрада, шикоятҳои дархостҳои онҳоро гӯш мекунад ва барои

бартафасозии ҳуқуқвайронкуниҳо ва барқарорсозии ҳуқуқҳои вайроншуда ҷораҳои мушаххас меандешад. Ҷораҳои, ки Президент мебинад, ғаврий ва самараноканд. Масалан, ҷавобан ба муроҷиати сокинони минтақаи Рашт бобати нокифоягии таъмини ҳуқуқҳои онҳо ба иттилоот дар минтақаи Рашт дар муддати кӯтоҳтарин маркази пахши барномаҳои телевизионӣ сохта ба истифода дода шуд.

Аз тарафи дигар, Президент мақомоти гуногуни давлатӣ таъсис дода, онҳоро вазифадор менамояд, ки дар соҳаи ҳифзи ҳуқуқҳои инсон пурсамар ва бонизом фаъолият намоянд.

Президенти мамлакат барои ҳимояи Конститутсия ва қонунҳои мамлакат, ки бояд ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрвандро ҳифз намоянд, механизмҳои худро ба кор мебарад. Аз ҷумла ӯ Дастгоҳи иҷроияи Президент ва Ҳукуматро ташкил кардааст, ки дар онҳо сохторҳои гуногун барои амалишавии меъёрҳои Конститутсия ва қонунҳо фаъолият мекунад. Масалан, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Фармони худ аз 25.02.2002 Низомнома ро дар бораи Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ кардааст. Тибқи банди 2-и он Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мақомоти давлатии таъминкунандаи фаъолияти Президент ва Ҳукумати Тоҷикистон мебошад. Дар банди 10-и Низомномаи мазкур қайд шудааст, ки вазифаи асосии Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин намудани шароитҳо ба Президент баҳри аз ҷониби ӯ иҷро шудани вазифаҳои ҳомии Конститутсия ва қонунҳои мамлакат, ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд, кафили ваҳдати миллӣ, ягонагӣ ва тамомияти арзии мамлакат, пойдеории давлат ва муътадил амал кардани мақомоти давлатӣ аст.

3. РАЁСАТИ КАФОЛАТҲОИ КОНСТИТУТСИОНИИ ҲУҚУҚҲОИ ШАҲРВАНДОНИ ДАСТГОҲИ ИҶРОИЯИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН. Дастгоҳи иҷроияи Президент аз якҷанд воҳидҳои сохторӣ иборат аст. Байни онҳо сохторҳои ҳастанд, ки вазифаи асосиашон машғул шудан бо масъалаҳои ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд мебошад. Чунин сохтор раёсати кафолатҳои конститутсионии ҳуқуқҳои шаҳрвандони Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад. Раёсат дар асоси Низомномаи бо Амри Президент аз 17.02.1998 тасдиқшуда фаъолият мекунад.

Мутобиқи Низомномаи мазкур вазифаҳои раёсат аз инҳо иборат аст:

1. Таъмини фаъолияти Президент ва Ҳукумати Тоҷикистон оид ба амалисозии назорат ба ҳолати риояи ҳуқуқҳо ва озодиҳои конститутсионии инсон ва шаҳрванд;
2. Таъмини фаъолияти Президент ва Ҳукумати Тоҷикистон бобати барқарорсозии ҳуқуқҳо ва озодиҳои вайронкардашудаи конститутсионии инсон ва шаҳрванд;

3. Иштирок дар амалисозии сиёсати Сарвари давлат дар соҳаи ҳифзи ҳуқуқҳо ва озодиҳои конститусионии инсон ва шаҳрванд ва масъалаҳои дигар.

Бо мақсади иҷрои вазифаҳои дар боло қайдшуда Раёсати кафолатҳои конститусионии ҳуқуқҳои шаҳрвандони Дастгоҳи иҷроияи Президент функсияҳои зеринро ба ҷо меорад:

4. Ба фаъолияти мақомоти ҳокимияти иҷроия, корхонаҳо ва муассисаҳо ва шахсони мансабдор оид ба таъмин намудани кафолатҳои конститусионии ҳуқуқҳои инсон ва шаҳрванд назорат мебарад;
5. Баррасии саривақтии шикоятҳо ва аризаҳои шаҳрвандонро аз ҷониби Дастгоҳи иҷроияи Президент ва дигар мақомоти иҷроия таъмин мекунад;
6. Қабули шахсии шаҳрвандонро аз ҷониби Президент ва Дастгоҳи ӯ ташкил мекунад;
7. Ҳисоботи ашхоси масъули вазоратҳо ва идораҳои оид ба таъмин намудани кафолатҳои конститусионии ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд мешунавад.

4. КОМИССИЯИ НАЗДИ ҲУКУМАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ОИД БА ТАЪМИН НАМУДАНИ ИҶРОИ ҶАМЪАТИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР СОҲАИ ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН. Ҳукумати мамлакат бо мақсади таъмини иҷрои ҷамъаতি байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон аз 4 март соли 2002 қарор кард, ки дар назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Комиссияи оид ба таъмини намудани иҷрои ҷамъати байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон таъсис диҳад. Комиссияи мазкур мақомоти байниидоравии машваратӣ маҳсуб шуда, кори худро дар асоси низомнома ба ҳамроҳангсозии фаъолияти вазоратҳо ва идораҳо, корхонаҳо ва ташкилотҳо оид ба таъмини ҳамроҳангсозии (имплементатсияи) иҷрои ҷамъати байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон равона намудааст.

Вазифаи асосии Комиссия таъмини иҷрои ҷамъати байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон аст. Комиссия функсияҳои гуногунро ба ҷо оварда, ҳуқуқ дорад ба мақомоти манфиатдор супориш диҳад, ки иҷрои ҷамъати байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон ва барқарорсозии ҳуқуқи озодиҳои вайронкардашуда таъмин наоянд, дар бораи иҷрои ин корҳо ҳисобот шунавад.

5. КУМИТАИ МАҶЛИСИ НАМОЯНДАҶОНИ МАҶЛИСИ ОЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ОИД БА ҚОНУНИЯТИ КОНСТИТУСИОНӢ, ҚОНУНГУЗОРӢ ВА ҲУҚУҚИ ИНСОН. Фаъолияти комитет қисми муҳими кори Маҷлиси намояндагон аст. Мутобиқи моддаи 22-и

Тартиби (регламенти) кори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон салоҳияти кумитаи мазкур баррасии масъалаҳои мебошад, ки бо ҳуқуқи инсон зич алоқаманданд. Масалан, таҳияи тафсири Конститутсия, қонунҳои конститусионӣ, қонунҳо, тайёр кардани қонунгузорӣ оид ба ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд фаъолияти соҳавии кумита маҳсуб мешавад.

Кумита на танҳо бо қонунҷодкунӣ, балки бо ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳо низ машғул мешавад. Кумита ҳамасола ҳазорҳо арзу шикоят мегирад, ки ба масъалаҳои вайрон кардани ҳуқуқу озодиҳо марбутанд. Ин муроҷиатҳои шаҳрвандон дар кумита мавриди баррасиҳо қарор мегиранд. Баъдан онҳо ба вазорату идораҳо, мақомоти маҳаллии иҷроияи ҳокимияти давлатӣ, шахсони мансабдор барои иҷро интиқол гардида, ба рафти иҷрояшон назорат бурда мешавад.

6. КУМИТА ОИД БА ТАЪМИНИ АСОСҲОИ КОНСТИТУТСИОНӢ, ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ ИНСОН ВА ШАҲРВАНД ВА ҚОНУНИЯТИ МАҶЛИСИ МИЛЛИИ МАҶЛИСИ ОЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН. Кумитаи мазкур 17 апрели соли 2000 бо қарори Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳаёти 7 нафар аъзои Маҷлиси миллии ташкил ёфтааст. Кумита Ҳангоми омӯзиш ва баррасии қонунҳо онҳоро аз нигоҳи асосҳои конститусионӣ, ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд, қонуният арзёбӣ карда, дар иҷлосияҳо аз номи кумита хулосаҳо ибраз мекорад. Дар ҳолате, ки қонун ба талаботи асосҳои конститусионӣ, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, қонуният ҷавобгӯ аст, кумита ба он хулосаи мусбат медиҳад. Дар ҳолати акс қонунҳои вайронкунандаи ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон ба Маҷлиси намояндагон баргардонда мешавад. Ба Маҷлиси намояндагон баргардондани қонуни ғайриҳуқуқӣ усули ҳифзи ҳуқуқи инсон мебошад.

Усули дигари ба риояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон мусоидаткунанда ба ҷамъомадҳои кумита даъват кардани шахсони мансабдори мутасадди риояи ҳуқуқҳои инсон мебошад. Масалан, мутобиқи моддаи 20-и Қонуни конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар барои Маҷлиси Олӣ» (19.04.2000) кумитаи номбурда ҳуқуқ дорад дар назди Шӯрои Маҷлиси миллии дар бораи шундани ҳисоботи Прокурори Генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар иҷлосия оид ба риояи ҳуқуқҳои иҷтимоӣ иқтисодии инсон ва шаҳрванд масъала гузорад, ё аз раисони ВМКБ, вилоятҳо, шаҳри Душанбе талаб кунад, ки дар бораи ҳолати риояи Конститутсия ва қонунҳо дар иҷлосия ҳисобот диҳанд.

Усули дигари амалисозии фаъолияти кумита қабули муроҷиатҳои шаҳрвандон аст. Кумита оид ба вайрон кардани ҳуқуқҳои конститусионӣ масъалаҳо муҳокима карда, ин муроҷиатҳоро ба мақомоти салоҳиятдор мефиристад ва рафти иҷрои саривақтии онҳоро назорат мекунад.

7. ПРОКУРАТУРА. Прокуратура мақомоти давлатӣ аст ва бинобар ин мо онро ба механизмҳои давлатии ғайрисудии ҳифзи ҳуқуқи инсон мансуб медонем.

Мутобиқи Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон функцияи асосии прокуратура назорати риояи дақиқ ва иҷрои яхелаи қонунҳо дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад (моддаи 93).

Прокуратура мақомоти ягона ва марказиест, ки ба он Прокурори Генералӣ сарварӣ мекунад. Прокурори Генералӣ ба Маҷлиси миллий ва Президент ҳисоботдиҳанда аст.

Тартиби ташкил ва фаъолият, сохтор ва салоҳияти прокуратура бо Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратура дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки 25 июли соли 2005 қабул шудааст, танзим мешавад.

Мақсади амалсозии назорат барои риояи дақиқ ва яхелаи қонунҳо ҳифзи манфиатҳои давлатӣ ва шахсӣ мебошад. Моддаи 4-и Қонуни конститутсионӣ «Дар бораи мақомоти прокуратура дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» вазифаи мақомоти прокуратураро чун таъмини волоияти қонун, таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ муайян кардааст, ки мақсад аз онҳо ҳифзи:

- 1) истиклолият ва соҳибхӯшироии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- 2) ҳуқуқҳо ва озодиҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқҳои дигари инсон ва шаҳрванд;
- 3) асосҳои соҳти демократии ҳокимияти давлатӣ, вазъи ҳуқуқии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, дигар мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятию динӣ, хизмҳои сиёсӣ ва дигар сохторҳои ғайриҳуқуматӣ мебошад.

Аз ин ҷо хулоса кардан мумкин аст, ки нақши прокуратура дар таъмини ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд бебаҳост.

Яке аз самтҳои асосии фаъолияти мақомоти прокуратура назорати риояи дақиқ ва иҷрои яхелаи қонунҳо аз ҷониби вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва дигар идораҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти маҳаллии худидоракунии мақомоти идоракунии ҳарбӣ, мақомоти назоратӣ, бонкҳо, корхонаҳо, муассисаҳо, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, сарфи назар аз тобеият, мансубият ва шаклҳои моликият, шахсони мансабдори онҳо мебошад.

Байни самтҳои фаъолияти мақомоти прокуратура назорати риояи ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд асосист. Прокурор ҳангоми иҷрои вазифаҳо дар самтҳои гуногун бо масъалаҳои ҳуқуқҳои инсон дучор меояд, чун объектҳои назорат бо одамон вобастаанд, прокурор назоратро амалӣ гардонда истода, дараҷаи риояи ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон ва шаҳрвандро муқаррар менамояд. Ба масъалаҳои таҳкимбахшии назорати прокурорӣ ба риояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд Прокурори генералӣ борҳо тавачҷӯро чалб намуда, якчанд дастур ба

нашр расондааст, ки дар онҳо аз прокурорҳои тобеъ дар сатҳи зарурӣ ва бо камолӣ масъулиятшиносӣ ба роҳ мондани ин қор талаб карда мешавад.

Дар самти назорати риояи ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд прокурор қори худро бо методҳои гуногун амалӣ месозад.

Аввалан, ӯ бо ташаббуси худ дар доираи нақшаи қор қорхонаҳо ва муассисаҳо, ташкилотҳо ва мақомоти давлатиро санҷида, қонуншиканиҳои ошқор месозад, ки дар рафти онҳо ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд низ ҳалал дидаанд. Дар чунин ҳолатҳо прокурор вазифадор аст, ки ҳолати воқеиро муқаррар созад ва барои барқарорсозии ҳуқуқҳои вайронкардашуда чораҳо бинад. Яъне ӯ вобаста ба характери ҳуқуқи вайронкардашуда яке аз санадҳои таъсиррасонии прокурориро (эътироз, пешниҳодот, қарор, амр) иншо мекунад ва барои иҷро қардан мефиристад.

Сониан, дар бисёр ҳолатҳо аз амалҳо ва ё қарорҳои шахси мансабдори ҳокимияти маҳаллӣ ё ташкилоту идораҳо ба шаҳрвандон зарар расонида мешавад. Масалан, одам аз вазифааш ғайриқонунӣ сабуқдӯш карда шудааст, ё ӯро умуман аз қор ҷавоб дода, бо ҳамин ҳуқуқи конституциониро ба меҳнат вайрон кардаанд. Агар ин шахс ба прокуратура муроҷиат кунад ва прокурор дар ин қарор нишонаҳои ғайриқонунӣ аз қор озод қарданро мушоҳида намояд, вай ба қарори роҳбари қорхона эътироз баён месозад. Дар ин сурат дар муҳлати 10 шабонарӯз аз тарафи шахси мансабдор оид ба бартарафсозии ҳуқуқвайронкунӣ ва сабабу шароитҳои ба он мусоидаткарда бояд қарори дахлдор қабул карда, оид ба натиҷаҳо ба таври ҳаттӣ ба прокурор хабар дода шавад.

Сеюм, прокурор ҳангоми амалӣ гардонидани назорат ба фаъолияти фаврӣ-ҷустуҷӯӣ, таҳқиқу тафтишоти пешакӣ кӯшиш мекунад, ки ба вайрон қардани ҳуқуқҳои инсон роҳ дода нашавад, аммо дар мавриди мавҷудияти чунин таҳдид баҳри роҳ надодан ба он тадбирҳо меандешад. Бинобар ин қонунгузори Қумҳурии Тоҷикистон дар бораи фаъолияти фаврӣ-ҷустуҷӯӣ ва мурофиаи ҷиноятӣ назорати прокурориро ҳамчун қаророти риояи ҳуқуқҳои инсон мепазираш. Масалан, ҳангоми фаъолияти фаврӣ-ҷустуҷӯӣ бе рӯхсати прокурор гузаронидани чораҳои вайронқунандаи ҳуқуқҳои конституционӣ ба маҳфияти мукотиба, гуфтугӯҳои телефонӣ, маъшират, дахлнопазирии манзил, ба истисноӣ ҳолатҳои, ки ба таъхир гузоштани он имконнопазир аст, мумкин нест. Ё худ ҳангоми таҳқиқ ё тафтишоти пешакӣ прокурор асоснокӣ ва қонунӣ будани боздошту дар маҳкама нигоҳ доштанро бо мақсади роҳ надодан ба вайронқунӣ озодӣ ва дахлнопазирии шахсӣ месанҷад ва танҳо дар сурати риояи тартиботу мавҷудияти асосӣ боэътимод барои ҳаби пешакӣ иҷозат медиҳад.

Прокурор ҳамчунин барои боздошт дар ҷои қабулу тақсимкунӣ,

муқаррар кардани назорат ба рафтори ашхоси аз ҷазо озодкардашуда, ҳабси амвол, ки бо кафолатҳои ҳуқуқҳои конституционии шаҳрвандон марбутанд, иҷозат медиҳад. Прокурор вазифадор аст, ки ашхоси нодуруст боздоштшуда, ҳамчунин дар ҷойҳои нигоҳдории муваққатӣ ва ҷойҳои тафтишоти қаблӣ нодуруст нигоҳдошташавандаро озод кунад.

8. АДВОКАТУРА. Адвокатура байни дигар мақомоти давлатӣ, ки фаъолиятшон ба ҳифзи ҳуқуқҳои инсон ва шаҳрванд нигаронида шудааст, мақоми махсус дорад ва барои вай расонидани ёрии ҳуқуқӣ вазифаи ягонаест, ки Конститутсия муайян кардааст.

Моддаҳои 19 ва 92-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон истилоҳҳои адвокат ва **адвокатураро** таҳким бахшида, вазифаҳои онҳоро бо боздошту ҳабси пешакӣ, тафтишот ва баррасии судии парванда вобаста медонад. Агар Конститутсия мавҷудияти адвокатураро пеш аз ҳама бо мурофиаҳои ҷиноятӣ вобаста шуморад, вай ҳамзамон мурофиаҳои граждани, маъмурӣ, хоҷагӣ ва конституциониро низ дар назар дорад.

Дар асоси Конститутсия Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи адвокатура» (4 ноябри соли 1995) қабул шудааст, ки моҳият, ҳадафҳо ва вазифаҳои адвокатура ва шаклҳои ташкили онро муайян мекунад.

Мутобиқи моддаи 1-и ин қонун адвокатура дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иттиҳодияи мустақили касбиест, ки тибқи Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон расонидани ёрии ҳуқуқиро ба ашхоси воқею юридикӣ таъмин мекунад. Адвокат ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии ашхоси воқею ҳуқуқиро амалӣ гардонидани истода, ғояҳои инсондӯстӣ, адолат ва қонуниятро таҷассум месозад.

Аҳамияти иҷтимоии адвокатура дар расонидани ёрии ҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқҳо ва манфиатҳои мичозон дар шароити эълон гардидани давлати демократии ҳуқуқбунёд ба маротиб меафзояд. Мураккабии муносибатҳои ҷамъиятӣ дар давраи ислоҳотҳои ҳуқуқӣ ва барқароршавии принципҳои давлати ҳуқуқбунёд қабули теъдоди зиёди санадҳои меъёрию ҳуқуқиро тақозо мекунад ва дар истифодаву тағбики дурусти онҳо нақши адвокат ҳамчун ҳуқуқшиноси касбӣ басо қалон аст.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: *институти давлатии ғайрисудии ҳифзи ҳуқуқҳои инсон, Президент – ҳолими Конститутсия ва ҳуқуқҳои инсон, кафолатҳои конституционии ҳуқуқҳои шаҳрванд, прокуратура, адвокатура, ёрии ҳуқуқӣ.*

Савол ва супоришҳо

1. Ба ҷуз ҳифзи судӣ боз кадом усулҳои ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон мавҷуданд?

2. Ҳифзи давлатии ғайрисудии ҳуқуқ ва озодиҳои инсонро кадом мақомот ва шахсони мансабдор ба амал мебароранд?

3. Ҳифзи давлатии гайрисудии ҳуқуқ ва озодиҳои инсонро кадом санадҳои ҳуқуқӣ муайян мекунанд?

4. Ҳомии Конститутсия ва ҳуқуқҳои инсон кист ва ин чӣ маънӣ дорад?

5. Дар бораи нақши прокуратура дар таъмини риояи ҳуқуқҳои инсон нақл кунед. Вазифаҳои асосии он кадомҳоянд?

6. Супориши Президенти мамлакатро дар Маҷлиси ваеи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (соли 2006) оид ба манъи ҷалб кардани хонандагон ба мавсими ҷамъовариш ҳосили пахта аз нигоҳи риояи ҳуқуқи инсон муҳокима кунед.

7. Яқчанд қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистонро, ки ба назари Шумо дар ҳифзи ҳуқуқҳои инсон ва шахрванд аҳамияти бештаре доранд, номбар кунед. Кӯшиш кунед, ки онҳоро таҳлил намоед.

§ 60. МЕХАНИЗМҲОИ ҒАЙРИҲУКУМАТИИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН

1. СОЗМОНҲОИ ҒАЙРИҲУКУМАТӢ – ИНСТИТУТИ ЧОМЕАИ ШАХРВАНДӢ. Механизмҳои ғайриҳукумати ҳифзи ҳуқуқҳои инсон дар баробари механизмҳои судӣ ва гайрисудии ҳифзи ҳуқуқҳои инсон нақшу мавқеи ба онҳо хосро доро буда, тавассути созмонҳои ғайриҳукумати амалӣ гардонида мешаванд. Чомеаи инсонӣ бо вучуди он ки барои ҳалли масъалаҳои идоракунӣ давлати ҳукумат созмон додааст, ба муттаҳидшавии одамон берун аз доираи ҳукумат, ки дар баробари ҳукумат проблемаҳои ҷамъиятиро ба манфиати беҳбуди он ҳал мекунанд, ниёзманд аст. Ин созмонҳо ба таври ихтиёрӣ аз тарафи одамон созмон дода шуда, созмонҳои ғайритиҷоратии пайрави арзишҳои умумибашарӣ мебошанд. Масалан, онҳо проблемаҳои мавҷударо ба давлат ва сохторҳои он маълум сохта, дар меърофаринӣ фаъолона ширкат меварзанд, дар назди ҳукумат оид ба проблемаҳои ҳифзи ҳуқуқҳои инсон, экология, тандурустӣ, маориф, фарҳанг масъалагузориҳо мекунанд ва андешидани тадбирҳои мушаххасро талаб менамоянд, мониторинги фаъолияти мақомоти давлатиро гузаронида, дар ин хусус аҳли ҷамъиятро хабардор месозанд.

Баъзе созмонҳои ғайриҳукумати мониторинги иҷрои уҳдадорихон байналмилалӣ ба зимма гирифтаи ҳукуматро амалӣ мегардонанд, Боз баъзе созмонҳои ғайриҳукуматие ҳастанд, ки ҳалли масъалаҳои марбут ба ҳуқуқҳои инсонро вазифаи асосии худ медонанд. Чунин созмонҳои ғайриҳукумати дар Тоҷикистон бисёранд. Масалан, «Бюрои ҷумҳуриявӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон ва риояи қонуният», «Ассосиатсияи миллии воситаҳои ахбори оммаи мустақил», «Ҷавонон ва тамаддун», Маркази таҳлилии машваратӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон», «Маркази рушди инсон ва чомеа» ва ғайра.

Созмонҳои ғайриҳукумати дар мамлакатҳои дорони анъанаҳои демократӣ дар муносибатҳои байни чомеа ва давлат воситае буда, ба

бехшавии ин муносибатҳо мусоидат мекунанд, ҳодисаҳои вайрон кардани ҳуқуқҳои инсонро аз ҷониби давлат пешгирӣ менамоянд. Хушбахтона, дар мамлакати мо бо раванди афзоиши теъдоди созмонҳои ғайриҳукумати мавқеъ ва нақши онҳо низ бобати банизомдарории муносибатҳои байни ҳокимият ва ҷомеа беш аз пеш вусъат меёбад. Созмонҳои ғайриҳукумати институти ҷомеаи шаҳрвандӣ мебошанд. Барқарорӣ ва инкишофи созмонҳои ғайриҳукумати ба пешрафти босуръати ҷомеаи шаҳрвандӣ мусоидат мекунанд. Ҷомеаи шаҳрвандӣ ба арзишҳои чун эътирофи ҳуқуқҳои инсон, дахлнопазирии онҳо, гуногуншаклии моликият, озодии меҳнат ва соҳибқдорӣ, худидоракунии ва озодии афкор асос мекунад. Бо ташкилҳои асосҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва рушди он таъсиррасонии давлат ба инсон камтар мегардад ва вобастагии саҳти инсон аз давлат аз байн меравад.

2. АСОСҲОИ ҲУҚУҚИИ ТАШКИЛҲОИ ВА ФАЪОЛИЯТИ СОЗМОНҲОИ ҒАЙРИҲУКУМАТИ.

Асоси ҳуқуқии ташкилҳои ва фаъолияти созмонҳои ғайриҳукумати Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ» (1998) мебошанд. Дар моддаи 28-и Конституция омадааст, ки «шаҳрвандон ҳуқуқи муттаҳид шудан доранд. Шаҳрванд ҳақ дорад дар ташкили хизбҳои сиёсӣ, аз ҷумла хизбҳои характери демократӣ, динӣ ва атеистӣ дошта, иттиҳодҳои касаба ва дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ иштирок намояд, ихтиёран ба он дохил ва аз онҳо хориҷ гардад».

Ин меъёри конституционӣ ба шаҳрвандон ҳуқуқи меҳнат, ки дар созмонҳо ва иттиҳодияҳо муттаҳид шаванд. Созмонҳои ғайриҳукумати иттиҳодияи шаҳрвандон ба шумор мераванд ва фаъолияти онҳо бо қонун «Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ» (1998) танзим мегардад.

Шаҳрвандон дар асоси ин қонун бо мақсади дар ҳаёт татбиқ намудани ҳуқуқҳои шахсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ ва ҳифзи манфиатҳои метавонанд бе гирифтани рӯҳсати пешақӣ аз мақомоти ҳокимияти давлатӣ муттаҳид шаванд (моддаҳои 3,6-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ»).

Давлат ҳуқуқҳо ва манфиатҳои иттиҳодияҳои ҷамъиятиро таъмин мекунад ва дар асоси Конституция барои иҷрои вазифаҳои оинномавии ин ташкилотҳо шароитҳо фароҳам меорад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонанд созмонҳои ғайриҳукумати маҳаллӣ, ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ таъсис ёбанд. Онҳо бо ташаббуси муассисонашон-на камтар аз се шаҳрванд таъсис дода мешаванд. Ба ҳайати муассисони иттиҳодияи ҷамъиятӣ баробари шахсони воқеӣ шахсони юридикӣ низ дохил шуда метавонанд (моддаи 10-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ»).

Созмонҳои мазкур фаъолиятҳои мувофиқи оинномаҳои қабулкардашон, ки дар Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз

кайд гузаронида мешаванд, амалӣ месозанд. Ин созмонҳо баробари дигар субъектҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ вазифадоранд, ки талаботи Конститутсия ва қонунҳои ҷумҳуриро бечунучаро иҷро кунанд. Прокурори Генералӣ ва прокурорҳои тобеи вай ба риояи дақиқ ва иҷроӣ яхелаи қонунҳо аз ҷониби ин созмонҳо назорат мебаранд.

Мақомоти бақайдгирӣ низ ба риояи вазифаҳои оинномавӣ аз ҷониби ин ташкилотҳо назорат карда, ҳатто ҳақдоранд, ки аз аъзои созмон оид ба масъалаҳои қори оинномавӣ шарҳу тавзеҳот талаб намоянд.

3. ВАЗИФАҲОИ СОЗМОНҲОИ ҒАЙРИҲУКУМАТӢ. Вазифаҳои асосии созмонҳои ғайриҳукумати дар оинномаҳои онҳо зикр мегарданд. Баъзе аз онҳо вазифаҳои маҳдуди муайяндоранд, аммо аксарашон вазифаҳои универсалиедоранд, ки бо ҳифзи ҳуқуқҳои инсон вобастаанд. Онҳо дар раванди қонунҷодкунӣ ширкат варзида, мониторинги риояи ҳуқуқҳои инсонро мегузаронанд, ба одамони ниёзманд кӯмак мекунанд, бо маърифати ҳуқуқӣ машғул мешаванд, адабиёт ба нашр расонда, конференсия ва семинарҳо мегузаронанд, ҳамкориҳои байналмилалиро амалӣ месозанд.

4. ШАКЛҲОИ МАЪМУЛИ ФАЪОЛИЯТИ СОЗМОНҲОИ ҒАЙРИ-ҲУКУМАТӢ. Яке аз навъҳои маъмули фаъолияти созмонҳои ғайриҳукумати расонидани ёрии ройгони ҳуқуқӣ ба табақаҳои ниёзманди аҳоли мебошад. Дар ин бобат созмонҳои ғайриҳукумати чун «Ҳуқуқ ва неқӯаҳволий», «Маркази таҳлили машваратӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон» ва ғайра қорҳои зиёдеро ба ҷо меоранд. Маҳз бо ёрии созмони ғайриҳукумати «Ҳуқуқ ва неқӯаҳволий» бисёр табақаҳои камбизоати аҳоли ба ҳифзи ҳуқуқҳои иҷтимоии худ муваффақ гардидаанд.

Созмони ғайриҳукумати «Маркази таҳқиқоти гендерӣ» тавассути гузаронидани конференсияҳо ва семинарҳои гуногун, ҳамчунин ҷопи китобу брошюраҳо масъалаҳои марбут ба маърифати ҳуқуқи занон ва мардонро ба маълумоти одамон расонида, проблемаҳои оилавино ҳал мекунад, ба занҳо бо додани маслиҳатҳо ёрмандӣ мекунад.

Имрӯз дар Тоҷикистон масъалаҳои марбут ба ҳифзи ҳуқуқҳои муҳоҷирини меҳнатӣ, ки дар Россия мебошанд, бо қатъияти тамом дар миён меистад, чун таъмини ҳуқуқи озодиҳои онҳо дар сатҳи паст қарор дорад. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия як қатор созишномаҳои байниҳукумати ба имзо расониданд, ки ба масъалаҳои чун баробарсозии ҳуқуқҳои шахрвандон дар Россия ва Тоҷикистон, осон кардани тартиби раво ба ҳар ду мамлакат дахл мекунанд.

Боз як хусусияти ташкилотҳои ғайриҳукумати дар Тоҷикистон ин аст, ки онҳо, мутаассифона, қариб маблағгузори дохилидавлатӣ надоранд. Бисёре аз онҳо фаъолияти худро дар асоси грантҳои созмонҳои

байналмилалӣ ва ёриҳои беруна аз дигар давлатҳо амалӣ месозанд. Сохторҳои тижоратии мамлакати мо имкониятҳои молиявии ба ин ташкилотҳо кӯмак расонданро алҳол надоранд.

Пешрафти фаъолияти ташкилотҳои ғайриҳукумати ба манфиатҳои бунёди ҷомеаи шаҳрвандӣ созгор аст.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: *механизмҳои ғайриҳукумати ҳифзи ҳуқуқҳои инсон, иттиҳодияи ҷамъиятӣ, ташкилоти ғайриҳукумати, ҷомеаи шаҳрвандӣ.*

Савол ва супоришҳо

1. *Кадом механизмҳои ғайриҳукумати ҳифзи ҳуқуқҳои инсон ба Шумо маълуманд?*
2. *Созмонҳои ғайриҳукумати чист?*
3. *Кадом созмонҳои ғайриҳукумати Тоҷикистонро номбар карда метавонед?*
4. *Асосҳои ҳуқуқи таъсибӣ ва фаъолияти созмонҳои ғайриҳукумати чигунаанд?*
5. *Вазифаи созмонҳои ғайриҳукумати аз чӣ иборат аст?*
6. *Нақши созмонҳои ғайриҳукумати дар ҳифзи ҳуқуқҳои инсон дар чӣ зоҳир мешавад?*

БОБИ 17

МЕХАНИЗМҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН

§61. ТАВСИФИ УМУМИИ НИЗОМИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН

1. МЕХАНИЗМҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚИ ИНСОН: МАХСУСИЯТҲО ВА НАВЪҲО. Ҳуқуқҳои инсон ва қазияҳои ҳифзӣ он ҳанӯз дар замонҳои қадим таваҷҷӯҳи инсониятро ба худ ҷалб кардаанд. Ҳуқуқ ва озодиҳои инсон бо гузашти асрҳо тадричан барқарор гардида, дар санадҳои қонунгузори сатҳҳои гуногун таҳким ёфтаанд. Ҳуқуқҳои инсон, ҳамчунин ҳифзи онҳо чун проблемаҳои давлатҳои алоҳида пеш аз ҳама дар қонунгузориҳои онҳо таҳким ёфта ва ба танзим дароварда шудаанд. Ҳалли мусбати проблемаи мазкур аз бисёр ҷиҳат бо вазифаҳои иқтисодию сиёсӣ ва мавқеи ки инсон дар низоми арзишҳои давлат ишғол менамуд, аз таваҷҷӯҳи давлат ба арзишҳои демократӣ, озодӣ ва риояи ҳуқуқҳои инсон чун симои асосии рушди дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъият ва давлат баамалоянда вобаста буд.

Асри ХХ дар фаҳмишу ҳифзи ҳуқуқҳои инсон саҳми басо бузург

гузошт. Пеш аз ҳама, ҳуқуқи инсон чун категорияи байналмилалӣ пазируфта шуд, номгӯи ҳуқуқҳо ва озодиҳои асосӣ, ки бояд ҳар як одам соҳиб бошад, муайян гардид, ҳамчунин механизмҳои байналмилалӣ ҳифз ва назорати риояи ҳуқуқҳои инсон муқаррар гардиданд. Ба ин ҳама вайронкуниҳои оммавии ҳуқуқҳои инсон дар давраи Ҷанги дуҷуми ҳаҷонӣ, ваҳшонияти режимиҳо, мавҷудияти низоми мустамликадорӣ, таъбири наҷодӣ, геносид ва ғайра сабаб гаштанд.

Марҳилаи муҳим дар муносибатҳои байнидавлатӣ дар соҳаи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон таъсиси Созмони Миллалӣ Муттаҳид (СММ) гардид. Оинномаи СММ аввалин муоҳидаи байналмилалӣ махсус мешавад, ки ба инкишофи ҳамкориҳои давлатҳо дар соҳаи ҳуқуқи инсон асос гузошт.

Самтҳои асосии фаъолияти СММ дар соҳаи ҳуқуқи инсон инҳоянд:

1. Таҳияи санадҳои байналмилалӣ оид ба ҳуқуқи инсон. Ба сифати мисоли чунин санадҳо Эълонияи умумии ҳуқуқи башар (аз 10 декабри соли 1948), Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ (аз 16 декабри соли 1966), Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ (аз 16 декабри соли 1966) ва ғайраҳо номбар кардан мумкин аст;

2. Назорати иҷроӣ ӯҳдадорҳои ба зимма гирифтаи давлатҳо дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон. Инҳо ташкили мақомоти махсусе мебошанд, ки вазифаашон назорати доимӣ ба риояи ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон дар ҳудуди ҳамаи давлатҳо, бе ягон истисно, мебошад.

3. Доир кардани машваратҳо оид ба масъалаҳои марбут ба ҳуқуқҳои инсон.

СММ ҳамаи функцияҳои худро тавассути мақомоти асосӣ ёрирасони ҳеш, ки ба ин ё он андоза бо масъалаҳои ҳуқуқи инсон машғул мешаванд, амалӣ мегардонад. Масъулияти асосӣ барои иҷроӣ вазифаҳои марбут ба риояи ҳуқуқи озодиҳои асосии инсон ба зиммаи Ассамблеяи Генералӣ гузошта шудааст. Вақолати мақомоти мазкур дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон бо моддаи 13-и Оинномаи СММ муайян гардидааст. Дар он гуфта мешавад: "Ассамблеяи Генералӣ бо мақсади ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаҳои иқтисодиёт, иҷтимоӣ, фарҳанг, маориф, ниғадорӣ тандурустӣ ва кӯмак баҳри амалисозии ҳуқуқҳо ва озодиҳои асосӣ барои ҳама, сарфи назар аз наҷод, ҷинс, забон ва дин, таҳқиқот гузаронида, тавсияҳо медиҳад".

Ассамблеяи Генералӣ омӯзиши ҳолат, эътирофи риояи ҳуқуқҳои инсонро тавассути Шӯрои иқтисодию иҷтимоӣ ва мақомоти ёрирасони он, муассисаҳои махсусгардоидашуда ва Муншии умумии СММ ташкил мекунад. Дар натиҷаи баррасиҳои тавсияҳои дахлдор қабул мегарданд. Онҳо ҳарчанд характери ҳатмӣ надошта бошанд ҳам, бар асоси он ки ба ҷонибдориашон ҳама ё аксари кулли давлатҳои аъзои СММ овоз додаанд, чун ӯҳдадорҳои умумӣ қариб аз ҷониби ҳама иҷро мешаванд.

Мутобиқи Оинномаи СММ (моддаи 22) Ассамблеяи Генералӣ барои иҷрои вазифаҳои худ ба андозаи зарурат мақомоти гуногуни ёрирасон таъсис медиҳад.

Тахти сарвари Ассамблеяи Генералӣ бо масъалаҳои ҳуқуқҳои инсон Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ машғул мешавад. Он соли 1946 Комиссияи оид ба ҳуқуқҳои инсонро ташкил дод, ки ба доираи вазифаҳои аз ҷумла омӯзиши васеи вазъияти ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон ва тайёр кардани пешниҳодоту маърузаҳо дар ин ҳусус ба Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дохил мешавад.

Ассамблеяи Генералӣ дар иҷтимоӣ 48-уми худ 20 декабри соли 1993 Резолютсияи № 48/141-ро дар бораи таъсис додани мансаби Комиссари Олӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон қабул кард, ки вазифаи вай ҳамроҳсозии тамоми фаъолияти СММ дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон, андешидани тадбирҳои дахлдори афзункунандаи самаранокӣ дар ин соҳа мебошад.

Бо қазияҳои ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ҳамчунин дигар мақомоти СММ, аз ҷумла идораи Комиссари Олии СММ оид ба корҳои гурусаҳо, Хазинаи кӯдакони СММ (ЮНИСЕФ), Барномаи СММ оид ба муҳити зист (ЮНЕП), ҳамчунин муассисаҳои махсусгардидашудаи СММ-Ташкилоти байналхалқии меҳнат, ЮНЕСКО, Ташкилоти умумиҷаҳонии ниғаҳдории тандурустӣ ва ғайра машғуланд.

Механизмҳои минтақавии ҳифзи ҳуқуқҳои инсон. Баробари механизмҳои байналмилалӣ ҳифзи ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон механизмҳои минтақавӣ низ амал мекунанд, ки САҲА, ИДМ ва ғайра аз ҷумлаи онҳо мебошанд.

Созмони амниятгу ҳамкорӣ дар Аврупо (САҲА) қаблан Машварат оид ба амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо номида мешуд. Вай бар асоси Ҳуҷҷати хотимавии Хелсинки 1 августи соли 1975 ташкил ёфта, яке аз самтҳои фаъолиятҳои эҳтироми ҳуқуқҳои инсон ва озодиҳои асосӣ мебошад. Дар ин ҳуҷҷат қайд шудааст, ки давлатҳои иштироқдор ҳуқуқҳо ва озодиҳои шахрвандӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва ғайраро дастгирӣ мекунанд, инкишоф медиҳанд ва дар ҳаёт пурсамар татбиқ менамоянд. Давлатҳои иштироқдор озодии шахсиятро бобати ибодат овардан ба дин ё эътиқод бо ҳидояти виҷдони худ эътироф ва эҳтиром мекунанд; ҳуқуқҳои ақаллиятҳо, баробарии онҳоро дар нақди қонун эҳтиром мекунанд, ба онҳо имконият фароҳам меоваранд, ки аз ҳуқуқҳои инсон ва озодиҳои асосӣ истифода кунанд ва ғайра. Ба сурати умум қисмати VII-и Ҳуҷҷати хотимаӣ пурра ба ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон бахшида шудааст.

Дар асоси қарори мулоқоти Будапешт аз 1 январи соли 1995 Машварат оид ба амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо ба Созмони амниятгу ҳамкорӣ дар Аврупо табдил дода шуд ва мутобиқан ба ин салоҳияти мақомоти он васеъ гардид.

Ҷумҳурии Тоҷикистон узви комилҳуқуқи САҲА мебошад ва дар мамлақати мо намоёндагии нозирони САҲА фаъолият мекунад.

Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил. 8 декабри соли 1991 роҳбарони се давлат – Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Белорус ва Украина Созишнома ро барои таъсис додани Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ) ба ҷои ИҶШС ба имзо расонданд. Баъдан роҳбарони 11 ҷумҳурии собиқ иттиҳод, аз ҷумла Тоҷикистон, 21 декабри соли 1991 Протоколро ба созишномаи зикргардида имзо карданд. 9 декабри соли 1993 ба ИДМ Ҷумҳурии Гурҷистон низ ҳамроҳ шуд. 22 январи соли 1993 Оинномаи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил қабул карда шуд, ки ба принсипҳо ва меъёрҳои аз ҷониби умум эътирофшудаи байналмилалӣ, муқаррароти Оинномаи СММ ва Хуччати хотимавии САҶА асос мекунад.

Мутобиқи моддаи 2-и Оинномаи ИДМ яке аз ҳадафҳои асосии ИДМ «таъмини ҳуқуқҳо ва озодиҳои асосии инсон мутобиқи принсипҳо ва меъёрҳои аз ҷониби умум эътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ ва хуччатҳои САҶА», ҳамчунин қўмак кардан ба шаҳрвандони ИДМ баҳри озодона ҳаракат ва муошират кардан мебошад.

Низоми мақомоти ИДМ аз ду навъ иборат аст: 1) Мақомоти оинномавӣ. 2) Мақомоти дигар.

Ба мақомоти оинномавӣ Шӯрои сарони давлатҳо, Шӯрои сарони ҳукуматҳо, Кумитаи ҳамоҳангсозии машваратӣ, Шӯрои вазирони корҳои хориҷӣ, Шӯрои вазирони мудофия, Шӯрои фармондеҳони қўшунҳои сарҳадӣ, Суди иқтисодӣ, Комиссияи оид ба ҳуқуқҳои инсон дохил мешаванд.

Ба гурӯҳи дуҷум мақомоте дохил мешаванд, ки дар асоси созишномаҳо ё мутобиқи қарори Шӯрои сарони давлатҳо ё Шӯрои сарони ҳукуматҳо таъсис ёфтаанд. Инҳо Котиботи иҷроия, Шӯрои сарони идораҳои берунии иқтисодӣ, Шӯрои байнидавлатӣ оид ба сиёсати зиддимонополӣ, Шӯрои байнидавлатӣ оид ба вазъиятҳои характери табиӣ ва технологӣ дошта ва ғайра мебошанд.

Ҳар як давлати иштирокдор, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар назди мақомоти оинномавӣ ва мақомоти дигари ИДМ намояндаи доимии мухтори худро доранд, ки робитаҳои байниҳамдигарӣ ва ҳифзи манфиатҳои давлати худро ба амал мебароранд.

Мақоми олии ИДМ Шӯрои сарони давлатҳо мебошад. Он масъалаҳои махсусан муҳими фаъолияти давлатҳои аъзоро дар соҳаи манфиатҳои умумии онҳо муҳокима мекунад. Шӯрои сарони давлатҳо соли ду маротиба ҷамъомад мегузаронад. Бо пешниҳоди яке аз давлатҳои аъзо гузаронидани ҷамъомади ғайринавбатии Шӯрои сарони давлатҳо мумкин аст (моддаи 21-и Оиннома).

Шӯрои сарони ҳукуматҳо ҳамкориҳои мақомоти ҳокимияти иҷроияи давлатҳои аъзоро ҳамоҳанг месозад ва соли чор маротиба ҷамъомад мегузаронад. Ҷамъомади ғайринавбатиро бошад, бо ташаббуси ҳукумати яке аз давлатҳои аъзо даъват кардан мумкин аст.

Шӯрои вазирони корҳои хориҷӣ ҳамоҳангии фаъолияти давлатҳои аъзоро ба амал бароварда, дар мутобиқсозии онҳо бо фаъолияти

ташкilotҳои байналмилалӣ, ташкили машваратҳо оид ба масъалаҳои сиёсӣ ба манфиатҳои ҳамагон мувофиқ саҳм мегирад.

Кумитаи ҳамоҳангсозӣ-машваратӣ мақомоти доимоамалкунандаи иҷроия ва ҳамоҳангсози ИДМ мебошад. Вай дар роҳи иҷрои қарорҳои Шӯрои сарони давлатҳо ва Шӯрои сарони ҳукуматҳо оид ба масъалаҳои ҳамкорӣ пешниҳодҳо омода карда, барои тайёр кардани лоиҳаи ҳуҷҷатҳои машваратҳои намоёндагон ва мумайизонро (экспертҳоро) ташкил мекунад, ташкилу гузаронидани ҷамъомадҳоро таъмин менамояд, ҳамчунин ба кори дигар мақомоти ИДМ ёрмандӣ мекунад.

Шӯрои вазирони мудофиа мақомоти оид ба сиёсати ҳарбӣ буда, ҷаъолияти идораҳои мудофиавии ИДМ-ро ҳамоҳанг месозад.

Шӯрои фармондеҳони қўшунҳои сарҳадӣ бо масъалаҳои ҳифзи сарҳадҳои берунии давлатҳои аъзо ва таъмини мўътадили онҳо машғул мешавад.

Суди иқтисодӣ мақомоти ҳалкунандаи баҳсҳои дар раванди иҷрои ўҳдадорихои иқтисодӣ ба амал меомада буда, тафсири нуқтаҳои созишномаҳо ва санадҳои дигарро оид ба масъалаҳои иқтисодӣ ба амал мебарорад.

Комиссияи оид ба ҳуқуқҳои инсон мақомоти машваратӣ ва назораткунандаи ИДМ ба рафти иҷрои ўҳдадорихои ба зимма гирифтаи давлатҳои аъзо дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон мебошад.

2. НАҚШИ ТАШКИЛОТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР ҲИФЗИ ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН. Дар шароити ҳозира нақши ташкilotҳои байналмилалӣ дар соҳаи таъмин ва ҳифзи ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон беш аз пеш меафзояд. Аввалан, бо ташаббуси ташкilotҳои байналмилалӣ конференсияҳо, семинарҳо, машваратҳои дараҷаҳои гуногун даъват мешаванд, ки ба шарҳу эзоҳ ва тавзеҳи маънӣ ва аҳамиятнокии ҳуқуқҳои озодиҳои инсон ва ҳифзи онҳо мусоидат мекунанд. Дуюм, онҳо ба муқаррар гардидану сурат гирифтани ҳамкорихои байни давлатҳо дар масъалаи риоя ва ҳифзи ҳуқуқҳои инсон кўмак мерасонанд. Сеюм, ташкilotҳои байналмилалӣ таҷрибаи пешқадаму мусбати давлатҳоро бобати таъмини ҳифзи дилхоҳи ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон ва гайра дар тамоми ҷаҳон паҳн месозанд.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: САҲА, Иттиҳоди Давлатҳои Муस्ताқил.

Саволҳо ва супоришҳо:

1. Қадом механизмҳои минтақавӣ ҳифзи ҳуқуқҳои инсонро медонед?
2. Нақши Созмони амнияту ҳамкории Аврупо (САҲА)-ро дар ҳифзи ҳуқуқҳои озодиҳои инсон шарҳ диҳед.
3. Ба ҷаъолияти ИДМ ҳамчун созмони минтақавӣ тафсири бахшед.

§62. СММ ВА НАҚШИ ОН БАҲРИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚИ ИНСОН ДАР ҶАҲОНИ ҶОЗИРА

1. СОЗМОНИ МИЛАЛИ МУТТАҲИД: ТАЪРИХИ ТАШКИЛӢИ ВА ПРИНСИПӢОИ ФАӢОЛИЯТ. Созмони Милали Муттаҳид ташкилоти байналмилалии универсалии соли 1945 бо мақсадҳои зерин таъсисёфта мебошад: дастгирӣ сулҳ ва амнияти байналмилалӣ; андешидани тадбирҳои пурсамари дастаҷамъона барои пешгирӣ ва бартарафсозии таҳдидҳо ба сулҳ; бо роҳи мусолиमतомез ҳал кардани баҳсҳои байналхалқӣ; рушди муносибатҳои дӯстонаи байни халқҳо; амалисозии ҳамкории дар ҳалли проблемаҳои байналмилалии характери иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва башардӯстона дошта; дастгирӣ ва инкишоф додани эътиром ба ҳуқуқҳо ва озодиҳои асосии ҳамагон, сарфи назар аз тафовутҳои наҷодӣ, ҷинсӣ, забон, дин ва ғайра (моддаи 1-и Оинномаи СММ).

Созмони Милали Муттаҳид (минбаъд СММ) бо ташаббуси Иттиҳоди Шӯравӣ, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ва Британияи Кабир таъсис ёфтааст. Дар Конференсияи Қрим (соли 1945) дар бораи таъсиси ташкилоти умумии байналмилалӣ барои ниғахдорӣ сулҳ ва амният қарор қабул карда шуд.

Таъсиси СММ ва қабули Оинномаи он ба марҳилаи сифатан нави байналмилалии батанзимдорӣ ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон ибтидо гузошт.

2. ОИННОМАИ СОЗМОНИ МИЛАЛИ МУТТАҲИД. Оинномаи СММ дар таърихи муносибатҳои байналмилалӣ нахустин қарордоди байналхалқӣест, ки ба рушди минбаъдаи ҳамкории байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон асос гузошт. Нуктаҳои асосии Оинномаи СММ аз ҷониби намоёндагони Иттиҳоди Шӯравӣ, ИМА, Британияи Кабир ва Хитой таҳия гардиданд. Матни ниҳоии Оинномаи СММ дар конференсияи Милали Муттаҳид дар Сан-Франсиско (апрел-июни соли 1945) бо иштироки намоёндагони 50 давлат мувофиқа карда шуд ва имзои он 26 июни соли 1945 ба вуқӯъ пайваст. Оиннома бояд аз ҷониби давлатҳои ба он имзогузошта тасдиқ (ратификатсия) карда мешуд. Муқаррар гардид, ки Оиннома баъди ба маҳфузиат супурдани тасдиқномаҳои Иттиҳоди Шӯравӣ, ИМА, Британияи Кабир, Хитой ва Франция, ки мақоми аъзои доимии Шӯрои амниятро соҳиб гардиданд, ҳукми амал пайдо мекунад. Оиннома 24 октябри соли 1945 ҳукми амал пайдо кард ва ин рӯз санаи таъсисёбии Созмони Милали Муттаҳид маҳсуб мегардад.

Оинномаи СММ аз дебоҷа, 19 боб ва 111 модда иборат аст. Қисми ҷудонопазири Оинномаи СММ Статути Суди байналхалқӣ мебошад. Оинномаи СММ эътироми ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсонро дастгирӣ мекунад. СММ давлатҳоро вазифадор мекунад, ки ҳамкории

байналмилалиро бо мақсадҳои кӯмак расонидан ба «эҳтирому риояи умумии ҳуқуқҳои инсон ва озодиҳои асосӣ барои ҳама, сарфи назар аз тафовутҳои наҷодӣ, ҷинсӣ, забон, дин ва ғайра вуҷуд бахшанд» (банди «с» -и моддаи 55).

Оинномаи СММ самтҳои асосии рушд ва риояи ҳуқуқу озодиҳои инсонро дар ҳуқуқи муносири байналмилалӣ муайян менамояд. Зимнан, талаботи Оинномаи СММ бобати риояи ҳуқуқу озодиҳои асосии инсон ба ҳамаи давлатҳо тааллуқ дорад. Зиёда аз он, Оинномаи СММ ҳамаи давлатҳои аъзои СММ-ро вазифадор менамояд, ки дар ҳамкорӣ бо СММ бо мақсади муваффақ шудан ба эҳтирому риояи ҳамагонии ҳуқуқҳои инсон ва озодиҳои асосӣ барои ҳама, бе ягон истисно, қўшишҳои яқоя ва мустақилона кунанд.

Принсипҳои асосии фаъолияти СММ дар моддаи 2-и Оинномаи СММ таҳким ёфтаанд. Онҳо чунинанд: 1. Соҳибхитиёрии баробари ҳамаи аъзои СММ; 2. Иҷрои поквичдононаи ўҳдадорихи ба зимма гирифташуда; 3. Ҳалли мусолимадомези баҳсҳои байналмилалӣ бо усулҳои, ки боиси таҳдид ба сулҳу амният ба байналмилалӣ нашаванд; 4. Таъмини он ки давлатҳои аъзои СММ набуда мувофиқи принсипҳои СММ амал наоянд; 5. Дахлат накардани СММ ба қорҳои, ки салоҳиятҳои дохилии ҳар давлат мебошанд ва ғайра.

3. ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН-УЗВИ СММ. 2 март соли 1992 Ҷумҳурии Тоҷикистон узви ташкилоти бонуфузи байналмилалие чун Созмони Милали Муттаҳид гардид. Аллақай 1 феввали соли 1993 дар шаҳри Душанбе Намояндагии нозирони СММ дар Тоҷикистон таъсис ёфт. Ин воқеаи муҳиме дар ҳаёти Ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон буд. Аз ҳамин сана сар карда, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон марҳилаи нави рушди муносибатҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва ҳамчунин ҳифзи онҳо шурӯъ шуд. Дар айни замон Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчун узви СММ, бо муассисаҳои махсуси СММ муваффақона ҳамкорӣ мекунад. Таҷриба ва ташаббусҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бисёр соҳаҳо, алаҳусус дар ҳалли низоъҳои дохилимиллӣ, аз ҷониби СММ ҳамчун роҳнамои амалиёт тавсия шудааст. Мамлақати мо ҳамаи санадҳои байналмилалии оид ба ҳуқуқи инсонро имзо карда, тасдиқ намудааст ва онҳоро дар ҳаёт фаъолон татбиқ менамояд.

4. МАҚОМОТИ АСОСИИ СММ. Мақомоти асосии СММ инҳоянд: Ассамблеяи Генералӣ, Шӯрои Амният, Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, Шӯрои васоят, Суди байналмилалӣ ва Котибот (банди 1-и моддаи 7-и Оинномаи СММ).

Ассамблеяи Генералӣ. Аъзои Ассамблеяи Генералӣ ҳамаи аъзои Созмони Милали Муттаҳид маҳсуб мешаванд ва ҳар узви СММ дар

Ассамблеяи Генералӣ на бештар аз 5 намоянда дорад. Мутобиқи моддаи 10-и Оиннома ба салоҳияти Ассамблеяи Генералӣ ҳама гуна масъалаву қорҳо, аз ҷумла масъалаҳои кӯмакрасонӣ ба амалисозии ҳуқуқи инсон ва озодии асосӣ ва додани тавсияҳо ба аъзои СММ дохил мешавад.

Ассамблеяи Генералӣ бучети СММ-ро баррасӣ ва тасдиқ мекунад. Вай аъзои ғайридоимии Шӯрои Амният, аъзои Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоиро интихоб менамояд, мақомоти ёридоханда ташкил мекунад, масъалаҳои қабул ба узвияти СММ ва аз он хориҷ кардан, боздошти амалисозии ҳуқуқ ва имтиёзҳои аъзои СММ-ро ҳаллу фасл карда, Муншии умумиро таъин менамояд.

Ассамблеяи Генералӣ ба таври сессионӣ қор мекунад, ки ҳар сол даъват карда мешавад. Сессияҳои махсус бошанд, аз ҷониби Муншии умумӣ бо талаби Шӯрои Амният ё аксари аъзои СММ даъват мегарданд.

Ассамблеяи Генералӣ кумитаҳо ва комиссияҳои ҷи доимӣ ва ҷи муваққатӣ амалкунанда таъсис дода, фаъолияти худро тавассути онҳо амалӣ месозад.

Қарорҳои Ассамблеяи Генералӣ оид ба масъалаҳои муҳим бо овоздиҳии аксарият – аз се ду ҳиссаи аъзои дар овоздиҳӣ иштирокдоштаи Ассамблея қабул мешаванд. Ба ҷунин масъалаҳо аз ҷумла инҳо мансубанд: даровардани тағйирот ба Оиннома, интиҳоби аъзои ғайридоимии Шӯрои Амният, интиҳоби аъзои Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ва ғайра. Оид ба масъалаҳои дигар қарорҳо бо овоздиҳии оддии аксарият қабул мешаванд.

Шӯрои Амният. Давлатҳои аъзои СММ барои таъмини амалҳои феврий ва пурсамар ба зиммаи он масъулияти асосиро баҳри нигоҳдории сулҳ ва амнияти байналмилалӣ воғузоштаанд. Шӯрои Амният аз 15 давлати аъзо иборат буда, 5-тои онҳо аъзои доимӣ ва 10-тояшон аъзои ғайридоимӣ мебошанд ва аз ҷониби Ассамблеяи Генералӣ интиҳоб карда мешаванд. Аъзои доимии Шӯрои Амният: Иттиҳоди Шӯравӣ, Иёлоти Муттаҳиди Амрико, Британияи Кабир, Чин ва Фаронса. Дар айни замон ҷои Иттиҳоди Шӯравиро дар Шӯрои Амният Федератсияи Россия ишғол менамояд.

Аъзои ғайридоимии Шӯрои Амният ба муҳлати 2 сол интиҳоб мешаванд. Ҳамасола панҷ давлат аз нав интиҳоб мегарданд. Мутобиқи резолютсияи Ассамблеяи Генералии СММ (соли 1963) ҷои аъзои ғайридоимӣ ҷунин тақсим мешавад: аз Африқо ва Осиё – 5 аъзо, аз Аврупои Шарқӣ–1, аз Америкои Лотинӣ–2, аз Аврупои Ғарбӣ ва дигар давлатҳо–2 ҷой.

Шӯрои Амният ваколатдор аст, ки ҳама гуна баҳс ва ҳама гуна вазъияти ба нигоҳдории сулҳ ва амнияти байналмилалӣ таҳдидкунандаро тафтиш кунад. Вай мавҷудияти ҳама гуна таҳдид ба сулҳ, ҳама гуна ҳодисаҳои вайрон кардани сулҳро муайян сохта, тавсияҳо медиҳад ё қарор мекунад, ки барои нигоҳдорӣ ва барқарорсозии сулҳу амнияти байналмилалӣ ҷӣ гуна чораҳо дидан лозим аст. Ба иборати дигар, ҳаман

масъалаҳои марбут ба нигоҳдории сулҳ ва амнияти байналмилалӣ ба салоҳияти Шӯрои Амният тааллуқ доранд.

Мутобиқи моддаи 25-и Оинномаи СММ аъзои СММ ба зиммаи худ ӯҳдадорӣ гирифтаанд, ки ба қарорҳои Шӯрои Амният иттиҳоди қарда, онҳоро иҷро намоянд. Қарори Шӯрои Амният бо роҳи овоздиҳӣ қабул мешавад. Қарорҳои Шӯрои Амният вақте қабулшуда махсус мегарданд, ки ба ҷонибдорӣ онҳо нӯҳ аъзо, бо фарогирӣ овозҳои аъзои доимӣ, овоз диҳанд. Агар ҳатто як аъзои доимӣ зид овоз диҳад, қарор қабулнагардида ҳисоб намешавад. Чунин ҳуқуқи аъзои доимии Шӯрои Амниятро ҳуқуқи вето (ҳуқуқи боздоштан ё бекор қардан) меноманд.

Вето (аз лот. Veto- манъ мекунам)-санади боздоранда ё роҳнадиҳанда ба қувваи амал наёда қардани қарори ҷаҳон нишомот.

Шӯрон иқтисодӣ ва иҷтимоии СММ. Ин шӯро аз ҷумлаи мақомоти асосии СММ буда, аз 54 давлати аъзон СММ иборат аст, ки аз ҷониби Ассамблеяи Генералӣ ба муҳлати се сол интихоб гардида, сеяки онҳо ҳар сол аз нав интихоб қарда мешаванд.

Вазифаҳои асосии ин мақомот кӯмак қардан ба баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ, шугли пурраи аҳоли, пешрафти иқтисодию иҷтимоӣ, ҳалли проблемаҳои байналмилалӣ дар соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, нигоҳдории тандурустӣ, фарҳанг ва маориф, эҳтиром ва риояи ҳамагонии ҳуқуқҳои инсон ва озодиҳои асосӣ барои ҳама мебошад.

Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ҳамоҳангсозии фаъолияти муассисаҳои махсусгардонидашудаи СММ-ро амалӣ гардонда, миёнрави робитаи онҳо ба СММ аст.

Ин мақомот ваколатдор аст тадқиқот гузаронида, оид ба масъалаҳои байналмилалӣ иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, ҳамчунин дар соҳаҳои фарҳанг, маориф, нигоҳдории тандурустӣ, эҳтироми ҳуқуқҳои инсон маърузаҳо тайёр қунад, аз рӯи онҳо ба СММ, Ассамблеяи Генералӣ ва ташкилотҳои махсусгардонидашудаи манфиатдор тавсияҳо манзур намояд (моддаи 62-и Оинномаи СММ).

Шӯрон васоят. Мутобиқи Оинномаи СММ Шӯрон васоят вазифаҳои СММ-ро оид ба муносибат ба қаламравҳое, ки бо низомии байналмилалӣ васоят фаро гирифта шуда буданд, амалӣ месохт. Дар айни замон ба сабаби додани истиклолият ба ҳамаи қаламравҳои тахти васоят қарордошта зарурат ба чунин мақомот аз байн рафтааст.

Суди байналмилалӣ СММ. Ин мақомоти асосии судии СММ, ки тибқи Статут амал менамояд, қисми ҷудонопазири Оинномаи СММ-ро ташкил медиҳад. Суд аз 15 нафар аъзо иборат аст, ки аз ҷумлаи ашхоси дорон сифатҳои баланди ахлоқии ба талаботи пешниҳодшаванда барои таъин қардан ба мансабҳои баланди судӣ ҷавобгӯӣ ё ҳуқуқшиносони дар соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ обрӯю нуфузи баланддошта интихоб қарда мешаванд (моддаи 2-и Статут). Аъзои судро Ассамблеяи Генералӣ ва

Шӯрои Амният интиҳоб мекунад. Мӯҳлати ваколати аъзои суд 9 сол бо имконпазирии аз нав интиҳоб кардан мебошад.

Суд, чун коида, дар ҳайати пурра ҷамъомад мегузаронад. Салоҳияти суд аз ҳалли баҳсҳои байни давлатҳо, қабули хулосаҳои машваратӣ оид ба масъалаҳои ҳуқуқшиносӣ иборат аст. Мутобики Оинномаи СММ чунин хулосаҳоро Ассамблеяи Генералӣ ё Шӯрои Амният, ҳамчунин дигар мақомоти СММ ва муассисаҳои махсусгардонидашуда талаб мекунад.

Котиботи СММ. Мутобики моддаи 97-и Оинномаи СММ котибот аз Муншии умумӣ ва кормандоне, ки барои СММ метавонанд зарур бошанд, иборат аст. Кормандони котибот ашхоси мансабдори байналмилалӣ эътироф мегарданд.

Мутобики Оинномаи СММ Муншии умумӣ шахси асосии мансабдори маъмурии СММ мебошад. Ӯ бо тавсияи Шӯрои амният аз ҷониби Ассамблеяи Генералӣ ба мӯҳлати 5 сол таъин мешавад. Ваколати асосии ӯ аз амалӣ гардонидани фаъолияти иҷрокунандагию фармоишӣ иборат буда, бо татбиқи қарорҳои Ассамблеяи Генералӣ, Шӯрои Амният, инчунин дигар мақомоти СММ вобаста мебошад. Ба ӯ ҳуқуқ дода шудааст ҳамаи масъалаҳоро, ки ба андешааш метавонанд ба ниғадории сулҳу амнияти байналмилалӣ таҳдид намоянд, ба маълумоти Шӯрои Амният расонад. Ӯ дар ҷамъомадҳои Ассамблеяи Генералӣ, Шӯрои Амният, Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, дигар мақомоти СММ ширкат меварзад, гайр аз ин дар конференсияҳо ва машваратҳои байналмилалӣ иштирок мекунад.

Аъзои СММ вазифадоранд, ки моҳияти байналмилалии вазифаҳои Муншин умумӣ ва кормандони котиботро эҳтиром кунанд. Ҷонишинони Муншии умумӣ ва шахсони мансабдори котиботро Муншин умумӣ таъин мекунад. Ҳангоми таъин кардани кормандон салоҳиятмандӣ, покқивдонӣ ва намояндагии ҷуғрофӣ онҳо ба назар гирифта мешавад.

5. НАҚШИ СММ ДАР ҶАҲОНИ ҲОЗИРА. Дар асри ХХI СММ кӯшишҳо дорад, ки эҳтироми ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон воқеӣ гардад. Ин аз якҷанд ҳолатҳо бармеояд:

Якум, эҳтироми ҳуқуқҳои инсон аз ҷониби давлат, ҷомеа, сохторҳои ҳокимияти давлатӣ, ҳамчунин ашхоси алоҳида гарави эҳтироми ҳар фард, эътирофи шаъну эътибори инсонии ӯ аст. Эҳтироми ҳуқуқҳои инсон гарави дарки аҳамиятноки, сифатҳои инфиродӣ, қобилиятнокӣ ва манфиатбахшии худ дар ҷомеа аст. Мутобикан ба ин аз ҷониби одами алоҳида чунин эҳтиром нисбат ба ашхоси дигар, ҷомеа ва давлат низ бояд зоҳир гардад.

Дуюм, ҳуқуқҳо ва озодиҳои асосии инсон бояд дар ҳама ҷо риоя карда шаванд. Ин аз талаботи Оинномаи СММ бармеояд. Риояи ҳуқуқҳои инсон маъноӣ додани имкониятҳои амал кардан мутобики ҳуқуқҳои додашуда, яъне амалисозии имкониятҳои дар қонунгузорӣ таҳкимефтаро дорад.

Сеюм, таъмини ҳамаҷонибаи амалисозии ҳуқуқҳои инсон.

Аммо бо сабабҳои гуногуни объективӣ ва субъективӣ ба давлат муяссар намешавад, ки амалишавии ин ҳуқуқҳоро таъмин кунад. Бинобар ин давлат вазифаҳои худро, ки аз Оинномаи СММ бармеоянд, дар назди ҷомеаи ҷаҳонӣ на ҳамеша иҷро карда метавонад. Ба ин сабаб СММ сиёсати паҳн кардани таҷрибаҳои пешқадаму мусбатро дар соҳаи амалисозии ҳуқуқҳои инсон ба амал мебарорад.

Чорум, тақмили механизмҳои ҳифзи ҳуқуқҳои инсон. Ин маънии соддагардонии усулҳо ва воситаҳои ҳифз, ҳамчунин пурзӯр кардани назоратро ба риояи ҳуқуқҳои инсон аз ҷониби СММ дорад. Дар чунин шароит ҳама гуна ҳодисаҳои вайрон кардани ҳуқуқ аз ҷониби ҷи субъектҳо ва ҷи давлат ақсуламали сазовор мебинад. Ақсуламали манфӣ ба ҳодисаҳои вайрон кардани ҳуқуқҳои инсон ба амалҳои фаъолона барои ҳифз ва барқарорсозии ҳуқуқҳои вайроншуда оварда мерасонад.

Вазифаҳои давлат бояд ба ин мувофиқат кунанд, яъне таъмин кардани шахси ҳуқуқҳояш вайронкардашуда бо воситаҳои самарабахши ҳифзи ҳуқуқҳо; таъмин кардан ва рушд додани воситаҳои ҳимояи судӣ; таъмини истифодаи мақомоти салоҳиятдор аз воситаҳои ҳифзи ҳуқуқ, ки низомии ҳуқуқи давлат муқаррар кардаанд.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: *Ассамблеяи Генералии СММ, Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоии СММ, Суди байналмилалӣи СММ, Мунишии умумӣи СММ.*

Савол ва супоришҳо:

1. *Қадам принципҳои асосии СММ-ро медонед?*
2. *Мақомоти асосии СММ-ро номбар кунед.*
3. *Функцияҳои асосии Шӯрои амнияти СММ-ро номбар кунед.*
4. *Нақши СММ-ро дар асри XXI шарҳ диҳед.*
5. *Муносибатҳои байниҳамдигарии СММ ва Ҷумҳурии Тоҷикистонро шарҳ диҳед.*

§ 63. МАҚОМОТИ СММ ОИД БА ҲИФЗИ ҲУҚУҚИ ИНСОН

1. МАҚОМОТИ АСОСИИ СММ ОИД БА ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН. Бо проблемаҳои ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ба андозаи муайян ҳамаи мақомот ва муассисаҳои СММ машғуланд. Ғайр аз ин СММ мақомоте дорад, ки вазифаи асосиашон ҳифзи ҳуқуқҳо ва озодиҳои эътирофгардидаи байналмиллалӣи инсон мебошанд. Инҳо Комиссияи оид ба ҳуқуқҳои инсон, Комиссари Олӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон, Идораи Комиссари Олии СММ оид ба корҳои гурезаҳо, кумитаҳои гуногун ва ғайраанд.

Комиссияи оид ба ҳуқуқҳои инсон. Комиссияи мазкур аз ҷониби Шурои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ соли 1946 таъсис ёфтааст. Вазифаи асосии он тадқиқи ҳолати таъмин ва амалисозии ҳуқуқ ва озодиҳои инсон, тайёр кардани тавсияҳо ва лоиҳаҳои ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон мебошад. Мақомоти мазкур ҳамчунин супоришҳои махсуси Ассамблеяи Генералии СММ ва Шурои иқтисодию иҷтимоиро ба ҷо меорад. Дар шароити ҳозира Комиссияи оид ба ҳуқуқҳои инсон яке аз мақомоти асосии СММ оид ба ҳуқуқҳои инсон гардидааст. Дар комиссия ба таври доимӣ масъалаҳои вобаста ба дағалона вайрон гардидани ҳуқуқҳои инсон муҳокима мешаванд. Комиссияи оид ба ҳуқуқҳои инсон дар ин ё он мамлакат вайрон гардидани ҳуқуқҳои инсонро муқаррар карда, метавонад тафтишоти махсус гузаронад ва оид ба бартарафсозии камбудҳои тавсияҳо таҳия намояд.

Фаъолияти комиссия мунтазам такмил меёбад. Дар айни замон баробари истифодаи ҳисоботҳои (маърузаҳои) даври давлатҳо дар бораи вазъияти риоя ва таъмини ҳуқуқҳои инсон дар қаламрави худ комиссия аз шабакаи паҳншудаи гурӯҳҳои қорӣ ва маърузагарон, ки ваколатдоранд, вазъият ва ҳолатҳои мушаххаси риояи ҳуқуқҳои инсонро дар мамлақати мушаххас тафтиш намоянд, истифода мекунад, шикоятҳои инфиродӣ ё шикоятҳои гурӯҳҳои одамон ва созмонҳои гайриҳукуматиро баррасӣ менамояд. Дар оянда фаъолияти Комиссияи СММ оид ба ҳуқуқҳои инсон метавонад боз ҳам такмил ёбад.

Комиссари Олии СММ оид ба ҳуқуқҳои инсон. Ин вазифаро Ассамблеяи Генералии СММ соли 1994 таъсис додааст. Комиссари Олии СММ оид ба ҳуқуқҳои инсон шахси мансабдорест, ки аз ҷониби Муншии умумӣ таъин шуда, ўро Ассамблеяи Генералӣ ба мўҳлати чор сол тасдиқ мекунад. Комисари Олӣ дар фаъолияти худ Оинномаи СММ, Эълонияи умумии ҳуқуқи башар ва дигар ҳуҷҷатҳои байналмилалиро дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон ба роҳбарӣ мегирад. Вай аз ваколатҳои бархурдор аст, ки имконият медиҳанд ҳама гуна проблемаҳоро дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон баррасӣ намояд ва дар ҷорабинҳои ба пешгирию бартарафсозии ҳодисаҳои вайрон кардани ҳуқуқҳои инсон нигаронидашуда иштирок кунад.

Комиссари Олӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон вазифадор аст:

1. Ба риоя ва амалисозии ҳифзи ҳамаи ҳуқуқҳои граждани, фарҳангӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ кўмак кунад ва ин тадбирҳоро дастгирӣ намояд.

2. Супоришҳои мақомоти салоҳиятдори СММ-ро дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон иҷро намояд ва бо мақсади кўмакрасонӣ ба дастгирии ҳифзи ҳуқуқҳои инсон тавсияҳо пешниҳод кунад.

3. Дар риоя ва амалисозии ҳифзи ҳуқуқҳо ба рушд ва расонидани дастгирӣ дар ин масъала аз ҷониби мақомоти СММ кўмак кунад.

4. Тавассути Маркази оид ба ҳуқуқҳои инсон ва дигар муассисаҳо дар соҳаи ҳифзи ҳуқуқҳои инсон хидматгузориҳои машваратӣ, кўмакҳои механикӣ молиявӣ ба амал барорад.

5. Барномаҳои таълимию тарғиботи СММ-ро дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон ҳамоҳанг созад ва ғайра.

Комиссияи Олӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон ҳамасола дар бораи ҷаъолияти худ ба Комиссияи оид ба ҳуқуқҳои инсон ва тавассути Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба Ассамблеяи Генералӣ ҳисобот пешниҳод мекунад.

Суди байналмилалӣ чиноятӣ моҳи июли соли 1998 таъсис ёфтааст. Барои таъсиси суд инҳо асос шуданд: 1. Аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ чиноят эътироф гардидани баъзе амалҳои зиддиҳуқуқӣ. 2. Бе ҷазо мондани бисёр ашхоси воломақоми давлатӣ, ки бар зидди сулҳ, ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон кирдорҳои зиддиконунӣ кардаанд. 3. Аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ дарк гардидани зарурати таъсиси Суди байналмилалӣ чиноятӣ, ки бояд ба чиноятҳои характери байналмилалӣ доштаи аз ҷониби ашхоси алоҳида содиршаванда, сарфи назар аз он ки вай фармонҳои дигар одамонро иҷро кардааст ё худ чунин фармонҳо додааст, тавачҷӯх кунад.

Мутобиқи Статут Суди байналмилалӣ чиноятӣ мақомоти судии доимоамалкунандаест, ки ваколатдор аст нисбати ашхоси чинояти ҷиддӣ содиркарда тибқи муқарароти қисми 2-и Статут амалиёти судӣ иҷро кунад. Суди байналмилалӣ чиноятӣ вазифаҳои худро дар қаламрави ҳар давлати иштирокдор амалӣ гардонда метавонад. Вай чунин навъҳои чиноятро баррасӣ менамояд: 1. Қатли ом; 2. Чиноятҳои ҳарбӣ; 3. Бар зидди инсоният; 4. Ҳуҷумҳо. Ҳамаи ин чиноятҳо ҷиддӣ буда, боиси изтиробу нигарони тамоми инсонияти тараққиқарвар мегарданд.

Суди байналмилалӣ чиноятӣ аз 18 судя иборат аст. Ба ҳайати он ашхоси дорои сифатҳои баланди ахлоқӣ, ки одамони бегаразу мустақил мебошанд ва талаботи пешниҳодшавандаи давлатҳоро бобати пешбарӣ ба вазифаҳои баландмақоми судӣ қонеъ кунонида метавонанд, интихоб карда мешаванд. Барои ишғол кардани мансаби судя ҳар давлати иштирокдор як нафар номзад пешниҳод карда метавонад, ки бояд шаҳрванди ҳамон давлат бошад.

2. МАҚОМОТИ ҚАРОРДОДИИ СММ ОИД БА ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН. Баробари мақомоти асосии зикргардида оид ба ҳуқуқҳои инсон мақомоти ба истилоҳ қарордодӣ оид ба ҳифзи ҳуқуқҳои инсон мавҷуданд. Онҳо, чун қоида, мутобиқи созишномаҳои байни давлатҳо басташуда таъсис мегарданд. Ба чунин мақомот инҳо мансубанд: Кумитаи оид ба ҳуқуқҳои инсон, Кумитаи зидди шиканҷа, Кумитаи оид ба ҳуқуқҳои кӯдак, Кумитаи бартарафсозии таъбири наҷодӣ, Кумитаи бартарафсозии таъбир нисбат ба занон ва ғайра. Мақомоти мазкур асосан вазифаҳои назоратиро ба риояи қарордодҳои байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон ба амал мебароранд.

Кумитаи оид ба ҳуқуқҳои инсон. Ин мақомоти СММ соли 1977 таъсис ёфта, ба амалишавии Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи шаҳрвандӣ ва сиёсӣ (1966) назорат мебарад. Кумита аз 18 нафар аъзо иборат аст, ки онҳоро давлатҳои аъзо аз ҷумлаи шаҳрвандони худ интихоб мекунанд.

Кумитаи оид ба ҳуқуқҳои инсон ҳақ дорад гузоришҳо ва шикоятҳоро дар бораи вайрон гардидани ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсии инсон, ки аз давлатҳои аъзо мерасанд, баррасӣ намояд. Вай ҳамчунин ваколатдор аст маърузаҳоро оид ба тадбирҳои андешидашуда ва дастовардҳои амалишавии ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ дар мамлакатҳои аъзо қабул кунад ва баррасӣ намояд. Кумитаи шикоятҳои хаттии ашхоси алоҳидаро низ, ки ҳуқуқҳои вайрон карда шудаанд, баррасӣ мекунад.

Кумитаи оид ба ҳуқуқҳои кӯдак соли 1991 таъсис ёфта, мақомоти махсус оид ба назорат ба амалишавии нуқтаҳои Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак аз 20 ноябри соли 1989 аст. Кумита аз 10 аъзо иборат аст, ки давлатҳои аъзо таъин кардаанд. Кумитаи оид ба ҳуқуқҳои кӯдак ба иҷрои Ҳададориҳои давлатҳои аъзо дар соҳаи риоя ва ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак назорат мебарад. Давлатҳои аъзо вазифадоранд, ки ба Кумитаи оид ба иҷрои Конвенсия ва пешрафтҳо дар соҳаи амалан тадбиқ гардидани ҳуқуқҳои кӯдак маърузаҳо пешниҳод намоянд.

Кумитаи оид ба ҳуқуқҳои кӯдак бо мақомот ва муассисаҳои махсусгардонидашуда СММ оид ба ҳуқуқҳои кӯдак ҳамкорӣ мекунад, маърузаҳои пешниҳодкардаи давлатҳои аъзоро маълуми ҳамагон месозад, таҳқиқу тафтиши махсуси ҳолатҳои амалишавии ҳуқуқҳои кӯдакро мегузаронад.

Чумхурии Тоҷикистон Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдакро имзо карда, ба имзорасии онро соли 1993 тасдиқ кардааст.

Кумитаи зидди шиканча дар асоси Конвенсияи зидди шиканча ва дигар навъҳои муносибати бераҳмона, гайриинсонӣ ва пастзанандаи шаъну эътибор ва ҷазодиҳӣ (аз 10 декабри соли 1984) таъсис ёфтааст.

Кумита аз 10 мумайзи бо овоздиҳии пинҳонӣ аз ҷумлаи ашхоси давлатҳои аъзо ба мӯҳлати 4 сол пешниҳодкарда иборат аст.

Кумита маърузаҳои давлатҳои иштирокдорро оид ба тадбирҳои андешидашон бобати иҷрои Ҳададориҳои ба зимма гирифташон дар роҳи татбиқи Конвенсия баррасӣ мекунад. Агар Кумита дар бораи дар ҳудуди ягон давлати иштирокдор мунтазам истифода шудани шиканча маълумоти бозътимод гирад, ҳақ дорад, ки он ҷо, бо гирифтани ризоияти ҳамон давлат, таҳқиқу тафтишот гузаронад.

Мутобиқи моддаи 2-и Конвенсия ҳар як давлати иштирокдор барои пешгирии ҳодисаҳои шиканча дар қаламрави худ бояд чораҳои пурсамари конунгузорӣ, маъмурий ва ғайра бинад. Ягон ҳел ҳолатҳои истисноӣ шиканчаро ҳақ бароварда наметавонанд.

Чумхурии Тоҷикистон Конвенсияи мазкурро соли 1994 тасдиқ карда, он аз 10 феввали соли 1995 барои чумхурӣ ҳукми амал пайдо кардааст.

Кумитаи бартарафсозии таъбиқи наҷодӣ ба амалишавии Конвенсияи байналхалқӣ дар бораи бартарафсозии ҳамаи шаклҳои таъбиқи наҷодӣ аз 21 декабри соли 1965 назорат мебарад. Вай аз 18 мумайзӣ интихобкардаи давлатҳои иштирокдори Конвенсия ба мӯҳлати 4 сол иборат аст. Кумитаи мазкур вазифаҳои худро ба таври зайл амалӣ

месозад: Якум, маърузаҳои пешниҳодкардаи давлатҳои иштирокдорро дар бораи ҷораҳои дидаашон бо мақсади амалисозии муқаррароти Конвенсия ва дар бораи пешрафтҳо дар ин самт меомузад. Дуюм, вай ҳақ дорад барои баррасии шикоятҳои ашхоси алоҳида ва баҳри танзими бахшҳои миёни давлатҳо дар раванди иҷрои Ҳудадориҳо оид ба Конвенсия баамаломата гуруҳҳои кории доимӣ ва комиссияҳои махсуси мусолиҳавӣ таъсис диҳад.

Мутобиқи Конвенсия давлатҳои иштирокдор вазифадоранд дар ҳар ду сол ба Кумита, ки бояд ҳамасола дар назди Ассамблеяи Генералӣ оид ба фаъолияти худ ҳисобот диҳад, маърузаҳо пешниҳод намоянд. Дар натиҷаи омӯзиши маърузаҳои давлатҳои иштирокдор вай метавонад оид ба проблемаҳои баррасишуда пешниҳодот манзур созад.

Кумитаи баргарафсозии таъбиз нисбат ба занон соли 1982 дар асоси Конвенсия дар бораи баргарафсозии ҳама гуна шаклҳои таъбиз нисбат ба занон аз 18 декабри соли 1979 таъсис ёфтааст.

Ҳадафи асосии Кумита назорати амалишавии муқаррароти Конвенсия буда, он аз 23 аъзо, ки ба мӯҳлати 4 сол аз ҷумлаи ашхоси дорони сифатҳои баланди ахлоқӣ - мутахассисони варзидаи дар соҳаи ҳуқуқҳои занон пешниҳодкардаи давлатҳои иштирокдори Конвенсия интихоб карда мешавад.

Кумита маърузаҳо ва дигар иттилооти пешниҳодкардаи давлатҳои иштирокдорро омӯхта, аз рӯи натиҷаҳои онҳо пешниҳодот ва тавсияҳо тайёр мекунад. Кумита бо дигар мақомоти қарордоии СММ ва Идораи Комиссари Олии СММ оид ба ҳуқуқҳои инсон ҳамкорирои зич дорад.

Кумита ҳамасола дар бораи фаъолияти худ тавассути Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба Ассамблеяи Генералии СММ маъруза пешниҳод мекунад. Дар он вай дар асоси омӯзиши маърузаҳо ва иттилооти пешниҳодкардаи давлатҳои иштирокдори Конвенсия метавонад пешниҳодот ва тавсияҳо манзур созад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирокдори Конвенсия дар бораи баргарафсозии ҳама гуна шаклҳои таъбиз нисбат ба занон мебошад. Вай ин Конвенсияро 26 июни соли 1993 тасдиқ карда, он барои ҷумҳурӣ аз 25 ноябри соли 1993 ҳукми амал пайдо кардааст.

Давлатҳои иштирокдор оид ба вазъи амалишавии конвенсияҳои дар боло зикршуда давра ба давра маърузаҳо пешниҳод менамоянд. Баробари ин агар давлати иштирокдоре чунин шуморад, ки давлати дигаре муқаррароти Конвенсияро иҷро намекунад, вай бояд инро ба кумитаи дахлдор маълум созад. Он гоҳ кумита ин маълумотро ба давлати зикршуда маълум менамояд. Давлати мазкур вазифадор аст, ки дар бораи ҷораҳои андешидааш дар бадали се моҳ ба таври хаттӣ кумитаро хабардор созад. Дар сурати имконнопазирии танзимшавӣ ин масъала бо роҳи гуфтушунид дар зарфи шаш моҳ ҳал карда мешавад. Ва агар дар ин муддат ҳам масъала ҳал нашавад, давлати манфиатдор масъалаи мазкурро ба баррасии кумита пешниҳод менамояд. Дар сурати зарурат

кумита комиссияи мусолиҳавие таъсис медиҳад, ки он баҳси мазкурро омӯхта, ба кумита яқоя бо тавсияҳо ва ҳулосоҳо оид ба масъалаи мавриди баҳс маъруза пешниҳод мекунад. Раиси кумита маърузаи комиссияро ба ҳар қадоме аз давлатҳои баҳскунанда мефиристад. Ва ин давлатҳо дар тӯли се моҳ бояд ба кумита ҷавоб гардонда, маълум созанд, ки оё онҳо бо тавсияҳои комиссия розӣ ҳастанд, ё не. Дар ҳолати акс маърузаи комиссия ва ихороти давлатҳои манфиатдор ба дигар давлатҳои иштирокдори Конвенсия фиристода мешавад.

Оид ба бисёр конвенсияҳо имконпазири пешниҳод кардани шикоятҳои инфиродӣ ё дастаҷамъона бобати ҷой доштани ҳодисаҳои вайрон кардани ҳуқуқҳо, ки дар натиҷаи онҳо давлати мушаххаси иштирокдори Конвенсия метавонад зарар бинад, пешбинӣ шудааст. Агар ҳамаи дигар тадбирҳои ба эътидол оварандаи вазъият натиҷе набахшанд, одамон ва давлатҳои алоҳида метавонанд аз ин имконият истифода кунанд.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: *табъиз, геносид, шиканҷа, конвенсия, мақомоти конвенсионӣ.*

Саволҳо ва супоришҳо

1. *Мақомоти асосии СММ-ро оид ба ҳифзи ҳуқуқҳои инсон номбар кунед?*
2. *Қадам мақомоти қарордодии СММ-ро оид ба ҳуқуқҳои инсон медонед?*
3. *Ба мақомоти байналмилалӣ ҳифзи ҳуқуқи инсон дар қадом ҳолатҳо шикоят кардан мумкин аст?*
4. *Салоҳияти кумитаҳои СММ-ро муайян намуда, барои исбот мисолҳо биёред.*

Тавзеҳот оид ба расмҳои китоб

Расмҳо дар зери рақамҳои зерин ба қалами У.З. Тоҳиров тааллуқ доранд: 2, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 15, 17, 19, 22, 23, 25, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 38, 40, 42, 43, 45, 46, 48.

Расмҳои дигар аз натиҷаи озмуни хонандагони мактабҳои таҳсилоти умумӣ дар мавзӯи ҳуқуқи инсон интиҳоб карда шудаанд: расми 1 - Пирова Д.; расми 4 - Муҳаммад Т.; расми 10 - Ҷалилов А.; расми 12 - Еракина К.; расми 13 - Ҷалилова Ҷ.; расми 14 - Ҷабборзода М.; расми 16 - Муродова А.; расми 18 - Азиза М.; расми 20 - Абдувоҳитов Б.; расми 21 - Шарипова К, расмҳои 24, 44 - Ҷалилова М.; расми 26 - Муродова А.; расми 27 - Каримзод А. расми 28 - Фирӯзи А.; расми 36 - Акрамзода А.Н.; расми 37 - Зиёдуллои Ш.; расмҳои 3, 39 - Ҷалилова Ҷ., расми 41 - Ҷалилов А.; расми 47 - Акрамзода А.Н.

МУНДАРИЧА

Сарсухан	сах. 3
----------------	--------

Фасли I

ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН: МАФҲУМ, МОҲИЯТ, ТАНОСУБ БО ДАВЛАТ ВА ЧОМЕА

Боби 1

Мафҳум ва моҳияти ҳуқуқи инсон

§1. Мафҳуми ҳуқуқ ва озодиҳои инсон	5
§2. Моҳияти ҳуқуқҳои инсон	11

Боби 2

Пайдоиш ва ташаккули гоия ҳуқуқи инсон

§3. Аз таърихи пайдоиш ва ташаккули гоия ҳуқуқи инсон	14
§4. Роҳҳои мухталифи рушди ҳуқуқи инсон дар таърихи тамаддунҳо	21
§5. Ғояҳои ҳуқуқи инсон дар афкори мутафаккирони форс-тоҷик	26
§6. Сарчашмаҳои ҳуқуқи Тоҷикистони таърихӣ оид ба ҳуқуқи инсон	31

Боби 3

Ҳуқуқҳои инсон: принципҳо ва навъҳо

§7. Принципҳои ҳуқуқи инсон	40
§8. Таснифи ҳуқуқҳои инсон	45

Боби 4

Асосҳои маҳдудсозии ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон ва шаҳрванд

§9. Асосҳои умумии маҳдудсозии ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон ва шаҳрванд	50
§10. Норавоии маҳдудсозии ҳуқуқу озодиҳои ҷудоғонаи инсон ва шаҳрванд дар шароити вазъияти ғавқуллода	54

Боби 5

Ҳуқуқҳои инсон, сиёсат ва ахлоқ: таносуб

§11. Афзалияти ҳуқуқҳои инсон нисбат ба сиёсат	58
§12. Арзишҳои ахлоқӣ ва ҳуқуқҳои инсон	63

Боби 6

Ҳуқуқҳои инсон дар шароити ташаккулёбии

давлати ҳуқуқбунёди иҷтимоӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ

§13. Ҳуқуқҳои инсон ва давлати ҳуқуқбунёд	67
§14. Ҳуқуқҳои инсон ва давлати иҷтимоӣ	71
§15. Нақши ҳуқуқҳои инсон дар ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ	75
§16. Барқарорӣ давлати ҳуқуқбунёд, иҷтимоӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	79

Боби 7

Санадҳо оид ба ҳуқуқи инсон

§17. Санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон

дар соҳаи ҳуқуқи инсон.....	81
§18-19. Санадҳои байналхалқии ҳуқуқи оид ба ҳуқуқи инсон	87

Фасли II

ҲУҚУҚҲО, ОЗОДИҲО ВА ВАЗИФАҲОИ АСОСИИ ИНСОН ВА ШАҲРВАНД

Боби 8

Мақоми ҳуқуқии инсон ва шаҳрванд

§20. Мақоми ҳуқуқии инсон	94
§21. Мақоми ҳуқуқии шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон	98
§22. Вазъияти ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	104

Боби 9

Ҳуқуқ ва озодиҳои шахсӣ

§23. Тавсифи умумии ҳуқуқ ва озодиҳои шахсӣ	110
§24. Ҳуқуқ ба ҳаёт	113
§25. Ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсият	121
§26. Ҳуқуқ ба ҳаёти хусусӣ	128
§27. Озодии вичдон ва эътиқод	135
§28. Ҳуқуқ ба ҳимояи судӣ ва ёрии ҳуқуқӣ	141
§29. Озодии ҳаракат ва интиҳоби ҷои зист	149

Боби 10

Ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсӣ

§30. Тавсифи умумии ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсӣ	154
§31. Ҳуқуқи иштирок дар ҳаёти сиёсӣ ва идоракунии давлат	158
§32. Ҳуқуқи муттаҳидшавӣ	164

§33. Ҳукуки иштирок дар маҷлисо, гирдиҳамоино,	
намоишҳо ва роҳпаймоиноҳои осоишта	169
§34. Ҳукуки озодии суҳан, матбуот ва истифодаи воситаҳои ахбор	176
§35. Ҳукуки мурочиат қардан ба маҷомоти давлатӣ	181

Боби 11

Ҳуқуқ ва озодиҳои иқтисодӣ

§36. Тавсифи умумии ҳуқуқ ва озодиҳои иқтисодӣ	184
§37. Ҳуқуқ ба моликият	187
§38. Ҳуқуқ ба меҳнат ва интиҳоби касб	192
§39. Ҳуқуқ ба истироҳат	197

Боби 12

Ҳуқуқ ва озодиҳои иҷтимоӣ

§40. Тавсифи умумии ҳуқуқҳои иҷтимоӣ	202
§41. Ҳуқуқи ташкили оила. Ҳифзи модарӣ ва кӯдакӣ	205
§42. Ҳуқуқ ба манзил	209
§43. Ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ	213
§44. Ҳуқуқ ба таъминоти иҷтимоӣ	216

Боби 13

Ҳуқуқ ва озодиҳои фарҳангӣ

§45. Тавсифи умумии ҳуқуқ ва озодиҳои фарҳангӣ	220
§46. Ҳуқуқи иштирок дар ҳаёти фарҳангии ҷомеа	225
§47. Ҳуқуқи таҳсил	229

Боби 14

Вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд

§48. Тавсифи умумии вазифаҳои инсон ва шаҳрванд	235
§49. Вазифаи риояи қонунҳо ва эҳтироми ҳуқуқҳои инсон	239
§50. Вазифаи ҳифзи Ватан ва манфиатҳои давлат ва ҷомеа	241
§51. Вазифаи ҳифзи табиат, ёдгориҳои таърихӣ ва фарҳангӣ	246
§52. Вазифаи пардохтани андоз ва бочҳои муқарраркардаи қонун	249

Боби 15

Ҳуқуқи инсон ва проблемаҳои коррупсия

§53. Тавсифи коррупсия ҳамчун зухурот	254
§54. Оқибатҳои коррупсия ва таъсири он ба амалишавии ҳуқуқҳои инсон	260
§55. Чораҳои зидди амали коррупсия	265
§56. Пешгирии коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	270

Фасли III

МЕХАНИЗМҲОИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚИ ИНСОН

Боби 16

Механизмҳои миллии ҳифзи ҳуқуқҳои инсон

§57. Тавсифи умумии механизмҳои ҳифзи ҳуқуқҳои инсон	276
§58. Ҳифзи судии ҳуқуқҳои инсон	281
§59. Механизмҳои маъмурии ҳифзи ҳуқуқҳои инсон	289
§60. Механизмҳои ғайриҳукумати ҳифзи ҳуқуқҳои инсон	297

Боби 17

Механизмҳои байналмилалӣ ҳифзи ҳуқуқҳои инсон

§61. Тавсифи умумии низоми байналмилалӣ ҳифзи ҳуқуқҳои инсон	300
§62. СММ ва нақши он баҳри ҳифзи ҳуқуқи инсон дар ҷаҳони ҳозира	305
§63. Мақомоти СММ оид ба ҳифзи ҳуқуқи инсон	310

**М.А. Маҳмудов, Т.Н. Зиёзода, А.Г. Холиков, З. Искандаров,
Р.Ш. Сотиволдиев, Ш.М. Менглиев, Е.М. Павленко,
Н. Муродова, Р.Ф. Салихова, Ғ. Лутфонов, У.З.Тоҳиров,
М.Н.Халифаев**

ҲУҚУҚИ ИНСОН

Китоби дарсӣ барои синфи 10

Рохбари нашр: *Исан Ҳасанов*
Муҳаррири техникӣ: *Баҳринисо Холова*
Мусаххех: *Саидаҳмад Қаландар*
Тарроҳи компютер: *Фаридуллои Исматулло*

*Дар ҷараёни таълифи китоб кормандони Маркази иттилоот
ва аснод оид ба ҳуқуқи инсон ба муаллифон ва муҳаррирон
ёри иттилоотию техникӣ расонидаанд.*

Ба матбаа 19.11.10 супорида шуд. Ба чоп 20.01.11 имзо шуд.
Коғази офсет. Чопи офсет. Андозаи 60x90 1/16. Ҷузъи чопӣ 20.
Супориши № 7. Ададаи нашр 88 000.

**Ҷамъияти дорони масъулияти маҳдуди “ТоРус”
ш. Душанбе, к. Айнӣ, 5**

Комбинаги полиграфии Душанбе
734063. ш Душанбе. кучаи Айнӣ. 126.